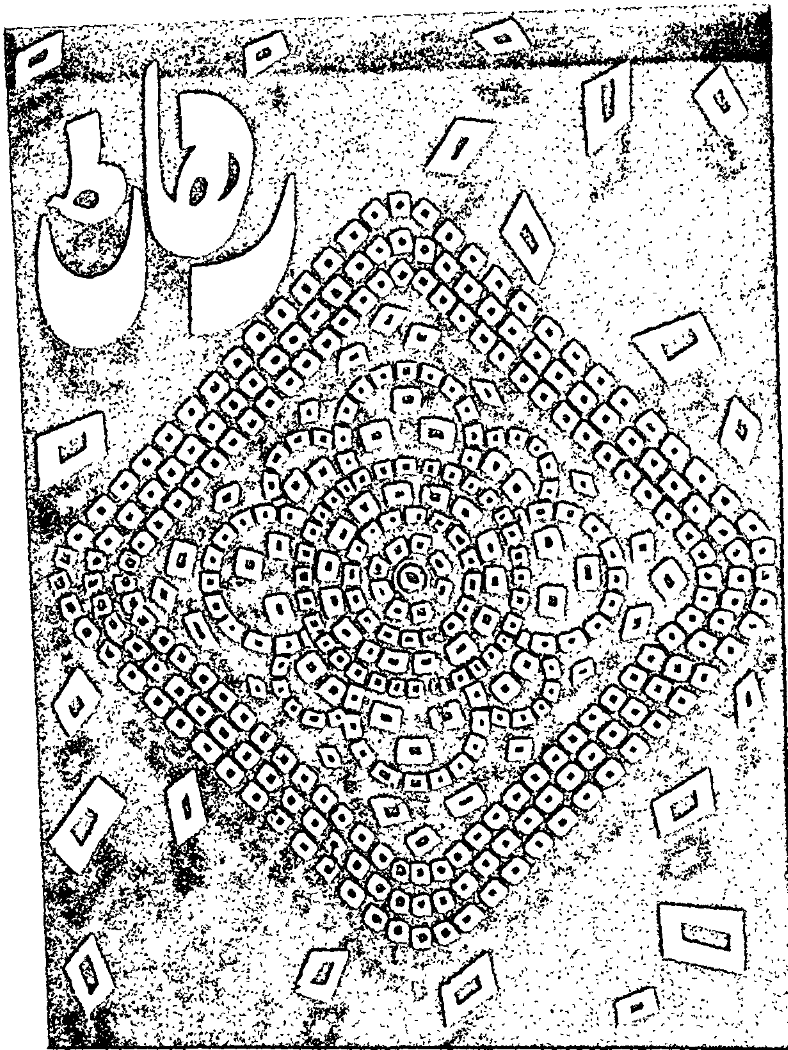

● مکيه سمپادڪا : ڪانتا ڪٿوريا   ◎ سمپادڪا : ڪملا گوڪلاڻي

جو ساليانو ادبي رسالو رهاڻ - ٨٧

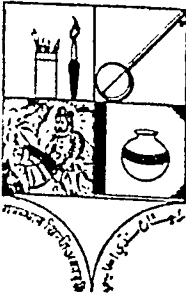
اچين پيا

● مکيه سمپادڪا : ڪانتا ڪٿوريا ◉ سمپادڪا : ڪملا گوڪلاڻي

رهاڻ — ٨٧ جو ساليانو ادبي رسالو

رهاڻ

سال : ١٩٨٧ع

راجستان سنڌي اڪادمي

J-7 سڀاش مارگ،

'سي' اسڪيم،

جئپور - ٣٠٢٠٠١

ٻه اکر اسانجا........

راجستان سنڌي اڪاڊميءَ طرفان شايع ٿيندڙ معياري مخزن "رهاڻ" جو هيءُ
ستون انڪ ٽماهي هٿن ۾ آهي. هن ٿوري عرصي اندر "رهاڻ" جيڪا مقبوليت
حاصل ڪئي آهي، اها فخر جو باعث آهي.

سال 1987ع جي اڪاڊميءَ جي سرگرمين جي مختصر رپورٽ هيٺ ڏجي
رهيا آهيون :-

(1) گجرات سرڪار طرفان تازو ئي ٺاهيا ويل "گجرات سنڌي اڪاڊميءَ" جي
وائيس چيئرمين شري ڄيٺي لعلوانيءَ جي اڳواڻيءَ هيٺ راجستان جي اڪاڊمين جو
جائزو وٺڻ لاءِ هڪ وفد ڄيپور آيو. هن وفد جي عزت افزائيءَ ۾ اڪاڊميءَ جي آفيس
۾ هڪ ميلاپي ميڙ رکيو ويو. جتي هن اڪاڊميءَ جي ڪم جو واڌ سڌاءُ ورتو.
اڪاڊميءَ طرفان سنڌي ساهت ۽ ڪلا جي واڌاري لاءِ هلندڙ يوجنائن جي ڄاڻ وفد
کي ڏني وئي. گڏوگڏ راجستان سرڪار طرفان ٺهرايل ٻين اڪاڊمين - جهڙوڪ
اردو اڪاڊمي، برج ڀاشا اڪاڊمي، سنسڪرت اڪاڊمي ۽ هندي گرنٿ اڪاڊمي
جي ڀاڱيدارن سان ۽ سندن ملاقات ڪرائي وئي. ڄيپور جي ڪيترن سنڌي
سنستائن وفد جو سنمان ڪيو.

(2) 13 آگسٽ 1987ع تي راڄ ڀون ۾ راجستان جي اڳوڻي گورنر شري وسنت
دادا پاٽل جي ڪر ڪملن سان "رهاڻ - 86" سالياني مخزن جو ووچن ڪرايو ويو.
ان ئي موقعي تي راجستان جي مرحوم شاعر موتيرام وليچا "زندهه" جي شعرن جي

ٻارڙن مجموعي ”مهڪ گلن جي“، جنهن جي اشاعت اڪادميءَ طرفان ٿيل آهي، جو
پڻ گورڌن صاحب هٿان وموچن ڪرايو ويو.

ساهت جي آدان-پردان لاءِ هيٺ راجستان جي ڏهن ڪهاڻيڪارن جي
ڏهن سنڌي ڪهاڻين جو هنديءَ ۾ ترجمو پڻ اڪادميءَ طرفان ڇپايو ويو آهي.
هن مجموعي جو ترجمو شريمتي ڪملا گوڪلاڻيءَ ڪيو. ”آئي - آئي ورشا“ نالي
ان مجموعي جو مهورت به گورڌن شري پاٽل ڪيو. ان مهورتي جلسي ۾ ڳالهائيندي
گورڌن صاحب سنڌ جي پراڻي ساهت ۽ تهذيب جي ساراهه ڪئي.

(3) 28 نومبر 1987ع تي سوچنا ڪيندر جي هال ۾ سنمان سماروهه ڪيو ويو،
جنهن جو صدر اڳوڻو گرهه منتري شري گلاب سنگهه شڪتاوت هئو. جن ادبين اکل
ڀارت سطح ۽ راجستان سطح تي ٿيل سنڌي ڪهاڻين ۽ ٻال ڪهاڻين جي چٽاڀيٽيءَ
۾ ۽ راجستان جي جن ادبين نظم، نثر ۽ ناٽڪ جي چونڊ ڪتابن جي چٽاڀيٽيءَ ۾
انعام کٽيو هو، انهن کي انڪر ٻهراڻي، سنڌن عزت افزائي ڪئي وئي ۽ کين نقد انعام
ڏنا ويا.

ان موقعي تي شري گرداس مل، شريمتي ڪوشليا ڪرپالاڻي، شري لڇمي لڳاڻي
۽ هريسندر ٻالڪا وديالي، اجمير جي ٻالڪن سنڌي سنگيت جو سٺو پروگرام
پيش ڪيو.

(4) 30 ۽ 31 جنوري 1988ع تي جوڌپور ۾ پرانتيه سطح جو سنڌي يووا
سماروهه ڪيو ويو. هي سماروهه سنڌي ڪلچرل سوسائٽي، جوڌپور جي سهيوگ سان
ڪاميابيءَ سان ٿيو. صبح جو 11 بجي شهيدن کي شرڌانجلي ڏني، راما پير مندر
جي مهنت ٻاٻو رامچند جي آسيس حاصل ڪري، اوٺ رئلي ڪڍي، جيڪا شهر
جي مکيه بازارن مان لنگهندي، چنڊ ٽاڪيز وٽان ٽائون هال ۾ پهتي، جتي جوڌپور
جي اڳوڻي مهاراجا ديپ ساري هن سماروهه جو مهورت ڪيو. شري جي.ڪي. ٻالاڻي
رٽائرڊ آءِ.پي.ايس. آفيسر مکيه مهمان هئو. مهورتي جلسي ۾ 21 نوجوانن رت دان
ڪيو. ڪيترن ئي جوانن مرڻ بعد نيتر-دان ڪرڻ، ڏيتي ليتي نه وٺڻ ۽ نشيدار
شين کان دور رهڻ جي پرتگيا ڪئي.

”آزاديءَ جي چاليهين سالگرهه تي ملڪ ڪيڏانهن رخ رهيو آهي“. وشيه تي
تقرير چٽاڀيٽي ۽ ”سنڌي ڀاشا جو آئينده روشن آهي“ وشيه تي واد-وواد ٿيو،
جنهن ۾ هيٺين نقد انعام کٽيا:

اسڪول ڪاليج ۾ عام ڇوڪرو هو. راند-روند، سنگيت-ناٽڪ، واد-وواد ڪنهن ۾
مشغولي ۾ ڀاڱو ڪو نه ورتائين. پڙهائي ڪيائين، تنهن هوندي به سيڪنڊ ڪلاس کان
اڳتي نه وڌي سگهيو. تنهن ڪري پڙهڻ وقت ڪنهن ماستر جو ڌيان هن ڏانهن
ڪو نه ويو. نوڪري ڪيائين تڏهن به ائين ئي هلندي آفيس جو ڪم ڪندو رهيو.
ڪڏهن خاص لئقيو نه ڏيکاري سگهيو تنهن ڪري خاص مڃيو نه ويو. ٻارهن سالن
جي نوڪري ۾ ڪڏهن سندس جهيڙو نه ٿيو آهي ڪنهن سان. آفيسر هجي چاهي
ساٿي ڪنهن اڻوڻندڙ ڪي ڇيو آهي نه ڇين محسوس ٿيڻ کان پوءِ به هن خلاف
نه ڪئي آهي. ڏکندو ضرور رهيو آهي. ورائي يا موقعو ملڻ تي ڪڏهن ڪنهن کي
ڏوراپو به نه ڏنو اٿائين ته فلاڻي موقعي تي فلاڻي ڳالهه ڪيئن سٺي نه لڳي يا فلاڻي
موقعي تي ڪيل فلاڻو ورتاءُ ڇو ڪيو ويو هن سان؟ گهر ۾ ٻڍڻ ٻارن-ٻچن، ماءُ-پيءُ،
زال ۽ ٻارن جي وچ ۾ عام ماڻهوءَ جي شڪل رهي آهي سندس. فلاڻو ڪم ٻيو ڪوئي
نه ڪري سگهندو، اڪيلو هو فلاڻي ڪم کي ڪري سگهندو، ائين ڪڏهن نه سوچيو
ويو آهي هن جي باري ۾. ملڻ-جلڻ وارن، دوستن-رشتيدارن جي وچ ۾ به هو
هميشه عام سطح ۽ سمجهه جو ماڻهو مڃيو ويندو رهيو آهي. هن کان ڪڏهن وڏيون
اميدون نه ڪيون ويون آهن. ڪو وڏو ڪم ڪڏهن ڪيس نه ڏنو ويو آهي. گهري
قسم جي صلاح مشوري کان ڪيس الڳ رکڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي رهي آهي.
فاصلي تي هو ٻاهر ڪيڏي سگهندو، اهڙي ڳالهه هن جي باري ۾ نه سوچي
ويندي آهي.

خاص منظور ڪرڻ جي ٻاوا نه ڪواهي جيڪا هن عادت جي ذريعي ڪم
ڪري رهي آهي؟ ڏهن ماڻهن جي وچ ۾ ٻيٺو وڃي نه سندس طبيعت ڪيئن ٿي هلي؟
اهو سوچي ڪيس هلڪو ڪم ڏنو وڃي نه ڀاري ڪم ڪرڻ سان هو بيمار نه ٿي پوي.
گهر ۾ سندس کائڻ-پيئڻ، سمهڻ-جاڳڻ، اٿڻ-ويهڻ جو خاص خيال رکيو وڃي ڇو ته
صحت جي لحاظ کان اهو ضروري آهي. ڪو جلسو، مجلس هجي ته ڪيس جسماني
ڪم نه ڏنو وڃي ڇو ته ان سان سندس طبيعت خراب ٿي سگهي ٿي. طبيعت جي
ارد-گرد اهڙو چار اٺي چنڊڻ جهن ۾ ڪو گهڙي نه سگهي ۽ ڪيس ڪسي همدردي
سان ٻڌي وڃي.

اوچتو ڪيس لڳي ٿو ته ٻنهجي مرض جو سبب هن تلاش ڪري ورتو آهي.
ڪيتري همدردي سگهي ٿي، ڪيترن ماڻهن جو ڌيان پاڻ ڏانهن ڇڪي سگهجي

لو، ڪمتريون سهوليتون ملي سگهن ٿيون ان عادت جي ڪري ٿي، اها بلڪل الڳ ۽ شايد بلڪل غير ضروري ڳالهه آهي. خاص ڳالهه اها آهي ته بيمار ماڻهوءَ جي روپ ۾ سندس الڳ سڃاڻپ قائم ٿي رهي آهي. سندس بيماريءَ کي هڪ ماڻهو ٽانڪ چوندو ته هو جواب ڏيڻ وارو ٻڻ ڪري ايندو ته نه وچارو سڄو ٻچ پريشان ۽ بيمار آهي. خاص لهڻ جي سندس آدم پياس بيماريءَ جو سهارو وٺي تسريع لڳڻ ٿي چاهي. اهو ۽ اهو ئي سبب آهي جو موقعو ملندي ئي هو ٻهڪجو ڊڪڙو روئڻ شروع ڪري ڇڏيندو آهي. خاص ٻڄڻ جي لالسا ئي ڪيس عام ٻڄڻ جي فيصلي تي پهچڻ نٿي ڏئي. ڪو به عـــام ماڻهو خاص ٻڄڻ جو موقعو ڪيئن ٿو ڇڏي سگهي؟ اهو سمجهندي به ته پنهنجي بيماري هاڻي ڪيس ذهني سطح تي اڳتي لنگهي ڪري، هو اهڙو پريشان رهڻ جو ڏيکاءُ ڪندو رهندو ڇو ته ان طرح ڪيس خاص تسليم ڪرڻ جي اميد آهي. ان سلسلي ۾ ڪنهن جي بي واسطيداريءَ ۽ ورڪتيءَ سان وڏڪ فرق ٿئو پوي. گهٽي پاڳي ته ماڻهو سندس تڪليف کي سچ سمجهن اي ٿا. خاص ماڻهو ٻه هر هنڌ، هرڪنهن جي نظر ۾ خاص ڪٿي هوندو آهي؟ هو ته ان ڇڻ ڇڻ جي نظر ۾ ڪيتري اهميت نه ڪهڙو فرق پئجي ويندو؟ اهي سڀئي جـــي نظر ۾ ته هو خاص رهندو. هو ڪيس ڇا گهرجي؟

ڪيس محسوس ٿو ٿئي ته وڌاءُ ڪري تڪليف بيان ڪرڻ کان پوءِ عـــام طور سان هو جيترو هلڪو ٿي ويندو آهي، هن احساس کان پوءِ ان کان وڌيڪ هلڪو ٿي ويو آهي. □

Bhagwan Bhawan, A-130, Adarsh Nagar, JAIPUR-302004.

ناريءَ جي دل

آنند ڏهراماڻي

هيما لفافو کنيو. ان مان ويڙهيل ڪاغذ ٽڪرو ڪڍيو ۽ ڏڪندڙ هٿن سان اهو کوليو.

ڪالهه کان وٺي، هن اها چٺي ڪيترائي ڀيرا پڙهي آهي. ور ور ڪري پڙهي آهي. چٺيءَ جو مضمون ڪو وڏو به ڪونهي. صاف سٺن اکرن ۾، بلڪل سڌي سنواٽي ٻوليءَ ۾ لکيل، صرف پنج - ڇهه سٽن واري چٺي آهي. اها هن ڪالهه کان وٺي، هن مهل تائين الائي ڪيترا ڀيرا پڙهي آهي. جيڪو ٽائيم هن اها چٺي نه پڙهي آهي، نه به ان چٺيءَ جو مضمون ان وقت به سندس دماغ ۾ ڇانيل رهيو آهي. وقتي چپن ۾ ڀڻ ڀڻ ڪري، اهو مضمون دهرايو به آهي. هيئنر ته هن کي پورو ياد ٿي ويو آهي. پوءِ به، اهو پنو کولي، وري پڙهڻ کان هوءَ پاڻ کي روڪي نه سگهي آهي.

هيئنر هوءَ سبڻ جي مشين تي اچي ويٺي آهي. هن کي سلائي لاءِ ڪنهن جي شاديءَ جو ڪم مليل آهي. اهو ڪيس ڪيئن به پورو ڪري وقت سر ڏيڻو آهي. ائين نه ڪرڻ سان لاشڪ گراهڪ ناراض ٿي ويندو. پر هوءَ ڇا ڪري؟ هوءَ گويا لاچار ٿي ويئي آهي. مشين هلائي، هن سبڻ جي ڪوشش ڪئي. ليڪن.... سندس دماغ ۾ اهو ئي چٺيءَ جو مضمون هٿوڙي جيان وڄي رهيو هئو. کيس ڀئو لڳو ته ڪٿي الٽو - سلٽو ٽاڪيو ڏنئي، ڪپڙو نه ڪاري وڃي. هن سبڻ بند ڪري، چٺي کڻي.

چٺي بمبئي مان لکيل هئي. اڄ کان اٽڪل چار ڏينهن اڳ جي هئي. ستيءَ لکي هئي. ستي سندس ننڍي ڀيڻ جي ساهيڙي آهي. کانئس بس ٻه - ٽي سال وڏي آهي. هوءَ ئي سندس همدرد ۽ غمخوار آهي. هيترو دور رهندي به، هوءَ ئي سندس ڏک - سک جو ساٿي آهي. ائين ته روپ به آهي. پر هوءَ ته کانئس ننڍي آهي. ڀلا ننڍي ڀيڻ سان ڪهڙو دل جو سور سلي! باقي ٻيو نه ڪوئي ويجهو مٽ - مائٽ هن دنيا ۾ ڪين رهيو اٿس. اگر ٻيو ڪوئي آهي به، ته هو هن لاءِ اڻ

جي ابرابر آهي. اهو ڪالهه دور آهي، ڪيترو دور، جنهن کي هوءَ ڪڏهن به طرح ڇهي نه ٿي سگهي. هوءَ خود به پنهنجو پاڻ کان دور ٿي ويئي آهي.

پنجويهه سال اڳ جي ماضيءَ ۾ هوءَ گوهجي وئي آهي. ڇڏهن هوءَ پنجويهن سالن جي مس هئي، جڏهن وهانءُ ٿيو هئو. ماءُ جي پيار کان نه هوءَ ابدي هوندي ٿي وانجهجي ويئي هئي. وڏا ڀاءُ کيس ۽ سندس لئي ايڏ روپ کي پاليو هئو. پيءُ پنهنجو ابرو پيار هن ابالڪاڻ مٿان اوليو هئو. شاديءَ کان پوءِ موڪلاڻي وقت هن ڀني هنياءَ روئي ڏاو هئو. پيءُ پڻ پاڻ روڪي نه سگهيو هئو. سندس اکين مان اجهل آنسون وهي چڙيا هئا. روپ لاءِ کيس چنڊڙي بڻي هئي. هوءَ ڪالهه جدائي کاڻ ٿي، آهو اهو فيصلو ٿيو هو نه هوءَ به سالن ڪڏ هتي گڏ رهندي.

ها، اها سندس سهاڳ رات هئي!

سهاڳ رات جنڪا هر استريءَ جي جيون ۾ اهڙاوڻ ڏنعر اچي ٿي. ان رات جو هر جوان ناريءَ کي اي صبريءَ سان انتظار رهي ٿو. اِن ڪنوارين، ڏڙڪندڙ جوان دلين جو مطلب لئي ٿو. ۽ ڏاراڻون ملي هڪ ٿي وڃن ٿيون. انڊلبت، انڊ ڏلل، انوکي راه ٿي، اجالل، اوپري شخص کي سالي سڀالي، جيون جو ساڻي سفر پوري ڪرڻ جو هڪ قسم جو خوشيءَ ڪاڏ خوف هر ناريءَ جي دل ۾ رهي ٿو. اهڙي حالت ۾، ان رات گلن سان سجايل اسپ رومر، هيما ڏجندي ڏجندي اندر وکيو هئو. هوءَ گهڻو پڙهيل ڪانه هئي. سهاڳ رات پاسي پنهنجي ساهيڙي سنيءَ وٽان ٻڌو هئائين، جنهنجي شادي ڪجهه سال اڳ ٿي هئي. هن جون ڳالهيون ٻڌي، هيما شرمائجي ويئي هئي.

"سني! تون نه بلڪل بي شرم ٿي ويئي آهين، هاڻي." ان تي سنيءَ کيس چهنڊڙي هئي، ڪراڙي پاڻي چيو هئو:

"اڙي ڏسج. ان شخص جي آغوش ۾ وڃي تون ڪويا پاڻ کي سرگ ۾......"

۽ هيما پاڻ چڙائي، رڄي اٽڪي هئي.

۾...... هنجون اهي مرادون پرلواپ ڪولو ٿيون هيون. ان رات (هوءَ ان کي سهاڳ رات نه چئي ڪاڻ ٿي سگهي) اهڙو ڪجهه ٿيو ٿي ڪولو هئو. سندس جوان دل ان اوپري شخص کي ڪمري ۾ ايندو ڏسي، زور زور سان ڌڙڪي ضرور هئي. "هو ايندو، کيس چهندو، پاڻ ڏانهن ڇڪي آغوش ۾ آڻيندو، هوءَ سندس سيني ۾ سمائجي ويندي. ان کان پوءِ ......" هوءَ اهو سڀ سوچي، انوکي آنند

جو اوڀو ڪيو هئو. ليڪن اهو پرش جنهن کي هن ٻاڻ ارپڻ ڪرڻ جو قسم کاڌو، اوپرو ٿي رهيو.

ان شخص ٻئي ڪمليش عرف سنڌس ٻڌي ڏٺو، ان رات جنهن کي ڪجهه چيو هئو، ان سنڌس دل جي دڙڪڻ بند ڪري ڇڏي هئي. سنڌس خواب ٽٽي چڪا هئا.

هو ٻيڊ روم اندر گهڙيو هئو. اندران در بند ڪيو هئو. هن ڏاهن ڏسڻ کان سواءِ ئي، دري وٽ وڃي بيٺو هئو. هو ٻاهر نهارڻ لڳو هو. هڪ سگريٽ دکائي هئائين ۽ ان جو دونهون ڪمري اندر ڦهلائيندي چيو هئائين:

”هيما! مان اڄ ئي توکي پنهنجي دل جي ڳالهه ٻڌائي ڇڏيان ته بهتر...... هيءَ شادي منهنجي مرضيءَ خلاف ٿي آهي. اسيدي والدين مائٽن گڏجي جيان مڪٽي ڪري ڇڏي...... مائٽ ان وچن تي قائم رهيا......صرف ماءُ-پيءُ کي خوش ڪرڻ لاءِ مون هيءَ سانگ رچايو آهي.“

ڪيڏي سرلتا سان هن اهو اعلان ڪيو هئو!

۽ هيما کي لڳو هئو ته هن جو سر ڦري رهيو آهي. هن کي چڪر اچڻ لڳا هئا. هن پاڻ سنڀالڻ جي ڪوشش ڪئي هئي. هو ته ٻاهر ئي ڏسندو رهيو هئو.

”مون مائٽن کي ’نه‘ ڪئي هئي پنهنجي پيءُ کي به واقف ڪيو هئو. پر هو پنهنجي ضد تي رهيا. هنن مون کي مجبور ڪري ڇڏيو. ڇا توکي ان جي ڄاڻ ڪانهي؟“ ۽ هن منهن ورائي ٻئيان ڏٺو هو. هيما اکيون ٻوري، وهاڻي تي پئي هئي.

اڻ وقت در تي ٺڪ ٺڪ ٿي هئي. هيما ڇرڪ ڀري اکيون کوليون هيون.

”ڪنوار!... ڪنوار!!“ سنڌس وڏي ڀاڄائي جو آواز هئو. هيما پاڻ سنڀالي اٿي هئي ۽ در کوليو هئو.

”هيءَ پستن-باداميون وارو کير جو گلاس آهي. اوهان ٻنهي لاءِ......“ هن جي منهن تي شرارت ڀري مشڪ هئي. ”ٿڪ دور ڪرڻ لاءِ .... سمجهيئهءِ“. هلڪو ٽهڪ ڏئي، هوءَ هلي وئي هئي.

هيما گلاس ٻنهي هٿن ۾ پڪڙيو هئو. کيس لڳو هئو ته ڪٿي گلاس سنڌس لسٽن هٿن مان ڪري نه پوي. هوءَ ڌيري ڌيري ٽيبل ڏانهن وڌي هئي. گلاس رکيءَ پلنگ جي ڪنڊ تي ئي ويهي هئي.

"مان تنهنجي من اندر سمجهي سگهان ٿو"، ڪمليش چيو هو.
"تون نه ڄاڻين ساڌي ۽ سچي آهين. مان محسوس ڪريان ٿو ته تو سان
انياءُ ٿيو آهي جنهن لاءِ مان ئي ڏوهي آهيان".
"ليڪن منهنجو قصور؟" هڪ ڏٻو آواز هيما جي منهن مان نڪتو هو.
ڪمليش ٻرندڙ نظرن سان هيما طرف ڏٺو هو. نئين ڪنوار جي ويس ۾ هيما جي
سندرتا جو ٻهراڻو پيرو ڪيس احساس ٿيو هو. اڄ نزاڪت ڀريل گل جيان هن جو جوڀن
ڪيس للڪاري رهيو هو.
هن ٻليان هڻي، ٻي سگريٽ دکائي هئي.
"قصور تنهنجو نه، تنهنجي پيءُ جو آهي. جنهن هڪ انجنيئر کي ڌيءُ ڏيڻ
نه چاهيو، ليڪن ڌيءُ کي ان جي لائق ڪونه ٻڻايو". هن گهمنڊ وچان هيما طرف
ڏٺو هو. "ڏس هيما! مان هيڏو پڙهيل! منهنجا دوست ۽ تعلقات وڏن ماڻهن سان
آهن اُنهن ۾ اوڻ......"
"۽ مان اُنهن ۾ ڪاله سولهندس، ائين نه؟" هن جي آواز ۾ ٽڪاڻ هئي.
رات ڪافي گذري چڪي هئي. شاديءَ جو گوڙ-شور ختم ٿي چڪو هو.
چؤطرف شانت ۾ اڄ آواز ڦهلجي ويو هو.
"منهنجي عمر گهٽي؟ مان پڙهڻ ۽ ٻيو ڪجهه سکڻ لاءِ تيار آهيان. اوهان
اي پڙهايو ۽ سيکاريو. پنهنجي لائق ٻڻايو." هيمر سندس آواز ۾ التجا هئي.
ڪمليش صرف ڪلي ڏنو هو. هو پلنگ جي چيڙي ونه وجي ويٺو هو.
"مان ڪوشش ڪندس، هيما، جئن توکي هن گهر ۾ ڪا تڪليف نه ٿئي....ليڪن..."
"ليڪن ڇا؟"
"هن جي ساهورن نه اسانجو ٽئي-ٽنديءَ جو رشتو قائم رهندو. ليڪن هن
ٻئه روم ۾...... مان ٻي ٻل ڪاله ڌهرائيندس."
۽ هن ٽيبل لئمپ بند ڪري ڇڏي هئي.

o o

ٽي مهنا ان طرح گذري ويا.
هيما گهر ۾ نه سمائجي وئي هئي ٻر ڪمليش جي دل ۾ سمائجي ڪين سگهي
هئي. هن جو رخ همدرداڻو هئو ليڪن ڪيس اپنائي ڪونه سگهيو هئو. اڄ هن هڪ
ڏيهن......

سندس پتا اڃي سهڻو هو. شاديءَ بعد پهريون پيرو ڪرڻ لاءِ، ڌيءَ جو
پيڪي وڃڻ ضروري هو. ساليءَ کي اهو وڻي ويو هو. ليڪن ان ڏينهن بعد
جڏهن ڪمليش ساهرن مان واپس موٽيو هو تڏهن سندس رخ ڪٺور ٿي ويو هو.
ساهري جي اڳوار روش هن جي ارادي کي وڌيڪ پختو ۽ محڪم ڪري ڇڏيو هو.
هيما کي اهو ڪو ساهرن مان وٺڻ ڪونہ آيو. خوددار پيءُ ڌيءَ کي اڻين
ساهري موڪلڻ لاءِ تيار ڪونہ هو. ڇو: مان ڌيءَ کي صدقي جي اڳري اڳڻ ڪونہ
ڏيندس. مان ڪيس ڪاراڻي سگهان ٿو.

وقت گذرندو رهيو. هيما سڀ ڏسندي رهي. چپ چاپ سهندي رهي. پيءُ
اهڙو صدمو سهي ڪونہ سگهيو. هڪ رات جڏهن ڪاڪي وڃي سمهيو تہ وري ڪونہ
اٿيو. سندس پڇي تہ اڳواٽ ئي ايشور کي پياري ٿي وئي هئي.

۽ هن سنسار ۾ رهجي ويون بہ اڪيليون ساريون! هيما ۽ روپ. هيما جي
دشا کان ڊهلجي، روپ بہ شاديءَ کان انڪار ڪري ڇڏيو هو. اسڪي پيرن تي اڀارڻ
جي ڪوشش ڪئي. ان طرح سندس جيون جي گاڏي، ڌاري ڌاري پٽڙيءَ تي رڙهڻ
لڳي هئي.

O O

منجهند جو وقت هو. هيما بستري تي ليٽيل هئي. گذريل مهيني کان هوءَ
بستري داخل هئي، ڪنهن ۾ اڌار ڪيس ڇڏيو ئي نہ ٿي. روپ تہ ٻڌي وئي هئي ڪتي
T.B.... سندس ماءُ کي اها لڳري بيماري کڻي وئي هئي. ليڪن هفتو اڳ،
ڊاڪٽر آخرين رپورٽ ڏسي، ڪين خاطري ڏني هئي. هيمر ڪيس ٻڌار نہ ڪونہ هو.
ڏاڍو ڪمزور ٿي وئي هئي.

روپ اسڪول مان اڃا ڪونہ موٽي هئي.

ان وقت در تي ٺڪ ٺڪ ٿي. هيما ڌاري ڌاري اٿي. ٽيبل تان چشمو کنيو.
ري در تي آواز ٿيو. "ڪير آهي؟"

هيما در کوليو. ان اجنبي کي در وٽ ڏسي، هوءَ عجب ۾ پئجي وئي.

"ڇا هيما ڊاوي هتي رهندي آهي؟"

چشمي پٺيان ان اکين، هن کي ڏٺو. ورهين کان پوءِ، سندس ڪنن تي سڃاڻ
واز پيو. "اوهان! هتي!" هن در جو سهارو وٺندي چيو.

"هيما، تون! هن حالت ۾." هن وڌي ڪيس سهارو ڏنو ۽ ڪمري ۾ بستري
تائين وٺي آيو. "ڏاڍو ويڪ ٿي وئي آهين!"

هلڪو، لڪر لهڪ!

"هيٺئر طبعيت ڪيئن اٿئي؟"

"زنده آهيان. جي رهي آهيان." لڙڪندڙ، ڪمزور آواز.

"چڱو ڪمليش، مان دوست وٽان ٿي اچان ٿو." ۽ ڪمليش جو دوست هليو وڃو.

"هلڪو ڪنگهي، گلو صاف ڪري، هيما پڇيو. "اوهان ڪيئن آهيو؟"

"مان گذريل ٻن سالن کان امريڪا ۾ آهيان. ٿورا ڏينهن لاءِ هتي آيو آهيان. هميشه ۾ دوست وٽان گهر ملي ته ٿوري ليڪ ڪرڻ آهين." ڪمليش سگريٽ دکائي.

"هؤ ستيءَ جو گهوٽ لڳي."

"مهڙيا سڀ ٺيڪ؟"

هوءَ وچ ۾ شانتي لڪندي رهي.

"گهر ۾ ته سڀ ٺيڪ آهن؟"

"گهر؟" هو ائين ابليو. سگريٽ پيرن سان دٻائي ڇڏي. هو ٻاهر اهارڻ لڳو.

"ڇو سڪ ته آهي نه؟...دادا، پاپا...؟"

"سڀ پسر ٿي ويا، هيما! ڪڏهن جي آهه. اڳي شايد هن گهر ڪي!"

"هي ڇا پيا چئو؟"

هن منهن ڦيرائي هيما ڏي ڏٺو. "ٻن سالن اندر، دادا ۽ پاپا سرڳواس ٿي ويا. جوان هرش جو حادثي ۾ ديهانت ٿي ويو ۽ پگولتي......"

"هن کي ڇا ٿيو؟"

"هوءَ وڏرا ٿي گهر موٽي آئي."

"هي پڳوان، ٿو هيءَ ڇا ڪيو؟" هن للڙ شروڪارو ڀريو. چشمو لاهي، ان جا شيشا صاف ڪيا.

"ديدي....ديدي!" هوءَ روپ هئي. ڪمري ۾ اچڻ جي شخص کي ديوار تي ٽنگيل تصويرن ۽ سرٽيفڪيٽن کي ڏسندو ڏسي هوءَ چپ ٿي وئي.

"روپ! لهڻجو چيچاڻي!"

ڪمليش کي ڏسندي "نمستي."

"واه! هيءَ اهائي ننڍي روپ آهي؟" هن مسڪندي پڇيو.

"ڪافي وڏي ٿي وئي آهي." ۽ روپ شرمائجي وئي هئي.

"هيءَ سرٽيفڪيٽ......"

"اهو ڊگريءَ جو آهي، ڄمڻ جي!" روپ اُچليندي چيو. "هنديءَ ۾ بي-اي.
اول ڪلاس ۾ گولڊ ميڊلسٽ!"

"اڇا!"

"هي ٻه سرٽيفڪيٽ ٻه ڊگريءَ جا آهن. ٽيلرنگ ۽ امبرائڊري ۾ ڊپلوما."

"بس، بس، گهڻو ٿيو، روپ!"

هيما جهٽڪيندي چيس، "ٽِپ، چانهه-ناشتي جو بندوبست ڪري وٺ."
۽ روپ رڌڻي ڏانهن هلي وئي ٿي.

o . o

"اوهان آمريڪا ۾ اِي شادي نه ڪئي هوندي. ڪيئن آهي آها؟" هيما جي
ان اوچتي سوال تي ڪمليش ڇرڪي ويو هو.

"تنهنجو من ڇا ٿو چوي؟"

"مان ڇا ڄاڻان"

"نه" ڪمليش چيو: "اڪيلو ئي آهيان."

"اوهان ڀي شادي ڪري ڇڏيو جيئن هن ڪل جو چراغ روشن رهي."

"هيما!......" "ها، مان هن خاندان جو ڏيئو هن طرح گل ٿيندو، ڪڏاهين نه
چاهيندس." ڪمليش هن طرف ڏٺو هو. ان وقت روپ ٻه چانهه-ناشتو آڻي ٽپائي تي
رکيو هو.

"اگر مهنجي طرفان اوهان کي رڪاوٽ محسوس ٿيندي هجي ته مان اوهان کي
لکيت ۾ منظوري ڏيان ٿي." ۽ هن پرس مان ٽيبل تان پڻ ۽ پين کڻي لکڻ شروع
ڪيو هو.

ڪمليش جو دوست موٽي آيو هو. ڪمليش اٿي کڙو ٿيو هو. هن کيسي
مان نوٽن جو بنڊل ڪڍي، هيما اڳيان رکيو.

"مان ماضي نه موٽائي ڪري ٿو سگهان، هيما! پر مهنجي دلي چاهنا آهي
ته تون آئينده سکيو گذار. هي ڏهه هزار آهن. دوا درمل ڪر، مان هر مهيني
توکي پيسا موڪليندو رهندس."

هيما اٿي ويئي. نوٽن جو بنڊل کڻي اکين تي رکيو.

"هيءَ رقم منهنجي پيءُ مون کي ڏني آهي. اڪيلي ئي آهي. ليڪن.... مونکي اهڙي رقم جي ڪهڙي ضرورت؟ مون پنهنجن پيرن تي اٿي سگهي ويو آهي." ۽ هن نوٽ هيٺ رکي ڇڏيا.

"ڇا اوهان اڄا اسان سان ناراض آهيو؟"

"هيلي مدت بعد، پتي اوهان منهنجي گهر ۾ آيو آهي. منهنجا ڏسڻ لئي ترپا. ناراض ڪيئن ليندس؟"

"نه پوءِ هيءَ رقم.......؟"

"مون کي ان جي ضرورت ڪانه آهي. اوهان ڪنهن ٻئي ڪم ۾ استعمال ڪري ڇڏيو."

ڪمليش اوهان جو بدل ڪيو. پٽي دوست ڪنڊ جهڪائي الان هليا ويا هئا. ان ملاقات کي سال ٿي ويو. هيءَ جڏهن سڀئي وٽان آئي هئي. "........ڪمليش ايڊز آرلوار ٿي ٻي شادي ڪري رهيو آهي...... هتي امڪان ۾....... ڇا اوهان ڄاڻو ٿا؟......"

۽ اڄ آرلوار هئو.

هن کي لکيو ته سندس هٿ پير ٿڌا ٿي ويا آهن. جڏهن سندس هٿن مان ڪري پٽي جو اهو نڪتو هوا ۾ اڏامي وڃي ارمان پيو هو. □

21, Chandra Nagar Society, Waghodra Road, Varodra-390 019

روشني

□ ريٽا شهاڻي

گلن جي مهڪدار خوشبوءِ هن جي نڪ ۾ گهڙي ويئي...... هو ڇرڪ ڀري ننڊ مان گهٻرائجي اٿي ويهو. ڀرپور اکيون کوليائين، پوءِ اٿي ويٺو ۽ وائڙن وانگر هيڏانهن هوڏانهن نهارڻ لڳو...... ها، هاڻي هو سمجهي ويو ته هو ڪٿي هو؟ هن وري پنهنجو منهن وهاڻي تي ٽيڪيو- پاسو ورائي، ديوار تي لڳل گهڙيال ڏي نظر ڪيائين. گهڙيال هڪ تي ٻڌايو ته سوا ڏهه لڳا هئا. اڙي، هو ايترو جلدي ڇو سجاڳ ٿيو هو؟ هو وري اٿي ويٺو ۽ ڪراهت ڀري نظرن سان ڪمري ۾ ٽنگيل پڪڙيل گلدستن مواڻي جي هارن جن ۾ هزارن گلاب جا گل نڪ ٻوڙيل هئا ڏسڻ لڳو. انهن گلن ايتري ڪڏهن روم ۾ هڪ حبس پيدا ڪري ورتي هئي. اوچتو کيس محسوس ٿيو ته هن جي مٿي ۾ سخت سور هو. هن غصي ۾ پلنگ جي مٿان لٽڪيل بيل کي دٻايو، هڪ ٻه ٽي گهنٽيون ٻڌيون، هڪ منٽ اندر ئي دروازي تي دستڪ ڏيئي ويٽر اندر آيو،

"جي حضور!"

"ان ڦولون ڪو ڪمري ڪي باهر ڦينڪ دو - اور جلدي گرم چاءِ لائو."

"بهت اڇا حضور!"

هو پلنگ ڇڏي باٿ روم ۾ هليو ويو، اتان منهن ڌوئي، گائون پائي، بيڊ روم سان لڳل سٽنگ روم جي صوفا تي وڃي ويٺو ۽ ميز تي رکيل تازه آيل لوڪل اخبارن کي ڏسڻ لڳو- سڀني اخبارن جي فرنٽ پيج تي سندس وڏا فوٽا، رودر وينا وڄائيندي ڇپيل هئا ۽ انهن اکرن ۾ ڏنل هو:

Sensational Rudra Veena player in the city

Ustad Biju rocks the city with his performance.

وغيره وغيره!

هن اطمينان سان اخبارن جي ٿهي کي پري هٽائي ڇڏيو...... ۽ پوءِ سامهون رکيل پنهنجي رودر وينا ڏانهن نهارڻ لڳو-

ارچنا سندس چهري جو ڀاءُ ڦري ويو .... ها هنجي پياري ويڻا هنجي ڪيلاڻي ويڻا .... سندس ٻارڪن جو ٻوليڪ! پاڻ ۾ هن وقت صرف اعزازن ۽ ويڻاڻون اڀريون هيون- هڪ هيءَ، هنجي سامهون رکيل ۽ ٻي جهنور جي راڄا جي مورتي ۾ ا ۾ لڳڻ سان- شاندار، شاهي لباس (Goard)، هيٺيون وڏو ۽ مٿيون اُن کان ننڍو ننڍو- جن تي ڪاٺ جي انهيءَ نقشڪاري ازاڪت سان چٽيل هئي.

ڪالهه هن شهر - ٻولي جي ”سوائي گندڙو“ الميو جي ٿيڻ ۽ آخري رات، هن پنڊال ۾ جنسي ڳللو مچائي وڌو هو. ڪيئن پورا هزارين ماڻهن جي ڳالهين جو اڌلاو مچي ويو هو ۽ لعين جو ٻوڇال! ٻولي جي درشڪن ۽ رسڪن، ڪلاڪارن جي قدرشناسي ۾ ڪاڻ ڪواهي ڪاله چڙي هئي. اُن ڳالهه مان هنکي ڪو به مقصد ڪونه هو. نه رکو هن تمام سڀ وچايو هو ڇاڪ هن کي اُستاد امجد خان به پڪاوز ٿي اهڙان سات ڏنو هو. هنن پنهي جي جڳلبنديءَ درشڪن کي جنسي جهومائي وڌو هو. ها، پوين راڳ مالڪوس ۽ پوءِ ڀيروي راڳڻي سان هنن پنهنجي اهي صبح جو ڪارڻ ڪرم جي سماپتي ڪئي هئي. اُن وقت به اُتي هشام ماڻهن جا موجود هئا! انهن ماڻهن جي صبر ۽ تحمل هن کي تعجب ۾ وجهي ڇڏيو هو. شاباس ناهي، ڪلا جي انهن قدردانن کي، جي لولن اچي رات کان صبوح جو پنهنجن اچي ٿائين پٽ تي (پارليء ٻئلڪ) اوڙي ڪرسين تي سنگين ڪندي خوشيءَ سان وينا هئا!

پر پنهنجي اهڙي شاندار ڪاميابيءَ تي ڇا هو خوش هو؟

هن پاڻ کان اهو سوال پڇيو.

۽ هن جون پڪندڙ نظرون سامهون ميز تي رکيل هڪ رنگين فوٽي تي اٽڪي پيئون. اهو فوٽو هوءَ پاڻ سان هر وقت، هر هنڌ گڏ کڻي اڪرندو هو روشني .... ها، روشني اُن فوٽي ۾ ويڻا وڄائڻ جي پوز ۾ هئي. روشني سندس لاڏلي ڌيءَ جنهن کي هن پنهنجي رڌر ويڻا جيترو ئي شايد اُن کان به وڌيڪ پيار ڪيو هو...... اسر اُن جي خبر هن کي تمام دير سان پئي هئي .... ها دير ٿي وئي، تمام دير ۽ وقت سندس آڱرين مان کسڪي ويو هو.

ولتر وري ’اڪ ٽڪ‘ ڪري ڪمري ۾ گهڙيو ۽ ميز تي چانهه جي ٽري رکي هليو ويو. ارجن پاڻ چانهه ڪوپ ۾ پائي ۽ چانهه جا گرم گرم ڍڪ ڀريندو، روشنيءَ جي فوٽي ڏانهن نهاريندو، خيالن جي دنيا ۾ گم ٿي ويو ۽ سوچڻ لڳو....... مساڻ کي پنهنجن ٻارن جي شخصيتن تي ڪيترو اڌڪار آهي؟....... ڇا هڪ انسان کي

ڪي تعمير ڪرڻ جو پورو حق عطا ٿيل آهي؟...... مڪمل نه ٻالڪ
ٻر جي ڪجهه آهي، نه ڪيترو؟؟...... يا ڇا ٻالڪ به ناهي؟؟؟

ي۽ جي ماءُ هن کي ڏهن سالن جي عمر ۾ ڇڏي پرلوڪ پڌاري وئي آهي
جي سموري جوابداري ارجن اڪيلي۽ مٿان پئجي هئي هن ٻنهجن
کي - رڌو ويٺا ۽ روشني۽ کي، ساڳيو پيار ڪيو هو ۽ چاهيو هو ته ٻنهي
قائم رکي ...... پر روشني۽ کي ڳائڻ وڄائڻ ۾ ٻالڪل دلچسپي ڪانه
ٻه ٻنهجي ماءُ لي وئي هئي. پر ارجن ان ڳالهه کي سوڪار ڪرڻ
هو. انهن ڪيئن ٿي سگهندو ته ارجن ٻجره جي ڌي۽ سرن کان اڻڄاڻ
۾ رچي نه رکي؟ هن ڪيس ماستر رکي ڏنا ۽ زبردستي سنگيت
اڻ شروع ڪئي۔ گانا وديا نه هوءِ سکي نه سگهي ان ڪري هن کي
روح ڪيائين...... رڌر ويٺا وڄائڻ روشني۽ جي وس کان ٻاهر هئي.

هميشه ٿيندو آيو آهي — جيترو هو وڌيڪ خواهان ٿيو، روشني
کان وڌ۽ وڃڻ لڳي - هو وڌيڪ اڌيرو ٿيندو ويو ۽ هوءِ وڌيڪ دور
ٿي ان چڪر جي چڪڻ ۾ ڦاسندا ويا!

وءِ لي سرسوتي۽ جي ڪرپا هئي، هو هر روز اڌ ڪلاڪ ٻنهجي
ز ڪندو هو. دنيا جي هر ڪا نعمت هنکي حاصل هئي پر سندس
- نه سندس سڪيلڌي سنتان سنگيت جي ساڌڪ ٿيڻ، پوري ٿيڻ
نه اچي رهيا هئا!

ته هن جي سڃاڻپ هڪ هپنائسٽ سان ٿي، دلچسپ ڪمار هن کي
، پارٽي۽ لي گڏيو هو. هو سائيڪالاجي ۽ هپنائزم جي ٽرينڊ جرمني۽
هو. هنجي ماءُ پاڪستان جي سنڌياڻي ۽ پيءُ ڪشميري هو. هو
ي گهر، شرينگر مان ٿيندو ٻامبي گهمڻ آيو هو. اُن پارٽي۽ ۾ هو
واقعن جو ذڪر ڪري رهيو هو جن ۾ هپنائزم جي ذريعي، ماڻهن کان
ٻون ڪرايون ويئون هيون جن جو ڪرڻ نارمل حالتن ۾ ممڪن ڪو نه
هن چيو: ”ان ڪلا د وارن نه رڳو، انساني قوتن کي وڌائي سگهجي
ن قوتن کي سندن پسند جي انتر لاڻ ڏي به ڇڪي سگهجي ٿو.“
ان کي اندري ۾ آشا جو ٻرورو نظر آيو، هن دلچسپ کي ٻنهجي گهر
ڏني.

اوچتو سندس ڇوري جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو .... ها هنجي پياري وڃايل هنجي
سڪيلڌي وڃايل .... سندس ٻچن جو ٻارڙو! پيارو ۽ هن وقت صرف اڄوڪن ۽
وڃايلن اڳيون هئڻ ـ هڪ ڏينهن، هنجي سامهون رکيل ۽ ٻي جڳهه جي راڄا جي
معززمن ۽ تنهن سان ـ شاندار، شاهي لباس (Goard)، هيٺيون وڏو ۽ مٿيون ان کان
ننڍو ننڍو ـ جن تي ڪاڄ جي اڦيس نقشڪاري اڪارڪيل سان چٽيل هئي.

ڪالهه هن شهر ـ ٻولي جي "سوالي ڪنڊرو" اسو جي ٽين ۽ آخري رات،
هن پنڊال ۾ جنهن ٽوليو مچائي وڌو هو. هڪ ٻيا هزارين ماڻهن جهڙي ٻارن جو
اڪيلو مچي ويو هو ۽ ٽعرن جو اوڇال! ٻولي جي درشڪن ۽ رسڪن، ڪلاڪارن جي
قدرشناسي ۾ ڪاهه ڪرڻ جي ڪاڌ چڙي هئي. ان ڳالهه مان هنکي ڪو به مشهود ڪرڻ
هو. نه رڳو هن تمام سٺو وڄايو هو ڇاڪاڻ ته هن کي استاد امجد خان جو ٻڪاوڙ ٽي اهڙان
ساڻ ڏنو هو. هن پنهنجي جي ڪلمدي ۽ درشڪن کي جنهن جوش ـ الي وڌو هو.
ها، ٻين راڳ مالڪوس ۽ ٻيهه ڀيروي راڳڻي سان هن پنهنجي اندر صوح جو ڪاره
ڪرم جي سمايتي ڪئي هئي. ان وقت ته آئي هزار ماڻهن جيڪا موجود هئا! انهن
ماڻهن جي صبر ۽ تحمل هن کي تعجب ۾ وجهي ڇڏيو هو. شاباس انهي، ڪلا جي سي
انهن قدردانن کي، جي اوڻن اڄي رات کان صوح جو پنهنجن اڄي تاڙين سان تسي
(پاراهه ٻلڪ) لوڙي ڪرسين تي سندن ڪندي خوشي ـ سان ونڊيا هئا!

ڇا پنهنجي اهڙي شاندار ڪاميابي تي ڇا هو خوش هو؟

هن پاڻ کان اهو سوال پڇيو.

۽ هن جڏهن پنهنجو نظرون سامهون ميز تي رکيل هڪ رانگين فوٽي تي اٽڪي
پيئون. اهو فوٽو هڙ پاڻ سان هر وقت، هر هنڌ کڻي ڪري اڪرندو هو روشني .... ها
روشني ان فوٽي ۾ ڏٺا وڃائڻ جي ٻار ۾ هئي. روشني سندس لاڏلي ڌيءَ جنهن
کي هن پنهنجي رڙ وڃايا جيترو پيا شايد ان کان به وڌيڪ پيار ڪندو هو....... ا
ان جي خبر هن کي تمام دير سان پئي هئي.... ها دير تي وئي، تمام دير ۽ وقت
سندس آڱرين مان کسڪي ويو هو.

وانڊر ودي 'ٽڪ ٽڪ' ڪري ڪمري ۾ گونڄار ۽ مي تي چانهه جي ٿري ر
هلي ويو. ارجن پاڻ چانهه ڪوپ ۾ پائي ۽ چانهه جا گرم گرم ڍڪ ڀريندو، روشني
جي فوٽي ڏانهن نهاريندو، خيالن جي دنيا ۾ گم ٿي ويو ۽ سوچڻ لڳو....... ڇا
کي پنهنجن ٻارن جي شخصيت تي ڪيترو اڌڪار آهي؟....... ڇا هڪ انسان

ي انسان کي تعمير ڪرڻ جو پورو حق عطا ٿيل آهي؟...... مڪمل نه مڪمل
نه ...... پر جي ڪجهه آهي، نه ڪٿرو؟؟...... يا ڇا مڪمل ئي ناهي؟؟؟

روشنيءَ جي ماءُ هن کي ڏهن سالن جي عمر ۾ ڇڏي پرلوڪ پڌاري وئي هئي
ڌيءَ پالڻ جي سموري جوابداري ارجن ڀلاٽيءَ مٿان پئجي هئي هن پنهنجن
هي ڏئي کي - پدر وڻا ۽ روشنيءَ کي، سانجهو پيار ڪيو هو ۽ چاهيو هو ته پنهنجي
سانجهو پيار قائم رکي ...... پر روشنيءَ کي ڳائڻ وڄائڻ ۾ مڪمل دلچسپي ڪانه
ئي- هوءَ شايد پنهنجي ماءُ تي وئي هئي. پر ارجن ان ڳالهه کي سوڪار ڪرڻ
ءِ تيار ڪو نه هو. ائين ڪيئن ٿي سگهندو ته ارجن ڀلوءَ جي ڌيءَ سر کان اڻڄاڻ
هي؟ سنگيت ۾ رچي نه رکي؟ هن ڪيس ماستر رکي ڏنا ۽ زبردستي سنگيت
جي سکيا ڏيارڻ شروع ڪئي- گهاڻ وديا نه هوءَ سکي نه سگهي ان ڪري هن کي
ستار سيکارڻ شروع ڪيائين...... پدر وڻا وڄائڻ روشنيءَ جي وس کان ٻاهر هئي.

۽ جيئن جيئن همشهه ٿيندو آيو آهي — جيئرو هو وڏاڪ خواهش ٿيو؛ روشني
اوڙي سنگيت کان ون وچڻ لڳي- هو وڏڪ اڏي ٿيندو ويو ۽ هوءَ وڏڪ دور
ٽڻ لڳي- هو ٻئي ان چڪر جي چڪڻ ۾ ڦاسندا ويا!

ارجن ڀلوءَ تي سرسوتيءَ جي ڪرپا هئي، هو هر روز اٺ ڪلاڪ پنهنجي
پدر وڻا جو رياز ڪندو هو. دنيا جي هر ڪا نعمت هن کي حاصل هئي پر سندس
هڪڙي خواهش - ته سندس سڪيلڌي سنتان سنگيت جي ساڌڪ بڻجي، پوري ٿيڻ
جا امڪان نظر نه اچي رهيا هئا!

هڪ رات هن جي سڃاڻپ هڪ هپناٽسٽ سان ٿي، دلچسپ ڪمار هن کي
هڪ ڪاڪٽيل پارٽيءَ ۾ گڏيو هو. هو سائيڪالاجي ۽ هپناٽزم جي تربيت جرمنيءَ
مان وٺي آيو هو. هن جي ماءُ پاڪستان جي سنڌياڻي ۽ پيءُ ڪشميري هو. هو
پنهنجي ڏاڏاڻي گهر، شرينگر مان ٿيندو بامبي گهمڻ آيو هو. ان پارٽيءَ ۾ هو
ڪجهه اهڙن واقعن جو ذڪر ڪري رهيو هو جن ۾ هپناٽزم جي ذريعي، ماڻهن کان
اهڙيون ڳالهيون ڪرايون ويئون هيون جن جو ڪرڻ نارمل حالتن ۾ ممڪن ڪو نه
ٿيندو آهي. هن چيو: ”ان ڪلا ذريعي نه وڏو، انساني قوتن کي وڌائي سگهجي
ٿو بلڪ انهن قوتن کي سندن پسند جي اتر لائن ڏي به ڇڪي سگهجي ٿو.“

ارجن کي اونداهي ۾ آشا جو ڪرڻو نظر آيو، هن دلچسپ کي پنهنجي گهر
۾ دعوت ڏني.

سوالن جي ڏيريءَ ۾ ڪشميري شهزادي ٻنهي نظر ۾ آئي هڪ ٻئي جي دل جيتي ورتي. ارجن ان ڳالهه تي ڪو اعتراض ڪرڻ ورتو چاهيائين ته آن وقت سندس نظر صرف هڪ مقصد تي هئي، جيڪو ٻرو ٿيندو نظر اچي رهيو هو.

اهي ڪلاڪ ۾ دلجيت پنهنجو ڪم شروع ڪري ورتو. ارجن ڪيس راڳ مالڪوس جي سرن جي اڳ تي ٻڌايان ڪرائي ورتي هئي. سر ڪيس لکي ڏنائين، انهي ڏينهن ارجن پنهنجي طبلي واري کي ڪهرائي ورتو هو.

دلجيت اول روشنيءَ کان هڪ سوال پڇيو، ”تون ستار ۾ ماهر ٿيڻ چاهين ٿي نه؟“

”بابا جي نه ڄاڻي مرضي آهي جيڪا جيڪر مان پوري ڪري سگهان! پر مان لاچار آهيان. مان ستار اصل وڄائڻ جو ڪم سکندس.“

”اهڙي ڳالهه تون سوچ به نه! تون اوس ستار وڄائيندينءَ. مان تو کان اڄ ئي ئي اصل هاڻي تي تو ستار وڄارايان.“

”اهو ڪيئن ٿو ٿي سگهي؟“

”اهو ٿي سگهي ٿو ۽ ٿيندو، تون ڏاهي ڏس! مان تو کي هپناٽائز ڪري اچيو هيٺ تي تو ٻنهي ستار وڄارايان.“

”ڇا اهو ممڪن آهي؟“ روشنيءَ جون اکيون چمڪڻ لڳيون.

”ها، اهو ممڪن آهي .... تون رڳو هپناٽيزم لاءِ پنهنجي منظوري ڏي.“

”مونکي منظور آهي“.

”نه بس، تيار ٿي وڃ“.

پنهنجي ڪل جي اڳرا جو پالن ڪندي، روشنيءَ ٻنهي پنهنجي گروءَ سمان پتا کي پرڻام ڪيو ۽ پوءِ دلجيت جي اڳهه سامهون ڪلر تي ويهي رهي، ستار سندس اڳ ۾ هئي ۽ دلجيت ڳالهائڻ شروع ڪيو.

”روشني، تون اڄ سنسار جي ٻنهي ستار اوار ٿيڻ واري آهين. تون پنهنجي دل وجان سان، شرڌا ۽ آتما سان ستار وڄائيندينءَ!

”پنهنجون اکيون ٻوٽ .... سڄي جسم کي ڍلو ڇڏي ڏي .... پنهنجو ڌيان .... اصل ڌرو نه گهمڻ ڏاهي .... پنهنجون اکيون ڪهڙيون نه شمعل ۽

سرول آهن! ڄڻ نه ٿڌي پاڻيءَ جون ٻيون لهرون پيئون آهن. تنهنجون اکيون
ٿان.... تو پنهنجون ڳلن جا مسلس پورا ڇڏي ڏنا آهن...... تنهنجي ڳاڙهي جا مسلس نه
پورا آهن.... تنهنجي ڳچيءَ ۾ ڪهڙي نه نرمي اچي وئي آهي!....... واه، ڪيڏو نه
آرام پيو اچي....... تنهنجن ڳلهن ۾ آرام ئي آرام آهي......."

اهڙي نموني داخليت، روشنيءَ جي سڄي شرير کي رليڪس ڪري ورتو. هن
محسوس ڪيو ته روشني هپناٽزم جي سٺي سبجيڪٽ هئي. هو جڏهن چوندو پئي
ويو هوءَ ڪندي پئي وئي. هن جون پنبڻيون بلڪل ڇڏي نه رهيون هيون جيڪا
هپناٽائيز ٿي وڃڻ جي پهرين نشاني ٿيندي آهي.

"هاڻي تون پنهنجي ستار کڻي، صحيح طرح سان جهليندين. ساڄي هٿ جي
آڱر ۾ نکلو پائيندين."

اکين پوريل حالت ۾ روشنيءَ ستار کي هٿن سان ڳوڙهي پوري طرح سان سنڀالي
کڻي ورتي ۽ ساڄي هٿ جي آڱر ۾ نکلو پائي ورتو.

"هاڻي تون سر وڄائيندين - راڳ مالڪوس جا سر مان چوندو ويندس ۽ تون
وڄائيندي ويندين، پهريون آلاپ ڇيڙيندين، هيٺين سرن سان شروع ڪندين ۽ مٿي
چڙهندي ويندين - ڏهه منٽ آلاپ وڄائڻ کانپوءِ، تال سان وڄائڻ شروع ڪندين.
امجد خان توکي اُن وقت طبلي تي سات ڏيندو، تين تال وڄائيندو. توکي خبر
آهي ته مالڪوس اوڙو جاتي يعني پنجن سرن وارو راڳ آهي. اتر رکشب (ري) ۽
پنچم (پ) ڪونه لڳندا آهن.

شرج (سا) ۽ مدهم (م) کانسواءِ سڀ سر ڪومل ٿيندا آهن.
"هاڻي منهنجي چيل سرن سان گڏ تون ستار وڄائيندين"

سا، گ، م، گ، ني، ڌ، سا
گ، م، گ، م، ڌ، ني، سا
گ، سا، ني، ڌ، ني، ڌ، ني، سا
سا، ڌ، ني، سا، سا، ڌ، ني، سا.

داخليت سر چوندو پئي ويو ۽ روشني ستار وڄائيندي پئي وئي. ارجن روشنيءَ
کي اچرج وچان اهڙن صحيح سرن ۾ ستار وڄائيندو ڏسي گد گد ٿي رهيو هو. هنکي
پنهنجن اکين ۽ ڪنن تي وشواس ئي نه اچي رهيو هو. هو پنهنجي ڪرسي ڇڏي

دلجيت هٿ جي اشاري سان هن کي واپس وڃڻ لاءِ چيو ۽ هن اک
اکين اشارو. استعمال ڪئي.
ستار جي دلجيت جي خاموش ٿي وڃڻ کان پوءِ به روشني لڳاتار ستار وڄائيندي ر
استعمال صحيح مالڪوس جا سر - سنگيت جو جادو ڇا ٿي چانڊي وارو. ٻڌ
ذهن مٿي کان پوءِ امجد خان طبلو وڄائڻ شروع ڪيو ۽ روشني تين تال جي
تي ستار وڄائيندي هئي. نه ڪا سر جي چڪ ۽ نه تال جي. پندرهن منٽن کان
دلجيت ورڻ ڳالهائڻ شروع ڪيو.

"بس، روشني، هاڻي تون آهستي آهستي پنهنجي ستار وادن جي
سمائي ڪندين .... سلو .... تمام سلو .... هاڻي تون اکيون کول ۽ مون ڏانهن نهار
.... هاڻي تون هپناٽڪ حالت کان ٻاهر اچي وئي آهين."

اکين پٽي ڏسيو جڻ نه روشني ننڊ مان سجاڳ ٿي هئي.
۽ هوءَ مشڪي رهي هئي.

"روشني توکي خبر آهي ته تو ڇا ڇا وڄايو؟"
"ها، ها، مونکي خبر آهي ته مون ستار وڄائي، تمام سٺي ستار وڄائي.
توهانجو ڳالهائڻ مون ٻڌو پئي ۽ جيئن توهان چيو پئي مون ڪيو پئي !! ......
بابا، بابا، مون اڄ ستار وڄائي .... صحيح سرن ۾ ستار وڄائي بابا، مان توهان جو
سپنو پورو ڪري سگهندس. مان ڪيڏي نه خوش آهيان!

ارجن هن جي ويجهو آيو ۽ هوءَ پنهنجي بابا کي چنبڙي پيئي. ارجن جڻ ته
پنهنجي دنيا اوڻ حاصل ڪري چڪو هو. اوڻ ڏينهن پڄاڻا روشني ۽ دلجيت جو مڪار
به ٿي ويو.

هاڻي روشني سٺي ستار وڄائڻ لڳي هئي .... پر هن جي الين ڪرڻ ته
دلجيت جو سانس گڏ هئڻ لازمي هو. روشني پبلڪ ڪنسرٽس ۾ به وڄائڻ لڳي
هئي. چئني طرفن کان هن جي ناموس ڦهلجڻ لڳي .... پر هوءَ پنهنجي ڪلا صرف
ٿيئڙن جلسن تائين محدود رکندي هئي. دلجيت جو چوڻ هو ته ڪجهه عرصي کان پوءِ
هوءَ ستار وڄائڻ ۾ ايتري نه هري ويندي جو سندس غير حاضريءَ ۾ به وڄائي سگهندي.
ارجن ان ڏينهن جو بيصبريءَ سان انتظار ڪرڻ لڳو.

وقت پوڻ سان روشني، صحيح سرن وڄائڻ سان گڏ پنهنجي ستار وادن ۾
بابا (Expression) به وجهڻ لڳي هئي.

عام جلسن ۾ دلجيت کي ڪجهه چوڻو ڪو نه پوندو هو. [illegible]
۽ ٻهار ٽي ڪاٺي هوندي هئي، روشنيءَ کي راڳ شروع ۽ بند ڪ[illegible]
لڳڻ کانپوءِ هوءَ اکيون کولي دلجيت ڏانهن نهاريندي هئي
اشاري ڪرڻ سان هوءَ آهستي آهستي سر وڄائيندي، سم تي [illegible]
بند ڪري ڇڏيندي هئي.

پنج سال اڳ جي ڳالهه آهي، ان ساڳئي شهر ٻولي ۾ روشني پروگرام پيش ڪرڻ آئي هئي، هڪ ليڊڙي گروپ ۾ شاديءَ جي محفل هئي. دلجيت هن جي سامهون ويٺو هو ۽ هن ساڳيو راڳ مالڪوس ڇيڙيو.

اوچتو دلجيت لاءِ فون آيو ۽ هن کي اٿڻو پيو. سندس ماءُ ڪشمير مان آئي هئي ڪجهه ڪلاڪن لاءِ ۽ ساڻس ملڻ ضروري هو. ارجن کان واڳون منٽن جي موڪل وٺي هو ماءُ سان ملڻ لاءِ اٿيو. هن کي خبر هئي ته روشنيءَ کي پنجيتاليهن منٽن ۾ اها چيز پوري ڪرڻي هئي - اڌ ڪلاڪ ۾ هو ڪهڙي طرح ان واپس پهچي ويندو.

دلجيت کي اٿڻ نه ڪرڻ کپندو هو پر هن اٿڻ ڪيو. انسان خطا جو گهر!
ٿيهن کان سواءِ ايترا پيرا ته هو روشنيءَ لي پنهنجي ڪلا آزمائي، ڪامياب ٿي چڪو هو جو هن جو آتم وشواس چرم سيما تي پهچي چڪو هو. هو ارجن کي چئي ويو، "بس اڌ ڪلاڪ جي اندر اچان ٿو!"

ماءُ سان ملڻ جي موٽيو پئي ته ٽئڪسي واري سان اٻهرائي ڪيائين، "چلو، چلو، اور تيز چلو!" ۽ هن جي ٽئڪسيءَ جو ٽڪر ٻيءَ سامهون ايندڙ هڪ موٽر سان ٿي ويو. سندس مٿو سامهون واري شيشي سان وڃي ٽڪرايو ۽ هو بيهوش ٿي ويو.

هوڏانهن روشني ستار وڄائيندي رهي، ڪلاڪ گذري ويو، ۽ ڪلاڪ گذري ويا. هوءَ دلجيت جي اکين کي ڳولهيندي رهي، سندس اشاري کي ڳولهيندي رهي پر اهو اشارو ڪٿس نه مليو. شاديءَ جي محفل وارا هڪ هڪ ڪري اٿڻ لڳا. امجد خان ٿڪجي ٿڪجي طبلو وڄائڻ بند ڪري ڇڏيو پر روشنيءَ جون آڱريون تارن مٿان ٿڙڪنديون رهيون ۽ سندس ساڄي هٿ جي آڱر تارن کي ڇيڙيندي رهي. صبوح جو سوريه اڀري آيو پر روشني ان حالت ۾ ٿي ستار وڄائيندي رهي. هاڻي ستار جو چلو سندس آڱر جي ماس ۾ کهڙي ويو هو ۽ ڏاڪي هٿ جون آڱريون ڦٽجي پيئون هيون پر اهي هلنديون هليون ٿڙڪنديون هليون. ستار جون تارون ڍليون ٿي بي آواز ٿي ويئون پوءِ به آڱريون هلنديون هليون، ٿڙڪنديون هليون.

اڄ وڌيڪ برداشت ڪري نه سگهيو. هن روشنيءَ کي ڪلهن کان وٺي ڌوڏائڻ ۽ هوڪا ڪرڻ لڳو، "روشني هاڻي گهڻو ٿيو، سعار وڃائڻ بند ڪر!" ۽ "روشني هوش ۾ آءُ" ۽ روشني صرف ٻارهڻ اکين سان وائڙن وانگر هن ڏانهن نهاريندي رهي. روشني جڻ نه هڪ مورت ٺهي چڪي هئي، جنهن جون صرف آڱريون ئي تارن مٿان چري رهيون هيون. اڄ هن کي لمحن جي ڪوشش ڪئي ته روشنيءَ جو جسم جيئن شمع ٺهي چڪو هو ۽ اُن ئي حالت ۾ اُن ئي ٻوڙ ۾ اُتي ئي ويٺو رهيو.

مجيد جو ٻارهين ڏينهن کي دلجيت کي اسپتال ۾ هوش آيو. پهريون خيال هنجو روشنيءَ ڏانهن ويو. واڄ ۾ وقت ڏنائين، "سار مجيد جا ٻارهان ٽڪا!" هو ٽرس کان ٻاڻ چڙهي مٿي ٿي پٿي بدل حالت ۾ اچي روشنيءَ وٽ پهتو. دلجيت پنهنجي ڪلا جو جادو هلايو، "روشني، مون ڏانهن نهار ... روشني تون بلڪل ٺيڪ آهين— هوش ۾ اچي وڃ!"

روشني دلجيت سان اکيون ملائي، هوش ۾ اچي وئي ۽ دلجيت کي ڇهڙي بيهوش ٿي وئي!

اهي سڀ ڳالهيون ياد ڪري اڄ اڄڪلهه ئي پيو ۽ ڪمري ۾ اچ وڃ ڪرڻ لڳو. روشني هوش ۾ نه آئي ۽ ڪمرا مهينا ناڻل نه ٿي سگهي. هن کي لڳ ڀڳ سارو سال لڳي ويو ۽ وري ساڳيو ٿيڻ ۾. وري نه شڪر جو دلجيت هن سان وفادار رهيو. پنهنجو پيار نڀائي، سائنس شادي ڪري جرمني وٺي هليو ويو.

ڪالهه رات اُن ئي شهر ۾ اُن ئي راڳ ماڪزس سان اُن ئي طرحي امجد خان سان گڏ هن ٽڪڙو مچايو هو ۽ جهولن يادگيرن ۽ پنهنجي ئي حماقتن هن جي دل اندر هڪ ٻيو ٽڪڙو مچائي ورتو هو!

"هي هن ڇا ڪيو، هي هن ڇا ڪيو؟ مصنوعي ۽ ٻاهرين ڳالهين سان ڪڏهن ڪو ڪلا مٽي سگهجي آهي؟؟"

هڪ ڪلاڪار، ڪلا جي رهسيه سمجهڻ ۾ ڪيڏي نه وڏي ڀُل ڪئي هئي!

7, Florina Estate, Boat Club Road, POONE-411001.

زندگيءَ کان زندگيءَ تائين

☐ ٻنسي خوبچنداڻي

لوڙ سندس ٻئرن کي ڇهندو لڪڙو لڳي ويو ۽ ٽورو پريشان وڃڻ پوڻ ٻئرن لي ڪوئي عجيب آواز ڪندو کيس نهارڻ لڳو. سامهون وارن وڻن جي پتن جو آواز لوڙ جي آواز سان راند ڪرڻ لڳو. اُن وقت ڪنهن ٻه پکيءَ جو آواز ڪان پئي ٻڌڻ ۾ آيو. هيٺ جيستائين نظر پئي وئي، اوستائين ساوڪ جو راڄ هو، پر پهاڙن جا ميڙاڪا آڪاش جي گود ۾ عجب ڇانو سمها پيا هئا. هيٺ پلي ۾ اُس ۾ چمڪندڙ سندس پاڻي لائين لڳي رهيو هئو جڻ ڪا پري چانديءَ جا ڪپڙا پائي پهاڙن کي واد راڻڻ لاءِ سرڪي. مان لهي آئي هجي!

سورج جي هڪ رولاڪ ڪرڻي جڏهن سندس منڊيءَ جي صفيد هيري کي اچي ڇهيو ته هيرو چرڪي چمڪاٽ ڪري اٿيو ۽ اُن چمڪاٽ سندس وهڻن کي ولوڙي ڇڏيو.

منڊيءَ ڏانهن ڏسڻ سان ئي پرڪاش کي وري چانديءَ جي ياد اچي وئي. هيءَ منڊي چانديءَ ئي تہ کيس پاتي هئي. شاديءَ کان هڪ هفتو اڳ مڱڻيءَ جي رسم جي رات چانديءَ هن منڊيءَ کي چمي هن کي چيو هو، "هن منڊيءَ ۾ سمجهجو منهنجي جان آهي. کيس پاڻ کان جدا نہ ڪجو." ۽ اِدا لي موهجي پرڪاش کيس ڀاڪر ۾ ڀري ڇڏيو هو.

سال اڳ ته هو هن 'ٻامبي پوائنٽ' تي آيا هئا. پرڪاش کي مهابليشور ڏاڍو وڻندو آهي. سندس دوستن کيس گهڻو ئي چيو تہ هنيمون لاءِ تہ ڪشمير، اوٽا ڪمنڊ يا نينيتال وڃ. مهابليشور تہ ڪنهن بہ وڃي سگهندين پر پرڪاش ضد ڪري چانديءَ کي مهابليشور ئي وٺي آيو هئو. پهرئين ڏينهن ئي هن 'ٻامبي پوائنٽ' کان، شام جو چانديءَ جي هٿ ۾ هٿ ڏيئي سج لهڻ جو نظارو ڏٺو هئو. هزارن جي تعداد ۾ ماڻهون اهو سندر نظارو ڏسڻ لاءِ اچي گاهٽ ٿيا هئا. اُن ڀيڙ کان پري ٿيڻ لاءِ

۽ ارجن وڌيڪ برداشت ڪري نه سگهيو. هن روشنيءَ کي ڪلهن کان وٺي
ڌوڏاڙيو ۽ هو واڪا ڪرڻ لڳو، ”روشني هاڻي گهڻو ٿيو، ستار وڄائڻ بند ڪر!“
۽ ”روشني هوش ۾ اچ“ ۽ روشني صرف ٻار هيڻ اکين سان وائڙن وانگر هن ڏانهن
نهاريندي رهي. روشني جڻ ته هڪ مورت ٿي پئي هئي، جنهن جون صرف
آڱريون ئي تارن مٿان چُري رهيون هيون. ارجن هن کي ٿمائڻ جي ڪوشش
ڪئي ۽ روشنيءَ جو جسم جهڙي شيءِ ٿڌي ڇڪو هو ۽ اُن کي حالت ۾ اُن کي
ٻوڙ ۾ آڻي لي ويندو رهيو.

منجهند جو ٻارهين ٻجي دلجيت کي اسپتال ۾ هوش آيو. پهريون خيال هن جو
روشنيءَ ڏانهن ويو. واچ ۾ وقت ڏٺائين، ”منجهند جا ٻارهان ٻجا!“ هو ٻڌڻ
کان ٻاڻ جدائي مٿي ئي اٿي ٻڏل حالت ۾ اچي روشنيءَ وٽ پهتو. دلجيت پنهنجي
ڪلا جو جادو هلايو، ”روشني، مون ڏانهن نهار .... روشني تون بلڪل ٺيڪ آهين---
هوش ۾ اچي وڃ!“

روشني دلجيت سان اکيون ملائي، هوش ۾ اچي ويئي ۽ دلجيت کي جهوڙي
بيهوش ٿي ويئي!

اهي سڀ ڳالهيون ياد ڪري ارجن ٻڏتر ٿي ويو ۽ ڪمري ۾ اچ وڃ ڪرڻ
لڳو. روشني هوش ۾ نه آئي ۽ ڪمرا مهينا نارمل نه ٿي سگهي. هن کي اٽڪل ٻه
سارو سال لڳي ويا ۽ وري ساڳيو ٺيڪ ٿي. وري به شڪر جو دلجيت هن سان وفادار
رهيو. پنهنجو پيار نڀائي، ساڻس شادي ڪري جرمني واپس هليو ويو.

ڪالهه رات اُن ئي شهر ۾ اُن ئي راڳ ماڪڙس سان اُن ئي طبلچي امجد خان
سان گڏ هن لڪائو مچايو هو ۽ جهولڻ پاڏيون ۽ پنهنجي ئي همالتن هن جي دل اندر
هڪ ٻيو لڪائو مچائي ورتو هو!

”هي هن جا ڪمرو، هي هن جا ڪمرو؟ مصنوعي ۽ ٻاهران ڳالهين سان ڪڏهن
ڪو ڪلا سکي سگهي آهي؟؟؟“

هڪ ڪلاڪار، ڪلا جي رهسن سمجهڻ ۾ ڪيڏي نه وڏي ڀُل ڪئي هئي!

7, Florina Estate, Boat Club Road, POONE-411001.

ملڻ جون ڳالهيون ڪري رهي هئي ۽ هو هڪ هٿ سان سندس وار سنواري رهيو هو ۽
هڪ هٿ سان ٻانهيءَ سان راند ڪري رهيو هئو. پرڪاش انهن گهڙين کي وري جيئڻ
ٿي چاهيو. پر چاندني لڏو اکر واري ويئي. چوي ته هوءَ ٿڪل آهي؛ پرڪاش کي
چئي ته اڪيلو وڃي گهمي اچي. پرڪاش چپ ٿي ويو. هن احتجاج ڪرڻ ٿي چاهيو.
چانهن پي پئي هوٽل جي باغ ۾ وڃي ويٺو. پئي گرمي، پنهنجن خيالن ۾ غلطان.

رات جو وري هوٽل جي ڪمري ۾ واد وواد!

اوچتو هوا تيز ٿي ويئي آهي. پٺا زور سان ڪڙ ڪڙاٽ لڳا آهن. الائي
ڪٿان اچي ڪارا بادل سامهون پهاڙن تي ڇانيدا ٿا اچن. اس اچي ويئي آهي. برسات
جا ڪي آثار اٿا نظر اچن. هوا ساڄي پاسي 'آرٿر سيٽ پوائنٽ' کان ڏي کيندي
پرڪاش جي کاٻي پاسي، ڪونڊا واديءَ ڏانهن ڊوڙندي ٿي وڃي. شايد انان ڪيس
ڪو ٽڪڙو سڏ ڏيو آهي. هيٺ ٻوٽن ۾ ڪيترن جانورن جي چر پر جا آواز پيا پڻ جن
پر ڪجهه نظر ۾ ڪونه ٿو اچي.

پرڪاش کي هوٽل ۾ واپس وڃڻ جي ڪا تڪڙ ڪونهي آهي. هن کي ياد ٿو اچي
ته سندس زندگيءَ ۾ اهي اهڙيءَ جي هوا ائين گهوگهاٽ ڪري شاديءَ کان هڪ
مهنو پوءِ ٿي گهڙي آئي هئي. مهنو کن ته هو اٿي پنهنجي جسماني چاهت جي
نشي ۾ مخمور هئا. چاندنيءَ اهي پنهنجي آفيس مان مهنو موڪل ورتي هئي. اهو
وقت ته چاندني گهر جو گهٽو ڪم پاڻ ٿي ڪندي هئي. اهو مهنو پرڪاش جي مميءَ
دادا ۾ سندس ڪا شڪايت ڪونه ڪئي.

ممي کان پوءِ پهرئين ڏينهن جڏهن چاندني آفيس مان واپس موٽي ته ٿڪجي
پئي هئي. سندس پڪي گهر ته سندس ماءُ چانهه تيار ڪندي هئي. هتي
پرڪاش جي ماءُ کيس چيو ته چانهه پاڻ ٺاهي پيئي جو پڻ ته سڀئي پيئي آهي.
ان ڳالهه لاءِ چاندني تيار نه هئي. ان ڳالهه تي هن رات جي ماني به نه کاڌي هئي.
بس چانئين پڪ ڪونهي آهي. پرڪاش جي ماءُ پرڪاش کي چيو، "مهارائيءَ کي اچڻ
سان چانهه ڪونه پيارير تنهن تي غصو اٿس"

پرڪاش کيس ڪيترو ئي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي پر هن ماني ڪونه
کاڌي. ان رات ۾ هڪڙي چاندنيءَ جو پيار نه پر پني ئي نصيب ٿي.

انهن ماني ٺاهڻ جي ڳالهه تي، گهر جي ڪم ڪار جي ڳالهه تي پگهار سس کي
آڻي ڏيڻ جي ڳالهه کي ۽ پرڪاش جي دوستن سان ڪجهه وقت گذارڻ جي ڳالهه
تي چاندنيءَ جو غصو پنهنجو مهور ڏيکاريندو ٿي رهيو. ڪڏهن ڪڏهن زور زور

پاڻ هڪ ٻيڙيءَ تي هلي رهيا هئا. لهندڙ سج جي روشنيءَ ۾ پرڪاش چانديءَ جي
چانديءَ کي پاڻ ۾ سمائي ڇڏيو هو.

هاڻي ’ٻامبيءَ پرانت‘ اڄ سنسان ۽ ويران آهي. صبح جو ايون ٻئي هٿ
ڪم نه ايندو آهي. هن وقت هتي پاڻيءَ جي ڪڙ ڪڙاهٽ، لهرن جي آوازن ۽ هوا جي
گهوگهاٽ جو راڄ هوندو آهي. پرڪاش جي اداس ۽ اڪيلائپ به اڄ ان راڄ ۾
شرڪت ورتي آهي.

پرڪاش چانديءَ کي هوٽل جي ڪمري ۾ اڪيلو ڇڏي هتي هليو آيو آهي.
چانديءَ اڄ ليٽي پئي هئي. پرڪاش کي ويندو ڏسي هن ڏلو ڏيرو ٻيو ڪجهه چيائين
ڪين. ڪالهه رات جي واد وواد جو جوش اڃا سندس اندر ۾ اٽڪيو پيو هو.
هن واد وواد ۽ اڳڙيءَ کان پوءِ پرڪاش چانديءَ کي منايو هو ته هل هڪ دفعو
وري مهابليشور گهمي اچون. چانديءَ جهٽ ها ڪئي هئي. پرڪاش سوچيو هو ته
مهابليشور جي ٿڌي هير، وڻندڙ ساوڪ، سهانيندڙ نظارا ۽ سال اڳ هتي گذاريل
هنيمون جون سموريون يادگيريون سندن زندگيءَ ۾ وري بهار آڻي ڇڏينديون.
پر ائين ڪين ٿيو. گهمڻ واسطي ئي سندن واد وواد ڇالو ٿي ويو. هوٽل جو
ڪمرو ڪجهه ننڍو هو. ڪمري جي صفائي به برابر نه هئي. چانديءَ هميشه
وانگر پرڪاش کي ڏوهه ڏيندي منهن ڦلائي ڇڏيو. پرڪاش کيس سمجهائيندي چيو ته
ڪنهن به هنڌ ماڻهن کي ڪرائي هئيسين. هيءَ سيزن جو وقت آهي. مون
ته منيجر کي چٺي ڇڏي آهي ته جيئن ئي ٻيو ڪو سٺو ڪمرو خالي ٿئي ته اسان کي
ڏئي. منيجر کيس اهو انجام به ڏنو آهي. پر چانديءَ جو منهن ڦريو سو ڦريو
ئي رهيو.

سڄي رات چانديءَ پرڪاش کي ٻئي ڏسي سمهي پئي. اها سندن شاديءَ
جي ڏهين سالگره جي رات هئي.

پرڪاش سڄي رات اهو سوچيندو رهيو ته ائين ڇو ٿو ٿئي؟ ڇا چانديءَ
جهڙي ذهين ۽ هوشيار استري ايترو به نٿي سمجهي سگهي ته ان ۾ پرڪاش جو ڪهڙو
ڏوهه ڪانه آهي. پوءِ سندس اهڙي هلت جو ڪارڻ ڪهڙو؟ ڪالهه منجهند جو هو
مهابليشور پهتا هئا. پرڪاش جي دل هئي ته شام جو ’وائي پوائنٽ‘ تان گهمي اچون
۽ اوڏانهن جو آنند ماڻيون. ڪيئن سال اڳ ان ڏينهن ۾ ڪيل ڳالهين جو سڀ اڃا ياد آهي.
ڪڏهن اهو سهانو سمو هو. اهڙا چانديءَ سندس ڪلهي تي مٿو رکي آهستي

مٿي باغ ۾ سجايل رنگبرنگي گلن کي ڏسڻ لڳو. وٽن مان ڪومل پکيءَ جو مٺڙو آواز ۽ هاڻي اچڻ لڳو. هوا جي رک ۾ نرمي اچي وئي. بادلن سج جي اڳيان کي ڍڪي ڇڏيو ۽ ٿڌڙي هير لڳڻ لڳي.

پرڪاش اڄ ۾ پنهنجي احساسن سان اڪيلو هو. هو سوچڻ لڳو، ڪومل ڇو ٿي ڪوڪي؟ وڻ ڇو ٿا ڇانو ڏين؟ سج گرم ڇو آهي؟ چنڊ ٿڌو ڇو آهي؟ ڪي گل خوشبوءِ ڏين ٿا ڪي گل خوشبوءِ ڪونه ڏين. نوڙ نانگ جو واري ڇو آهي؟ وري هو ماڻهوءَ کان ڇو ڊڄندو آهي؟ سنڌس پيءُ گهر جي ڪمن ۽ ڳالهه ۾ دخل نه ڏيندي شانت ڇو رهندو آهي؟ سنڌس ماءُ وري سنڌس هر ڳالهه ۾ دخل ڇو ڏيندي آهي؟ مان، مان ڇو آهيان؟

پرڪاش کي هڪ جهٽڪو آيو. هن وري پاڻ کان پڇيو، "مان، مان ڇو آهيان؟" جواب هڪ ٽپ ڏيئي اڪتو، "مان، مان آهيان ڇاڪاڻ ته مان پيو ڪجهه ٿي اٿو سگهان. پنهنجي احساسن جي گهيري ۾ پيو س، قدرت وٽان مليل خصلتن جو قيدي!"

اڙي چاندني ۾ ته الين ٿي چاندني آهي جو هوءَ پيو ڪجهه ٿي ڪري نه ٿي سگهي. هن پنهنجي پيءُ کي، پنهنجي ماءُ کي جئن هو آهن تئن قبول ڪيو آهي. پوءِ هو چاندنيءَ کي ڇو اٿو قبول ڪري سگهي؟ چاندني جئن آهي تئن ئي، چاندني جهڙي آهي، تهڙي ئي!

پرڪاش ڪجهه وقت لاءِ سن ۾ اچي ويو. سنڌس من ۾ پوءِ هڪ واچوڙو آئيو جو ڪيترن ئي خيالن جي پنن کي اڏائي ويو. هو واڪل ٿي آئيو. چاندنيءَ لاءِ سنڌس اٿاهه پيار ۽ موهه چانگون ڏيئي چاندنيءَ سان ملڻ لاءِ بيقرار ٿي ويا.

A/2, Anagha Society, Sarojini Naidu Road, Mulund (West), BOMBAY–400080.

ساڻ ايتمه ڪندي هئي ته ڪڏهن رسي ماڻي به ڪانه ويندي هئي. اُنهن ڳالهين کان تنگ ٿي پرڪاش جي ماءُ چانديءَ جي ماءُ سان به شڪايت ڪئي هئي ۽ چانديءَ کي سمجهائڻ لاءِ چيو هئائينس. چانديءَ جي ماءُ پنهنجي ڌيءَ کي سمجهايو به هئو پر پرڪاش جي ماءُ کي اهڙو ئي چيو هئائين ته ضد ۽ غصو چانديءَ جو ننڍي هوندي جو سڀاءُ آهي. هاڻي ته هوءَ پرڪاش جن جي آهي. جئن کيس هن سنڀاليو هئو تئن پرڪاش جي ماءُ به کيس سنڀالي،

پر ماءُ ۽ سس ساڳيون نه ٿيون!

ٿورا مهينا اڳ هڪ چمتڪار به ٿيو هئو. پرڪاش جي ماءُ کي مدي جو بخار ٿي پيو هو. ڊاڪٽر سندس سنڀال ڪرڻ جي تاڪيد ڪئي هئي. اُنهن چانديءَ پندرهن ڏينهن موڪل وٺي سس جي شيوا ۾ لڳي وئي هئي. آهي پندرهن ڏينهن گهر ۾ ڪو واد وواد نه ٿيو. چانديءَ ڪڏهن به ڳالهه جي لفظ چيئي ڪونه ڪئي. جڏهن پرڪاش جي ماءُ اُٿي ته چانديءَ کي ڪوڙ دعائون ڏنائين. پرڪاش به تمام خوش هئو. هن سمجهيو ته هاڻي چانديءَ ۾ ڦيرو اچي ويو.

پر ائين نه ٿيو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ چانديءَ جي سڀاءُ وري پنهنجو اصلي روپ ڏيکاريو. چانديءَ جو غصو، سندس واد وواد، سهڻي مان ۽ ڪوڙن ڪٽڻ جي عادت، پرڪاش جي زندگيءَ جو وري حصو بڻجي ويا. پرڪاش پاڳل هئڻ، ابوس ۽ ڪمزور محسوس ڪرڻ لڳو. هن چانديءَ کي گهڻو ئي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي، پر اگر يا ته ٻڌندو ئي نه هو يا جي ٻڌندو هو ته تمام ٿوري وقت لاءِ ٻڌندو هو. ٿوري وقت کان پوءِ وري اهائي ڪار. پرڪاش کي پتا به پڪ هئي ته چاندي کيس تمام گهڻو پيار ڪندي آهي. اهو به ڄاڻي پيو ته هوءَ تمام صاف دل ۽ سچائي ڀتري آهي. پر هو سندس ضد ۽ واد ووادي سڀاءُ کي ڇا ڪري؟

پرڪاش جي ساڄي پاسي کان لوڙ جو آواز وري ٻڌڻ ۾ آيو پر اهو آواز ڪجهه ڪمزور لڳي. پرڪاش چهاتي اٿاريو ته هو ڪجهه ڏسي ويو. لوڙ جي ٻڌان ٿي هڪ ڇڪيرو ٽانگ پئي ويو. لوڙ کيس ڏسي گهرائي رهيو هئو. پر ٽانگ سندس ڇڪيندي نه ڦيرايو ۽ پر ۾ رهي اڪو. لوڙ وري پنهنجي پنجن ان لڱن تي اٿي واپس سان ڪم ڪتر ڪتر ڪرڻ لڳو.

هڪ هوا جو جهوڪو پرڪاش لاءِ گلن جي خوشبوءِ کڻي آيو. پرڪاش پنهنجي

اچي رهيا هئا. سڀني جي پٺيان هو نند يعني نند لعل شرما. جو هڪ چادر ۾ ٻڌل ڪجهه سامان پنهنجي ڪلهي تي کڻي ڪند جهڪائي ڳوڙها ڳاڙيندو ڀاري قدمن سان هلي رهيو هو. اڄ نند جو همدرد ساٿي، رهبر، دل گهريو دوست ۽ نند جي مانيتا پراپت ساهتيڪار هئين دنيا سان سنگهرش ڪندي. ٽڪجي چوُر چوُر ٿيندل مَن ۾ سندي سماج لاءِ درد، سندي ٻوليءَ لاءِ اٿاه پيار ۽ شرڌا ۽ هڪ ڀيرو وري سنڌڙي ڌرتي جي آس ساندي هن دنيا مان موڪلائي هليو هو. لالو هوس گنگارام مکي. مکي ته جڏهن کان هن ڳوٺ ۾ سندي پنچايت جو پايو پيو تڏهن کان هي ٻار قائم هو. جڏهن کي اٽڪل 38 سال ٿيا هئا. سنڌ ۾ مشترڪ ڪرڻ کان پوءِ پنهنجي ڳوٺ وچي اباڻي زميداري سنڀاليندي سن 1942 واري آزاديءَ جي آندولن ۾ ٽپي پيو. هوشيار ۽ تيز فهم ته هئو ئي. ضلع ميرپور خاص جي هن ڳوٺ ۾ جڏهن کي سندي زبان ۾ ڀهراڙي چئو ويندو هو ۽ ضلع جو هي ڳوٺ تعلقو پڻ هو. مختيارڪاري ۽ پوليس ٿاڻو به قائم هئا. آزاديءَ بابت ڪڏهن به ڪا چرپر ٿيندي هئي ته هي نوجوان گنگو پنهنجا هم عمر مستانا ساٿي ساڻ ڪري آندولن ۾ ٽپي پوندو هو. ڳوٺ جي وارن موجب هن جوان ڪيترا ڀيرا پوليس جي ڦٽڪار ۽ ڏنڊا کاڌا هئا. پر اهو جذبو نه گهٽيو، آخر ورهاڱي کان پوءِ جيئن هن ڳوٺ ۾ آيا ته هتي جا ٿي ٿي ويا. پوري آکهه اٿن ڪٽنبن جي هئي. هتي سنڌين جا سائيڪو گهر هئا. مکيءَ جي دل ۾ ڏکوئيل سنڌين لاءِ سڪ پيار، سک ڏک ۾ ساٿ ڏيڻ جو جذبو، هلڻ ڏوکيڙو ۽ سهوا ڀاو حد کان وڌيڪ ڀريل هو. سڄي سماج ۾ اهو ئي هڪ پڙهيل لکيل، مدبر، سياڻو ۽ قاعدي قانون جو ڄاڻو هئڻ سبب مکيءَ جي لائي سماج جي هر اهڃاڻ ۾ ڪنهن به آفيسر يا ليڊا سان ڳالهائيندي دير نه ڪندو هو. قد ڪاٺي، سهڻو ڀريل شرير، روبدار شخصيت، اٺڻ ويهڻ ۽ ڳالهه ٻولهه ۾ هڪ عجيب نموني جو ٺهراءُ ۽ ڪشمڪش وارو لهجو، ٻين کي قائل ڪرڻ جي هن ٻار ۾ عجيب شڪتي ۽ ڪلا سمايل هئي. پئسو پورو پنو، ٻار سڀئا هئا. اُن هوندي به هن گهر جي عيوض ڀر کي سکي ڏسڻ جو ورت ورتو هو ۽ سماج جي سيوا ۾ لڳو رهيو. ڪن کي جايون، ڪن کي دڪان، ڪن ٻيواهن کي سلائي مشينون، هن ڏيارئون پر پنهنجي لاءِ هن ڪجهه به نه ڳاهيو. هوش لڌهن آيس جڏهن پنهنجو سڀ ڪجهه سواها ڪري چڪو هو...

وصيت

□ اڪشڻ نردوش

”رام نام ستيه هي“
”ست نام ستيه هي“
”واهگرو ستيه هي“
”سڀ سي مکيه هي“.

اهي ”ڪوڙ ورڻ“ ارٿيءَ جي اڳيان-اڳيان هڪ ڄڻو وڏي واڪي لعرن جي روپ ۾ چئي رهيو هو ۽ اُن جي پٺيان اهي چار ڄڻا جن ارٿيءَ کي ڪلهو ڏنو هو، سي به چئي رهيا هئا ۽ ارٿيءَ جي پٺيان هلندڙ بيشمار ماڻهن جي ڀيڙ به وڏي واڪي دهرائي رهي هئي جن ۾ لند به هو. اڄ لند کي ڪجهه هفتا اڳ جو هڪ واقعو ياد آيو جڏهن هڪ ارٿيءَ سان گڏ هلندي گنگارام ٺوڪ جي لوع ۾ پڇيو هو.

”يار شرما، حالانڪ انهن زماني الوسار هر ڪنهن وقت رواج ۾ انقلابي بدلاءُ اچي ويو آهي. شاديون اڄ ڪالهه ڪورٽ ۾ يا ڪنهن سيمڪاريل حال ۾ ٿيڻ لڳيون آهن. جوشيءَ جي موقعي تي ڪاڌو السانن والنڪر ڏرليءَ تي پالولي ماري بنا ٽيبل ڪرسيءَ تي واهي ڪائيءَ ۾ ڪائي جانورن والنڪر اهي چرچر ڪرڻ لڳا آهيون. هلڻ وقت رام-رام يا سلام به چئي نٿا ۽ باءِ چوڻ لڳا آهيون پر خبر نه آهي ته ارٿيءَ جي جلوس جي وقت ۽ رسم ۾ ڇو ڪو ڦيرو نه آيو آهي. ٿي سگهي ٿو ته هن انهن زماني جي ڪنهن سماج سڌارڪ جو ڌيان هن طرف ڪونه ويو آهي. هلندي هلندي وري چيائين ته يار جي آءٌ مري وڃان ته منهنجي ارٿيءَ سان گڏ هلندي چئجو ”سنڌي ٻولي ستيه هي، الف بي ستيه هي“. اهي اکر چئي هڪ ٿڌو ساهه ڀري وري هلڻ لڳو هو.

۽ اڄ گنگارام جي ارٿي کڄي رهي هئي. ارٿيءَ جو جلوس بازار مان لنگهي رهيو هو. ماڻهن جي اپار ڀيڙ هئي. جن جا مٿي جانائل لعرا پوري پوري تانين اٿڻ ۾

اچي رهيا هئا. سڀني جي پيغام هو امر يعني امر لعل شرما. جو هڪ چادر ۾ ٻڌل
ڪجهه سامان پنهنجي ڪلهي تي کڻي ڪنڌ جهڪائي ڳوڙها ڳاڙيندو ٻاري نيڻن سان
هلي رهيو هو. اڄ امر جو همدرد ساٿي، رهبر، دل گهريو دوست ۽ امر جي مانيتا
پراپت ساهتيڪار هن دنيا سان سنگهرش ڪندي. ٽڪجي چور چور
ٿيل من ۾ سنڌي سماج لاءِ درد، سنڌي ٻوليءَ لاءِ اٿاهه پيار
۽ شردا ۽ هڪ ڀيرو وري سنڌڙي ڌرتي جي آس سانڍي هن دنيا مان موڪلائي هليو
هو. انهو هوس گنگارام مکي. مکي ته جڏهن کان هن ڳوٺ ۾ سنڌي پنچايت جو پايو
پيو تڏهن کان هي پار قائم هو. جنهن کي اٽڪل 38 سال ٿيا هئا. سنڌ ۾ مئٽرڪ
ڪرڻ کان پوءِ پنهنجي ڳوٺ وڃي ابائڻي زمينداري سنڀاليندي سنه 1942 واري
آزاديءَ جي آندولن ۾ ٽپي پيو. هوشيار ۽ تيز فهم ته هئو ئي. ضلع ميرپور خاص
جي هن ڳوٺ ۾ جنهن کي سنڌي زبان ۾ ٻهراڙي چيو ويندو هو پر ضلع جو هي
ڳوٺ تعلقو بڻ هو. مختيارڪاري ۽ پوليس ٿاڻو به قائم هئا. آزاديءَ بابت ڪڏهن به
ڪا چرپر ٿيندي هئي ته هي نوجوان گنگو پنهنجا هم عمر مستانا ساٿي ساڻ ڪري
آندولن ۾ ٽپي پوندو هو. ڳوٺ جي واتاورڻ موجب هن جوان ڪيترا ڀيرا پوليس جي
ڦٽڪار ۽ ڏنڊا کاڌا هئا. پر اهو جذبو نه گهٽيو، آخر ورهاڱي کان پوءِ جيئن هن
ڳوٺ ۾ آيا ته هتي جا ٿي ٿي ويا. پوري آکهه الن ڪٽنبن جي هئي. هتي سنڌين
جا سائيڪو گهر هئا. مکيءَ جي دل ۾ ڏتڙيل سنڌين لاءِ سڪ پيار، سک دک ۾
ساٿ ڏيڻ جو جذبو، هلڻ ڏو کيٽو ۽ سيوا ڀاو حد کان وڌيڪ پرڪال هو. سڄي سماج ۾
هو ئي هڪ پڙهيل لکيل، مدبر، سياڻو ۽ قاعدي قانون جو ڄاڻو هئڻ سبب مکيءَ
جي لاءِ سماج جي هر اهڙيءَ اهم ڪنهن به آفيسر يا ليڊر سان ڳالهائيندي دير نه ڪندو
هو. قد ڪاٺي، سهڻو پرڪال شرير، رعبدار شخصيت، اکڙ وهڻ ۽ ڳالهه ٻولهه ۾ هڪ
عجب نمولي جو نهراءُ ۽ ڪشمڪش وارو لهجو، جنهن کي قائل ڪرڻ جي هن ۾ ٻه
عجب شڪتي ۽ ڪلا سمايل هئي. پئسو پورو پنو، پيار سنڌها هئا. ان هوندي به هن
گهر جي عوض پنهنجي کي سڪي ڌرتي جو ورثو ورتو هو ۽ سماج جي سيوا ۾ لڳو
هيو. ڪن کي جايون، ڪن کي دڪان، ڪن ابواهن کي سلائي مشينون، هن ڀار
ڀارتن پر پنهنجي لاءِ هن ڪجهه به نه ناهيو. هوش سنڀالڻ کان جڏهن آيس جڏهن پنهنجو سڀ
ڪجهه سواها ڪري چڪو هو.

... تنهن جي ۽ هن سان ٻاري ٻڌڻ لاءِ جڏهن هو دهلي، آگري، جئپور ۽ ٻين شهرن مان ٿيندو اچي هن ڳوٺ ۾ نوڪري ڪرڻ لڳو. ٻنهي جي واقفيت هڪ ٻاڙيءَ ۾ ٿي جتي گنگارام ٻڌايا ڪي غزل ۽ گيت پيش ڪيا. جيئن ته تنهن ٻاڻ ۾ هڪ شاعر ۽ ليکڪ هو ان ڪري ٻنهي جي ٻاري انوت ٿي ويئي.

ٿي هڪ ٻئي جا رازدار، هم پيالا ۽ هم نوالا ٿي ويا. تنهن کي هن جي لهجي، ولهي مٺي سڀاءَ ۽ تعليمي لياقت وڏو متاثر ڪيو. هن جو سنڌي ادب بابت اٿاهه گيان، سندس آزمودا، سماج ۾ گهر ڪندڙ گندين رسمن بابت سندس بيباڪ رايا ۽ اڳ ڪيترن، نه رڳو سنڌي پر هندي ۽ اردو ساهت بابت سندس لکڻ ۽ جاڻ ۽ ڪرڻ جي شوق کي تنهن پرکيو هو. هن جي شاعراڻي فن ۽ اڻ ڇپيل ڪهاڻين کي ڏسي تنهن هن کي چوندو هو ”ساهتيڪار“. جڏهن ته مکي صاحب مرڪي چوندو هو: ٻاٻو ڪٿي محمد هاشم اچي ڪٿي مور جي ڳچيءَ مون ناچيز کي ساهتيڪار چئي چڙهو مرحوم ۽ عظيم ساهتيڪارن جو روح رنجائين ۽ اڄ اهو گمنام ساهتيڪار تنهن کان وڇڙي وڃي رهيو هو.

”رام نام ستيه هي“.

اوچتو تنهن ۽ سڏڪو ڀري اهو نعرو هڻندي هيڏانهن هوڏانهن نهاريو ته جلوس ڪافي اڳتي وڌي چڪو هو. هيءَ ۽ ٻنهيجي وک وڌائي وڃي ان ۾ شامل ٿيو. ۽ سوچڻ لڳو ته ڪالهه .... ها ڪالهه جي ته اها ڳالهه آهي جو گنگارام ڪيس ٻاڻ وٽ گهرايو هو ۽ ڏورايو ڏيندي چيو هو ته جو ٻار ڪا ناراضگي آهي ڇا؟ جو ڪي ڏينهن ٿيا آهن ته درشن ڪرڻ ڏاو الڙ. مکي صاحب تنهن کان ڪي سال وڏو هو پر ارهڻ جي ناتي مکي ٻهراڻ ڪيس ”امسڪار سوامي“ چئي پوءِ ڪو ڏورايو يا حجت ڀري ڳالهه چوندو هو. تنهن مرڪي ڪيس ڪيڪارايو ۽ چيائين محبوب مان ٻاهر ويل هوس. گنگارام ڪي چوڻي چوي ان کان اڳ ئي تنهن ڪيس خوشخبري ٻڌائيندي چيو ته مکي هاڻ ورئي ڪوڪراٻار واري رانل لائين کلي ٿي. جلدي ڪٽ جي ٻيڙ ٿئي ڪري ٻنهيجو ۽ محبوب پاسپورٽ ٺهرائيندي ته ٿئي گڏجي هلي سوامي ري سنڌ جا ديدار ڪري اچون ۽ ٻنهيجي محبوب ٻارن سان ملي ورهين جا وڇوڙا لاهي اچون. تنهن تي گنگارام هڪ ٿڌو ساهه کڻي چيو هو ته ٻار ٻنهيجو پاسپورٽ ته ڪڏهن جو تيار ٿي ويو آهي باقي ويزا جو انتظار آهي، جا به شايد اڄ سڀاڻ ۾ اچي ويندي. ان ڳالهه تي تنهن الهت ناراض ٿيو هو ۽ ڏورائي جي نوع ۾ چيو هو ته شاباس اٿئي

دوست، اهو واجب نہ ڪواهي. اها نہ واعدي وفا نہ ٿي، جڏهن ٿي گنگارام مدهن
هٿي پاسي ڦيري اکين ۾ آيل لڙڪ اگهي ڪوڙي مرڪ مرڪندي چيو هو - ”سوامي
ڏاڍو ڪو زوراور بادشاهہ ۽ ساديءَ دل وارو آهين. الا! تون وشواس ڪري وٺين نہ
اها حقيقت هوندي. توکان سواءِ گنگو ڪٿي سهندو آهي“ تنهن اهو مڪيءَ جو مذاق
سمجهي ڳالهہ دل تان لاهي ڇڏي ۽ ڳالهہ جي تهہ ۾ هو وڃي نہ سگهيو ۽ اڄ پيو
سوچي تہ ڪالهہ گنگارام بلڪل سچ چئي رهيو هو تہ سندس پاسپورٽ تيار آهي
صرف ويزا اچڻي هئي جا اڄ رات آئي ۽ صبوح جو هو جهاز ۾ ٿي روانو
ٿي چڪو.
”ستنام سنگ هئي“.

تنهن وري ڇرڪ ڀري ڏٺو ۽ محسوس ڪيو تہ هو وري بہ جلوس کان گهڻو
پوئتي رهجي ويو آهي. هن پنهنجي ڏاڻي ڪلهي تي رکيل اها هڙ ڦيرائي ساڄي
ڪلهي تي رکي ۽ وک وڌائي وڃي جلوس سان گڏيو. ارٿي اڳتي وڌندي رهي ۽
تنهن وري ويچارن ۾ غرق ٿي ويو. پاڻ تي آيل غصي سبب پنهنجا چپ ڪائيندو
رهيو تہ مان ڪهڙو نہ نالائق ۽ ڇسو آهيان. هن يار جي پاسپورٽ جي ڪيل ڳالهہ
تي مون گهرائيءَ سان ڇو نہ ويچار ڪيو، ڇو اجايو اي سمجهہ تي وس، ڇو پنهنجي
مٽ ماڻهو وڃي هٿي. افسوس دل جون ڳالهيون دل ۾ رهجي ويون. تنهن کي
وري هڪ واقعو ياد آيو تہ هڪ ڀيري اخبار پڙهندي گنگارام ڇپيل اشتهارن طرف
تنهن جو ڌيان ڇڪائيندي چيو هو شرما، اڄ اسان کي ڇا ٿي ويو آهي- ڇا اسان جو
هر ڀارتواسي نپوسنڪ يا ڪمزور آهي؟ اسان جون ماتائون ۽ ڀينرون سڀ گپتچن
بيمارين ۾ ڦاٿل آهن؟ اسين ڪهڙي غار طرف ڌڪجي رهيا آهيون. گرب ڪيراٽ جا
لٽ اوان وسيلا کوجي ڇا اسين ديش ۽ سماج سان غداري ڪري رهيا آهيون. سرڪار
هنن براين کي ختم ڪرڻ لاءِ ڇا ٿي ڪري؟ هر روز ڪيترن ئي اون ڊاڪٽرن جا
وڃايل طاقت بابت عجيب اشتهار ۽ دوائون. آخر اهو سڀ ڇا آهي. تنهن تي
تنهن ڪيس ڪلي چيو هو تہ يار آخر تہ ساهتڪار آهين نہ. توں هر ڳالهہ کي ديش ۽
قوم جي ڀلائيءَ برائيءَ واري چشمي سان ڏسندو آهين. تنهنڪري گنگارام وراڻيو
هو تہ ڏسجانءِ شرما، انهن مان ڪيترا تہ اگرا لتيجا لڪرن. رساڙا تہ پاڻ اهڙا تي
آهيون، ڪو بہ نئون فيشن، ريت رواج ڏسون تہ يڪدم تنهن انڌي تقليد سوچڻ جي
ان جو نقل ڪندا رهون ٿا. اڄ نئون رواج لڳو آهي ”رنگ سرامڪي“ يا مدبي

پالڻ. اُن موقعي تي اهي سڀ سالڪ رکيا وڃن ٿا جيڪي شاديءَ ۾ ڏيندا آهن.
ايتري قدر جو مهاراج سڀ مترن جي وڃڻ ڇوڪرو ڇوڪريءَ کي منهن پالي ورماڻا
۽ پالي ٿو، ۽ ساڳي شاديءَ ۾ کهڙي ڪمي رهي. مهمان ۽ ڪاني اچن ٿا. پالي
رهن ٿا صرف ٿورا پوءِ ڇولا اهي ۽ سڀ ٿورا ڪمائي ۽ ڇوڪري ساڻ سان ولي
وڃن. منهن پالڻ جي بهالي لياڻيءَ جي پيءُ جو ڪيترو نه خرچ ٿيو هوندو. آهي
ڪنهن کي خبر نه اها رقم ڪٿان آئي هوندي. اُن خرچ جي بار کان اڃا آجو ٿي
مس ٿيندو ته مٿان شاديءَ جو بار ۽ وري اهي ٿي ساڳيا رامائڻ واڇما. واپارو
لياڻيءَ جو پيءُ نه اڃي ويندو پوهي ۾ نه. ۽ اُن کان پوءِ ڏڻ وار جسي خرچ جي
تلوار سندس مٿان سدائين لٽڪندي رهندي. جي ڪا ڳهت وڏائي ٿي ته پيا نه
ڇوڪري مائٽن جي در تي هوندي پيا ماري ويندي پيا مرڻ لاءِ مجبور ڪئي ويندي
اڄ ڪالهه ڪئي نه ڪئي ڪالم ڪا لياڻي ڪسجندي رهي ٿي. آخر اسين اهي پاپ
کهڙي جنم ۾ اوڳيندا سين ۽ کهڙي روپ ۾.

لند جو ڇورو لڙکن آلو ڪري ڇڏيو هو. اکيون ڳاڙهيون ٿي ويئون هئس
پر لند سڄي ڳالهه کان اڻڄاڻ ٿي سوچيندو رهيو ۽ وڌندو رهيو. گنگارام زميداري
پار هو اُن سبب گهر ۾ آلي ولي لاءِ شراب جو واهپو هو. اُن جو اثر هن تي نه
ٿيو هو. پر هند ۾ اچڻ کان پوءِ اها روز جي عادت ٿي ويئي هئي. ڪڏهن
ڇهه ماس سو ۽ پارن جي محفل ۾ محفل جو نه هو مور هٿو ٿسي، پنهنجي
زميداريءَ واري زماني جا واقعا، آلي جي هارن ناري جا قصا پنهنجي مخصوص
انداز ۾ بيان ڪري سڄي محفل مٿان غالب پوندو هو، مٿان وري سندس شعروشاعري
جو اندازي بيان محفل ۾ هڪ عجيب سمو قائم ڪندو هو.

سماجي جيون ۾ پا ڳوٺ جي سرڪاري حلقي ۾ ڇپراسي کان ولي آفيسر ۽
پار کان ٻئي ٿالين سڀني ۾ هر دل عزيز، خاص ڪري سندس اهلي ۽ ملسي سڀاءَ جو
هرڪو قائل هو. اُن سٺي سڀاءَ سندس کي حاسد پڻ پيدا ڪيا هئا. جي هن کي
عام ۾ بدنام ڪندا رهندا هئا ته مکي صاحب شرابي آهي. ان کي خبر هئي ته هڪ
پا ٻه پيڳ ورتائڻ کان پوءِ جيڪا هن جي ڪل خوراڪ هئي ڪيترو نه ڳنڀير ٿسي
ويندو هو. هڪ پيرو وسڪيءَ جا چار پيگ هڪ شيشيءَ ۾ اوري سنجها ٿاڻي لند
وٽ اچي سٺن هنيائين ۽ چيائين ته شرما اڄ تو سان ڪچهريون ڪنديون. سندس
اوڪري ڪجهه ڏينهن اڳ بند ٿي چڪي هئي. اُن کان ٻارڙن ۽ هن ڪيترا ڏينهن ڪيا

ٻار ڇوڪري آهي ته شل نه ڪنهن جي ساعت ٽڙي، سو هن ٻار جو نصيب ئي هن کان خفا
ني ڏٺو. هر ڏٺي ۾ اوڌر هن ٻار جا ٽرا ڪيي ڇليا. پنهنجي رقم گهرڻ لئي هن ٻار
کي ڇڙٻون ني ملنديون رهيون ۽ آخر هار کائي هن اوڌر ڏان هٿ کڻي ڇڏيو.
لحاظي ٻيڪريءَ جو ٻه اهو ئي حال ٿيو. جن کي هن پنهنجو سمجهي
ٻاڻ وڃت رکيو اهي ئي هن کي ٻوهي ۾ وجهي وڃندا رهيا.

روئي ٿيار هئي اٿي ٻار وڃنا ڪاڻ. ڳالهين ڪندي گنگارام ٻڌ کي ڇيو ته
ٻار آهين ٿون ئه ٻرهمڻ، کٽي ٻياٽيءَ لاءِ ڪو سٺو گهر نظر ۾ هجئي ته ٻڌاءِ ٻر دوست
ڏٺي ليٽي واجبي. جيڏو هن خاندان جو نالو آهي اوتري هن وقت ڪالهي. ٻڌهن ٿي
ٻڌ کلي ڇيو هو ته ادل جي مائٽين جا ڪم ڪرڀان ها ته اڄ ڇو ٻرائي ٻجگيري
ڪندي پنهنجي عمر وڃايان ها ۽ اڄ ڪالهه ته مٽي مائٽيءَ جا ڪم ئه ڪن دلالن ۽
ايجنسين پنهنجي هٿ ۾ ڪيا آهن ۽ دوست هن زمالي ۾ ته ٿاهي ٻرهمڻ ٿي ووڪ
وارا رهيا آهن جيڪي سچا آهن ٿن اهو ڪم ٻند ڪري ڇڏيو آهي. ٻي وڏي ڳالهه
اها آهي ته ايماندار ۽ وڏڪي انسان ئه ذري گهٽ جيڪر غائب ٿي ويا آهن.
ٻرائي چائيءَ کي پنهنجي سمجهي ڪم ڪن ٿا ٿهرون سڀيالين. ٻڌهن ٿي مکيءَ گنيرر
ٽي ڇيو هو ته ٻار ڇٽين نه سچ ٿو. وڏي ڳالهه ته اڄ ڪالهه ڏيٽي ليٽيءَ جي مرض
جو هي ايڏو گهڻو ڪيٽن ته اسانجي سماج کي اندر ئي اندر کائي کوکلو ڪري رهيو
آهي. سائين ليلاشاه جهڙن سنتن ۽ لشڪام سماج سڌارڪن پنهنجي زندگيءَ جي سڄي
پونجي ۽ ٽپسيا جو سڄو نچوڙ ڪم آڻي پنهنجي سماج مان اهو مرض ٽڙي ڪيڻ لاءِ
ڪيتري نه جاکوڙ ڪئي. ٻر اسين سڌرندا سين؟ اسانجا سنڌي ٻه ڪيترا نه سياڻا
آهن جو هڙي سادگيءَ جي اوٽار ۽ سنت کي اُهي هيٺيون مٿيون ٻڌائي ٻند پيٽيءَ
جي ايڏي شيشي ۾ ٻند ڪري ڇڏيو. سائين جن ئه خوش ٿي ويا ته هنن جي ٽپسيا
رنگ لاٿو آهي ۽ سنڌين کي سمت آئي آهي. ٻر ٻند پيٽيءَ ۾ جيڪي قهر ۽ ظلم
ٻند آهن اهي ڪنهن کان ڳجها آهن؟ ڏٺهن ٿر چوان ته ٻار جيڪي اهڙن سنتن
سنجهان ٿا ٿرن سي سماج جو کهڙو ڀلو ڪندا. هڪ اڻ هوند ٻيو افعال ٻڇڙا. ڏس
شرما، هڪ ته ٿورائيءَ ۾ ٻيو ٻاڻ ۾ ميل ميلاپ نالي ماتر ٻڌهن ۾ اُهي ڪوڙهه ۾
خارش وانگر حسد جو جذبو اسان ۾ ڏينهون ڏينهن وڌي پيو. شايد کي ٻيرن جا
ٽيل آهيون. رڳو ٻاڻ کان سکئي کي ڏسي ساڙ وچان اُن کي دکي ڪري پنهنجو ٻن
اضي رکون. اڙي ٻار اسان کي رڳسارو ٿيڻ ڪپي نه ڪي حاسد. جڏهن ٽا ڇٽو مکي

صاحب نند وراڻيو هو. تنهن ۾ گنگارام ڪيس ڇو هو ته ٻار مون ٽوڪي منع ڪئي
آهي ته مرليڪي اون مڪي نه ڇوڙيندو ڪڏهن ته هاڻ اُن عهدي تان به استعيفا ڏيان ٿو.
تنهن ۾ نند ڇيو هو ته اها نه تنهنجي خام خيالي آهي. ٻيو ڪير اهڙي ٻيچ وارو
عهدو سنڀاليندو، ڪنهن ۾ آهي اتري اوم ۽ سهڻ شڪتي. نند ڪيترا ڀيرا ميٽنگ
هلندي محسوس ڪيو هو ته ميٽنگ هلندي ڪيترا ڀيرا ڪو ٻاهه ڪيٽن ته اُن ڪري
ڪڍڻ وڌ ڳالهائي وهندو هو ٻه هي ٻار گنگارام ۾ زهر جو ڏنگ ٻيري سڀ سهي ويندو
هو. سندس نظريو هو ته اسان مان ٻرابر جيڪن ٻوءِ ليڪن گهٽيو وڃي حي مان به اُن ڇيڙ
۾ ٻوان نه ٻوءِ هن پنڌيائيس جو واهي الله ۾ ڪير ليندو.

"واهگرو سنگهه هئا."

نند جي والان به اهي اکر ٻاڻ مرادو ۾ لڪري ويا ۽ ڪنهل هڙ لاءِ هن پنهنجو
ڪاهو متايو. نند کي اُن هڙ جو وزن وڌندو معلوم ٿيڻ لڳو. ٻئي طرف سندس قدم
به ٻاري ۾ رهيا هئا. هلندي هلندي هن پنهنجي ڪيسي ڪسي ٽٽولي اندر ٻيل اُن
وصيعت جي هڙ جي خاطري ڪئي جا برابر ڪيسي ۾ هئي.

"سمت سي مکت هئا" لعرو بلند ٿيو ته نند به اهي اکر دهرايا ۽ اڳتي وڌندو
رهيو. هاڻ اهو رڙهڻ نه هو، هلڻ ڪئي هو. سمت سي مکت هئا. يعني سچ ۾
هلڻ سان ئي مڪتي ملندي ٻر اهي اکر پنهنجي ٻوليءَ ۾ نه هئي لوڪل ٻوليءَ ۾ چيا
ويا هئا "سمت سي مکت هئا" شايد هتي لوڪل ٻالڻ کي اهو احساس ڪرائڻ لاءِ ته
اسين سنڌي ضرور آهيون پر سائڻي وقت هندو به آهيون. ٽوهائيون ۽ اسائيون
سماجي رشتيون ۽ رسمون به لڳ ڀڳ هڪ جهڙيون آهن. اسين به ٽوهان وانگر جي ۽
موت ۾ ٽلون ۽ رڙون لنا. اُن ڪري اسانکي الڳ قوم نه سمجهي پنهنجا ۾
ٻاڻ سمجهو.

نند وصيعت بابت سوچڻ لڳو، جا اڄ کان سال کن اڳ، جڏهن نند گوٺ ۾
سنڌي اڪاڊميءَ طرفان سنڌي ڪلاس هلائڻ جي منظوري حاصل ڪئي هئي ۽ اهو
خط گنگارام وٽ کڻي ويو هو ۽ کيس ٻارن کي سنڌي پڙهائڻ جي اوپنڊ ڪئي
هئائين. ان ڏينهن گنگارام اوچتو بيمار ٿي پيو هو. اُن هوندي به هن اهو خط
پڙهي خوش ٿيندي چيو هو ته شرما مان پنهنجون شيوائون ڏيڻ لاءِ هردم تيار آهيان.
دعا ڪر ته جلد ٿي تيار ٿيان. اهو نه ڏرم جو ڪم آهي ۽ وڏي ۾ وڏي سنڌي
سماج جي شيوا ٿيا. اڄ هتي جاول اسالجي ٻولي نهي الف بي کان به واقف

ڪولهي. ڪيترا ڀائر ۽ ڀينر سنڌي ۾ لکيل خط مون کان پڙهائيندا آهن ۽ لکائيندا
آهن اهي حال رهيا ته اسان جي ٻوليءَ جو ڇا ٿيندو. ڪير شاهه جو رسالو، سائين
سچل جا بيت، ساميءَ جا سلوڪ پڙهندو. ڪير سنڌي ادب ڇپائيندو ۽ جي ڪو
سنڌي ڪتاب ڇپجي ايندو ته ان کي پڙهندو ڪير؟ ڀلو اٿم ته اڪادمي هر سال
سنڌي ڪتاب ڇپائي ٿي. پر ٻار اُنهن کي پڙهڻ وارا ته وڃن ٿا گهٽ ٿيندا. مون
جهڙو ڪو پوڙهو مري ٿو ته اهو هڪ سنڌي مري ٿو ۽ جمڻ وارو هندي، گجراتي،
مرهٽو يا راجستاني يا بنگالي ٿئي ٿو پر سنڌي نٿو ٿئي. ائين ڇو؟ اڪادميءَ کي
سنڌي پڙهڻ وارا تيار ڪرڻ گهرجن. اڄ اسان جا ٻار ۽ ٻالڪ سنڌي ٻولي نه ڄاڻڻ
جي ڪمي محسوس ڪري رهيا آهن. ڪيترن جي تمنا آهي ته اهي سنڌي سکن.
سرڪار پڻ ڌيان ڏئي ٿي، اسان جا ٻار ۽ پنهنجا اهل خط ٻين کان پڙهائڻ ۽ لکائڻ جي
مجبوريءَ لئي اندر ئي اندر لڇي رهيا آهن. پر اسان جا اڳواڻ، جو اسان جا بزرگ
ليڊر ۽ مدبر گندي سياست جو شڪار ٿي ٻاڻ ۾ لڇيءَ ٿا، وڏهي پنهنجا پنهنجا ليڊراني
سڪا هلائڻ خاطر پنهنجي قوم سان غداري ڪري رهيا آهن. جنهن جو اگرو
نتيجو اسان جي ايندڙ نسل کي ڀوڳڻو پوندو ۽ اهي همت ڪٿي اسان کي ٻڌيندا ۽
ٻڌيندا اهي خود غرض سياسي ليڊرن کي. ايترو چئي گنگارام ڪٿ جي اٿس کي
جهلي پاسو ورائي ڇڏيو. پرسان رکيل هڪ وڏي ڪاٺ جي پيٽيءَ جو ڍڪ کوليندي
چيائين ڏس شرما، هيترا سارا ڪتاب آهن ۽ هي ڏس منهنجون ڪويتائون ۽ ڪهاڻيون
جيڪي ڇپجي نه سگهيون آهن. ڪي اخبارن ۾ ڇپيل رچنائون، هيءَ ڪتاب سڀ
سنڌ ۾ ڇپيل آهن. منهنجي مئي پڄاڻان ڪير اهن کي پڙهندو؟ هيءَ سڀ ناميارن
اديبن جا ڪتاب آهن ڪيترن کي ته اُڌوهي کائي وئي آهي. پيٽيءَ جو ڍڪ کڻڻ
لئي ان مان عجيب سڙهيل بدبودار هب اٿي، منجهس ڪل ٽڏيون گينگها ۽ ٻيا
ڪي جيوَ هيڏانهن هوڏانهن ڀڄي لڪڻ لڳا. هن ڏڪندڙ هٿن سان اهي ڪتاب ٻاهر
ڪڍڻ شروع ڪيا. مان به ڪيس مدد ڪرڻ لڳو. زمين تي ڪتابن جو ڍير لڳي ويو.
پيٽيءَ جي تري ۾ اُڌوهي کاڌل ڪتابن جا پنا چمبڙيل هئا. مان پيٽي کڻي وڃي
ٻاهر ڇنڊي ۽ گاسليٽ ڪٺي پيٽيءَ جي تري ۾ لڳائي، وري ان ۾ ڪتاب ٿاهي،
رکڻ لڳو. اوچتو هڪ ڪتاب مان هڪ ٿلهو ويڙهيل پنو هيٺ ڪري پيو. مان
اهو کڻي کولي ڏٺو ته اهو هڪ 5 روپيه وارو اسٽامپ پيپر هو جنهن تي گنگارام اها
وصيعت لکي هئي ته "مان گنگارام ولد خانچند بنا ڪنهن نشي ورتي پنهنجي
صحي هوش حواس ۾ هيءَ وصيعت پنهنجي هٿ اکرن سان ڪريان ٿو ته منهنجي

موت ليڻ تي هن پنهنجيءَ ٻ سالياڻل سنڌي ڪتابن جو اهم خزانو ۽ منهنجا لکيل
ڪيس ۽ ڪهاڻين جو بنڊلو منهنجي ارٿيءَ سان گڏ منهنجي چتا جي حوالي ڪيو
وڃي. ڇو جو منهنجا ٻار جيڪي سنڌي هوندي به، پنهنجي مٺڙي سنڌي ٻولي
پڙهي نه سگهيا آهن، انهن لاءِ هيءَ ادب ردي آهي ۽ اهي انهن کي ڪٺي ڪنهن
ڪباڙيءَ يا ردي‌ءَ جي دڪان تي ڪوڙين جي اگهه تي وڪڻي ايندا ۽ پوءِ انهن
ڪتابن ۽ رسالن جي پوتر ورقن تي، جن تي ڪيترن اديبن، ساهتيڪارن مديرن ۽
ليکڪن پنهنجا ليک اتاريا. پنهنجي لياقت جا اهڙا موتي جڙيا آهن انهن ورقن تي
دال پڪوڙا، دهي وڙا ۽ پڪوڙا وڪامندا ۽ عام ماڻهو انهن پوتر ورقن تي اهي
کائي انهن کي چورو ڪري ڪنهن گندي ناليءَ ۾ ڦٽو ڪندا. اهي سڀ ڳالهيون
مٽي پڄاڻان منهنجي آتما کي دکي ڪنديون ان ڪري منهنجي سنڌي پنهنجائپ
کي ڏسندي ونتي آهي ته منهنجي مٽي پڄاڻا منهنجي وصيت تي عمل ڪري
منهنجي آتما کي شانتي پهچائي، اترو لکڻ کان پوءِ هيٺ صحيح ڪيل هئي ۽ تاريخ
وڌل هئي. نند اها وصيت پڙهي وائڙو ٿي مکيءَ طرف سوالي نگاهه سان نهارڻ
لڳو. گنگارام سندس مطلب سمجهي چيو ته هائو اول اهو سچ آهي جيئن تون ۽ مان
سچ آهيون. پنهنجي ڪمزور آواز تي قابو پائيندي هن چيو ته اڄ مان اها وصيت
تنهنجي حوالي ٿو ڪريان جنهن تي وري اهو اترو پورو ڪرڻو جيترو تولي آهي.
توکي قسم آهي پنهنجي اشٽ ديو جوءِ منهنجي مٽي کان پوءِ اهو سڀ تون ئي پورو
ڪري سگهين ٿو. آخر تون به ته هڪ شاعر آهين ۽ شاعر جي دل جو درد چڱيءَ
طرح ڄاڻي سگهين ٿو. جي ان ڪم ۾ تو ڪوتاهي ڪئي ته منهنجي آتما توکي
ڪڏهن به معاف نه ڪندي. تنهن تي نند منٿرو ڪلي ڪيس چيو هو ته يار مرن تنهنجا
دشمن، ڪيس ٻانهن کان جهلي کٽ تي ليٽائي ڪيس آٿت ڏيندي چيو ته زوراور
بادشاهه اهي ڪرميون سرڏاون ته انسان لاءِ ئي آهن تو هروڀرو ڪٺي پنهنجي دل
لٿي ڪئي آهي. ڪيترو سالين ته جلد ڪڇراون ڪنداسين. تنهن تي گنگارام چيو
هو ته هائو اهي ته ڪنداسين پر هي ڪم تنهنجي حوالي ڪري مان هاڻ نچنت
ٿيو آهيان.

ٿورو ترسي نند چيو هو ته يار هي اڻ ڇپيل رچنائون جو ته تو ڇپائين. هاڻ ته
اڪاسي به سٺن ليکڪن ۽ شاعرن جا مجموعا ڇپائي ٿي. تنهن تي مکيءَ چيو هو ته
اڪاسي؟ انهن جو مالڪ تون آهين. تون ڄاڻ تنهنجو ڪم، اسان جو فائدو ته ڪائي

اُتي نڪري آيو آهي. هاڻ سڏ ڪرڻ لاءِ به واپس ڪونه ايندو. اها هئي لند ۽
مڪيش جي خاص ملاقات جيڪا ڪنهن فلم وانگر سندس دماغ جي پردي تي هلي
رهي هئي ۽ اڄ لند اُن وصيعت موجب سڀ ڪتاب ته ڪونه کنيا پر جيڪي قانل
ٻا اڏوهي کاڌل ۽ اڻ ڪارائتا هئا تن جي هڙ ٻڌل هئي. باقي ڪتاب ۽ گدڪارام
جون لکيل رچنائون سندس گهر وارن کان اجازت وٺي پنهنجي گهر روانا ڪيا ۽
ٻڌل هڙ پاڻ سان کڻي هليو پنهنجي ٻار سان ڪيل انجام کي پاڙي ڏيڻ ۽ پنهنجي ٻار
جي انتم اڇا ۽ پنهنجي وصيعت موجب ٻار جي چتا کي اهو خزانو ارپڻ ڪرڻ.

”رام نام ستيه هه“ اهو بلند ٿيو. ارٿيءَ کي ويساهي ڏيئي ڪانڌي جيڪي
اڳيان هئا تن کي پٺيان ۽ پٺين کي اڳيان ڪري جلوس اڳتي منزل ڏانهن وڌيو.
لند به پنهنجون اکيون اگهي انهن سان گڏ هلندو رهيو. پنهنجي ٻار جي آتما
موجب ڪيس ”سي-آف“ ڪرڻ اهو به آخري سفر لاءِ جتان وري ڪو موٽي ڪونه
آيو آهي ايندو. ايندئون اُن جون وائيا ٻيار ڀريون ڳالهيون. کل چرچا ۽ ٽهڪن جا
پڙاڏا ۽ اهي اي مروس يادگيرون جيڪي اڇي زنده انسان کي ڪن پلن لاءِ دکي ڪري
روئاري هليون وينديون.

■

Saraswati Sadan, Nehru Colony, BALOTRA-344022.

شوڀا

□ گرداس آهوجا

هوءَ زندگيءَ کان بيزار ٿي وئي هئي. زندگي ڪجهه وقت اڳي سندر، سٺي
لڳي رهي هئي هئڪي. پر هينئر هن کي اهائي زندگي زهر سمان لڳي رهي هئي.
لنڪ. اچي چڪي هئي هوءَ اهڙيءَ زندگيءَ کان. هن کي اهڙيءَ بيماريءَ گهيري ورتو
هو جتان هن جو بچڻ مشڪل هو. مشڪل ئي نه پر ناممڪن. ڪجهه ڏينهن اڳ هوءَ
لڙڪي رهي هئي، کنجهي رهي هئي، روئي رهي هئي، کنگهي رهي هئي، اکڙا
اکڙا ساهه کڻي رهي هئي. هن جي پتيءَ وڃي جلد ئي ڪري ڊاڪٽر کي گهرائي
ورتو. ڊاڪٽر انجيڪشن بعد دوا ڏني ۽ شوڀا کي سٺي هدايتون، جيئن هوءَ رات جو آرام
ڪري سگهي. ڊاڪٽر وڃڻ کي چيو هو ته هوءَ صبح تائين آرام سان سمهي سگهندي.

هينئر هوءَ شانت آهي، نڪي کنگهه ٿي ڪري، کنجهي ڪو نه ٿي، کنگهي،
لڙڪي ڪو نه ٿي. هوءَ شانت بلڪل شانت سمهي پئي آهي.

وچ اتي وساڻي ۽ ٽيبل ليمپ چالو ڪري آرام ڪرسيءَ تي ليٽي ٽيبل تي
رکيل سگريٽ جو پاڪيٽ ۽ ماچيس کڻي سگريٽ جو پاڪيٽ کولي هڪ سگريٽ
ڪڍي ماچيس سان تيلي ٻاري سگريٽ دکايائين ۽ لنبا لنبا ڪش هڻڻ لڳو. تمام
گهڻو ٿڪل هو پر پتنيءَ جي بيمار حالت ڏسي هن جي ليٽڻ جي ننڊ الائي وئي
هئي. چنتائن هن کي گهيري ورتو هو. هينئر به هو ويچارن ۾ غلطان ٿي ويو هو.

شوڀا، ها هن جي زال شوڀا بيمار شوڀا. اڄ اٺ مهنا مس ٿيا آهن هن کي
شوڀا سان شادي ڪئي. اٺ مهنا ڪيئن گذري ويا هن کي ڪجهه خبر نه پئي.
گهمڻ ڦرڻ، موج مستيءَ ۾ اٺ مهنا گذري ويا. تمام گهڻو پريم هوندو هو هن کي
پنهنجي پتنيءَ شوڀا سان. شوڀا به هن کي تمام گهڻو چاهيندي هئي، تمام گهڻو
هيءَ جڏهن آفيس ويندو هو ته شوڀا هن کي در تائين ڇڏڻ ويندي هئي ۽ هي
شوڀا کي آغوش ۾ جڪڙي ۽ هڪ پيار ڀري چمي ڏيندو هو ۽ هٿ هلائيندو ٻاهر

ڪندو هيو ۽ آفيس ويندو هو. آفيس مان موٽندو هو ته شوڀا در ۾ بيٺي هن جي اچڻ جو انتظار ڪندي هئي. پريان کان ئي هن کي ڏسندي هئي ته خوشيءَ ۾ جهومي اٿندي هئي ۽ ٻئي هٿ ٻکها ڪندي هئي. شوڀا جا ٻئي هٿ پڪڙي هيءُ شوڀا کي آغوش ۾ جڪڙي ڇڏيندو هو. ٻئي هڪ ٻئي کي تمام گهڻو پيار ڪندا هئا. قدرت کان هنن جو پيار ڏٺو نه ويو. قدرت کي ساڙ ٿيو ۽ شوڀا اهڙيءَ بيماريءَ ۾ ڦاسي وئي جنهن مان هن جو اچڻ مشڪل هو. وڏي ڊاڪٽر جي دوا چالو هئي. هزارين روپيا هاريا هن پنهنجيءَ شوڀا لاءِ پر ڪو فرق نه پيو. آخر ۾ اهو ٻڌي جواب مليو ته هن جي اچڻ جو آسرو گهٽ آهي. مهينو به مس ڪڍي سگهي.

اهي اکر جڏهن هن ٻڌا ته هن جي دل کي سخت صدمو پهتو. هن جو بدن ڪنبڻ لڳو. ڇا؟ ڇا منهنجي شوڀا مونکي ڇڏي هلي ويندي؟ نه.... نه ائين هرگز نه ٿيندو. هرگز نه. هوءَ مونکي اڪيلو ڇڏي نه ويندي. هوءَ جيئندي ضرور جيئندي ۽ منهنجي لاءِ جيئندي!

هيءُ وڏا وڏا ڊاڪٽر ڪوڙ ٿا ڳالهائن؟

"هيءُ، ها هيءُ وڏا وڏا ڊاڪٽر آهن. هيءُ ڪوڙ ڪو نه ڳالهائيندا، ڪوڙ ڪو نه ڳالهائيندا پر.... پر.... منهنجي شوڀا آخر ڪيستائين لوڙيندي.... آخر ڪيستائين هيئن لڇندي رهندي. هن جي سرير ۾ سيون ٿيون لڳن تنهن مهل هوءَ رڙيون ٿي ڪري، لڇي ٿي. اکيون ٻاهر ٿيون اکري اچنس، ڪنجهي ٿي، سڄو سرير هن جو لال ٿي ٿو وڃي، ڏکڻ ٿي لڳي هوءَ. هن جي اهڙي حالت مونکان ڏٺي نٿي وڃي. مان ڇا ڪيان.... مان ڇا ڪيان.... مونکي ڪجهه سمجهه ۾ نٿو اچي. هي ڀڳوان تون هيءَ ڪهڙي پاپن جي سزا ڏئي رهيو آهين شوڀا کي. هن ڪنهنجو ڪهڙو ڏوهه، ڪهڙو گناهه ڪيو آهي. جو تون هن کي هيءَ سزا ڏئي رهيو آهين.

هن جو من وري چوڻ لڳو "هيءَ هن ڏک مان ڇٽي سگهندي".

"ڪيئن ٿي ڇٽي سگهي ٻڌاءِ جلد ٻڌاءِ".

"تون هن کي زهر ڏئي ڇڏ. سلو پوائزن، آهستي آهستي دوا ۾ ٿورو زهر وجهي هن کي پيئاريندو ڪر، جلد ئي هيءَ ڏکن کان ڇوٽڪارو پائيندي. هوءَ لڇندي نه، ڪنجهندي نه، نه ئي سهڪندي، نه ئي لوڙيندي".

"مان.... مان.... هن کي زهر ڏيان! دوا ۾! آهستي آهستي؟ سلو پوائزن!؟ نه نه مان زهر نه ڏيندس، شوڀا کي مان منهنجي مٺڙيءَ شوڀا کي زهر نه ڏيندس.

هيءَ ڪنبڻ لڳو، هن جو سڄو سرير ڏڪڻ لڳو.

”تون جيڪڏهن هن کي ڏسين ها، ڏسندين ته هوءَ اوڙهندي، اڃا به وڌيڪ دکي ٿيندي. اڃا به وڌيڪ اڙڪندي، ٿڪندي، روئون ڪندي، ڇا تون اُن وقت هن جون روئون، ڇڏون، لڙڪڻ، ٿڪڻ، سهي سگهندين، تون .... تون شوبا کي خوب چاهين ٿو نه ....“

”ها، ها مان شوبا کي چاهيان ٿو. تمام گهڻو چاهيان ٿو، مونکي جيترو مهنجو ساهه پيارو آهي اُن کان به وڌيڪ مونکي مهنجي شوبا پياري آهي“.

”تون شوبا کي چاهين ٿو ته هن کي دکن کان ڇوٽڪارو ڏيار هن کي نه تڙڦاءِ هن جي آتما توکي دعائون ڪندي تون شوبا کي دکن کان ڇڏاءِ جيڪو ڪم قدرت توکان ڏهن سال بعد ڪرڻ واري آهي اهو تون جلد ڪندين اُن ۾ ڪو به پاپ نه آهي؟ شوبا جي بيماريءَ لاءِ ڊاڪٽرن وٽ به نه ڪو علاج ڪونهي. اڄ نه سڀاڻي ڪجهه ڏينهن بعد موت ته اچڻو ئي آهي. اوهه تون هن کي وڌيڪ ڇو ٿو دک ڏين ڇو ٿو تون هن کي تڙڦڻ ڏين. هن کي آهستي آهستي زهر ڏيئي دکن کان ڇڏاءِ، هن کي دکن کان ڇڏاءِ.... هن کي دکن کان.......“

هلڪي ڇنڊ اکري وئي هن جي واقعي مان، هن کان ڇرڪ اکري ويو. هي ڪنبڻ لڳو، هن جو سارو سڄو ڪنبڻ لڳو. هن هڪ نظر شوبا طرف وڌي. شوبا شانت سمهي پئي هئي. زرد چهرو ڏسي هن جي اکين ۾ آنسو ڀرجي آيا. اف! زردي بيماريءَ هن کي اصل نه ڇڏيو آهي! ڪيتري نه مايوس ٿي وئي آهي. مدون نه سگهي ويو الس. پوران ڪيتري نه سندر لڳندي هئي گل وانگر ڪومل. هن پڪو نهيو، ڪيئن نه هاڻي هو شوبا کي وڌيڪ تڙڦڻ نه ڏيندو. وڌيڪ دکي ٿيڻ نه ڏيندو. سوچيندي سوچيندي هن جي اک لڳي وئي.

صبوح جو هن جي اک کلي ته هن ڏٺو ته شوبا اڃا شانت سمهي پئي آهي. هن آلي چانهه لاهي پيتي؟ هڪ ڪوپ شوبا جي پلنگ جي پرسان رکيل ٽيبل تي رکيو. آهستي آهستي شوبا هوش ۾ آئي. ٿورو تڙڦي پر وجهه دوا ڏنس ڪجهه فرق ٿيس، ڇيچو کلي هن آهستي آهستي شوبا کي چانهه پيئاري.

شوبا جي اکين ۾ آنسو اچي ويا. ڏکندڙ لفظن ۾ چيائين ”توهان توهان.... رات گهڻي دير تائين جاڳيا آهيو نه..... توهان مهنجي ڪيتري شيوا ٿا ڪريو. مان ڪيترن ئي جنمن تائين توهان جو اهو ٿورو نه لاهي سگهندس. مان پاپڻ آهيان....

فرض نہ منهنجو آهي توهان جي سيوا ڪرڻ؟ .... مسان پنهنجي .... توهان کان سيوا ڪرائي رهي آهيان". چوندي شوڀا جي اکين ۾ آنسو اچي ويا.

"شوڀا تون هيءَ ڇو ٿي چئين، ڇا تون آهين ڇا!؟ هيءَ تہ منهنجو فرض آهي. مان بيمار هجان تہ تون منهنجي سيوا نہ ڪرين ڇا؟"

"توهان ۾ ۽ مون ۾ فرق آهي. توهان پتي آهيو مان توهان جي پتني آهيان. هر پتنيءَ جو فرض ٿيندو آهي پتيءَ جي سيوا ڪرڻ نہ سيوا ڪرائڻ".

"شوڀا اهو نہ ڀليو تہ پتني پتيءَ جي اردانگني ٿيندي آهي، اڌ شرير ٿيندي آهي. تون منهنجو اڌ انگ آهين. ڇا منهنجو فرض نہ آهي تہ مان پنهنجي ان انگ کي ٺيڪ ڪرڻ جي هر ممڪن ڪوشش ڪيان، هيءَ منهنجو فرض آهي شوڀا!"

شوڀا جي اکين مان آنسو وهي اچي شوڀا جي ڪومل ڳلن تي پيا. ڏڪندڙ لفظن سان هن چيو، "شوڀا تون.... تون .... هاڻي دک نہ ڏسندينءَ تون .... تون جلد ٺيڪ ٿي وينديءَ...." هن جي اکين مان آنسو وهڻ لڳا.

"مان.... مان ڄاڻان ٿي.... مان جلد ٺيڪ ٿي وينديس مان جلد ٺيڪ ٿي وينديس.... مونکان .... مونکان هاڻي هيءَ دک سهن ٿا ٿين.... مان هنن دکن کان ڇٽڻ چاهيان ٿي. ڇٽڻ چاهيان ٿي سوامي". ايترو چئي شوڀا اکيون بند ڪيون. شوڀا جي اکين مان آنسوئن جي ڌارا جاري هئي. شوڀا پنهنجا ٻئي هٿ ڦهلائي ڏگها ڪيا. هو سمجهي ويو ڏڪندڙ سرير سان هو شوڀا جي جسم تي جهڪيو ۽ ڀاڪر پائي پنهنجا چپ شوڀا جي گرم گرم خشڪ چپن تي رکي ڇڏيائين.

در تي ٺڪ ٺڪ ٿي هن ڌيان سنڀاليو. آهستي آهستي قدمن سان در وٽ ويو دروازو کوليائين.

"هلو ڊاڪٽر صاحب، توهان اچي ويا. اچو اچو".

"وجيہ، شوڀا رات جو حيران تہ ڪونہ ٿي نہ؟ آرام تہ برابر آهس نہ؟"

"ها ڊاڪٽر صاحب، هيءَ سڄي رات شانت سمهي پئي هئي. ڪجهہ وقت اڳ هوش ۾ آئي، ڪجهہ تڪليف ٿيس دوا ڏنيمانس ڪجهہ فائدو ٿيس، هينئر چانهہ پيئاريمانس."

"سٺو ڪيئہ".

"ڊاڪٽر شوڀا کي تپاسيو ۽ ڪي دوائون لکي وجيہ کي ڏيندي چيو" هيءَ دوائون جلد وٺي مونکي ڏيکاري وڃ".

"بس ڊاڪٽر".

ڊاڪٽر هليو ويو، وجيه ۽ شوڀا کي دوا پيئاري ۽ ٻيون دوائون وٺڻ لاءِ شوڀا کان موڪلائي ويو.

وجيه جي وڃڻ بعد شوڀا سوچڻ لڳي، "مان ڪهڙو سک ڏنو آهي پتيءَ کي؟! مان ڪجهه به سک ڪونه ڏنو آهي .... مان .... مان پاپڻ آهيان، مان گنهگار آهيان جو مان پنهنجي پتيءَ کان ... ڪرايان ٿي. منهنجو ته فرض آهي پتيءَ جي سيوا ڪرڻ. منهنجي ڪري هي ... ته دکي آهي ڪيترن ڏينهن ته چئناتون هوندو. هن کي مان اڃا الائي ڪيترا ڏ... هن جهيندس. الائي ڪڏهن منهنجو موت ٿيندي. مان پنهنجي پتيءَ کي دکي ڏسڻ نٿي چاهيان. هن جو مايوس چهرو مونکان ڏٺو نٿو وڃي. اڃا هن جي عمر ئي ڪيتري آهي. هن ڪهڙو ڏوهه ڪيو. مان هن کي دکي ڏيڻ ڪونه ڏينديس، اصل نه. هرڪو سمجهي ٿو، جاڻي ٿو موت اچڻو ئي آهي. آن هوندي به هرڪو هن کان بچڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. پر مان جلد مرڻ جو فيصلو ڪيو آهي. جيترو ٿي سگهي اوترو جلد مان به هن جيون جو انت آڻڻ چاهيان ٿي. مان هن کي سکي ڪرڻ چاهيان ٿي. هيءَ منهنجي سيوا ۾ ايترو ته غلطان ٿي ويا آهن جو هن کي پنهنجو پنهنجي شرير جو به خيال نه رهيو آهي. ڪيترو نه ويڪ ٿي ويا آهن هيءَ. هن فيصلي بعد هڪ الوکي شانتي محسوس ٿي رهي آهي هاڻي. هاڻي مان بنا ڊپ جي موت کي سويڪار ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. جيئن هنن جي دل ۾ مون لاءِ شردا آهي، پريم آهي، سڪ آهي ايئن مونکي به هن لاءِ آهي. مان نٿي چاهيان ته هو منهنجي لاءِ ايترا ڪشٽ سهن ڪري. ان ڪري ٿي مان پنهنجو انت چاهيان ٿي". هن اکيون بند ڪيون، جنهن بعد پلڪن مان آنسن جي ڌارا وهڻ لڳي.

وجيه جي دل ٿي نه پيئي ٿئي، همت ٿي نه پئي ٿيس، پر شوڀا جي ولدڙ دک ڪري هن پڪي دل ڪري، ڏڪندڙ هٿن سان ٿورو ٿورو زهر دوا ۾ وجهي شوڀا کي ڏيڻ چالو ڪيو.

هڪ ڏينهن صبوح جو، چانهه جو ڪوپ ڏيڻ جيئن شوڀا کي پيئارڻ لڳو ايئن شوڀا جا چپ ڏڪڻ لڳا. هوءَ تمام گهڻو ڪمڪوڻ لڳي، سڄي لال ٿي وئي، سڄو بدن ڪنبڻ لڳس. ڏڪندي ڏڪندي چوائين "پتو .... مان .... ٺيڪ ٿي وئي آهيان... مان ٺيڪ ٿي وئيس- مان.... هاڻي وڌيڪ ڪونه .... جيئنديس- ڪال داورا.... وٺڻ آيو .... آهي...." هوءَ سهڪڻ لڳي.

وجيه شوڀا جي مٿي کي پنهنجي گود ۾ رکيو ”ماءُ.... مان توهان کي گهڻي .... تڪليف ڏني .... گهڻو .... دکي ڪيو آهي. مون .... توهانکي توهان منهنجي .... خوب .... شيوا.... ڪئي آهي .... مونکي .... مونکي .... معا .... ف ڪندا .... مونکي .... معا .... ف .... ڪ.... جو .... شوڀا وڏا ڪنڊڪڙ، سڏڪڻ لڳي.

ڏڪندي ڏڪندڙ لفظن سان وجيه چيو ”شوڀا .... ماءُ.... ماءُ.... تنهنجو گنهگار آهيان.... تنهنجو ڏوهاري آهيان.... معافي اون مونکي .... مونکي معاف ڪر شوڀا.... معاف ڪر شوڀا ماءُ.... مان پاپي آهيان.... ماءُ.... ماءُ....

پر شوڀا جو ڪنڌ هڪ پاسي جهڪي ويو هو. شوڀا هميشه هميشه لاءِ اکيون ٻوٽي ڇڏيون هيون.

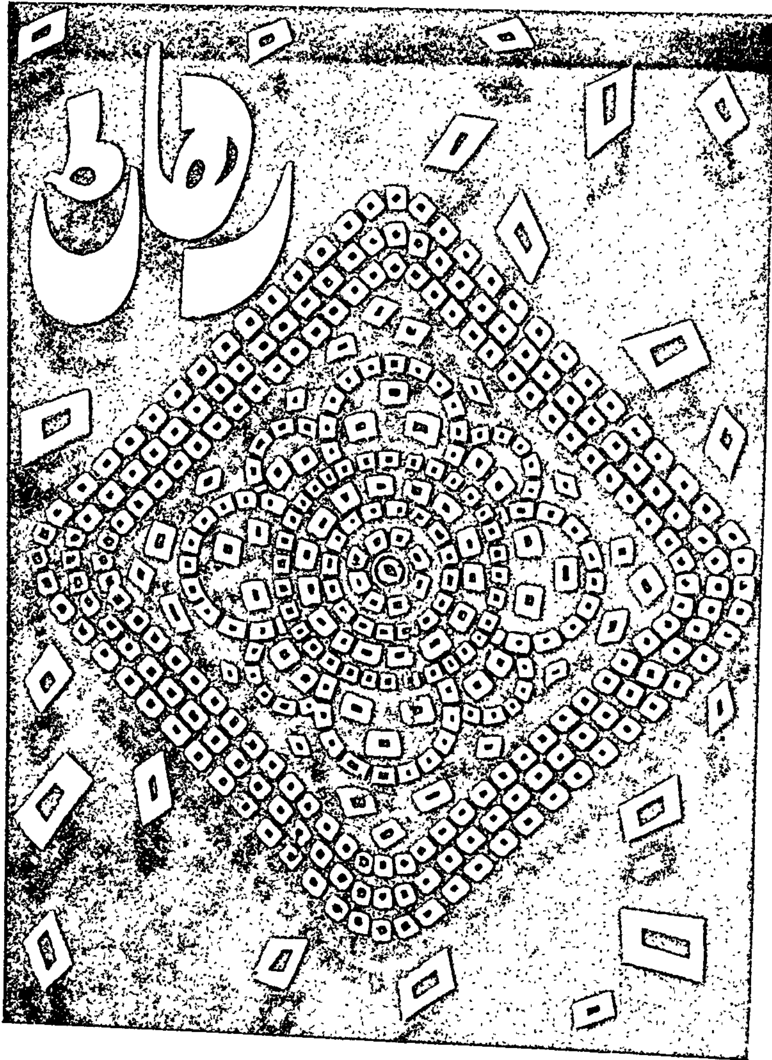
وجيه جي وات مان رڙ نڪري وئي، ”نه نه.... اهين نٿي سگهي. اهين نٿي سگهي... هي ڀڳوان ماءُ.... هي ڇا ٿيو.... مان پنهنجي پتنيءَ جو.... مان منهنجيءَ شوڀا جو پاڻ تي الٽ آڌر.... مان پاپي آهيان. .... مان خوني آهيان. ڀڳوان مونکي سزا ڏي.... مون پاپ ڪيو آهي، شوڀا مونکي معاف ڪر. تنهنجا دک مونکان ڏٺا نٿي ويا.... ماءُ.... توکي زهر ڏيندو رهيس دوا ۾، مان تنهنجو خون ڪيو آهي. شوڀا مونکي معاف ڪر .... شوڀا معاف ڪر ....“ وجيه جي اکين ۾ آنسون اچي ويا. هن شوڀا جي چپن، منهن تي چمين جي برسات وسائي ڇڏي. وجيه ٻارن وانگر روئڻ لڳو.

شام جو وقت هو. شوڀا جنهن پلنگ تي سمهي پئي هئي ان هنڌ کي وجيه صاف ڪرڻ لڳو، چادر مٿي کڻي ڇنڊڻ لڳو. ليڪن هڪ ڪاغذ جو ٽڪر هيٺ ڪري پيو. هن جي نظر ان ڪاغذ جي ٽڪر تي پئي هن اهو ڪاغذ کنيو. کولي پڙهيائين. هن جي اکين ۾ آنسون ڀرجي آيا. هيءُ اهو ڪاغذ تي دعا پڙهي ويو. وري پڙهڻ لڳو. هن جي اکين مان آنسن جي ڌارا چالو هئي.

”سوامي،

مان ڏسي رهي آهيان توهانکي منهنجي بيماريءَ جي ڪري ڏاڍي چنتا آهي. توهان منهنجي لاءِ آفيس مان مهنو موڪل ورتي آهي. مان ڪيڏي نه ڪرمهيڻ آهيان جو توهانجي شيوا نٿي ڪري سگهان پر شيوا ڪرائي رهي آهيان. مان پنهنجي سر تي پاپ چاڙهي رهي آهيان. الائي ڪڏهن منهنجو انت اچي. مان سمجهان ٿي توهانجو مون سان تمام گهڻو پيار آهي. توهان منهنجي ڏک کي ڏسي بيماريءَ ۾

ايش بيلا

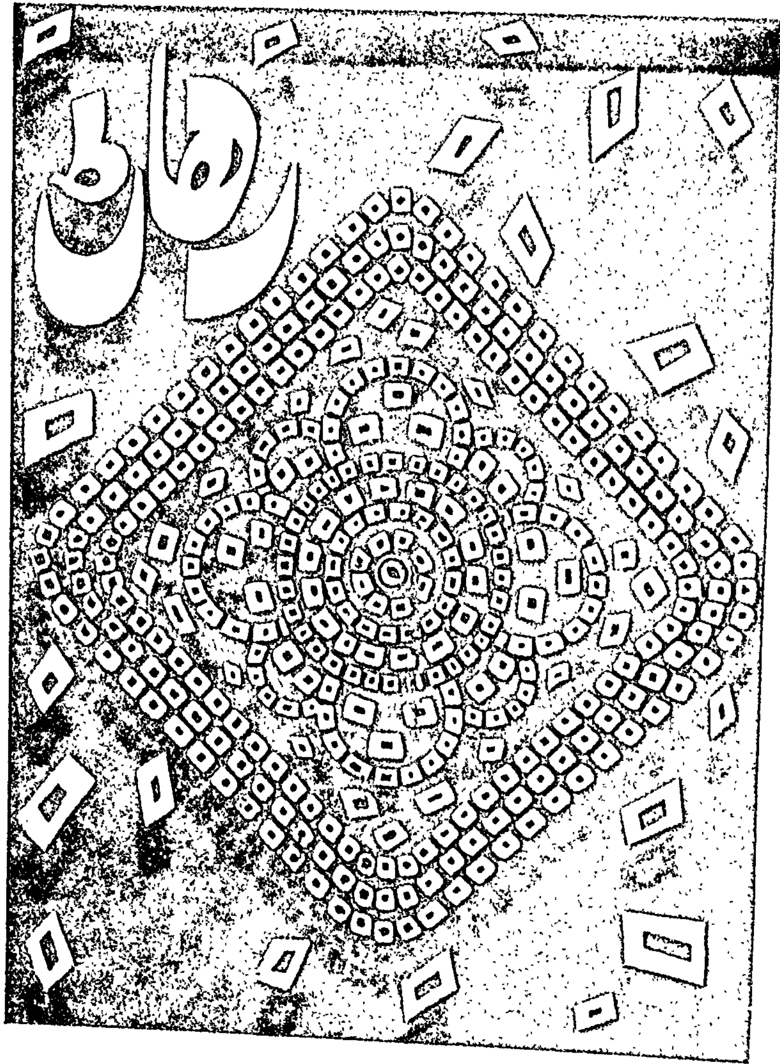
◉ سمپادڪا : ڪملا گوڪلاڻي

● مکيه سمپادڪا : ڪانتا ڪٿوريا

¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤

جو ساليانو ادبي رسالو رهاڻ-٨٧

¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤

● مکيه سمپادڪا : ڪانتا ڪٽوريا

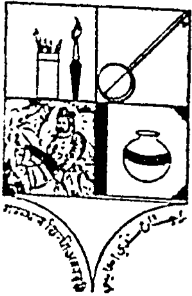
● سمپادڪا : ڪملا گوڪلاڻي

☆☆☆

رهاڻ-٨٧ جو ساليانو ادبي رسالو

رهاڻ

سال : ١٩٨٧ع

راجستان سنڌي اڪادمي

J-7 سڀاش مارگ،
'سي' اسڪيم،
ڄيپور - ٣٠٢٠٠١

□

مکيه سمپادڪا : شريمتي ڪالنا ڪندوريا
سمپادڪا : شريمتي ڪملا گوڪلاڻي

□

سمپادڪ منڊل : آشا درگاپوري، لڇمڻ ڀمڀاڻي
ڀڳوان انلاڻي، ٽلسي ٽرياڻي

□

اڪادميءَ جا عهديدار :

ڪالنا ڪندوريا .... چيئرمين
ڪملا ڪيسواڻي .... وائيس چيئرمين
اي. ٻي. چهلاڻي .... خزانچي
ايل. ٻلاڻي .... سيڪريٽري

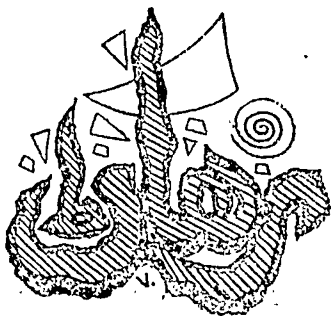
□

اڪادميءَ جا ميمبر :

ڪشن موٽواڻي
پرڀديد آشا درگاپوري
ٽلسي ٽرياڻي
لڇمڻ ڀمڀاڻي
ڪملا گوڪلاڻي
ڀڳوان انلاڻي
ڪنعيالعل ٻرسواڻي
روپ ڪمار ڪرانا
ڀڳترام ديواڻي
لڪشمڻ لردوش
الدوسدن الهراڻي
مرلي ڌر ڪوراڻي
اي. رام
پدم راج شرما
راڌا ڪرشڻ چاندواڻي
جي. ٽي. شرما
لڇمڻ ٻانم
سمپت جئن
ايلم والسڌگهاڻي
رام آهوجا
موهن آڏواڻي
جي. ڊي. ميمڪهاڻي
پرڪاش آلسر
وي. اي. ايل. سڪسينا
اعلي ڪالي جو اسپيشل سيڪريٽري
سنگيت ناٽڪ اڪادميءَ جو عيوضي

□

ڇاپ : ٻاپو ڪلا مندر، اجمير
مدير "سنڌو ٻارلي"

ٻه اکر اسان جا......

راجستان سنڌي اڪاڊميءَ طرفان شايع ٿيندڙ معياري مخزن "رهاڻ" جو هيءُ ستون انڪ توهان جي هٿن ۾ آهي. هن ٿوري عرصي اندر "رهاڻ" جيڪا مقبوليت حاصل ڪئي آهي، اها فخر جو باعث آهي.

سال 1987ع جي اڪاڊميءَ جي سرگرمين جي مختصر رپورٽ هيٺ ڏئي رهيا آهيون:-

(1) گجرات سرڪار طرفان تازو ئي ٺاهيل "گجرات سنڌي اڪاڊميءَ" جي وائيس چيئرمين شري چيني لعلواڻيءَ جي اڳواڻيءَ هيٺ راجستان جي اڪاڊمين جو جائزو وٺڻ لاءِ هڪ وفد جيپور آيو. هن وفد جي عزت افزائيءَ ۾ اڪاڊميءَ جي آفيس ۾ هڪ ميلاپ منعقد ڪيو ويو. جنهن ۾ هن اڪاڊميءَ جي ڪم جو واءُ سواءُ ورتو. اڪاڊميءَ طرفان سنڌي ساهت ۽ ڪلا جي واڌاري لاءِ هلندڙ يوجنائن جي ڄاڻ وفد کي ڏني وئي. گڏوگڏ راجستان سرڪار طرفان ٺاهيل ٻين اڪاڊمين - جهڙوڪ هندي گرنٿ اڪاڊمي، سنسڪرت اڪاڊمي، اردو اڪاڊمي، برج ڀاشا اڪاڊمي جي پاليڪارن سان به سندن ملاقات ڪرائي وئي. جيپور جي ڪيترن سنڌي سنستائن وفد جو سنمان ڪيو.

(2) 13 آگسٽ 1987ع تي راڄ ڀون ۾ راجستان جي اڳوڻي گورنر شري وسنت دادا پاٽل جي ڪرڪملن سان "رهاڻ-86" ساليانو مخزن جو وموچن ڪرايو ويو. ان ئي موقعي تي راجستان جي مرحوم شاعر موتيرام وليچا "زنده" جي شعرن جي

ڀارتيه مجموعي "مهڪ گلن جي"، جنهن جي اشاعت اڪاڊميءَ طرفان ٿيل آهي، جو ٻڌ گوولر صاحب هٿان ومونچن ڪرايو ويو.

ساهت جي آدان-پردان اوجنا هيٺ راجستان جي ڏهن ڪهاڻيڪارن جي چونڊ سنڌي ڪهاڻين جو هنديءَ ۾ ترجمو ٻڌ اڪاڊميءَ طرفان ڇپايو ويو آهي. هن مجموعي جو ترجمو شريمتي ڪملا گوڪلاڻيءَ ڪيو. "اپني - اپني وشتا" نالي ان مجموعي جو مهورت ٻڌ گوولر شري پاٽل ڪيو. ان مهورتي جلسي ۾ ڳالهائيندي گوولر صاحب سنڌ جي پراڻي ساهت ۽ تهذيب جي ساراهه ڪئي.

(3) 28 نومبر 1987ع تي سوچنا ڪيندر جي هال ۾ سنمان سماروهه ڪيو ويو، جنهن جو صدر اڪوڙو گڙهه مندري شري گلاب سنگهه شڪتاوت هئو. جن اديبن اکل ڀارت سطح ۽ راجستان سطح تي ٿيل سنڌي ڪهاڻين ۽ ٻال ڪهاڻين جي چٽاڀيٽيءَ ۾ ۽ راجستان جي جن اديبن نظم، نثر ۽ ناٽڪ جي چونڊ ڪتابن جي چٽاڀيٽيءَ ۾ انعام کٽيو هو، انهن کي ٻيڪر ڀرائي، سندن عزت افزائي ڪئي وئي ۽ کين نقد انعام ڏنا ويا.

ان موقعي تي شري گرداس مل، شريمتي ڪوشليا ڪرپالاڻي، شري لڇمي لرپالڻي ۽ هرسندر پالڪا وڌيالي، اجمير جي ٻالڪن سنڌي سنگيت جو سهڻو پروگرام پيش ڪيو.

(4) 30 ۽ 31 جنوري 1988ع تي جوڌپور ۾ پرانتيه سطح جو سنڌي يوا سماروهه ڪيو ويو. هيءُ سماروهه سنڌي ڪلچرل سوسائٽي، جوڌپور جي سهيوگ سان ڪامياب ٿيو. صبح جو 11 بجي شهيدن کي شرڌانجلي ڏئي، راما پير مندر جي مهنت ٻاٻو راميند جي آسيس حاصل ڪري، نوجوان ريلي ڪڍي، جيڪا شهر جي مکيه بازارن مان ٿيندي، جئه نارائڻ وياس ٽائون هال ۾ پهتي، جتي جوڌپور جي اڳوڻي مهاراجا ڌيمه پاري هن سماروهه جو مهورت ڪيو. شري جي.ڪي. ڀاٽي رٽائرڊ آء. پي. ايس. آفيسر مکيه مهمان هئو. مهورتي جلسي ۾ 21 نوجوانن رت دان ڪيو. ڪيترن ئي جوانن مرڻ بعد نيتر-دان ڪرڻ، ڏيتي ليتي نه وٺڻ ۽ نشيدار شين کان دور رهڻ جي پرتگيا ڪئي.

"آزاديءَ جي چاليهين سالگرهه تي ملڪ ڪيڏانهن وڃي رهيو آهي". وشيه تي نثر چٽاڀيٽي ۽ "سنڌي ڀاشا جو آئينده روشن آهي" وشيه تي واد ويواد ٿيو، جنهن ۾ هيٺين نقد انعام کٽيا:

(الف) تقرير

1- پرمود ڪمار جوڌپور .... پهريون انعام 300 روپيا
2- گوپي ڪرشن شرما باڙمير .... ٻيون انعام 200 "
3- ٿريش ڪمار باڙمير .... ٽيون انعام 100 "

(ب) واد وواد

1- ڪماري شانتا پرياڻي اجمير .... پهريون انعام 300 روپيا
2- ڀڳوان ڪرپلاڻي ڄئپور .... ٻيون انعام 200 "
3- منوهر اگناڻي ڄئپور .... ٽيون انعام 100 "

هن پوا سماروهه ۾ پهريون ڀيرو ٽي پرانتيه سطح تي سنڌي لوڪ ڳيتن جي چٽاڀيٽي ڪرائي وئي، جنهن ۾ اُن ٽيمن ڀاڱو ورتو. نتيجو هن طرح رهيو:

1 - جهوليلعل منڊلي، سردار پورا، جوڌپور .... پهريون انعام 500 روپيا
2- هريسندر بالڪا وديالي، اجمير .... ٻيون انعام 300 "
3- جهوليلعل منڊل، رتاناڊا، جوڌپور .... ٽيون انعام 200 "

سماروهه جو ڪنوينر شري هريش ڏيواڻي هئو. دوردرشن ڪيندر ڄئپور 12 فيبروريءَ تي هن پروگرام جي ڪوريج ڏني.

(5) 13 فيبروري 1988ع تي اُدئپور جي نگر پريشد ٽائون هال ۾ اکل ڀارت سنڌي مشاعرو "شام-اي-غزل" ۽ "سنڌي سنگيت محفل" جو آيوجن ڪيو ويو. اُدئپور شهر ۾ هيءَ پهريون ڀيرو ئي هئو جو ايڏي وڏي پيماني تي ڪو سنڌي پروگرام ٿيو. مشاعري ۾ سرو شري ڪرشن راهي، ارجن حاسد، ايم ڪمل، هريڪانت، ٽيڪچند مست، مايا راهي، بالڪرشن ڪمل، سيٺ و سياهه، هوتو سنڌو پياسي، ناڪرام چوٽراڻي اڀرس، لڪشمڻ ڀرڊوش، مرچومل شيوڪرام سولي ۽ راڌا ڪرشن راهي حصو ورتو. اُن بعد شريمتي ڪلا ڪيسواڻيءَ ۽ سنڌس ساٿين سنڌي سنگيت جو پروگرام پيش ڪيو، جنهن ماڻهن کي جهومائي ڇڏيو.

هن پروگرام جو ڪنوينر ڊاڪٽر موهن آڏراڻي هئو. مشاعري جي ڪوريج آڪاشواڻيءَ جي ڄئپور ڪيندر تان 13 مارچ تي ڏني وئي.

6- راجستان جي سنڌي ليکڪن کي پنهنجا ڪتاب ڇپائڻ لاءِ مالي امداد ڏڻ جي يوجنا هيٺ هن سال 11 ليکڪن کي امداد ڏني وئي آهي. هن يوجنا

ڪري ھاڻي راجستان ۾ ٻن سنڌي ۽ معياري ڪتابن جي اشاعت جو سلسلو شروع ٿيو آھي.

(7) ھر سال ڇھن ھن سال ته ضرورتمند لکڪن کي مالي مدد ڏني ويئي. ھڪ بيمار اديب کي علاج لاءِ ٻڌ مدد ڏني ويئي.

ھر سال سنڌيءَ جي سڄاڻ اديبن ۽ ٻالڪن کي "رھاڻ" مخزن سوکڙيءَ طور موڪلبندي، اسان ڪين عرض ڪندا آھيون ته ھو مخزن جو معيار وڌائڻ لاءِ پنھنجا قيمتي رايا موڪلي، اسان جي رھبري ڪن. پر ھر ڀيري اسان کي نا اميد ٿيڻو پوندو آھي ۽ اسان کي ھجر ئي ڪين پوندي آھي ته مخزن جي اشاعت لاءِ ڪئل اسان جي محنت ٻرواب ويئي يا نه. ڪيون اميد ته ھن ڀيري اسان جا اتاد ۽ عالم اسانکي پنھنجن ويچارن کان واقف ڪندا؟

سڄاد ڪ مغل

واڌايون

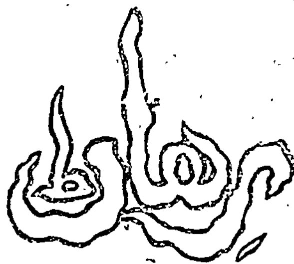
شري ھريش واسواڻيءَ کي ساھت اڪادمي اوارڊ 10,000 روپيا مليا ھي.

شري گوورڌن ڀارتيءَ کي اکل ڀارت سنڌي ٻولي ساھت سڀا پاران 10,000 روپيا انعام مليا ھي.

شري اندر پوجواڻيءَ کي گجرات سنڌي اڪادميءَ پاران اھترين ساھتيڪار انعام 11,000 روپيا مليا ھي.

شري ڪيرت ٻاٻاڻيءَ کي مھاراشٽر سنڌي ساھت اڪادميءَ پاران اھترين ساھتيڪار انعام 10,000 روپيا مليا ھي.

شري آسانند مامتورا کي مھاراشٽر سنڌي اڪادميءَ پاران اھترين ساھتڪار انعام 10,000 روپيا مليا ھي.

-٨٦ جي پاڙهڪن وٽان

☼ مسال ٽوڙي رومال جي خيال کان رهاڻ جي اشاعت ساراهه جوڳي آهي. نظم واري ويهاڳ جا غزل پڙهي دل ۾ ڏاڍو پراڻي حسرت جاڳي اٿي. ڪاش! اسان غزلگو شاعرا هجان ها. ٽن ويهاڳن ۾ جنس موانث جي آمد لاءِ سنڌي ساهت جي ٻاڳهه جي ساراهه ڪرڻ گهرجي، پر خيال اهڙو مبهم نه هئڻ گهرجي جو پڙهندڙ پنهنجو مٿو ٽوڙي. ڪهاڻي ويهاڳ پڙهي گهڻو فخر ٿيو ته اسان جا پنهنجا ڪهاڻي اوبس اهڙيون سٺيون ڪهاڻيون لکي سگهن ٿا. مضمونن ۾ ليکڪن پنهنجي اڀياس ۽ اورچائيءَ ۾ ليکڪ پاڻ جو وجهه ڏنو آهي. ناٽڪ به سٺا لڳا. ڪن ليکڪن جا نالا لکي انهن جا نه لکڻ بي انصافي ٿيندي.

- پوپٽي هيراننداڻي، بمبئي

☼ طويل رسالو غور سان پڙهي ويو آهيان. ان ۾ ڪو به شڪ نه آهي ته رسالو معيار ۽ گيٽ-اپ ۾ هر سال وڌيڪ ۽ وڌيڪ دلڪش ٿيندو پيو وڃي. هن ڀيري شاعري ۽ مضمونن وارو حصو ڪافي مالدار آهي. البت مهنجو هڪ سجهاءُ آهي ته اڪادميءَ جهڙن ادارن طرفان شايع ٿيندڙ اهڙن ڀاري رسالن ۾ وڌيڪ زور ادبي تنقيد ۽ تحقيقي مقالن کي ڏيڻ گهرجي. خاص قسم جا موضوع طئه ڪري واسطيدار ودوانن ليکڪن ۽ عالمن کان وڏا مقالا لکائڻ گهرجن، تڏهن هيڏو سارو خرچ ۽ محنت سڪيارٿا ليکبا.

- هيرو شيو ڪاڻي، الهاس نگر

☼ رهاڻ جو غور سان مطالع ڪيو اٿم ۽ بيحد پسند پيئي. چڱي جاکوڙ ڪئي اٿو. سمپادڪ منڊل ۽ خاص طور سمپادڪا شريمتي ڪملا گوڪلاڻيءَ بيشڪ ڪيرون لهڻيون. گيٽ-اپ ڏسي اکيون ٺري پيون، دل باغ باغ ٿيڻ لڳي. معيار جي درشٽيءَ کان به تمام گهڻو خيال رکيل آهي. جهونن سان نون ليکڪن کي به موقعو ڏيڻ جو قدم صحي آهي.

- پريو وفا، بمبئي

☼ واهه! واهه!!

- ايشور چندر، اجمير

☆ جيڪڏهن ڪهاڻين، ڪوِتا، ناٽڪ ۽ مضمون لئي الڳ الڳ چار ڪتاب
ڇپجڻ جو تصور ڪن ته شايد هڪ رڪارڊ ڪم راجستان سنڌي اڪادميءَ جو
لئي سگهجي ٿو.
- اندرا واسواڻي، گانڌيڌام

☆ رهاڻ مقدار ۽ معيار ۾ ڪافي ترقي ڪري چڪي آهي. ان مان اڪادميءَ
جي خوشگواري ماحول جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو.
- نند ڇڳاڻي، الهاس نگر

☆ دلڪش ڪور ڊزائين ۽ نفيس سجاوٽ سان سنواريل رهاڻ 86 رسالو مليو.
ادب جي هر شاخ مان چونڊيل سهڻن موتين کي هڪ وٽندڙ ۽ دل خوش مالها روپ ۾
مخزن ۾ عام سنڌي جنتا اڳيان پيش ڪندي جيڪو محنت ۽ جفاڪشيءَ سان سنڌي
ساهت ۽ سنسڪرتيءَ جي اوهين سيوا ڪري رهيا آهيو اُن لاءِ هر لکار کي ڳاٽ
اوچو ڪري هلڻ جو حق آهي.
- چمن شرما، احمد آباد

☆ ڪور پيج جي مخاطب ٿيندي ئي راجستان جا ڀرپور ڇپجندڙ واقعيت
ڏيندي هلندا ٿا رهن، پرڪشش آهن. رهاڻ جو معيار اوچي سطح جو آهي. چونڊ
سٺي ۽ پڙهڪ سنڌر آهي. آفرين!
- گهنشيام ساگر، احمد آباد

☆ رهاڻ سان رهاڻيون ڪيون الم ۽ ڪندو رهندس. رهاڻ هڪ قسم جو
مهراڻ آهي جو موتين سان ڀرپور آهي.
- چندو لعل جئسنگهاڻي، بمبئي

☆ رهاڻ پهتو ڪان پهتران ٿيندي ئي وڃي. مان سڀ رسالا پاڪستاني دوستن
ڏانهن موڪليندو آهيان ته اسان هندو سنڌي به سنڌي مهراڻ جي واڳهو ٻولندا ٿا
وڃون ۽ گهڻا لها ڳالهه قبول ڪندا آهن. هن پيري ته اوهان رچنائن جي چونڊ ۾
واهه جو ڪمال ڪيو آهي. آفرين - صد آفرين.
- اوڪرام ڏوڏيجا، پونا

☆ رهاڻ جو مطالع ڪرڻ ۾ وقت لڳو. هر هڪ رچنا پڙهڻي لائق ساراهه
۽ ذڪر لائق آهي. اوهان جي شوق، ذوق، اورچائي ۽ رچيءَ جو پوري طرح
قدر ۽ احساس ٿئي ٿو.
- سندر جشنواڻي، بئنگلور

☆ هيترا پيج اڳ سنڌ ۾ مهراڻ اڪرائيندي هئي. اُن جون ۽ ان کان وڌيڪ
سڪون ٿي لاهي. هر ڪا رچنا پڙهڻ ۽ سانڍڻ جوڳي آهي. هن رسالي ۾ جڏهن
چيڪن لاءِ ڪيترو پاڻ پتوڙيو ٿو پيو تڏهن اوهان جهڙي اڪادمي اهڙي سنڌ ۽
سڄي مخزن ڪيئي ته داد ڏيڻ کان سواءِ رهي نٿو سگهجي. ڪي ڪهاڻيون دل کي
ڇهي ٿيون وڃن.
- جيوتانند لعلواڻي ۽ سشيلا لعلواڻي، بمبئي

☆ ٻاهرين ۽ اندرين ٽائيٽل سٺي، پسند پيا - ڪور جو چترُ عاليشان. راجستان جي ماحول وارو. رچنائون دل کي ڇڪينديون ۽ ڇهنديون. ڇپائي سٺي، پر ڪٿي ڪٿي اکر اکڙيل.

- سي. ايڇ. رائسنگهاڻي، پونا

☆ رهاڻ هٿن ۾ ايندي ئي ٻه گل - گلاب ۽ موتيو اکين آڏو تري آيا. جنهن جي خوشبو دل ۽ دماغ کي تراوت ڏيندڙ آهي، پر تنهن ته پوڄا پاٺ ۾، محفل ۽ مجلس ۾، سنڌين جي سينگار لوڙي پيوز جي گولهار ۾ گلاب جو درجو اول ئي اچي. ڇاڪاڻ ته گلاب جي گل ۾ سرهاڻ سان گڏ اکين کي ڪشش ڪندڙ سونهن به آهي. رهاڻ جي مشابهت گلاب جي گل سان وڌيڪ موزون ٿيندي. ڇاڪاڻ ته رهاڻ جي سنڌ نا پاڪن کي مجهس سهائل سرهاڻ جو واس وٺڻ لاءِ اوس ڇڪيندي.

- ايلارام پريمي، جبلپور

☆ مان ته سنڌين ته مون هن کان اڳ ڪڏهن هيڏو وڏو ۽ اعليٰ معيار وارو سنڌيءَ ۾ رسالو ڪڏهن ڏٺو هجي يا پڙهيو هجي.

- ڪي. وي. موٽياڻي، ڪيٽزي نگر

☆ مضمون ڪافي پسند آيا. خاص ڪري ليوت پسنت جي مضمون جا ٽيڪنيڪل اکر، سنڌي ذخيري کي وڌائيندڙ ۽ سنڌين جا ڪپاٽ کولڻ وارا آهن. ڊاڪٽر جيٽلي ۽ ڪملا گوڪلاڻيءَ جا کوجنائتا مضمون ٻڻ داد جا مستحق آهن.

- لڇمڻ ڪڪڙيجا، اُلهاسنگر

☆ پرچو هٿن ۾ کڻڻ سان ائين لڳو گويا هيترا سارا نالي وارا اديب مون سان رهاڻ ڪرڻ لاءِ مون وٽ ڪهي آيا آهن. انهن سڀني سان ڏينهن رات خوب رهاڻيون ڪيم ۽ انهن رهاڻين جي رهاڻ مٿرن سان ڪندو رهندو آهيان.

- واليرام ڪشناڻي، گانڌي ڌام

☆ راجستان جي جهاز جو درشن ٿيو. اندر سائي ڪلر ۾ ڏال ٽڙ پيپر سونهن وڌائيندڙ آهي. هيترن سارن اديبن جون رچنائون شمارڻ سنڌن قدر شناسي ڪرڻ آهي.

- امل آهوجا "رحمي" احمدآباد

شوڪ

ڊرامي، سنگيت ۽ ناٽڪ ڪلا جي مجسم
شريمتي مايا ايسراڻي

ڊرامي ۽ ناٽڪ ڪلا ۾ ماهر، سنڌي سنگيت جي ڄاڻ
۽ سنڌيت جو پيغام گهر گهر ۾ پهچائيندڙ شريمتي مايا ايسراڻي
اڄ جيتوڻيڪ اسان جي وچ ۾ نه آهي، پر سندس مٿن ڪيتن
جا ڀرلاءَ، ناٽڪن ۾ اداڪاري ۽ هدايتڪاري، سنگيت
رڪارڊن جي ڪامياب پيشڪش ڪڏهن ڪان وسرڻ جهڙا آهن.
13 آڪٽوبر 1937ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ جنم ورتل
شريمتي مايا سڄي عمر سنڌي، هندي رنگ منچ سان جڙيل
رهي. اسٽيج جي کيتر ۾ سندس سيوائن جي قدر شناسي
ڪندي، راجستان سنڌي اڪادميءَ سندس سنمان ڪيو هئو.
هوءَ اڪادميءَ جي سرگرم ميمبرياڻي رهي. 5 نومبر 1987ع تي
هن اڀوڳڻي ڪلاڪار جلاڻو ڪيو. اڪادميءَ طرفان اهڙي
لاڏيڻي ڪلاڪار کي شرڌانجلي.

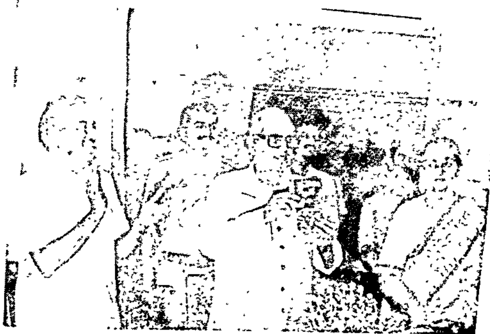
راجستان سنڌي اڪاڊمي ءَ جي جنرل ڪائونسل جا ميمبر

کاٻي کان ساڄي (ويٺل) ڊاڪٽر لڇمڻ ڀائيـ، ڊاڪٽر رام آهوجا، روپڪمار ڪرانيا[...]
انڊرسين ايسراڻي، ڪملا ڪيسواڻي (وائيس چيئرمين)، ڪانتا ڪٿوريا (چيئرمين)،[...]
ڪملا گوڪلاڻي، ليلا راسنگهاڻي، ڪنهيالعل پرسواڻي.
(بيٺل) ڊاڪٽر جي.ڊي. ميگهاڻي، لڪشمڻ نردوش، جي.ٽي. شرما، ڊاڪٽر سمپت جئن[...]
راڌاڪشن چاندواڻي، ڪلسي لرلاڻي، آشا درگاپوري، ڀڳوان اٽلاڻي، ڊاڪٽر موهن[...]
آڏواڻي، لڇمڻ ڀمڀاڻي، وي.ايل. سڪسينا ۽ ايم. ٻيلاڻي (سيڪريٽري).

سالياني مخزن "رهاڻ-86" جو ومروچن ڪندي راجستان جو اڳوڻو گورنر
شري وسنت دادا پاٽل. پاسي کان اڪادميءَ جي چيئرمين شرامتي
ڪالنا ڪوروپا ۽ وڌان سڀا جو ڊپٽي اسپيڪر شري ڪشن موٽواڻي.

اڪادميءَ طرفان ڇپايل سرگواسي شاعر موليرام ولڀا 'رلدو' جي
مجموعي "مهڪ گلن جي" جو ومروچن راجستان جي اڳوڻي گورنر
شري وسنت دادا پاٽل ڪيو. اڪادميءَ جي چيئرمين شرامتي ڪالنا
ڪوروپا ۽ وڌان سڀا جو ڊپٽي اسپيڪر شري ڪشن موٽواڻي

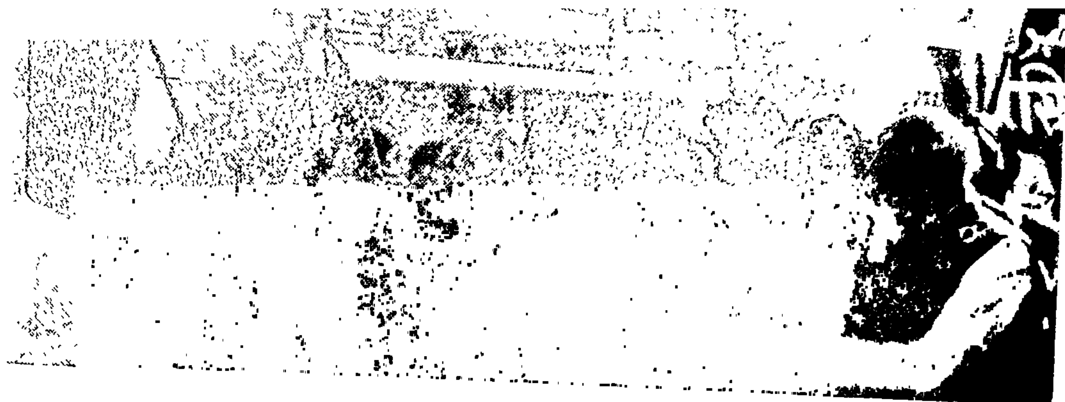
شري ليڇمڻ ٻمياڻي، شريمتي ڪملا گرڪلاڻي، سرو شري لڌاعل ٻرسراماڻي، هري هيڀاڻي، ڪمل سرلاج، ڀڳوان الاڻي

راجستان سنڌي اڪادمي جي انعامي جلسي ۾ شري اين ايلاٽي سيڪريٽري، اڳوڻو گهرو وزير شري گلاب سنگهه شڪتاوت ۽ شريمتي ڪانتا ڪٿوريا چيئرمين راجستان سنڌي اڪادمي

گجرات سنڌي اڪادميءَ جي ميمبر ڊاڪٽر ڪمتا ڏڪشٽي ايم.اي، جو سواگت ڪندي راجستان سنڌي اڪادميءَ جي وائيس چيئرمين شريمتي ڪملا ڪيسواڻي

جوڌپور ۾ سنڌي ڏهاڙا سماروهه جي موقعي تي ٻارت وليءَ جو
مهورت ڪندي راجسٿان صوبي جا ٻيو رامچند، گڏ آهن اڪادمي
جا ميمبر ڊاڪٽر جي. ٽي. ميڙگهاڻي ۽ ڪنوينر هريش ديولاڻي

ڏهاڙا سماروهه جي موقعي تي رت دان ڪرڻ جو اعلان ڪندڙ جدا جدا شهرن جي عيوضين
سان گڏ ڪرسين تي نظر اچي رهيا آهن (ساڄي کان کاٻي) شري جي. ٽي. ميڙگهاڻي،
ڪملا ڪيسواڻي، ڀڳت رام ديواڻي، مهاراج گجسنگهه (معزز مهمان) جي. ڪي. ٻالاڻي،
ايم. ايلاڻي ۽ هريش ديولاڻي

ٻيو سماروهه جوڌپور جي جيم چانڊيءَ ڪاريه ڪرم
۾ نوجوان جيم عطي رهيا آهن.

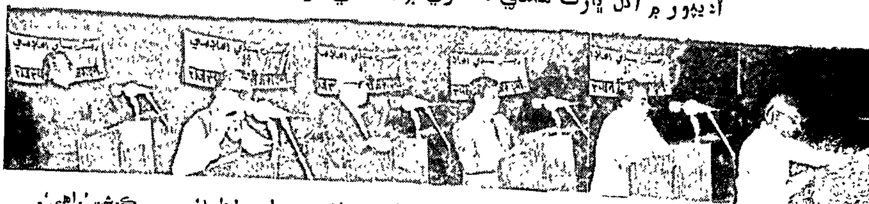

اڪاڊميءَ طرفان اُديپور ۾ ڪوٺايل اکل ڀارت سنڌي مشاعري ۽ سنگيت
سڀا جو جوت جلائي مهورت ڪندي ارڪ سماج شيوڪا دادي
داوي آڏواڻي. پرسان اڪاڊميءَ جي وائيس چيئرمين شريمتي ڪملا
ڪيسواڻي ۽ ميمبر ڊاڪٽر موهن آڏواڻي بيٺا آهن.

سنڌي مشاعري ۽ سنگيت جو مزو ماڻيندا

اُديپور ۾ اکل ڀارت سنڌي مشاعري ۾ ڀاڱو ورتل ڪجهه شاعر

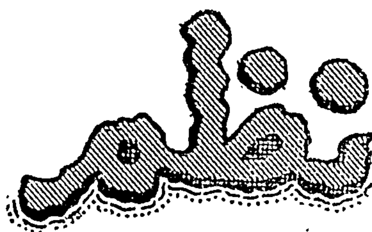

شري ڪمل 'سرتاج'، ليکچند 'مسمت'، هريڪانت، ارم 'ڪومل'، ارجن 'حاسد'، ڪرشن 'راهي'،

[illegible] 'پاسي'، شيوڪرام 'سولي'، ناڪرام جوتراڻي، سهرو 'سپاهي'، مرچومل 'سولي'، لچمڻ [illegible]

ناراڻ 'شيام'-1/ هري 'دلگير'-2/ هوندراج 'دکايل'-3/ ٻرڀو 'وفا'-4/
ڪرشن 'راهي'-5/ ارجن 'حامد'-6/ آشا 'درگاهوري'-6/ ارجن 'سڪايل'-7/
ايشور 'آنچل'-8 / لڇمڻ 'ڪومل'-9 / چندو لعلواڻي - 9 / قيمتراء گر
'ڪالب'-11 / هوتو 'سنڌو ٻاسي'-12/ لالڪرام چوٿراڻي-13/ ڪيمن ٻو •
مولاڻي-14 / واسديو 'موهي'-14 / ڪمل 'پياسي'- 15/ فتحچند شرما
'ٻروس'-16/ مرچومل 'سولي'-17/ روپڪمار 'گهايل'-18/ گهنشيام 'ساگر'-19 /
گوردن لدواڻي-19 / ليلارام 'پريمي'-20 / ڀڳوان 'نردوش'-21 / ناري
لڇواڻي-22/ ڀڳوانداس 'هوش'-22/ موهن 'اداسي'-22/ ڪيمچند گوڪلاڻي-23/
الهتا 'ڪمل ٻاسي'- 24 / شرد 'ديوانا'- 25 / روچو 'خوابي'- 26/
مهيش لٺواڻي-26.

غزل

نارائڻ 'شيام'

ڪچنار نار نار رڱا گل بهار ۾،
بس الڳ الڳ حسن فقط حسن بهار ۾!

سهڻي بدلجي ڪيڏي نه سهڻي ٿي پئي،
لڳي ڪان وڌيو نگاهه ۾ وڌندي جمار ۾!

جاڳائي دل کي خواب ڏسڻ لئي ڏئي وئي،
اهڙو نه ڇا هو تنهنجي اکيءَ هڪ نهار ۾؟

آڪاڙ ۾ نه چالو اماتاش جي ٿڌي،
منجهند جي وصل سوالي لڳي انتظار ۾!

پرسان هئين نه ڌار ۾ هئين نه اڳيان هئين،
ڪيڏو هئين لئي نار هو لڳي پئي نظار ۾!

جڏهن جڏهن ڏٺم اکيون کٽي سيتل لئي من اڃر،
تنهنجي نظر ۾ هوس ڪ گنگا جي ڌار ۾!

سچ جو ٿي ڪوئي عڪس هئي هونءَ نه ڪلپنا،
پر ڪلپنائي سچ ٿي اي شيام پيار ۾!

A-1/B-37, Janak Puri, NEW DELHI-110058

(هائڪر)

گهر ۾ ٻارڙو

هري 'دلگير'

1- هيءَ گهر آهي يا گهر،
ناهن گلڙا ٻارڙا،
واري واري ٻر.

2- جنهن گهر گلڙا ٻار،
رنگ، روپ، سرهاڻ سان،
هردم آهي بهار.

3- ننڍڙو منڙو ٻار،
ٺڪ ٺڪ سڀني کي ڪري،
سڀ جو هن سان پيار.

4- گهر ۾ ٻهڪي ٻهڪي آهي،
لاڏون ڪوڏ ٻارڙو،
چؤن چؤن چهه چهه آهي.

5- هي ننڍڙو شيطان،
هن سان دالواول گهر،
هن بن گهر سنسان.

6- هي ننڍڙو شيطان،
هن سان گهر گوڙ اٿي،
هن بن گهر شمشان.

7- هي ننڍڙو بدمعاش،
کلي کلي هن سان ماڻ،
هن بن آءٌ اداس.

3- ٻٻڪو ڪوي ٻي هاڻ،
ڦر ڦر پيار ڪري ٻير،
هير منڍي ٻيو ماڻ.

9- ڇوڪرو ننڍڙو شير،
ساري گهر ۾ او گهمي،
ڦڏ ڦڏ هن جو ٻير.

10- ڪڏ ڙو ٻي ٻي پاپاس،
جڏهن اچي او دوڙندو،
چاليءَ سان لاپاس.

11- هي طوطلو ٻول،
ڪيان ٻرٻا ڪٿا اچي،
ٻول مڌر انمول.

12- گهر جي ٻمن جي ڪالهه،
گهر ۾ هڪڙو ٻارڙو،
آهي ڏهن سمان.

Prabhu Chhaya, ADIPUR (Kutch) 370205

مَن

هوندراج 'دکايل'

ڇا ليو اکيون اندر اون ٽيون، ٻاهرين من ۾ لاهي،
هوءَ تو ڏسي سگهي سڀ، دلڙيءَ ۾ جو ٻي آهي!

من جي اٿاهه ساگر جا پوڙ تي ٽرالا،
جهڪي وٺيس ناهي، موتي پوئس ٿاهي!

همت جي ڪري نه لوهه، ڀرچي نه ڪو ڇهڙس،
دل جا هزار غم هوءِ پل ۾ چڙهندو لاهي!

احساس ڪنهن اُهاليءَ هن جا نه سگهيا ماري،
سهڪو، ڏکيو نه ڏسندو، وهندو ڪنهن ۾ ڪاهي!

هن ڪي مرڻ جيئڻ جي آهي نه اون ڪاڻي،
ڏونگر ڏسي نه ڏڄندو، چڙهندو ٻکي سو ڦاهي!

هن جي خوشي ٻيا راڄ ۾ ڪا ڏينهن ڪال لڳندي،
ويهندو نه اڻهه واهيءَ وهندو نه سڀ سڄاهي!

هو ڇڪ ڇڪي نه سهندو، اڏندو نه آپ نه ڏسندو،
اهڙو انهڙ دکايل! ڪنهن، ڪنهن اڏايو ڏاهي!

13-Z, P.O. Adipur (Kutch) 370205

غزل

ٻرڙو 'وفا'

دل کان دل لائين ٻليون پيار جون پڇيون لاهيون ،
چو الهن وڇڙ هي قرب جون نا ڪونيون ڪاهيون .

ڪيڏا هڪ ٻئي کي لڳون اڄ ٻي ڳل رهندي ٻي ،
ختم ٿيندئون آهي وچ وارون ڪڏهن ڏوراهيون ؟

جن کي سڄ سمجهي آسان ساليي رکيو سمجهي ٻر ،
سي نه ها وهم گمان، وهم گمان هي ڏاهيون .

ٻڌا وڇيار اسين لي آئي ڪا اڄليون ڪوڙ ،
ڏسي جهڪر سکيون ٻهڄيون ٻـ اسين ڪوراهيون .

ڪوپ جهڙون ٿي هاڻون چاڙهي شراب جا اڏاب ،
ڳل اهن سان اسين خود کي نه لڳڻ نا چاهيون .

ڪيئن نه هيئن کي نا هيساڻون، ڏکڙن ڏاڍن کان ،
آهيون انسان مگر ڪيڏا نه ڪالٺر آهيون .

ڪٿي چالاڪيون اهي باڦ سان ڪرن جو غبار ،
چوطرف اڄ چئون ڏسجن ٿيون مگر اونداهيون .

مون ڏلو ارچتو هڪ شعاع وڃو اونداهه ٽوڙي ،
خبر آئي نه لڳائون وٺون آهن ٻاهيون .

اڄ نه مدد مان ٻـ لي خون جي چٺ ٻڌ اچي ،
واٽ جو چور لٽيرا ٻـ ٻٽن جهڙ ساهيون .

ڏس نه ڪيئن ملڪ جا غدار جهلن جهولن ٻر ،
۽ جي سرواڄ سچا تن جي ڳڇن ۾ ڦاهيون .

لڳي دشمن نه نه ٿو، لاش آ ڪنهن ڀيڻ جي جو ،
هن گهرو-جنگ ۾ ڀيڻن جا ٿي نا سر لاهيون .

ٻچي ويندا ئون وري ٻيهر ۽ غلامي جون ڪڙيون ،
جو حقيقت کان وفا اکيون لاپرواهيون .

C/3, Madhuban, St. Andrews Road, Bandra, BOMBAY–400050

أفواهه

كرشن 'راهي'

هڪ أفواهه هو!
طوفان جيان آيو
شانتيءَ جيان ڇانئجي ويو!
نه آڪ، نه ڌوانهون!
هي أفواهه ڪٿان آيو؟
ڪنهن چيو؟
پوءِ به اهو أفواهه
هر زبان تي هو
ڪن ڪن پڌو هو:
' نئون قانون اچي رهيو هو!
ڪيس ڪورٽ ۾ نه هلندو!
ڏوهه، سزا جو فيصلو!
اُتي جو اُتي ٿيندو،
' قيمتون قابوءَ ۾ رهنديون!
چيزون مقرر دام تي ملنديون!
ڇڪو نه وڪڻندو
سو سڌو جيل ۾ ويندو!
' سياست جي جاءِ شرافت وٺندي،
نه ڪا پارٽي، نه ڪا ٽڪيٽ هوندي!
اميدوار جي چونڊ،
گڻ ۽ لياقت تي ٿيندي!'
' نفع - خور واپاري، لچا، شاهوڪار،
اکاڙا ڪري رستن تان گهمايا ويندا!
نالائق منسٽر، رشوتي عملدار،
سزا ڏيئي عهدن تان هٽايا ويندا،

أفواهه وڌندو ويو،
اميد جا نوان نقش جوڙيندو ويو:
جي هي سڀ ڪجهه ٿيندو
نه بي روزگار کي روزگار،
بي گهر کي گهر نه ملندو ڇا'
ڪنهن اهو نه سوچيو
هي سڀ ڪندو ڪير؟
چوريءَ لڳي جي ڏي وٺ ۾
ڪنهن کي پڪڙيندو ڪير؟
هر ڪنهن اهين سمجهيو
نه هڪ ڏينهن صبح جو اٿبو
نه چرخو بدليل ٿي هوندو!
پر ڏينهن گذريا، راتيون گذريون،
ڏينهن: ڏينهن جهڙا
راتيون: راتين جهڙيون ئي رهيون،
نه ڏيري ڏيري،
اهو أفواهه
ڇڪيل سواد جيان،
زبان تان لهي ويو!
۽ قاتل ڦوڪڻي جي هوا جيان،
ڪن مان نڪري ويو!
مگر دل مان نه ويو!
ڪڏهن نه ڪڏهن
ڪنهن نه ڪنهن
ڪنهن کان پڇي ٿي ورتو:
هوءَ جو أفواهه هو
اُن جو ڇا ٿيو؟

T-13, Bark Qrts. Sarwodaya Estate, Chembur, Bombay-400071

غزل

⊞ ارجن 'حاسد'

چا ڏسڻ لئي ، منهنجي سڄڻ لئي ڏسڻ ،
ائين لڳي ٿو اکين سان لئي مرڪڻ!

ساوري سينڌ ۾ الٿي سينڌور ،
ڳل سمي چوڻي ۾ اپسرا لئي لڪڻ!

ائين لئي سوچڻ ، آهي ٿو ڪو پوپٽ ،
اوڏ مان ڪٿي لاءِ ٻيڙو ٻيڙو ڪڍڻ!

ايندي ويندي تا سنيہ ڏسڻ ٿو ڪئي ،
پنهنجي خيال ۾ ٻر ٿوڻ ڪم آهين!

ڪي گهڙيون ٿي ڳلن جي موسم هئي،
پو نه ڪڏهن ڪي سڌي سگهين نه سگهڻ!

لٿي ٻ من وهڪرو خطائن جو ،
ڏس مٿان ڪنهنجي ليء ڪٿي ترسڻ!

لڪڙي چالي لئي ڪيڏو سهڪي لئي ،
اڄ ٿون حاسد جي وڃهو اڄ نه سهڻ!

☐

463-B, Sardar Nagar
P.O. Sindhi Colony, Ahmedabad-382475

غزل

⊞ آشا 'درگاپوري'

عمر جي پسدل حد ناهي،
آزل سان ڪو عهد ناهي.

نه صورت ۾ ، نه سيرت ۾،
دنيا هيءَ ڪنهن سڪد لباهي.

نه آهڙو ڪو ڏاو جڳ ۾
نه جنهن کي غم ، درد ناهي.

سين جي ڪالہ ڪا حد ٿي
هوس جي ڪاٻہ حد ناهي.

جسم ئي ٿاہ ٿس ڪنهن جو
مرڻ سان جد جهد ناهي.

ڏکر ڪالي سگهي هرد سان
ڏاو آهڙو نرد اساهي.

جڳت آهي نه چا آهي؟
ٻڌالي سو شبد اساهي.

سڀئي ڪردار جي آهن
نه ٻو ڪو ليڪ ٻد ناهي.

لعا جڳ ۾ آمر آشا
ٻڌا کي ڪو وجد اساهي.

132, Raja Park Sindhi Colony, Jaipur-4

پنجاهه سالن اڳ ۾ ....

□ ڊاڪٽر ارجن 'سڪاي

(1)

اکڙ کي ڪاجل هڻي !
اکڙين جي نگاهن
موهيو ڇو هو !!
ها منهنجي ڇوري
امر امانت جيان
سنڀاليندو تو اچان

(2)

سوين سالن واري
سوين ڪلا سمورن
سندرتا کي
ڪو لهڻيدار ڪٺي ويو هو
ڪو جهاڙو جهٽي ويو هو
چڱ....
خدا جو ناز
هڪ ڇوڪريءَ کي
چنڊن برکٽي اڏاڻو هو
پنجاهه سال
پيا ته گذري ويا آهن
موهن کان، مگر
وسريا نه آهن
چندر مکي !
اکڙين جا اُهي گلفام هنڌا
اکڙين جون هڻن سان جڪڙيل
اکڙين جا ڪومل چمڪ وارا ابرو
اکڙين جون ليٽن ۾
ٻنهين جو اڌو
اُو ڏٺ وارا !

(3)

اُون ڪراچيءَ وئي هئينءَ
تان منهنجي مهر جي
لڪي ڪي ٿيو رهئين.
168 ڪلاڪ
فقط پاڻي پي
زنده رهيو هئين.
تو موٽي اچڻ کي پڇيو هو -
مون اهين، تو کي ڪيئن ؟
مون چيو هو: تنهنجو چاهڻان.
تو چيو هو:
مان چاهڻان تي.
پوءِ ؟
تو سڀ ڏينهن
تو ڇو ڇڏيائين ؟
مان ته تو وٽ ئي هئس.
ڪراچيءَ ۾ ته هئس ئي ڪالهه !

A-700, Hirapuri Chowk, Ulhasnagar-421 005.

اڇند ڪويتا

□ ايشور آنچل

اڪيلائي

اهو
فنڪار
جهان
جهان ماڻهن سان ڀريل
جهالتن ڪري لڳاهه
ماڻهو
ماڻهو
ماڻهو

هيڏن ماڻهن وچ ۾ ٻي اهو اڪيلو،
ڪيس جا ڪهي؟

آءٌ اهو جي مورتي آهيان،
لڌهڪري اڪيلو آهيان،
اڌورو آهيان.
ٿوديءَ جي ٻوراٽي لاءِ ڪي گهرجي.

منهنجي فنڪار کي،
اهو ڪي ساراهه ڪجي،
الهن ته هجي ته،
آءٌ نظ الهن جو اوسيڙو جو لو ڪيان
جن مان اميد الر
ته منهنجي ساراهه اچي ڪندا.

ڪشمڪش

اڪيچن جو انتظار جو لئو ڪريان؟

حقيقت ۾
دوستي منهنجي مالڪ
ضرورت جو پورائو آهي.
جڏهن اڪيلائي مودڪي
ڪاٺ والگر چيرجندي آهي،
يا آلي ڪپڙي والگر نپوڙبندي آهي.
اڌهن ڪي چند
مسڪرائي چهرا
منهنجي اکين آڏو گهمي ويندا آهن!
يا ڪي
جواب آواز ٻڌڻ لاءِ
هردي جا ڪن سڪندا آهن!

اهي چهرا دلڪش
۽ آواز دلپذير هوندا آهن،
منهنجي زخمي
اهم لاءِ
فنڪار لاءِ
مرهم جو ڪم ڪندا آهن.

□

6, Shiv Darshan Co-op Hsg. Society,
O. T. Sec. ULHASNAGAR-421 003.

دعا

لڇمڻ ڪومل

…ڪي زخم هڻا
…ن کي هن جسم پناهه ڏني
…ر اها ئي ڳالهه آ
…ه ڪو وار ڪامياب ٿيو
دل کي تسلي ٿي ته،
قصو ختم ٿيو.
…يوءِ به اسين ٻنهي جي ٻار هئاسين
ايترو ڏئي چڪا آهيون
جو مرڻينگ هٿ کڻي به ٿو ته
رڳو دشمن جي دعا لاءِ.
سمجهه چاهيندي به، ته
ڪير پنهنجو نه آهي
هر ڪنهن کي پنهنجو ڪندا رهياسين
رک ٺڪي
هيڏانهن هوڏانهن ڦهلجندي به
چوندا رهياسين:
سڀ ته اسانجي سر تي سايو ٿئجي
اسان سان گڏ گڏ هلي رهيو آهي.
هاڻي اسانجي اُن فيصلي جو
ڪهڙو به حشر ٿئي
زندگيءَ کان
پنهنجي وجود جي
هر قيمت وصول ڪندا سين
ضروري نه ناهي:
هر سپني جي سچائي به،
سپنو ئي هجي!

B-26, Press Enclave, Saket Marg,
NEW DELHI.

آزاد نظم

چيتو لعلواڻي

هن دنيا ۾،
هن ڌرتيءَ تي،
انسان جي روپ ۾،
ان،
اڪيلو بيٺو آهيان.
؟
پنهنجي چوگرد،
قسمين قسمين چهرا،
ڏسي رهيو آهيان.
بعضي بعضي هو مونکي ڏسي رهيا آهن.
مون ڏٺا آهن،
مون ڏيکاريا آهن،
الڳ الڳ چهرا.
مرڪندڙ،
اداس،
ٻهروپي،
خوفناڪ،
وحشي
؟
ٽڪل ٽڪل،
سسڪندڙ، ٻڙڪندڙ.
چهرا:
اڄ مان هڪوار ٻيهر
چهرن جي انبوهه ۾ بيٺو آهيان.
۽ جڏهن چهرن کي مان ڏسي رهيو آهيان.
سڀئي چهرا مون طرف ڏسي رهيا آهن.

هيءَ ٻرندڙ چهرا،
زندگيءَ جي حقيقت ٻڌائي رهيا آهن
انساني دهشت، وحشيت،
جو،
اظهار ڪري رهيا آهن.
هيءَ شاهڪار،
ڪئنواس تي اڪريل،
برش سان جنم ورتل،
رنگن جي آتما ٻڌائيندڙ،
صرف،
وچتر ريکائون ڪونه آهن.
پر،
هنن کي نه معنيٰ آهي
هنن جي نه ڀاشا آهي،
هنن جو نه روپ آهي.
آڪار آهي،
هنن ۾،
انساني شوشڻ جو،
رنگ لڳل آهي.
هنن جو نه،
انسان،
رت چوسيو آهي.
چترڪار،
برش جي،
آڏين، ڦڏين
ليڪن، ريکائن سان
ڪومل ڀاونائن سان،
هنن کي،
سچايو آهي،
سنواريو آهي،
چٽيو آهي
۽
پنهنجي،
تصور جي،
خواهش جي،
اڇائن جي،
نمائش ڪئي آهي.
هنن چهرن ۾،
نمايان آهي،
آتم وشواس،
شانتي،
نياءُ،
اهنسا.
ڀڳتي،
شرڌا،
۽
ستيه...
هيءَ سڀ ڪلين ۾ تنگدل آهن،
اوڙيءَ سان ڦندي ۾ ڦاٿل آهن.
هيءَ،
سسڪندي سسڪندي،
دم ٽوڙي رهيا آهن.
هنن کي انتظار آهي،
هڪ فرشتي جو،
جيڪو اوتار وٺي ايندو،
هنن کي مڪتي ڏياريندو،
مڪتيءَ ايمان سوال جي نشاني آهي.

31/1 New G Ward, Kuber Nagar, AHMEDABAD.

تصوير - ي - يار

□ قيمت راءِ ڳُر 'ڪاتب'

نه مندر ۾، نه مسجد ۾، نه صحرا ۾، نه گلشن ۾،
اڪيلي مون رکي تصوير تنهنجي پنهنجي پلڪن ۾.

1- وسي پس سا نه آئي هاٿي فقط منهنجي نگاهن ۾،
مگر هر نس اندر، هر سواس ۾، هر دل جي ڌڙڪن ۾.

2- ڏسان جو دم اهو تصوير، سو دم سال ٿو ڀانيان،
ڏسي تصوير پل پل ٿو ڪٽيان سو سال منٽن ۾.

3- عقيدت جا پٽي مون گل ۽ ٿي چاهت جي ڪياريءَ مان،
اچي تصوير تي چاڙهيا، وجهي سي دل جي دامن ۾.

4- ڏسان ٿو مسڪرائيندو جڏهن تصوير ۾ توکي،
خدائي کا خوشي محسوس ٿئي ٿي مون کي جيون ۾.

5- ڏٺو هي حسن جنهن هڪر مٺا! تصوير ۾ تنهنجو،
گذاريندو سڄي سو عمر تنهنجي پريم بندڻ ۾.

6- ڇٽي تصوير تنهنجي جنهن مصور پاڻ جڏهن هوندي،
پيو هوندو پڪيڻ سو نه خود هڪوار الجهن ۾.

7- پيا تصوير هيئڙي آ، نه هوندو يار خود ڪهڙو؟
نزاڪت هيءَ ڏٺي هوندي نه ڪڏهين ڪنهن نه هون ۾.

8- مندر سان ملي مون کي وٺي تصوير دلبر جي،
لڙهي نه نه وڃا سوان، تصوير جي لٺ، لال لهرن ۾.

9- اٿم هڪ آرزو دل ۾ صنم! "تصوير هيءَ تنهنجي،
مرڻ کان پوءِ مون سان رهي گڏ منهنجي مدفن ۾".

10- عبادت ڪابه مون کان ٿي سگهي هرگز نه، اٿي ڪاتب!
ڪيان ديدار ٿو هر پار تنهنجو دل جي درپن ۾.

2/204, Gurnani Mohalla, Delhi Gate, AJMER-305001

هيءَ نرجيڙ چهرا،
زندگيءَ جي حقيقت ٻسالي رهيا آهن
السالي دهشت، وحشيت،
جو،
اظهار ڪري رهيا آهن.
هيءَ شانت،
ڪئدواس لي اڪريل،
ٻرش سان جنم ورنل،
رنگن جي آلما ٻساليندڙ،
صرف،
وچتر رنگالون ڪون آهن.

ٻر،
هنن کي ٻه معني آهي
هنن جي ٻه ڀاشا آهي،
هنن جو ٻه روپ آهي.
آڪار آهي،
هنن لي،
السالي شوشڻ جو،
رنگ لڳل آهي.
هنن جو ٻه،
السان،
رت چوسيو آهي.
چترڪار،
ٻرش جي،
آڏين، ڏڏين
لڪيرن، رنگالن سان
ڪومل ٻارڻن سان،

سچاپو آهي،
سنوارايو آهي،
چٽيو آهي
ءَ
ٻنهنجي،
اصور جي،
خواهش جي،
اچائن جي،
امائش ڪئي آهي.
هنن چهرن لي،
نمايان آهي،
آلم وشواس،
شانتي،
ليائي،
اهنسا.
ٻيڪتي،
شرڌا،
ءَ
ستيه،
هيءَ سڀ ڪلين لي نندگل آهن،
اوڙيءَ سان قيدي ٻه قائل آهن.
هيءَ،
سسڪندي سسڪندي،
دم ٻٽي رهيا آهن.
هنن کي انتظار آهي،
هڪ فرشتي جو،
جيڪو اوتار وٺي ايندو،
هنن کي مڪتي ڏيارينڊو،
مڪتيءَ اڳيان سوال جي نشاني

31/1 New G Ward, Kuber Nagar, AHMEDABA

تصوير ـ يار

□ قيمتراءِ 'ڪاتب'

نه مندر ۾، نه مسجد ۾، نه صحرا ۾، نه گلشن ۾،
اڪيلي مون رکي تصوير تنهنجي پنهنجي پاڪن ۾.

1- وسي پس سا نه ٿي هاڻي فقط منهنجي نگاهن ۾،
مگر هر لس اندر، هر سواس ۾، هر دل جي ڌڙڪن ۾.

2- ڏسان جو دم اُها تصوير، سو دم سال ٿو پاڻان،
ڏسي تصوير پل پل ٿو ڪٽيان سو سال مٽن ۾.

3- عقيدت جا پٽي مون گل ۽ ٿي چاهت جي ڪياريءَ مان،
اڇي تصوير تي چاڙهيا، وجهي سي دل جي دامن ۾.

4- ڏسان ٿو مسڪرائيندو جڏهن تصوير ۾ لوڪي،
خدائي ڪا خوشي محسوس ٿئي ٿي مون کي جيون ۾.

5- ڏاڍو هي حسن جڏهن هڪر مٿا! تصوير ۾ تنهنجو،
گذاريندو سڄي سو عمر تنهنجي پيار اڱڻ ۾.

6- جڏي تصوير تنهنجي جڏهن مصور ٺاهي جڏهن هوندي،
پيو هوندو پٽيندي سو نه خود هڪوار الجهن ۾.

7- پلا تصوير هڪڙي آ، نه هوندو پيار خود ڪهڙو؟
نزاڪت هيءَ ڏني هوندي نه ڪڏهين ڪنهن به جوڙن ۾،

8- مندر سان ملي مون کي وٺي تصوير دلبر جي،
لڙهي نه نه وڃا سوڻان، تصوير جي نيڻ لال لهرن ۾.

9- اٿم هڪ آرزو دل ۾ صنم! "تصوير هيءَ تنهنجي،
مرڻ کان پوءِ مون سان رهي گڏ منهنجي مدفن ۾".

10- عبادت ڪاڻ مون کان ٿي سگهي هرگز نه، اي ڪاتب!
ڪيان ديدار ٿو هر پار تنهنجو دل جي درپن ۾.

2/204, Gurnani Mohalla, Delhi Gate, AJMER-305001

غزل

هوتو سنڌو 'پياسي'

جنگ ڪندڙن ٻا ٻو ڪندي ڪي امن جون ڳالهيون
اي دوست هندستان جي چل دمن جون ڳالهيون
پوءِ لي رهندي ڪران ناپاڪ جو لو حرڪتون
تهذيب جون ڪر گڏن جون ڳالهيون
اسان جي ء تمدن آهي هڪ
هن هٽي ٻولي هڪڙي وطن جون ڳالهيون
اڄ ڪريون نرمائي ان جي هن چڪ اندر
وقت هي آهي نه واري لي اهو ن هن ڪي امن جون ڳالهيون
ڪين هڪ ٿئي نه ڪراون ڪي پاڻ سدا
لال جوڙن ۾ سڀن ايڪو لساڻون ڪفن جون ڳالهيون
ٻا ڪندڙن جيڪي سندن هي پل وبنگس وليون
گهوٽ ڳوٺان لي چڙهن ماڻين همیشه ملن جون ڳالهيون
ٻيا ڪريون لس جي اولاد و نصيب
جنگ ۾ شمشان ڀرن جو ڪلي دمن جون ڳالهيون
چل جهان ڪي چالاڪ آهيون هندي
ڪي هندو ۽ ڪي مسلمان ٻر ۾ سڀ سدا ڪر جشن جون ڳالهيون
پاڪ پيار جي سڀ ڪي مغلون
پيار جا نغما سڄن 'پياسي' سچن گلن جون ڳالهيون
ٿل ڪريون هون اهار ن

Shekhu ka Mohalla Khandhar ka Rasta JAIPUR-302002

غزل

ڊاڪٽر رام چوٽراڻي

آئي نظر نه آهي اڄا روشني مونکي،
چاهيان ٿو زندگيءَ کي مان ۽ زندگي مونکي.

خوشبو هئي نه ڪجهه ئي مگر رنگ هو ضرور،
گل سي ڏسڻ ۾ آيا رڳي ڪاغذي مونکي.

ٻيو غم نه آهي دل ۾ ڪو ارمان آ اهو،
آهي نه مليا ڪوئي ملي آدمي مونکي.

احساس ٿيو سڄاڻ نه مجبوريون ڏسي،
انسان جي سڃاڻي لئي هر ڪا وسي مونکي.

هندو ڇٿو نه مسلم نه سک عيسائي،
آهيان مان پيارلي ٿي ڇٿو پارلي مونکي.

چاهيان ٿو ڪجهه ٻڌڻ مان ٻڌڻ ۾ ٿيو اچي،
سنسان هن مڪان مان آواز ٿي مونکي.

صورت آ ڪهڙي مذهبي سڃاڻي نه ٿو سگهان،
فنڪار هر ڪهڙيءَ لاء ڪٿي آرسي مونکي.

آيو نه همت طريقو نه ڪجهه طور لئي مليو،
حاصل نه ٿي حقيقي ڪوئي بندگي مونکي.

ابتداء جا رسائي لئي ڏک ڏيئي دل اندر،
پيرس ڪئي نه اهڙي ڪا دوستي مونکي.

Plaza Cinema Road, AJMER-305 001

غزل

گيهن ديو مولاڻي

زندگي بي حساب لي نه سگهي،
ابهڪري ڪامياب لي نه سگهي.

1- هر ونا سان جڙيل ڪو مطلب هو،
سو جڏا بي حساب لي نه سگهي.

2- وقت جي ناز لي چڙهي پنڪيس،
آس ڪا سراب لي نه سگهي.

3- چوٽ لي چوٽ کاڌي دل ٻره اي،
جلندي عمر، ڪباب لي نه سگهي.

4- سار ۽ ڪمدو وڙي لي رڳ رڳ،
هاه! ليڪن رباب لي نه سگهي.

5- اولـڙو درسني ڪمر ڏاڍو،
اوه اسان عرد ماهتاب لي نه سگهي.

6- جو طرف گرڙ ! رڙيون نعرا،
ڪاب رڙ انقلاب لي نه سگهي.

7- دڪ جي ڪندي جهڙي ڪيا لي ڳياء،
هر عرض بس ڪتاب لي نه سگهي.

A-New 14/134, Bairagarh, Bhopal-462030

غزل

واسديو موهي

جڏهن اسان رستي وڌيس انسان مونيس
هر قدم جو نشان ٻڌي واو ليڪ.

ڪولي اڄ وڄ ڪري نو اندر ۾
گهر ۽ گهر ڪڏهن نه آهي ناهيو هيڪ.

اون هئي آهين اون هئي ناهين
وقت انن لڪي سان گڏوار ليڪ.

تو سان ڪلهي الون لڳو نه ڪڏهن
لفظ، معني جو همت ملي واو ليڪ

لهرڻو مهڙو ڪو واسطو ڪراوي
زندگيءَ ڪڇهه نه تو ڳولهو ليڪ

Thakkar Bapa nagar Ahmedabad-382350

مرحبا

ڪمل پياسي

(1)

اڄ اُسا جي تير ماڻڻ لاءِ حاضر هر ڪلي،
مرحبا! ٻرسات ۾ مکڙن کي جڻ طاقت ملي،
ووپ نکريو، رنگ چاليو، چوطرف سرهاڻ ٿي،
رت بسنتيءَ ۾، خزان کي ڀيٽ جڻ لالاڻ ٿي،
وقت جي هر ڏار تي، خوشبوءِ سان ٽهڪي ٽگن،
ڇهومندو، ٿهه ٿهه ڪندو، ٽهڪي آئيو آهي چمن.

(2)

ڪين هاڻي هت رهيو آهي، ڏ ڀڄل ازمان ڪو،
سرءَ جي اُوسات جو، نا ٻرف جي نقصان جو،
اڄ خوشيءَ ۾ مست مگري جو اِ، آسمان ٿيو،
گل صنوبر کي ٻه ٻهڄجيءَ سواهن جو ايمان ٿيو،
حسرتون موٽي ويون، قائم هتي خوشبون رهن،
ڇهومندو، ٿهه ٿهه ڪندو، ٽهڪي، آئيو آهي چمن.

(3)

خشڪ ٻوٽن ۾ وري چانئين ٿئين آ تازگي،
ماڪ کي مکڙن چمڻ جي اڄ ملي آزادگي،
چنچل هوائون عشق جي سرهاڻ ٿيون ٻکڙي چڙهن،
دک درد ۾ ٻيڙيل دليون، هاڻي ٿيون سڏڪا ڀرن،
وقت جي بدلي وهڻ سان، آهه بدليو اڄ حسن،
ڇهومندو، ٿهه ٿهه ڪندو، ٽهڪي آئيو آهي چمن.

(4)

اڄ ٻڪيڙي ٻر هتي ٽوپٽ اچي ٿا ناز ڪن،
ٽون ٻون ڪندا ڀونئرا گلن تان جان ٿا ارپي ڏين،
ڪين ٻهڄجو جگر چاڪيءَ ٻهار جا سنديش ڏين،
ڪن مٽان هر هر قمري ٿا چوچ مان مڌهڙا چمن،
هيءَ ڏسي ميلو محبت جو اڄ ٻر گل گل ٿا ٻن،
ڇهومندو، ٿهه ٿهه ڪندو، ٽهڪي آئيو آهي چمن.

(5)

هيءَ نه قدرت جي ڪرامت آهي، هڪڙو ڏؤر آ،
جنهن ۾ آ جنبش ۽ چوڌر هل هلچل شور آ،
مست ڪوئل گيت ڳائي، چا نه آمد تي ڪري،
دور ڪان مٺا ۽ ان جي خوش خوشامد ٿي ڪري،
درختن جي ڏار جهومي، هر جو هر ڪنڌر ڪن،
جهومندو، ٿهه ٿهه ڪندو، ڳڪي آيو آهي چمن.

(6)

جڳ جواني ڪسي ملي آهي، وري منزل نئين،
رس ڀاري ۽ ڳالهه ڪهي، جڳ ملي هلچل نئين،
اڄ ٽهي مڪڙي ۽ ڪالي موسم لهه جهولي جهلي،
اڄ آهي گردش جي هرڪو ئو ٻوليءَ ڪي سڄي،
سڀ آهي اڄ جهان لي هاڻي، چال ڀڃڻجي ڀيا هلن،
جهومندو، ٿهه ٿهه ڪندو، ڳڪي آيو آهي چمن.

Block 'QH' 59/5, Secror No 29, Gandhinagar (Guj.) 387029

ساڳيو اسم

□ فتح چند شرما "پروس"

1- ساڳيو اسم آهي - ڏيئڪ، شمع، چراغ، ڏيو،
2- سڀڪ سان لس هر هنڌ اوي- هرڪنهن کان حب پاءِ
3- جنهن هنڌ رک جانب کي - ڪير ڪڍهن ڪيباءِ
4- محفل، مڪاني جلسي - مڪش من و لسد راهه
5- مندر، مسجد ۾ سدا - ساڳيو شاهه پساءِ
6- مرشد، مير، فقير گهر - وراسي هڪ وراءِ
7- اولاد آتي روشني - راهيءَ راهه لڳاءِ
8- جهڙو نمڪي جهڙا ڙيءَ - آهو تي محل آهاءِ
9- هر ڊبر هڪ جهڙو اري - مير، فقير، او لاڙ
10- گهٽ وڌ سمجهي ڪين ڪنهن- سڀ سان ساڳيو ساهه
11- سچو سائي عام جو - ڪڍهن نه ڪنهن اڪاءِ
12- جاڳي فرض لباس لباس - "

هيروشما ياد ڪريو

⊡ هرچومل ”سوني“

ڀر ساڻ ڀسيون پيو ٻٽائي، ڇو دنيا برباد ڪريو
هيروشما ياد ڪريو - ڙي هيروشما ياد ڪريو

(1)

هر هنڌ سعيا جنگ ڪرڻ جا - هيسائڻ ۽ تنگ ڪرڻ جا
هٿيارن جي هوڙ لڳي آ - راڄ ڪرڻ جي اوڙهه لڳي آ
ڇو نه خوشيءَ جا نغما ڳائي - دکي دلين کي شاد ڪريو

هيروشما ياد ڪريو.

(2)

امرت بدران زهر نه پوکيو - مهر جي بدلي قهر نه پوکيو
هر دامن ناپاڪ لڳي ٿو - داغ داغ اخلاق لڳي ٿو
نفرت بدران الفت آڻجي - اهڙي ڪا ايجاد ڪريو

هيروشما ياد ڪريو.

(3)

مذهب جون ديوارون ٽوڙيو - نفرت جون تلوارون ٽوڙيو
ٽوپن کي ساگر ۾ ٻوڙيو - راڪيٽن لئه قبرون جوڙيو
امن چئن ساڻ خوشحاليءَ ساڻ - سارو جڳ آباد ڪريو

هيروشما ياد ڪريو.

(4)

زهريلا آثار ڏسون پيا - حيوانن جا پسار ڏسون پيا
دلهن جو سندور کسيو ڇو - ڪنهن ماتا جو لوڙ کسيو ڇو
بند غلاميءَ جا اڄ ٽوڙي - قيدين کي آزاد ڪريو
هيروشما ياد ڪريو.

Naya Bazar, AJMER-305001.

رس ٻريا □ روپ ڪمار "گهايل"

ڪي سڪ جل لاهي،
چوڏس آ سڀڙ،
سڀڙو سچ لاهي.

o

ساڻڪا سچ هي سڻ،
آس ڪٽڪ هي چور؟
جڙ ٻوڪي جڙ لڻ.

o

لرڏن جهو جيون،
هوب ڪچلڙي جلن،
ٻيرو هيلاں ٻس.

o

جهو لراس آهي،
جن جيون مان نہ ٻا-
مرڻ نہ لو چاهي!

o

ڪهڙي ملي ساحل؟
جاڳندي ٻہ السان-
ڪيلو آ غافل؟

o

ڪير نہ هو جديجو،
راڪو ٻاڻ رام،
اجي لو لڏيجو.

o

ڪير ساں جس رڏي،
هود قرباني جسي،
ڪير ڪلهن نہ ٻڌي.

o

ڪنڪر هوب گهڻن،
ٻرال خالي لين،
خالي ٻا ٻرجن.

o

دڙلي جو دوکو،
ماڻهوءَ کي آڌر،
ڪري چلڏي کوکو.

o

ٻلڇي وچ ٻدلاو،
هن والڪر لون ٻڻ،
چو لو لين گدلاو.

o

عقل چلي، عشق ڪڻ،
وڃڻي ٻن ٻالي،
لون ٻادشاه ٻڻ.

o

هلائج همت ٻير،
ڏوهہ نہ ڏالر جو،
لاهن ڪنا ٻيرو.

o

الينءَ جو آوار؟
ڪاڻ نہ قسمت ٻر،
چاچا ڏلڪا ڏ ٻار؟

o

من ٻ رک نہ ميڙ،
آلر- آلر هڪ،
ٻرالو همت ڪير؟

o

New B-5/39, Bairagarh (Bhopal)

آتنڪواد !

□ گوردڻ ڏنواڻي

گلابي شهرن مٿان
لهرائيندڙ
هي ٻئي
ميرانجهڙو
ڪهڙائي دونهون
ڪنهنجو ؟

رت جي ڳاڙهي
گرم ڌارا
پرسات - هوس - ڊپ
ڪيڏانهن
غصي ۾ اکيون
شهرن مان
ڇو ڪري آدمي ويل شانتي !
ڪيڏانهن گم ٿي وئي آ دوست !
درد، درد جو دشمن
ڇو
اڄڪلهه، اڄڪلهه
پنهنجي ئي وطن ۾ ڌارئين ۽ پرڏيهي
جانوري چال اما ڀال
ڳالهي ديش ۾
پالڪ هي آتنڪواد !
انساني جذبن لاءِ جو
ڪوڙ الهاس آ
يا
موت جو
پالڪ سپنو آ
ڪير ٻڌائيندو دوست ؟
ڪير ؟؟

Plot 2, Laxmi Sadan, Behind Akashwani

ارٿي

□ گهنشام ساگر

آئڻ، روح کي راحت ڏيندڙ

...و والد ر جا وسيلا واضح ڪيا
...و خود گهڙيا/خود ميسر ڪيا

...ا ڪندي پيو چلائين

...ين
...و گم ٿي ويو
...ڏهن ۾ گم ٿيو آهي برخوردار
... آهي پالڻ
... آهي جواني

...ارڻون- مهڏ- سال
... اطلاع
...دارا
...سندو ناهين ؟
...ڙ
...ڪٽي
...اهن ويندڙ
...يندڙ
... وڪوڙيل
...ي،

...ي ۾
...هين.

895, Sindhi Colony, Sardar

منهنجا ساجن !

□ ايشوام ازابر

لڏيءَ ڪناري والي سوچر،
اور لهر ۾ اوکي ڳولهير.
سهڻي ساجن ساڻ ملڻ لئه.
پنهنجو ان سان ٻاڪ کڻڻ لئه.
ڊڪندڙ لچندڙ لهرن آهن،
جڳ ڄڪ ڳي سان شرط اچادن.
آس الدر ۾، هر هر جاڳي،
من ڇڄي هڪ لهر سباڳي.
آلي شل ڪا ساجن لياو،
ڇڄي مون لئه جيءَ جهاو.
مس مس هڪڙي مون وٽ آلي،
"هي ڪهڙا لي ارو اچالي؟"
شرم وچان مون ٻاڪ کي الور،
راز سڄو ٻر اکڙن سليو.
اکمون دل جو اررو دڙڪا،
کرلي راز ڪي لبون اواڪ.

لرسي سکون هلي هوءَ والي،
ني نئن آلي اهر الوالي.
نهر سبوهلي ڇهنداڻ ۽ ولوڻ،
وهندي واندي ڇواداو ۽ اوڻ
"ريلي ءامار ڊ آس لاڳي،
نن امي مور ڊ اماس سڄاڻي.
لهي لڏيءَ هل لوڻ سڪاڻي،
ساجن سان جي ملاو آهي.
اولده واري دامن ڊ وهندي،
ايءَ لڏي اروامه ۾ ايندي
جاڳ الديري هور ڳهلي،
ڇوندي نونمال سڪدول سڪاڻي.
نور 'اوليز' جي وک اون لالي،
جيءَ جسو وک لڏهن سان والي.
ساجن سان اون ااڳ ملالي،
ني جو وڄڙو ڄڏح منالي
□

… Malviya Nagar, JAIPUR.

غزل

□ ڀڳوان نردوش

نه ڪنهن سان دشمني ٻڌجي، نه ڪنهن سان دل لڳي ٻڌجي،
وطن آ عشق ٿي ٻڌجو، وطن آ بندگي ٻڌجي.

اچن طوفان پل ڪيڏا، ڏڪائي ڪين سگهندا سي،
رهي ڪنهن جي چوڌاري، مثل گل زندگي ٻڌجي.

حقيقت کان پري ايڏو، ٿجي ڇا لاءِ دنيا تي،
ڇڏي هرگز نه سگهنداسين، سچائي - سادگي ٻڌجي.

اسان پيغام دنيا کي ڏنو، شانتيءَ جو ٻڌي آهي،
سچو سنسار چاهي ٿو، امن آ بندگي ٻڌجي.

ٿيا آتنڪواد جا حامي ڪرڻ چاهن وطن برباد،
وطن واسي! رکو ايڪو، رهي آسودگي ٻڌجي.

لڙي چاهون، مري چاهون، وطن جي آبروءَ صدقي،
غدارن کي ڏبي سيکيت، رهي آزادگي ٻڌجي.

ڪڏهن ڪنهن کي نه مذهب ڪو، رکڻ ٿو وير سيکاري،
ٿڙي چو ٻاڻ "نردوش" ٿو ڙاون ٻاڻي ٻڌجي.

Govt. 'B' Colony, D/27, Bd. New Civil Hospital,
Ahmedabad–380016.

غزل

□ ناري لچوائي

ڳوڙهه چلڻ او کر ڏکڻي
جاڳي ماڻهو له وکڻي

1. دعا ڪنڊيس "عاد رهو"
هاڻ ادو او اوسرجي

2. ڇي ڪوڙا جوڙن سالي
هڪ ڏلو ڀو ڀو ڪڏڻي

3. اڪرالي هن ڏوڙ ڪوڙ
اهان نه واڄها سي دل جي

4. اوڏل اوڏل ٽڪرالي
پڻهنجو وڻڙ غم ڪٽڻي

5. اکيون پڻهنجون صاف ڪيو
ناهر آهو جهڪي لڪجي

6. ڀڇرمالي وڏي وڏي
لوڪڪر ڪالي او ڪلڻي

7. هرڪو وڻو ڀاڳ وڏي
ڪڏهنجو ڪٿي ڪرڙهو اڏهجي

8. داڪن جي ناموس ٿلي
دل چاهي بدنام اهي

9. ڪو الن جهڳ جي له
دم دم لو جهد دم ڳهڃي

10. شهوڀ-ڙرلي اوڙ لکو
ڪرم هوا ڪان لو ڏڪڻي

A-31 New, BAIRAGARI

غزل

⊙ ڀڳوانداس "دوش"

راهين ساڻ اسالمو ، اڀالڻ د سوليو ،
اهو درد دل ه ، سالڻ اه سوليو .
اسان ڪي ه ٻاون هي لي هنا عنايت ،
هدي تان مکر سو ، ميڪاڻ د سواو .
چوڙ ڪوڙو ڪوڙي ڪي ذاتو ذکيو ا ،
ه هو ولت سچ اي ، بدالڻ د سوليو .
هتي ووڃ ڳاڀال ، اسواڻان رڪاڻون ،
سوڪ کي اج لسي ، سالڻ د سوليو ،
اسان عشق ه چوٽ ناڏي د چا ليوا
مکر اهر دل جو ، مثالڻ د سوليو .
ادهين لڙڪ هي ٿي ، ڏو ڏاڻ ا رليا هو ،
صبر "دوش" لي سارو وچالڻ د سواو .

557/A, Jawahar Colony, Sardar Nagar,
Ahmedabad-382475.

غزل

□ موهن "اداسي"

من ڪي ورو ود ، شمعا ٿالي ،
ادهين ڪا هند دولي ناهي ،
حوڙاسن ڪي شمع جاء ،
الجون ٿن لي دل اڄرالي .
اڄاري هي اسارائي ه ،
وساسي هند ڪي اوڙالي .
اسواسن جهي اساران ه ،
ڀاڻ مڪ جي جدا ٽالي
دار ڪڏي تان آهو ٿو او ،
چاه ٿلن جي جندار ڳالي .

IIA-16 Jawahar Nagar, Jaipur-302004

غزل

■ کيمچند گوڪلاڻي

تون ڏکن ڏي ڏان مگر — ڏک ڀر ڏاريندو نه وڃ
تون مٺن مهڻو مگر — اکڙي لهاريندو نه وڃ

مون رکيو سجدي ۾ سرڙو — يار جي قدمن اڳيان
ڪر دعا، هٿڙو رکي تون — پا لتاڙيندو نه وڃ

مون لڪيون راتيون گهٽيون — ڏينهن لاءِ ايندار تي
پاس هڪڙي هن اماڻي — کي نوازيندو نه وڃ

ماڻ سان ماڻي بهارون — تو اجاڙيو هي(ء) چمن
اڄ خزان ۾ وري ڪو — گل ڪلائيندو نه وڃ

تو ڪريون راتيون رهائيون — اڄ رقيبن ساڻ پر
حال منهنجي تي مٺا ڪجهه — ڪل ڪلائيندو نه وڃ

ٻاوفا سان بيوفائي — عاشقيءَ جو هي حشر
دل سندا او دادلا، دل سان لپائيندو نه وڃ

ڇا وساري تون ٿو سگهندين — وصل جي احساس کي؟
گيت يادن جا او سنگدل — ڳن ڳڻائيندو نه وڃ

جام تو جاني جهانن جو — ڀريو آهي مگر
هٿن پنهنجن ساڻ "منهنجي" — لب سان لائيندو نه وڃ

هيءَ سفر او بيخبر — جاني جگر ٿورو ٿيو
موت 'مون' تي مرڪ جا — موتي لٽائيندو نه وڃ

Goklani Clinic, Inside Malpura Gate, P. O. SANGANER (Jaipur) - 303902.

ٻڍڙي رات ۽ سچ

▣ آنيتا ڪومل پياسي

رات ٻڍي ٿي وئي آهي
ڏيهن جي سفيد سوجهري جي انتظار ۾،
هن جو دم ٻوساٽجڻ لڳو
هو روز جيان هاڻ ٻه..
وري هڪ نئين صبح جو ٻالڪ
ڏيهن جي گود ۾ اڇلاءِ وياڪل ٿيو،
سورج پرڪاش ڦهلايو،
۽ انسان جي اندر ۾
آهي اڃا به ڪاري رات،
جت پرڪاش ناهي،
اوندهه آهي.
.... ۽ اوندهه جو راز به،
اوندهه ئي آهي.
سچ تاري جيان ٽمڪندو آهي
جو روشني جي ٻڪ ڏاڍي ٿي،
همٿ ڪندو آهي.
۽ اهو سڀ انڌڪار جي
پردي ئي اي ليٽندو آهي.
سچ نه آهي ڪيڏو ڙو-
۽ نه وري سچ آهي هندو رو-
پر سچ ليٽندو آهي محسوس ان کي
جو سچ جي اڳ ڪي جاڳي سگهندو آهي.
سچ آهي هڪ رهبر،
سچ آهي هڪ اپاسنا،
جو ڏيهن کي انند سان،
ٽڙي ڪيلندو آهي.
۽ ٻڍڙي عورت رات کي،
زهر ڏئي مارڻ جي
ڪوشش ڪندو آهي.
۽ ان کان پوءِ
روشني جي ڪرڻن جو هو
درشن ڪندو آهي.
آتما جي اپاسنا کي
اپنائيندو آهي.

Block 595, 'GH' Type, Sector No. 29. Gandhi Nagar (Gujarat) - 38202

ٻڍي زندگي ڀاري آهي!

▣ شرد ديوانو

ساگر جي لهرن جو لوڏو - ٻڍي زندگي ڀاري آهي،
ڪشمڪش جي جنگ ڇڙي آ - هر اُميد اڄ هاري آ!

سُورج ويٺو آهي سامهون - روشن ڪرڻون ڦهلائي،
انڌهن ۾ دل جي گليءَ گليءَ ۾ - رات ڀيانڪ ڪاري آهي!

گل ٻڙيا گلزار باغ ۾ - ڇانيل آهي ڇهڇهي ٻهار،
ڪهڙي ڪلي چڻ ائين لڳي ٿي - ٻهلي ٻالي ناري آهي!

ڏورڻ اڄ ٻلوان ٻڍو آ - آهي اِمري ڪٿي ڦقيري
قدرت جو آ کيل نرالو - رچيل سرشٽي نياري آهي!

سک جي رات ستائي سائي - سُونهن سندو آهي سينگار،
راهه لڪي مرجهايل چهرو - ليمڪ نه ڪا لاچاري آهي!

ايڻ ڪٽي ڪو وامت ٻهاري - رکي آش دل ۾ ساندي،
ڀر چو ڪهڻ انڌهن ۾ ٻرانم - عمر نه گذري ساري آهي!

شطرنج جو آ کيل هيءُ سارو - چال چلي وٺو آهي کلاڙي،
گهوڙو ڏوڙي، هاٿي هلي - عجب نه سندن سواري آهي!

گيتن جي آ گونج لڳي ڪا - ساز سريلو تان وڄي،
پايل پائي ڀيرن گهنگهرو - ڪٿي اڄڻ جي ٻياري آهي!

مايوسي ڇهري چڪرايو - هيءُ ڪهڙو آهي اسرار،
ايلا ويٺي هٿڙي واڇاري - لڳي نه قسمت ماري آهي!

چاهه جيئڻ جو دل ۾ ڌاري - "شرد" مرڻ ويٺو وساري،
ايمت چپائين هاٿي ٻيلي - آئي موت جي واري آهي!

139, Sindhi Co!ony, Raja Park, Jaipur-302004.

ڪرشن کٽواڻي-1/ موهن ڪلپنا-6 / پوپٽي هيراننداڻي-12/ ڪمرس
ٻاٻاڻي-16/ هريڪانت-23/ ٺامديو ٽاراچنداڻي-27/ وشنو ڀاٽيه-32/ تارا
ميرچنداڻي-36/ جيمت ڄلواڻي-43/سندر آگناڻي-50/ چرنداس ٺاڪرداس
گرسهاڻي-55/لڇمڻ ڀمڀاڻي-61/ آنند گولاڻي-69/ گوپال ٺڪر-72/ ڀڳوان
اٽلاڻي-78/آنند ٽهلراماڻي-85/ ريٽا شهاڻي-93/ ٻنسي خوبچنداڻي-101/
لڪشمڻ ڀروش-106 / گرداس آهوجا-116 / روپچند سپاهيملاڻي-123 /
دوارڪاداس سنتاڻي-128/ پدم راج ديودت شرما-136/ارجن ڪرپالاڻي-144/
رميش ڪمار رنگاڻي - 151 / راڌاڪرشڻ چاندواڻي - 158/
راڌاڪرشڻ لعلواڻي-165 / ڪملا ٻخشاڻي-169 / ٽلسي لرياڻي-172/
هري همٿاڻي -175.

اڻڄاڻ

□ ڪرشن کٽواڻي

سئنيما جي ٻاهر رستي تي ڪوڙ ڪٻوڙ نه هو. اڌو پوڪيل حصو به جتي ٽڪيٽ گهر هئا اُجاڙ هو. ٽڪيٽ دريون کليل هيون. هوءَ ٽڪيٽ وٺي هال ۾ گهڙي. هال ۾ اونده هئي، فلم شروع ٿي وئي هئي. هن جون اکيون اونده ۾ پاڻ هيرڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳيون جو گيٽ ڪيپر ٽارچ ٻاري ڪيس سندس سيٽ وٽ ڇڏي ويو. هوءَ ڪرسيءَ تي ويهي پڪچر ڏسڻ لڳي.

هن کي پڪچر جي ڪهاڻيءَ جي ڄاڻ هئي. هيءَ فلم وشو جي اُنهن ٽورڻ فلمن مان هئي جي ڪنهن به هڪ ملڪ ۾ پرورش پائي سڄيءَ دنيا ۾ مشهور ٿي وينديون آهن. هئڙيون فلمون جن هالن ۾ هلنديون آهن اُهي هال خالي هوندا آهن، ڇاڪاڻ ته هئڙين فلمن مان ولدر نه اندر کي پيڙا ملندي آهي. هئڙيون فلمون پئسا نه شهرت ڪمائينديون آهن. هيءَ فلم اُن عورت جي ڪهاڻي هئي جا مڙس جو گهر ڇڏي ٻئي مرد سان گڏ رهي ٿي. پر هن عورت کي مڙس مان ٻار به آهي ۽ اُن ٻار ڪري سندس مڙس سان اسپشٽ ناتو هلندو اچي.

پڪچر ڏسندي هن ڄاتو ته فلم اڄ اڌ کان شروع ٿي هئي. پڪچر ۾ نائڪا جي چهري تي جي ڀاو آيا ٿي تن هن جي اندر کي ڇهيو ٿي. ائين هوءَ اُن نائڪا جي سک دک جي ڀاون ۾ کوهجي وئي.

”ڇا مولڪي پنهنجي پسنديءَ جي زندگي جيئڻ جو حق نه آهي؟“ نائڪا پنهنجي مڙس کان پڇيو.

مڙس ڪو جواب ڪونه ٿو ڏئي. هو خود پنهنجي اندر جي پيڙا مان گذري رهيو آهي. عورت غصي ۽ جوش ۾ پنهنجي هٿ ۾ جهليل گلاس زور سان ٻئي طرف اُڇلائي ٿي. وڏو آواز ڪري گلاس ڇيهون ڇيهون ٿي پٽ تي ڦهلجي وڃي ٿو.

اُن آواز تي سندن ٻار ننڊ مان جاڳي پنهنجي ڪمري مان ٻاهر هليو اچي ٿو. ٻئي عجب مان سندن رشتي جي اُن نشانيءَ ڏانهن ڏسن ٿا. هو ڪنهن به نراڻ بدا هڪ ٻئي ڏانهن نهاريندا رهن ٿا ۽ ٻار عجب ۾ اکيون مهٽيندو پنهنجي ڪمري ڏي

اڻڄاڻل

□ ڪرشن کٽواڻي

سئنيما جي ٻاهر رستي تي گوڙ گهوڙ نه هو. اهو ٻيڪيل حصو نه جتي ٽڪيٽ گهر هئا اُجاڙ هو. ٽڪيٽ دريون کليل هيون. هوءَ ٽڪيٽ وٺي هال ۾ گهڙي. هال ۾ اونداهه هئي، فلم شروع ٿي وئي هئي. هن جون اکيون اونداهه ۾ ڀاڻ هيرڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳيون جو گيٽ ڪيپر ٽارچ ٻاري کيس سندس سيٽ وٽ ڇڏي ويو. هوءَ ڪرسيءَ تي ويهي پڪچر ڏسڻ لڳي.

هن کي پڪچر جي ڪهاڻيءَ جي ڄاڻ هئي. هيءَ فلم وشو جي اُنهن ٿورن فلمن مان هئي جي ڪنهن به هڪ ملڪ ۾ پردرشن پائي سڄيءَ دنيا ۾ مشهور ٿي وينديون آهن. هنڙيون فلمون جن هالن ۾ هلنديون آهن اهي هال خالي هوندا آهن، ڇاڪاڻ ته هنڙين فلمن مان ولندڙ ان اندر کي پيڙا ملندي آهي. هنڙيون فلمون پئسا نه، شهرت ڪمائينديون آهن. هيءَ فلم اُن عورت جي ڪهاڻي هئي جا مڙس جو گهر ڇڏي ٻئي مرد سان گڏ رهي ٿي. پر هن عورت کي مڙس مان ٻار به آهي ۽ اُن ٻار کي سندس مڙس سان اسپشٽ ناتو هلندو اچي.

پڪچر ڏسندي هن ڄاتو ته فلم اڃا ڏهن شروع ٿي هئي. پڪچر ۾ نائڪا جي چهري تي جي ڀاو آيا ٿي تن هن جي اندر کي ڇهيو ٿي. اڃين هوءَ اُن نائڪا جي سک دک جي ڀاون ۾ کوهجي وئي.

”ڇا مونکي پنهنجي پسنديءَ جي زندگي جيئڻ جو حق نه آهي؟“ نائڪا پنهنجي مڙس کان پڇيو.

مڙس کو جواب ڪونه ٿو ڏئي. هو خود پنهنجي اندر جي پيڙا مان گذري رهيو آهي. عورت غصي ۽ جوش ۾ پنهنجي هٿ ۾ جهليل گلاس زور سان ڀت طرف اڇلائي ٿي. وڏو آواز ڪري گلاس ڇيهون ڇيهون ٿي ڀت تي ڦهلجي وڃي ٿو.

اُن آواز تي سندن ٻار ننڊ مان جاڳي پنهنجي ڪمري مان ٻاهر هليو اچي ٿو. ٻئي عجب مان سندن رشتي جي اُن انتهاءَ ڏانهن ڏسن ٿا. هو ڪنهن به اوپرن ٻنا هڪ ٻئي ڏانهن نهاريندا رهن ٿا ۽ ٻار عجب ۾ اکيون ڦهڪائيندو پنهنجي ڪمري ڏي

مراں وهي لو، عورت احساس جي گهوري کمان ساڳ اچالط لاءِ اکڙ ۽ بوس نٽي
اسهڙي دروازي طرف وڌي.

ادا اهارط جي هن جالر ۾ سندس ٻار ۽ وڏال مرد اوور جهٽڪو کاڌو ۽ هڪ لدير
الاڪو هوسڪارو ارياڻن. هن هڪ ڪن لاءِ ٻار ۽ وڏال جهڙ ڏاڍهن اهاراو ٻئي پل لڳاهون
هاالي سڃي هال اي گهاياڻن. گهٽهون ڪرسهون خالي هئون. هن ۽ سندس ٻار ۽
وڏال مرد جي آس پاس اهي گهٽهون ڪرسهون خالي هئون. هو ان جٽا جڳ ڪئهن
اهاريءَ اي واڌا هڻاهه هوءَ وري اڪچر ڏنڄ ۽ مدو لي ويئي.

اهڪڙو جو اهو مرد جدهن ڏاڍهن لانڪا ٻاڙ روڪڻ جي ڪوشش ڪندي ۽
پسڪهوددي اي وهي اڌ وهڻي لڳي رهيو آهي. هو سندس ٻنيءَ جيان ڪنهن وڌي
ناودي اي ۽ نه آهي. اسر الهمن ۽ جلهين هوءَ هن جي ٻار ۽ اڃي لي نه پوريءَ
داما ڪي وساي رهي لي، ٻاڙ ڪي ۽. جڳ سندس لڏي شخصيت ۽ ڪا هستي نه
آهي جدوجهي رکڻا لاءِ هوءَ مڙس سان سخت غلامي ڪري ٿي. هوءَ اهو ٻه وساري
رهي ٿي نه هن دلها ۽ هڪ ٻار ۽ آهي جو سندس ڪک مان آيو آهي.

اندروڻ ۽ هال ۽ اوران ڏامي روشني ٿي پوءِ سڄو هال روشن ٿي ويو. ماڻهو
ڪرسين تان اٿڻ لڳا. هن اٿڻ کان اڳ ٻار ۽ وڏال مرد ڏاڍهن ڏٺو. الشاق سان مرد
۽ اڄ وڏل عورت طرف مڏهن مرڪيو. هنن جون اکيون ڪو نه ملدون. هنن صرف جالو
۽ سندس مڏهن هڪ ٻئي جي لباس ۽ وجود هئا ۽ اڄ حال چورا جي ڪڏهن ۽ نه ڏٺي
وهيا هئا. جن هڪ ٻئي جي لاءِ بلڪل اجنبي هئا ۽ هنن مدين موڙي ڇڏيا هئا.

واسطاولف ڪالونلتر لي اڄ هئي، ڪا وڄوني ٽولهي هوءَ اڳيان وڌي رهي
اڄ وڏل هن هڪ مرداڻو صاف آواز ٻڌو: لڪا.

هن ٻيعوالي ۽ ٻار ۽ وڏال مرد ڏاڍهن ڏٺو. الشاق سان هوءَ اڳي اڃي ٻڌي
هئي، هيءَ سندس ٻار ۽ وڏال مرد پيلو هو.

ٻولڙو ۽ لڪا ٽولي هن جي اڳيان وڌيا. هن محسوس ڪيو ته اها چڪ اها
مڙي هئي ماهر ائين ڪي نه آهل سڃاتو هو. مرد هڪ لڪا هن ڏاڍهن ميري
هن مرد ڏاڍهن ڏٺو، هن جي ڏڏي ۾ ڪو ٻاڙ ڪوڙ هو. مرد ڪيي مان ٻئا
رکيو، وهو هو ته هن ڪڙ ۽ ٻوس مان ڏهن جو نوٽ ڪڍيو ۽ ٻيڙي ڪي ڏاڍهن
۽ هن آواز ٻڌو ڪڪڙ. ان آواز ۽ ڪاڻ ڏيڻ جي نه هئي. الهڪا

شفاف آواز. هن اکيون اڌ ميٽي ڇڏيون اهو آواز ان مرد جي شخصيت سان مليو ٿي.

هوءَ جڏهن وري هال ۾ پهتي ته بتيون گل ٿي چڪيون هيون. مرد ٽنگون سيڙي کيس لنگهڻ جي جڳهه ڏني. هوءَ سالت ۾ ڪرسيءَ تي ويهي پڪچر ڏسڻ لڳي. ڪجهه دير لاءِ هوءَ اهو محسوس ڪندي رهي ته سندس پٺ ۾ ڪير ويٺو آهي پر پوءِ هوءَ پڪچر ڏسڻ ۾ ايترو محو ٿي وئي جو هال ۾ ٻين جي موجودگيءَ جو احساس گم ٿي ويس.

هاڻ پڪچر ۾ ٽناءُ هو. هن زماني ۾ جنگ جو ٽناءُ. چارئي ڪردار پنهنجي پنهنجي اصولي ٻوڙي رهيا هئا. ناڪا، سندس مڙس، اهو ڊاڪٽر جو ناڪا کي سندي ڏان وڌ پنهنجو لڳڻ لڳو هو ۽ سڀني انهن سالن جو پيار. سڀ ان گهڙين کان ٻاهر ٿيڻ چاهين ٿا پر ڪنهن کي ڪا راهه ڪانه ٿي سجهي. سندي کان وڌيڪ اندر ۾ گهٽڻ محسوس ڪري ٿو اهو انيو پيار جو پيءَ سان رهندي ماءُ کي ڏڪاري ٿو، ٿو پر اهڙو پيار نه ڪري ٿو، پيءُ کان نه وڌ.

ٻار کي سمجهڻ جي اسڪتا، پنهنجو پاڻ سان ايماندار رهڻ جي ڪوشش، ناڪا جي شخصيت جا ٽڪرا ڪري ڇڏي ٿي. هوءَ اسپتال ۾ آهي جتي سندس ٻار، سندس مڙس سندس پٺ ۾ آهن. مڙس جي انساهه محبت کيس اونهو پٽائي ٿي، پر جيئن ئي هوءَ تندرست ٿي اسپتال ڇڏي ٿي ته مڙس ۽ ٻار ٻنهي کي ٽماڪي وري ان اجنبيءَ ڏانهن پهچي ٿي جو اسپتال ۾ صرف هڪ ڀيرو کيس ڏسڻ آيو هو. جنهن ساٿس همدردي نه نه جتائي هئي، جنهن سندس بيماريءَ ڪري اندر ۾ ٽڙا نه نه پائي هئي. هوءَ اجا مولڪي پورو سهائي نه ته ئي پر اندر ۾ انين ٿي محسوس ڪري: اهو مرد ئي سندس پاڻ آهي. هن بنا هوءَ اڌوري آهي.

اوچتو هال ۾ بتيون ٻريون.

هال ۾ ويٺلن سڀني هاڪو ڇرڪ ڀريو. هڪ جادوئي اثر اوچتو اڌ ۾ رڪجي ويو. هڪ زندگي پوري ٿيڻ کان اڳ ختم ٿي وئي. هڪ مسافري منزل تي پهچڻ کان اڳ پوري ٿي وئي.

درشڪ ٻاهر نڪرڻ لڳا. هو اٿي هڪ ٻئي جي پٺ ۾ ويٺل نه اٿيا ۽ ٻين سان گڏ دروازي طرف وڌيا. ٻنهي جا ڪنڌ هيٺ هئا. شايد ٻنهي مان ان عورت جي اندر جو بوجو هو. شايد هو به ڪو حصو ٻوڙي رهيا هئا. هو آهستي آهستي هلي رهيا هئا، پنهنجي اندر ۾ غلطان. هو ٻاهر پورچ ۾ پهتا، هتي وڏو دروازو هو. وڏيءَ دابا

ڏانهن جتان هر درشڪ کي سندس راهه، سندس گهر ڏانهن وٺي ويندي ۽ هو وري هڪ شهر جي گوڙ شور ۾ گم ٿي ويندا.

Excuse me, اوچتو ڪو آواز ٻڌڻ ۾ آيو ۽ ٻئي هوءَ ٿي رهي. هن ڪنڌ مٿي کڻي ڏٺو اهو ئي مرد سندس ڀر ۾ بيٺو هو جنهن جي ڀر ۾ هن اڌ ڪلاڪ اڳ ۾ ويهي پڪچر ڏٺي هئي. سانجهيءَ جي گهٽجندڙ روشنيءَ ۾ هن سندس پورو آڪار ڏٺو. ڊگهو ڳاڙهي سان قميص، براؤن ٽيل پينٽ، ڳاڙهن رنگ جو ڪوٽ، هٿ ۾ ڪجهه ڪتاب ۽ ڊگهو ڪوٽ ڪوٽ.

توکي اعتراض نه هجي ته گڏجي هڪ ڪوپ ڪافيءَ جو پيئون. آواز ۾ ڪا به جذباتي ڪان هئي، صرف آتم وشواس هو.

عورت اکيون مٿي کڻي مرد ڏانهن نهاريو. اهو اهڙو چهرو هو جنهن تي وشواس ڪري سگهجي ٿو. هن هڪ لمحو لڏيءَ کان لاءِ سوچيو ۽ پوءِ وراڻيائين: مونکي ڪو اعتراض نه آهي.

ان ٿيٽر جي ڀر ۾ ريسٽورانٽ هو. هو وڏي اچي لفٽ وٽ بيٺا. لفٽ مٿي کين ٻه ماڙ تي چاڙهي لفٽ هيٺ ٿي وئي.

ريسٽورانٽ گهڻو خالي هو ۽ سانت. هو وڏا اچي هڪ ڪنڊ ۾ ويٺا. هن ٻنهي جي ڪنڊ ۾ هڪ وڏي شيشي جي دري هئي ته هو ٻئي سامت هئا. ٻنهي مان ڪنهن به سانت کي ٽوڙڻ جي ڪوشش نه ڪئي. هڪ ٻئي سامهون ويٺا رهيا.

ويٽر آيو. اوهان ڪجهه ڪالهندءَ ؟
نه.

چانهه يا ڪافي؟
ڪافي.
ٻه ڪافيون، مرد ويٽر کي چيو.
ڪافيءَ جي ڪوپ مان هڪ ٻه ڍڪ ڀري عورت چيو: زندگيءَ جو گهڻو حصو اڪيلو رهي. شايد هوءَ ڏاڍ پڪچر ڏسڻ ڳالهائي رهي هئي.
مرد ڪافيءَ جو ڪوپ هٿ ۾ کنيو هو. وڪي چوڻ لڳو: ڪڏهن ڪڏهن پاڻ چا ڳالهايو آهي؟ عورت جو هڪ مرد جو هٿ ڏٺو هو سانت ۾ ڏٺيو ۽ شايد هر مرزون لفظ نه ڳوليو سگهيو.
آهي....... هو سانت ٿي ويو. شايد هر موزون لفظ نه ڳولهي سگهيو.
پڻهين کان جدا ٿي ڪنهن اڄڻيءَ سان ڪا گهڙي گهاري.
عورت سوچيندي رهي، پوءِ چيائين: شايد اسانجي زندگيءَ جون گهڙيون ڪا

مرد ڪلي ڏاو. ڪجهه دير بعد چيائين: پر جڏهن ته اسين ڪڏهن وڏي رستي ڏانهن موڙ ڇاهيندا آهيون ته No Entry جو بورڊ ڏسندا آهيون.

عورت جي چپن تي تمام ڇهڪي مرڪ ظاهر ٿي، پوءِ هن ڪلي ڏاو. شايد ڳالهين ۾ ڀرپور اوجهه هو، وڌيڪ سهاري نه سگهي.

هلڪڙائي واري انداز ۾ پڇيائين: ٻڪڙ ڪيئن لڳي؟

مرد ته پنهنجي ساري گمڀيرتا اڇلي ڇڏي. مرڪندي چيائين: سڄي ٻيا خراب ڇو جواب ته نه ڏيندو آهي.

هون. چوڪريءَ جي شاملراه ليندي چيو: پوءِ فضا ۾ وڌيڪ هلڪڙائي پيدا ڪرڻ لاءِ چيائين: تو واڇڙائيءَ ۾ ڪهڙاڻ ٻڪرس ڏٺو آهين؟

هو ٻڪرس بابت ڳالهيون ڪرڻ لڳا. جيئن ته دوست ڳالهيون ڪندا آهن. جڻ هو هڪ ٻئي کي سالن کان سڃاڻندا هئا. ائين اڌ ڪلاڪ ڪن گذري ويو. ڪجهه وڌيڪ نه ٿي سگهيو ٿي. دريءَ جي شيشن مان ٻاهران اونده پسڻ لڳي.

اها اونده پنهنجي ڏني ۽ ٻئي اٿي پيا.

لفٽ پنهنجي کي هيٺ وٺي آئي. اونده جي حاشيءَ وٽ پنهنجي سنڌن قدم رکيا.

عورت هيٺ اڪيلان وڃايو. مرد هيٺ وڃائي اڪيلي ڇڏيو.

هو مختلف راهن ڏانهن هلي پيا.

☐

5/3, New Palasia, Indore-452 001.

شاعر

موهن ڪلپنا

"اَمان ٻيري لو ٻاران" سڳڻ ڀڻڪيو ۽ ڳوري دوست جي مساغ جي ٻيڻن تي
هٿ رکيا. شاهي هال ۾ غلم، چڪر، دُونهن، واڄا، ٽي.وي، صوفا سيٽ، ڏوهي پالڪي
تي پردا.

"ٻيڪڙان سمان ٻڌو ڪري".

سڳڻ ڪو جواب نه ڏنو.

ٻاهر گرمي هئي. هال ۾ اي. سي. هئڻ سبب سڳڻ جي منهن جو پگهر پاڻمرادو
سڪڻ لڳو.

ڏاڍو سان جهنجهوڙيل لڳي، ڇڪي ٿي هٿ رکي سوال ڪيو، "ٻوڪري ٻوڪري
ڪرڻ ٻڌو يا اڄا شاعري ٻڌو ڪرڻ؟"

سڳڻ کي جواب ڏيڻ ۾ اَبو لڳو ڇوڪري، شاعري ڪرڻ خود ۾ ٻوڪري آهي.
الي ڪو مالڪ ڪو نوڪر ڪونه لڳي. شاعريءَ جي سلطنت ۾ شاعر شهنشاهه آهي
مگر ان کان ٻاهر هو ذال ۽ ٻن ٻارن جو بار ٺوئي سگهي، اهو ممڪن هجي، نه هجي،
اهو چوڻ ڪٺن آهي. مان اهو بار ٺوئي نه سگهان. ذال ڪيئن ٿي گهر هلائي، اها
الڪي خبر- ڪڏهن شڪايت نه ڪئي اٿائين ۽ اڄ مان ٻراڻي يار ڪسان ٻوري مدد
وٺڻ آيو آهيان. شاعريءَ ۾ اها مجبوري ڪاهي مگر ان ۾ آهي مجبور ڀاڙين ماڻهن
جي جڳهه ضرور ولندڙن آهن ۽ مون لاءِ مشڪل آهي ته مان درد جو شاعر آهيان.

سڳڻ مشڪي چيو، "نوڪري ڪرڻ ٻڌو".

"ويلڪي ياد آهي تون شاعر هوندي ۽ ٿي- جي- سنڌ ڪاليج ۾ ٻڌاوڻ لاءِ
آيو هئين. انڪل ويهه سال ٿيا، رهيو ته ڪلياڻ (رفيوجي ڪئمپ) ۾ ٻڌو آهين نا؟"

"..."

"وار ڪيئن آهي؟"

"ڀار ؟"

"ڏهه ڀڄن، اهو سستو ٻڙهي."

"ڀڳوان نه ڀار دارائون موڪليا آهن. جوڻس اچا ڪلب مان ڪال آئي آهي. ٻيا مان هلان ٿي. وڌيڪ آهي- راڻ ٿي وڃي آهي ۽ اچا ڪٿا نه ڪئي اٿر. سڀئي ڏينهن ۾ ڪجهه ٿاڻو ٿيا ته اٿر. اون ڇاڻو ڀڇندان ؟"

"نه ابان- اوهان ڪٿا ڪراڻو."

ٻئي وائي لاءِ ٿاڻون ۾ ٻيڪهل ڀڳوان آئو. "اڙي --ڀڳن اون - اچ ڀار - گاي نه مل."

ڀڳن اٿي اٿو. هن گرم جوشيءَ ۾ ملهل ڀاڪر ۾ ٻانهن طرفان ڪا جدائي نه ڏيکاري.

ٽپي هڪ صوفا تي ويٺا اوڪر حڪم ماڻ تي شيشي جي ٽيبل تي اسٽڪ ليبل وسڪي ٻاٽل، آئيس باڪس، گلاس، سوڊاون، هڪ خالي پليٽ، هڪ ٺاءِ ٺاءِ پاڪيٽ، ماچس، ائش ٽري ۽ خالن ۾ ورقال ٽوڏن، ڪاجن ۽ ڪشمڪش جو ڏاڻو رکي واو. اٿو ڪر ٽن وسطن ۾ ڪياڻين.

"ڀڳوان ڪيس گلاس لاهي ڏنو ۽ ٻيهڙو گلاس اُن سان ٽڪرائي چيائين،
"چيئرس."

ڀڳن ٽڪرائي گلاس ٽيبل تي رکيو.

"شروع ڪر."

"اچ نه."

"ڀار زندگي مان ڪجهه راحت وڃي."

ڀڳن سگريٽ ڪڍيو ۽ دکايو. "مون لاءِ سگريٽ ۾ راحت آهي."

"تون ڪهڙو ڇڪين ؟"

"ٻيڊ ڪيو اٿم."

"ناممڪن!"

"ٻيڙي ڇڪيندو آهيان."

"سگريٽ ڇو نه ؟"

"ڪالڏي اڏاوڪ ۾ سال ۾ فقط ٻيچ روپيا واڌ ملي، اُن مان فقط ٻيڙيون ممڪن آهن.

"توکي ڇاهر- شاعري ڇڏ. اهي ڪم اوراين ڪن، جتي هو ڪابي ٺاڙوڪمائين

دنيا ۾ ڇا آهي؟ هتي قدر مرڻ بعد ٿئي. جيئري ۾ فقط ڏک ٿي ملي. تو کي استاد نه ڪيو- مون عزيز کي ڪيو. مگر هن صلاح ڏني ته شاعري تنهنجي ذهن جو روڳ ناهي. وڃي ٺلهو ڏاڙهي ڪر، اڄ تو وٽ ڪيترا آهن- پئسو ڪمائي. مون وٽ پئسو کي پئسو آهي."

"توکي شيخ اياز ياد آهي؟ اسانجو دوست."

"ها ها... ياد اٿم پر، اڃا شاعري ڪندو آهي؟"

"شاعري جيئندو آهي."

"پوءِ؟"

"ان جو آهي: جيڪڏهن شاعريءَ ۾ دولت ڪمائي ته دولت ۾ به شاعري ڪمائي."

ٻنهي وڏو ٽهڪ ڏنو.

چيائين، "تون دل ۾ نه ڪر. دوستيءَ ۾ سڀ ڇوڙ گهرجي. سڀني ماڻهن کان بدمعاش ۾ ڪنهن ممڪن ڪرائي."

سڳن مشڪيو.

"مان تنهنجي گهر آيو هوس. ڏاڍي ڪم ۾ مشغول هئي. ڪمرا ۽ باغ ڏيکاريائين. باسط ۽ باغ ملايائين مگر خراب لکيو جڏهن هن تو لاءِ اخبار ورتي. اگر هوءَ اخبار رکي بند ڪري ته تون سگريٽ ڇڪي سگهين ٿو."

سڳن جو من ضرب کائي ويو. هن زندگيءَ ۾ هڪ گريجوئيٽ ڇا اخبار پڙهڻ جو لطف وٺي نٿو سگهي؟

سڳن کي لڳو ته سندس اکين ۾ ڳوڙهو ڀرجي آيو مگر هن جواب نه ڏنو ۽ مشڪي غم کي پي ويو.

"ڪالهه وقت تان پوءِ آيو آهين- وسڪي پي. سيڪنڊ ورلڊ وار ختم ٿي ته اٺون اگهه، فقط ٽيهه روپيا هئو- پندرهن سالن بعد اٺون اگهه، هاڻ سؤ ٽوو آهي"

"مان هڪ شرط تي وسڪي پيئندس."

"تنهنجا سڀ شرط منظور- مگر وسڪي پي."

"شرط هڪ آهي."

"منظور آهي."

"[illegible]"

"مولڪي سمجهه نه هڪ چيز ڪئي، سمجهه وسڪيءَ جي هڪ ٻاٽل."

"لڪ ٻاٽليون سڳڻ."

"لڪ نه" سڳڻ مشڪيو، "فقط هڪ" هن ڪيو ساهه کڻي چيو، "چوڻ ۾ شرم
و اچي، جو دوستن وچ ۾ اها ڳالهه اچڻ نه گهرجي. گهڻا دفعا تنهنجي ٻڌڪلي ٽائين
جي موٽي ويو آهيان. اڄ اي شروع کي تو وٽ آيو آهيان. مولڪي وسڪيءَ جي ٻاٽل
، ڪئي. صرف هڪ سؤ رپيا ڪين."

"پنج سؤ رپيا ڏيندوسانءِ - يار ويهه - ڪجهه نئين، ڪجهه ٻنداءِ. الهاس اگر جي
ران ڪڏهن آهي؟"

"هاڻ ٻڳوان دوستي اها آهي تنهن امپٽيءَ ۾ ڪو دوست اچي تنهن ڪانٽس فقط
، سوال ڪيا آهن: امپٽيءَ ۾ ڪڏهن آئين؟ واپس جي رزرويشن ڪڏهن آئي؟"

"مون توکان اهو ڪوله پڇيو. الٽماٽوامٽ روڊ کان ڪار وي-آءِ- ٽائين فقط ڏهه
ممت ولندي آهي. هن وقت ٽريور اٿي ڪولو. ان حساب سان تنهنجي شاعري
نڊ الدس."

سڳڻ جي چهري تي سخت ٿي واڪل سنهيون لسون چمڙيءَ جو الدريون ٻاسو
رتي پيئيون ۽ هن هڪ شعر چيو:

زندگي تنهنجي ادائن کان ٿيو ٻير آهيان،
غم جا پهلو نه بدل - ايئٽ نه شاعر آهيان."

دوست ڪاڻ لڳس.

سڳڻ کي ٻڳوان جو اهو ڪاڻ وڻيو. هڪ سچو دوست ئي عيبن تي ڪندو
آهي، اڪثريتي ڪندو آهي ڪيڏي ڪمت آهي اها ڪل.

"مون شاعر آهين، تنهنڪري زندگي توکي الانواس ڏني" هاڻ سڳڻ مشڪيو.

ٻڳوان چولندو رهيو، "اهو شعر پرٿوءَ کي هڪ ٻرارٽنا آهي نه "هي دين دئال
مون منهنجو غم غلط نه ڪر - مگر انجو روپ بدلاءِ." مريض جو ڪرنگهو ٻڳو پيو
آهي. اهو ڊاڪٽر کي انهن لفظن چوي ٿو "مون مونکي ٺيڪ ڪر نه گهر وڃان. ڪرنگهو
ٻڳو پيو هجي، هو فقط چاهي ٿو ته ڊاڪٽر سندس اندرو علاج ڪري نه هو بستري تي
پاسو بدلائي سگهي."

"آهه" سڳڻ چيو، "گهڻ اوسٽ ۾ توري هوا نه وڻندي آهي! مان، منهنجا
دوست! اندرو ٺاهيڪي آهيان جو مونکي غم جي نه مصنوعيت نه ڪئي!"

"هاڻ نه الهاسڳر ۾ تنهنجا ڪاٺي دوست هوندا."

"اٺ چار آهن."

"ڪير؟"

"موهن ڪلهاڻ، ايشور آنچل، ڪرشن راهي، نارائڻ ڀارتي."

"ممبئي ۾؟"

"مالهي، ڪيرت، آر، سندري، ڪلا......"

"دهلي ۾؟"

"نارائڻ شيام، لڇمڻ ڪومل......"

"پاڪستان ۾؟"

"شيخ اياز- رشيد ڀٽي......"

"مطلب مان اِن لسٽ ۾ نه آهيان."

"مان ڪميونسٽ آهيان"

"سو مان تنهنجو دشمن؟"

"مان شخصي ملڪيت جي نه، خانگي ملڪيت جي خلاف آهيان."

"اڇا-اڇا."

"انڊيا ۾ نه ٽي-وي- وڃڻو ڪراهن مگر تو ڇو ورتا آهن؟"

"نوڪر مان آلدر- ڪڏهن نه ڪر ايندا."

وسڪي پيئندي، "هيءُ شعر ٻڌاءِ سال ٿيا سندي شعر ٻڌندي."

"تنهنجي هوٽل ڪيئن پئي هلي، ڪاءِ اسٽار آهي نه؟"

"ها" ڀڳوان چيو، "دنيا ۾ ٽن قسمن جا ماڻهو گهڻو ڏن ڪمائيندا آهن- هوٽلئرس- بلڊرس- وائين مرچنٽس"

سڀن وسڪي پيئندي چيو، "گلاس خالي آهي، هاڻ مان هلندس."

سڀن اٿيو، ڀڳوان وهاڙي چيس، "يار توکي شاعري پسند آهي موٽي ڏن، مهڙو ڏن تنهنجو- ڪجهه ٻڌاءِ"

سڀن کيس پنهنجو ۽ دوستن جو ڪلام ٻڌايو، پوءِ اٿيو. کيس لڳو ڄڻ ڏهن عرصو جيل ۾ گذاريو هئائين.

ڀڳوان نوڪر کي چيو، "شولو کي چئه نه گاڏي گئرايج کان ٻاهر ڪڍي! صاحب کي وي.ٽي. ڇڏي اچي." اِن بعد ٽئي ڪمري مان ڪجهه پيسا کڻي آيو، سڀن سکو ۽ ڪيترو جو شراب پيتو هو، ولايتي وسڪي پيئڻ سبب خشڪي چڙهي هئس، مگر هن پنهنجو حوصلو قائم رکيو.

ان جو ڏکيو ڀڳوان کيس دروازي کان ٻاهر وٺي آيو ۽ کيس پنج سؤ ڏنائين.

سڄڻ ٻاهران اوٽ کي، ٻوءِ کيس ۽ ٻوءِ ڏاڪڻ ڏانهن اُڀاريو.

ڀڳوان سڄڻ جي ڪاڻ لئي همت رکي چيو، ”تون ڪو فڪر نه ڪر- مگر ڏاڍن ۽ سمجهاءِ نه گهر کي سنڀال سان هلائي.“

سڄڻ دوست جي منهن ڏانهن ٻاڪل هنجي اکين ۾ اُڀاريو. کيس خيال آيو ته دوست کي چئي ته اگر تنهنجو مطلب اهو آهي ته منهنجي زال کي گهر هلائڻ نٿو اچي ته مان ڪنڌي ۽ قيمت لئي لوڪي اهو چوڻ جو اڌڪار نه ڏيندس.

مگر سڄڻ چپ رهيو.

هن محسوس ڪيو ته کيس ذليل ڪيو ويو آهي- تڏهن به هو چپ رهيو- مستي کيس چيائين، ”مون توسان چرچو ڪيو- مولڪي پئسن جي ضرورت نه آهي.“

هن ڀڳوان جي همت ۾ پنج نوٽ واپس ڪيا ۽ هو ٻاهرين مشڪ مان هيٺ لو ۽ پنڌ ڪندو ٻاهر بس اسٽينڊ تي اچي بيٺو. سندس اکين ۾ ڳوڙها جمع ٿي نه گهيا ۽ سندس من ۾ شبدن جو روپ وٺڻ لڳا.

هاءِ هيءَ پنهنجا
۽ پنهنجي پڌڻ جي هيءَ حالت
جيڪو ڏس سو ٿو
لعنت سان وڃي ڏمڪائي!

مگر هن اُن وقت اهو فيصلو به ڪيو ته هو پنهنجي زال سان پنهنجو درد نه ونڊيندو. مون اڪثر پنهنجا درد هن سان نه ونڊيا آهن. کيس ڏاڍو دک ٿيندو ته مان من ۾ ڪيترا درد لڪي جي رهيو آهيان. مان کيس دک نه ڏيندس، چاهي ته مون کيس ڏاڍا فقط دک آهن! ◙

C/654, Geeta Bhawan, Ulhasnagar-421004

خط

□ روپٽي هيراننداڻي

مان پنهنجي ماسيءَ وٽ واپس نه آئي منهنجو هڪ ڇهون ڪليگ ونڌو هو.
ڪجهه وقت بعد چيائين "ڪامن روم ۾ تنهنجي ڳالهه راڻين کي ڏاڍو ياد ڪندو آهيان.
وري پيرين، چانهه جي چسڪي، دوستن جي ٽهڪن ۽ مسڪراهٽ ۽ تنهنجو بلند آواز.
اهڙي راحت مونکي وري ڪٿهن نصيب نه ٿي".
مون چيومانس نه "اهو ئي وڃو آهين، پر مسڪو هاڻ جي عادت ڇڏي نه
اٿئي. ڪهڙو ڪم اٿئي؟ سڌو نه ٿو ڇڏين؟"
ڪلي چيائين - "ها، سهڪل جو هڪ راڳ جيڪو نه ٻڌائين؟ ماسيءَن جو گهر آهي.
پوءِ ليڪ ڇاڄي؟"
۽ مون ڳايو:

"تم ني مجهه سي اسرار جتا ڪر، د نيا سي بيگانا ڪيا،
دل کا اڪ سڪه دک ڪا ساٿي، آسڪو ڀي ديوانا ڪيا..."

مان ڳائڻ مهل اکيون پوريون ڇڏيندي آهيان. راڳ پورو ٿيڻ بعد اکيون کوليم
ته ڏسان ته ماسي ٿاهه ٿاهه ڳوڙها وهائي ڳاري. پڇڻ تي ٻاڻ سڏڪا ڀري روئڻ لڳي!
منهنجو ڪليگ ٻڻ اداس ۽ چپ ٿي ويو هو.
ڪافي پي منهنجو ڪليگ هليو ويو. مان انهن هيڏانهن هوڏانهن جون ڳالهيون
ڪري هلي آيس. دل ۾ پيئي چوان "ماسيءَ کي ٿيڻي هوندي جو ڪو پيار ياد اچي
ويو ڇا؟ پريم جو ذڪر ٻڌندي ئي سندس ڏکيءَ دل جو ڪو زخم اڪلي نه نه
پيو هو؟
منهنجو ڪليگ ته هميشه لهو ئي راڳ ٻڌڻ تي زور ڀريندو هو. دک ڀريل
گيت ٻڌڻ گهڻن ئي کي وڻندو آهي. ڇاڪاڻ ته سڪه انسان جي دل مٿان ئي وهي
ويندو آهي پر دک ماڻهوءَ جي دل جي اندرين تهه تائين پهچي ويندو آهي. مون
ماسي، ڪليگ ۽ راڳ ننهي کي گڏ ڏٺو ۽ ٻڌو ته مونکي شڪ پيو ته ننهي جو ٻاڻ

ضرور ڪو تعلق آهي. منهنجو ڪلينڪ ڪنوارو ئي هو. هن شادي نه ڪئي هئي پر "پيار" لفظ ٻڌي سندس منهن جو رنگ عجيب ٿي ويندو هو. اُن ڪري سڀ کيس چيڙائيندا هئا.

هڪ ڏينهن مون پنهنجي ڪلينڪ کي فون ڪيو ۽ پڇيو "تون ماسيءَ کي ڪڏهن کان سڃاڻين؟"

هن چيو "گهڻن ئي سالن کان. ڀلا توکي خبر آهي ته ماسيءَ کي گنگا نالي هڪ ڌيءَ هئي؟"

"ها، اها خبر اٿم."

"۽ توکي اهو معلوم آهي ته گنگا ڪجهه وقت لاءِ مينٽل هاسپيٽل ۾ هئي؟"

"اها به خبر اٿم، پر تفصيلن سان گهڻو ڪجهه نه ڄاڻان. توکي سچي خبر آهي ڇا؟

"ها- ڪڏهن گڏجڻ ٿيو ته سمورو قصو ٻڌائيندو سانءِ" هن چيو. پر مونکي زنالي اڻ تڻ اچي ورائو. ترسان ڪيئن؟ مان اُن شام جو ئي فون تي وقت رکي ونس هلي ويس.

هن چيو "سڀني ڀينرن ۾ گنگا وڏڪ سهڻي ۽ ڏاهوڪي هئي. ڪاليج به اهائي پڙهي. ٻيون سڀ مئٽرڪ پڙهي واهي رهيون. خود سندن ڀاتر به ڪين پڙهيا. هڪ به سال ڪاليج ۾ اچي هنن پڙهڻ ڇڏي ڏنو. باقي گنگا بي-ايس-سي- پاس ڪئي."

مون بي صبر ٿي چيو "هي ڪاليج ۽ پڙهڻ واري ڊگهه جو ڪٿي لڳائي اٿئي؟ اهي ڳالهيون ڇڏ. سڌو ٻڌاءِ ته گنگا جي اهڙي حالت ڇو ۽ ڪيئن ٿي؟"

"اڙي! اُن ڳالهه جو تعلق ڪاليج ۽ پڙهڻ سان ئي ته آهي! گنگا ڪراچيءَ ۾ سائنس ڪاليج ۾ داخل ٿي ۽ هوءَ اُتي ڊيمانسٽريٽر هو."

"هوءَ ڪير؟"

"گوولد. جنهن سان گنگا جو پيار هو. بيحد گهڻو پيار......اهڙو پيار جو ديوانو ڪري ڇڏيندو آهي."

"ڪهڙو گوولد؟ هڪ گوولد ته منهنجو ڀاءُ آهي! هوءَ به اڃا تائين سائنس ڪاليج ۾ ئي ڪم ڪندو آهي!"

"ها- اهو ئي"

"پوءِ مرڪي ڪيئن تو ڳالهائين؟ سڌو ن سڌو نه تو چوڻ ته منهنجي ڀاءُ هنکي دوکو ڏنو ۽ پوءِ پاڻ شادي ڪري ٻار ڄڻي ڳالهيڪو ٿي ويٺو آهي؟"

"اُن ۾ هنجو ڏوهه نه هو يا شايد هوءَ ڏوهي هو. ڪيئن چئجي؟ سچ ته اهو

آهي ته دنيا ۾ جيڪو ڏکيو آهي سو ٿورو آهي ۽ جيڪو آسان آهي سو هاڻي ٿو وڃي
ڇڳيءَ طرح."

"ته ڇپيو ٻڌجي آکهه، آسان جي آهي." هارن مان مون مٿس چاهه ڪئي.

"اهين ته هڪ پل هڪ نه ڇڏ. هجي ٻه سڀ آڱريون هڪ جهڙيون ۽ هڪ
جهڙيون نه ٿيون ٿين."

"ته ڇپيو هڪ آڱر گوولد آهي ته ٻي ٽون آهين. ٽون ڪهڙي آڱر آهين؟
ننڍي يا مرڪوني وچين؟"

"اهين مذاق نه ڪر. پهرين سچي ڳالهه ٻڌ. گنگا جو مڱڻو مون سان ٿيل هو.
پر هوءَ ڪراچيءَ وڃي ڪاليج ۾ داخل ٿي ته ڪيس گوولد وٽي ويو. ٻئي هڪ ٻئي
تي ساهه ڇڏڻ لڳا. اسان ٻنهي جا صلاح سمجهو هئا ان ڪري فيصلو ٿيو ته گنگا
گوولد کي ٿي ملي ۽ قدرت وچان ٿي ڪو ٻيو منصوبو سٿيو هو."

"اوهه ......سڌي ڳالهه ٻڌائڻ بدران اهين گول گول ڇو پيو ڦران؟"

"ڀالي ڇا ڪريان؟ ڳالهه ئي اُن نوعيت جي گول آهي. گنگا بيحد سينسٽو
۽ سينٽيمينٽل هئي. هوءَ ڪراچيءَ مان ايم-ايس-سي جو امتحان ڏيئي حيدرآباد واپس
موٽي ته گوولد کي چئي آئي ته هو کيس هر روز خط لکي.

هاڻي مرد ماڻهو ڇا ڄاڻي خطن مان؟ پهرين شايد ٽڪڙا ٽڪڙا خط لکيائين پر
پوءِ گوولد ڪجهه دير سان خط موڪلڻ لڳو. گنگا ڇرچو ڪندي لکيس ته شايد اي
ڪا ٽئين ساهيڙي ملي اٿئي جنهن ۾ مشغول ٿو رهين. ان تي گوولد کي به شايد
ڇرچو سمجهيو سو جواب ڏنائينس ته "مونکي معاف ڪجِ. موهني ۽ مان گهڻو وقت
اڳي چڪا آهيون. ٽون ۽ مان اڳي به متر هئاسين اڳتي به متر ٿي رهنداسين. هاڻ ڪنهن
سان ڳالهه نه ڪجِ، مان پاڻمرادو سڀني کي ٻڌائيندس."

مون چيو ته "ڪاليداس چيو آهي نه، گهڻو پيار شڪي ٿي پوندو آهي."
پر ٿورو ڇرچو ڇرچائي به ٿيندو آهي، اهين ته ڪنهن به ڪين چيو آهي.

"هئو...... ڪاليداس نه ٿيو فنڪار ۽ مفڪر گوولد ته محض سائنس ٿي پڙهيو
هو. اڄاڻائيءَ ۾ نه زال ذات جي لاءِ. جذبات سان کيلڻ چوڪ آهي، اهو کيس
معلوم نه هو. هڪڙي ڇرچي وڏو انرٿ ڪري وڌو. گنگا اهو خط پڙهي واري سان
ٽڪڻ ۽ موٽڻ لڳي ۽ پوءِ هڪدم سن ٿي وئي!"

هڪجي مائٽن گهڻئي ڊاڪٽر ۽ وئيد ڏنا ۽ ايڪ سنت ۽ مهنت دعا لاءِ گهرايا
پر گنگا جي حالت ۾ ڦيرو نه آيو.

اڪثر هوءَ صبوح ڏهين ٻارهين ڏينهن تي ڪنهن صبوريءَ سان اڳڻ ۾ اچ ... ڪندي
هئي. ماءُ پيءُ جي ٻار جي من جو اندر الائي ڪنهن ٿي سمجهي وڃي! سندس ماءُ

اُن وقت هڪ خط سندس هٿ ۾ آڻي ڏيندي هئي. پوءِ گنگا سڄو ڏينهن شانت رهندي هئي. سندس مائٽ پاڻ ۾ هر روز خط لکي پوسٽ ڪندا هئا ۽ روز ئي ٽپالي خط ڏيئي ويندو هو. جنهن ڏينهن کيس خط نه ملي تنهن ڏينهن هوءَ ڇتي ٿي پوندي هئي ۽ هر ڪنهن تي الٽ ڪرڻ لڳندي هئي.

هڪ ڏينهن حيدرآباد ۾ ولايت مان هڪ ميڊيڪل ڄاڻو مسٽر ووڊ آيو. هنکي گنگا جي تپاس ڪري چيو ته هنکي خط پڻ نه ڏيو پر هنجي شادي ڪرايو ته هيءَ ٺيڪ ٿي ويندي.

اسان گووند کي سمجهايو. گنگا جي مائٽن هنکي ڪئين لاڳون ۽ ڏيئون پر گووند جوکم کڻڻ لاءِ تيار نه ٿيو.

آخر مون صلاح ڏني ته مان حيدرآباد کان ٻاهر گنگا کي ڪٿي وٺي وڃان ۽ هن سان گڏ وڃي رهان. مون ائين ئي ڪيو. گنگا جي ماءُ ۽ اسان سان گڏ هئي. هنکي شانت رکڻ لاءِ اسان کيس خط ڏيڻ جو سلسلو پڻ جاري رکيو. فيصلو ٿيو ته جي سندس حالت ۾ سڌارو آيو ته پوءِ شاديءَ جي رسم پوري ڪئي ويندي.

گنگا ۾ سڌارو فقط اهو آيو جو هوءَ هاڻ ڳالهائڻ لڳي پر ڳالهائيندي بس فقط ڪي ٿورا لفظ هئي "گووند جو خط آيو؟" يا "گووند جو خط ڪٿي آهي؟" يا "اڄ گووند جو خط ايندو؟" بس......

ليڪن ڪن مهينن بعد هوءَ اوچتو ئي هڪ خط هٿ ۾ جهلي هميشه لاءِ سمهي پئي.

مون پڇيو، "ڇو اهو خط خاص هو ڇا؟ اُن خط ۾ ڇا هو؟"

هن جواب ڏنو: "هڪ ڏينهن گووند کي ڪٽي ٿي ڪئي جو هن اُن ائڊريس تي مونکي خط لکيو." اُن ڏينهن ۾ مون اون ته هئا ئي ڪين. هن شادي ٿي ڪئي سو زور رکيائين ته مان اُن اُتسو ۾ شامل ٿيان.

ڇو ته گنگا اُن وقت پاڻ اڱڻ ۾ هئي ۽ ٽپاليءَ کي در کوليو، خط هٿ ۾ وٺي هن کوليو. شايد اُن حالت ۾ ئي هن گووند جا هٿ اکر سڃاتا!

خبر ناهي هن اهو خط پڙهيو يا نه پڙهيو پر هوءَ وري هڪوار سُن ٿي وئي.

اُن بعد هڪ ٻن ڏينهن ڪانپوءِ ئي هوءَ اچانڪ ننڊ ۾ ئي گذاري وئي!

"۽ پوءِ تو سڄي عمر شادي نه ڪئي؟" مون پڇيو.

"نه" هن تمام آهستگيءَ سان چيو.

مون سوچيو "ويچارو ڪير ٿيو؟ گووند يا هيءَ؟"

مونکي گنگا تي نه مگر ٻنهي هن ڪليگ تي ڏاڍو قياس آيو. زندگيءَ ڪن لاءِ ڪهڙي نه ڪٺور ٿي پئجي؟

◻

51, 'Sangita' behind Telephone Bhawan, Colaba, Bombay-400 005.

سنت جي سيرت

□ ڪيرت ٻاٻاڻي

ڀائي ڏيرمداس جو دل ٽٽڻ ڪري ڄڻڻ اوچتو مرڻ آهو نه ٻڌي لڳو اي ڏک
جي لهر ڇانئجي ويئي. هو ٻهوڏڻ شهر جو ٻيارو نه هوئي، ٻير ڏکر جي ساڃاهڻ
معنيٰ ۽ ٻه ڏاڏو ٻڌاءِ هو. سندس نڪاڻي ۽ صوحسار ڪرڻ لي چا نه ٻيڙ ليندي
هئي! ماڻهوءَ معنيٰ جهڙسي موجسد هوا. هڪ طرف هئي ڀائي صاحب جي شاهاڻي
شخصيت-خوبصورت ۽ مرهندڙ چهرو، اکين ۾ تيج، چپن تي دلڪش مرڪ، قداور
۽ رشٽ پشٽ شرير ۽ وري جو مٿان سلڪ جو ڪڙوءُ وار وستر اوڍيندو هو ۽ وچان
سهڻ ڪڍي، وڏا وار پٺيان اڇلي، چاکڙيون هي کڙڪ کڙڪ سان، شان سان قدم کڻندو
هو ته مڇهالنس پراڻي زماني جي رشيءَ جي جهلڪ پيئي ايندي هئي ۽ ٻئي طرف
ڀائو ڏيرمداس واقعي گيان جو ڀنڊار هو. سندس پروچن ۾ وڏا، گهرا، ايمشدن ۽ ٻين
هندو گرنٿن مان حوالا ۽ درشٽانت اهڙي نموني ۾ پوال هوندا هئا جو ٻڌندڙ اکيون
پوري مٿو مسڪ لي ويندا هئا، ڄڻ ته چند گهڙين لاءِ هو ٻئي ڪنهن آنند، سسار ۾
پهچي ويندا هئا. سندس شش ڀائي صاحب جي پيٽ آڏان پڪڙو پرچارڪن سان
ڪندا هئا.

اهڙي ستپرش شخص جو لاچار ڪرڻ نه وڏي! ايندي ويندي شرڌالو ڪيس
ڪهڙي رکندا هئا، خاص طور پاڻ هون. جڏهن ڪرشن کي گوپيون گهيري ولن، تئن
ڀائي ڏيرمداس کي سندس ششيون وڙهي ويندڙون هيون. ڪيس ڇهڻ لاءِ ڪاوڙي ڪس
لڳي پيئي هوندي هئي ڪيترائون سندس چرڻن کي ڇهڻ مٿي ٻهڻڻي مستڪ لي
لڳائينديون هيون. ڀائي صاحب جي ٻوش ٻوش ٻئي ٻولدي هئي، هو ڪنهن وانجهو
اڇو ڪان روڪيندو هو ۽ اکڻي درشن لاءِ ڪنهن ۽ استريءَ کي اجازت ڪالد
هوندي هئي.

مبارڪ هڙي ستپرش ۽ گياڻوان شخص جو دل ٽٽڻ ڪري اوچتو ديهانت رڌي
شرڪ جو ڪارڻ ٻڻجي وار. سندس شش نه گروءَ اوچتو پراوڪ پڌاڃڻ ڪري الهمس
دکي هوا ٻير جن ساڃاهڻ لکرواسن ڀائي صاحب جي گيان پڌاري مان آلد جي

چڪي پيتي هئي، سي پڻ ملول هئا. وڏي ڳالهه، جنهن تي هر ڇوري تي ٽورس هو، سا اها، ته ڀائي ڌرمداس جنهن کي ظاهري طور ته ڪو به شرير ۽ من جو روڳ نٿي نظر آيو ۽ سندس شش جي وشواس موجب هن کي سوا سؤ سالن جي عمر جو وردان مليل هو، سو پنجاهه سالن جي ڀرپور جوانيءَ ۾ ڪيئن راهه رهاڻي وٺي ويو. ايشور جا اپار رنگ، ڪير ڄاڻي ۾ همٿ وجهي! اس ڇيلن لاءِ اهو ئي سنتوش جو هڪ ڀائو هو.

ڀائي ڌرمداس جو مرتڪ شرير، شردالن جي انتم درشن لاءِ ٻن ڏينهن لاءِ شد مد سان، سڄائي ٽڪاڻي جي اندرئين هال ۾ رکيو ويو، جتي وڃي هو شردالن جو من پرسن ڪندو هو. پورا اٺيتاليهه ڪلاڪ لڳاتار رام ڌلي ۽ اکنڊ ڪيرتن هلندو رهيو. لنگر جي ماڻهن لاءِ ٻئي ڏينهن پڪبارو کليل رهيو. همٿ پرساديون ملنديون رهيون، فقير فقري کي دان پڃ ملندو رهيو. واس ڌوپ ٻرندا رهيا. ٽئين ڏينهن تي واسڪ وڏيءَ موجب ڀائي ڌرمداس جي مرتڪ شرير جو ڪريا ڪرم ڪيو ويو. ڏاڍي شان سان اُن کي سڄائي، پوءِ هڪ وڏي ٽرڪ تي نامزل الند پلٽفارم تي ڪيس رکيو ويو ۽ مٿس گلن جي ورکا ٿي. گهٽ ۾ گهٽ هڪ ٽن گل ته واهه جا هوندا. ڀائي صاحب جو شرير رنگبرنگي گلن جو هڪ ڍڳ ٿي لڳو. ٽرڪ جي اڳيان هڪ قطار شردالن جي گلاب داڻين مان گلاب جو پاڻي ڇڪاريندا هليا ۽ پٺيان باجا ٽوڙي گائڪ سنگيت ورکا پڻ ڪندا هليا. ائين ڀائي ڌرمداس جي، مرتيو لوڪ مان ديولوڪ روانو ٿيڻ جي سواري شمشان طرف وڌي.

وري ٻه وڏي پورڪ شرير کي لاهي اگني سيڄا تي رکيو ويو ۽ ڀائي ڌرمداس جو پرم شش ڀائي سنتداس، شرير کي اگني اراڻ ڪرڻ جي رسم پوري ڪرڻ اڳتي وڌيو مس ته پنيان/پريان هڪ مائي جو آواز گونجيو: ٺرسو! آواز ۾ هڪ اهڙي درد للڪار هئي جو حاضرن چوڪڻا ويا. خلق کي ان حسن ۾ چيرينديءَ اها عورت هڪڙي ٻار کي پاڻ سان گهليندي اڳتي وڌندي رهي ۽ ماڻهو حيرانيءَ ۾ ڏسندا رهيا، گويا هيڙي اوچتي ۽ وچتر درشيه تي شاڪ ٿي ويا هجن.

مائي اماڪ اڳيان وڌي، اگني سيڄا جي ڀرسان اچي بيٺي ۽ محڪم آواز ۾ چيائين: اگني سنسڪار جي رسم ڀائي سنتداس نه، پر ڀائي ڌرمداس جو پٽ ڪندو. ۽ چوڪري کي اڳيان ڇڪي چيائين: مهاراج اها اپيل ٻڌي هن کي ڏيو. مائيءَ اها ڳالهه اهڙي وڏي واڪ چئي هئي، جو حاضر خلق مان گهڻن ٿي اها ڳالهه ٻڌي ورتي

سنت جي سيرت

□ ڪيرت ٻاٻاڻي

ڀائي ٽوپڻداس جو دل ٽٽڻ ڪري چالاڻو، اوچتو مرڻ ٿيو ته پوري نگر لاءِ ڏک
جي لهر ڇانئجي ويئي. هو پنهنجي شهر جو پيارو ته هو، ٻئي نگر جي ساڌارڻ
ماڻهن ۾ به ڄاتو سڃاتو هو. سندس ٺڪاڻي ۾ صبوح شام ڪيرتن لي ڇا ته پيڙ لڳندي
هئي! ماڻهو مٿس جهڙي موهت هوا. هڪ طرف هئي ڀائي صاحب جي شاهاڻي
شخصيت - خوبصورت ۽ موهيندڙ چهرو، اکين ۾ لاڄ، چپن تي دائمي مرڪ، ٿداور
ڇنڊ ڪلهي، وڏا وار پليان اڇلي، ڇاڪڻان جي ڪٽڪ ڪٽڪ سان، شان سان قدم کڻندو
۽ ٻئي طرف هئي سندس پنهنجي اپاءِ جي جهلڪ، جو مٺان سلڪ جو ڳجهو راز وسٽر اوٻاڻيدو هو ۽ وڇان
هو ته مدهالس ٻراڇڻ زماني جي رشيءَ جي ويڙهه ۾ ويٺل، گيتا، اپنشدن ۽ ادن
باوجود ڏومداس واقعي گيان جو ڀنڊار هو. سندس ٻروچن ۾ ٻڌندڙ اڪيون
همدو ڳرلڻ مان حوالا ۽ درشتانت اهڙي نموني ۾ ٻوال هوندا هئا جو ٻڌندڙ آنندمن، سمسار ۾
ٻوري مٽر مڪد لي ويندا هئا، گويا چند گهڙيون لاءِ هو پنهنجي ڪڏهن اکٿو ٻرچارڪن سان
ٻوڏي ويندا هئا. سندس شش ڀائي صاحب جي پيت آڳاٽن
ٻدا هئا. ويندي ويندي شرڌالو ڪيس

اهڙي سٽورش شخص جو لاچار ڪڏهن به وڃي! اهڙي گهيري ولن، للڻ
ڦيري وڪندا هئا، خاص طور ٻالڪن. جڏهن ڪرشن کي گويون ڪيس ڇڏڻ لاءِ ڪاوڙي ڳ
ڀائي ڏومداس کي سندس ششڻون وڙهي ويندا هئا. ڪيس پنهنجي مستڪ
لڳي اٽڪي هولدي هئي ڪجهرائون سندس چرڻن کي ڇهي مٿي ۽ هو ڪڏهن وا
لڳائيندا هئا. ڀائي صاحب جي ٻوش ٻوش ٻڌائي ٻوالدي هئي، اجازت
اڄ ڪان روڪيندو هو ۽ اڪيلي درشن لاءِ ڪڏهن به استريءَ کي

هولدي هئي. ٻن ۽ گياڻوان شخص جو دل ٽٽڻ ڪري اوچتو ديهانت
سندس شش ته گروه اوچتو ٻراوڪ پڌارجڻ ڪري
اڪرواسين ڀائي صاحب جي گيان ٻنڊاري مان آ

چڪي بيٺي هئي، سي پڻ ملول هئا. وڏي ڳالهه، جنهن ۾ هر ڇوري ۾ تورس هو، سا اها، ته ٻانو ڌرمداس جنهن کي ظاهري طور ته ڪو به شرير ۽ من جو روڳ لڳي نظر آيو ۽ سنڌس شڪن جي وشواس موجب هن کي سوا سؤ سالن جي عمر جو وردان مليل هو، سو پنجاهه سالن جي ڀرپور جوانيءَ ۾ ڪنهن راهه ريالي ولي ويو. ايشور جا اپار رنگ، ڪير ڄاڻي ۽ هٿ وجهي! اس چلن لاءِ اهو ئي سنتوش جو هڪ پهلو هو.

ٻاني ڌرمداس جو مرتڪ شرير، شردالن جي انتم درشن لاءِ ان ڏينهن لاءِ شڌ مد سان، سجاڻي ٽڪاڻي جي اهيءَ هال ۾ رکيو ويو، جتي ولهي هو شردالن جو من پرسن ڪندو هو. پورا اڻتاليهه ڪلاڪ لڳاتار رام ڌني ۽ اکنڊ ڪيرتن هلندو رهيو. نگر جي ماڻهن لاءِ ٻئي ڏينهن پڻ دروازو کليل رهيو. هٿ پرساديون ملنديون رهيون، فقير فقيري کي دان پڻ ملندو رهيو. واس ڌوپ ٻرندا رهيا. ٽئين ڏينهن تي واندڪ وڌيءَ موجب ٻاني ڌرمداس جي مرتڪ شرير جو ڪريا ڪرم ڪيو ويو. ڏاڍي شان سان اُن کي سجائي، پوءِ هڪ وڏي ٽرڪ ۾ لاهيل اڻند پلئٽفارم تي ڪيس رکيو ويو ۽ مٿس گلن جي ورکا ٿي. گهٽ ۾ گهٽ هڪ ٽن گل ته واهه جا هوندا. ٻاني صاحب جو شرير رنگبرنگي گلن جو هڪ ٽلهه ئي لڳو. ٽرڪ جي اڳيان هڪ قطار شردالن جي گلاب دانين مان گلاب جو پاڻي ڇڻڪاريندا هليا ۽ پٺيان ٻاجا ٽوڙي ڳائڪ سنگيت ورکا پڻ ڪندا هليا. انهن ٻاني ڌرمداس جي، مرتيو لوڪ مان ديولوڪ روانو ٿيڻ جي سواري شمشان طرف وڌي.

وري به وڏي پورڪ شرير کي لاهي اگني سمڌا تي رکيو ويو ۽ ٻاني ڌرمداس جو پرم شش ٻاني سنتداس، شرير کي اگني ارپڻ ڪرڻ جي رسم پوري ڪرڻ اڳتي وڌيو مس ته پٺيان/پاسان هڪ مائي جو آواز گونجيو: ترسو! آواز ۾ هڪ اهڙي درد للڪار هئي جو حاضرين ڇرڪجي ويا. خلق کي ان حسن ۾ چنڊرنندي، اها عورت هڪڙي پار کي پاڻ سان گهليندي اڳتي وڌندي رهي ۽ ماڻهو حيرانيءَ ۾ ڏسندا رهيا، گويا هڙئي اوچتي ۽ وچتر درشيه کي ڏاڪجي ويا هجن.

مائي امالڪ اڳيان وڌي، اگني سمڌا جي پرسان اچي بيٺي ۽ محڪم آواز ۾ چيائين: اگني سنسڪار جي رسم ٻاني سنتداس نه، پر ٻاني ڌرمداس جو پٽ ڪندو. ۽ ڇوڪري کي اڳيان ڇڪي چيائين: مهاراج اهو ٻال انهيءَ هن کي ڏيو. مائيءَ اها ڳالهه اهڙي وڏي واڪ چئي هئي، جو حاضر خلق مان گهڻن ئي اها ڳالهه ٻڌي ورتي

۽ سنڌن ڪنن ۾ الڳ ٻري ڄڻ اوچتي ڪنوڻ وقت ڪڙڪاٽ ٿيندو آهي. مهراج ۽
شاڪجي ويو هو، ٻرم شش ڏاڍهن هراسل اکين سان لهاري ڄڻ ٻچندو هجي ته هو
چا ڪري. ٻئي طرف ڀائي سنتداس مالي جي هن اڻولي ڪرِيا ڪرم ۾ وڳهن ۽ سنڌس
بدوڄن لي اڻترو ڪروڌ وس اوي واو، جو هوش.وڃاڻي ڪڇي گار ڪڍلدي ماڻيءَ
کي چيائين: ڪميڻي رن! لڌهڙي اها مجال! اڪر هتان ا، ڏڪو ڏيئي ٻاهر ڪڍو
ڪندوسانهه. ڪلبلي مچي وئي. آس پاس ايلل چيلن چپاٽن جون زباڻون جهڪي هن
درشيه لي توري وقت لاءِ ڏلڪجي ويئون هيون، سي کلي پيئون- ڪنهن چيو الڇلي،
ڪنهن چيو ڪاڇڻي، ڪنهن چيو حرامزادي، ڪنهن چيو ڪوڙلي، ڪنهن ڪجهه چيو،
ڪنهن ڪجهه. اڳو واس ڏرپ ۽ ڪلن جي سڳنڌ ۾ گارين جي درگنڌ سمائجي وئي ۽
شمشان جي فضا دک سان گڏ ڪوڙاڻ ۽ چڪتاڻ جو سواس ڪڻڻ لڳي.

ٻئي طرف مالي اڏول ايئي هئي- شوهر، اڙدي ۽ بيپرواهه! وڏي واڪي
چيائين: اوهان ٻنهي جي گروهه جي مرلڪ شرار ساڌهون هڙڪي گندي پاشا ڪم آئي،
سنڌس ايمان ڪيو آهي. اوهان منهنجو ڪجهه به نه بگاڙيو آهي، صرف پنهنجو مک
گندو ڪيو آهي...... اچان مالي؟ ڳالهه پوري ئي نه ڪئي جو ڀائي سنتداس ڪيس
پريور طاقت سان اهڙو ڌڪو ڏنو جو هوءَ سنڀالي، ان کان اڳ پار سوڙي ڏڙام وڃي
زمين تي ڪري ۽ هاڻو پوءِ ڪن ڪيس تڏا ۽ هڻيا ۽ سي ئي شهوڪ ڪپڙ گهليندا
دروازي کان ٻاهر ڪڍي ڪري آيا. پار ۽ ماڻهون داڍهون ڪندا رهيا .... چڱو خاصو تماشو
لي پيو.

ڀائي ڏرمداس جو اڳئي سسڪار ته دکدائي ۽ گهٽيندڙ واڌو مدبل ۾ ٿي گذريو،
پر وڏي پورڪ، ڀائي سنتداس ڀائي صاحب جي گديءَ تي ويٺي ٿي ويٺي، انهن
کان اڳ، ڀائي سنتداس ۽ اين چئن شخصن تي فوجداري ڪورٽ جا سمن اڳي ويا،
جنهن ۾ مٿن مکيه طور ٽي ڏوهه مڙهيا ويا هئا: (1) ته هنن جمنا ڀائي ۽ سنڌس پار
تي حملو ڪري مٿن مارڪٽ ڪئي آهي، (2) ته هنن ڀائي ڏرمداس جي هڪڙي پٽ
کي پنهنجي پيءُ جي اڳئي سسڪار جي ڪارڪ وڏي کان روڪي، سنڌس بنيادي
حق جو الڳهڻ ڪيو آهي، (3) ته هو وسايکهاڻي ڪري ڀائي ڏرمداس جي هڪڙي
وارث کي پنهنجي پيءُ جي گدي ۽ ان ملڪيت کان محروم ڪري، ڀاڻ ٿپائڻ لاءِ
گهرن ۽ وڏڪ ڪو تي معاملو جاري ڪيو هو ته جيستائين مٿين لڪاري
ڳالهين/سوالن [illegible] ٿيو آهي، انهن هو ڀائي صاحب جي گدي ۽ ورثي جي

باري ۾ ڪو به فيصلو نه قدم کڻي نٿا سگهن، ڇاڪاڻ ته اهڙو عمل قانوني ڏوهه
ليکيو ويندو، جنهن لاءِ ڪڙي سزا ملي سگهي ٿي.

ٽڪاڻي جي شيوادارن ۽ ڪرمچارين تي هن حڪناهي جاري اچڻ تي نه ڄڻ
وڄ ڪري هئي، ۽ پوري نگر ۾ حيراني ۽ ڇوٻول مچل هو. سڀ ڪنهن ٽي ڏندن
آگريون ڏنيون. پوءِ جڏهن ڪيس هليو ته پهرين نه وڪيلن جون وڏيون حجتون ۽
لمبيون دانڌل بازيون هليون. ڪافي شنوايون ٿڪري ويئون. آخر جج، فريادي،
يعني جمنا ٻائي جو بيان رڪارڊ ڪرڻ لاءِ تاريخ مقرر ڪئي.

ڪورٽ ۾ تِر ڇڏڻ جي به جاءِ نه هئي. ماڻهو اتيرا اچي مڙيا هئا ڄڻ ڪنهن
وڏي جادوگر جو ڪو کيل ٿيڻو هو. ٻائي ڌرمداس جا شش نه وڏي تعداد ۾ حاضر
هئا، ۽ حيرت ڪارڻ ٻيا نگرواسي ۽ ڪيترائي قانوني دنيا جا ماهر به اچي ڪورٽ
۾ ڪاهت ٿيا هئا.... پڪار ٿيڻ تي جمنا ٻائي پٽ کي هٿ کان وٺي اچي ڪورٽ جي
کٽهڙي ۾ بيٺي. گيتا تي هٿ رکي ماڻيءَ کان قسم کڻايو ويو ته هوءَ سچ ۽ سچ
کانسواءِ ٻيو ڪجهه به نه چوندي. هڪ پلڪ لاءِ ماڻي ٿوري هڇڪي، ۽ پوءِ پاڻ تي
قابو پائيندي، جج تي نظرون اٽڪائيندي جمنا چوڻ شروع ڪيو:

صاحب، ٻارهن سال اڳ مان هن شهر ۾ آئي هيس. ٽڏهن منهنجي عمر ويهه
سال هئي. مان جوان هيس، مان سندر هيس. ٻائيجن مونکي پنهنجي شيوا لاءِ ٽڪاڻي
۾ نوڪريءَ ۾ رکيو هو. مان ڏاڍي شرڌا سان سندن شيوا ڪندي هيس- ڪپڙا ڌوئڻ،
انهن کي استري ڪري رکڻ، شڌ گيهه ۾ سندن پسنديءَ جا طعام تيار ڪرڻ ۽ وقت سر
کين ڀوڄن ڪرائڻ، ٻرڻ ڌوئي الڳ ڪري رکڻ، سندن ڪمري جي ڇنڊ ڦوڪ ڪرڻ ۽
سندن بسترو سهيڙڻ ۽ اچڻ وڃڻ وقت سندن چاکڙيون صاف ڪري رکڻ ۽ وڃڻ وقت
آٽي سندن اڳيان رکڻ ۽ ٻيا اهڙا وڏا ڪم ڪندي هيس. مان ماڻي عام پنڊاري مان
ڪانه ٿيندي هيس ۽ ٽڪاڻي جي پٺيان جيڪي ڪوٺيون شيوادارن جي رهڻ لاءِ آهن،
ان مان هڪڙيءَ ۾ رهندي هيس. ٻائيجن جا جيڪي پرم شش سامهون ويٺا آهن،
انهن کان پڇو ته اهو سچ آهي يا نه؟ .... پوءِ هڪڙي ڏينهن جڏهن مان ٻائيجن جو
بسترو سنڀائي رهي هيس ته هو ڪمري اندر لنگهي آيا ۽ چيائون: جمنا اڄ مون کي
ڏاڍو بخار آهي، تون هٿ ٿي ڪجهه هيٺ وڃائي، سمهي پئي، متان مون کي رات جو
ڪنهن شيءِ جي ضرورت پوي. مون چيو: جيڪا اوهان جي آگيا ۽ دروازو اندر

ڪري فرش تي ليٽي پيس. اڌ رات گذري هوندي ته مون کي سڏي چيائون: جمنا،
منهنجو مٿو ڏاڍو سور پيو ڪري. مٿي اچي کٽ تي ويهي، مون کي زور ڏي. مون
وري به سندس آگيا جو پالن ڪيو ۽ ڪين زور ڏيڻ لڳس. ٿوري وقت کانپوءِ هن
پنهنجو مٿو وهاڻي تان کڻي منهنجي گوڏي تي رکيو.... ۽ ٿوري ساعت کان پوءِ هن
پنهنجون ٻانهون ڇڪي منهنجي ڳچيءَ جي چوڌاري وڌائون ۽ منهنجو منهن ڇڪي
پنهنجي منهن سان لڳايو... مان ڏڪي ويس، منهنجو ساهه منجهڻ لڳو ۽ زور زور
سان سهڪڻ لڳس.... جمنا سچ پچ ڪنبي ۽ ان وقت به ڏڪي رهي هئي، سڏڪي
رهي هئي ۽ سندس آواز ڪاڪا ڪلي ۾ ئي گهٽجي ويو.... هوءَ شانت ٿي ويٺي ۽
سندس ڪنڌ هيٺ جهڪي ويو.

پلڪ جي خاموشيءَ کانپوءِ جج جو آواز گونجيو: پر تنهنجي زاليءَ مان اهو نه
ثابت ڪرڻ ٿيو ته ڌرمداس تنهنجو پتي هو ۽ هن ٻالڪ جو پيءُ.

جمنا جڏهن ڪنڌ مٿي ڪيو ته سندس اکين ۾ آنسون هئا. هن وري به همٿ
جمع ڪري پاڻ کي قابوءَ ۾ آندو ۽ بيان جاري رکيو: صاحب، پوءِ اهو ئي ڪجهه ٿيو،
جيڪو پرش ۽ استريءَ جي وچ ۾ ٿيندو آهي ۽ انهن ڪيترائي ڏينهن مان سندس
شيوا لاءِ سندس ڪمري ۾ هيٺ سمهندي هيس ۽ جڏهن به هو سڏيندو هو ته وٽس
ويندي هيس. ڪجهه مهينن کانپوءِ منهنجا پير ڳرا ٿيا ته مان هراسجي ويس. ساهس
ڪري کين ٻڌايم، پر هو گهٻرايا ڪونه.

مون کي جهجها پيسا ڏيئي ڳوٺ روانو ڪيائون ۽ مان ظاهري طور اهو ٻڌائي
ڏيئي ته منهنجي پوڙهي ماءُ بيمار آهي، نڪاڻي جي شيوائن کان ڇٽي وئي، ڳوٺ
هلي ويس. ٻارهن مهينن کانپوءِ، ٻار ماءُ وٽ رکي مان موٽي آيس. منهنجي واپس اچڻ
تي بابو صاحب ڏاڍو ناراض ٿيو. پر مون کي وري به نڪاڻي ۽ سندس شيوا لاءِ رکيو
ويو.... پڇو هن شخص کان ته اها حقيقت به صحيح آهي يا نه....

جج جمنا ٻائي کي اڌ ۾ ٽوڪاري سوال ڪيو: تنهنجي واپس اچڻ کانپوءِ به
ڌرمداس تو سان ساڳيو رشتو قائم رکيو؟

جمنا ٻائي هيڏي اوچتي سوال تي ڇرڪجي ويئي، لڄي ويئي. ڪن پل سن ٿي
ويئي. پوءِ جهڙ ڳالهه کي ٽڪو ڪندي چيائين: نه. هيڪاري ٻاليهن جو مولهار
وڌڻ لڳو... مولڪي هڪڙي ڏينهن سڏي چيائون: جهجها پيسا وٺي تون وڃي ڳوٺ
رهه: سالين ٿاڻي اوهان ڪالسواءِ سک موڪلي سگهان ۽ نه ملندو.
ٻاري ڪاڻ ٿيندس. اگر اوهين موڪلي ڏنديءَ ٻار کان پري ڪندا ته

ماءُ پنهنجو به انت آڻيندس ۽ ٻار جو به. هو گهڻي سوچ ۾ ٻڏجي ويا. ايسٽ لنڪر ڪان ٻري غريب بستيءَ ۾ هڪڙي کولي خريد ڪري مونکي اُتي رهايائون ۽ مهيني سر مونکي خرچ پکو پهچندو رهندو هو. ڪڏهن ڪڏهن هو مون وٽ ايندا هئا، غريبن جي سار سنڀال لهڻ بهاني مون کي ڏسي ويندا هئا. ٻار کي گود ۾ کڻي گد گد ٿيندا هئا. مون هن سڄي عرصي ۾ ڪين صرف ٻه خواهشون پوريون ڪرڻ لاءِ ويٺي ڪٽي هئي - هڪڙي شاديءَ جي قانوني طور سواني مڃڻي ۽ ٻيو سهاڳ جي قانوني طور مڃڪل سوڙ....

۽ پوءِ جمنا جو آواز ورڻي ۽ ٿوري وقت لاءِ ڪٽجي ويو، گويا اندر جي ٻيڙا ڪيس لوڏي رهي هئي.... پنهنجي ٻاچ مان مڃڻي لاهيندي، چيائين: صاحب ڏسو، هن مڃڻيءَ تي ٻارهن جو نالو اُڪريل آهي ۽ اُها وڏائي پرسان سول ڪورٽ جي ڪلارڪ کي ڏنائين. جج مڃڻي ولي اُن کي چٽائي ڏٺو ته وچ تي انگريزي اکر ڊي (D) ميناڪاريءَ ۾ اُڪريل هو ۽ پوءِ جمنا پنهنجي ڳلي مان مڃڪل سوڙ لاهي، ڪلارڪ طرف اڳتي وڌائيندي چيو: صاحب، هن ۾ جيڪو لنڊيڙو لاڪيٽ پوتل آهي، انهن ۾ ٻاني صاحب جو فوٽو به پيل آهي. جج صاحب لاڪيٽ ولي اُن کي ڏٺي غور سان ڏٺو ۽ ميناڪاري اندر ۾ پنهنجو ڪنڌ لوڏيو، انهن پڪ اُسي پڪ ڪورٽ ۾ ويٺل ڪيترن شخص جي دل هڪڙي ڌڙڪڻ ته ضرور گسائي ويئي هوندي.

۽ پوءِ جمنا ٻانيءَ جو آواز نڪو تي ويو ۽ لرزندو رهيو: جڏهن کي پڪي معلوم ته هجي ٻڌ ٻارهن مونکي ور مالها ٻاني پنهنجي پتني سويڪار ڪيو هو ۽ منهنجي ڪڍ مان چاول ٻالڪ کي پنهنجو سنتان قبول ڪيو هو. ٻيءَ جي جنتري لـ هيءَ ٻالڪ هر شيءِ ۽ هر خوشيءَ کان محروم رهيو، پر سندس وڃڻ ڪالهوءَ ته ڪيس آهي سڀ اڌڪار ملڻ گهرجن، جيڪي اسان جي سماج ۽ اسان جو قانون ڪنهن به ٻار کي ڏئي ٿو.... مون کي ڄاڻ آهي ته ٻاني صاحب جا شش مون کي انهيءَ انصاف ڪڏاچت ڪو ڻ ڏيندا.... ٻر مان پڇڻ ٿي چاهيان ته هيءُ انصاف جو گهر ۽ جا منهنجي معصوم لاءِ ۽ منهنجي لاءِ پنهنجا دروازا بند ڪري ڇڏيندو؟.... ۽ پوءِ هيءَ ٽٽي پئي ۽ ٻار واسٽ قانوني ماءُ کي ڏسندو رهيو ۽ ڪيس ڇنبڙي پيو....

انهن لڳو ڪورٽ ۾ ڪو دسٽي اُمر ڪريو آهي. ٻاهران ته موسم جهڙو سناٽو ڇانئجي ويو. ڪورٽ ۾ ويٺل ٿوڙي ٻاتل جي پنڊ پهڻ تي ويا هجن. سندن اکيون ۾ هڪ هنڌ اٽڪي ٻيهي وٺون هيون. جڏهن جج ڪرسيءَ تي ويٺو. جج اُٿي ڇڏي

سنڌي وارو هجي. سندس اکيون وري ان سامهون ٻئل قانون جي ڪتاب ۽ ڪري
وڻون هيون. هن پنهنجي پوري قانوني زندگيءَ ۾ هن قسم جو وچــر ڪيس ڪين
هاڻو هو. سندس ذهن جي هڪ ڪن ۾ ڦرلدو هجي - قانون، حڪومت، انصاف اخلاق
مڙني جيزون ٽڙاون پکڙاون پيئون هيون. ڏ للاو آڪار! جتن ۾ جڳ ڪجهه پڪندو
هجي- سعيد ميز جيتي. ڇا هو هن انـــل سچ جو پالن ڪري فتوا ڏيئي سگهندو؟
ڇا ليندو؟ هڪڙو زاڙلو هندو ڌرم جي بنياد ۾ ڏارون پيهي ويندا اون، هندو سماج جي
جهل مرناداڻن جو ٻڌل ڪري اڇي ٻت ٻولدو .... اساڻي ڌرمداس جيا شش پنهنجي
ڪروه بابت حڪومت اوداشه ڪري سگهندا؟ ڪي ۽ هتي ئي انهوش ٿي ويندا،
ڪي وري گهر ٻيهي گلي ۾ ڦاهي وجهي پاڻ کي ڇت ۾ لٽڪائي ڇڏيندا... ڪيڏي
۽ للڪار! گهري الجهن ..
۽ پوءِ ڪنهن شاهه نسان سچائي ايندي هڪڙو ڳـرو ۽ گهمير آواز جي پـڙاڏي
والڪر الير: ڪورمت سپاهي ٿانين ارخواست ڪئي آئي وڃي.
□

3/41, Adarsh Nagar, Prabhadevi, Bombay-400025.

آنڊ مانڊ

☐ هريڪانت

ڪجهه به پنهنجي جاءِ تي نه هئو.

ڪاريڊار ۾ آرام ڪرسيءَ تي آهليو هن سامهون نهاريو. ڊرائينگ روم، صرف چوڻ لاءِ. اڄ ترتيب اهڙي ڪانه هئي جنهن سان اهو ڊرائينگ روم لڳي. قاليچو گول گول ٿيو هڪ ڪنڊ ۾ پيو هئو. سوفا چيئرس هڪ ٻئي، ٻه پلاسٽڪيءَ ۾ پيئون هيون. ديوان اڃا اڌ ئي کڙو هئو. ٽيمپ - اسٽينڊ پنا شيشي جي پيتي ۾ پيئي هئي. پيتين تي ٽنگيل وارئون ليڊ ٽيون پيارئون ڪلاڪرتيون جيڪي هن ڪاليج جي شاگرديائين سان گهمڻ ايڪ ٻاهرين دوران ڪٺيون هيون، ڪاسه جي ڪوڪي ۾ پيئون هيون، جيڪو شايد ڪاپي ڀاسي ايڊرو ۾ پيو هئو. حالت بيڊ روم جي به اهڙي ئي هئي جهڙي فليٽ جي ٻين حصن جي، ڪجهه به پنهنجي جاءِ تي نه هئو.

اها، آڪٽوبر جي هڪ شام هئي. مئي. مئي سيءَ ۾ اداسائيءَ پري. ٻاهر مڻهن اولڊاهي ٿي وئي هئي. هن واچ ۾ وقت ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي. شايد ڇهه ٿيا هئا. ٽين سرڪاري فليٽ ۾ پهتي کيس ٽي ڪلاڪ ٿي ويا هئا ليڪن ....

سرڪاري آفيسرن واري ڪالونيءَ ۾ شاندار اپارٽمينٽس ۾، ستين فلور تي ان ڪمرن وارو فليٽ الاٽ ٿيڻ تي کيس جيڪا بي انتها خوشي ٿي هئي، ٻٽيءَ جي هڪ ئي ڪاروائي اڪي پوري ڇڏيو هئو.

حالانڪ شاديءَ جي ٻهراڻين سال ٿي اڳيءَ جي جهم کان ٽرسٽ پوءِ سندن سنبنڌن ۾ ٽڪرائي اچڻ شروع ٿي وئي هئي ٽڏهن به سال ۾ ٻي چار ڏينهن هو ڏهلي ايندو ٿي هئو. ڪڏهن ڪمپنيءَ جي ڪنهن ميٽنگ ۾ شرڪت ڪرڻ، ڪڏهن خاص طور ڏيءَ سان گڏ جڻ، هر ڏفعي هو کيس اوڪري ڇڏي اميءَ هلي رهڻ جي صلاح ضرور ڏيندو هئو. صلاح جي اڳيان پيڊيان ايندل ڏليل ۾ ڪڏهن ڪڏهن

کين للڪار، ڪڏهن ڏمڪيءَ جو هاڪر پڙاڏو بڻ هوندو هئو. جيڪو هوءَ پڌي
ٿي ولندي هئي.

پرش ۽ ناريءَ جي پرڪالن بابت سندن وچار هڪٻئي جي بلڪل ابتڙ هئا
هو چوندو هئو - لوڪي گهر جو محاذ سنڀالڻ گهرجي ۽ مرد کي ٻاهر جو. هوءَ چوندي
هئي - مان اڪيلي محاذ سنڀالي سگهان ٿي. هو چوندو هئو. تون پنهنجي ذاتي
ڪمزوري وساري مردن اڳيان وڌڻ جي اجائي ڪوشش ڪري رهي آهين. هوءَ
چوندي هئي - مونکي ڪمزور سمجهڻ تنهنجو ڪوڙو اهم آهي Your false ego man....

What do you mean ?

I mean what I say !

اهڙن وارتالاپن دوران سندن آواز جو سُر ۽ سما ڪڏهن ڪڏهن ٽڪراءَ جو
اثر چڏ پيدا هئا. اهڙن اٽڪلن ۾ ليڪيءَ کي اچانڪ ڪمري ۾ گوڙ اڌو ڏسي ٿي چپ
ٿي ويندا هئا. هوءَ ئي سندن سنبنڌ جي وڏي ۾ وڏي ڪمزوري هئي ۽ وڏي ۾
سگهه.

اڄ هوءَ پاڻکي ڪمزور محسوس ڪري رهي هئي. هڪدم ڪمزور ۽ اي-
هيار. هن پرس کولي سگريٽ جو پاڪيٽ ڪڍيو. جيڪو جهڙو گهر ڇڏڻ وقت
سامان سميٽيندي مليو هوس. لائيٽر جي هلڪي روشنيءَ ۾ سندس نظر واسڌي
پرسان رکيل فرج تي پئي. مزورن کان سامان رکائڻ وقت هن صرف فرج ۽ الماڙي
مٿين جڳهين تي رکايا هئا. فرج ۾ رکيل ميڙ جون بوتلون هاڻ اڌ ٿيون آيون واپون
هونديون، هن سوچيو ۽ سگريٽ مان هڪ ڊگهو ڪش هڻي پيٽيءَ جي وهنوار تي
سوچڻ لڳي.

اهڙن ٽڪراءَ ۾ اٺين وچ ۾ دُوري وڌي وڃڻ جي باوجود هو جڏهن به
دهليءَ ايندو هئو، گهر ۾ ئي رهندو هئو. ڪاروباري ڪمن مان واندو ٿي گهڻي ۾
گهڻو وقت، هو ٻنهيءَ کي ئي ڏيندو هئو. ڪمپنيءَ جي ڪار ۾ ڪيس گهمائڻ وٺي
ويندو هئو. چڙيا گهر، اپوگهر، انڊيا گيٽ، ڪيس جي پسند شيون کارائي، واندڪائي
وٺي ڏيندي ڏيو ڏيو سان گهر موٽندو هئو ۽ ان رات، هوءَ ماءُ ڏانهن اهارپندي ۾
ڪال هئي. ٻنهيءَ جي هر گڏجاڻي ماءُ ڌيءُ وچ ۾ هڪ دوري پيدا ڪري ويندي
هئي ليڪن وقت جي ولي اڪي ٻري ٿي ڇڏيندي هئي.

هن سامهون پيل ڪاري ٽرنڪ ڏانهن ڏٺو. سامان پيڪ ڪرڻ وقت ٻنهيءَ جا
سنت. ايسڪا حفاظت سان ان ۾ رکيا هئائين. ان ۾ اهي پيڪل والد پيڪا بڻ هئا جو

ڪڏهن نہ ڪڏهن ننڍپڻ کي ورائيندو هئو. ڪهڙيءَ عمر ۾ کيس ڪهڙا رانديڪا پسند هئا، هنکي سڀ ياد هئو.

هاڻي نہ هو مٺڙا ٻچپڻ وارا هوندا. خبر ناهي ننڍپڻ کي هي سڀ ڪيئن لڳندو هوندو. ٿي سگهي ٿو موٽي ياد ڪندي هجي. ياد ڪري روئندي هجي. واپس اچڻ وقت هلڻ جو ضد ڪندي هجي. ليڪن هن ائين ڪيو ڇو؟ شفقتن جو فائدو وٺي دوکيبازيءَ سان ننڍپڻ کي ڀڄائي وٺي وڃڻ.... ڪيڏي نہ.... ڪيڏي نہ.... پتيءَ لاءِ خراب لفظ هوءَ زبان تي آڻي ڪانہ سگهي. کيس اميد ڪانہ هئي تہ هو ائين بہ ڪري سگهندو. هڪ دفعي جڏهن هن ننڍپڻ کي پاڻ سان گڏ وٺي وڃڻ جي ڳالهہ ڪئي هئي تڏهن هن کيس اهڙو نہ ڪو جواب ڏنو هئو جو اُن ڪاڻ هن وري ذڪر ئي ڪونہ ڪيو هئو. ليڪن اڄ.... اوچتو.... هيئن.... ڪهڙو حيلو هلائجي. هوءَ سوچيندي.... پوليس؟ .. ان.... عدالت.... نہ.... نہ؟

سندس من ملول ٿي ويو. کيس لڳو سڀ بيڪار آهي. الماس جيڪو هوءَ ڪاليج ۾ پڙهائيندي آهي. الماس، جيڪو سندس آهي. ڊاڪٽوريٽ، نوڪري، شادي، عهدو، سرڪاري فليٽ سڀ بيڪار آهي. هڪ شخص جي هڪ قدم سندس وجود ئي ڌوڏي ڇڏيو هئو. هوءَ اٿي ڪرسيءَ تان ۽ ڊرائينگ روم پار ڪري بالڪنيءَ ڏانهن وڌي. وچتي پيل پاڻي جي شاهي ڪوڪي سان بي خياليءَ ۾ پير ٽڪرائڻ سبب کيس ٺاپو اچي ويو. ڪوڪي ۾ پيل ميوزڪ سينٽر کي ۽ پاڻ کي بچائڻ جي ڪوشش ۾ هوءَ اڇل ڏئي لوهہ جي ريلنگ تي وڃي پيئي. پاڻ سنڀالڻ تي کيس پيشانيءَ وٽ سور محسوس ٿيو. هٿ لائي ڏٺائين. ڳاڙهو پسينو هئو.

سامهون واري بلاڪ جي سڀني ماڙن تي سڀني فليٽس جا دروازا بند هئا. صرف ڪاريڊارن ۾ جهڪي روشني هئي.

هن هيٺ نهاريو. سندس بلاڪ اڳيان ٺهيل پارڪ سڄو پيو هئو ۽ شانت. صرف ڪڏهن ڪڏهن هوا جي جهوٽي تي، هتي هتي پکڙيل پنن جي کڙ کڙاهٽ ٿي ٿي.

هوءَ وري اندر هلي وئي ۽ آرام ڪرسيءَ تي ويهي رهي. گهر ناهڻ هر شيءِ کي ٺاهيڪو ڪري رکڻ تي دل ئي ڪانہ پئي ٿيس. خبر ناهي ننڍپڻ کي وري ڪڏهن ڏسي سگهندس! ٿي سگهي ٿو ايندي دفعي هو کيس پاڻ سان واپس وٺي اچي... ٿي سگهي ٿو.... ٿي سگهي ٿو هاڻي هو هن طرف اچڻ ئي ڇڏي ڏي.... پوءِ؟ هن اندر ۾ مونجهہ محسوس ڪئي. لڳس پيو ڪجهہ ٻاهر اچڻ لاءِ آتو آهي. هوءَ اٿي ۽ وري بالڪنيءَ ۾ وڃي بيٺي. ساڄيرو ئي نظارو اونده ڪارو ڳاهو، سي سي

وڃي پيٽ ۾ پيل ان ڪڙ ڪڙاهٽ.

نه ڊرائنگ روم، بالڪني، بيڊ روم، ڪاريڊار، بيڊ روم، بالڪني، نه ڊرائنگ روم ڪاريڊار، ڊوڙندي، ڊوڙندي هوءَ ٿڪجيءَ جي اسٽاد ڪمرن ۾ پهچيءَ جي ڏاڏاڻن کي وساري نه سگهي.

بالڪنيءَ ۾ بيٺي هن ڏوري ڏڪوار هيٺ نهاريو. سڌس من ۾ هڪ خيال آيو. ڪا ڏٻر هوءَ واڇار ڪندي رهي ۽ لڳو، هن ايصلو ڪري ورتو آهي. نه .... هن ڏور سان پهچندو پالڪي جيو ۽ آسمان وڃي بالڪنيءَ جو بلب روشن ڪيائين. اُن ڪالهوءَ اندر وڃي هن سڀئي بتيون ٻاري ڇڏيون. ڊرائنگ روم، ڪاريڊار ۽ بيڊ روم ڪالهوءَ ڪهڻ ۽ باٿ روم جون به.

فرج کولي هن بيئر جي بوتل ڪڍي. نه ڪ پهچندي سڌس ڏانئو بدلجي ويو. اڌ بوتل خالي ڪري، اُلڪي فرج ۾ رکي هوءَ اندر هلي وئي. ميوزڪ سسٽم کولي اُلڪي سامهون سان ڪئسٽ ۾ لاهي رکيائين ۽ اُن ۾ ويسٽرن ميوزڪ جو هڪ رڪارڊ لڳايائين. سڄو گهر ڇسس مسس آواز لهرن ۾ لرڻ لڳو. هن پاڻ کي نه لڏي ماڻي لهر ۾ لڙندو محسوس ڪيو. هڪ ئي ڍڪ سان بيئر جي بوتل خالي ڪري، رڪارڊ جي ڌن تي هن هورهان لوڏڻ شروع ڪيو. ڌن ٽهڪ لهندي وئي. سڌس لڙس نه لهز لهندو ويو .... لهز لهندو ويو ....

رڪارڊ پليئر جي سئي پهچڻ آواز بالڪل ڪري ڪري ۽ ڇاري خالي ڪمرش ڪمري ۾ گهمندي رهي ۽ هوءَ اُن سڀ ڪان بيخبر ليٽندي رهي.

ٻاهر ڪوئلي اولداهيءَ ۾ ٻن ڄڻن جو آلاپ جاري هيو. ☐

F-615, Curzon Road Apartments, New Delhi-110 001

ڏيڍيو

نامديو تاراچنداڻي

اڄو ته مان توهان کي ڪهاڻي ٻڌايان.

ٻڌو.

هڪڙو هو راجا.

ته ڇا اڄ ڪلهه پراڻي ڪهاڻي ٿي وئي آهي. پوءِ اُن ۾ ضرور راجا جي هڪ راڻي هوندي. راجا جو هڪ وزير به هوندو. راجا شڪار جو شوقين هوندو. وغيره. ڇڏيو اُن کي.

مان توهان کي ٻي ڪهاڻي ٻڌايان.

هڪڙو هو راجڪمار.

ٻڌ، اُن کي به ڇڏيو ن. اُن ۾ به ساڳيءَ طرح هڪ راجڪماري هوندي- خوبصورت. ٻنهي جو ليڪهن ٿي ويندو. ٻئي راڄ گهراڻي جو ڪو آپسي وير هوندو. وغيره وغيره.

اڄ ڪلهه اهڙيون ڪهاڻيون به عجيب ٿيون لڳن.

مان توهان کي هڪ ٻي ڪهاڻي ٿو ٻڌايان.

هڪڙي هئي پري. ته، سون پري. تمام سهڻي. ته، پري ته، هڪڙو هو جن- يا هڪڙو هو ڀوت. آري اُن ۾ ٽپ ڇاڇو. هن جو ساهه ته، هڪ طوطي جي پيٽ ۾- چڱو، ياد آيو. هڪڙو هو طوطو- هڪڙي هئي مينا. طوطو سون جي پڃري ۾ ويهو مٺو- مٺو ڪندو هو. سيتارام چوندو هو.

لڳي ٿو، اهي ڪهاڻيون اڄ ڪلهه ٻارن کي به ڪو خاص ڪو نه ٿيون وڻن.

چڱو، اڇو. مان توهان کي توهان جون ڪهاڻيون ٿو ٻڌايان. هڪڙو آهي جوان. توهان جهڙو. هڪڙي آهي جوانڙي - توهان جهڙي. هو پڙهندا آهن. توهان جيان- ڪاليج ۾. ڪنهن گهر جو اولو لڳو رهندو آهي. جوان کي پنهنجي ماءُ جو خيال آهي. هوءَ گهر ۾ بيمار آهي. ڪاليج مان ڇٽي هن کي دوا وٺي وڃڻي آهي. جوانڙيءَ کي

پنهنجي اندر اپنگ پڻ جو ذڪر آهي هوءَ گهر ويندي اٿهن ٿي هن جي اندر
پڻ جي سهڙيل نڪتن ۾ ساهہ پوندو يا اهڙو ئي ڪجهہ.
اهي آهن اڄ ڪلهہ جون ڪهاڻيون. اوهان جون پنهنجون ڪهاڻيون.

پروفيسر منشي "اڄ جي ڪهاڻيءَ" بابت آرٽس ڪاليج جي ڪلاس وٺڻ جو
پيرڊ وٺي ٿي رهيو هو تہ اهل لڳو. پيرڊ پورو ٿيو. هونءَ اڄ جو اهو چوٿون پيرڊ
ٿي هو پر ذري گهٽ پوءِ کو پيرڊ ورلو ئي ويندو آهي. هن کي ان جو افسوس ٿيو
تہ "اڄ جي ڪهاڻيءَ" تي هو جيتري مالڪ تياري ڪري آيو هو، هو اڌ ڪم بہ
پورو نہ ڪري سگهيو هو. خاص وقت اجائي نہ سگهيو. ورهي سياڻي کان ڪاليج ۾
هڙتال آهي. هو وڏيڪ اڀاڪو ٿي ويو. هن کي ارمان هو- اڄ هو خاص ڪم ڪري
نہ سگهيو هو. ڪيس ٻهراڻ پيرڊ ڀري هو. ڪجهہ اڻ ڪري ۽ ڪجهہ راند تنهن نہ
اچڻ ڪري سستيءَ سبب هو صبح جو ڪاليج ۾ انهن ٻڌاءِ ساٿي الين مس ڀيٽو هو.
هن کي ٻهچڻ شرط ياد آيو- سياڻي کان ڪاليج ۾ هڙتال آهي. ولتر هن کي سستي
وٺي وئي. اٿي پيرڊ ۾ ڪاليج جي ڇوڪرن جي ڪا التر- ڪاليج ليڪچر ڪلاسيءَ
جي سلڪشن هئي. هنن مدو پيرڊ اڻ ۾ ئي ختم ڪيو. هو پيرڊ وٺڻ وارو ۽ صرف
پندرهن منٽن ۾ ڪجهہ نہ ٻڌايو جو ٿي سگهڻ جي نہ ڪيس اميد هئي نہ ئي ڇوڪرن
کي. هو موٽي آيو.

ٽئين پيرڊ ۾ هن سان ڪو پروفيسر ملڻ آيو- ڪنهن ڏکئي ٽيڪسٽ بوڪ جي
بدلائي اچڻ ۾ هلندڙ ڪتاب بابت هن کان زوريءَ سهمتي وٺڻ لاءِ. اهڙا اڌ مدت جي
ڳالهہ ڪون ٿي ڪنهن نہ وقت اڻ ڪندي هئي - پر هنن ٻنهي اڻ لاءِ پنهنجو هڪ هڪ
پيرڊ وڃائي ڇڏيو. هن جو موڊ اهڙي رالدهگر جيان اداس ٿيڻ لڳو جنهن کي انهن
ٿوري وقت ۾ بازي کٽڻ لاءِ جٿاڪشي ڪرڻي آهي ۽ وقت هن کان کسڪي
رهيو آهي.

چوٿين پيرڊ ۾ ڇوڪرن هونءَ ئي اڌ ٿي ويندا آهن. هڪ تہ جن کي
بک لڳندي آهي، اهي هلي ويندا آهن. جيڪي نہ ويندا آهن اهي وري
بک ۾ اڌ ٿي ويندا آهن. وري اڄ هن پيرڊ ۾ ٻهراڻ پندرهن منٽ سياڻي کان
شروع ٿيندڙ هڙتال جي اچاڻ سڄاڻ ڳالهيون ٿيون. تنهن کان پوءِ "اڄ جي
ڪهاڻي" جي ساهتيڪ مضمون جي ٽاپڪ تي هن ليڪچر شروع ڪيو. باقي اچيل
ڇوڪرن مان نہ جيڪي صبح جو سوال پڇڻ وارن انهن ڳوڻ ماڻ ٽرڻ اڳڙي

اينديون آهن اُهي جهونا ڪاڳر لڳيون. هن کي لڳو، هن جو ليڪچر باقي جاڳندڙ
ڇوڪرين جي مٿان-مٿان وڃي رهيو هو. هونءَ هو ٻهڙي حالتن سان منهن ڏيڻ لاءِ
هنن کان سوال پڇندو ويندو آهي. هنن سان ڊائلاگ ڪندو ويندو آهي. پر اڄ
ٽاپڪ پوري ڪرڻ جي فڪر ۾ هو پنهنجو ليڪچر ڏيندو ويو. ٻيا ڪن خاص مثالن
جي- لس ٿي لس جيئن هو اڄ جو ايسي جو ٽاپڪ پورو ڪري سگهي ۽ پنهنجي
ڊائريءَ ۾ ڪجهه لکي سگهي.

اها ڊائري هن پنهنجي تسڪين لاءِ رکي آهي. جيئن هو پنهنجو پاڻ کي
دلاسو ڏيئي سگهي ته هو ڪجهه اهميت پيرا ڪم ڪري رهيو آهي. پر اڄ هن جو
هڪ به پيريڊ پورو ڪم ٿي نه سگهيو ۽ هيءَ ٽاپڪ به پورو نه ٿيو. هن چاهيو ته
اڄ هو ڪين ايڪسٽرا وقت وهاري جيڪر. پر هڪ ته هن جو سٽائت هو- هو
ايڪسٽرا ڪلاس ٿي وٺندو آهي جڏهن پورو ڪلاس اڳواٽ واقف هجي ۽ شاگرد پاڻ
به اُساهت هجن. هن پيريڊ هلندي سوچيو هو ته پيريڊ پورو ٿيڻ بابت هو هڙتال جا
ٿلهي ليکي سبب ڄاڻائي وٺندو. ڪيس پوري خبر به ڪانه هئي ته ايڏي وڏي هڙتال
آخر ڪهڙين ڊمانڊس لي ٿي رهي آهي. هن کي سڌ نه هئي ته هن کي ڇا ڇا نه ملي
رهيو آهي. پر هو اهو سڀ ڄاڻڻ جو اُساه به وڃائي ويٺو. هڙتال ۾ شامل ٿيڻ جي
سهمتي ته هو ڏيئي چڪو آهي. هن اِن اُن کان سواءِ ڪو وڪلپ رکيل به نه هو.

پيريڊ پوري ٿيڻ تي ٻاهر اڪري هن ڏٺو- گهڻو ڪري سڀ هڙتال ۾ هيٺئر
ڪان ٿي شامل آهن. اسٽاف روم ۾ پنڪو اڪيلو ڦري رهيو آهي.

ٻي ڏينهن گهر اچي هو پلنگ تي ڪريو. هن جي هميشه اِڇا رهي آهي- هو
سخت محنت ڪري ٿڪجي-ٽٽجي گهر اچي. گهر ۾ هنجي ڪم ۽ محنت سبب هنجو
خاص قدر ٿئي. ڪڏهن هنجي پتني هنجا بوٽ لاهي- جوراب لاهي ڪيس لوٽ
چانهه ڏاهي آڻي ڏئي. هنجي ٽڪل ڇهري طرف هوءَ همدرديءَ سان نهاري. پر هت
ڪم اُبتو هو. هو پنهنجي گهر ۾ ڏري گهٽ "نڪمٽو" ليکيو ويندو هو. هنجي
پتني هاءِ اسڪول ۾ ڪلارڪ هئي. هن وٽ ڪم جا انبار هوندا هئا. اڪائونٽ
بوڪس، الشاٽ، لئبرري، فرنيچر، لئبارٽري- سڀ جهنجهٽ هنجي سر تي سوار هوندا
هئا. هوءَ اڪثر گهر ۾ به ڪو نه ڪو ڪم کڻي ايندي هئي. هو هن طرف همدرديءَ
سان نهاريندو هو. چاهيندو هو- ڪيس ڪم ۾ هٿ وٺائي. پر هن کي صرف پڙهڻ ۽
ڏهين جو ٿي ڪورڙو ايندو هو. دنياداري حساب ڪتاب ۾ هو ٻار جيان معصوم هو.

ڪئالڪيوليٽر کي هو ٽي، وي، جو ريموٽ ڪنٽرولر سمجهندو هو.

هو ڪلهن ڪلهن چاهه لاهي پڻڌيءَ اڳيان نفر سان پيش ڪندو هو. رنڌڻي جو اهو هڪ ئي سبق هو سکي سگهيو هو. پاڙي وارا هن جي اُن ادائن تي ئي گهوريجي ويندا هئا.

اڄ، ڪرڻ لاءِ ته هن وٽ الساهه چڱن هو. پر فلحال ڪيس پنهنجي شڪتي اُن للڪي جيان وسرندي ويندي لڳي ايندي هئي، جيڪو رات ڏينهن سمنڊ رهندو آهي. هو اڄ ان ڪري خاص اداس ٿي ويو. اول ته هو دير سان ڪاليج آيو. هو پنهنجا پيريڊ نه وٺي سگهيو. هن صرف اڌ پيريڊ پڙهايو. اهو به ڏوري گهٽ ٻاڦ ٿي ويو. ائين ته هن سوچيو، اڄ هو جيڪو مسئلو ٿي موڪل تي رهي. پنهنجو ويڪ جو بار هلڪو ڪري. پر هڪ ته ان سان هو پڻ لاءِ ڏکيو شخص ٿيندو. ٻيو اُن طرح جي Abnormality ڪيس پسند به نه هئي. ان بجاءِ هو پنهنجي ويڪ جي هدايت تي پنهنجي ڪم ۾ وڌ ۾ وڌ مشغول رهندو هو ۽ فالتو وقت شاگردن جي طرح طرح جي تڪليفن ۾ سوالن تي ٻڌندو هو ار جمپ چاپي. ائين هو پنهنجو پاڻ سان Adjust ڪندو هو. ايءَ حالت ۾ هن کي اندر جو ويڪ سک سان سمهڻ نه ڏيندو هو. اڄ هو سوچي رهيو هو ته سياڻي کان شروع ٿيندڙ هڙتال جي باوجود هو روز برابر ڪاليج ويندو رهندو. ڪم هن لاءِ ٿي ڪو نه ڪو نڪرندو رهندو. هن ائين ڪجهه سوچي فون ڪيو. هن پنهنجي هڪ دوست کي هلو-هلو ڪرڻ کان پوءِ ٻڌايو ته اڄ هو پڇڻ آهي. ڪيس مزو ٿي نٿو اچي. جو ته سياڻي کان هو فائينل وارن کي ايڪسٽرا ڪهرالسي. هن کي دوست ورڪيو- ڀائي منشي صاحب، مون وٽ اڄ ڏهه وڳي ڪئسيٽ ليون آئون آهن. دل ٻهلائڻ لاءِ ٻه اُن ۾ هڪ ئي آهي. باقي ڪجهه ڪلاسڪس آهن. 2-3 انگلش- هڪ اڌ هارر، ذرا ٻارن کان سنڀالي رکيون ٿو ٻالڪن ٻالي اها پڙهائڻ جي ايماري سٽي ته نه آهي.“

هن مٿي تي ”او- او- انڊڪو“ چوندي فون رکيو. ڀلا ڪم ڪار جي هن جو اُن سمت ۾ من اداس هو. ائين هن کي نه ڀڪ لڳندي آهي ۽ نه ننڊ ايندي آهي. وڪ هن کي ائين چڪ پائيندو آهي جيئن ڏيئو. هن کي لڳندو آهي- هنجا هٿ- پير ڀلا ڪم- ڪار جي للهالي وٺا آهن- جڙ سڃي ويا آهن- ڏيئڙه جي چڪ جيان. هن جي سوچڻ جي شڪتيءَ تي اثر پوندو آهي. دليا ۾ پاڻ کي ونڪايل لڳو ۽ مايوس سمجهندو آهي.

شايد سوچ جي شڪتيءَ لي اڻ پورڻ سبب هن ڪجهه عجيب سوچڻ شروع ڪيو- هو هڙتال ۾ هڪ اهڙين قسم جي مطالبو ڪري- پگهار اڄاء ڪم وڌائڻ جي. چاهي هو دنيا جي اول نمبر ڇڙن ۾ شمار ٿو وڃي.

رامس جو هن ڪاٺوز ورلي. هو ورلي ونندو آهي. پر پوءِ به اڄ ڪيس ننڊ نه آئي. يا ڪيس ائين لڳي رهيو هو.

صبح جو هڙتال جي سرڪس ۾ هن پاڻ کي اڪيلو محسوس ڪيو. سرڪس جا سڀ ماڻهو سلوگن- سوٽر ڇوڙڻ وقت ساڄو هٿ مٿي کڻي جوش ڏيکاري رهيا هئا. هن کي شايد خبر ئي نه پئي هو ڪڏهن هٿ مٿي ڪري رهيو هو. سرڪس جي سوٽر جي آواز جي شور ۾ هن جو آواز به ٻڌجي نه رهيو هو. ائين ئي نه هن جا چپ الائي چا چئي رهيا. هنجي لب- ولهجه ٻين سان نه ملي رهي هئي.

سرڪس ۾ هلندي هو سوچي رهيو آهي- هن کان پوءِ ڪيس چا ڪرڻو آهي. پر ڪيس اڃا ڪجهه سجهي نه رهيو هو.

▣

141, Sindhu Nagar, Bhavnagar-364002

مُڪتي

□ وشنو ڀاٽيا

ڏاڏو گيانچند مولڪي خوب وڻندو آهي. اسان ٻنهي وچ ۾ ان ٻڙهين جو اثر آهي. ڏاڏي گيانچند جي ڪلهن تي چڙهي مان جوان ٿيو آهيان. ڏاڏي چوندي آهي ته هن ئي توکي پنڌ ڪرڻ سيکاريو. اڄ مان پنهنجن پيرن تي بيٺو آهيان ته اهو به پنهنجي ڏاڏي گيانچند جي بدولت. منهنجي ڪمن ۾، لکڻ پڙهڻ ۾ ڏاڏي جون ٻڌايل ڪهاڻيون گونجنديون آهن. جن مون ۾ سنسڪار، اخلاق، نيتي، مريادا ڀري آهي. چريتر ارمان ۽ ڪثرت تي خاص زور هو. اُن ڪري 85 ورهين جي ڄمار ۾ به ڏاڏو سلامت آهي. اکين جي روشني سلامت اٿس. ڪڏهن وڏي بيماريءَ سندس صحت مٿان حملو ڪونه ڪيو آهي. ڏاڏو اڪثر سان چوندو آهي ته "عمر جي Century ڪرڻ کان اڳ مان اوهان سان الوداع ڪونه ڪندس."

جڏهن بابو ڪٽنب کان الڳ ٿيو تي تڏهن ڏاڏي چيس "عبدشي! تو ڪٽنب جي وهاڱي جو پايو وڌو آهي. پوءِ الائي ڇا ٿيندو ٿي. موتين جي مالها ڳٺ ڇڄي ته سولهين - مالا ٽٽي - داڻا الڳ الڳ ٿيا ته رولڪ ڪونه رهندي ٻـرا! بابي چيو - بابا! ڪوڙي جذبات سان ڪم نه هلندو. جيئن جيئن ڪٽنب وڏي ٿو، تيئن ايئن جـڳهه تنگ ٿئي ٿي. پنجن ڄڻن ۾ 15 هزارن ۾ سٺي جڳهه ملي رهي آهي." ڏاڏي ڏکي اکين ۾ چيو - "منهنجو قسم ٿئي ٿي عيدشي - تو ڪٽنب نه ٽوڙيو آهي، پر ڏسج، ڪاٺ ڏليون نه ٽوڙجانءِ. توکي نه خبر آهي منهنجو ٻارن ۾ ڪيترو موهه آهي"

بابي ٻراوڻ ڏيندي چيس- "بابا، موهه رکيو آهي ايشور ۾ جيڪو اوهان جو پرلوڪ سڌاري سگهي ڪري." ڏاڏو اُٺي ٽامڻي تي واڙ- چيائين - "نالائق! تو مولڪي ڪوابو سمجهيو آهي ڇا؟ هي ٻڌن سچي ڪجهه جو اهڃل آهي. دم ڪچي ٿي نه اڃي مون سان ملهه ووڙهه- هيئر ته توکي دسي سگهان ٿو. منهنجو لوڪ پرلوڪ هڻ اسان ۾ ئي آهي." بابي چيس - "اوهان جي عمر جا شخص مالا جپيندا آهن." ڏاڏي ورائيو- جپيندا

هوندا مال، جيڪي پاڪ نه هوندا، جن پاپ ڪيا هوندا. منهنجو جيون ته اُس کليل ڪتاب
آهي. مونکي منهنجو ڪهڙو ڏپ؟
ها- ڪجهه نه خدا جو خوف کائو.
ڏ- ڇو کائوان، مون منهنجي ڪا ٻلي ماري آهي؟ رشوت کاڌي آهي،
منهنجي چوري ڪئي آهي؟ ڪنهن کي ڦاسايو آهي؟ پر خوف خدا جو اوهان ڪر
عيشي! جو اهڙن گلڙن جهڙن ٻارن تي هٿ هلائيندو آهين، تڏهن اوهان کاڌي
ٻڌجي ويندو آهين.

ڏاڏي سان بحث ۾ بابو هميشه شڪست کائيندو آهي. ان ڪري جڏهن ڏاڏو بحث شروع ڪندو آهي ته بابو ٽري پاسو ڪندو آهي. هينئر ته جڏهن بابي ڏاڏي جي والان کاسائيءَ جو لقب حاصل ڪيو ته ڪنڌ ڪڍائي ڇپائين- مونکي پنچائت جي ميٽنگ ۾ وڃڻو آهي- دير ٿي ٿئي.

ڏاڏو- ڏاڏي، 4 ڏيئرون- ممتا، ستي، ڪنتي ۽ گوپي. يعني منهنجون 4 ڦيون. ممتا بنارس ۾، ستي ڪٽياله ۾، ڪنتي وڌوا آهي، سندس گهوٽ حادثي ۾ مارجي ويو. گوپي ڌيئي ۾ آهي. چار پٽ- بابو سيمينٽ جو واپاري، چاچو چندلداس لڪڙيءَ جو واپاري، چاچو گلابداس هوٽل جو مالڪ، چاچو هوتومل پساري آهي. بابو، امان، مان ۽ 3 ڀيڻر سي ٿياسين 6 ڀاتي. چاچو چندلداس، چاچي چتري ڀاتي- کين ٻه پٽ ۽ هڪ ڌيءَ سي ٿيا 5. چاچو گلاب داس ۽ چاچي مٺري کين هڪ پٽ سو سي ٿيا 3. باقي چاچو هوتومل چاچي گومي ڀاڻي ۽ 5 ڌيئر، سي ٿيا 7 ڀاتي. ڏاڏا الڳ الڳ پر گهر هڪڙو، چلهه هڪڙي آهي. ڏاڏي کان سڀ ڏڪن. منهنجي اک ڪاڻي آهي. جنهن جي ٽڪيءَ سبب بابي الڳ ٿيڻ جي جرات ڪئي. ڏاڏي جي اک جو اثر ڪٽنب جي ٻارن تان گهٽجڻ لڳو. بابي جي نقش قدم جي پيروي ڪندي، چندلداس فليٽ ورتو. جڏهن ڏاڏي ڏٺو ته سندس ڪير ۽ اثر ٻڌي ته [illegible] ۽ ڏاڏيءَ کي وٺي فليٽ ۾ رهڻ لاءِ هليو ويو.

چاچي گلابداس ۽ هوتومل سان ڏاڏي جي گهٽ پوندي هئي. بابو ته منهنجي [illegible] ڏاڏي تن ۾ اڳيئي ڪري چڪو هو جو هن ڪٽنب ٽوڙڻ ۾ اڳرائي ڪئي هئي. ڏاڏي جي حالت ان موجب ڪمالپر جهڙي ٿي وئي جنهن جو حڪم مڃي نه سگهندا هئا. ڪٽنب کي گڏ رکڻ جون سڀ ڪوششون ناڪام رهيون. هو جو فليٽ ۾ ويو ته سڀني سان رسي ويو. آخري قدر جو چاچي گلاب داس جي اچي پٽ جي [illegible]

مڪتي

□ وشنو ڀاٽيا

ڏاڏو گيانچند مولڪي ڪوٽ وٽندو آهي. اسان ٻنهي ۽ ڇپر ان ٻڍڙهين جو اثر آهي. ڏاڏي گيانچند جي ڪلهن تي چڙهي مان جوان ٿيو آهيان. ڏاڏي جولڊي آهي ته هن تي لوڪي ٻڌل ڪرڻ سيکاريو. اڄ مان ٻنهنجن ٻچن تي اهڙو آهيان ته اهو به ٻنهنجي ڏاڏي گيانچند جي بدولت. منهنجي ڪمن ۾، لطيف ۾ ڏاڏي جون ٻڌايل ڪهاڻيون گونجنديون آهن. جن مون ۾ سنسڪار، اخلاق، امتي، مريادا ڀري آهي. چرتر نرماڻ ۽ ڪشرس تي خاص زور هو. اڄ ڪري 85 ورهين جي ڄمار ۾ به ڏاڏو سلامت آهي. اکين جي روشني سلامت اٿس. ڪنهن وڏي بيماريءَ سندس صحت مٿان حملو ڪونه ڪيو آهي. ڏاڏو فخر سان چوندو آهي ته "عمر جي Century ڪرڻ کان اڳ مان اوهان سان الوداع ڪونه ڪندس."

جڏهن ٻابو ڪتاب کان الڳ ٿيو ته ڏاڏي چيس "عينڪي! او ڪتاب جي وهاڻي جو ٻاٻو وڏو آهي. ٻوءِ الائي ڇا ٿيندو ڙي. مولين جي ماڻها گڏ هجي ته سولهين ـ ماڻ ٿئي ـ داڻا الڳ الڳ ٿيا ته رولڻ ڪونه رهندي ٻـوا بابي چيو ـ بابا! ڪوڙي جذبات سان ڪم نه هلندو. جيئن جيئن ڪتاب وڏي او، ايئن ايئن جڳهه تنگ ٿئي ٿي. ٻچن لاءِ 15 هزارن ۾ سٺي جڳهه ملي رهي آهي." ڏاڏي ٺڪي اهڙي ۾ چيو ـ "منهنجو قسم ٿئي ڙي عينڪي ـ او ڪتاب ته ٽوڙاو آهي، ٻـر ڏسـڄ، هاڻ داڻيون نه ٽوڙجان. لوڪي ته ڪيو آهي منهنجو ٻارن ۾ ڪيترو موهه آهي"

بابي ٻراوڻ ڏيندي چيس ـ "بابا، موهه رکيو آهي اهڙو ۾ جيڪو اوهان جو ٻراوڪ سکي ڪري." ڏاڏو ٽپي ناهڙي تي وڌو ـ چيائين ـ "لالا ! تو مولڪي ڪو ٻڌو سمجهندو آهي ڇا؟ هي ٻڌن سچي ڳالهه جو اهڃاڻ آهي. د ۾ سچيءَ ته اچي مون سان ملهه وڙهه ـ هينئر به لوڪي دسي سگهان ٿو. منهنجو اوڪ ٻراوڪ هجن ٻسارن ۾ ٿي آهـ..." ، چيس ـ "اوهان جي عمر جا شخص ماڻا جيئندا آهن." ڏاڏي وراڻيو ـ جيئندا

هوندا مالا جيڪي پاڪبڪي هوندا، جن پاپ ڪيا هوندا. منهنجو جيون ته اش ڪلنڪ آهي. مولڪي ڪنهنجو ڪهڙو ڏپ؟

پا- ڪجهه ته خدا جو خوف کاءُ.

ڏ- ڇو کائوان، مون ڪنهنجي ڪا پلي ماري آهي؟ رشوت کاڌي آهي، ڪنهنجي چوري ڪئي آهي؟ ڪنهن کي راڄايو آهي؟ پر خوف خدا جو تون ڪر عيشي! جو اهڙن گلڙن جهڙن ٻارن تي هٿ هلائيندو آهين، تڏهن تون کاسائي ٻڻجي ويندو آهين.

ڏاڏي سان بحث ۾ پاپو هميشه شڪست کائيندو آهي. ان ڪري جڏهن ڏاڏو بحث شروع ڪندو آهي ته پاپو ٽيڙي پاسو ڪندو آهي. هيئنر به جڏهن پاپي ڏاڏي جي واتان کاسائيءَ جو لقب حاصل ڪيو ته ڪند ڪڍائي ڇپائين - مولڪي پنڊتائن جي ميٽنگ ۾ وڃڻو آهي- دير ٿي ٿئي.

ڏاڏو- ڏاڏي، 4 ڌيئرون - منڊا، ستي، ڪنتي، گوپي. يعني منهنجون 4 پڦيون. منڊا بنارس ۾، ستي ڪتياڻه ۾، ڪنتي وڌوا آهي، سندس گهوٽ حادثي ۾ مارجي ويو. گوپي دبئي ۾ آهي. چار پٽ - پاپو سيمينٽ جو واپاري، چاچو چنڊلداس لڪڙيءَ جو واپاري، چاچو گلابداس هوٽل جو مالڪ، چاچو هوتومل پساري آهي. پاپو، امان، مان ۽ 3 ڀينر سي ٿياسين 6 ڀاتي. چاچو چنڊلداس، چاچي چتري پاڻي - کين ٻه پٽ ۽ هڪ ڌيءَ سي ٿيا 5. چاچو گلاب داس ۽ چاچي منري کين هڪ پٽ سو سي ٿيا 3. باقي چاچو هوتومل چاچي گومي ڀاتي ۽ 5 ڌيئر، سي ٿيا 7 ڀاتي. ڌاندا الڳ الڳ پر گهر هڪڙو، چلهه هڪڙي آهي. ڏاڏي کان سڀ ڏڪن. هنجي اک ڪافي آهي. جڳهه جي لنگيءَ سبب پاپي الڳ ٿيڻ جي جرئت ڪئي. ڏاڏي جي اک جو اثر ڪٽنب جي پاتين تان گهٽجڻ لڳو. پاپي جي نقش قدم جي پيروي ڪندي، چنڊلداس فليٽ ورتو. جڏهن ڏاڏي ڏٺو ته سندس ڪير نه اچو پڌي ته هو به ڏاڏيءَ کي وٺي فليٽ ۾ رهڻ لاءِ هليو ويو.

چاچي گلابداس ۽ هوتومل سان ڏاڏي جي گهٽ پوندي هئي. پاپو ته هنجي نظرن ۾ اڳيئي ڪري چڪو هو جو هن ڪٽنب ٽوڙڻ ۾ اڳرائي ڪئي هئي. ڏاڏي جي حالت اُن فوجي ڪمانڊر جهڙي ٿي وئي جنهن جو حڪم فوجي نه مڃيندا هجن. ڪٽنب کي گڏ رکڻ جون سڀ ڪوششون ناڪام رهيون. هو جو فليٽ ۾ ويو ته سيٺي سان رسي ويو. اپتري قدر جو چاچي گلاب داس جي ٻئي پٽ جي جنم تي

به نه آيو. ڏاڏي آئي هئي، چاچي گلاب داس جي پٽ جي مڱڻي لاءِ ۽ اڄ ڇهين
مان ڪڏهن کي همت نه ٿي ته ڪيس ايندڙ ڏينهن وڃي. مان هوس ڏاڏي جو لاڏلو سو
اهو ڪم مونکي سونپيو ويو.

مون فليٽ جي در تي گهنٽي وڄائي. ڏاڏو در کولڻ آيو. ٻاڪي پائي مليو-
اچ صدورا اچ.

مان- ڏاڏا، طبيعت ڪيئن اٿو؟

ڏاڏو- ڇو منهنجي طبيعت کي ڇا ٿيو آهي. طبيعت خراب ٿئي منهنجي
دشمن جي. تون ٻڌاءِ والگر مونکي وساري ڇڏيو آهي.

مان- نه ڏاڏا- سڄو ڏينهن Studies ۽ Sports ۾ ٻڌي رهندو آهيان.

ڏاڏو- شاباش پٽ! ٻڌاءِ والگر سيمينٽ جو واپاري نه ٿجانءِ. گاوسڪر والگر
ڪرڪيٽ ۾ نالو روشن ڪج.

مان- بس اوهان جي آسيس کپي.

ڏاڏو- (ڀريل ڳلي سان) ٻر منهنجي آسيس ته هر وقت توسان آهي.

مان- بابا، گلاب داس جي پٽ جو اڄ مڱڻو آهي.

ڏاڏو- ڇو سندس ٻين ۾ ڇوڪرن ٻڌل هئڻ جو توکي موڪليو اٿس

مان- ان جي ڪوشش ٿي شايد توهان انڪار ڪيو ها.

ڏاڏو- هن گلاب مونکي ڏاڍو ستايو آهي. ڀاڳ کي امسار هاڻ تو سمجهي.
۾ پئسا ڇا ڪمايا اٿس، ته سڀڪ جو ڪنڌ اڪڙ ۾ اٿو، ٻڌاءِ اڱڻ جهڪي ها ته
ڇا تنهنجو ماٺ ٿي پوي ها.

مان- ٻر ڏاڏا، توهان منهنجو چيو نه ٿا موٽائيندا؟

ڏاڏو- ڇو موٽائيو ڪيئن؟ هل سر هل، هلان تنهنجي ڪري تو- ساڻ
گلاب جي چنچري ۾ هڪرار لاهي ڇڏاءِ.

مان- ڏاڏا غلطيون هميشه ننڍا ڪندا آهن.

ڏاڏو- پٽ، اها غلطي ناهي، وڏائي آهي، اڪڙ آهي. خير- اُن ڀاڳي ٿي
سڀڻ، منهنجي ڪيڏ نه پوي ٿيندي.

مان- ڪيڏ؟ ڇاجي؟

ڏاڏو- هيءَ فليٽ ڏسين ٿو؟

مان- هن فليٽ ۾ ڪهڙي خرابي آهي؟

ڏاڏو- اها سوسائٽيءَ جي آهي نه، هن سوسائٽيءَ ۾ هرڪو هڪ ٻئي لاءِ اجنبي آهي. نه راحت آهي، نه رنج غم آهي، ڪو هڪ ٻئي کي ڪجهه ٿو ڏي، ڪو نه اهڙي ديوارون، اهو ئي فرنيچر، ساڳيو خلاصو وڏو ڪمرو ويهي به نه سگهي. ٻالڪنيءَ ۾ ٻيهي نه رانديون ئي رانديون ۽ گاڏا ئي گاڏا گڙ گڙ ڪن. ٻين فلئٽن ۾ ٻيون ٽوڪون، اهي ڪتو نه سوڻهين پنهنجي ڪمري ۾. ڪئمپ ۾ سنڌي نه آهن، پنهنجا نه آهن. صبح جو سٺو سٺو ٻڪوان ڪاڻ نه سڄو ڏينهن نه اوت هوندي. وري مندر مڙهين ۾ ٻڌن ڀڄاڻ، ڀڄنون لڳيون ٿيون پيون آهن، تن ۾ ٿا وڃن، من نه ڪڏهن ماندو نه ٿئي.

ماءُ- پر هتي نه ماڊرن لائيف آهي.

ڏاڏو- ڪنڌ ۾ پوي اها ماڊرن لائيف- هتي ڪاهي ڪس لڳي پئي آهي. پنهنجي ڪئمپ نه سنڌين لاءِ سرڳ آهي.

ماءُ- پوءِ ڪئمپ ۾ هلي رهو.

ڏاڏو- رهندس ضرور رهندس. ٻه ڳالهيون منجهائن ٿيون. هڪ نه ڏاڏهن کي فلئٽ ۾ مڃو اچي ويو آهي. ماءُ ڪئمپ ۾ هلي رهندس نه پنهنجي ڏاڏي ۽ مون ۾ نه وڇوڙو اچي ويندو. ٻيو پٽهين سان منهنجي پوندي ڪاهي.

ماءُ- پر ڏاڏا منهنجي صدقي هلي رهو، ڏاڏيءَ کي مدائڻ منهنجو ڪم.

ڏاڏو- ڏس، پنهنجو شايد مڃي. اڄ ڀڏاڻ ٿي، موال، ڪشور آيو ائي.

ڏاڏي رڌڻي کان ٻاهر آئي، ٻڌائين پئي آسيس ورلر، ڪيس ڪئمپ ۾ هلي رهڻ لاءِ منائيم. ڏاڏيءَ چيو- دل نه ڪاهي پر هو جو ضد ڪن ٿا، نه مڃڻو ئي پوندو.

ڏاڏي گيانچند جڏهن فلئٽ جو دروازو کوليو هو نه هو مولڪي اڙڪ لڳو هو. پر ڪئمپ ۾ هلڻ جو ٻڌي ڏاڏي جڻ مڪتيءَ جو ساهه کنيو. جڻ سندس قيد جو مدو پورو ٿيو هو. هو ڪئمپ جي آزاد فضا ۾ رهڻ هلي رهيو هو. انهن جوش ۽ جوانيءَ سان سندس چهرو ٻهڪيو پئي.

120/114, Mulund Colony, Bombay-400082.

ويدنا ڀريل احساس

□ تارا ميرچنداڻي

ماما سولوءَ ۽ مولوڪي ولي ٻنهي کي گهر وٺي وئي هئي. ڊاڪٽر آنند جو من اڄ ڪنهن به ڳالهه ۾ نٿي لڳو. هڪ انهن ضروري Visit لاءِ وڃڻو هوس، پر آئي ۽ وڃي نه سگهيو رڪي رڪي کيس ماما جي ياد ستائي رهي هئي. ماما اڄ ٻهراڙين ۾ ٻيو شاديءَ جي ان سالن ڪالهه لئي ٻنهي کي گهر وٺي هئي ۽ انهن ۽ ڇڏي وئي ته هفتي ڏهن ڏينهن ۾ موٽي ايندي. آنند سوچڻ لڳو، سچ پچ ماما جي ياد کيس ستائي رهي آهي يا ٻارن جي نه هجڻ سبب، گهر جي اڪيلائي کيس ماما جي ياد جو ڀرم ڏياري رهي آهي. جي سچ پچ ماما جي ياد کيس تڙپائي رهي آهي ته پوءِ ڪملا ڪاڏي وئي؟ سندس دل ۾ ته بس ڪملا لاءِ ئي جڳهه هئي .. ته پوءِ ماما ڪيڏي مهل اچي سندس دل ۾ ڪملا جي جاءِ والاري؟

ڪملا، سندس پتني.... سندس پريتما، جا هر وقت پنهنجي چهڪندي هئي. سڄو ڏينهن بلبل جيان پنهنجي ٽڪار ٽڪار ڪندي هئي. جيترو ڳالهائيندي هئي، انهن کان وڌيڪ ڳائيندي هئي. ڳائيندي ڳائيندي ڪم اٿي لئي ويندي هئس، پر ڳالهه پوري ڪري نه سگهندي هئي. جيترو وقت آنند گهر ۾ رهندو هو ته پنهنجي اڳيان پٺيان ڦرندي هئس. ڪڏهن ڪوٽ پنهنجي ڇڏيندي هئس ته ڪڏهن ٽاءِ جي ڳنڍ ٺيڪ ڪندي هئس ... ته ڪڏهن رومال سگهندي هئي — اڄ ڪهڙي perfume لڳل آهي. آنند منڊو جهڙڪي چوندس، ”ڪوٽ لاءِ مٿي ڪڍان آئي جو ڇڏيان پنهنجي. ٽاءِ جي ڳنڍ بلڪل ٺيڪ آهي. تو ائي ته ٻڌي هئي.“ ڪملا لهجهندي چوندي هئس، ”ڪاش، تون ڊاڪٽر بدران ماسٽر هجين ها نه ڇوڪر ڊاڪٽر جو سرٽيفڪيٽ موڪلي توکي اڄ روڪي ڇڏيان ها. ڇا ته موسم آهي. هڪدم ڪرڻ جهڙي“. آنند چوندو هوس، ”مان جي ماسٽر هجان ها ته تو جهڙي شرارتي ٻار کي مرڪهو اٺائي سزا ڏيان ها“. ته هوءَ هڪدم خود لئي مرڪ اٿي ٻانهن ڏيڻ لڳندي هئي. آنند کي سندس عمر. ادا ته ڪل اچي ويندي هئي ۽ پوءِ ٻاڻ چڙائي وڃي ڪار ۾ ويهندو هو.

اُن ڏينهن نه اهڙي مستيءَ جي دوران ۾ ڪملا آنند کي چيو، " وڃڻ شرط اڄ ڪار واپس موڪلجو. مولڪي شايد لاءِ وڃڻو آهي." " جي حضور " چئي آنند وڃي ڪار ۾ ويٺو.

ڊسپينسري ۾ ويٺي اڃا ڪلاڪ مس ٿيو هوس. مريضن جي اڄ تمام خاص لمبي قطار لڳي پيئي هئي. ٻي پاڻياٺن سان اڄ تمام ان جي بدران ٿي لڳي ويندا ۽ ميرصاحب جو اساوڪيو سهڻو ٻولندو. اوڏي مهل فون جي گهنٽي وڳي. هيلو هيلو جيان آنند ڪنهو آواز ۾ چيو "44414 ڊاڪٽر آنند."

مايا جو گهٻرايل آواز، " آنند، جلدي گهر اچ. هڪدم."

مايا ۽ اُن طرح جو گهٻرايل آواز!...... هڪ سيڪنڊ ۾ آنند جي من ۾ طرح طرح جا انديشا گهمي ويا.

آنند پڇيو، "مايا، سڀ ٺيڪ آهي نه؟"

مايا چيو، " ڪملا جي ڪار جو ائڪسيڊنٽ ٿيو آهي. باقي آنند...... ڊپ نه ڪر."

آنند ترت پنهنجي اسسٽنٽ کي ان اڪرن ۾ ڪجهه سمجهاڻي ٽئڪسي ڪري وڃي گهر پهتو. ۾ سندس گهر پهچڻ کان اڳ ئي ڪملا جي زندگيءَ جو سفر پورو ٿي چڪو هو. سندس حالت ڏسڻ کان ٻاهر هئي. سڄو شرير چيٿجي ويو هوس. اهو سندر چنچل چهرو پياليڪ ٿڪجي پيو هو ۽ سندس آهي شرارتي اکيون اهيءَ پياڪ چهري مان اڃان نه ليٽا ٻاٽي رهيون هيون. ۾ آهن اکين ۾ اُن وقت موهه نه، پر خوف پيئي نظر آيو. آنند اُن موهه مٿيءَ جون اکيون پنهنجي هٿن سان بند ڪيون ۽ شرير تي اڳ ۾ ئي اوڍيل چادر سان سندس منهن ڍڪي ڇڏيو. ڪملا ۽ مايا جو ٻيءَ اوڇگارون ڏيئي روئي رهيو هو. ننڍڙا ٻي سالي جا جاڙا ٻار سولو ۽ مولؤ ڪجهه نه سمجهي مايا جي ساڙهيءَ جو پلو پڪڙي بيٺا هئا. ساڻيا جي اکين مان اکٽل لوڙها جڻ اکين ۾ ئي اٽڪيا پيا هئا. ڪملا جو اهو چنچل چهرو ڪيتري ڪوشش ڪندي به آنند وساري نه سگهيو هو. اُن چهري جي ياد ايندي ئي هو پاڻ کي گنهگار سمجهڻ لڳندو هو ته اُن ڏينهن جي هن ڪملا جو ضد پورو ڪيو هجي ها ۽ سانس شايد لاءِ وڃي ڪنهن سواري مواري جي لاءِ ٽرنڪ ڪري ٻڌايان ولي ڏي ها ته شايد......

۾ هو نه ڊاڪٽر هو. زال جي ٿيندي وڏي ضد ٿي پنهنجي مريضن ڏانهن لاپرواهه ڪيئن ٿي ٿي سگهيو! اهو سوچي هو پنهنجي من کي ڏي ڏيندو

رهندو هو.

انهن ڏينهن وڌيڪ جيڪو ننڍو ٿي گذاريندو رهيو. تنهن سالي جي ننڍڙن ٻارن کي آيا جي حوالي ڪري هو اسپتال ۾ ويندو هو. هوندو ته هو اسپتال ۾ هو پر سندس من، ٻارن جي ارد گرد ڦيرو ڦرندو هو. الاهه آيا ٻارن کي سنان ڪرايو هوندو ڪي نه ـ کاڌو کارايو هوندو ڪي نه. وقت سر ميڙو ۽ ڪير پيارو هوندو ڪي نه ...... گهر موٽندو هو ته ننڍي ٻارن کي سڀني سان جڪڙي ڇڏيندو هو. سمهندو هو ته به هڪ پاسي سوائو ۽ ٻئي پاسي مولڻ. اڪثر رات جو ته ٻي پيرا الي ٻارن کي ڏسندو هو. سوائو هو اهو ڪملا جي اصرار هو. سڀئي چولڊا هئا پل ۾ چوڪرو ٿيو آهي، آنند سوائو جي ڇوري تي چڱ هٿ هٿ گهمائيندو هو ته سندس من پڪارڻ لڳندو هو، ” ڪملا، تون ڪٿي آهين؟ تون مولڻ ۽ ٻارن کي اڪيلو ڪيئن ڇڏي وئين؟ مان تنهنجي هٿن ان ماهانتن مالڪن کي اڪيلي سر ڪيئن پالي سگهندس.“

۽ انهن ڏسندي ڏسندي ڏري گهٽ سال گذري ويا. سوائو ۽ مولڻ سڪول ۾ به وڃڻ لڳا هئا. آيا سندن ٺيڪ هٿي ۾ آنند کي هر وقت لڳندو هو ته هوءَ سندن پوري طرح سار سنڀال نٿي لهي، ان ڪري آنند اهانت اي آرام رهندو هو. ڪملا جي ٻارهاسيءَ تي ماما ۽ ڏاڏي به آيا هئا. ٻاڪولت هي ٻوڙهي ٻوڙ ڪالهوڻ ....

ڏاڏيءَ آنند کي چيو ” پٽ، تنهنجي حالت جو مان صحيح اندازو لڳائي سگهان ٿي. پر هر ڳالهه جو حل ٿيندو آهي. هنن ٻارن کي ڪا ڏسڻي مهندار ميءَ ٿي جهرڙي. ٻارن کي آيا جي نه .... پر ماءُ جي ضرورت آهي.“

آنند چيو ” ڏاڏي، اهو اوهين سوچيو ته ڪيئن ٿيا سگهو. ڪملا جي جاءِ هن جڳ ۾ ڪا ٻي ٻيءَ نه سگهندي.“

ڏاڏيءَ چيو، ” ها .... ڪم آهي جا پوري سگهندي. ماما.... ڪملا جي سڳي ڀيڻ. هوءَ ئي هڪ آهي جا تنهنجي ڏک ۾ شريڪ ٿي سگهندي. تنهنجي معصوم ٻچڙا محسوس ڪري سگهندي ۽ ٻارن جي صحيح معنيٰ ۾ ماءُ ٿي سگهندي.“

آنند ڇرڪندي چيو، پر ماما ...... هڪ widower، ان ٻارن جي پيءُ سان شادي ڇو ڪندي؟“

ڏاڏيءَ چيو، ” ماما قبوليو آهي.“

آنند چيو، ” پر ماما......“ وڌيڪ هو ڏاڏيءَ کي ڪجهه چئي نه سگهيو.

کيس ياد آيو اهو ڏينهن، جڏهن ڪملا ۽ ماما جي پيءُ آنند کي چيو هو، ” منهنجي پٽڪي ڏيکارڻ مان جيڪا پسند هجئي تنهن سان شادي ڪر. بس، اون

اسان جي گهر جو پاڻي پڻجين اها اسان جي خوشنصيبي ٿيندي." آنند لئي پڻ ڪان مايا
۽ ڪملا کي سڃاڻندو هو. ان ڏينهن ۾ پاڙيسري هئا. ٻنهي جي پيئرن جي به پاڻ ۾
گهري دوستي هئي. روز جو سندن اچڻ وڃڻ هو. آنند ڊاڪٽري پڙهي رهيو هو
ته سندس پيءُ جو ديهانت ٿيو. ماءُ ته لئي ڏيئي گذاري ويئي هيس. آنند جي
پيءُ جي گذاري وڃڻ کانپوءِ آنند جو پاڻي ۽ هن آکهه ۾ موهه پيئجي ويو هو.

مايا، ڪملا کان هڪ سال وڏي هئي. مايا سڀاءُ جي گمڀير ۽ ڏاڍي هئي ته
ڪملا چنچل ٻنهي ڀيڻن ۾ زمين آسمان جو فرق هو. آنند جي مايا ۽ ڪملا سان
هڪجهڙي ئي دوستي هئي. پر شاديءَ جي لحاظ کان آنند کي ڪملا وڌيڪ پسند
هئي. کيس لڳندو هو ته ڪملا جي هجڻ سان واءُ منڊل ۾ عجيب تازگي پيدا
ٿي وڃي، سندس کل سان چڱ ڪمري جي هڪ هڪ شيءِ، جڙ چاهي چيتن ٽڙي
ٿي پوي. صلاح مصلحت لاءِ وري مايا ٺيڪ هئي. مسئلو ڪيترو به گمڀير ڇو نه
هجي پر هوءِ هڪ پل ۾ حل ڪري ڏيندي. آدار دل به هڪاندي هئي. هوءِ
چترڪلا ۾ پڻ ماهر هئي. ڀرملا ڪيتن مان چترڪلا لاءِ کيس وديش وڃڻ لاءِ خاص
اسڪالرشپ به ملي هئي پر هن ٻاهر وڃڻ کان هڪ سڪول ۾ چترڪلا جي
ماستراڻي ٿيڻ پسند ڪيو. سندس چتر ۽ سندس جيان ئي گمڀير هوندا هئا. سندس
هڪ هڪ چتر مان زندگيءَ جو اڌورو پڻ .... اسنتوش پيو جهاڪندو هو. هر ناري
چتر مان ائين محسوس ٿيندو هو ته ان ناريءَ جون اکيون ڪنهن جو انتظار ڪري
رهيون آهن. هڪ ڀيري چتري ۾ آنند پڇي ويٺو، "مايا، ڪنهن جو انتظار
اٿيئي؟" مايا ٿهر وڃان جواب ڏنس، "جنهن جو آهي، سو جڏهن سمجهي"

"آنند چيس" جي ڪو سمجهي ته تون ئي ڪري سمجهائينس."

مايا چيو، "زوري سمجهائڻ مان فائدو؟ دل جو سودو آهي. دل وارو هوندو
ته پاڻهي سمجهندو."

آنند ته سمجهي ويو ته ڪٿي دل اڙيل اٿس.

جڏهن سندن ڏاڏيءَ آنند کي چونڊ ڪرڻ جو وجهه ڏنو ته هن جهٽ چيئي
ڏاڏي جي توهان کي وڏي وهاري، لئي ڪرڻ ۾ اعتراض نه هجي ته مونکي
ڪملا ئي پسند آهي."

ڏاڏيءَ کي پڪ هئي ته آنند مايا ئي گهرندو. ان ڪري ئي اهڙي فراخدليءَ
سان آنند ني چونڊ ڪرڻ جي آڇ ڪئي هئائين. پر آنند جڏهن ڪملا جي گهر
ڪئي ته هڪ پل لاءِ ڏاڏي ته منجهي پيو. پر هوءَ آزاد خيال جو شخص هو. هن

ڪوبہ اعتراض ڪونہ ڏيکاريو ۽ ٻنهي ڌرين کي سڏي، آنند جي گهر سنڌس اڳيان رکي. اهو ٻڌندي ئي ڪملا جو چهرو نہ ڪمل جي گل مثل ٽڙي پيو ۽ مايا جو مکڙو مرجهائجي ويو. پر هن ڪنهن کي لکہ پوڻ نہ ڏني ۽ پنهنجو پاڻ سنڀالي ڌيرج سان آواز ۾ آنند کي چيو، Welcome Anand to our family

اڄ آنند کي اهو ئي ڏينهن پنهنجي اکين اڳيان ياد اچي رهيو هو.

آنند شاديءَ لاءِ راضي نہ ٿي ويو. پر سنڌس ۽ مايا کانسواءِ هن گهر ۾ ٽيون ٻار نہ ايندو. اهو سنڌس من جو فيصلو هو. هن شاديءَ جو بنياد اهو فيصلو هو. آنند مايا سان پنهنجي دل جي فيصلي جي ڳالهہ ڪئي ۽ مايا اها ڳالهہ قبول ڪئي.

اڄ مايا سان شادي ڪئي کيس لڳ ڀڳ ٻہ سال گذري ويا هئا. مايا سنڌس ۽ ماءُ کي جان سان جهلي رکيو هو. هوءَ هردم آنند جي ننڍي وڏي خواهش جو ڌيان رکندي هئي. آنند پوري وقت تي ڊسپينسري وڃي ان لاءِ سنڌس ضروري سامان اڳواٽ ئي تيار رکندي هئي. موٽي نہ سنڌس من پسند طعام تيار هوندا هئا. آنند اول سوال ايندو هو نہ ڪڏهن ڏکيو ڏورايو نہ ڏيندي هئس. مايا گهر جو نقشو ئي بدلي ڇڏيو هو. هر ڪا شيءِ ٺاهيڪي، هر ڪنهن شيءِ ۾ آرٽسٽڪ ٽچ (touch) هوندي هئي. ٻارن جو ٻہ اهڙو مايا ۾ موهہ هو جو آنند ٻاقي ٻہ اسڪيم لي ويو هو. شاديءَ کي ٻہ سال اچي ٿيا هئا، پر مايا ڪڏهن ٻئي وچڙ جي ڳالهہ ٻہ نہ ڪئي هئي. ڪجهہ ڏينهن ٿيا تہ مايا جي ڏاڏيءَ جي چٺي آئي هئي تہ پاڻ هاڻي اڪيلو گذاري ۽ خواهش ظاهر ڪئي هئائين تہ جيڪر آنند، مايا ۽ ٻار کيس منهن ڏيکاري وڃن. آنند ان وچ ۾ سکيو سو اڪيلي مايا کي ٻار وٺي ٻئي گهر وڃڻ لاءِ سنيهو ڏنو. مايا پاڻ ئي آنند کي چيو، ”فڪر نہ ڪريو. اسين اتي ڏهن ڏينهن ۾ موٽي اينداسين.“

اوڏي مهل تہ آنند کلي ڏنو، ”مس مس تي وڃين. منهنجو اوهان سان ڪيئن ڏالدي ليڪ نہ هجي نہ هڪڙو ٻہ رهي سگهبو.“ پر مايا ۽ ٻارن جي وڃڻ کانپوءِ آنند جو هڪ هڪ ڏينهن اسان ڏاڍو ڏکيو گذرڻ لڳو هو. ان ڳالهائيءَ هو مايا تي ايترو depend ڪرڻ لڳو هو جو کيس ان جو احساس نہ هو. کيس لڳو جڻ گهر ۾ ٻُڙم گهمي ويو هو. آنند ڊسپينسري مان گهر نہ موٽي سڌو ڪلب ۾ وڃڻ لڳو هو ۽ رات جو ٻہ دير دير سان گهر موٽندو هو ۽ ٿڪ سبب جلد ننڊ اچي ويندي هئس. پر اڄ ڏينهن کيس ڪجهہ ٻہ ملڻ نہ لڳو. نہ ڪو دوست ـ نہ ـ ڪلب. سنڌس ڪنهن بہ ڳالهہ ۾ من نہ لڳو. آسا کي ڪولي هن ڪڙڪ چانهہ ٺهرائي پيتي.

سگريٽ ڦوڪيائين. منٽن ڪيئي ننڊ اچڻ جي ڪوشش ڪيائين. ڊرائنگ روم ۾
اجايا سجايا چڪر هڻڻ لڳو. ڦولدانيءَ ۾ گل ٺيڪ ڪيائين - ميوزڪ لڳايائين. پر
ڪنهن به ڳالهه ۾ سندس من ڪٿي نه پئي ٽڪيو. آخر پنهنجي بيڊ روم ۾ هليو ويو
پلنگ تي ليٽيو ته من ۾ آيس ته ڇو نه مايا جا چتر ڏسي پنهنجو من بهلائي. شاديءَ
کان پوءِ نه ڪيس مايا جا چتر ڏسڻ جو ويچار ئي ڪونه آيو هو.

آنند اٿيو جلدي سان مايا جي شيلف تي ويو. جتي هن جا چتر، رنگ ۽ برش
رکيا هوندا هئا. هن هڪ فائيل ڪڍيو جنهن تي مٿان لکيل هو 1986-1987 جا چتر.
آنند کي دلچسپي جاڳي ته ڏسي شاديءَ بعد مايا جي ڪلا جي ڇهري جي جهلڪ
بدلي آهي يا نه - هن فائيل ڪڍيو- پهريون چتر هڪ استريءَ جو هو. سندس سامهون
گلن جو ٿالهه رکيو هو. هوءَ پنهنجي ٽڏن ۾ مالها پوئي رهي هئي، مالها ڪافي
لمبي ٿي چڪي هئي پر هوءَ ٻي سٽ مالها پوئيندي ئي ٿي رهي.

آنند پنو ورايو. ٻئي چتر ۾ چانڊوڪي رات آهي. ڪا استري ٻاهر بالڪنيءَ
۾ بيٺي آهي ۽ چندرما ڏانهن پئي نهاري چانڊوڪيءَ جي سهڻي چانڊاڻ سندس
ڇهري تي پئي پوي ۽ هوءَ مگن ٿي سان چنڊ ڏانهن نهاريندي ٿي رهي...... جڻ
ڪيس کي ليلايا پئي ڏي.

آنند کي مزو اچڻ لڳو. پڻ پڻ ڪندي چپن ۾ چيائين، "واهه!"

ٽئين چتر ۾ هڪ ناري جڻ پلنگ تان ڇرڪ ڀري اٿي آهي ۽ حيرانيءَ وچان
هيڏانهن هوڏانهن پئي نهاري - جڻ ڪجهه ڳولهي پئي.

چوٿين چتر ۾ اها ساڳي ناري بالڪنيءَ ۾ بيٺي آهي. سامهون واري گهر جي دري
کلي پئي آهي. ان دريءَ مان ان گهر جي بيڊ روم ۾ پيل پلنگ پيو ڏسڻ ۾ اچي.
پلنگ تي هڪ ننڍڙو ٻالڪ سمهيو پيو آهي جو زور زور سان، ٽنگون ٻانهون
اڇلي رهيو آهي. چتر واري ناريءَ جي ڇهري تي ممتا ۽ ڪروڻا صاف ڏيکاري
ڏئي رهيا آهن. جڻ ان ٻالڪ کي هردي سان لڳائڻ لاءِ سندس جيءُ تڙپي
رهيو آهي.

پنجين چتر ۾......

ساڳي، ڇهري واري ناري پلنگ تي ويٺي آهي. سندس سامهون ئي، سندس
پلنگ تي ٻالڪ روئي رهيو آهي...... سندس اُرهن مان کير جي ڌارا وهي رهي
آهي - پر سندس اکين مان بي وسي جهلڪي رهي آهي.

ان بعد وارن چترن ۾ هڪڙو ننڍڙو ٻالڪ آهي جو پالڻي ۾ پيو جهولي......

رانديڪن سان راند پيو ڪري ...... ڪمري جي ڀرواري مڌهن ۾ لڳل آلس- خود ئي لنڊن ڙن هٿن سان اولي پڪڙي پيو کير پيئي.

۽ اُن بعد واري چتر ۾- ٻالڪ ٻيلو آهي. ڀر ڪٽڻ جي ڪوشش ۾ ...... ۽ لوري وليءَ لي اها ممتا مٽي ناري، اٿي هٿ ڦهلائي ڪيس ڀر ڪٽڻ لاءِ همٿائي رهي آهي.

ٻچاڙيءَ واري چتر ۾ ...... ٻالڪ 'مما'، 'مما' چئي ٻانهون ڦهلائي رهيو آهي ۽ اهائي ناري ساڻهون اچي آهي ...... وار کليا پيا آلس ...... اکين مان جهر جهر آنسون پيا ڪرنس ... پيرن ۾ پيڙاون پيل آلس......

هي چتر ڏسي آنند جي دل ڀرجي آئي. هي چتر آهن ٻه ڪٿهن ناريءَ جا ويدنا ڀريل احساس!

آنند اُن ناريءَ جي چتر ڏانهن نهاريو. اُن ناريءَ مان کيس مايا ليٽا پيائيندي نظر آئي. هر چتر ۾ هن مايا جي ئي جهلڪ ڏٺي. آنند جي من ۾ اڃايءَ والڪر ڪر خيال لڳڻي ويو. هي چا.... ناڻ هيترو اڻ چاڻ ڪيئن ٿيو هو؟ هو اهترو اڻ احساس ڪيئن ٿي سگهيو هو؟ هو اهترو خود غرض ڪيئن بڻجي پيو هو؟ هوءَ مايا جي دل جو ٿاهه ڇو نه پائي سگهيو هو ???

سندس دل پڪاري اٿي، "مايا!.... مونکي معاف ڪر، مايا.... مون توسان ناحق ڪيو آهي!"

هن واچ ڏانهن نهاريو. رات جا ٻارهان لڳا هئا. هن فون ملايو- نمبر ئي نه لڳي- ٻر هوءَ فون ملائيندو رهيو .... ملائيندو رهيو. سندس آڱريون ٿڪجي پيون، ٻر هوءَ ائين گهمائيندو رهيو. جيئن ٻره ائين سندس اندر ۾ طوفان وڌندو پئي ويو. آخر ٻئي طرف گهنٽي وڳي.

مايا جو آواز هو، "هيلو."

آنند چيو، "مايا...." آواز ۾ ٿڙڪ هئي."

مايا گهٻرائجي چيو، "ايڪ نه آهيو نه؟ هيڏي مهل رات جو؟...."

آنند جلدي ۾ چيو، "مايا، تون هڪدم گهر موٽي اچ.... سڀاڻي ٿي..... اڄران گاڏيءَ ۾.... I need you."

ائين چئي هن فون جو چونگو هيٺ رکي ڇڏيو ۽ زور سان سڏڪڻ لڳو. ◘

C/o, Ramsons, Maldhaya, Varanasi-2210 02

آڳـــڙي

جينت ريلواڻي

پروفيسر جهنڪيءَ گهر ۾ گهڙندي شرط چيو: ”ڊارلنگ، اڄ اسان جي گهر هڪ خاص مهمان اچڻو آهي. گهر اهڙو سجاءِ - اهڙي تياري ڪر، جو هو وساري نه سگهي.“
مسز ڊاليءَ پڇيو: اهڙو ڪهڙو خاص ماڻهو اچي رهيو آهي جو هيئن خوشيءَ ۾ پيا اڏامو؟“

”ڪاليج ۾ موڪلي چاڻ ڏني وئي ته انٽرنيشنل ڪلچرل ايڪسچينج جي ماتحت شهر ۾ ڪي ٻاهرين آيل آهن، انهن مان هڪ، مون سان ملڻ لاءِ اسان جي گهر اچڻ ٿو چاهي. مون خوشيءَ سان ها چئي، کيس لنچ لئي ايندڙ ڏني آهي“.
”اڙي واهه واهه“. عام طور مهمانن کان ونءَ وڌيڪ ڊالي، ۽ قدم مٿي اڏامي جهنڪيءَ سان چنبڙي پئي - ”اوُ آر سو سويٽ“.... اڄ اسان جي گهر فارينر اچڻو آهي. اسان جي گهر اهڙيون شخصيتون ايندڙيون آهن جو پاڙي وارا ڏسي پيا جلندا آهن. هاڻ نه سندن منهن لٿا لئي ويندو - هاؤ سوئيٽ....“
پنهنجيءَ جي ٻانهن ڪٽ وارن ۾ هٿ گهمائي کيس الڳ ڪندي پروفيسر چيو: ”ڊالي ڊيئر، ڊرائنگ روم اهڙو سجاءِ ۽ روٽي اهڙي ڪراءِ....“
”...... جو هو وساري نه سگهي.“ ڊاليءَ ٽهڪ ڏيندي سٽ پوري ڪندي چيو - ”خيال نه ڪريو، مان هن کي اهڙو ته امپريس ڪندس جو هوُ اسان جا فوٽا نه فارين کڻي ويندو ۽ جڏهن ڪڏهن لکندو ته اسان جي ساراهه جون سرڪيون پيو پڙهندو....“

”ڊيٽ از واٽ آءِ مين.“ پروفيسر چيو ۽ پنهنجي گڏجي ڊرائنگ روم ۾ چوطرف نظر ڊوڙائي. ڪم واريءَ کي سڏ ڪري مسز ڊاليءَ پنهنجي لئي ٽيڪسي ڪڍ پمفلٽس ليڪ ٽاڪ ڪرايون. صوفا، ڪرسيون، گلدستا، فوٽو فريم، گلاس ۾ پيل ڦل، کڻ کان سجايل ڪشنس، پردا وغيره چنڊ ڦوڪ ڪرائي سنوارائي رکايا. ڊائيننگ ٽيبل تي گلدستو، ڊنر سيٽ، ڪراڪري، نيپڪنس وغيره سجائي رکيا. بعد ڪچن ۾

زاوين سان رالد پيو ڪري ...... ڪمر جي سوال مٿن ۾ لڳل اٿس. خود تي انهن
هٿن سان اوڻل ٻڪڙي پيو ڪمر ٻڌي.

۽ ان بعد واري چتر ۾ - ٻالڪ ايندو آهي. ٻئي ڪٺ جي ڪوشش ۾ ...... ۽ پوري
وليءَ ۾ اها ممتا ڀري ناري، اٿي هٿ ڦهلائي ڪيس ٻئي ڪٺ لاءِ همٿائي رهي آهي.
ٻڍاڙيءَ واري چتر ۾ ...... ٻالڪ ' مما '، ' مما ' چئي ٻانهون ڦهلائي رهيو آهي
۽ اهائي ناري ساڻس اچي آهي ...... وار ڪارا پيا اٿس ...... اکين مان جهر جهر
آنسون پيا ڪرن .... پيرن ۾ ٻڙاٻون پيل اٿس......

هي چتر ڏسي آسد جي دل ڀرجي آئي. هي چتر آهن ان ڪنهن ناريءَ جا
ويدنا ڀريل احساس!

آسد ان ناريءَ جي چتر ڏانهن نهاريو. ان ناريءَ مان ڪيس مايا ليٽا پسائيندي
نظر آئي. هر چتر ۾ هن مايا جي ڪا جهلڪ ڏٺي. آسد جي من ۾ ٻچاءَ والڪر ڪر
خيال لڳڻ لڳا. هي ڇا..... ماءُ ڪيترو اڃا ڪٿان ڪٿي هوندو هو؟ هو ڪيترو اي احساس
ڪٿان کان سکيو هو؟ هو ڪيترو خود غرض ڪٿان ٿيو هو؟ هُو مايا جي دل
جو ناهه ڇو نه پائي سگهيو هو؟؟؟

سندس دل پڪاري اٿي، ”مايا! .... مونکي معاف ڪر. مايا.... مون توسان ناحق
ڪيو آهي!“

هن واچ ڏانهن نهاريو. رات جا ٻارهان لڳا هئا. هن فون ملايو. نمبر ئي نه لڳي.
۽ هُو فون ملائيندو رهيو .... ملائيندو رهيو. سندس آڱريون ٿڪجي پيون، ۽ هُو
نمبر گهمائيندو رهيو. جيئن پوءِ ائين سندس اندر ۾ طوفان وڌندو ٿي ويو. آخر
ٻئي طرف گهنٽي وڳي.

مايا جو آواز هو، ”هلو.“

آسد چيو، ”مايا...“ آواز ۾ ڏڪ هئي.

مايا گهٻرائجي چيو، ”ايڪ ته آهيو نه؟ هيڏي مهل رات جو؟....“

آسد جلدي ۾ چيو، ”مايا، تون هڪدم گهر موٽي اچ.... سڀاڻي ئي.... ٻڌين
ٿيءَ ۾.... I need you“

اهو چئي هن فون جو چونگو هيٺ رکي ڇڏيو ۽ زور سان سڏڪڻ لڳو.

C/o, Ramsons, Maldhaya, Varanasi–2210 02

آڳڙي

جينت ريلواڻي

پروفيسر جيڪيءَ گهر ۾ گهڙڻ شرط چيو: "ڊارلنگ، اڄ اسان جي گهر هڪ خاص مهمان اچڻو آهي. گهر اهڙو سجاءِ - اهڙي تياري ڪر، جو هو وساري نه سگهي."

مسز ڊاليءَ پڇيو: اهڙو ڪهڙو خاص ماڻهو اچي رهيو آهي جو هيتري خوشيءَ ۾ پيا اڏامو؟"

"ڪاليج ۾ مونکي چارج ڏني وئي ته انٽرنيشنل ڪلچرل ايڪسچينج جي ماتحت شهر ۾ ڪي فارينرس آيل آهن، انهن مان هڪ، مون سان ملڻ لاءِ اسان جي گهر اچڻ ٿو چاهي. مون خوشيءَ سان ها چئي، کيس لنچ تي انوائيٽ ڏني آهي".

"اڙي واه واه". عام طور مهمان کان ونءَ ويندڙ ڊالي، ۾ قدم مٿي اڏامي جيڪيءَ سان چنبڙي پئي - "اوُ آر سو سويٽ".... اڄ اسان جي گهر فارينر اچڻو آهي. اسان جي گهر اهڙيون شخصيتون اينديون آهن جو پاڙي وارا ڏسي پيا جلندا آهن. هاڻ ته سندن منهن تي پيلو ٿي ويندو - هائو سئيٽ...."

پنڌيءَ جي پاپ ڪٽ وارن ۾ هٿ گهمائي کيس الڳ ڪندي پروفيسر چيو: "ڊالي ڊيئر، ڊرائنگ روم اهڙو سجاءِ ۽ روٽي اهڙي ڪراءِ...."

"...... جو هو وساري نه سگهي." ڊاليءَ ٽهڪ ڏيندي سٽ پوري ڪندي چيو - "خيال نه ڪريو، مان هن کي اهڙو ته امپريس ڪندس جو هوُ اسان جا فوٽا ۾ فارين کڻي ويندو ۽ جڏهن ڪجهه لکندو ته اسان جي ساراه جون سرڪيون پيو پڙهندو...."

"دِيٽ از واٽ آءِ مِين." پروفيسر چيو ۽ ٻئي گڏجي ڊرائنگ روم ۾ چوطرف نظر ڊوڙائي. ڪم واريءَ کي سڏ ڪري مسز ڊاليءَ پنهنجي نگرانيءَ ۾ ڪيچ پينٽنگس ٺيڪ ٺاڪ ڪرايون. صوفا، ڪرسيون، گلدستا، فوٽو فريم، گلاس ۾ پلاسٽڪ ڦول، ڪنڊ ڪان سجايل ڪيڪٽس، پردا وغيره چنڊ ڦوڪ ڪرائي سنوارائي رکايا. ڊائننگ ٽيبل تي گلدستو، ڊنر سيٽ، ڪراڪري، نيپڪنس وغيره سجائي رکيا. بعد ڪچن ۾

روبرو مٿان ليڪي ڪري الڳ الڳ وٺرائيون تيار ڪرائون ۽ سرج ڪولي سروت،
سوفٽ ڊرنڪ ۽ ٻيون شيون چيڪ ڪري ورتيون. ڪيئن گهرايل شيون گهرائي لنچ
جي پوري تياري ڪري ورتي.

مقرر وقت تي ڪال بيل وڳو ته اٿي جهٽ جمپ ڏيئي الي ڪڙا ليا. اوسڙي
جو اڱڻ اچي ويو هو. دروازو کليندي ئي هڪ قداور گوري شخص امستي جي مدرا
۾ چيو: ”مان مؤلر آهيان. پروفيسر جيٽليءَ سان ملڻ جي تمنا آهي.“

شيڪ هينڊ لاءِ وڌايل هٿ کي لمستي جي مدرا ۾ قمرائيندي جيٽليءَ چيو:
”مان ئي اهو شخص آهيان. اسين اوهان جو ئي انتظار ڪري رهيا هئاسون. اوهان
سان ملي بيحد خوشي ٿي. اندر اچو، هي ئي آهي منهنجي سوٽ هارٽ مسز ڊالي.“

مهمان اندر گهرندي مسز ڊاليءَ سان لمستي ڪئي. صوفا تي ويهندي هن
ڊرائنگ روم ۾ چوطرف نظر گهمائي ۽ پروفيسر سامهون مسڪرائيندي چيو- ”هن
شهر ۾ اين گهرن جي ملاقات دوران اوهان جو رائيٽرس مليو. اوهين ليکڪ آهيو ۽
آرٽ ڪلچر جا پروفيسر، مولڪي سنڌي آرٽ ۽ ڪلچر جاڻڻ جي تمنا آهي، ان
سبب اوهان سان ملڻ چاهيم.“

پروفيسر چيو، ”اوهان جي وڏي مهرباني، اوهان جي اچڻ جي اسان کي ڏاڍي
خوشي ٿي آهي. مان برابر سنڌي ليکڪ آهيان پر سنڌي ڪاليج ۾ لسـ پڙهائيندو
آهيان. سنڌي آرٽ ۽ ڪلچر ۾ منهنجي دلچسپي آهي ۽ لکندو آهيان، پر اهـ
منهنجو وشيه ڪونهي.“

”ضروري ناهي ته وشيه پڙهائيندڙ ئي اڀياس ڪري. اوهين ڄاڻو
ضرور آهيو.“

”ها سنڌي ساهتيه، ڪلا سنسڪرتيءَ کي پنهنجو قديمي اتهاس ورثو آهي.
ورلي جو اسان کي فخر آهي. پر ورهاڱي کان پوءِ هتي سنسڪرتي گهٽجي پا
لکر سنسڪرتيءَ ۾ ملي وئي آهي. ڪٿي ڪٿي پراڻن ڳوٺن ۾ ڪا ڪن ڪٿي ۾
ڪي آهي، رهڻي ڪهڻي رسم رواج ۽ ڪلا جا نمونا شايد بچيا هجن، باقي.......“

”لکر سنسڪرتي سڀ ڳرڪائي وئي آهي، ائين نه؟“ مهمان سوال ۾
پوري ڪندي چيو، ”لکر سنسڪرتي نه عام مسئلو آهي، نه صرف سنڌيان لاءِ. ڏکڻ
جي ڏوري دوران مون جن ميزبانن جي مهمان نوازي ماڻي، اهي مولڪي
—— ڀاري ڪيلي جي وڻن ٻنن جي پاڙن ۾ روئي ڪارائي. گجرات جي دوري د

مان جن به شهرن ۾ ويو آهيان، چائنٽ کان وٺي ڊرائنگ روم تائين الڳ الڳ قسم جا نورڻ، آرسين سان پرت ۽ سڀڻ جا نمونا ۽ ٻيون گهريلو ڪلاڪريون ڏٺيون آهن. رانديڪي ۾ وٺي هڪ وڏي ڳالهه ۾ اڄ مون ڏٺو لڌين ڪٿن ۾ الڳ الڳ طعام کاڌا آهن. اهي سڀ شهر هتا جتي به ويس، مون سنڌين ۾ بابت پڇيو. اُن سبب سنڌين جون خاصيتون ڄاڻڻ جي آڪشنا ٿي. ٿي سگهي ٿو ڪيترن ۾ ڪٿي اها ڪلا زنده نه هجي ۽ رسم رواج جاري هجن، پر جهونا ماڻهو نه شهرن ۾ به هوندا نه؟“

پروفيسر مسڪرائيندي چيو: ”جهونا ماڻهو شهرن ۾ به آهن پراڻا پر وقت آهر وندر ۽ مشغولين جا وسيلا بدليا آهن. سو لوڪ سنسڪرتي....“

”لوڪ سنسڪرتي الڳ ڳالهه آهي.......“ ۽ پوءِ چوطرف ڊرائنگ روم جي سجاوٽ تي ۽ ڊائننگ ٽيبل تي پرچيل رسوئيءَ تي سرسري نظر گهمائيندي وچ ۾ ڪپيندي مهمان چيو، ”مونکي معاف ڪجو، پر امپورٽيڊ ڪلچر الڳ ڳالهه آهي. لوڪ کي به پنهنجي خاصيت هوندي آهي پر امپورٽيڊ ڪلچر عام فهم هوندي آهي. مان ڪجهه اُن اثر ۾ آهيان ته سنسڪرتيءَ جي حفاظت عورتون ڪنديون آيون آهن. بنگال جي عورتن ۾ سنگيت ڪلا، ڏکڻ ڀارت جي عورتن ۾ نرتيه ڪلا، گجرات جي عورتن ۾ گربي راس جو ڏانءُ ۽ گهر گهر ۾ رنگولي، مون اهو سڀ شهرن ۾ به ڏٺو آهي. مان اوهان وٽان اهڙي ڪا خاصيت ڄاڻڻ ٿو چاهيان.“

”ها. اهڙيون ڪيتريون خاصيتون اسان سنڌين ۾ به آهن. لاڏا اسان جي خاص خاصيت آهي.“

لاڏا؟

”ها شاديءَ جا گيت. عورتون خاص انداز سان ڳائينديون ۽ جهومنديون آهن.“ مسز ٻاليءَ چيو.

” اوهان کي اعتراض نه هجي ته مان اُن ڪلا جي جهلڪي پسي پاڻ کي خوش نصيب محسوس ڪندس.

ٻالي سڪپڪائجي ويئي. پوءِ چيائين- ”اسان وٽ سنڌي لاڏن جون ڪئسيٽس آهن، اوهان ٻڌڻ چاهيو ته....“

” فيڊ آواز مان سُر ۽ سنگيت جو خيال ته ايندو پر ڪلا پيش ڪرڻ جو انداز نه اچي سگهندو.“

ڳالهه کي موڙ ڏيندي جيڪيءَ چيو- ”اوهان گهريلو هست ڪلا جو ذڪر ڪيو،

ڪيئي اهڙيون شيون استعمال ۾ ايندڙيون آهن. اوهان کي سمجهي گهرجو ڪلا جا ڪم
نمونا پسند ڏيندي اسان کي خوشي ٿيندي.“

”مولڪي اهڙيون ڪي يادگيريون ئي گهرال آهن. انهيءَ ڪري مان ته مان نه خريد
ڪري سگهان ٿو. پر چاهيو ٿو ته اگر ان جي خاصيت ۽ ڪلا جي نزاڪتا سمجهائي
سگهو ته مهرباني.“

هڪ ڏينهن مهمان سان گڏ بزار ۾ وڃي گهمڻ ۽ خريداري ڪرڻ جو فخر حاصل
ڪرڻ جي شيخي ۾ گهمندي ڏالي ڪم واريءَ جي مدد سان نيپال سميٽڻ لڳي ۽
مهمان هٿ ڏولي لٽڪن سان هٿ اگهندي ٿهلندي، اوچتو هڪ ڪمند لي ٻهي
رهيو ۽ هيٺ جهڪي، ڪپڙي جو هڪ ٽڪر ڪڍندي چيائين- ”هي ڇا آهي. ڪٿان
لاٿو آهي؟“

ڪندو ٽڪر مهمان جي هٿ ۾ ڏسي جهڪي شرمائجي وئي ۽ ڏاليءَ ڪم واريءَ
طرف شوخ نگاهه سان نهاريندي چيو- ”لوڪي ڇهو ته هو صفائيءَ جو پورو ڌيان رکي،
هن ٻڌيءَ جي ڪاهه شيءِ ٻاهر نه رهجي رهي“.

ڪم واريءَ ڏڪندي آهستي چيو- ”سائين ڪيس ڇٽي ڇڏيو هو، پنهنجي
ڪمري جي اندر ئي رهي“.

ڏاليءَ اڳيان وڌي مهمان جي هٿ مان ڪپڙي ٽڪر وٺندي چيو- ”معاف
ڪجو، صفائي ڪندي ته ڪو ڪپڙو رهجي ويو آهي....“

مهمان ٻنهي جي پشيمانيءَ لي عجب کائيندي چيو- ”مان سمري ڪپڙي جي
ڳالهه نه ڪري رهيو آهيان، هي اربع ڪٿان آيو آهي اهو ڄاڻڻ پئي چاهيو“

جهڪي ۽ ڏاليءَ هڪ ٻئي جي سامهون نهاريو ۽ بعد ۾ نهايت ڪمزور پشيمان
آواز ۾ جهڪيءَ چيو- ”منهنجي ماءُ!“

”اوهان ڇو؟ ڪهڙي شي؟ مان هن سان ملي سگهان ٿو؟“

ڏالي گهٻرائجي وئي. ڪيس لڳو، سس جو ڪمرو ڏسندي مهمان اڳيان
اسان جو سمورو امپريشن ڊاهجي ويندو. ميرا ڪپڙا، ناس وارو رومال، ڇي ڇي....
وائه اي هول!.... هيءَ پنهنجي مالي ٺهي جو سور ڀڄي رهي آهي جڏهن اسان کي
مهمان ايندو، ٽڪ-ملڪ لاءِ ٻاهر اچي ويندي. اڄ زوريءَ اندر وهاري ڇڏيو-ولس نه
سدس ڪندي اهڙي وري ٻاهر ڇڏي وئي. ڇا ڪريان هاڻ...“

ڪهڙو مسئلو پيدا ٿيو آهي، اهو نه سمجهندي مهمان ٻنهي طرف ڏسڻ لڳو.
ٿڌهن جهڪيءَ چيو- ”اچو اچو، هن ڪمري ۾ آهي.“

ٻاليءَ ۾ وقت سڀالي ڦڙلي ڏيکاريندي چيو- ”اچو....“ ۽ اڳتي وڌي ڪڙو
کولي دروازي کي کولي ڇڏيو.

مهمان جي اکين ۾ عجب اُڀري آيو—

”ماءُ ڪٿي اندر ٻوڙهل آهي؟“

ڪيس ڪو جواب ملي اُتري ۾ دروازو کلندي ئي اندران هڪ ڏڪندڙ ۽
ڪمزور آواز آيو- ”مون نه کوليو آهي ڪنوار، مون نه کوليو آهي....“

پٽ لڌو ۽ ڪنهن اجنبي مهمان کي دروازي وٽ بيٺل ڏسي اُنڌيءَ جهريل
چهري جيان جهريل زبان ۾ وري چيو- ”مهمان آيا آهن، ڀلي آيا پٽ، مان توهان جي
اُٿي ويهڻيءَ ۾ آءُ نه ٿي آهيان، لڌو .... !“

مهمان عجب کائيندي جنڪيءَ کان پڇيو- ”ڇا ڳالهه آهي؟ هوءَ ڏکي ڇو
رهي آهي؟“

جنڪيءَ کي ٿورڙو ڏکو احساس ٿيو- پنهنجيءَ گهر ۾ شروع ڪيل رينوويشن
پروسيس ۾ ممتا ۽ جذبن مٿان ڀي ٻولو هڻائي ڇڏيو آهي. پنهنجو اسٽيٽس قائم رکڻ
جي ڊوڙ ۾ هر اُٿي ويهڻي، صلاح مصلحت ۾ هن ماءُ کي نڪلڪت ڪندي پاسيرو
وهاري ڇڏيو آهي. هيءَ ڏکڻي اُن جو نتيجو آهي......پر ظاهري طور چيو: ”نه مسٽر
ڏکي نه رهي آهي، عمر ڪيس جهور اپڻي ڪري ڇڏيو آهي. ڪمزوريءَ جو اثر آهي.

مهمان ته همت جوڙي اپڻيءَ کي نمسڪار ڪيو ۽ جنڪيءَ کي چيو- اوهان
اگر مهرباني ڪري ته ممت انٽرپريٽر ئي مدد ڪيو ته مان منڊر کان ڪجهه پڇڻ ۽
سمجهڻ ٿو چاهيان.“ چوندي اڳتي وڌي هو اپڻيءَ جي پرسان فرش تي ويهي رهيو ۽
اُن سان ڳل ڪمري ۾ سرسري نظر ڊوڙائيندي پڇيو- ”هن ڪمري نڪر تي پرس
اوهان جو ٻڌل آهي؟ اصل مور ۽ طوطا ٿا لڳن“.

اپڻيءَ جي جهريل چهري تي رونق جي هڪ لهر گهمي وئي. سندس اکيون
چمڪي اٿيون. سنهي پري ٿڌي مسڪراهٽ سان چيو- ”ادل، پرت ۽ مون پرايو
آهي نه ليڪون ۾ مون پاليون آهن.“

”ليڪون؟“

”مدهنجي سس ’ليڪن واري‘ نالي سان مشهور هئي.“ اپڻيءَ فخر ۽ خوشيءَ
سان سالن پراڻا سس جو ذڪر ڪندي چيو- ”هوءَ ڪمري تي ٻکي ۽ گل ڇپيندي
هئي ۽ اُن مٿان همت سان پرت ڪندي هئي. مان اُن وٽان ئي سکي هيس. هيءَ
رومال ٽڪرو مون ٺاهيو آهي.“

”ته هي چتر به توهان ڪيا آهن؟“ مهمان پڇيو.

"ها بابل...."

"مولکي اهڙو ڪو چتر ناهي ڏيندا؟"

"ڇو؟ پينسل ۽ ڪپڙو ڏيو ته ناهي ڏيکاريانءِ."

مهمان جهٽ پل ٻن ۾ پينو ۽ پينسل انيءَ کي ڏنا. انيءَ ڪمزور آڱرين سان بال پين پني تي رکي مس ته اڪ جهٽ ۾ مور جو چتر اڀري آيو. مور هن طرح ۽ ڳل ناهيو.

"اسٽنٽ آرٽ!" تعجب کائيندي مهمان چيو- "امڙ، اوهان کي ڪپڙو ۽ پٽ ڏيان ته اوهان مولکي پنهنجي ڪا يادگيري ناهي ڏيندا؟"

"ڇو نه پٽ، سالن کان هٿ پلي وانگي واو آهي ۽ مولکي ته خوشي ٿيندي."

"اوهان ٻيو ڇا ناهيندا آهيو؟"

سٽ ۽ پريت سان آرسيون ڪاٺا مڙهيندي هئس، ٽوپيون اڻندي هئس، رلهيون ڇا الڪ ناهيندي هئس ۽ سوئي سان ٻي سوٽو به."

"۽ هي ڇا آهي؟" چوندي مهمان ڪمري کان رکيل پاڻيءَ جي گلاس مٿان ڇاريءَ جو ڪپڙو ڏيکاريندي پڇيو.

"اهو آ جو ڪم آهي، پشڙ، لنڊڙي آ ته هٿ ۾ ٿي رکندي هئس. وقت ملندي ئي مرادو ٿي هٿ هلڪ لڳندو هو. آ ٿي چوڙس، اسٽ، گول امولن جون ڪندون ناهيندي هئس. پارن جي گهگهرن لي سٽيون لڳنديون هيون. تنهنجي دوست جي ڀيڻ کي ٽيبل ۽ ڪرسين جا ٽڪ ناهي ڏنا هئا. اوطاق لاءِ جهالر ناهيندي هئس گهاڳهو ۽ گلاسن جا ٽڪ ناهيندي هئس. هي گلاس جو ٽڪ آهي ۽ ٻاهن ٺاهن مولي ٻر ٽال آهن."

"اوهان جي هٿ جون لساهيل اهڙيون ايون سڀ ڪي نشانيون آهن ڇا اوهان وٽ؟"

"ٽوڙيون اچا سنڀالي رکيون آهن. ڪڏهن ڪي وٽن ڪو نه آيون ته هن پيٽيءَ ۾ بند ڪري رکيون آهن. ڏيکاريانءِ ڇا ادل؟" چوندي انيءَ آهستي سان آڱر چاهيو ته صندوقڙي اچي وڏي ڪري اچي مهاڳ اڳيان سوري رکي. ڪلڪ کولي پنهنجين ڪپڙن کي پاسيرو ڪري انيءَ ڪمري کان رکيل ڪي شيون ڪيلندي چيو- "هي ڪي، ٻڙي لي لڳايل هيون. هيءَ جهالر آهي، اوطاق جي سواڻ هوندي ٿي. پٽڪن کي رومال پري ڏنو هو...."

مهمان هڪ هڪ شيءِ ڏسڻ جاچڻ لڳو ۽ بعد ۾ بيزاريءَ ڀري لهج ۾ چيو –
"او، منهنجي يادگيريءَ لاءِ اگر هن مان هڪ به اسولا موڪلي ڏيئي سگهو ته....."

"آهن ته منهنجي زندگيءَ جون يادگيريون، منهنجي پاڻين جون يادگيريون. ته مان هاڻ اڪيلي ڪنڊيءَ ۾ ويٺي آهيان، ڪير سنڀاليندو؟ پلي ڪٽي وڃ پيا....!" ليليءَ جهولي يادگيرين ۾ گهمندي پٽ طرف اشارو ڪندي چيو – "منهنجا لعل، تو ڪيئن ڪيو هو ته منهنجي انهن گلاس لاءِ مونکي وارو پيڪ ڪاهي ڏي. هي اهو ئي پيڪ آهي جيڪو سنڀالي رکيو آهي هن گلاس مٿان!" چوندي، عرصي بعد پٽ کي منهنجي اوڏانهن ڀالي.... ليليءَ سندس مٿي تي هٿ رکيو ته جيڪيءَ جي شرير ۾ جڻ بجلي ڊوڙي ويئي. کيس لڳو ته ڪو ڇت سندس مٿان ڇانو ڦهلائي رهيو آهي جنهن کان عرصي کان هو محروم بڻيو رهيو هو. کيس اهو به لڳو ته شايد سندس اکيون پرنم ٿي رهيون آهن. هن منهن ڦيري ورتو.

ان دوران، ڪلاس واري بند ڪمري جي گهٽيل هوا ۾ دم گهٽجندو محسوس ڪندڙ ٽالي ليسٽائين ساڙهي بدلائي ٻاهر ٿي اچي ويئي ۽ روم ۾ گهڙندي چيائين، "اڄ ته ايمپوريم مان اوهان کي سوکڙيون وٺي ڏيون...."

جيڪي ائي ڪڙو ٿيو. مهمان ليليءَ کي امسڪار ڪندي ڪمري مان ٻاهر نڪتو ۽ مسز ٽاليءَ کي چيو – "اوهان جي آڇ لاءِ مهرباني. هاڻ ايمپوريم ۾ هلڻ جي ضرورت نه رهي آهي، مئڊم!"

J/12, Junction plot, Rajkot-360001.

ارجن جو ڪرم

☐ سندر اگناڻي

مان ٻاهرين ڏيهه ولايت وڃي رهيو هئس. منهنجي وڃڻ لاءِ سڀني کي خوشي هئي، ڪن کي حسد پڻ هئو ته منهنجو ڀاڳ کليو آهي جو مان ولايت ڪمائڻ لاءِ وڃي رهيو آهيان. هندستان کان ٻاهر هر ملڪ کي اسين 'ٻاهرين' چئون ۽ Foreign چوندي ئي اسانجي ذهن ۾ هڪ سهڻي، سکي ستابي ملڪ جي تصوير اڀري ايندي آهي. منهنجي ذهن ۾ به ڪيترن سالن کان ساڳي تصوير گهر ڪري ويٺي هئي. اڄ اها تصوير ساڪار ٿيڻ لاءِ مان هوائي جهاز ۾ ويٺو هئس. جيستائين هوائي جهاز هوائي اڏي تي بيٺو هئو تيستائين مان ڏاڍو خوش هئس پر جيئن ئي هوائي جهاز هندستان جي سرزمين ڇڏي آڪاش ۾ اڏامڻ لڳو، منهنجون اکيون ۾ ڳوڙها تري آيا. پيسي ڪمائڻ جو احساس خبر نه آهي ڪيڏانهن غائب ٿي ويو. پنهنجي ٻليان لڪل سک ۽ سهوليتون سڀ هڪ هڪ آلوءَ ۾ تبديل ٿي منهنجون اکين مان ڳڙ ڳڙ ڪري وهڻ لڳا. سوچڻ لڳس وري ٽن سالن يا انهيءَ کان به مٿي چئن - پنجن سالن بعد هندستان ۾ واپس ايندس. ان عرصي ۾ منهنجا ٻار اڙوا وڏا ۽ سمجهو ٿي ويندا. هنن جو مون ۾ موهه وڌي ويندو ۽ چنبڙي ٻولندا.... "ڊاڊي، هاڻي ٻاهر نه وڃو اسين توهان کان سواءِ اڪيلا ڪونه رهي سگهنداسين." ان وقت مون وٽ ڪو جواب نه هوندو ۽ مان هندستان ۾ ئي ڪو ڌنڌو ڪولي پنهنجن مائٽن، پنهنجي ۽ ٻارن سان گڏ سکي زندگي گذاريندس. پر هيءُ عرصو منهنجو ٻاهر ڪيئن گذرندو. مان ٻارن کان سواءِ اڪيلو ڪيئن رهي سگهندس. منهنجي پتني ۽ منهنجا ٻار مون کان سواءِ ڪيئن رهي سگهندا. مان ٻارن کي روز اسڪول لاءِ تياري ڪرائيندو هئس ۽ منهنجي پتني هنن لاءِ ٽفن ٺاهيندي هئي. وليتا ته هاڻي وڏي ٿي وئي آهي ۽ هر روز موڪلان وار سنواريندي آهي. سندس وار هاڻي ڪمر تائين هوندا. منوج اڪرانت جو اڪيلو ٻاهر ڪونه ويندو آهي ان کي ڪير وٺي ويندو ۽ ٻار جهڪرا هن سال کان سائيڪل تي اسڪول وڃڻ سکيو آهي ان کي روز

آهستي - آهستي ڪاٻي پاسي کان سائيڪل هلائڻ لاءِ ڪير هدايتون ڏيندو. اُمان جنهنجو اڌ رنگيءَ سبب ساڄو هٿ ڪم ڪونه ٿو ڪري اُن کي ڪير روز ڪسرت ڪرائيندو ۽ روٽي کارائيندو. اهڙيءَ طرح سان گهر، ٻارن ۽ دوستن وغيره بابت انيڪ خيال دماغ ۾ ڦري رهيا هئا. هر خيال پٺيان آسن جي لمبي قطار هئي. منهنجون اکين ۾ آنسون ڏسي ڀر ۾ ويٺل سنڌي مسافر پڇيو... "ڌارين ۾ ڪهڙي ملڪ ۾ وڃي رهيو آهين؟

"لئبريا ۾".

"ڪنهنجي موت تي وڃي رهيو آهين؟"

"نه، ڪنهنجي جنم تي وڃي رهيو آهيان" مون جواب ڏنو.

"ته پوءِ تون روئي ڇو رهيو آهين؟" هن عجب وچان پڇيو.

"ڇاڪاڻ ته هندستان ۾ ڪنهنجو موت ٿي ويو آهي."

"هندستان ۾ ڪنهنجو موت ٿي ويو آهي؟" هن وري عجب مان پڇيو.

"اُن ماڻهوءَ جو، جنهنجي جنم تي ڌارين ۾ وڃي رهيو آهيان" .... مون جواب ڏنو.

"مون سمجهيو ڪونه تون ڇا چئي رهيو آهين!"

"مان هميشه لاءِ هندستان مان نڪري ولايت ۾ Settle ٿيڻ لاءِ وڃي رهيو آهيان." مون کيس سمجهائيندي چيو.

"او هو، هاڻي سمجهيم." هن چيو.... "پر اُن ۾ رئڻ جي ڪهڙي ڳالهه آهي. هن جهاز ۾ جيڪي به مسافر ويٺا آهن سي هڪ ملڪ کان ٻئي ملڪ ڏانهن وڃي رهيا آهن، ڪي پنهنجي ملڪ هندستان مان ولايت وڃي رهيا آهن ته ڪي پرائي ملڪ هندستان مان پنهنجي ملڪ ولايت ۾ وڃي رهيا آهن. انسان روزيءَ جي تلاش ۾ هڪ ملڪ کان ٻئي ملڪ ۾، هن ديش کان هن ديش ۾ ڀٽڪي رهيو آهي. آفريڪا جا ماڻهو آمريڪا ۾ نوڪري يا ڌنڌو ڪرڻ ويندا آهن ته وري آمريڪا جا ماڻهو ساڳئي ڪم لاءِ آفريڪا ۾ ايندا رهندا آهن. اها رفتار صدين کان جاري آهي. انسان صدين کان ڀٽڪندو رهيو آهي. هڪ شهر کان ٻئي شهر ڏانهن. هڪ ملڪ کان ٻئي ملڪ ڏانهن".

"پر توهين ڪيڏانهن وڃي رهيا آهيو؟" مون کانئن پڇيو.

"مان آڪرا، گهانا ۾ وڃي رهيا آهيان، منهنجو اُتي پنهنجو ڪاروبار آهي." هن چيو.

"ڪهڙو ڪاروبار اٿو؟"
"ريڊي ميڊ گارمينٽس جو دڪان آهي." ... هن جواب ڏنو.
"ڪيترن سالن کان گهانا ۾ آهيو؟"..... مون پڇيو.
"گذريل 25 سالن کان."
"25 سالن کان ٻاهر آهيو؟".... مون عجب وچان ڪانئس وري پڪ ڪندي پڇيو.
"اچا ۾ 27 سال ٿي ويندا" هن ڪجهه سوچيندي ۽ حساب ڪندي جواب ڏنو.

"۽ توهانجا ٻار؟"
"اهي هندستان ۾ ئي رهندا آهن. دراصل اسين واپارين کي گهانا هلڻ جو موقعو ئي نصيب ڪونه ٿيو آهي. ڇا ڪجي، شادي ڪندي ئي گهانا ۾ نوڪريءَ لاءِ وڃڻو پيو. پهرين مسافري ساڍن ٽن سالن جي هئي جيڪا سيلمن ايڪگهالي ڇٽن سالن جي ڪري ڇڏي. دستور موجب ساڳين ٽن مسافرن کانپوءِ فئملي Allow ڪندا آهن. سو آئون ڪندي ڏهه سال نوڪريءَ ۾ اڪري وٺ. هر ٽن سالن ۾ هڪ مهينو هندستان ۾ ايندو هئس. اهڙي طرح سان ڏهن سالن ۾ ٽي مهنا زال سان رهيس. پوءِ نوڪري ڇڏي ڏنڌو چالو ڪيم. ڏنڌي ۾ اڃا ڪيڙ ٻس مس ته سرڪار مٽجي وئي. نئين سرڪار نئون پاليسيون اختيارون. ڌارين لاءِ قاعدن قانونن ۾ سختي آنداڻون. وري ڌارين ملڪن ۾ ڪنهنجو اڪو ڏٺي اڪو سالمن مهنجي ته اڌا همت ئي ڪونه ٿي ته فئمليءَ کي گهرايان. ڪڏهن ڪي رولا لسـ ڪڏهن ڪي. ڪڏهن حڪومت مٽجي ته ڪڏهن ناٿو مٽجي. اهين چڪرن ۾ ئي عمر پوري ٿي وئي. هاڻي 55 سالن جو ٿي ويو آهيان. اس ۽ ٽن سالن ۾ هڪ دفعو دڪان بند ڪري پنهنجن مهمن لاءِ گهر ايندو آهيان. مٽن-مائٽن ۽ زال ٻارن سان گڏجي وري واپس اڪرا هليو ايندو آهيان." هن لمبو ساهه کڻي چيو.

"توهانجي مطلب ته توهان 27 سالن کان ٻاهر آهيو ۽ ان عرصي ۾ 9 دفعا ڪن هندستان ۾ آيا آهيو ۽ هر ڀيري ان مهيني جي حساب سان ڪل 13 مهينا پنهنجي ڏيڍ سال فئمليءَ سان گڏ رهيا آهيو. 27 سالن ۾ صرف ڏيڍ سال پنهنجيءَ ۽ ٻارن سان گڏ رهيا آهيو. هن ڪڏهن ان بي-انصافيءَ خلاف آواز ڪونه اٿاريو آهي؟"... مون پڇيو.

"هو هري ويا آهن: مان جڏهن ٽن سالن بعد هندستان ۾ ايندو آهيان ته ٻار تن لاءِ ايڪ سوکڙيون، ڪپڙا، ٽيپ رڪارڊ، ٽي. وي. VCR وغيره کڻي

ايندو آهيان. هو اُهي ڪي حاصل ڪري تمام گهڻو خوش ٿيندا آهن. مان کين سٺين-سٺين هوٽلن ۾ وٺي ويندو آهيان. ٽئڪسين ۾ سير ڪرائيندو آهيان. پاڙي وارا، منهنجا مٽ-مائٽ ۽ دوست اهو سڀ ڏسي اسان سان ريس ڪندا آهن ۽ هو سڀ صرف سوچيندا آهن ته ڇو لڏا نه آهن.... ”ڪاش اسين به ولايت ۾ هجون!“

”اهو سڀ ڪجهه منهنجي ٽن سالن جي غير موجودگيءَ مٿان غالب ٿي ويندو آهي. منهنجي ٻارن کان وسري ويندو آهي ته مان ٽي سال ڪاٿي ٻاهر رهيو آهيان. هنن کي ولايتي ٽيپ-رڪارڊر، ٽي. وي. VCR وغيره ڏسي خوشي ٿيندي آهي ۽ منهنجيءَ ڪميءَ جو احساس ئي ڪونه ٿيندو آهي. اهي ٻار سڀ سکن جا ساٿي آهن.“ هن ٿڌو ساهه کڻندي چيو.

”۽ اوهان وچ ۾ ٿوهالجي گهر ۾ غميءَ جا موقعا به آيا هوندا.“... مون پڇيو. ”ها، ٻه وڏا حادثا ٿي گذريا آهن، اما ۽ بابا گذاري ويا.“ هن چيو.... ”جڏهن بابا سخت بيمار هئا ته مان الدبيا ۾ ٿي هئس. مون سوچيو بابا ٺيڪ ٿين ته مان وڃان. سو ٽرسي پيس. بابا ٺيڪ ٿي نه سگها ٿين. ٺيڪ ابتائي مهينن بعد بابا چيو.... ”پٽ، هاڻي تون واپس آڪرا وڃ. هتي ڪيترو وقت ٽرسندين. ڏسين وڃو سڄو گهر تنهنجي ڀروسي آهي. ڪاٿيندي ڪوهه نه ڪٽيو وڃن. پڪان پيو ته جيڪو ٿاڻو ٿو آندو سو سمورو گهر ٻلي ۽ دوا درمل تي خرچ ٿي ويو. اڳيا جيڪا حالي هوندي اها جيئندس. تنهنجي هتي رهڻ سان ڪو عمر وڌي ته ڪونه ويندي. اُلي ويندي، چار ٽڪا موڪليندين ته علاج به ٿيو ٿي سگهندو. پٽ مرد جو ڪم آهي ’ڪرم‘ ڪرڻ. سو ٿي ڀڳوان ڪرشن جو اپديش ياد ڪر ۽ هليو وڃ“.

”پس مان پيءُ جا اهي اکر ٻڌي آڪرا هليو آيس. آڪرا پهتس ته هفتي بعد بابا جي موت جي تار ملي. هفتي بعد وري وڃڻ جي مون ۾ همت ڪونه هئي. هونءَ به ولايت وارن جو ڪوئي هندستان ۾ مري ويندو آهي ته وڏن شاهوڪارن کان سواءِ ٻئي ڪي مشڪل ايندا آهن. اما پيري مان آڪرا ۾ ٿي هئس. هوءَ الدبيا ۾ گذاري ويئي. جڏهن بابا جي موت تي ڪونه ويس ته اما جي موت تي وڃڻ لاءِ ماڻهن صلاح ڪانه ڏني. وڃي به ڇا ڪريان ها. صرف سماجڪ رسم نڀائڻي هئي. باقي جيڪو دکيه مواڪي اما جي موت تي آڪرا ۾ ٿيو هئو سو هندستان ۾ وڃڻ سان ڪو گهٽجي يا وڌي ڪونه پئي ها ۽ اڪيلي وري ٿي ڏينهن اما جي لاش کي رکي ڇڏين ها جو وڃي درشن ڪريان ها. سماجڪ رسم نڀائڻ لاءِ وڃڻ

آئيس ۽ جهڙي سونهن ڪلارڪ وانگا آهن، اُنهن جي روزانو لهجو هڪ جهڙي مان
هڪ ٻيون ليڪون ڏسندس ته هنن کي شڪ پوندو ۽ سمجهندا ته اسين شايد ٻار ۽
ذاتي گهاڻا مالي آهيون جو هڪ هڪ ۾ ڏيئي ڇڏيني ويٺا رهاڻ ڪريون. ڪنهن ڏينهن
ٽسيس جي وقت جڏهن ڪلارڪ ٻاهر چانهه پيئڻ ويٺي، اُن وقت اُن اچ ته مان لهجو
هڪ ڏسي جيڪي ٻچڙو هڪجهڙي سو ٻڌڻ. مان ٽسيس ۾ هئي آئي ويٺو هوندو آهيان.
ڪنڊائون ۽ ٻاهر ڪوله رهندو آهيان." هڪڙي ڏينهن وجهه مليس. مان هن جو هٿ
ڏسي چيومانس "اچ جيڪي ٻچڙو هڪجهڙي." موهنيءَ چيو "فقط هڪڙو سوال، مهنجي
شادي ڪڏهن ٿيندي؟" موهنيءَ جي عمر اُنهيءَ وقت 24 (چوويهه) سال هئي.
چيومانس " ٽن سالن کان پوءِ". موهني جواب ٻڌي اداس ٿي اُٿي ويئي. چئي ان
مهينا گذري ويا. وري وجهه مليس. چيومانس ته "ٽن سالن کان پوءِ". چيائين "دادا،
اڳئين دفعي ۾ چيو ته ٽن سالن کان پوءِ، وري اچ ۽ ٿا چئو ته ٽن سالن کان پوءِ."
مون چيس، "جيڪي لهجو هڪ تو ڏيکاري اهو ٿي تو مان جوان." وري ٻيون
دفعو چئن مهينن کان پوءِ هٿ ڏيکارڻ آئي. مون وري ان چيس "موهني لهجي
شاديءَ ۾ ڪا دير آهي پر ٽن سالن کان پوءِ ٿيندي."

چيائين ته "دادا، هن دفعي توهان مهنجو هٿ چڱيءَ طرح نه ڏٺو آهي.
مهنجي گهر جي ڀاتين کي هڪڙو ڇوڪرو پسند پيو آهي. هاڻي ايندڙ آچر تي
هڪ مصري ڏيندا سين." چيومانس "موهني ڏاڍي خوشي ٿي آهي جو لهجي مصري
ڏين ٿا. لهجي من جي مراد ۾ پوري ٿئي. پر ڪڏهن ڪڏهن هٿ ڏسڻ ۾
غلطيون ٿي وينديون آهن." جمع ڏينهن موهني رڪشا ڪري مٺهن ڪري آئي ٻڌايائين
ته "ڇوڪري وارن انڪاري جواب ڏياري موڪليو آهي. اسان جو ارادو ئي نه هو. دادا،
ٻڌ انڪار جو ڪيائون؟ مون ۾ ڪهڙي گهٽتائي ڏٺائون؟ موهنجي مشڪل جو ڪرهه ٻ
ڪولهي. ڪنترين ڪائيون ڪرڻيون ته اکيون ٿيون وڃن. مان سهڻي سلي سا ٻ
ٿانءُ ته ٻڌس! ڪا ڪرڻ ۾ ڪائي آهي ڇا؟" مون چيو ته "موهني، لکيو مقدر
لامحدود، قلم ڪڍي لهي وهي." "پر دادا، سبب ته ٻڌايو ته ڳالهه ڇا آهي؟" موهنيءَ
پڇيو. مون چيس ته "موهني، سڀ ٻڌايان ٿو. پهرين ته سڀ ٻڌائيندين...." چيائين
ته "ها دادا، مان ڪوڙ نه ڳالهائيندس. توهان کي جيڪي پڇڻو هجي سو پڇو."
چيومانس ته "موهني، تقدير ۽ تدبير جيتوڻيڪ هڪ ٻئي جا ضد آهن، پر الوي
هر ڪو انسان جو هنن سان گهڻو سنبنڌ آهي. لهجي شاديءَ ۾ جيڪي

رڪاوٽ آهي سا جيستائين نه لٿي آهي، تيستائين شادي ڪانه ٿيندي. تون هڪ ڇوڪري کي پيار ڪندي آهين. اهو شڪل جو ڪارو آهي. عمر ۾ توکان ڏهه ٻارهن سال وڏو آهي. تون هن جي ٻاهر جي پيچ ۾ ڦڪڙجي ويئي آهين جتان تنهنجو پاڻ ڇڏائڻ مشڪل ٿي پيو آهي. هن توکي دلاسو ڏنو آهي ته توسان شادي ڪندو پر هو اڳيئي شادي ڪيل آهي ۽ ٻار به اٿس. توسان هن جو ٻن ٽن سالن کان ناجائز رستو آهي. ڪوڙا دلاسا ڏيئي توسان عشق پيو ڪري. زندگيءَ ۾ هڪ اتفاق اهڙو ٿئي ٿو جنهن ۾ اڻڄاڻ انسان شڪار ٿي سڌيءَ راه تان ڀٽڪي ٻري راه پڪڙي ٿو، جيستائين هن جي من کي اهڙي چوٽ لڳي جو صحي راه ڳولهڻ لاءِ حيران پريشان ٿي آخر وڃي ٺڪاڻي لڳي." موهنيءَ کي ڳالهه دل سان لڳي، اوچتو ڪاوڙجي رڙ لڳي. چيائين، "دادا، اوهان جيڪي ٻڌايو آهي سو ٻرابر سچ آهي. موهن کي اڄ تائين خبر ڪانه هئي ته هو شادي ڪيل آهي ۽ ٻار به اٿس". مون چيو مانس. "جيستائين اهيءَ سان بلڪل واسطا نه ٽوڙيندينءَ تيستائين تنهنجي شادي ڪانه ٿيندي." موهنيءَ جي دل ۾ اها ڳالهه اهڙي نه کپي ويئي جو چوڻ لڳي ته "منهنجو نه اندر پيو ٿو جلي ۽ جنهن ٻرندڙ جبل مان جوالا ڦاٽ ڪائي اڪرندي آهي تئن اها ڳالهه رڙ ور پيئي ٿي موهن کي ساڙي ٻاري."

"پياري موهني! پرش جي عزت هڪ پوشاڪ مثل آهي، هڪ لاهي هو ٻي ٿو پائي پر استريءَ جي عزت هڪ شيشي وانگر آهي، هڪواري شيشو ڀڄو ته وري نه ٺهندو. استريءَ کي موهه ۽ ممتا به گهڻي آهي نه هن کي تياڳ ڪرڻ جي به زبردست شڪتي آهي. تون پنهنجي دل جو ديپڪ دل جي آڳه سان روشن ڪر. انسان جي زندگي هڪ گهٽتائن جو گهر آهي. زندگيءَ ۾ ڪڏهن ڪڏهن اهڙو هڪ اتفاق ٿئي ٿو جنهن ۾ انسان ڪنهن نه ڪنهن رچ ۾ ڦاسڻ کان سواءِ رهي ٿو سگهي ۽ ڪوريئڙي وانگر پنهنجي جار پاڻ ڀڪيڙي ٿو ۽ اُهيءَ ئي جار ۾ پاڻ ڦاسي ٿو پوي. دل ڪيڏو نه ننڍڙو ۽ پتڪڙو عضوو آهي پر هن ۾ ڇا ڇا نه سمايل آهي. امنگ ۽ آشائون به اُهيءَ ۾ سمايل آهن نه ڌڪار ۽ ڪروڌ جا وڪار به. تون ٻار ڪونه آهين، سمجهو ۽ سياڻي آهين. چڱي ٻري جي پهچاڻ اٿيئي. سوچي سمجهي اڳتي قدم کڻ. ايشور جي اوٽ وٺندينءَ ته سڀ سٺائي ٿيندي."

مان ان چئن مهينن کان پوءِ اُهيءَ آفيس مان بدلي ٿي ٻيءَ آفيس ۾ ويس، موهني موڪلي اُٿي اچي گڏي ۽ هٿ ڏسڻ لاءِ وري زور ڀريائين. هٿ

ڏسي مان حيران ٿي ويس. چيومانس ته ”موهني، لڳي ۾ ٿو اچي ته آهيءَ ڇوڪري
کي تو دليان وساري ڇڏيو آهي. تنهنجي شادي ته منهنجي ماسي اَيڻ واري آهي“.
چيائين ته ”دادا، مون برابر انهيءَ ڇوڪري سان بلڪل وسنو بند ڪري ڇڏيو آهي
۽ هو هتان بمبئيءَ مان بدلي ڪرائي دهليءَ هليو ويو پر منهنجي شاديءَ بابت ته
گهر ۾ ڪا چرچا به ڪانهي.“ مون چيو ته ”دلچاهه ڪر، پاڻهي ڪو نه ڪو ساٿين
جو پيارو اچي پرکهت ليندو ۽ تنهنجي همت وانڳر لاءِ گهر ڪندءِ انسان ڪڏهن
اسرتا ۽ اٽل ارادي، سهڻ شيلتا ۽ آتم وشواس سان ڪشتالن کي دور ڪري ٿو،
تڏهن هو پنهنجي راهه جو پاڻ سولهون بڻجي ٿو. پر هڪ ڳالهه، ياد ڪج ته سري
ڪرم ڪرڻ لاءِ ايشور سرا اوس ڏيندو آهي. ڪرمن جو قاعدو ڏاڍو اٽل آهي.
”جتنا اچي سوڙي، ڪرمان سندا ڪيس“. تنهنجي شادي هڪ سنبل ڇوڪريءَ
سانءِ ٿيندي، ۾ ليندي جتي پنهنجي پدارت جي ڪاٿي ڪمي نه رهندي پر شادي
کان پوءِ سال سوا اندر يا ٿون مرلڌينءَ يا تنهنجو ٿيندي. هڪ جو موت اوس ليکيو
آهي.“ چيائين ته ”دادا، پوءِ مان شادي ئي ڪانه ڪندس ۽ ساري زندگي ڪنواري
رهندس“. ”موهني، هون هاري ڪڏهن به نه ٿي ٿري اوڙي ليکن هيلا هلائيندي
شادي لوڪي ڪرڻي ٿي پوندي، تنهنجون همت جون ليکون انهن ڏيکاريون“
مون کيس چيو.

هڪڙو ڏينهن مس گذريو ته موهنيءَ جي گهر ۾ هڪ مسالي موهنيءَ جي ماءُ سان
ملڻ آئي. ڳالهين ٻولهين ڪندي چيائينس ته ”امي، اسان اوهان جي ڪڪي
موهنيءَ جي ڏاڍي ساراهه ٻڌي آهي، جهڙي آهي شڪل جي سهڻي اهڙي الس سڀ
سيرت. منهنجو ننڍو ڀاءُ ڪشور ڪنوارو آهي. هانگ ڪانگ ۾ پنهنجي ٻن ڀائرن
سان گڏ ڌندو ڪندو آهي. ايشور جي ڪرپا سان واپار وڌندو ٿو رهي. اسان ڪ
موهني ساڻسيءَ ۾ ڏيندا تڏهن ته اسين خوش ٿينداسين. مون ڪشور جو ا
اندر آهي. اوهين ڏسو، جي پسند پوي ته ڳالهه پڪي ڪريون.“ موهنيءَ جي
فوٽو ڏسي موهنيءَ کي سڏ ڪيو، موهنيءَ کي فوٽو ڏيکاريائين ۽ چيائينس ته ”ه
ڇوڪري جي ٻاٽ آهي ۽ پنهنجي ڀاءُ جي مائٽيءَ لاءِ آئي آهي“. موهنيءَ ڪ
ڪشور جو فوٽو ته ڏاڍو وڻيو پر همت جي ليکن جي اچي ياد پيس ته شاديءَ تا
جا حالت ليکي آهي. ماءُ کي چيائين ته ”ممي، مولکي شادي ڪرڻي ڪانهي
مائس چيس ته ”ڇوري سڄي عمر ڪنواري رهي منهنجو سر ڪانيندڙءَ ڇا؟ مان همـ
پ ڄولڊاس ڇا؟ لکيو واءُ، وار ساهه. مولڪان پوءِ ڀاءُ پاڃائي ٻچندي

ڪوڙ. اڏٽڪي ٿي، نه ٻيڻائيءَ گهر جي ۽ نه گهاٽ جي. شادي ڪري وڃي سگهي ٿي؟"
موهني چيو، "نه پوءِ ٻيو ڇو ٿا، جنهن وٽ ٺهو ٺين ڪرائو." موهنيءَ جي ماءُ ڪشور
جي ٻيڻ کي مصريءَ جي لڙ وات ۾ وجهي چيو ته "ٻيڻ ڏٺو، ڇوڪريءَ جا ڇنڊ. هڙو
سڌو سڌو ڇوڪرو ان ته ڪهي. ڇي مولکي شادي ڪان ڪرڻي آهي. ٿوهين شاديءَ جو
ٺهورس ڪيائو. ڀڳوان ايائيءَ جو ٻاڻ ٻاو ڪندو. ٻڪ ٿي وٺي. شاديءَ جا ٻيدي
پنر ڇڇي ويا. مان ان موهنيءَ جي شاديءَ ۾ ويس ۽ موهنيءَ کي شاديءَ جهڙي
سوکڙي ڏٺي، جوڙي کي آسيس ڪري آيس. ٿورا ڏينهن امبئيءَ ۾ رهي، ڪشور ۽
موهني هانگ ڪانگ ويا. هانگ ڪانگ مان موهنيءَ مولکي خط لکيو ته "دادا، مان
هتي ڏاڍي خوش آهيان. ڪشور ۽ سندس ٻاٺر مولکي ڏاڍو پيار ڪندا آهن. مون
جهڙو سائي زندگيءَ ۾ چاهيو ٿي، اهڙو ئي ڀڳوان مولکي ڏنو آهي. آسيس ڪجو ته
زندگي سک سمپتيءَ سان گذري". ان ايائي مهينن کان پوءِ وري ٻيو خط آيو ته
"دادا، اوهان جي آسيس سان مان ماءُ ٿيڻ واري آهيان. ڪهڙي نه ٻاڻن واري
آهيان. ڪشور منهنجي تندرستيءَ جو ڏاڍو خيال ٿو رکي". ان بعد وري موهنيءَ
وٽان ڪائي خبرچار ڪان آئي ۽ مون به ڪڏهن وڪ وڌائي موهنيءَ جي ماءُ کان
جاچ ڪان ڪئي. ائين ڪندي ٻه ٽي سال گذري ويا. مان به نوڪريءَ تان رٽائر
ڪري اچي گهر ويٺو هيس. تان جو اڄ هيءَ ڏينهن وي. ٽيءَ. ئي موهنيءَ سان گڏجڻ
ٿيو. موهنيءَ کي وٺي وي. ٽيءَ ٻرسان هڪ هوٽل ۾ ويس ۽ هڪ لڏيءَ ڪئبن
۾ وڃي ويهاسين ۽ ٻه آرڊر وٺي، بسڪوٽ ۽ چانهه ڪٺي آيو. موهنيءَ کان خبرچار
وٺڻ لڳس ته چيائين "دادا، ڪهڙي ٿا خبرچار پڇو. مان ٺڳجي ويس. گلاب جو گل
باغ جي سونهن ٺهيو ٻيٺو هئو، هڪ هوا جهڙي جهوٽي لڳڻ سان پنکڙيون اڏامي
ويون ۽ منهنجي خوشبوءِ ڏٺي سونهن سوڀيا جي جهلڪ ڏيکاري گم ٿي وئي. منهنجو
وڃارو ڪشور اهيءَ ولايت ويو جتان وري نه موٽندو." سڏڪا ۽ ٻيٺي ٻري ۽
ڳالهه ٻه ٻيٺي ڪري. شاديءَ بعد اٺ نو مهنا سکيا سهڻا گذاريم. مون تان گهور
گهوران ٻيو ويندو هئو. هڪڙي ڏينهن اٿون ڪائي پنهنجي ڪار ۾ چڙهي آفيس ۾
ويو - ڪلاڪ ڏيڍ کان پوءِ سندس پاءُ جي فون آئي ته ڪشور کي ڇاتيءَ ۾ اوچتو
سخت سور اچي ٻيو آهي ڊاڪٽر ڏاهن ماڻهو پڇايو اٿون. منهنجون ته منهون
منجهي ويون. هيانءَ ٻيو هيٺ مٿي ٿئي. هڪدم ٽئڪسي ڪري آفيس ۾ پڳس ته
منهنجي پهچڻ کان اڳ ئي ڪشور جو پراڻ پکيڙو اڏامي وڃي الک ڏام پهتو.
مان بيهوش ٿي ويس. ڊاڪٽر جي سئي لڳڻ کان پوءِ جڏهن سجاڳ ٿيس تڏهن مولکي

گهر ڪٽائي آيا. هر هر ڪشور جو ٽوٽو ٽٽي چاليءَ سان لڳائي اوچڳارون ڏيئي،
بيهوش ٿي وڃان. مهني ڏينهن کان پوءِ مولکي ڪڪي جهائي. مهنجا ڏينهن جهڙي
مولکي هيٺرو پاليندا هئا سي نه رهيا. مهنجا مٽيندا ۽ ڇوڙ لڳا نه اسان جي لاڪيٽي
لعل جي موت جو ڪارڻ هيءَ ڏاڍ آهي ۽ اوڙن ڏينهن کان پوءِ مهنجي لئين چاول
ايبيءَ ۽ مولکي هوائي جهاز ۾ چاڙهي روانو ڪياڻون نه هاڻي وڃي پهنجي ماءُ وٽ
مر. وري اسان کي مٿهن نه ڏيکارج. مولکي هتي آئي نه سال سوا ٿي ويو آهي.
مهنجي اندر جي احساس زندگيءَ جي گذريل ڏکن کي ڍڪي ورجائيندي آهيان ۽
الين ٿي ماضيءَ جي سمنڊ ۾ ايٽي غوطا کائيندي آهيان ۽ زندگيءَ جي نازڪ ٿوري
۾ بدل گهاڇيندي گيندانجهي ايٽي ٿي هلان. انسان نه پهنجي اڃا الوسار هوراڻ
السنا بندي ٿو پر ٿڪين نه ٿئي اهو ٿي ٿو جو ڪيس نه پر مالڪ کي منظور آهي.
ٿڌير ترابر زبردست طاقت آهي جنهن جي اڳيان انسان کي سر جهڪائڻو ٿو پوي.
زندگيءَ، دادا مولکي اهڙو نه ٺوڙي ڇڏيو آهي ۽ اهڙو نه پو ڳالهو آهي هر ڏک جو
ٽالو بنڌ سان ٿي اندر مان ڪجهه جڙ ڏڏي ٿو وڃي. هر چيز جونه ايٽي لڳي،
ڪراهت جهڙي جونه. اندران جا پوڳ، سوال ۽ سيڪار جا بد ندا سب جونه پساوا
ٿي رهيا آهن ۽ دنيا زهر مثل ايٽي ٿاسي ۽ جيوڙمه ڏک ۽ ڪليش سان پريل". موهنيءَ
جي ڏکي ڪهاڻي بندي ڪيس مٽي لسي هٿ گهمائي چيو مالس، " پياري موهني،
قدرت انسان کي برابر اهڙو نه ٻي وس بڻايو آهي جو هن جي هڪ اڃ پياس ٿي
اڄهي ۽ بيقرار مٿش قرار حاصل ڪرڻ لاءِ ٿڙڦندو ٿو رهي. دنيا ۾ ڀلا ڪير نه ڇا آهي.
ڏک روپ سنسار ۾ قدم قدم تي ٺوڪرون آهن. مسڪراهٽن جي چاڙ ۾ انسان ساهي
ٻني ۽ آرام ڪري وري آلسن ۽ ٺڪن جي آس ۽ لهمه واري واٽ تي اڳتي هلي
الهيءَ ڪشت ۾ ويراڳ پائي ٿو. ڪيڏي نه عجيب آهي هيءَ زندگي ۽ ڪيڏا نه
عجيب آهن زندگيءَ جا اتفاق. هاڻي اوهان پهنجي دل کي ڌارج ڏي ۽ ڪمور جي
امانت پهنجي ڪومل ڪليءَ کي پالي، لپائي، سي سکيا ڏيئي وڏو ڪر. زندگي
روشن ڪرڻ ماءُ کي ڪئين وڙ ڏيندو". "سک سپنا، ڏک پڌرا، ڏوارو هئن مهمان
ان کو آدر ڪيجئي، جو ٻيئي پکراڻ."

موهنيءَ کي آسه ڏيئي چالهه ٻي هوٽل ڇڏيسين. ان کان پوءِ موهني هڪ
ڏهو مون وٽ ڪڪيءَ سان گڏ ايندا ۾ گڏجڻ آئي هئي. مان ان جڳن ايندا چلو
جي پوءِ ۾ اچي رهيو آهيان ٿن موهنيءَ سان گڏجڻ ڪواڻ ٿيو آهي.

No. 103, Anand Sadan, Jn. of A B Nair & Juhu Road, Juhu North, Bor

هڪ ٻيو آتنڪواد

لڇمڻ ڀمڀاڻي

سرجيت پيار سان شيلا جو هٿ دٻايو، "شيلا، تون هاڻي ڪنهن به
قسم جو فڪر نه ڪر. بي. اي. جو نتيجو ڏٺو اٿئي نه، مان فرسٽ ڊويزن ۾
پاس ٿيو آهيان. هاڻي مان پنهنجن پيرن تي بيهندس ۽ اسان پوءِ شهنايون وڄڻ
لڳنديون...."

شيلا جو چهرو لڄ وچان لعل ٿي ويو. جيڪڏهن باغ جو کليل ماحول نه هجي
ها ته هوءَ شايد سرجيت جي ڪلهي تي پنهنجو سر رکي، پيار جو اظهار ڪري ها.

"جيت، توکي نه پنهنجي پيار تي ايڏو ڀروسو آهي پر خبر اٿئي ته منهنجا
پاپا منهنجا ڪيڏا نه ويري آهن. هنن کي منهنجو منهنجو رستو اسهڻ ڪين وڻندو
آهي. چوندا آهن ته تون سردار، اسان راجپوت آهيون، اسان ڪٿي پنهنجي ڌيءَ
ذات کان ٻاهر ڏينداسين."

"ذات کان ٻاهر!" سرجيت زور سان ٽهڪ ڏنو. "ڪمال آهي. ڪهڙا نه
دقيانوسي ويچار آهن .... اسان ايڪيهين صديءَ ۾ وڃڻ جا سانباها پيا ڪيون ۽
منهنجا مائٽ اڃا ارڙهين صدي ۾ پيا هلن. ڇاجي ذات، ڇاجي پات...." سرجيت
وري کلڻ لڳو. سندس چهري تي ڏاڙهيءَ مڇ جي اڃان ٿوري رهڙ مس آئي هئي،
پر اهي ٿورڙا ڪارا وار سندس گوري مکڙي جي سندرتا ۾ اضافو ڪري
رهيا هئا.

سندس پيءُ سردار ڪلجيت سنگهه علائقي جو وڏو ٺيڪيدار هئو، گڏوگڏ
سياسي کيتر ۾ به سندس چڱو دٻدٻو هئو. مالي مڇيءَ وارو هئو. اڪثر روز
سندس گهر ڪنهن نه ڪنهن جو اچڻ وڃڻ پيو ٿيندو هئو. ڪڏهن ڪي سنگي
ساٿي ته ڪڏهن ڏاڏ وڏي دوست ته ڪڏهن سياسي ليڊر ۽ عملدار. هو بنا ڪنهن
ڀيد ڀاءُ جي هر ڪنهن لاءِ پنهنجو دروازو کليل رکندو هئو، اهو ئي سبب هو جو

سڀ ڪيس عزت ۽ آدر ڏيندا هئا. سرجيت لاءِ سندس سپنا ۽ تمام وڏا هئا تہ
ڪيس پڙهائي لکائي، ڪنهن وڏي عهدي تي رسايان، ڇاڪاڻ تہ ڪيس ٺيڪيداريءَ
جي ڌنڌي کان نفرت ٿيڻ لڳي هئي. ٺيڪيداريءَ ۾ جيڪي هيٺ مٿايون ڪرڻيون
پونديون هيون. جيڪي ڪلارڪن ڪاٺيون پونديون هيون ۽ ٻل پاس ڪرائڻ لاءِ
جيڪا هٿ جوڙ ڪرڻي پوندي هئي، ان هن جي من ۾ اهڙيءَ ڪمائيءَ لاءِ نفرت
پيدا ڪري ڇڏي هئي. هن نٿي چاهيو تہ سندس پٽ بہ ان چڪرويوهہ ۾ ڦاسي،
هر هڪڙي اهڙي عملدار اڳيان پنهنجي پڳڙي وڇائي. پر سرجيت جو تہ سڀاءُ ئي اهڙي
قسم جو هئو .... هو برابر پڙهائيءَ ۾ هوشيار هئو، پر ديانتداريءَ ڏانهن هن جو لاڙو
بہ ڪجهہ هئو. هر وقت ڪاليج جي طرفان ايندڙ ڊرامن جي ريهرسل ۾ مشغول
لڳو پيو هوندو هئو. هر ناٽڪ ۾ ايمانداريءَ سان محنت ڪندو هئو ۽ ڪردار ۾ اهڙي
اهڙي تہ ايڪٽنگ ڪندو هئو جو سڀني کي وڻندي هئي. واهہ واهہ ملندي هئس
تہ پنجابي ٽپا ڏاڍي امنگ ۽ احساس سان ڳائيندو هئو.

۽ پنجابي ٽپا ڳائيندي، هن کي خبر ئي ڪونہ پيئي تہ سندس پاڙيسري
شيلا ڪيئن هن طرف مائل ٿي وئي... پنجاب جي سرحد سان لڳندڙ هن علائقي ۾
ڪالڪا جا ماڻهو، پنجابي اهڙيءَ طرح ڳالهائيندا ٻولهائيندا هئا جو خبر ئي
ڪانہ پوندي هئي تہ هو پنجابي آهن يا غير - پنجابي. شيلا کي بہ پنجابي ٽپا ۽ گيت ٻڌڻ
۾ تمام گهڻو آنند ايندو هئو، ۽ سرجيت جي مڌر آواز ۾ ٽپا ٻڌندي ٻڌندي هوءَ
ايترو تہ ڪرهجي ويندي هئي جو ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي گهر جي اوڪ ڪٺان ئي ٽپا
سمجهي، ٻيهر ٻڌائي ويندي هئي. ۽ جڏهن سرجيت ڳائيندي ڳائيندي،
پنهنجي درد ڀري آواز ۾ ٽپا ۽ ناٽڪ جي وڇوڙي جو ورڻن ڪندو هئو تہ شيلا
جي اکين مان آنسن جي برسات لڳي لڳندي هئي. هن کي محسوس ٿيندو هئو تہ
چڻ سندس دل جو ڪو حصو ٽٽي ڌار ٿي ويو هجي. ان وقت هوءَ آنسو ڀريل اکين
سان سرجيت ڏانهن ان اميد سان نهاريندي هئي تہ من هو ڪيس ڪو آٿت ڏئي، پر
هو تہ اڃا - ڀوريل اکين سان پنهنجيءَ مستيءَ جي عالم ۾ هوندو هئو.

هڪ ڏينهن ڪنهن شاديءَ جي موقعي تي گيت ڳائيندي، او ڇتو ڪن اصل
تہ سرجيت جون اڌ - ڀوريل اکيون جڏهن شيلا جي ڳوڙهن سان ڀريل اکين سان
ٽڪرايون تہ هن جو آواز لرزجي ويو.... ڇا هيءَ لتا آهي، هير آهي، شيرين آهي...
ڪير آهي .... ڪير آهي ؟ ؟ هيءَ تہ شيلا آهي.... هيءَ تہ هير آهي .. شيلا آهي...
شيرين آهي....؟ فرهاد ڪٿي آهي.... رانجهو ڪٿي آهي .. مان تہ جيئن آهيان...

۽ مان مڃڻو آهيان .... هيءَ لڳلا آهي.... موڪلي هن جي نه تلاش هئي .... هن جون
ليڙاون اکيون ڄڻ هڪ شانت جهيل مثل آهن ... جيت کي لڳو ته هو ان شانت گهريءَ
ڏيل ۾ ٻڏندو هلي رهيو آهي.

پاڙيسري هئڻ جي ناتي هنن کي گڏ ڏسڻ ۽ ڳالهائڻ ٻولهائڻ ۾ ڪا رڪاوٽ
ڪانه پوندي هئي. ۽ جڏهن جڏهن اهي گڏ هوندا هئا ته ائين لڳندو هو ڄڻ سالن
جا وڇڙيل گڏ ٿيا هجن. ننڍو شهر هئڻ ڪري جڏهن طرح طرح جا افواهه ڦهلجڻ لڳا
ته ماڻهن سردار ڪلجيت سنگهه کي آگاهه ڪيو .... هو کلڻ لڳو. "اڙي مهنجو جيت
جنهن کي مون ڏنڻ جو عقل ڪونهي ۽ سو راجپوت ڇوڪريءَ سان عشق ڪندو!
چريا ٿيا آهيو. اڙي، هو ته ٻار آهن.... پاڙي اوڙي جا ٻار پاڻ ۾ کلندا کيڏندا،
ڳالهائيندا ٻولهائيندا.... ان ۾ ڪنهن کي ڪهڙو اعتراض؟"

پر اعتراض هئو شيلا جي برادريءَ وارن کي، برادريءَ وارن شيلا جي پيءُ کي
گهٽ وڌ ڳالهايو ته هن ڇوريءَ کي ڇڙواڳي ڏئي ڇڏي، راجپوتن جو نڪ هيٺ ڪيو
هئو. شيلا جا ابا ڏاڏا ٻراٻر ڪنهن وقت ننڍا وڏا جاگيردار هئا. پر وقت جي مار
سبب سندن اولاد پوڙهي ٿيندو ويو ۽ اڄ شيلا جا پيءُ ٻين ٽي ڪم ڪندڙ مزور
ٿي هئا. پهرين ته هو سمجهيا ڪونه ته شيلا ۽ سرجيت جي پاڻ ۾ ڳالهائڻ ۾ ڪهڙي
خرابي آهي. هو اڄ ڪان سو پر ورهين کان پاڙيسري هئڻ جي ناتي پاڻ ۾ ڳالهائيندا
پيا اچن، پر جڏهن برادريءَ جي اڙ رڳي مڪين ڪين راجپوتي آن ٻان جو حوالو
ڏنئي، ڳالهه سمجهائي ته راجپوت جي ڇوڪري راجپوت جي ئي گهر وڃندي، غير-
راجپوت ان ڇوڪريءَ جي مرده جسم کي ئي هٿ لائي سگهي ٿو تڏهن ڪين ڳالهه
سمجهه ۾ آئي، ڳالهه سمجهه ۾ اچڻ کان پوءِ هو ڄڻ ڄڻ ٿي ويا. اول ته هنن شيلا کي
پيار سان سمجهايو. ٿوري گهٽي ڌمڪي به ڏني. پر جڏهن هن نه مڃيو ته پوءِ هنن
سختي ڪرڻ شروع ڪئي.

شيلا جي هڪڙي ڀاءُ همت ڪري سردار ڪلجيت سنگهه جي ڪن تي اها
ڳالهه آندي، پر هن ان ڳالهه کي کل ۾ اڏائي ڇڏيو. هن کي اعتبار ئي نه پيو اچي
ته سندس معصوم پٽ جيت ڪنهن ڇوڪري ڏانهن اهڙي اکاهه سان نهاري سگهي
ٿو، شيلا جي پيءُ تڏهن جيت کي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي ته هن نهايت صاف
صاف چئي ڏنو، "ڪاڪا، مان ۽ شيلا هڪ ٻئي کي چاهيون ٿا ۽ اسان ٻئي شادي
ڪنداسين، توهان پاڻ اسانکي آسيس ڏيو."

"ڪميڻا - ڪتا...." شيلا جي وڏي ڀاءُ ڪاوڙ ۾ چيو، "نياڻين تي اري

نظر رکي، هاڻي تون چئين ته مان ان سان شادي ڪندس. توکي خبر آهي ته اسان
راجپوتن جون ڇوڪريون اسلام ۾ ڇڪيل ٻي ڄڻي جوهر ڪنديون آهن، پر ڪڏهن
داريءَ ذات جي مرد جو هٿ ان پنهنجي جسم کي نه لڳائڻ ڏينديون آهن....“

”پر ڪاڪا“ جيسمن مشڪندي چيو، ”اهي ته بابا آدم جي زماني جون
ڳالهيون آهن.... آزاد هندستان ۾ ته هر ڪنهن کي آزادي آهي ته هو پنهنجي
پسنديءَ ڌنڌو ڪري، نوڪري ڪري، شادي ڪري، ملڪ جي ڪنهن به حصي
۾ گهمي ڦري.... هيئنر ڪو اسان غلام ٿورو ئي آهيون؟“

”اڙي توهان پنجابين سردارن ئي نه اچي اسانجي ملڪ جي ٻيڙي ٻوڙي
آهي.... نه نه مجال هئي جو ڪا ڇوڪري گهر کان ٻاهر نڪري.“ شيلا جي پيءُ وقلندي
چيو، ”پر ياد رک، جيسمن اسانجي رڳن ۾ اڃان راجپوتي خون آهي، تو ڪا به اهڙي
ڪميڻي حرڪت ڪئي ته انجام تمام برو ٿيندو.“

”ڇا توهان مونکي ڦاسيءَ تي چاڙهيندا؟“ جيسمن زور سان ٽهڪ ڏئي ۽ پوءِ
ورڻي ٻه ٽوماڻيءَ سان چيو، ”ڪاڪا، هندوستان ۾ رهڻ وارا اسان سڀ هندستاني
آهيون، سڀ هندو آهيون ... توهان ته ڪاڪا، اسانکي آسيس ڪيو.... اسان
توهان جا ٻار آهيون.“

ڪملجيت سنگهه جو رعب هيڻ سبب، شيلا جا ٻار ڪلئي عام نه ڪجهه ڪري
نه پيا سگهن. شيلا ۽ جيسمن لئي پيار جو اهڙو جذبو جاڳيل هئو جو دنيا جهان جي
ڪا به ڳالهه ٻڌڻ لاءِ تيار نه هئا. اراديءَ جا پڪا ۽ مڪي ان شاديءَ لاءِ هرگز
رضامند نه هئا ۽ شادي ٿيڻ جي حالت ۾ شيلا جي پاڻن جو حقو پساطي پند ڪرڻ
جي ڌمڪي ڏيڻ لڳا. شيلا جا ٻار مذهبي پيا ته ڇا ڪجي. هڪ ڏينهن هڪ رشتيدار
سندن گهر آيو جنهن جي خاطرداريءَ ۾ هو دارون ڪولي ويٺا. ڳالهين ڳالهين ۾ شيلا ۽
جيسمن جي ڳالهه به نڪتي.

”پالي صاحب، اسان ته پريشان ٿي پيا آهيون. ڇوري اسانجو اڪ ڪٽائڻ
لاءِ تيار آهي.... ڪڏهن ته دل ٿيندي آهي ته ڇوريءَ کي ٽوڪيٽ ٿي ٽڪرا
ڪري ڇڏجي، پر سڪيلڌي پٽ آهي، پاڻ آما آهن ڪوله، سڀ اسانکي
ٿيا....“

ڇوريءَ جي بدران ڇوري کي جو نه نه ختم ڪيو.... نه هوندو بانس نه
بانسري....“

جيسمن جو خون... نه بابا نه... سردار ڪملجيت سنگهه اهڙو نه ڪي وارو

آهي جو هڻي اسان جو ستياناس ڪري ڇڏيندو ....”

”سر....دار....ڪمل....جيت....سنگهه....ڇا هو سک آهي؟“ سندن رشتيدار پڇيو.

”ها“

”بس، پوءِ ته ڳالهه ئي تمام سولي آهي....“ هن آواز کي ٿورو جهڪو ڪندي چيو، ”توهانکي ٿورو ناڻو خرچڻو پوندو.“

”ناڻو!“ هو ٿورو سوچ ۾ پئجي ويا.... قرض وٺڻو پوندو، وٺبو، پر اهو ڪنڊو ضرور لڳڻ کپي. پنهنجو ۽ برادريءَ جو نڪ بچائڻ لاءِ ٿوري گهڻي تڪليف ته سهڻي پوندي.

”ٺيڪ آهي ڀائي صاحب.... توهان ناڻي جو فڪر نه ڪيو.... پر توهان اهو ڪم ڪرائيندا ڪيئن؟ ڪٿي ائين نه ٿئي ته توهان يا اسان ڦاسي وڃون؟“

”نه...نه...نه.... اهڙا ڪيترا ڪم مان ڪيان ٿي ڪوله. هيءَ ڪم ائين ٿيندو جو نانگ به مري ويندو ۽ لٺ به ڪانه ڀڄندي. توهان رڳو مونکي سردار صاحب جو گهر ۽ سندس صاحبزادي جي شڪل ڏيکاري ڇڏيو.“

”پر ۽ ......“ هنن جي آواز ۾ ٿوري ڏڪڻي هئي.

”مان چوان ٿو ته گهٻرائڻ جي ڪا به ڳالهه ڪانهي. جنتا جي جان مال جي رکيا ڪندڙ پوليس پاڻ ايندي ۽ هن کي گوليءَ جو شڪار بڻائيندي.... توهانجو وار ونگو ڪونه ٿيندو.“

”يعني.. يعني پوليس هن کي ماريندي!! نه، ڀائي صاحب نه، توهان پاڳل آهيو. سردار صاحب جو پوليس سان تمام سٺو لڳ لاڳاپو آهي. سو پوليس وارا ڪيئن هن جي سڪيلڌي پٽ جيت کي گولي هڻندا.... ڇڏيو اهي چرچا....“

هاڻي هنن جو رشتيدار ٿورو گنڀير ٿيو. ”حقيقت ۾ مان راز کولڻ نه ٿي چاهيو، پر توهان تمام گهڻو گهٻرائجي رهيا آهيو تڏهن توهانکي ٻڌايان ٿو. پنجاب ۾ دهشت انگيز روز ڪا نه ڪا ڪاروائي ڪري ٿي تا وڃن انهن کي يا انهن جي مددگارن کي پڪڙڻ ۾ مدد ڪرائڻ لاءِ پوليس مخبر مقرر ڪيا آهن. مان به پوليس جي لاءِ مخبريءَ جو ڪم ڪندو آهيان. پوليس کي نه پنهنجو ڪوٽا پوري ڪرڻي آهي نه اسانکي نه پنهنجي ڪوٽا سو ڪڏهن ڪوڙا نه ڪڏهن سچا ماڻهو پڪڙائيندا آهيون.“

”ڪوڙا ماڻهو به پڪڙائيندا آهيو؟“ هنن عجب مان پڇيو.

”ڪوڙا يعني نقلي آتنڪوادي نه صرف پڪڙائيندا آهيون پر مارائيندا به

آهيون.“ هن زور سان ٽهڪ ڏيئي هٿن ڏانهن اکين اٿاريون جن هٿن جي اڀوجهائيءَ
۾ رحم ڪاني رهيو هجي. ”خير، اوهان ڇڏيو انهن ڳالهين کي. اوهان رڳو ڏٺين جي
شڪل مولڪي ڏيکاري ڇڏيو ۽ رقم پهچائي وڃو. باقي ڪم سڀ پاڻهي ٿيندو.“
۽ ڏهن ڏينهن کان پوءِ هڪ رات اٽڪل ٻارهين لڳي شهر ۾ جڻ زلزلو اچي
ويو. سردار ڪلجيت سنگهه جي گهر کي ملٽريءَ جون جيپون وراڪي واريون. سرچ
لائيٽ ۽ فلش لائيٽ جي روشنيءَ ۾ جڻ ڏينهن ٿي ويو.
جيستائين سردار ڪلجيت سنگهه ڪجهه سمجهي ٿي سمجهي، ان کان اڳ،
گولي بازي شروع ٿي وئي. گوليون اهڙي ريت هلي رهيون هيون جڻ ساهمون دشمن جي ڪا
وڏي فوج هجي. پاسي اوسي ۾ جاڳ ٿي وئي پر همت ڪري ڪو به ٻاهر ڪونه
نڪتو. اڌ ڪلاڪ کان پوءِ گوليباري بند ٿي ۽ ڪي ملٽريءَ وارا لائوڊ اسپيڪر تي
وارننگ ڏيڻ کان پوءِ تمام خبرداريءَ سان گهر اندر گهڙيا. ڪجهه دير بعد ٿي پاڙي
اوڙي وارا عجب ۾ پئجي ويا جڏهن هنن ڏٺو ته ملٽريءَ جا جوان سردار ڪلجيت
سنگهه ۽ هن جي پتنيءَ جي مرده جسمن کي گهليندا ٻاهر آڻيا ۽ جيپ ۾ وجهي سڄو
علائقو ڇاپ هليو ويو.
ٻئي ڏينهن اخبار ۾ اهڙا خبر شايع ٿي ته شهر جو مشهور ليڪيدار سردار
ڪلجيت سنگهه پنجاب جي دهشت گردن کي پناهه ڏيندو هو ۽ ڪين پاڪستاني
هٿيار پهچائيندو هو. ملٽريءَ وارن سان هڪ ڊوبدو ۾ هو مارجي ويو ۽ سندس
پتني زخمي حالت ۾ اسپتال ۾ پئي آهي. سندن پٽ سرجيت سنگهه، جيڪو هڪ
خوفناڪ آتنڪوادي آهي، اونده جو فائدو وٺي فرار ٿي ويو، جنهن جي ڳولها
جاري آهي.
پنهنجي شهر کان چار سو ڪلو ميٽر پري هڪ ناڪي جي راهداري ڪندي
جڏهن جيت اها خبر پڙهي ته هن جون واڇون ٽاڻ ٿي ويون.... مان آتنڪوادي....
منهنجو پيءُ آتنڪوادي.... منهنجي ماءُ آتنڪوادي، ڪمال آهي. لڳي ٿو ته ڪنهن
منهنجي خلاف سازش ڪئي آهي. هو پيرين پاسي ۾ چڙهي گهر پهتو. پر گهر جي
حالت ڏسي، هو صفا چريو ٿي پيو. ڪجهه پاڙيسرين ٻڌايو ته اسپتال پهتو جتي
سندس ماءُ پوءِ پساهه ٿي هئي.
”جيت... جيت.... پٽ، سڀڪجهه ختم ٿي ويو.... سڀ برباد ٿي ويو...
منهنجو ساهه صرف توکي ڏسڻ لاءِ اٽڪيو پيو هو.... شملا جي پاڻ....“ ۽ هن جون
... ٻند ٿي ويون.

جيمت بت بڻيو بيٺو رهيو. سندس اکيون پٿر ٿي ويون ۽ دماغ سن ٿي ويو.
ايتري ۾ پوليس کيس هڪ فرار آتنڪواديءَ جي روپ ۾ پڪڙي ورتو. هن گهڻو ئي
پاڻ کي بي ڏوهي ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هن جي ڪنهن به نه ٻڌي.
شهر جو ڪو به ناگرڪ سندس پاسو کڻڻ لاءِ تيار نه هئو، ڪير دهشت انگيزن جو
ساٿ ڏئي؟ شيلا جي پيئرن ۽ مائٽن کي ڌمڪيون ڏنيون ته جيڪڏهن ڪنهن به
جيمت جو ساٿ ڏنو ته اُن کي به پڪڙائي ڇڏيندا.

جيل ۾ جيمت مٿان ڏاڍيون عقوبتون ٿيون. هڪ ڪي اهڙو ننگي بيهد مار ڏني
وئي جو مار آڏو هو معصوم نوجوان ٽٽي پيو. "تون آتنڪوادي آهين؟"

"ها، مان آتنڪوادي آهيان" مار سبب جيمت نيم بيهوشيءَ ۾ ڳالهائي
رهيو هئو.

"تو پاڪستان مان ٽريننگ ورتي آهي."

"ها."

....

"تو ڏهه خون ڪيا آهن"

"ها."

"تون پنهنجن ساٿين کي هٿيار سپلاءِ ڪندو هئين."

"ها."

هر سوال جو جواب ها ۾ حاصل ڪري، پوليس اهو ثابت ڪرڻ ۾ ڪامياب
وئي ته جيمت هڪ خطرناڪ آتنڪوادي آهي جنهن کي پڪڙڻ لاءِ سرڪار انعام
رکيو هئو.

ٻه ٽي ٽن سالن بعد اُن ئي شهر ۾ اڌ رات جو ٺاڪوڙو پئجي ويو جڏهن موٽر
سائيڪل تي آيل ٻن نوجوانن شيلا جي ڇتي پيئرن کي گهر مان ٻاهر ڇڪي، گوليءَ
سان اُڏائي ماري ڇڏيو ۽ شيلا کي زوريءَ ٻڌائي ويا. پوليس گهڻو ئي ناڪيبندي
ڪئي، پر آتنڪوادين جو ڪو پتو ڪونه پيو. سڄي شهر ۾ دهشت ڇانئجي وئي.

رات جو ٽيون پهر هئو. هڪ کنڊهر ۾ شيلا جا هٿ پير ٻڌل هئا ۽ سندس
سامهون ڪاريءَ پڳڙيءَ سان، پاسي ۾ رائيفل رکي، هڪ نوجوان پٺ ۾ ليٽيو پيو
هئو. شيلا جي سڏڪن جو هن تي ڪو به اثر ڪين پئجي رهيو هئو ۽ لڳي پيو ته هو
پنهنجن خيالن ۾ کوهيل هئو. ڪن بعد هن نوجوان تمام درديلي آواز ۾ پنجابي ٽپا ڳائڻ
شروع ڪيا.

شيلا وانڱي ٿي وئي.... ساڳيا ٽپا.... ساڳيا آواز.... هن جي وات مان ازخود

رڙ ڪندي.... جيمس ....

جيمس آهستي آهستي پاسو ورايو ۽ پنهنجي ڇوري ٽان ٻڪڙي هٽائي، رائيفل کڻي، شيلا ڏانهن نشانو تاڻيو ....

"جيمس.... جيمس، تون هيءَ ڇا ڪري رهيو آهيو آهين؟ مان آهيان تنهنجي شيلا... تنهنجي هير .... تنهنجي ليلا...." پاڻ ڏانهن تاڻيل بندوق ڏسي شيلا هيسجي ويئي.

"ها، تون برابر شيلا آهين... مان جيمس آهيان.... مان جيمس آهيان" اهين چئي، هو ٺوليءَ سان ٺلي ويو ۽ بندوق جي هڪ گولي شيلا جي ڪلهي ڏانهن هلائين. شيلا کان رڙ نڪري ويئي ۽ ڪلهي مان رت واهولا ڪري وهڻ لڳس. ٻيو جيمس هڪ گولي پنهنجي ڪلهي ۾ هڻي ته اڳان ئي رت جو ڦوهارو وهي نڪتو.

"شيلا مري ويئي..." بندوق جي ٻي گولي شيلا جي ٻئي ڪلهي ۾ لڳي، "جيمس مري ويو" وري هڪ گولي جيمس پاڻ کي هڻي.... "ڏس شيلا، تو چيو هئو ته گڏ جيئنداسين، گڏ مرنداسين...." وري هڪ گولي شيلا جي ڇاتيءَ ۾ لڳي، "شيلا ويئي .... جيمس مري ويو.... هير مري ويئي، رانجهو مري ويو.... سسئي مري ويئي، پنهون مري ويو...." ۽ پڇاڙيءَ واري گولي هن پنهنجي سيني ۾ هڻي ٿو. □

182, Sindhi Colnoy, Bani Park, Jaipur-302 016

گهور ڪلجگ

☐ آنند گولاڻي

زال مڙس جي ساڳيءَ آفيس ۾ نوڪري ڪن ته کين ڪي فائدا به آهن ته ڪي نقصان به آهن. سرڪار بهادر کي جهٽ خبر پئجي ويندي ته اڄ مڙس دفتر ڇو نه آيو يا اڄ زال ڇو گهر ويهي رهي. گهڻو ڪري هڪ ٻئي جي ناموجودگيءَ جو سبب ٻڌائيندو آهي. جي ٻئي نه آيا ته انهي کي ساڳيو ڪم ٿي سگهي ٿو.

انهي ڏينهن مسٽر ۽ مسز چتوالا ٻئي آفيس الڳ الڳ وقتن تي جدا جدا نمونن ۾ آيا. انهي جو رنگ روپ به نرالو هو. مسٽر جو اک پلاسٽر سان ڍڪيل هو ته مسز جي ڪاٻي ڪلائي پلاسٽر سان ٻڌل هئي. هڪ اڌ ڪلاڪ دير سان آيو ته ٻي ڪلاڪ دير سان آئي. انهي کي حاضريءَ واري رجسٽر ۾ دير سان اچڻ جو سبب لکڻو هو. مسٽر اک ضرٻجڻ جو سبب لکيو ته مسز لکيو ته ڌڪ کائڻ ڪري سندس ڪلائي زخمي ٿي پئي.

پهريان ته جيئن ساٿين جو الڳ الڳ اچڻ وڏي ڳالهه نه لڳي. وري جو مهينن جا مهينا الڳ الڳ اچڻ لڳا ته دفتر جي زالن ۽ خاص ڪري ڪنوارين ڇوڪرين ۾ چوٻولو ۽ هڪ قسم جو هاهاڪار مچي ويو. اول ته ننڍيون ڪانفرنسون ٿيڻ لڳيون. هر ڪنهن پنهنجا وزندار رايا ڏنا. نيٺ هڪ وڏي ڪانفرنس ٿي، جنهن ۾ ڇهن زالن (ٻه پرڻيل، ٻه ڪنواريون) جي جاچ ڪاميٽي ناهي وئي، ڇهن ميمبرن ٻه جاسوس مقرر ڪيا، هڪ ڇوڪرو ۽ هڪ ڇوڪري، ڇوڪرو مسٽر کان آڏي پڇا ڪندو ۽ ڇوڪري مسز کان وڪيلن واري آڏي پڇا ڪندي.

انهي کان ايترا ته آڏا ابتا سوال جواب ڪيا ويا جو سندن مغز چڪر کائڻ لڳو. نيٺ ڇهن مهينن جي سخت محنت ڪارڻ انهي پنهنجن جرمن (ڏوهن) جو اظهار ڪيو. مسٽر زالن جي اڻ زورواريءَ جي شڪايت ڪئي ته مسز مردن جي ظلم جو وستاري بيان ڪيو. ڪاميٽيءَ جي ٻن پرڻيل زالن مسٽر جو پاسو ڪيو ۽ ٻن ڪنوارين زالن (ڇو جو انهن جي عمر ٽيهن ورهين کان مٿي هئي) مسز جو طرف ورتو. زالن ۽ ڇوڪرين جي عام سڀا کي ڪنهن به هڪ کي ڏوهاري قرار،

ڪرائو هو. ان ڪري هڪ 58 ورهين واري مرد کي هڪ قسم جو جج ڪري مقرر
ڪيو وڃي. جج صاحب کي ان ڪري پدوي ڏني وڃي ٿي جو هو هڪ قسم جو
"سماج شيوڪ" هو. دفتر ۾ ڪوبه جهڳڙو ٿيندو هو ته هو اهڙو فيصلو ڏيندو هو جو
ٻئي خوش ٿي ويندا هئا. سماج شيوڪ 58 ورهين واري کي اسا ئي معنا ڏنا وڃن ۽ ٻاڻ رٽائر ڪري هليو وڃي.
جڏهن هيلين رٽائرمينٽ آفيس جي عوام آڏو پدوي کٽي ۽ مسٽر چٽووالا جا اسا ڏاڏا چٽو لکاڻو ۽
"اهي" ۾ ڪوشش ته آهي ته مسٽر چٽووالا جو پيڪو نالو "ڏاواڙا" آهي.
چٽو لکو ڪرڻ جو ڏنڌو ڪندا هئا ۽ مسز چٽووالا جو گهٽيءَ ڳالهه تي چٽووا
هن جا ابا ڏاڏا ورڻ لوڻ لاهڻ جو ڪم ڪندا هئا. لوڙيءَ ۾ ڪٽي اولاد ڏيندي آهي. زال مڙس ۾
چٽو ڳوڙهيندو آهي ۽ سندس مسز لڳي هٿ ۾ ڪٽي اولاد ڏيندي آهي ڪي ٻاهرون ڪڍڻ شروع ڪه
جهڙي جا ڏار ڏار جوڙن لئي ڏار ڏار ٿيندا آهن. ڪي ٻاهرون ڪڍڻ شروع ڪندا آهن، ڪي پهنجو
آهن، ڪي ملهون اڪوڙ پيدا آهن، ڪي ڳارهون ڏيڻ شروع ڪندا آهن ڪي وري ڪلي ڪلي ڪيرا لئي
مٿو پٽڻ شروع ڪندا آهن، ڪي روئڻ شروع ڪندا آهن ڪي ٻاڻ سان پيا ڳالهائيندا آهن، ڪي
پوندا آهن، ڪي مون ورسه ڏاريندا آهن، ڪي ٻاڻ سان هوندا آهن، انهن ڪي ساڻڻي گهر
هڪ ٻئي کي چماٽ هڻي ڪيندا آهن. جن کي ٻار هوندا آهن ڪجهه عجيب لڳندو آهي
۾ رهندي هڪ ٻئي سان دشمنيءَ جو ورثاءَ ڪندي آهي ۽ ابو صرف ٻاڻ سان
ٻار مڇڻي پوندو آهي ته ڇو امان اوچتو مون ورسه رکيو آهي ۽ ابو واري ڪنهن ڏو
ڀو او ٻڻ ٻاڻ ڪري ٻا پهنجو مٿو پٽي! ٻار ڪان ڪوي ڪاليداس واري "پڙهين ڪ
وارو ڪم ورائو ويندو آهي. "ساءَ کي ڇٿه ته مائي ڪاريندي ٻا ته؟" انهن مشڪ
چڻه ته اول ٻاڇيءَ سان ڳڻ اصر پٽاٽا ولي اڇي ته پوءِ مائي لهندي تان هٽي ويندا
کي مهون ڏٺي زال مڙس هندوستان - پاڪستان والڪر مورچي ٽڪو سکهي.
پر جي ٻارن اسا هوندا آهن، انهن کي ته خود خدا اسا روڪي حڪل پندي
گهرندي لئي ڏکڙ کي انو لڳي ويندو آهي. ٻاراڻ ۽ ڳارهن جي نااهون عمر
لئي ويندي آهي. وچ ۾ ٻڌڻ جا ماءُ - پيءُ، آبا - ڏاڏا، ڏاڏيون، انهن جا هٿ
ٽڪي ويندا اون آهن. جن جا هڏا ڪمزور ته اسا ڪاڏا هوندا، چورن چوران جي
ته ڪري چلڻ پيدا آهن. ان ڪري سماڻا چٽي ويا آهن ته ڏوه ڏاڻ.
رهت ته وڃڻو. پلي ٻاڻ پراڻهي، پل چوڪ لاهه هڪ ٻئي کي راڃاڻمدا. چورا چوراڻ
تيءَ اڳيان ڳالهين ڪاليندا ۽ مرڻ ڪان پوءِ ورهن کي اڙي هٽي، جي
سوءِ ۽ ٻاراڻا ڪاليندا ماءُ - پيءُ ۽ ابا ڏاڏا، جي ماڻس لئي ڳالهه جي ڳاڻي لئي انهن عام رائي ڪان
عوام عمر هاڻي اچون

ٺوس لڳندي ئي ٻڌجي ٿو سگهجي :—

مسٽر ڇڙووالا ڪنهن ديسي بليڊ سان ڏاڙهي لاهي ڇڏڻجي، کهڙي ڏاڙهي ۾ ئي دل ئي دل ۾ ڪاوڙ جي رهيو هو ته مسز رڌڻي مان رڙ ڪئي.

”توهان ڪنهن خاص دماغي ڊاڪٽر کان ڇڏڻجي وڃو جو علاج ڇو نه ٿو ڪرائين؟“

”توهان وري Throut Especialist کان ڇڏڻجي ڪاڪڙي جو علاج ڇو نه ٿي ڪرائين؟“

”ڇو ماڻهو ته پالڪ آڻجان ته ميڙي آندي ائيڙي هتي اچي ڏس ته، ٿئي ۾ ميڙي جو ڪهڙو حال اچي ٿيو آهي.“

”مان ڇو اچان جڏهن خبر اٿم ته ٿئي مٿي تي ٺڪاءُ ٿي ويندي.“

” ته، الي اچي ٿي هٽاڻ. هو هر ڪنهن کي پيو ڏاڍهن ڏين هاڻي ڪوڙ کي سچو ڪندس. سچ ته پيئو لڳي.“

”هاءِ! الا! هاءِ رام! ستنام! Oh God! توهان اچي سهاءِ ڏجانءِ“ مسٽر ڇڙووالا هڪ ئي وقت هندو، مسلمان، سک - عيسائي، يعني سچو سيڪيولر هندواسي ٿي ويو! اڌ لاٿل ڏاڙهيءَ سان سندس جاءِ ۾ گهڙي ويو. در ٻاهران ٺڪ ٺڪ ٿيندي رهي.“

”اڙي او نامرد نڪر ٻاهر!“ مرد کي زال ذات نامرد چوي، ته مرد کي لاچار مار کائڻ لاءِ سندس جاءِ کان ٻاهر نڪرڻو پوندو. مسٽر در جو ٿورو ٿورو کولي ڇڏڻجو نڪ ٻاهر ڪڍيو مس ته ٿئي ٺڪاءُ ٿي ويس. اُن جو پيو به اثر نتيجو نڪتو. مسز اهڙي زور سان ٿئي اڇلي هئي جو در کي ٺڪاءُ ڪري سندس ئوانت کي اچي لڳي! مسٽر نڪ کي رهڙي ئي رهيو هو ته مسز ئوانت کي ٻڪڙي زور سان روئڻ شروع ڪيو. ايتري قدر جو فلئيت ٻاهران ماڻهو ڪٺا ٿي ويا. چي، ”مسٽر ڇڙووالا جا افعال ئي اهڙا آهن! هن کي زال مارڻ Wife Beating جي ڪني عادت ورثي کان جو مليل آهي!

لامور ”جيم ۽ سماج شيوڪ“ جي فيصلي کي آفيس جي سيڪڙي مردن ۽ تجربيڪار پرڻيل زالن قبول ڪرڻ فرمايو پر ڪنوارين ڪنيائن (جن جي عمر ٽيهن ورهين کان مٿي هئي) ٻڪ راءِ ٿڏي ڇڏيو! رنڊبر ڪيل سماج شيوڪ ٿڏو ساهه کڻي چيو، “ زال مرد جي جهيڙي جي باري ۾ هيءُ ٻنهي ۽ آخري فيصلو ڏنو اٿم. گهور ڪاڄ ۾ ٻنو ۾ ٻڌو هوم ته مرد زال کي ماريندو آهي. پر هاڻي ٻڌان ۽ ڏسان ٿو ته ٻيل ٿيل ناري، ٻلوان، ڪمزور مرد کي ماري، پاڻ کي مظلوم ڪري ڪوٺائي ٿي!

اوم شانتي.

544, Sewa Samiti Nagar, Koliwada Bombay-400 037

زخميل رشتا

□ گوپال ٺڪر

گيان ڊور بيل ٻڌو. هيڏانهن هوڏانهن نهاريائين. نه رڌڻي مان رسوئي سراڻ ۽ نه
بيڊ روم مان چاچا لڌي ۽ نه ٻوڙي کيس اٿي در کولڻ ٿي ڏٺو. ڊور بيل دهرايو ويو.
گيان اخبار رکي، صوفا تان اٿي در کوليو.

بابا اوهين! وشواس نٿو اچي.

گيان جهڪي پيءُ کي پيري پيو. سنڌس پيءُ ڌرمداس جهڪي کيس
ڇاتيءَ سان لاتو.

کير آهي. چاچا بيڊ روم مان ليٽو پيو آهي ۽ ڪچن مان رسوئي آيل مهمان کي
سڃاڻڻ جي ڀاو ۾ ڏسجي آيو. چاچا ڀوران ٻل ۾ سهري کي نه سڃاتو ٻر ٻي ساعت ۾
سڃاڻڻ جي ڀرڪيا ۾ ٻڌي ورتو. بابا آهن چاچا، ٻاهر اچ.

چاچا جي سڙاڙ ۾ اي. بي. وڏي واڪ:... بابا! بابا آهن. ڪين ڏٺي هڪ ٻڪ
لي وار آهي. هوءَ ٻدا ٻل وچائڻ جي رلو ڀرڻي، مٺي ٻڪو ٻاهر آئي.

سهري جي اکيان اچي سر جهڪايائين.

ٻٽ جيئي. ڌرمداس کيس آشيرواد ڏني.

وهو بابا- لفظن جي مٺي آواز سنڌس من جي ٻڌي ڪالي کي ٺهري جذبو
جاڳ. ڌرمداس کي لڳو ته سنبنڌ اڻوٽ آهن. ٻاهراون هٺ ۽ ٻڌي جي هيٺيان جي
انهن جيون جا صحيح موليه لراوسڪ ٺهي نا وڃن.

ڌرمداس ۽ سنڌس پٽ گيان صوفن تي آمهون سامهون ويٺا هئا. هڪٻئي جي
گذريل جيون ۾ ٻڌاجندڙ ۽ نندڙ رشتن جا ابرعڪس هڪ هڪ ٿي - چار چار ٿي
ٻاڻ ۾ گڏجي اکين اڳيان گذرندا پئي ويا. جن ۾ شوخي هئي، لڳاو هو. جن ۾
هئي، دشا هئي گيان جهڳڙي جي جڙ ڪسي پرکيندي حل ڏنو هو: بابا اسين
اهڙي ڪڙي تي اچي زخميا آهيون جتان اسان کي اڳتي ٿي مشڪل دشائن طرف موڙي
باقي جيون سکيو بڻائڻ جي راهڻ ۾ صحيح فيصلو ڪرڻو آهي. مان ٻڌائي

ڪنهن مناسب شهر ۾ ڪرائيندو. سوال محض اسان ٻنهي پٽ جو نه آهي بابا. سوال چڱن ڀلن جو آهي. ڪنهنکي دوش جو ڀاڱي بڻائجي. ڪنهنجي مٿان لڪر نه هڻڻ ۾ ئي سڀني جي عزت آهي.... ها اوهان کي هر مهني مدد ڪندو رهندس. اهو منهنجو وچن آهي. بابا پريل من سان چيو هو: ڪالهه تائين پوري گهر جو بوجو مون اڪيلو سنڀاليو آهي. توکان روپيه وٺي پيريءَ ۾ ڪهڙا شوق پورا ڪرڻا اٿم. منهنجي پينشن منهنجو سهارو آهي....

بينڪ ڪافي عمدي ڍنگ سان سنواريل هئي. قيمتي غاليچو ۽ ڇت کان لٽڪندڙ عاليشان جهمر وڏ گهڙائي ۽ صحيح چوڌاري جي مهر هنيون پيا هئا. ڇت جي ڪل مٿان عاليشان گهڙيال ان جا اکاوَ هنيا. پيءُ ۽ پٽ جون اکيون اماڪ مٿي کڄي ويون.

بابا اوهين اشنان ڪندا؟

اڃا وقت ڪٿي آهي پٽ. مان توکي ولڻ آيو آهيان. تنهنجي امان سان وڏيڪ الرٽ ڪرڻ ۾ مان اسمرت آهيان. هفتي کان سندس مک تي تنهنجو نالو آهي. اٿڻ ويهڻ کان لاچار آهي. ڏينهن ۾ الائي ڪيترا ڀيرا تنهنجو پڇندي رهي ٿي. ڊاڪٽرن جواب ڏنو آهي.

امان!.... ڪنهن جي اکين اڳيان ماءُ جو چهڪو چهرو ڦاڪڻ لڳو. جڏهن کيس ڪليڪٽريءَ جو عهدو مليو ۽ اها خوشخبري امان ٻڌي هئي ته خوشيءَ ۾ جنسي پاڳل ٿيڻ جي پئي هئي. ڳوٺ جي ڪوليءَ ۾ وڃي پنج روپيه پيٽا رکي هيائين. ڏه پنڊرهن منٽ واهي ٻيو سان لين تي ويٺي هئي. سندس مک منڊل ڏسڻ وٽان هو. سندس اکين مان وهندڙ جل ڌارا.... مک منڊل ۾ اي انتها سکون جا چاڪا.... سڀ ڪجهه هو.... ٻيو خود سندس مک منڊل ۾ گويا لهي آيو هو.

اوهين ناشتو وغيره ڪريو. اسين تيار ٿي ٿا وٺون بابا.

تيار ٿيو. ناشتي وغيره جي طلب نه اٿم. وقت ٿورو آهي ڪيان.

ڪيان پراڻي نداو جي اڪير ڳولهڻ چاهي پيءُ جي چهري تي، پر رهڻ ڏنائين.

چاچا ۽ چار پليٽون ٽولن سان ٻري اچي سهري جي اڳيان رکيون.

نه پٽ مولڪي درڪار نه آهي. ها پاڻي پيئندس.

چاچا کيس پاڻي ڏنو.

گيان تيار ٿي رهيو هو. ڪمال سوچ ٻڌڻ جي وچ ۾ ٻه
چاچا باٿ روم ۾ ويئي.
ٽڪرائجڻ لڳا.
واڻيءَ جي ماڻ ۾ ... چاچا، مان ڪوڙ ڪيو چاهيان.
هي وقت سمجهولي جو آهي چاچا.
بابا محض لوڪي هلڻ لاءِ چيو آهي. آن ٿي هن رد عمل ۾ ڏاو.
مون کين چيو آهي تہ اسين تيار ٿي هلون ٿا.
ان مان ظاهر آهي تہ اسان ٻنهي کي هلڻ لاءِ چيو اٿائون. جو تضاد پيدا ٿي ڪري
ليڪ آهي. مان وروڌ ٿي ڪريان. ڪڏهن اهو قسم جو بہ شان آهي. اميد اٿر بابا
چاهيان منهنجي ڳالهه ۾ نہ محض اوهانجو ... بابا
ڪو وروڌ نہ ڪندا.
مولڪي اهڙي ٻڪ آهي چاچا. مون بابا جي اڪل چوري ٿي ڪيس ڪر
مونجهندو محسوس آهي. ان حالت ۾ سمجهولي جي ٿي اوهه اچي رهي آهي
مون کي.
گيان ۽ چاچا تيار ٿي اچي ٻاهر ۾ آيا.
ڌرمداس بابا ڀل ڪوٺي جي آڏي ڪڙو ٿيو ۽ چيائين: هلون؟
بابا ڪيئن هلندا؟ هوٽل ڪٿي مان سرڪاري ڪار ڪڍان ها شخصي ڪمن لاءِ...
ايس. ٽي. بس سروس ڪافي سڌريل آهي. مان ٻيا ڪڏهن اهڙي اچي پهتس
ها.... ٽين بہ بس آهي ڏسندو آهيو هوس.
چاچا ۽ گيان بس ۾ ڪلوڪلڊ وٺا هٿا. گيان جو ٻيا سمڊن اڳين سيٽ تي ويٺو
هو. چاچا دريءَ کان ٻاهر ڏسي رهي هئي. رستي جي نہ ختم ٿيندڙ ايبالي، سالي
ڊرلي، جاٻون، رڪانان د وڙلڌڙ ڪڪر، ڪلو ميٽر مارڪ ٿيل پٿر ۽ بس جو پيٽرول لڳ
دواهون. سڀ ڪجهه، اي موهي ٻنيان وهيندو پئي وٺو. چاچا جي من ميٽي لي "اڳان
لٺ اچارجي هڪ بال جيان لها ڏيئي، پراڻين سمرڻين جون وادون وچاليندو پئي
رهيو.... ان ڏينهن هو ڪاميابيءَ جون ڪولجون اپ ۾ اڏائڻ ۾ مصروف هئي
سنڌس ڪاليج جا ساٿي وئنس واڌاڻون ٽاٽر ڪٿي اچي رهيا هئا. سرشالاجيءَ ۾ ڪم
پوسٽ گرئجوايٽ جي ڊگري ملڻي هئي. سنڌس هم ڪلاسي اپيندر ۽ سشيل اچڻا ه
انهن لاءِ آون ۾ ٻڌا ۽ ٿيل ۾ سمبوسا ثري رکيا هئاسين. سشيل ۽ اپيندر سان چند
ٻڻ اچي سهڙي. او چاچا.... او چاچا.... ماءِ سوٽ دارلنگ اڙ اسٽڊ ٽرسٽ] چولل
سچو گهر ڪٿي مٽي ڪنيو هئاسين. ٽهڪن ۽ ٽهڪن جو سمندر ڪٿي اچي ممس ام

هئا.... اوهه.... فرسٽ ڊي وائيٽ پارٽي جا ڀا.... ڀاڀا جي سس ۽ سهري گڏجي ڪئين ۾
آڱريون ڏنيون هيون. اهان ڀاڀا جي مٽرن وڃڻ لاءِ چانئٽ ڪان پهر تي ڪوله ڪيا
هئا ته سندس سس اهڙي ته اڇي مٿس ڪڙڪي جڻ جنسي ٻلاءِ. ڀاڀا جي خوشي
ڪافور ٿي وئي. کيس لڳو ته سوين واڳون کيس اڪيلو ڏسي چوطرف حملو ڪري
کيس زخمي ڪري ڇڏيو آهي. کيس سمجهڻ ۾ اچي آيو ته سسڻس ۽ سهري جي من
۾ ڇا آهي ۽ هو ڇا ٿا چاهين. هوءَ ٽٽل من سان پنهنجي ڪمري ۾ وئي. سندس
اکين ۾ لڙ ڀرجي آيو.... اُن کان پوءِ ڀاڀا جي الٽهڪرڻ ۾ پيو ڇتر ڪلپ تي پنهنجي
سامهون نوڙڻ لڳو.... هڪ ڏينهن هوءَ گهر ۾ رات جو ڪنهن پارٽيءَ کان دير سان
موٽي هئي. سسڻس رڙيون ڪري کيس ذليل ڪرڻ چاهيو ۽ کيس ڪلچٽي ڪوٺيو
جنهنتي ڀاڀا جي اهم کي ضرب پهتي هئي. گيان جي صبر جو بند ٽٽي پيو هو ۽
پوءِ گهر مان ٻه گهر ٿي پيا هئا.

ڌرمداس پٽ جي در تي دستڪ ڏيڻ کان اڳ، راهه ۾ پنهنجي ضمير سان
جدوجهد ڪندو رهيو هو. پنهنجي خيالن جي ڪوٺيءَ جا ڪلف کوليندو ۽ بند
ڪندو رهيو هو. ستن سالن بعد پنهنجي پٽ جي گهر طرف سندس قدم حالتن موڙيا
هئا.... ٽٽل رشتن مٿان پل ٻڌائي يا رشتن جو بارود وري ڌماڪي سان اُن پل کي
ڇنڀون ڇنڀون ڪري اُڏائي ڇڏيندو. هو ڀپ جي گرفت ۾ هو ته ڪٿي سندس
اٿڻ ٻدلي ونڻ احاطا کيس بي عزو نه ڪري ڇڏي.... مان مسڪين رٽائرڊ پينشن
بردار اهڙو ڪاپاري ڌڪ سهي سگهندس؟.... ٻڌو اٿم گيان ڊسٽرڪٽ ڪليڪٽر مان
سيڪريٽري ٿيڻ وارو آهي.... او.... سندس ٺاٺ مان مرتبو....... بنگلو پوشاڪ.......
سرڪاري گاڏيون لڳيا سجدا.... نه نه اُهن سڀني سان منهنجو ڪهڙو ٻراوٽن....
مان.... مان اوور لُڪ ڪندو ساس. مان کيس ماءُ وٽ پهچائڻ لاءِ آيو آهيان....
اسان جا رشتا اهڙو نه سينواري وسا آهن جو پيڙ پيا کسڪن.... پر ٻنهي طرفن
کان هڪ لنبي عرصي کان مانائي ڇو رهي؟ ڪير آهي جوابدار.... گيان؟ يا مان....
يا گيان ماءُ جو رنل ضد؟ اسان فرض کان منهن موڙيو آهي. اسان رشتن جا فرش
ڇو نه لتاڙيا.... فرش گم رهيا.... رشتا زخمي رهيا. بابا .... بابا چالهه پيئندا؟ هت اس
واهه مٺت ڀينهڊي گيان جي آواز ڌرمداس جي سوچڻيءَ کي ڪاٽس ڌار ڪري ڇڏيو.

ڌرمداس لٿو ۽ سندس پٺيان گيان هيٺ لٿو.

ايس. ٽي. بس اسٽاپ تي هڪ لنبي ڪاٺ جي ٿنڀي تي رکيل اسٽول جي

"بس ڊاڪٽر".

ڊاڪٽر هليو ويو، وڃڻ مهل شوڀا کي دوا ڏياري ۽ ٻيون دوائون وٺڻ لاءِ شوڀا کان موڪلائي ويو.

وڃڻ جي وقت بعد شوڀا سوچڻ لڳي، "مان ڪهڙو سک ڏنو آهي پتيءَ کي؟! مان ڪجهه به سک ڪونه ڏنو آهي .... مان .... مان پاپڻ آهيان، مان گنهگار آهيان جو مان پنهنجي پتيءَ کان سيوا ڪرايان ٿي. منهنجو ته فرض آهي پتيءَ جي سيوا ڪرڻ. منهنجي ڪري هي ڪيترو نه دکي آهي ڪيترين نه چنتائن ۾ هوندو. هن کي مان اڃا الائي ڪيترا ڏينهن ڇڏيندس. الائي ڪڏهن منهنجو موت ايندي. مان پنهنجي پتيءَ کي دکي ڏسڻ نٿي چاهيان. هن جو مايوس چهرو مونکان ڏٺو نٿو وڃي. اڃا هن جي عمر ئي ڪيتري آهي. هن ڪهڙو ڏوھ ڪيو. مان هن کي دکي ٿيڻ ڪو نه ڏيندس، اصل نه. هرڪو سمجهي ٿو، ڄاڻي ٿو موت اچڻو ئي آهي. اُن هوندي به هرڪو هن کان بچڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. پر مان جلد مرڻ جو فيصلو ڪيو آهي. جيترو ٿي سگهي اوترو جلد مان به هن جيون جو انت آڻڻ چاهيان ٿي. مان هن کي سکي ڪرڻ چاهيان ٿي. هيءَ منهنجي سيوا ۾ ايترو نه غلطان ٿي ويا آهن جو هنن کي پنهنجو، پنهنجي شرير جو به خيال نه رهيو آهي. ڪيترو نه ورڪ ٿي ويا آهن هيءَ. هن فيصلي بعد هڪ انوکي شانتي محسوس ٿي رهي آهي هاڻي. هاڻي مان پنهنجي موت کي سويڪار ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. جڏهن هستيءَ دل ۾ موت لاءِ شردا آهي، برابر آهي، سک آهي ليڪن مونکي به هن لاءِ آهي. مان نٿي چاهيان ته هو منهنجي لاءِ ايترا ڪشٽ سهن ڪري. ان ڪري ئي مان پنهنجو انت چاهيان ٿي". هن اکيون بند ڪيون، هڪجي بعد پلڪن مان آنسن جي ڌارا وهڻ لڳي.

وڃڻ جي دل ئي نه پئي ٿي، همت ئي نه پئي ٿيس، پر شوڀا جي وڏائي دک ڪري هن پڪي دل ڪري، ڏڪندڙ هٿن سان ٿورو ٿورو زهر دوا ۾ وجهي شوڀا کي ڏيڻ چالو ڪيو.

هڪ ڏينهن صبوح جو، چانهه جو ڪوپ ڏيڻ مهل جيئن شوڀا کي پيارڻ لڳو ته شوڀا جا چپ ڏڪڻ لڳا. هوءَ تمام گهڻو ڪمزور لڳي، ساهه لال ٿي ويس، سڄو بدن ڪنبڻ لڳس. ڏڪندي ڏڪندي چيائين "پتي .... مان .... ٺيڪ ٿي وئي آهيان... مان ٺيڪ ٿي ويس... مان.... هاڻي وڌيڪ ڪونه .... جيئندس ... ڪال ديوتا... مونکي وٺڻ آيو .... آهي...." هوءَ سڏڪڻ لڳي.

وچيه شوڀا جي مستڪ کي پنهنجي گود ۾ رکيو ”ماں.... مان توهان کي گهڻي .... تڪليف ڏني .... گهڻو .... دکي ڪيو آهي. مون .... توهانکي توهان .... مهنجي .... خوب .... شيوا.... ڪئي آهي .... مونکي .... مونکي .... معا .... ف ڪندا .... مونکي .... معا .... ف .... ڪ.... جو.... شوڀا وڏيڪ ڪنگهڻ، سهڪڻ لڳي.

ڏڪندي ڏڪندڙ لفظن سان وچيه چيو ”شوڀا .... ماں.... ماں.... تنهنجو گنهگار آهيان.... تنهنجو ڏوهاري آهيان.... معافي لاءِ مونکي .... مونکي معاف ڪر شوڀا.... معاف ڪر شوڀا ماں.... مان پاپي آهيان.... ماں.... ماں....

پر شوڀا جو ڪنڌ هڪ پاسي جهڪي ويو هو. شوڀا هميشه هميشه لاءِ اکيون بوتي ڇڏيون هيون.

وچيه جي وات مان رڙ نڪري وئي، ”نه نه.... ائين نٿو ٿي سگهي. ائين نٿو ٿي سگهي... هي ڀڳوان ماں.... ماں.... هي ڇا ڪيو.... مان پنهنجي پتنيءَ جو.... مان مهنجيءَ شوڀا جو پاڻ ٿي انت آندو.... مان پاپي آهيان. .... مان خوني آهيان. ڀڳوان مونکي سزا ڏي.... مون پاپ ڪيو آهي، شوڀا مونکي معاف ڪر. تنهنجا دک مونکان ڏٺا نٿي ويا.... ماں.... توکي زهر ڏيندو رهيس دوا ۾، مان تنهنجو خون ڪيو آهي. شوڀا مونکي معاف ڪر .... شوڀا معاف ڪر ....“ وچيه جي اکين ۾ آنسون اچي ويا. هن شوڀا جي چپن، مهن لي چمين جي برسات وسائي ڇڏي. وچيه ٻارن وانگر روئڻ لڳو.

شام جو وقت هو. شوڀا جنهن پلنگ تي سمهي پيئي هئي اُن هنڌ کي وچيه صاف ڪرڻ لڳو، چادر مٿي کڻي ڇنڊڻ لڳو. تيئن هڪ ڪاغذ جو ٽڪر هيٺ ڪري پيو. هن جي نظر اُن ڪاغذ جي ٽڪر تي پيئي هن اُهو ڪاغذ کنيو. کولي پڙهيائين. هن جي اکين ۾ آنسون ڀرجي آيا. هيءُ اُهو ڪاغذ ٿي دعا پڙهي ويو. وري پڙهڻ لڳو. هن جي اکين مان آنسن جي ڌارا چالو هئي.

”سوامي،

مان ڄاڻي رهي آهيان توهانکي مهنجي بيماريءَ جي ڪافي گهڻي چنتا آهي. توهان مهنجي لاءِ آفيس مان مهنو موڪل ورتي آهي. مان ڪهڙي نه ڪرم نصيب آهيان جو توهانجي شيوا نٿي ڪري سگهان پر شيوا ڪرائي رهي آهيان. مان پنهنجي سر تي پاپ چاڙهي رهي آهيان. الائي ڪڏهن مهنجو انت اچي. مان سمجهان ٿي نه توهانجو مون سان تمام گهڻو پريم آهي. توهان مهنجي دکن کي ڏسي بيماريءَ کي

ڏسي دکي ٿي رهيا آهيو پر مان توهانکي دکي لڳي، دکي ڏسڻ لئي چاهيان. مان
توهانکي ڪڏهن به قسم جو سک نه ڏئي سگهي آهيان توهانجي عمر اڃا ننڍي آهي.
توهان لئي شادي ڪجو، توهانکي مذهبجو قسم آهي. توهان مذهبجي هيءَ آدران
وڌيڪ ضرور سواڪار ڪجو، مان توهانکي خوش، سکي ڏسڻ چاهيان ٿي. ڊاڪٽر
ليکن ڏکڻ توهان کي ڇڏي رهڻو پوندو نه شوڀا کي دوا ٽائيم سر پيئارجو، هڪ وار
ا، پلجي وئي ۽ طبيعت بگڙي. سکهي ٿي ۽ هولتن نه هڏجي اهڙي جو آسرو گهٽ
آهي وڌ ۾ وڌ مهينو ٻه ڪڍي. توهان مذهبجي هيٺري شهرا ڪئي آهي. توهان
مذهبجي ڪري دکي ٿي رهيا آهيو. توهالجو دک مولکان ڏاڍو لڳو وڃي.
ڪيترا ڀيرا واڪ ٿي ويا آهيو. ڪمزور ٿي ويا آهيو. مان وڏاڪ پاپ سر ٿي ڪڻ
لئي چاهيان. توهان کي دکي ڏسڻ لئي چاهيان. مون دوا نه ورتي جو علاج ڪيو
آهي. مان آخران ڇڻ ڏينهن کان ولي دوا جو هڪ ٽڪڙو به نه پيتو آهي ۽ ٻه ٿي
گوري ڪاڍي الم. توهان دوا ڏيندا هئا ته مان لڪ ٿي وڃان پر اهالو ڪري مان
توهالکي ٻاهر موڪليندي هئس ۽ دوا ڏريءَ مان ٻاهر اڇلائي ڇڏيندي هئس. دوا نه
پيڻ جي ڪري مذهبجي حالت تمام گهڻي بگڙي وئي آهي. هنيئر رات جا 12
لڳا آهن. توهان گهوري ننڊ ۾ سمهيا پيا آهيو. توهان جهڪا دوا راس جو ڏلي
مون اها به نه پيتي. هاڻي مولکي لڳي رهيو آهي شايد مان صبوح تائين مس جي
سگهندس. توهالکي ٻاڌ اٿين محسوس ضرور ٿيندو هوندو مان توهان جي گنهگار
آهيان. مان دوا نه پيتي آهي. مولکان اها چوڪ ٿي هجي ته معاف ڪند
مهان مون لاءِ هيترو ڪجهه ڪيو، جڏهن جو ڏوهه مان ڪيترن جڏهن تائين لاهي
سگهندس، مولکي معاف ڪجو".

ر، ... صرف توهالجي ش...
وجهه شوڀا جي دولي ڏالهن لهاري رهيو هو اکين ۾ آلسون هئس ڏ...
للطن ۾ چيائين مولکي معاف ڪر مان گنهگار آهيان. اون مهان آهين مولکي
ڪر، مان پاپي آهيان، اون ديوي آهين، مان شرمسار آهيان، اون مهان آهين
اوڄ مهان آهين.
وجهه جي اکين ۾ آلسون ٽپ ٽپ ڪري وهي رهيا هئا.

...ash Bhawan, 9. Gayakwadi Plot, Rajkot-360001

احسان فراموش

□ روپچند سپاهيملاڻي

اڄ آتمارام گهڻو اداس ٿي ويو. منهنجي ساڻس دوستي اٽڪل 25 سال پراڻي آهي. اسين ٻئي ساڳيءَ بلڊنگ ۾، آفيس ۾ ساڳيءَ ۾ ملازم آهيون. فقط هو هيڊ ڪلارڪ آهي ۽ مان ڪلارڪ. پڪا مٽ يار آهيون. منهنجي زندگي خواه سندس زندگي اسان ٻنهي لاءِ کليل ڪتاب مثل آهي. اداسائيءَ جو ڪارڻ پڇڻ تي هن هڪ ٿڌو ساهه کنيو ۽ هڪ خط کيسي مان ڪڍي موڪلي ڏنو. چيائين: ڪالهه آفيس مان موٽڻ بعد رميش جو هيءُ خط ميز تي رکيل ڏٺم. اترو چوندي سندس اکيون ڀرجي آيون ۽ منهن ڦيري ڇڏيائين. خط پڙهيم، رميش لکيو هو:

مٺا ڊيئر انڪل،

رميش جي ماءُ بيمار ٿي پيئي آهي جنهن ڪري رميش جي ڊيوٽيءَ کي ڪاڏي پيئي جي تڪليف آهي. ان ڪري رميش ۽ ٻچيءَ کي وٺي اوڏانهن وڃي رهيو آهيان. ڪجهه ڏينهن اتي رهندا سين، رميش جي لاءِ ۽ سئيڊ وچ ٿڪيا پيا آهيو، آهي ڪاٿي ڪين پيئجو. اوهان جي ڪنگهه وڌندي پيئي وڃي، ان جو ٺيڪ طرح علاج ڪجو. پنهنجي صحت جو خيال رکجو. وڌيڪ سڪ.

— رميش جي ايها اڳاڻي لکيل چٺي پڙهي موڪلي منهنجي لڳي. رميش آتمارام جي وڏي ڀاءُ جو پٽ هو. رميش اڃا ڇهن ورهين جو مس هو ته هڪ ڏينهن سندس ماءُ ۽ پيءُ ٻئي موٽر ڪار حادثي ۾ اوچتو مري ويا. ان وقت کان آتمارام هن لاءِ ماءُ به هو ته پيءُ به. کيڏي لاڏ ڪوڏ سان کيس پالي، پڙهائي، لائقيءَ لڳايو هئائين! گوداوريءَ سان سندس پيار هو پر هن اهو پيار به پلي ڇڏيو ۽ زندگي ڀر ڪنوارو رهڻ جو فيصلو ڪيو. صرف انهيءَ انديشي کان ته متان چاچي رميش کي اترو پيار نه ڏيئي سگهي ۽ هوءَ ٻار کي اڻات سمجهي دکي ٿئي. موڪلي ياد آهي ته جڏهن رميش کي نالائق تي ٻيو هو ته ڏهن ڇاڇهه ڏينهن آتمارام جيڪا سندس ٽهل شيوا ڪئي!

موڪل وٺي ويو. ايندي جاکوڙ ڪندي اکيون ڏرا ڏٺيءَ واس ۾ مڙس ڪڍهن
ڪرڪيو ۽ ڪيئن. چوندو هو ته رميش منهنجي ٻهاري ڀاءُ جي نشاني آهي. منهنجي
اکين جو نور آهي. منهنجي سموري ملڪيت جو وارث ۽ نه اهو ئي آهي!

ٻر اچ.... اچ آهيءَ رميش جا اهي اعمال!

چيومانس: رميش کي سڄي جي ڪاڏي ٻڌڻ جي تڪليف جو اندازو خيال آهي
پر تنهنجي ڪاڏي ٻڌڻ جي تڪليف جي پرواه ئي نه اٿس! تو کان مٿي ٻهڪ
سمجهو ٿو سمجهي؟ حيف هجيس، احسان فراموش ڪٿي جو!

آتمارام لنڊو ساهه کڻي جواب ڏنو: دوست توهان شايد نٿو سمجهو، مان نه رڳو
رميش جو چاچو آهيان مگر هو ريٽا ۽ رميش جو ڏاڏو به آهيان. تنهن کان سواءِ مولڪي
ڪنگهه آهي جنهن لاءِ ريٽا کي انديشو آهي ته ڪٿهن وچڙندڙ بيماريءَ جي علامت
آهي. ان ڪري هوءَ ٻهڙيجي ابيءَ کي مولڪان پري ڪندي رهندي آهي. ابي
منهنجي هنج ۾ اچڻ لاءِ تڙڦندي آهي مگر مان کيس ٽڙالي پري ڪندو آهيان.
انهن ڇڪي نه مان بيمار آهيان، هوءَ منهنجي هنج ۾ رهندي ته بيمار ٿي پوندي. خود
رميش ۽ منهنجي ڪمري ۾ ايندو آهي نه ٻهتي ٻهر ۽ اڪر ڳالهائي هليو ويندو آهي.
هڪ ڏينهن نه انهن ۽ چيائيم ته منهنجيءَ ڪنگهه جي ڪري راحت جو ابي جاڳي ٿي
اري ۽ ريٽا جي ننڊ ٿي ڦٽي تنهن ڪري چڱو نه وڃي اسپتال ۾ داخل ٿيان. ان ڪري
دوست جيڪي ٿيو چڱو ٿي ٿيو.

چيومانس: پر ۽ ٽوڪي ڪاڏي ٻڌڻ جي تڪليف ضرور ٿيندي. ان ڪري
جڏهن رميش موٽي اچي اسان وٽ اچي ڪالهه. اسان کي ڏاڍي خوشي ٿيندي. آتمارام
ڪجهه دير مون ڏانهن نهاريندو رهيو. پوءِ مشڪي چيائين: يار تنهنجي مهرباني آهي
مان ٽوڪي ۽ اها تڪليف نٿو ڏيڻ چاهيان. مان جڳهه مالا وٽ ڪاڏي جو بندوبست
ڪندس.

جڳهه مالا ڪير؟

ڪلي چيائين: يار هوٽل نه جڳهه مالا آهي. هوءَ سنڌيءَ جهڙي هوٽل ڪالهه
اسان جي گهر پرسان آهي اتي سٺو ڪاڏو ملندو آهي، اتي ئي بندوبست ڪندس.

هوٽل جو ڪاڏو ڪنگهه ۾ ڪيئن کائيندين؟

هن جواب ڏنو: ڪنگهه ۽ ڪا وڏي ڳالهه آهي؟ هيءَ ته اڄ اچي ڏاڪٽرن
سڀ ور چڙهيو آهيان جو مهني ۾ ايلاتي ٿي سون روپين جا Tablets ۽ Capsules کائي

ڇڪو آهيان ته به فائدو نه ٿيو آهي جي اهڙ حيات هجي ها ته ٽڪي پئسي جو
ڪاڙهو ناهي ڏٺم ها ۽ ان ڇٽن ڏينهن ۾ ڪڏهن، انهن ڪم ڪي وڃي ها ڇڙ هٽي ڪاله،
ان ڪري ڪڏهن جي ڪهڙي چنتا ڪريان؟ هوائن ۽ زندگيءَ ۾ هاڻ رکيو ڪي
ڇا آهي؟

ڪاڙهي جو ٻڌي موڪلي هڪدم خيال اچي ويو. اڄ ٻار جي سنڌ جي
پراڻين سٽين ڦٽين ۾ لهڻجو انڊو وسواس آهي ته اڄ ڪي مان پنهنجي ڏاڏيءَ کان
ٽو ٻڌان، مان اهڙو ڪاڙهو ڏسي.

خوش اصيبان ڏاڏيءَ اهڙو ڪاڙهو ٻڌايو جنهن جي پيئڻ سان آمارام جي ڪڏهن
ڇٽن ڏينهن ۾ گويا خواب ٿيڻجي ويئي.

هفتو گذري ويو پر رميش چاچي جي سڌ لهڻ لاءِ به نه آيو. دل ۾ چيم ته
ساهري گهر رهندڙ نانيءَ ڪي لکري ڪرڻ کان فرصت ني ڪٿي ملندي جو چاچي سان
ڪڏهن اچي! چولدا ڪين آهن ته گهر جوائي گڏهي برابر - جب جيءَ ۾ آيا لاڏا.

انهن ڏينهن آفيس ۾ فون ڪيائين - آمارام اچا آيو ڪونه هو. مون سائس
ڳالهايو - پڇيائين: انڪل جي ڪڏهن ڪيئن آهي؟

موڪلي به الائي ڪهڙو خيال آيو - جواب ڏنومانس: ڪڏهن ڪهٽي وڌي وئي
اٿس، شايد هفتو ڏهاڙا موڪل وٺي ٻاهر هوا بدلائڻ وڃي.

ورائيائين: Very sad ۽ ٽيليفون سامهون ئي وئي.

انهن به ڪونه پڇيائين ته چاچس ڪٿي ڪاڻي ڀڃي ۽ ڪا ٻي تڪليف ته
ڪانه اٿس.

مون آمارام سان ٽيليفون جي ڳالهه ڪئي. هن ٻڌي ڪٽي ماٺ ڪئي. ان بعد
به مهنا ٻيا به گذري ويا. نه ٻيهر رميش وري فون ڪيو هو ۽ مان ني سائس ڳالهائيندو
هوس ۽ ڪوڙ ڳالهائي چوندو هوس ته آمارام جي ڪڏهن ڀاڻ وڌندي ٻئي وڃي.
اهو ٻڌي، Very sad چئي فون رکي ڇڏيندو هو. ڪڏهن ٻيهر ٻئي چاچي وٽ
نه آيو.

رميش جي ان ڏيءَ ٻي رکيءَ آمارام جي دل ۾ ڪيڏو نه گهاءُ ڪيو هوندو.
پر هن ٻار ٻاڦ ٻاهر نه ڪئي. اهو ڏسي مان پنهنجو ٻار وڃائي ويٺس. سوچيم ل
اڄ جيڪڏهن آمارام شادي ڪئي هجي ها ته سندس جهڙو هن امولي سنتان

هجي ها- هن ديش خاطر پنهنجي زندگي جهڙي قربان ڪري ڇڏي هئي،

هوڏانهن وچاريءَ گوداوريءَ سان به قسمت ڪو ڀال نه ڀلايو هو. آتمارام جو انٽ ميٽو ٻڌي سندس مائٽن ڪنهن ٻئي نوجوان سان ڀرڻائي ڇڏيو. ٻوريءَ سوريءَ وارا هئا نه به پنهنجي سڪيلڌي ڌيءَ کي ڏاج ۾ پنهنجي پهچنديءَ کان ڪجهه وڌيڪ ڏي ڏنائون. پر گوداوريءَ جا ساهرا هئا ڇڙواڪ ڇڏيا. هوءَ بئنڪ ۾ ڪلارڪ هئي. هر مهيني هزار رپيا آڻي سس جي جهولي ۾ رکندي هئي، مگر اهو سندس ساهرن کي اجهو به ڪين هو. هو چاهيندا هئا ته سندن سڀني کي هر هڪ ڏڻ وار ڏني ڏان. جو هڻن ويچارن جي وس کان ٻاهر هو. ان ڪري روزانو گهر ۾ ڪلهه لڳي پيئي هوندي هئي. گوداوري هردار ڇوڪري هئي. هن ڪسي پنهنجي گرهست جيون واتي ڪڏهن اٿي ماڻ لهڻ روئيءَ مٿل ٻاڻ لڳي جا خوش ٿي ڪاڻ ولهڻي ۾ مڻيون ڪهڻجائي اڌ ۾ ٿي ڇڏي الجي. ڏهه سال جيئن تيئن گذاريائين. ليڪن لڪ ٿي پيئي؛ طلاق ڏني، جند ڇڏائي اچي مائٽن وٽ ويٺي. ڪڏهن ڪڏهن رستي ويندي سامس ڪيڏيو هوس ۽ ڏاڍو هوم ته آتمارام لاءِ سندس دل ۾ پيار جي لاٽ اڃا اجهامي ڪانه وئي هئي. آتمارام به ڪڏهن ڪڏهن سندس ياد ايندي ئي، سرد آهه ڀري ڪجهه وقت سانت ٿي ويندو هو.

پڪر يهه پتام نه هو ته ٻنهي کي ڪڏهن اهوا ملائڻ جئن ٻنهي جي ويران جيون ۾ وري ڪا بهار اچي، اچا ويل ويٺي ڪانهي.

پنهنجن ٻارن جي جنم ڏينهن ملهائڻ جو ڪرڪسو مون کان ڪو نه پڄندو آهي. مگر هن دفعي پنهنجي دوست خاطر پنهنجي ڪڪي جي جنم ڏينهن ملهائڻ جو فيصلو ڪيم. مهنجي گهر واري مون ۾ اوچتو ٿيندڙ آئل ڏسي ڏاڍي خوشي ٿي. رشتن مٽن مائٽن ۽ ساهرڙان سڀني کي اميد ڏيڻ لڪي. آتمارام ته اچڻو ئي هو. مون گوداوريءَ کي به خاص اميد ڏئي گهرايو. محفل جي مستيءَ ۾ هر ڪو مست هو. مون نه موقعو ڀائي آتمارام ۽ گوداوريءَ کي آمهون سامهون وهاريو. اول ته اهڙي ٻئي حڪيتي کان شڪيا پر جلد ئي هڪٻئي سان ڪاڻ ڳالهائڻ ۾ لڳي ويا. ٻنهي وچ ميدا ٿي وئل ديوار ڊهي پيئي.

مهنجا لايما سجايا ليا. سڪا وڃ سارا ليا. هڪ اي هفتي ۾ اندر هڪٻئي جي ويجهو اچي ويا جو شادي ڪرڻ جو فيصلو ڪيائون. آريه سماج ۾ وڃڪ وڌيءَ

سان سندن شادي ٿي. وچڙال ملي هڪ ٿيا.

شادي ۽ جي ٽن ڏينهن بعد ٻئي مهني جي موڪل وٺي هليا ڏکڻ ڀارت ۾ هني مون ڪرڻ. سندن وڃڻ جـي ٻئي ڏينهن رميش جو آفيس ۾ وري فون آيو. مون کان چاچي جي صحت جي بابت ۾ پڇا ڪيائين. جنهن تي مون کيس اهـا خوشخبري ٻڌائي ته سندس چاچو شادي ڪري هني مون تي ويل آهي ته ڪالهه ڏالهين اڪري ويئي. هاڻي ته چاچي جي شاندار فليٽ ۽ ٻي ملڪيت سندس هٿن مان هميشه لاءِ هلي ويئي.

مون ٽيليفون رکي ڇڏي- هاڻي وڌيڪ ڳالهائڻ لاءِ هو ئي ڇا؟

M-19, Near Post office, Vaishali Nagar, Ajmer-305006.

واپس

دوارڪاداس سلتاڻي

اڻويهه سو نهن جي ڏهاڪي جي وچ واري عرصي ۾ اتر سنڌ ۾ ڌاڙيلن جو
ڏهڪاءُ هو. چوڌاري واءُ ويلا قتل هئي. پوليس حيران پريشان هوندي هئي. ڌاڙيلن
کي گرفتار ڪرڻ ۾ ناڪامياب ولي هئي. ان وقت سنڌ امبئي پراڻس کان الڳ ٿي
هئي. ان ڪري اڪيلي سنڌ سرڪار لاءِ وڏاڪ ڇنڊڇاڻ ڳالهه هئي. خاص بوجستا
دل وارا بالا پوليس عملدار لاڙڪاڻي ۽ سکر ڏاهن روانا ڪيا ويا جيئن ڌاڙن کي بند
ڏئي سگهن.

ڌاڙيلن ۾ مشهور ڌاڙيل هو عبدل رحمان جنهن خاص طرح پوليس جو دهشت
ڪري ڇڏيو هو. چون ٿا ته هو ڪنهن ڇڪي (ميراڻ ور اسالس شاهه) جو اسارڪو
رهواسي هو ۽ پوءِ ڪيترن جي پهاڙن ۾ ۽ غفي ڪان جي جهنگلن ۾ وڃي عبد ڪرانر
رکيو هئائين هو ڪنان لو اهي ۽ ڪيئن لو اهي ڪراي پروڙي ۽ سکهيو هو سندس
عراي گهوڙا ن هوا سان ڳالهيون ڪندا هئا پهچيو ڪم اسورو ڪري وري غفي ڪان
جي گهري جهنگلن ۾ غالب ٿي ويندا هئا. گهوڙن جي رفتار ناب آپ گسند وارن
دلين لي مترڪي جو ڪم ڪندا هئا. هن جي رفتار پوليس جي جهڙن
۽ وڏاڪ هوندي هئي. هر ملڪ لي پوليس عبدل رحمان جي پٺيان پوندي هئي
هو ڪنهن ڏوڙ ڇڏيندو ۽ جهنگلن ۾ غالب ٿي ويندو هو. پوليس جون گوليون
ڪنهن ڪڏهن ڪيس لڳندا ن ۽ هون پر الهن جا شر ڀاهر ٿي پولدا هئا. ڳوٺ الڳ
الر ڪندي هئي. ڪيس اهڙي ڪا رهه ڀورال هوندي هئي. ڳوٺ ولڌرن ۽ ملن ما
وڻ ڳولن ۾ هلندي پهچندي وارن مڪين چوڻ رهان، وڻ جيئن لي عبدل رحمان
ڪري سرڪار ڪان پهدوڻن جا ليسن ورتا، چوڪيدار رکيا، پر جيئن لي جهڪي ويند
ڳوٺ لي ڇڙهائي ڪندو هو لم خود هٿوڙ سيلين هون پندوڙون سگهندي هئي. ڳوٺ
هئون، پهريدارن جي ناڪيل پهدوڻن مان ڳولي لم اڪري طوفان والگر ڳوٺ ۾ جاڳائي
اڪاس گهمي ويندو هو، موسه جو ٿيو مٽيءَ جي

هو، در دروازا بند ٿي ويندا هئا.

جهڙي اهڙي ڳوٺ لي ته عبدل رحمان جي اڪ، ۽ ڪنهن ٻڌلدي هئي وڏا وڏا زميندار سندس هيٺ جو شڪار ٿيا هئا. ڪيترن کي ته اڳواٽ چتاءُ ڏني ايندو هو. "مان اڄ توهان جي ڳوٺ جو مهمان آهيان، مال تيار رکو." دهشت ڇانئي ڌاڙا هڻندو هو. شادڻ مرادڻ جي ته خاص ڇانچ پڙتال رکندو هو. ڪنهن خبر هئي ته سيٺين جي شادڻ ۾ مٿن مالڪن جون زالون ڳهڻ سان ڀي ڀي ڀڪنديون آهن. هڪ ٻي ڌاڙي ۾ عبدوءَ کي جهجهو مال ملي ويندو هو.

باوجود ڌاڙن جي ڌڪاءَ، خوف، هراس جي شاديون ته ٿينديون رهيون. ڪنهن ۾ به ڪاڻ سماج جو وهڪرو بند نه ٿيو نه آهي. ڀڳتيون ڀاڳ ۽ ٻولڊا رهيا، ميلا ملاڪڙا لڳندا رهيا، راڳ راڳڻين ۾ به خاموشي ڪين آئي. ڪتاري وارا ڳوٺ ڳوٺ جو رنن ڪندا هئا. سسئي پنهونءَ، ليلا چنيسر، سهڻي ميهار جون دردليون ڪهاڻيون ٻڌائي لوڪن کي ولڙائيندا هئا. هاري ناري هر ۾ ڪاهيندا هئا ته شاهه لطيف جا بيت ۽ ڪافيون به ڳائيندا هئا.

شادڻ مرادڻ لي به هرڪو پنهنجي وت آهر خرچ ڪندو هو. غريب غربو ته مسجد ۾ نڪاح پڙهائي ڪنوار کي گهر وٺي ايندو هو، پر وڏ وڏيرو وت آهر خرچ ڪندو هو. وڏيري جي شاديءَ ۾ رونق لڳي ويندي هئي. ٿان جا ٺڪا مٿي لي، ٻڌن لي ٻهراڻ، واهه هئي ٻج اڪتل سلوار ٻهري جڏهن وڏيري جا مٽ مائٽ ڳوٺ ۾ گهمندا هئا ته نئين زندگي اچي ويندي هئي. والد ر وروڻهه لاءِ ڪڏهن ڪنهن ڪنهنءَ کي گهرائيندا هئا ته ڪڏهن ڪنهن راڳندڙ کي، يا جيوٽيءَ کي يا حبابءَ کي. ڳوٺ جا سڀ هندو مسلمان شاديءَ ۾ شريڪ ٿيندا هئا.

هندو زميندار ۽ سيٺيون پنهنجي اهوني شغل ڪندا هئا. ڀڳت ڀاڳ، نڪاڻي ۾ پانڌ صاحب ۽ مجلس مڙيون ڪندا هئا. شاديءَ وقت سڄي ڳوٺ ۾ نئين زندگي اچي ويندي هئي.

اڄ ٻري حاجران جي ڳوٺ ۾ نئين رونق آئي هئي. چرپر اچي وئي هئي. ڪهمسنگهه زميندار جي گهر شادي هئي. نئين چهل پهل. مهمانن جي اچ وڃ. مهمان ٻلي جون ڌوليون پائي ٻگها ڪوٽ، بوسڪيءَ جا ٺڪا ٻهري جڏهن گهٽين ۾ ٻئي آيا تڏهن ظالمون ڏرن لي اچي منهن ڏيکي رونق ڏسڻ لڳيون. واٽين ڪلي ڪيڪار ڪئي. ڪن مهمانن کي ٿاڌل پٽي پياري ته ڪن سوٻا ليمن. واسست ڪرڻ ۽ خوش نازو ڪرڻ ۾ مهمانن جو سڄو ڏينهن گذري ويو.

رات جو جاڙي جي ڀڳت جو ٻڌي ڏور ڏور ڳوٺن مان ماڻهو اچي لڳا. ڪي
ڪاٺ ڳاڏن تي، ته ڪي گهوڙن تي ته ڪي گڏهن تي ۽ واٽهڙو اسر وارا ته پنڌ ئي
اچي ويا. ڪڏ پرساڻ وٽن سان وهت ٻڌي لڏن ۽ ڏهورن کي وهندا ويا. هلنديءَ
پهچنديءَ وارن مٿن مالن، وڏ وڏارن ۽ اسائي ٻالڪن، سيٺين ۽ زميندارن لاءِ کٽون
وڇايون ويون.

رات جو پهر ٿيو شروع ٿيو ته ڀڳت صاحب ڇير ڄامو پاتي، سازندن کي
هٿ جوڙي، آئل ساڌ سنگت، راڄ مهاڄڻ کي هٿ جوڙي ڀڳت شروع ڪئي. پس
پوءِ ته ڪلام مٿان ڪلام پئي ڳايائين. فرمائش مٿان فرمائشون پئي ٿيون. ”واهه!
ڀڳت صاحب واهه! ڪو سچل جو ڪلام ٻڌاءِ“ ڪن وري عمر ماروئيءَ جي وائي
جي فرمائش ڪئي. ڀڳت صاحب ڪلام شروع ڪيو، وچ وچ ۾ پيرن ۾ ٻڌل گهنگهرن
سان پاڇي جي سر سان تال ميل پئي ملايائين. وچ ۾ وري شاهه لطيف جي ڪافين
جو به مزو پئي وٺايائين. درد ڀري آواز سان عمر ماروئيءَ جون چوڏهن رانديون شروع
ڪيائين. عمر جو ماروئيءَ کي کڻي اچي ڪوٽ ۾ قيد ڪرڻ، ماروئيءَ جي
وطن لاءِ اڪير جو درد ڀريو داستان شروع ڪيائين ته اڀري ۾ ڏور ڏور کان ”چاڪي“
جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو. ”چاڪي“ جي آواز ٻڌي سڀ چپ ڪري ويا. جو ٻڌندڙ عمر ماروئيءَ
جون رانديون، جن جا هزارن ۾ وڪارو ساري سنڌ ۾ وڪامجي رهيا هئا، وسري ويون.
پاڇاءَ ڏ ڪڙ بند ٿي ويا. ڀڳت ۾ خاموشي اچي وئي. جتن جو قافلو ڏور اوڀر کان
آيو، ڳوٺ جي رات واري وستي کان لنگهندو اولهه ڏاهن وڌندو رهيو، ”چاڪي“ جو
آواز گونجندو رهيو. آواز جڏهن ڏور ٿيو ته ڀڳت وري ڀڳت شروع ڪئي.

ڀڳت پڄاڻ ٻڌندڙن کي چڪڻ لاءِ چهر کي چمڪايو، وڏا آلاپ ڪڍيا. هار کي
سوڀ ۾ بدلي ڪرڻ لاءِ جفاڪشي ڪئي. ڏوهيڙن ڳائڻ ۾ ڪا ڪسر نه ڇڏيائين.
رات پئي، ڪڪڙن ڪر موڙيا، ڀڳت نه پهچي ڀڳت بند ڪئي. هرڪو پهچي
پهچي ماڳ، ورڻ لڳو جيئن آيا تيئن واپس ويا.

وهاڻ ڏينهن مچهند جو راڄ (مسلمان) مهاڄڻ (هندو) جي مجلس هئي.
زميندار ڪشن سنگهه ڪو وڏو زميندار ڪين هو پر مهمان نوازيءَ جو شائق هو. هونءَ
ته گهر ۾ پڪاليءَ سان هلندو هو پر مجلس مڙيءَ ۾، شادي وهانءَ ۾ دل کولي خرچ
ڪندو هو. آئي ويل جو آدر ته ڪو سنڌس کان سکي، سيٺين سڄڻن جي نه خاص
عزت ڪندو هو پوءِ اهي ڏيڻو هجن خواهه ولو. ٻر ۾ ا سنڌس رهائي هوندي هئي.
پاڻ ته شادي غمي ڪڏهن ڪين گسائيندو هو ان ڪري اڄ نه سنڌس وٽ

سيڻي واقفڪار ڪڙمي ۽ ٻيا هاري ناري اچي ڪٺا ٿيا. هندو ۽ مسلمان ٻئي ڏاڍون
سندس عزت ڪنديون هيون. پنهنجن ڪڙمين سان به پنهنجائپ جو رشتو رکيو هئائين
۽ ڪ زميندارين وارو. ان ڪري هو به کيس 'ڪاڪو' ڪري سڏ ڪندا هئا.

ڏور ڏينهن کان شاديءَ جو پت ڪاڻ لاءِ ڪڙمي هاري اچي ڪٺا ٿيا. هونءَ
ته ناهري هرڪو پنهنجو ڪاٽي پر مجلس جي ناهريءَ ۾ انهو ڪجهه مزو هوندو آهي. هو
ناهري ڪائين ۽ پيا ته ساواهه جون سرڪيون ۽ پيا پڙان.

”واهه جي ناهري آهي هتي مان تي ترڪي ٿي وڃي ايترو ته گهه پيل اٿس“
موسي ڪوسي کي چيو.

”هائو يار“! ”ٻاڪ جون ڳڙيون، وڻ ۽ مصريءَ جون ٽڙون ۽ جام پيون اٿس“
ڪوسي موسي کي موٽ ڏني.

پت ڪاٽي پورو ڪري وري گهر لاءِ ٻه ٻئي ڪٺي ويا. ٻه ٻه پوٽڻ پالڪ جي ڀاڄيءَ
پٽاٽن جون ڪچريون، پولدي هرڪو کڻندو واپس ورئو. سيٺ ڪشن سنگهه پاڻ ناهي
پوٽڻ پري پئي ڏنائين. ”اڙي! پنهل تو ڇو صرف هيتري ناهري کنئي اٿئي ٿوکي
ته پار گهٽائي آهن ٿيون پوٽڻو ۽ کڻي وڃ“ ائين چئي سيٺ پنهل جي اجرڪ جي
جهول ۾ ٻه پوٽڻ ٻيا اسه ليٽي وجهندو ويو. سيٺ ڪشن سنگهه جي مهمان نوازيءَ
جون سرڪيون پرڀندا هاري ناري روانا پئي ٿيندا ويا.

وڻ وڏيرن، سادن مهالمان، مکين چوڌرين، زميندارن جي خوشامند الڳ پيا ڳه
سان پئي ڪئي وئي. خاص مت جو دارون گهرايو ويو هو. ڳوٺ وارن ٻاهران ٿولين
جي ڪيڪار پئي ڪئي. ڪافي وقت ته خوش ناڙي چوڻ ۾ گذري پئي ويو. اولاهيون
لهواريون ڳالهيون پئي ڪيائون. ڳوٺ ۾ اخبار ته ڪين ايندي هئي پر مجلس ۾ ٿي
ٻاهران دنيا جو هڪ ٻئي کي احوال ملي ويندو هو.

شام جو شاديءَ جي شروعات شهنائيءَ سان ٿي. ولڏي پوري ٿيڻ کان پوءِ
آيلن کي منائي ڪارائي وئي. گهوٽ راجا گهر ڏانهن روانو ٿيو. شهنائي گولهجي
رهي هئي، دور دور آواز پئي ڪاٽي رهيا هئا.

عبدل رحمان جون گهوڙيون، غفبي خان جي ٻيائي مصان اڪري ڏکڻ طرف
ڌوڪيندڙون رهيون. هوا سان ڳالهيون ڪنديون، ٽڪنديون، ڪيرتن ۾ لهندڙ سج جي
سونهري ڪرڻن ۾ گهوڙن جي سنبن مان اڏامندڙ ڌوڙ مٽي ڪري ڳاڙهو پولار ٿاهي
ڇڏيو. اوچتو ٿي اوچتو هن اوپر طرف موڙ کاڌو. گونجندڙ شهنائيءَ جي ڌيمي آواز
پنيان ٻڌو ٿالدو رهيو. جيئن سج کي گوهه پري ٻي واسڻ جي سوانجهه پوندي آهي تيئن

عبدوءَ کي به دور دور پنهنجي شڪار جي اوجهه پئجي وئي. ڪڙان جي ٺاپ ٺاپ
سڀ سون ورني شام ۾ خلل پئجي ويو. حواس ڪارڻ پکين جو لاڏون بند ٿي
ويو. گهوڙا اوڪڙ ۽ ليون لتاڙيندا ٻيون وڃن. ٻوءِ نه وار. ٻڌائيندڙ اسان اچي
ويو. ٻه گهوڙا ٻڌايائين پار ڪيو جيئن بندوق ٽلاءِ ۾ ٽولندا آهن. ان جهل
نه ڀل گهوڙا ڊوڪندا رهيا. پنيان ڳاڙهو ڀولا ۽ اڳيان اوڙيءَ جون ڏکيون
ٻراون جن گوشت جي چوڌاري ڪوٽ لاهي ڇڏيو هو. ساري ٽڪر ۾ ٽاڪوڙ پئجي وئي.
گهوڙا ڊوڪ ڊوڪان ڪندا وڌندا رهيا. واهه ۾ پاڻي اڌائيندا وڌندا
رهيا. سامهون ڏڏڙ ٽسي گوشت وارن ۾ ٽاڪوڙ مچي ويو. سامهون ايندڙ ڪو خطرو
سمجهي هرڪو هيڏي هوڏي ڊڪڻ لڳو.

جيئن مٽيءَ جو واچوڙو جلدي پکڙجي ويندو آهي تيئن خوف ۽ حواس ساري
گوٺ ۾ پکڙجي ويو. سڀني کي ٻڌون پئجي ويا ته، اهو ڪو ڏاڙيل ٽي هولدو.
داٺود خان وڏيري بندوق ڪهرائي ورتي. چي، اڄ مقابلو ڪرڻو ٿي آهي، گوٺ جو
شان جو رکڻو آهي. پنهنجا پهلوان ولي گوٺ جو مدد جهلي اٿي رهيو. عبدل رحمان
جي گهوڙي ته اچي سامهون اٿي رهيس. جيئن شينهن شڪار مٿان ٽپو ڏئي غالب
پوندو آهي تيئن عبدو اسان ٽپو ڏئي وڃي داٺود خان کي جهليو. بندوق ڪسي
تڪر ڪري پري ڦٽي ڪيائين. چي، "وڏيرا اسين ڪارن سان اسانجو اڪاڄ پڙهيل
آهي. اون وڃي ليرون ۽ بدڪن جو شڪار ڪر. وڃ وڃي گهر سکي ليٽ اڄ اسين
سيٺ جا مهمان آهيون."

"وري اهڙي هوڙيائي نه ڪجانءِ" ائين چئي وڏيري کي ڌڪو ڏنائين. گهوڙا اون
وٽان سان ڀڄائي رنگرنگي دروازي طرف وڌيو. دروازا بند ليڪن لڳا ڪيتريون خالي ٿي
ويون. شهنائيءَ جو آواز ٻُڌ وڃان پُرسانجي ويو. عبدوءَ زور سان حويليءَ جي
دروازي تي ڪنڌ و ٺڪاءُ ڪندي چيو "سيٺ! دروازو کول ته اسان چمڪون ٿي
ويندين."

فضا ۾ خاموشي، ٽپ ۾ وچڙندڙ قدم.

"اڄالي هوڙيائي نه ڪر، نه ته پڇتائيندين!" وري آواز.

"ڪڙ! ڪڙ" اندران ڪڙي کولڻ جو آواز، ٻوءِ ته ڏاڙيل ڊوڪي پيا. مهمان
جي لٺ چالو ٿي وئي. اوني ۽ مدين سان جهول ڀرجي ويو. ڪشمڪش جو دم خدڪ
لڳڻ لڳو. هيڏي بي عزتي سهڻ کان ماڻهو هٽي. اي وس! لاچار! ڪوئي چارو ڪونه!
اهڙي بي عزتيءَ کان مرڻ بهتر آهي، دل ۾ سوچيائين "ماڻهو هي سڀ جا چولدا،

مان نه ڪڏهن به ڪٿي نه سگهندس".

اوطاق جي صفائي ڪري ڦاڙهن زالن جي حويليءَ ڏانهن رخ رکيو. بندوق جي ناليءَ جي اڳيان سڀئي، پوڙهن ڦاڙهل. ڪشمڪش، آواز ڪري ڪڙو کوليو. ڦڙڪندڙ هٿن دروازا کوليا. ٻيءَ وڃان زالن جو خون سڪي ويو. جيئن هوا ۾ ڪپڙو ڦڙڪندو آهي ائين سندن سرير پئي ڏڪيو "هنن کي منهن جي ڳالهه ٻڌائين!" عبدوءَ همراهه کي چيو.

اسانجي سردار جو چوڻ آهي ته "توهان زالون آهيو، اسان توهانکي هٿ نه لڳائينداسين، سون سڀ لاهي چادر ۾ وجهو. اڪ جو سون نه لاهيو، اهو توهانجو سهاڳ آهي."

زالون خاموش! هڪ ٻئي ڏي نيٺ! موت جي ڇايا.

عبدوءَ ڳالهه جو عمل نه ڏسي رڙ ڪئي "جلدي ڪيو سون لاهيو نه ته ٻار اڄ ڳاهجي ويندا".

سون جي ڪرڻ جو آواز! ٺڙ! ٺڙ! ٺڙڪ! ٺڙڪ!

ٻر ڪي اکيون عبدل رحمان کي تڪڻ لڳيون. هي آواز ته سڃاتل پيو لڳي. ڪشمڪش جي پوڙهي زال سگهڻيءَ دل ۾ سوچيو. هوءَ اُٿي، ته لاهي پئي، وني مان عبدل رحمان ڏي گهور ڪري نهاري ته پئي. هوءَ آهستي آهستي وڌندي رهي عبدل رحمان طرف، سندس ڪي ٻه ڪون! سڀ ظالمون واڙهون. "هيءَ ڇري ڪري چالي، موت ڏانهن پئي وڃي!" هو سوچڻ لڳيون. سهرلس غصي ۾ لال ٿي ويو، رڙ ڪري چيائين "چوڪر واپس ٿيءَ" ٻر انهن ڪان رهيو نه ٿيو. هن ڪان دانهل آواز اڪتو "عبدو چاچو!" جيئن ڪوئي ٻوساٽيل فضا ۾ ڪر اوچتو طوفان اڀندو هجي ائين، ٻار ٻرٻو ٻهڪاٽپ جو آواز ٻڌي عبدل رحمان جي دل ۾ اٿل ٻٿل اچي وئي.

"چوڪر تون ڪير آهين جو تو مونکي چاچو سڏيو آهي؟" سگهڻي آواز ٻڌي خوش ٿي. سندس من ۾ همت آئي.

"چاچا مان آهيان سگهڻي، غريبي ڌيري واري سگهڻي! توهانجي ڀائٽي سگهڻي" سگهڻيءَ منهن جو رنو ٻري ڪندي چيو، "تون اسان وٽ مهمان ڪئن ڏهندو هئين! اسانکي ڪيڏائيندو هئين!"

عبدل رحمان سگهڻيءَ جي منهن ۾ ڏسڻ لڳو. دل ۾ سوچيائين ته ... ته سڃاتل پئي لڳو. "ابا! تون گنبي مل جي ڌيءَ ته نه آهين؟" ها چاچا ها مان اهائي آهيان گنبي مل جي ڌيءَ سگهڻي، توهان جي ڀائٽي! سگهڻي ڊوڙي وڃي عبدل رحمان

ڪي ڀاڪر پاتو. اڄ پٽ تـون اهڙي وڏي ٿـي وئي آهين ٻـلا سال گذري ويا
آهن جو مان توهانکي ڇڏيو آهي ۽ اچي هن ڏاڍي پريو آهيان" عبدل رحمان سڀني
جي مٿي تي هٿ رکي چيو، "ٻلا! اهي هيءَ ڪير؟"

سڀني ورائيو، "هي منهنجا ساهرا آهن. گهوٽ منهنجو جوڙيو آهي"، سهري
ڏالهن لڄ وچان لهاري رکي جو پاڻ هيٺ ڪندي چيائين تـه هي منهنجو وڏو سهرو
آهي." منهنجا هي سڀ ساهرا مالڪ آهن. هن قولله پر تـه ٻـئي سمائجي. جنا کر
سکو ڪاڪو آيو هيمس.

عبدل رحمان جو شرم کان ڪنڌ هيٺ جهڪي ويو هٿ جوڙي چيائين "سيٺ!
مونکي معاف ڪجو. مونکان خطا ٿي. مونکي خبر ڪين هئي تـه هي منهنجي ڌيءَ
جو گهر آهي".

سردار کي هيٺين ترو ڏسي همراهن بندوقون سڌيون ڪيون ۽ سمجهائون کر
منصوبو ئي ڪين آهي. سردار ڪين بندوقون جهڪائڻ جو اشارو ڪيو. سڀني انهيءَ
برالدران ملاتي ڪٿي آئي ۽ اچي عبدل رحمان اڳيان رکيائين. سڀاڻي پاڻ ئي ڪاٺي همراهن
کي ئي ڏارالائين.

آخر الي اهي هٿ جوڙي ڪشمڪش کان موڪلايائين ۽ چادر ويڙهي سون
سميت سيٺ جي هٿ ۾ ڏيندي چيائين، "سيٺ صاحب! هي وار مان توهان کي هي
سڀ واپس ٿو ڪيان ۽ آئينده هن ڳوٺ کي ڪڏهن ئي ڪو ڌاڙو نـه هڻندس جو هي
منهنجي ڌيءَ جو ڳوٺ آهي"

ٻيا همراهه سڀ غصي ۾ لال ٿي ويا. هنن هيڏي ساري سون جي ڏاروانس
ڏسي اڳواٽ سوچي ڇڏيو هو تـه اسانکي ڪيترو حصو ملندو. هيئن آيل رزق هٿان
مان ويندو ڏسي غصي ۾ اچي ويا.

عبدل رحمان هنن جي شڪلين مان سمجهي ويو تـه هنن جي من ۾ ڇا آهي.
هڪل ڪندي چيائين "حرامخورو! توهانکي حياءُ ڪين آهي. هيءَ منهنجي ڌيءَ
جو گهر آهي. هلو واپس." پاڻ پڻ ڪندي چوندو ويو. عبدو اهڙو وال ڪين آهي
جو پنهنجي ڌيءَ جي گهر ڌاڙو هڻندو. مونکي پنهنجي عزت وڃائڻي ڪين آهي
ڇا ماڻهو منهنجي لاءِ چوندا، لعنت آهي اولي عبدو ڌتڪار آهي لولي ۽ هيڏي اچن
کان اڳ ٿوري جالع نـه رکين هان"... چوندو هي همراهن سميت ٻاهر اکتو سڀني
سمت کي ويندي ويندي پارت ڪيائين. همراهن ٻاهر اچي گهوڙن جوڙان

گهوڙن هڻڪار ڪئي ۽ ان ۾ شوخي ڪين هئي. گهرن جا دروازا کليل ويا. ماڻهن
جي منهن تي ڀؤ ۽ تعجب جي ڇانئا. ذري ذري، ڌاڙيل سڀني سان گهوڙن گونگ ڇڏيو
گهوڙن واڳ، ڀار ڪيو ۽ ۾ ڀاڪيءَ ڇاڪا ۽ ڪاڏا. ڀيرن ڀيرن تان هلندا رهيون ۽
ڏڪڻ ۽ آڏاڻي. گهوڙا ون ڪڙان ۽ ٽپن سان. راڌ ڪندا ونڌ وڌندا رهيون ۽
وڻن جو لامون گهڙسوارن کي چمندا رهيون. ڀڪي منڍ اولي رهيا هئا. جانورن ۾
ٽاڪوڙ ڪين هئي.

انتري ۾ اڪرال ڀهڪا ڏنا، ٽڙ ڦڙ ٿي ڪاڏل ٿيا. عبدو ڪنڙو ڪندو
ڪلاهه مان نڪري، ڀولڙ جي اولاهي ڀاسي لس ۾ گم ٿي ويو.
◻

BK- 586, O.T. Section Ulhasnagar-421002

"سموري عظيم ادب ۾ اها ڳالهه، ضرور نظر اچي ٿي ته انجا ڪردار پنهنجي
سماجڪ وجود سان گڏ ۽ ان وجود جي مسئلن سان گڏ هڪ ٻئي جهڙي گهڻگهڻائي
واسطگيءَ سان اظهاريا ويا آهن. جيتري گهرائيءَ سان انهن لاڳاپن کي سمجهيو ويندو ۽
جيترن مختلف نمونن سان انهن اندروني لاڳاپن کي پيش ڪيو ويندو ۽ رچنا اوتري
ئي مهان ٿيندي."

"ايڪ جيتري گهرائيءَ سان ڪنهن وقت ۾ انهي مسئلن کي سمجهندو
سندس اظهار اوترو ئي محسوس قسم جو هوندو. اهڙيءَ طرح عظيم فنڪارن ذريعي
پيش ڪيل ڪردارن ۽ حالتن جي ڦوٽ روزاني حياتيءَ جي هوبهو جاچ کان ڪجهه اڳتي
نڪري وڃي ٿي. حياتيءَ جي اونهي ڄاڻ رواجي شين جي جاچ لائين مدد ڪري ٿي."

— جارج لوڪاچ

ٽون مهان آهين

پدم راج ديودت شرما

سنڌس پڌلي هاڻي ڪاٽي ڪوششن بعد سنڌس سهوڳ راجستان جي ٻاڙمير جي ريگستاني علائقي مان جئپور ڪرائي هئي. ڪٿي رڻ پٽ ۽ ڪٿي هيءَ گلابي نگر. هتي پهچي سامت جو ساهه کنيائين ته هاڻي ٻارن جي پڙهائي ايڪ ٺاڪ ٿيندي متن مالڪن ۽ ٻارن دوستن جي قرب رهيو. رامچند ٻجلي ٻورڊ جو اسسٽنٽ انجنير هئو. محنت ايمانداري ۽ قابليت ڪري پنهنجي ويڙهه ۾ نالو هوس. جئپور ۾ کيس اسٽور انسپيڪشن ۾ رکيو ويو. ويڙهه ۾ ٿيندڙ گهرائي ڪروڙ روپين جي خريدي ٿيندي هئي. مال قبول ڪرڻ کان اڳ ان جي چڪاس اسٽور انسپيڪشن سيڪشن ۾ ڪئي ويندي آهي. رامچند جي اها ڊيوٽي هئي ته آيل مال جي پوري طرح چڪاس ڪري ته مال اراسر ٿيندڙ جي شرطن موجب صحيح آهي يا نه! سنڌس چڪاس رپورٽ بعد ئي مال جي خريدي ۽ رقم جي ادائگي ڪئي ويندي هئي.

مارچ جو مهينو شروع ٿيو، سامان جي خريديءَ لئي زور هئو سرڪار ۾ دور دراز ڳوٺن ٿاڻين ٻجلي پهچائڻ جي رٿا کي اڳتي وڌائڻ لاءِ وڏي بجيٽ پاس ڪئي هئي. مال جي خريدي ۽ چڪاس جو ڪم زور شور سان چالو هئو. مارچ جي مهني ۽ سرڪاري سامان جي خريديءَ جو چولي-دامن جو ساٿ آهي. جيتري مارچ جي مهني ۾ سرڪاري کاتن ۾ خريدي لئي اوتري ٻئي ڪنهن مهني ۾ نه ٿئي. انجنيري کاتن جي ڳالهه ئي نرالي آهي. هيءُ مهينو انهن لاءِ خاص اهميت ڀريو آهي. رامچند پوري رفتار ڪم ۾ مشغول هئو. جيستائين سنڌس چڪاس جي رپورٽ پيش نه ٿئي تيستائين محڪمو مال قبول ڪري نٿي سگهيو. چاهي هيٺ ڪرمچاري هجن يا مٿي عملدار هجن سڀئي ۾ سنڌس سچائيءَ جي ساک هئي. ڪم ۾ ذاتي ذميواريءَ جو هئو.

اڄ آفيس جي ٽيبل تي سرڪاري ٽپال ۾ روزاني وچور نظر مان ڪيائين جنهن موجب هڪ وڏي ٽينڊر جي مال جي ڪيس چڪاس ڪري رپورٽ ڏني هئي. آهي وڏا والو Valve هئا جي ٻاڦ جي سب اسٽيشن ۾ ڪم ايندڙ هئا. لکين روپين جي خريداري هئي. اسٽور ڪيپر ونس اچي احوالي ته سائين مال جي ٻاهران ڪيپ چڪاس لاءِ پهچي وئي آهي.

"ڀلا گهٽي روپين جو ٽينڊر آهي؟" رامچند اسٽور ڪيپر کان پڇيو.

"سائين! اها ڳالهه ته اڪائونٽس برانچ مان ئي ملي سگهندي".

"ٽينڊر ڪهڙي ڪمپنيءَ جو آهي؟" رامچند ٻيو سوال ڪيو.

"سائين! ٽينڊر رامڪو ڪمپنيءَ جو آهي، هيءَ ڪمپني اڳ ۾ به گهڻيئي اهڙيءَ قسم سپلاءِ ڪري چڪي آهي. ٻين ڪيترن ئي وڏن ڪمپنين کي مال سپلاءِ ڪري چڪي آهي". اسٽور ڪيپر جواب ڏنو.

"جهڙوڪ؟" رامچند پڇيو.

"جيئن ته اسڪارٽ، ڪانٽڪ، پراميئر وغيره ان ڪانسواءِ هيءَ والو ولائتي ڄاڻ حاصل ڪري ٺاهيو ويو آهي ۽ اُتي جي پراڻوڪ شالان ۾ هنن جو استعمال ڪيو ويو آهي". اسٽور ڪيپر خلاصو بيان ڪيو.

"پر ڀائي! اهي ته آٽو موبائيل ڪمپنيون آهن. انهن جي گهرج ۽ اسانجي گهرج ۾ فرق ٿي سگهي ٿو. ڀلا ٻين پراڻين جي اسٽيٽ اليڪٽرسٽي بورڊن مان ڪهڙن بورڊن ۾ اهي والو خريدا ويا آهن؟

اسٽور ڪيپر خفي ٿي چيو، "سائين مان ته ڪلارڪ ڪيڊر جو ماڻهو آهيان ٽيڪنيڪل ڪيڊر جا اوهين صاحب آهيو. گذريل ويهن سالن کان اسٽور ۾ ڪم ڪري رهيو آهيان انڪري جيڪا ٿوري ڄاڻ هئي سا اوهان کي ڏنم.

رامچند ساڳئي ٻولي سان پڇيو: "ڀائي! هيءَ هڪ وڏي سپلاءِ جو معاملو آهي، لکين رپين جي خريد آهي ان ۾ ته بورڊ مقرر ڪري، بورڊ جي رپورٽ جي آڌار تي مال کي پاس ڪيو وڃي ته اهو ٺيڪ ادو ٿيندو."

اسٽور ڪيپر صفائي ڏيندي چيو، "سائين توهين پاڻ آفيسر آهيو. ٽينڊر جي اوهان کي ويڙهڪ ڄاڻ ۾ مان سمجهان ٿو ته هيءَ هڪ اسٽينڊرڊ ڪمپني آهي ۽ هن جو مال عرب ملڪن ۾ پڻ ايڪسپورٽ ڪيو ويو آهي. انڪري شايد بورڊ

ناهي مال جي چڪاس ڪرڻ جي ضرورت محسوس نه ڪئي ويئي آهي. اڪري
ته اوهان جهڙي ايماندار ۽ هوشيار اسسٽنٽ انجنيئر کي هن ڪم ۾ لڳايو ويو آهي
ته ان اسان جي ڊپارٽمينٽ ۾ اسسٽنٽ انجنيئرن جي ڪهڙي ڪمي".

اسٽور ڪيپر جو نشان صحيح جڳهه تي لڳو. هڪ مدت لاءِ رامچند چپ ٿي
ويو. سوچڻ لڳو ته هن ڊپارٽمينٽ ۾ ڪو نه آهي جو منهنجي ايمانداريءَ جو قدر
ڪري ٿو. اڄ ڪالهه جي جيون جو وڏو اختلاف اهو آهي ته مالدار ۽ ولس
بي ايمان کي ۽ ماڻهو سڀ ڪجهه ڄاڻندي ۽ ايماندار سڏي هن کي پڌائين ٿا پر
هڪ غريب يا ساڌارڻ درجي جي ايماندار سرڪاري ڪرمچاريءَ کي ڪو ايماندار
چئي سماج ۾ ساراهه ڪرڻ وارو ڪونهي. ايماندار سڏڪي رهيو آهي نه ڪير هن کي
ايماندار چئي حوصلي افزائي نه ڪري. حوصلي افزائي نه ٿيڻ ڪري سماج جا ڪي اهڙا
۾ عناصر آهن جي هن کي بيوقوف، مدي خارج ۽ غير عملي چئي ٺٺوليون ڪن ٿا.
اسان جي سماجي جيون ۾ وڌندڙ ڀرشٽاچار لاءِ اُن ڳالهه جو گهڻي ڀاڱي ذميوار آهي.

اسسٽنٽ انجنيئر جي چهري تي هڪ هلڪي مسڪراهٽ اچي ويئي هن
ڄاتو ٿي ته اسٽور ڪيپر جي منشا ڪهڙي آهي، هن اهو به پئي پاسي ڄاتو ٿي ته
اسٽور ڪيپر هن سامان کي پاس ڪرائڻ جي مڪمل ڪوشش ۾ لڳل آهي. فائون
جو سهارو وٺندي هن پڇيو: "والو جي جاچ ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته ٽينڊر جي
شرطن ۽ والو جي ڊرائنگ جي ڀيٽ ڪئي وڃي ته والو برابر ليمن ۽
ڊرائنگ موجب صحيح آهن يا نه."

"حاضر سائين! سڀ ڳالهيون هيٺڪيون موجود آهن. اسٽور سيڪشن جي
رڪارڊ ۾ سڀ ڪجهه موجود آهي." اسٽور ڪيپر ورائي ڏني.

ٻئي رڪارڊ روم ۾ پهتا. اسٽور ڪيپر انهي جي انچارج جي مدد سان سڀ
رڪارڊ وغيره پيش ڪرايو. ٽينڊر سان واسطيدار ٻيو سيڪشن آفيسر به پهچي ويو.
ڪلوڪل مثالي نمڪين ڪوامب ڊولڪ ۽ اچي ويا. ٻنهي ته هن کي وڪوڙي ورتو
وارو هڪڙو جهڙو هئو پر هاڻي نه پوري چنڊالن جي چراڪڙي هئي. ٽينڊر واري
سيڪشن آفيسر چيو: "رامچند هي ٽينڊر جا شرط ۽ بلڪل صاف آهن جي ڪمپنيءَ
پورا ڪيا آهن. هيءَ هڪ رپورٽ فورم آهي ۽ مال تي آءِ. ايس. آءِ. جو مارڪو
۽ لڳل آهي."

راميچند مارڪو ڏٺو ۽ ٻڌائين جي گهر ڪئي ته ڪيس ڪاغذن جو بنڊلو ڏٺو ويو جنهن ڪي هن غور سان ڏٺو ۽ هڪ جوهريءَ والڪر پرک ڪري چيائين: ”هيءَ ته ٻئي ڪمپنيءَ طرفان ڇپايل لٽريچر آهي جنهن ۾ ڪمپنيءَ پنهنجي مال جي واڪاڻ ۽ ٽرانڊنگ ڏني آهي. معلوم ٿو ته اها ٽرانڊنگ ڪنهن جا اسالهي ويپاريءَ جي طرفان ٽينڊر جي شرطن سان گڏ شايع ڪئي وئي آهي.

سڀ هڪ ٻئي جو منهن ڏسڻ لڳا. ٽينڊر سيڪشن جي سيڪشن آفيسر ٽيليفون جو چونگو کڻي سپرنٽينڊنگ انجنيئر سان ڳالهايو ۽ سربستي حقيقت کان کيس واقف ڪيائين. سپرنٽينڊنگ انجنيئر کيس چيو ته راميچند کي مون وٽ موڪليو ۽ مان کيس ٽرانڊنگ ڏيکاريندس پر هن وقت مان هڪ ضروري ميٽنگ ۾ مشغول آهيان ان ڪري سڀاڻي سڀئي ڪاغذ کڻي مون وٽ اچي.

o o o

راميچند گهر پهتو. سڀاڻي جا ٽينڊر اها ئي ڳالهه سندس ذهن ۾ ڦري رهي هئي. هيٺ کان مٿي تائين سڀ ٻڌ آهن. سڀني جي حصي رسي آهي. معلوڪان مال جي صحيح هئڻ جي تصديق ڪرائي معلوڪي پروفوف ٻڌائڻ چاهين ٿا. پهاڙيءَ جو مال ۾ ڪا خرابي اکتي ته ڏوهه مون تي ايندو. سندس زال ٽيبل تي کاڌو رکي وئي ۽ هيءُ ڪنهن ڳوڙهي خيال ۾ محو هئو. گهڙيال ڏهن جا ٽڪاو هڻيا. زالس پيو پوپو گرم گرم ٿئي تان لاهي سندس لاءِ کڻي آئي.

”اڙي! هي جا توهان ته اڄا کاڌو شروع ئي نه ڪيو آهي؟“

”اڄ بک ڪانهي“.

زالس کيس ڪنيندي چيو ”توهان ئي ته چيو هئو ته اڄ پوپو کائيندس. مون ته اڄ خاص توهان جي لاءِ مکائي جو اٽو پيسايو آهي. سچو پوپو ئي ٿڌو ٿي ويو. مان پيو گرم پوپو توهان کي پچائي ٿي ڏيان، اهو مان پاڻ کائي ڇڏيندس.“

”نه نه اون تڪليف نه ڪر مان اِهو پوپو ئي کائي ڇڏيندس!“

هر زال کي هڪ اهڙي اندر دشٽي مليل هوندي آهي جنهن جي معرفت هوءَ ٻئيءَ جي من تائين پهچي ويندي آهي. جيئي وڏا وڏا من وديا جا ڄاڻو فيل ٿين ٿا اتي استري ڪامياب ٿي وڃي ٿي. ٻئي ڳالهه لڪائي رهيو آهي يا ڪو ڳالهائي رهيو آهي فورن اُن ڳالهه کي پالپي ونئي ٿي. ان ڪري آرڌانگني اکو زال لاءِ صحيح

آهي. رات ٿي بستري تي رامچند پاسا ورائي رهيو هيو. سندس زال هن جي غمگينيءَ کي ڀانپي ورتو ۽ ڀاڀرهه مان پڇائين "اهڙي ڪهڙي تڪليف آهي جا حل ٿي نٿي سگهي؟" رامچند اداس ٿي چيو، "ڪيتري نه تڪليف ۽ ڪوشش کان پوءِ پنهنجي پٽ جي اسامي بدلي هتي ڪرائي آهي ته هاڻي هيءَ ماجرا ٿي آهي". اهين چوندي سڄي حقيقت کان کيس واقف ڪرايائين.

"ڀاڳ هيتري ڪوشش ۽ سفارش سان بدلي ڪرائي آهي جيڪڏهن آفيسرن کي ناراض ڪنداسين ته اڳتي هميشه لاءِ جيپور ۾ بدلي نه ٿيندي. ٻيا به انجنير ڪم هلائين ٿا. ٻڌي سگهيتا ڪي هڏي مشڪل سان سيمنت انڊيلا سوٽيا اسڪول ۾ داخلا ملي آهي اهڙو وجهه نه وري زندگيءَ ۾ نه ملندو. اوهين جيڪڏهن خلاف رپورٽ ڏيندا ته ضرور جيپور مان بدلي ڪري ڪنهن اوڙاهه ۾ ڪٿي موڪليندا.

"اهائي ڳالهه مان سوچي رهيو آهيان، ٻارن جي مستقبل جو به ته سوچڻو آهي". رامچند چيو.

"ڪو اهڙو طريقو ڪيو جو نانگ به مري لٺ به نه ڀڄي."

تون ٿي ٻڌاءِ اهڙو ڪهڙو طريقو آهي، منهنجو ته دماغ ٿي ڪم نٿو ڪري.

زالس وراڻي ڏني "هيترا ماڻهو نوڪري ڪن ٿا اهي ڪيئن ٿا ڪن؟"

کلي ٿي رامچند چيو "تون چاهين ٿي ته مان به انهن وانگر ٿيان."

"پاڻيءَ کان اڳ ڪپڙا ڇو ٿا لاهيو سڀاڻي توهانکي سپرنٽينڊنگ انجنير سان ڳنڍڻو آهي ان کان پوءِ فيصلو ڪنداسين." زالس صلاح ڏني.

"تنهنجي نه صلاح صاف آهي نه جيپور نه ڇڏڻي آهي، ٻارن جي پڙهائيءَ ۾ خلل پوندو. ٽوڪي پنهنجي پيءُ ماءُ کان پري وڃڻو پوندو".

ڪافي رات گذري چڪي هئي، رامچند سمجهي چڪو هيو ته سندس سس سهرو ٻار زال جيپور ۾ ئي رهڻ جا خواهشمند هئا. پاسا ورائيندي رات وهامي وئي.

o o o

صبح جو سندس ملاقات سپرنٽينڊنگ انجنير سان ٿيڻي آهي انهن سمجهي رهيو هيو جڻ واڳهه جي وات ۾ وڃي رهيو آهي. سندس سس سهرو زال ٻار کيس زوريءَ واڳهه جي وات ڏانهن ڌڪي رهيا آهن. مان پنهنجي اصول تي قائم رهڻ چاهيان ٿو. ڪو منهنجي مدد ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي. سڀني کي پنهنجو سوارٿ آهي.

ڇا هڪ ايماندار آدميءَ کي جيئڻ جو حق نه آهي. اڄ ڪالهه جو دور ڏسي ائين ٿو
لڳي ته سچ صرف آدرش واد جي ڪتابن ۾ ئي رهجي ويو آهي. ڪوڙ ڪپٽ ۽
ڀرشٽاچار جي بازار گرم آهي. سچ ٻاڻ کي اپنائيندو وڃي ٿو ته ڪوڙ جي گرميءَ جي
ڪٿي لهس نه اچي وڃي.

هي اسسٽنٽ انجنيئر پڌر ۾ هئو ته ڇا ڪجي. ائين ئي خيالن جي سمسار ۾
غلطان ٿي هو سپرنٽينڊنگ انجنيئر جي آفيس ۾ وڃي پهتو. چپراسيءَ کيس ٻڌايو ته
صاحب سندس انتظار ڪري رهيو آهي. صاحب جي اسٽينوگرافر کيس اشاري ۾ ٻڌايو
ته صاحب والو کي پاس ڪرائڻ جي حق ۾ آهي. والو جي ڊرائنگ ۽ اسٽينوگرافر
جي ڪمري ۾ غور سان ڏٺائين. محسوس ڪيائين ته سڀ مليل آهن. وري کيس
خيال آيو ته ڪيڏي نه ڪوشش بعد سندس سهري سندس بدلي ٻاڙمير جي ريگستان
مان جئپور ڪرائي آهي. ٻارن جون داخلائون به سٺن اسڪولن ۾ ٿي ويون آهن.
ڪتاب خريد ڪيا ويا آهن. يونيفارم ٺهرايون ويون آهن. منهنجي سڀني دوستن
پلاٽ وٺي جڳهيون ۽ بنگلا ٺهرايا آهن. مان ساهرن جو محتاج ٿيو ويو آهيان.
ائين سوچيندي سندس منوبل ڊهي چڪو هئو. کيس پنهنجي ايمانداريءَ مان
اروٿي بدبو اچڻ لڳي. مان اهو ئي ڪندس جو منهنجي زال مونکي چيو آهي.
اٿري ۾ رامڪو ڪمپنيءَ جو ڊائريڪٽر به آئي اسٽينوگرافر جي ڪمري ۾ پهچي ويو.
ن رامچند کي جيترن روپين جي آڇ ڪئي سا رامچند ڪڏهن سوچي به نه ٿي سگهيو.
اٿري آڇ هئي جا رامچند جي ٽن سالن جي پگهار جي برابر هئي. رامچند چيو ته
والو ڊرائنگ موجب نه آهي ۽ لوهه کي بچائي ڪري ٻن حصن ۾ والو ٺاهيو ويو آهي
ٻوءِ بولٽ هڻي ٻئي حصا ملائي والو مڪمل ڪيو ويو آهي. ڪمپنيءَ جي ڊائريڪٽر
ڪيس ته مان توهنجي حصي ۾ ٽوڪي ٽن سالن جيتري پگهار جو حصو ڏيندس. رامچند
ي چڪو هئو. هن ها ڪئي ۽ ڊائريڪٽر کان پئسن جو لفافو کيس وٺڻ وارو
ڻو ته اٿري ۾ سندس زال رجني آٽو رڪشا ۾ آئي پهچي وئي. رامچند رڪجي ويو.
رجني ماجرا سمجهي چڪي هئي. هن رامچند کي الڳ وٺي چيو ته هن ايمانداري
ڪي ايمانيءَ جي لڙائيءَ ۾ مان توسان گڏ آهيان. اسين رکو سکو کائي گذران
ڪنداسين پر اهڙي ڳالهه نه ڪنداسين جنهن مان توهان جي ضمير تي ڪا تهمت اچي.
توهان سان راس ڳالهه ٻولهه ڪرڻ بعد سچي راس مونکي به لڳي نه آئي ۽ ان ڪري

وڏڪ جا وڏ پوڙ لڳا ۽ مان آئون رکندا ڪري هتي آيس نہ اوهان اڳيان ڏوڙ
منهنجو صحيح پاسو رکان. مان پنهنجي مـــاءُ سان ڳالهائي آئـــي آهيان، اسانجي
جيڪڏهن بدلي لي نہ پار منهنجي ماءُ وٽ رهندا ۽ مان اوهان سان گڏ هلندس.
رامچند جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو، چيائين: "رڇمي، مان نہ ڪـــر
چڪو هوس تہ مولڪي اهڃاڻي چڙهيو. لون ڀهان آهن. مان هاڻي اهاڻي ڏيو وٽ اڪندس ▫
جا منهنجي وڏڪ موجب صحيح آهي.

Type five, 6/22 RCF Colony, Chembur, Bombay-400074

ادب ۾ سياسي ۽ سماجي مقصد جو اظهار ادب جي اهميت کي گهٽ گهٽائي.
اهين بہ صحيح آهي تہ ادب جي پرک اول ادبي آهي ۽ پوءِ سياسي ۽ سماجي
اهو بہ صحيح آهي تہ ادبي تخليق نہ اخباري مواد آهي نہ ڪالم، پر پوءِ ادبي
تخليق جي سياسي ۽ سماجي افاديت تي مولڪي ڪولي اعتراض نظر نہ اچي
جي ادب هر لطيف فن وانگر حسن جي تلاش آهي تہ ان تلاش جي دائري کان سـ...
۽ سياست کي ڇو ٻاهر رکيو وڃي؟ آخر هر عظيم سياسي ۽ سماجي ادب ۾ سياسـ...
سماج جو هڪ تصور آهي، جو ان جي خالق جي نظر ۾ ڪاچ مثل تي اڳرو ڪي ...
اڳڀرو آهي.

اڌوري لڙائي

◻ ارجن ڪرپالاڻي

ڏٻاريءَ جي صفائي هلي رهي هئي. مان هڪ هڪ ڪتاب ڇنڊي لاهي الماڙيءَ ۾ رکي رهيو هوس، جو هڪ ڪتاب مان لفافو ڪري اچي پٽ تي پيو. مان جيئن ئي لفافو کڻڻ لاءِ هيٺ جهڪيس ته اکر ڏسي ڇرڪي ويس. مون ماضيءَ جي خوفناڪ ۽ دردناڪ لمحن ۾ ڪوئجي ويو. اهو خط اڄ کان ايڪ ارڙهان سال اڳ، منهنجي دلبر دوست موهن، ان ڪاري اونداهيءَ رات، پنهنجي موت کان ڪجهه گهڙيون اڳ موڪلي لکيو هو. مان ماضيءَ جي انهن خوفناڪ ۽ دردناڪ لمحن کي ذوريءَ جهٽڪو ڏئي، خط کولي پڙهڻ لڳس. هن لکيو هو-

منهنجا پيارا دوست هري،

ٿوري دير اڳ ئي اجمير مان 'لوڪ سيوا آيوگ' جو انٽرويو ڏئي موٽيو آهيان. ائين سمجهه، ته اهو انٽرويو، نه رڳو ڪنهن سرڪاري نوڪريءَ جي لحاظ ڪان، پر پنهنجيءَ زندگيءَ جي لحاظ کان، منهنجو هڪ آخري انٽرويو هو، جنهن ۾ مان ناڪامياب ويو آهيان.......

زندگيءَ جي هن لڙائيءَ کي مان پنهنجي آخري لڙائي سمجهي ٿي لڙيو هوس هارائجي ويس. هاڻي مونکي ٻيو ڪو به رستو نظر نٿو اچي، جيڪو منهنجي ندگيءَ جي راهه روشن ڪري سگهي. گهر وارا منهنجي بيڪاريءَ کان نه رڳو تنگ ي چڪا آهن، بلڪ انهن لاءِ منهنجو، زال ۽ ٻن ٻارن جو بوجهه، هاڻي برداشت ڪرڻ جي حد کان ٻاهر اچي چڪو آهي.

هونءَ به هري، هاڻي مان پنهنجي زندگي ۽ ان جي سؤمان جي رکشا ڪندي ڪندي ڏاڍو ٿڪجي چڪو آهيان. نوڪري نه ملڻ ئي آهي، مون ڪڏهن به ۽ ڪنهن ن به، غلط معنيٰ ۾ سمجهوتو نه ڪيو آهي ۽ نه ئي انياءَ يا بي انصافيءَ اڳيان ڏهن ڪنڌ جهڪايو آهي....... هڪ نوڪري ڇڏي، مون ڪنهن کان به، اڄ تائين

نه مدد گهري آهي، نه ئي ڪنهن جون واسطيدارون ڏٺيون، جنهن جي ڪوشش ئي ڪئي
آهي. پر دوست، هاڻي مان ڏاڍو ٿڪجي پيو آهيان. اڄ منهنجي لاءِ، سؤمان ۽
ايمانداريءَ سان اٺن، لنو ۽ اڄوڪو ميسر ڪري سگهڻ ناممڪن ٿي چڪو آهي. عزت
پري هڪ وراڻي زندگي گهارڻ لاءِ منهنجون سڀ ڏڪرايون ۽ پنهنجون لياقتون اڄ بيڪار
ثابت ٿي پيون آهن.

بيلاشڪ مولڪي لو جهڙي لساريت ۽ سچي دوست تي ڏاڍو فخر آهي پر
ڏواري نه آخر مان ڪمستالين بوجهه ٿڌڙي، پنو ٻاڻ گهاٽبندس.

بس دوست، هاڻي مان اندر لڪچي چڪو آهيان، جو پنهنجي وجود، پنهنجي
سرمان جي رڪشا لاءِ اها لڙائي جاري رکڻ جي، ذرا به سمرلي لنو سمجهان، ڪنهن
نه قسم جو سهارو هاڻي مولڪي ڪنهن مشل لو لڳي، ان لاءِ مان هاڻي هتان لمام
پيدان کان هميشه هميشه لاءِ آزاد ٿي رهيو آهيان.

منهنجون ليڪدون، منهنجون بيلاون مان هن جڳهه تي نه لاهي نه سگهيس، پر
جي اُٿي جڳهه تي موقعو مليو ته ضرور لاهڻ جي ڪوشش ڪندس.

منهنجي نه هٿڻ کان پوءِ ڪملا ۽ ٻنهي ٻارن جو ڇا ٿيندو، نه جاڻان، پر هو
پنهنجي وجود جي لڙائيءَ ۾ ڪامياب رهن، ان لاءِ ايشور کان دعا ٿو گهران. ايشور
مولڪي پاڻ ڪاميابي نه ڏني، پر جي هن منهنجي پرلوار کي لڙڻ جي سگهه ڏني،
نه پوءِ مولڪي ان سان ڪابه شڪايت نه رهندي.

آخر ۾، جاڻائي-انجاڻائيءَ ۾ ڪنهن مولڪان ڪا ڀُل ٿي هجي، ڪنهن مون
منهنجي دل ڏکوئي هجي، ته لنو سمجهي معاف ڪجانءِ......

۽ وڌيڪ ونڌي، ڪملا ۽ ٻارن جي ٻاريت ٿيي. بس الوداع......

خط جي هن آخري لفظ تي اچي منهنجي اکڙيون ۾ ڦرجي آيل سمنڊ الڪي لو
پيون. چيتنا نامعلوم ڪٿي ڦر ٿي اچي رهي. هٿ ۾ جهليل پنو هڪ سنڌوما جو پردو
بڻجي ٿو پيو، جنهن تي پنهنجي دوست جي گذاريل زندگيءَ جا چٽر، فلم جي ريل
وانگر، هڪ هڪ ڪري جهٽرا ٿي چرڻ-ڦرڻ لڳا لڳن......

○ ○ ○

مون جنهن جاڻو هو ته هن ڪي زندگيءَ جا سڀ سک ميسر هئا پر جنهن
لڇميءَ جنهن پنهنجا پر کولي، منهنجي دوست جي گهران رسي ۽ اتان اڏامي وڃي
ڪو پيو گهر وسايائين، ته هن جا سڀ عيش ۽ آرام، هڪ سپنو بڻجي پيا. ڪئي

پڻس ان ٻيڙين جي ڪارخاني جو مالڪ هئو ۽ هاڻي فقط ڪنهن مل جو هڪ معمولي
ملازم وجي رهيو هو. سندس زال به لڳي ٻيڙيون ٻڌڻ. مئٽرڪ ۾ ٻه سال فيل ٿيڻ
جڏهن موهن ايم. بي. بورڊ ڪان انٽر پاس ڪئي، تڏهن ماءُ - پيءُ ٻئي اڳتي پڙهائڻ
ڏنهن ۾، مئٽرڪ وغيره ۾ فيل ٿيو هو. پر هن ۾ پرتيڀا هئي. هو تيز فهم هو ۽ انجي
پڙهڻ جي دلي اڇا به هئي. مان اُن وقت بي. اي. فائينل ۾ هوس. مون اُن نازڪ
وقت ۾ کيس همت ڏياري، پنهنجيءَ اسڪالرشپ مان هن جي ڪي پري ڪاليج ۾
داخلا ڪرايم. سندس گهر وارن جي ناراضگي نه سٺم. پر جڏهن هو پاس ٿيو تڏهن
موڪلي سڀني کان وڏيڪ خوشي ٿي.

انهيءَ سال بيمار ڏاڏيءَ جي اڇا پوري ڪرڻ لاءِ موهن کي هڪ ڳوٺاڻي
ڇوڪريءَ سان پرڻايو ويو، جيڪا پنج درجا مس پاس هئي.

سر تي بوجهه، پولدي تي گهر ۾ ڪٿ پٽ ٿيڻ لڳي، جنهنجي ڪري هن ڪاليج
ڇڏي، پرائيويٽ فارم ڀريو ۽ پيءُ واري مل (Mill) ۾ ئي ڪچي ڪلارڪي جائن (Join)
ڪئي. پر ان ٻيڙين ۾ گڏ سواري ڪرڻ جو نتيجو اهو نڪتو جو هو بي. اي. فائينل
۾ ٿرڊ ڊويزن آيو. ان هوندي به هن همت نه هاري ۽ هڪ وار وري ڪاليج ۾
ايم. اي. سوشالاجيءَ ۾ داخلا ورتي جو اُن جا ڪلاس مارننگ (Morning) ۾ هئا.

در پاڳ سان هڪ ڏينهن، موهن کي سندس آفيسر ڪنهن معمولي ڳالهه تان
ڪٽي ڏاڍيو گهٽ وڌ ڳالهايو. پوءِ نه هو ناحق سهڻ وارو هئو، اس اوڏيءَ مهل آفيسر
جي منهن تي استعفا اڇلي گهر هلي آيو.

گهر وارن جي نگاهه ۾ موهن جي اهميت هوندي ئي ڪا خاص نه رهي هئي پر
اُن وقت وڌيڪ گهٽجي وڃي پيڙيءَ تائين پهتي جو سندس ننڍو ڀاءُ، اُن ساڳيءَ مل
(Mill) ۾ ڪچيءَ نوڪريءَ تي لڳي چڪو هو. هاڻي نه
اُٺندي ويهندي ڦٽ - لعنت، سندس ۽ زال مٿان طعنن جو وسڪارو ٿيڻ لڳو. نهايت
سڀاڻي ۽ ذهين موهن اهي اُٺسهه سور سهندو رهيو. نٽاءُ جي انهن گهڙين ۾ مون
هن کي سنڀاليو، هر طرح جي مدد ڏنم. ايشور جي مهر ٿي، موهن ايم. اي. فائينل ۾
فرسٽ ڊويزن ۽ ٿرڊ پوزيشن سان پاس ٿيو. اها خوشي اُن وقت بيٺي ٿي وئي،
جڏهن سڳهو ٿي سندس کي هڪ پٽ به ڄائو. ڇو ته نهايت ڪاري ۽ انڌاري زندگيءَ
جي گهڙين گهاريندي هيءَ ليڪر ڇاڻو هو. ان لاءِ مون به ڪٽي ان جو نالو رکيو-

پرڀاس! من اهو صبح ڀاڳارو ۽ روشن ثابت ٿئي.

مان ان وقت پاراڙي ۾ ليڪچرار هوس. هن کي ٻه فرسٽ ڊويزن ۽ ٿرڊ ڊويزن هٿ ڪري ٽيمپرري ليڪچرارشپ ملي. اڃا مس وڃي اسان سڀني سامهون جو ساهه کنيو هو جو سرڪار سال جي آخر ۾ اهڙن سڀني ٽيمپرري ليڪچرارن کي پنهنجي ڪاليجن مان هٽائڻ جا آرڊر ڪڍيا، جن جي ايم. اي. ۾ ٿرڊ ڊويزن هئي. هاڻ ٽيمپرري خواه پرمانينٽ ليڪچرارشپ لاءِ ايم. اي. ۾ گهٽ ۾ گهٽ سيڪنڊ ڊويزن (2nd Division) ضروري هو. نتيجو اهو نڪتو جو موهن سان گڏ ٻيا به ڪيترائي قابل اميدوار سڙڪ تي اچي ويا. انهن مان ڪن گڏجي ڪري سرڪار جي آرڊر خلاف عدالت جا در به کڙڪايا، پر موهن آسرو لاهي ويٺو.

نوڪري نه رهي، پر همت نه هاري. وقت روئي لهڻي ٿي، ان لاءِ موهن پنهنجي ادبي قابليت جو سهارو ورتو ۽ شهر جي هڪ ننڍي واڪلي اخبار ۾ ڪو ايڊيٽنگ ۽ پروف ريڊنگ جي ڪم تي لڳو. نه ڪان اهي ٽي سؤ به چڱا هئا. انهيءَ سال موهن پنهنجي قابليت جو جوهر ڏيکاريو. شهر جي هڪ واپاري لسڪر جي ڪرتوتن جي پڌائي ڪري، اها نه رپورٽنگ ڪئي جو شهر واسين جي اکين تي اهو واڪلي چڙهي ويو ۽ ڏسندي ڏسندي وڪرو ٽيڻو-چوڻو ٿي ويو. مالڪ خوش ٿي موهن جي پگهار يڪدم ڪٽي پنجاهه روپيا وڌائي.

پر موهن جي جنم ڪنڊليءَ ۾ الائي ڪهڙا اچي راهو-ڪيتو ويٺا هئا، جو ان بدنام لسڪر اخبار جي مالڪ کي خريد ڪري ورتو. وڏي ۽ مدهن گهوري رقم هٿ ۾ ايندي ئي مالڪ موهن کي آئينده لاءِ لسڪر خلاف ڪجهه به نه لکڻ جي هدايت ڏيندي، هيل تائين ڪيل رپورٽنگ کي بي بنياد قرار ڏيندي اخبار ۾ رد-عمل ڏيڻ لاءِ چيو. اهو ٻڌي موهن حيران ٿي ويو ۽ ان ۾ انڪار ڪندي چيو- "سيٺ صاحب، مان پنهنجو ضمير ڪڏهن به قيمت تي نه وڪڻندس".

سيٺ انڪي جوانيءَ جو جوش سمجهي، ٿورو نرم ٿي موهن کي ٻه لسڪر وٽان مليل رقم مان ڪجهه حصو ڏيڻ جي آڇ ڪئي، پر موهن هنجي لالچ ۾ اچڻ وارو نه هو. تڏهن ٿان سيٺ غصي ۾ اچي چيو- "سڀاڻي کان نوڪري تي اچڻ جي ضرورت نه آهي، فرصت ۾ اچي پنهنجو رهيل حساب وٺي وڃجانءِ".

موهن اهو ٻڌي ڄڻ ڪا ڇرڪ لڳي، ڇاڪاڻ ته نوڪري هٿان نڪري آهي ۽ وري واپس مڙي ڪڏهن به ان پرڀاس جو منهن لڪ نه ڏٺائين.

موهن هاڻي وري سڙڪ تي اچي ويو ۽ بيروزگارن جي بيشمار ڀيڙ جو هڪ حصو بڻجي، ڀٽڪڻ لڳو. مان وقت بوقت گهرج آهر ڪجهه نه ڪجهه پيسا موڪليندو ۽ همت ٻڌائيندو رهيس ته دوست اها لڙائي لڙندو هل، متان اڌ ۾ ڇڏي ڏئي، هڪ نه هڪ ڏينهن توکي ضرور ڪاميابي ملندي.

گردش جي ان دور ۾ هن کي هڪ ڌيءُ ڄائي، جنهن کي ورثي ۾ مليو ايمان، غفلت ۽ ذلت.

گهڻي ڪوشش کان پوءِ موهن کي شهر جي هڪ پرائيويٽ هائر سيڪنڊري اسڪول ۾ ماستري ملي. مهينو پورو ٿيڻ تي جڏهن موهن پي شيٽ (Pay sheet) تي صحيح ڪري پگهار وارو لفافو کوليو ته سؤ روپيا گهٽ ڏسي حيران رهجي ويو. هن مئنيجر کان سؤ روپين جي گهر ڪٽي ته ڪيس اهو پهه جواب مليو- "هت توکي ايترائي ملندا."

— پر صحيح ته توهان پوري ڇهن سئن تي ورتي آهي، پوءِ ٿي سؤ تي ڇو ...."

— توهان کي الب ڪاڻا آهن يا وڃڻا........"

اهو ٻڌي موهن ڪاوڙجي چيو- "پوءِ توهان اشتهار ۾ ڇا لاءِ ٻڌرائي ڪئي هئي ته پگهار گورنمينٽ رولس موجب ڏينداسين؟"

مئنيجر هڪ بيهودو ٽهڪ ڏيندي وراڻيو- "اهو هو ته اشتهار ٿيو نه ڪو وچن نامو ته ڪونه هو نه .... هندستان ۾ ڪيترا اشتهار سچا هوندا آهن....؟"

مئنيجر جو اهڙو ٽهڪ ٻڌي موهن غصي وچان ٽوپي ٻاهر ٿي ويو ۽ رڙ ڪندي پڇيو- "صاف صاف چئو، سؤ روپيا ڏيو ٿا يا نه ....؟"

"ٻاڪل نه .... ڪٿي اوکري ڪر، ڪٿي نه ڪر". مئنيجر بي شرميءَ تي لهي آيو.

موهن جو غصو هاڻ برداشت ڪرڻ جي حد کان ٻاهر وڃي چڪو هو. هن زور سان هٿ ۾ جهليل لفافو مئنيجر جي منهن تي ڦٽڪي چيو- "منهنجي طرفان توهان جي هن ڪئل سنستا کي دان اٿو........" ائين موهن ڪمري کان ٻاهر اکري آيو. اهو ڏسي مئنيجر ۽ هڪ ٻه ٻيا ماستر اواڪ رهجي ويا، شايد ڪنهن بي روزگار شخص جي اهڙي خودداري هنن پهريون دفعو ڏٺي هئي!

ڏاڍي ڏکي وقت گذرندو ويو. موهن هاڻي ارڙهين سال جو اچي ٿيو هو
۽ سرڪاري نوڪريءَ جي لحاظ کان هن جو هيءُ آخري سال هو.

اتفاق سان نوڪريءَ کان هٽايل ٽيمپرري ليڪچرارن جي ڪيس رنگ ڏيکاريو
۽ ڪورٽ آرڊر ڪيو ته هنن سڀني هٽايل، ٽيمپرري ليڪچرارن کي هڪ هڪ
دفعو پبلڪ سروس ڪميشن جي امتحان ۾ شرڪت ڪرڻ جو حق ڏنو وڃي. ان آرڊر موهن
۾ ڏاڍي اميد جڳائي ۽ هو فارم ڀري ليڪچرار پد جي انٽرويوءَ لاءِ واسطو ڏينهن
ڳڻڻ لڳو. موهن کي پنهنجي ڏوهن ۽ قابليت تي ڀروسو هو. هونءَ
به هاڻي هو لاپرواهه ۽ بي حس ٿي چڪو هو، جنهن ۾
بعد آتم وشواس به هو.

آخر انٽرويو شروع ٿيا. موهن آخري ٽيم ۾ هو. انٽرويوءَ جي ڏينهن صبح
جو سوال تي آيو، ٻه چار پاسا ڪري سڀني جون شيون ڪامياب ۽ ولي ثابت ٿي
۽ اڇينٽ لاءِ روانو ٿيو.

موهن جيئن تي انٽرويوءَ واري ڪمري ۾ گهڙيو ته ايڪسپرٽ سان گڏ
سنڌس هيڊ آف ڊپارٽمينٽ ورما کي ڏسي ڇرڪي ويو، جو ته ڪاليج جي ڏينهن
سينڊل مارڪن لسان ۽ پاسخاطريءَ سبب موهن کي گهٽ مارڪون ملڻ ڪري ٿئي ۽
ڏاڍي ڪمزور ٿي پئي هئي.

هن کي لڳو ورما هن موقعي ضرور بدلو وٺندو ۽ ائين ٿيو به سچ پچ ائين ٿي.

ٻئي ايڪسپرٽ هڪ اهڙي ڪتاب بابت پڇيو، جنهن جو نالو شايد پهرين
انٽرويو وٺندڙ ايڪسپرٽن به نه ٻڌو هوندو.

موهن ان جو ڪو جواب نه ڏنو، ان لاءِ هو خاموش رهيو.

وري ٻئي ايڪسپرٽ هڪ اهڙي پرڏيهي ليکڪ جي ڪهاڻيءَ بابت پڇيو،
جيڪا هن ايم. اي. ۾ ڪڏهن پڙهي ئي ڪا نه هئي، جنهن جي شاهدي موجود هيڊ
ورما خود ڏئي ٿي سگهيو. موهن اها ڳالهه اچا حلاصي ڪرڻ وارو ئي هو، جو
سنڌس هيڊ ورما انهائت بي شرميءَ سان پڇيو- "ته پوءِ توکي ڇا ٿو اچي......؟

اهڙو ايمان ڀريو سوال ٻڌي هن جون ملڪون غصي ۾ ٽمڪي ويون. دل ٻس
جيڪر اٿي ٿي ورما کي گهٽو ڏيئي ٽٽي ساهه ڪڍائس. پر وقت جي نزاڪت
سبب پاڻ کي قابو ۾ رکيو. اوچتو ئي ان ورما جو آواز ٻڌو- "اٿو ٻڌو ڪهڙو......
اٿي اوهان وڃي سگهو ٿا)

موهن اهو ٻڌڻ لاءِ بلڪل تيار نه هو. جو هن جي انٽرويوءَ کي اڃا شروع ٿئي پنج - ڇهه منٽ مس ٿيا هئا. پر هاڻي هو سمجهي ويو ته هن کي ڇاٽي - واٽي رجيڪٽ (Reject) ڪرڻ لاءِ هيءَ سازش رچي وئي هئي. هن جي اکين اڳيان ڌرتي ڦرڻ لڳي، وڏي مشڪل سان، هن پاڻ سنڀالي ايڪسپرٽ ڏانهن مخاطب ٿي وساميل آواز ۾ چيو- ”سر، توهان منهنجي ڊزرٽيشن (Desertation) ته ڏسو، اُن بابت ته پڇي ڏسو. ايم. اي. جي مختلف وشين مان ڪنهن ٿيوريءَ بابت ٿي پڇي ڏسو، مان توهان کي هڪ هڪ سوال جو جواب ڏئي سگهان ٿو....“

انٽري ۾ ورما ڪٽي گهنٽي وڄائي. اهو ڏسي موهن جي اکين اڳيان اوندهه ڇانئجي وئي، هن کي خود خبر نه پئي ته هو ڪئين ڪمري کان ٻاهر آيو ۽ ڪئين اجمير کان بياور پهتو.

موهن جڏهن گهر پهتو تڏهن رات جا 11 وڄي رهيا هئا. ڪملا پنهنجي ۽ موهن جي روٽيءَ واري ٿالهي ٽيبل تي رکي ٻنهي ٻارن سان گڏ کٽ تي سمهي پئي هئي. پر موهن جي بک ۽ اُڃ نامعلوم ڪيڏانهن گم ٿي وئي هئي، حالانڪ صبوح کان وٺي هيل تائين هن جي پيٽ ۾ اَن جو هڪ داڻو ڪو نه ويو هو ۽ انٽرويو جي تياري ڪندي هن ڪيترن ڏينهن کان اوجاڳا ڪيا هئا. اُن وقت رکي رکي انٽرويو بورڊ وارن جا پيلاڪ چهرا هن جي اکين اڳيان ڦرڻ لڳا. اڄ هن کي پوري طرح احساس ٿيو ته جيڪ ۽ چيڪ (Jack & Cheque) ۾ وڏي طاقت آهي. هو سوچڻ لڳو، اهو آخرين موقعو به هاڻي هٿ کان ويو. چوطرف روشني هوندي به، هن کي پيلاڪ اوندهه ٿي اوندهه پئي نظر آئي. ماڻهو ڇا سوچيندا جڏهن ڪين خبر پوندي ته هڪ فرسٽ ڪلاس ۽ ٿرڊ پوزيشن هولڊر رجيڪٽ ٿي ويو ۽ اُن کان گهٽ لياقت وارا سليڪٽ (Select) ٿي ويا.

لوڪ لاڄ جي اِن احساس هن کي ڄڻ ڏڪائي ڇڏيو. زندگيءَ جا سڀ دروازا هن کي هاڻي بند نظر اچڻ لڳا. اهڙي ڪا ڪنڊ نه هئي جتان هن کي آشا جي ڪا هڪ به ڪرڻ نظر اچي.

اوچتو ئي هو ڪمري کان ٻاهر آيو ۽ اوچنگارون ڏئي روئڻ لڳو. ڏکن جا بند ٽٽڪ ٽٽي وهڻ لڳا. ٿيو به ته هن سان ناحق ٿي هو. انصاف ۽ حق جي لڙائيءَ ۾ هن جي ڪلي-ڪلائي هار ٿي هئي.

اوچتو ئي هو ڳوڙها اُگهي من ئي من ۾ هڪ فيصلو ڪري ڪمري ۾ اندري

ڳوڙها . پوءِ ۽ پين ڪٿي اهو آخري خط لکڻ ويٺو. خط پورو ڪري، لفافي ۾ وجهي ائڊريس لکڻ کان پوءِ چپ چاپ هيٺ لهي آيو ۽ در جي سامهون لئمپوسٽ جي لڳي ٿي ليٽربڪس ۾ لفافو وجهي، هو هڪ ويجهيءَ هوٽل (Hotel) ڏانهن وڌيو. چانهه پي جڏهن هو گهر موٽيو ته هن ڏٺائين - ڪملا ۽ ٻئي ٻار گهري ننڊ ۾ غلطان آهن. روشنيءَ واري ٿالهي، الئي ڪڏهن کان ٻري رهي هئي. موهن ڊاري ڊاري بلب ڏانهن وڌيو. ٻهراڻ هن پرڪاش جي ڳلن کي چميو ۽ پوءِ ننڍڙيءَ ڌيءُ نرملا جي نرڙ کي چميو، مٿي تي خاموش دعا جا هٿ ڦيرايا ۽ پوءِ ڪملا جي مٿي ٽان هٿ ول سان ڇهيءَ جو پاڻ سڏ وڪندي آهستي سان هن جي نراڙ کي چميو ۽ پوءِ ڪرسيءَ تي اچي ويٺو. ڪجهه پل انهن تي بس نهاري ويٺو رهيو ۽ پوءِ اڪدم دراز مان ننڊ جي گورين واري شيشي ڪڍي، ٻهراڻ هڪ، پوءِ ٻي، ٽين.... انهن ڪري هن سڀئي واهه گوريون پاڻيءَ سان ڳهي ڇڏيون ۽ اچي ٽي ٽيبل جي مٿان ٻانهن کي وهاڻو بڻائي ليٽي پيو.... هميشه هميشه لاءِ....!

o o o

— ”بابو ٽا، ڏسو ته هيٺ ڪير آيو آهي؟.......“

گهر واريءَ جي آواز تي مان ڇرڪ ڀري اٿيس. ننڊ ۾ هلندڙ نامعلوم خيالن غائب ٿي ويا، مان ڏاڪڻ ٽپي هيٺ لهي آيس.

— اڙي پرڪاش تون.....!

پرڪاش ڀري ٻولي خوشخبري ٻڌائي- ”انڪل، مان توهان جي آسيس سان آر. اي. ايس. (R.A C.) انٽرويو ۾ پاس ٿي آيو آهيان“.

— ”شاباس پٽ“ هن کي سيني سان لڳائي مان ٻار ٻار چمڻ لڳس. اکڙين ۾ ڳوڙها لڙڪ ڳڙي نٿا اچن. سوچڻ لڳس - ڪاش، اڄ موهن هجي ها ۽ پنهنجي اکين سان ڏسي ها ته هن جي اڌ ۾ ڇڏيل لڙائي اڄ پوري ٿي آهي. ڏسان ٿاڻي ڪير ٿو چوي ته هن جي هار ٿي آهي. تو ڪٿي آهين موهن...... تو ڪٿي آهين.......!! ◻

4/329, Kripalani Sadan, BEAWAR-305901.

هڪ بيٺل سوال

□ رميش ڪمار رنگاڻي

شام ٿيڻ ۾ اڃان گهڻي دير هئي پر جهڙ ۽ برسات هئڻ سبب ائين پيو لڳي ڄڻ ته رات جا 7، ساڍي ست ٿي ويا هجن. شهر جي دڪانن جون بتيون به ٻري ويون هيون، گاڏي ۽ ڪيچي وارا سڀ برسات کان بچڻ لاءِ هتي هتي جتي جڳهه ملين اتي لڪي ويٺا هئا.

راهگيرن جي حالت ڏاڍي خراب هئي دڪانن جي اندر، ورانڊن ۾، وڻن جي هيٺان مطلب اهو ته برسات کان بچڻ لاءِ جتي جڳهه ملين اتي بيهي رهيا، وڻ هيٺان، بيهڻ وارن جو ته حال ئي ٻي حال هئو، هو وڻن هيٺان بيٺا ته هئا برسات کان لڪڻ لاءِ پر هيڏي دير ۾ ڏاڍا آلا ٿي ويا هئا تنهن هوندي به اتان وڃڻ جو نالو ڪين پيا وٺن.

هوڏانهن ٽانگن جي اڏي تي رام جو ٽانگو ڏيڍ ڪلاڪ کان پهرين نمبر تي بيٺو هو پر سواريءَ جو پري پري تائين ڪو نالو نشان ئي ڪونه ٿي نظر آيو. ٻن ڪلاڪن کان ئي تيز برسات پئجي رهي هئي ان سبب سيءُ به ڪجهه وڌي ويو هئو. جولاءِ جي مهيني ۾ به ائين پيو لڳي ڄڻ جنوريءَ جا سيءَ هجن. رام ڏاڍو تنگ ٿي رهيو هو، پر سندس ٽانگي سان ٻڌل پيارو گهوڙو به سيءَ ۾ ڏڪي رهيو هئو. هو برسات ۾ ٻاهري بيٺو هو ته متان ڪا سواري اچي ۽ برسات ۾ شايد سٺا پئسا ملي وڃن پر هن حالت ۾ جڏهن هو ۽ سندس گهوڙو سيءَ ۾ ڏڪي رهيا هئا، هن وڌيڪ بيهڻ سٺو نه سمجهيو ۽ گهوڙي کان پڇيائين ”سيءُ ٿو لڳيئي نه، هل ته هلون گهر هلي سکي ٿا ٿيون، تون به هلي آرام ڪر.“ ائين چئي رام گهوڙي جي راس ڇڪي ته گهوڙو اڳتي هلڻ لڳو. برسات اڃان بيهڻ جو نالو ئي ڪونه پئي وٺي. شهر جي رستن تي پاڻي ائين پيو وهي ڄڻ سڀ رستا نديءَ نالن ۾ بدلجي ويا هجن. جيتوڻيڪ رستن جون بتيون به ٻرن پيون پر برسات تيز هئڻ سبب انهن جي روشني ڏاڍي

گهٽ ٿيڻ لڳي، اهڙيءَ ۾ رام جو ٽانگو ٻڌڪا ڪائيندو سيلاب وانگر آيل پاڻيءَ کي
پار ڪندو پيو وڃي. جيتوڻيڪ رام کي هتان جي رستن جي خبر هئي ته به هن هوندي
۾ هن کي ڊپ پيو لڳي ته ڪٿي ڪنهن برساتي ليءِ ۾ گهوڙي جو پير يا ٽانگي
جو ڦيٿو نه ڦاسي پوي ۽ گهر تائين پهچڻ ۾ مشڪل ٿي پوندو.

جيئن تيئن رام ٽانگي ۽ گهوڙي سان گڏ صحيح سلامت گهر پهتو. گهوڙي
کي کولي پهراون هڪ سڪي ڳوڻ سان هن جا لڱ اگهيائين گهوڙي کي سيءَ ۾
ڏڪندي ڏسي کيس پڇڻ لڳو ”ڇا اڄ سيءُ ڏاڍو ٿو لڳئي، الهه تنهنجي لاءِ سوڙ
ٿو کڻي اچان.“ پوءِ خاص گهوڙي جي لاءِ ٺهيل ڳوڻ جي ٽهي سوڙ کڻي اچي گهوڙي
کي ٻڌائين. پڪل ڇڻن جي دال ۽ گاهه، گهوڙي جي اڳيان رکندي چيائين:

اڄ اوهين صبح کان نه رڳو هليو گهڻو آهين پر ٿڪو به گهڻو ٿي آهين، وڃ
پيٽ ڀري کائي آرام ڪر، جي گهٽ ٿيندو ته بيو به ملندءِ. چڱو کاڌي مان ئي هلي
ڪپڙا بدلايان.

اڄ رات جو اوچتو رام جي زال ليلان ننڊ مان کيس اٿاريندي چيو ”هيڏانهن،
ڏسو ته ننڍڙي ڪڪي مرليءَ جا لڱ ته گرم ٿا لڳن“. رام اکيون مهٽيندي اٿيو
۽ 5 سالن جي هڪ ئي پٽ مرليءَ جي مٿي تي هٿ رکيائين ته هن کي مٿو باهه وانگر
تپندو لڳو. برسات اڃان به پوي پئي. رام سوچي پيو ڇا ڪري. ههڙي موسم ۾
ڊاڪٽر ايندو به يا نه، پوءِ وري خيال آيس ته ڇو نه تلسيءَ جي چانهه پياري ڏسجي.
اها ڳالهه هن ليلان سان ڪئي ۽ چانهه جي پتي ڪاڙهڻ لاءِ چيو، پاڻ چلهي ۽ ڦانوس
(لالٽين)، کڻي ٻاهر چونڪ ۾ لڳل تلسيءَ جي ٻوٽي مان ڪجهه پن کڻي ليلان کي ڏنا
جڏهن چانهه ڪڙهي وئي سا مرليءَ کي پياري ٻئي زال مڙس ننڍڙي پٽ اڳيان
ليٽي ستائين ۽ ٿا رهيا جيستائين ان جو بخار گهٽ نه ٿيو، ان بعد انهن کي ساهه
۾ ساهه پيو.

صبح جو ساڍي ڇهين بجي رام روز وانگر جاڳيو پر اڄ هن ٻڪران جي
ٻولي ۽ ٻڌڻ کان اول مرليءَ جي مٿي تي هٿ رکيو، ڏٺائين مٿو اڃان
ڪجهه گرم آهي هن سوچيو ته صبح جو ڊاڪٽر کي وٺي ڏيکاريان. ٻاهر اچي
ڏٺائين ته برسات بند ٿي وئي هئي ۽ ڪڪر ڀڄڻ لڳا هئا پر هوا ۾ اڃان ٿڌ
لڳي پئي، روز جي ڪم کان واندو ٿي، ٻکٽي ڪري صبح جي چانهه پي 7 بجي
کان ننڍڙي گهوڙي کي ٽانگي سان ٻڌڻ لاءِ ان وٽ ويو ته ڏٺائين ته سندس گهوڙي
جو کاڌو اڌ کان مٿي اڻ کاڌل ئي پيو هو ۽ گهوڙو ڀڄڻ سيءَ ۾ ڏڪي رهيو هو، رام

گهوڙي کي هٿ لائيندي پيار مان چيو ”لڳي ٿو اڄ تنهنجي طبيعت خراب ٿي پئي آهي. چنتا نه ڪر تون ۽ مونکي مرليءَ کان گهڻو پيارو ڪولهه آهين، مان توکي ته تنهنجي هوندي کان ئي پاليو آهي اٿم، ڏسان جانورن جي اسپتال تائين ته هلي سگهندي يا نه“ پوءِ هن گهوڙي کي اٿارڻ جي ڪوشش ڪئي پر هو لاچار پيو گهليو اهو ڏسي رام کيس دلاسو ڏيندي چيو ”ڀلو اٿي سگهين، ڪا ڳالهه ڪانهي“ ائين چئي هو اندر پنهنجي هنڌ وٽ وڃي سوڙ ٻاهر ڪڍي آيو ۽ گهوڙي جي مٿان وجهندي چيائين ”هن سان شايد ڪجهه ٿڌ گهٽ ٿيندي پر تون چنتا نه ڪر مان توکي ته ڪو ڏک ڪونه ڏيندس تنهنجي لاءِ جانورن جي ڊاڪٽر کي گهر وٺي ايندس ۽ پوءِ هو ليلان سان گڏ مرليءَ کي گرم ڪپڙي ۾ ويڙهي هڪ ٽانگي واري دوست جي ٽانگي تي ويهي ٻهراڙن ماڻهن جي ڊاڪٽر وٽ وڃي مرليءَ کي ڏيکاري دوا وٺي ڏنائين ۽ گڏو گڏ جانورن جي اسپتال مان گهوڙي جي لاءِ به ڊاڪٽر کي وٺندو آيو. ڊاڪٽر گهوڙي کي ڏسي دوا لکي ڏني ۽ رام کي هدايت ڏنائين ته گهوڙي کي 5، 6 ڏينهن پوري طرح آرام ڏي، ٽن ڏينهن تائين رام مرليءَ ۽ گهوڙي جي باقاعدي سيوا ڪئي ۽ دوا پڻ پيئاريندو هو تنهن سان ٻنهي کي فائدو ته ٿيو پر اڃان ڪمزوري باقي هئس.

چوٿين ڏينهن صبوح جو ليلان رام کي ٻڌايو ته گهر ۾ رکيو اَن ڏينهن جو راشن پاڻي ۽ دوائون باقي بچيون هيون، گهر ۾ جمع ۽ ورتل پئسا سڀ ختم ٿي چڪا هئا، هيڏانهن ڊاڪٽر جي فِي ۽ دوائن جي به سخت ضرورت هئي، رام سوچيو ته هڪ ٻن دوستن کان ٿورا ٿورا پئسا وٺي. جيڪر هئو هاڻي ڇا ڪجي، هن جو مطلب ته جيسين تائين اڄ ڪمائي نه ايندو تيسين تائين گرهستيءَ جي گاڏي اڳتي نه هلي سگهندي، پر هوڏانهن گهوڙي جي طبيعت به اڃان پوري طرح سان ٺيڪ ڪانه ٿي هئي. ڊاڪٽر هن کي اڃان به آرام جي لاءِ چيو هو، ائين سوچيندي سوچيندي هن ڏينهن جا ٻارهان وڄائي ڇڏيا، پوءِ هو گهوڙي وٽ ويو ۽ پنهنجي دل جو بوجهه هلڪو ڪندي گهوڙي کي چيائين ”تون هاڻي ٻڌاءِ ته مان ڇا ڪيان؟ توهان ٻنهي لاءِ دوائون ۽ گهر ۾ چلهه ٻارڻ لاءِ پئسا نه ڪين، تنهنجو آسرو هو پر اڃان تنهنجي طبيعت به صحي ڪانهي، مونکي ڪجهه سمجهه ۾ نٿو اچي، گهوڙي هن جي ڳالهه ٻڌندي چيو ته چنتا نه ڪريو مالڪ مان ويندو آهيان ته، رام هن جي ڳالهه سمجهندي چيو ”نه...... نه...... تون اڃان بيمار ۽ ڪمزور آهين، مان توسان ظلم نٿو ڪري سگهان. مونکان اهو ڪونه پڄندو“ پر گهوڙو به جڻ ضدي ٻار وانگر ضد تي اڙي پيو، الائي ڪٿان هن ۾ ايتري طاقت اچي ويئي جو هو اٿي ڪري ٽانگي جي

پرسان ايندي رهيو. رام ڏاڍي ڪوشش ڪئي ته، گهوڙو تکو وڃي پر هو ڪراڙو
هجڻ ڪري رام جا ڪيترا ڇڪيندي هوندي به، ٽانگي پرسان ايندڙ ٽانگن، رام ڏاڍي
مجبوري ۾ گهوڙي کي ٽانگي سان ٻڌو ۽ ٻيائين پر هڪ ڳالهه سمجهي ٻڌائيندي، مان
گهٽيون سواريون ڪاهه ڪندس ۽ لوڪ به هو ريتان هو پرسان هلجائي ڪئي ويو ته
منهنجي طبيعت خراب ٿي پئي ۽ اٿئين ڇٽي هو گهر کان ٻاهر نڪتو. رستي تي
سوچيندو ويو ته اڄ پيٽرول ۽ ڊيزل جي اگهن ۾ واڌاري جي ڪري بسون، ٽئڪسيون ۽
آٽو رڪشائن جي هڙتال آهي.

هو ٻاهر ۾ ٽانگن جي اڏي تي ٻيٺو مس ته چار ٽانگا مٿارا ماڻهو رام وٽ آيا
۽ چيائون ته، اسٽيشن هلڻ لاءِ ڪيترا پئسا وٺندين. رام اوچتو هلڻ لاءِ منع ڪئي
هنن چيو ته هونئن 5 روپيا لڳندا آهن اسان توکي 10 ڏينداسون اٿئين ته رام هنن کي
منع ڪندي چيو ته " نه، ٺيڪ ڳالهه ڪئي، منهنجي گهوڙي جي طبيعت خراب هئڻ
سبب مونکي گهٽيون سواريون کڻڻو ٿي ڪراهڻ ايسي ڳالهه مان ٻري پهچي
گهوڙي کي ڪاهه ڪري ويندس"- پر هڪ ٽانگي وارو هن-وقت ڪرائي ۽ اسانکي
اسٽيشن تي گاڏي ضرور پڪڙڻي آهي، ته تون اسان توکي اڃا چڙهون ٿي ته ها،
ڇڪو پلا توکي اسان 15 روپيه ڏينداسون."

هن رامکي لالچ ڏيندي چيو ته پر رام ها ڪاهه ڪئي. هوڏانهن گهوڙو شايد
هلڻ لاءِ تيار ٿو اڪري هو ضد ڪري ڏاڍو لڳو ۽ ڪاهه کي زور زور سان هڻڻ لڳي
ڪري ها پيو ڪندو وڃي، اهو ڏسي هنن چئي مان هڪ رامکي چيو ته منهنجو
گهوڙو به تيار آهي، اهڙي چئي هو ٻاڙلي ٽانگي ۾ چڙهي ويا.

رام جي دل ته هرڳز نه هئي ته هن مجبوري ۾ ٽانگو اڳتي وڌايو. هڪ ته گهوڙو
ڪمزور ٻيو چار چار ٿلهيون متاريون سواريون پڻ رام، ڪري گهوڙو ڏاڍو هوريان
هوريان پيو هلي، ڇتي مان هڪ چيو ته ڀائي جلدي هلاءِ اسانجي گاڏي نه ڇٽي
وڃي، جي تون جلدي پهچائيندين ته توکي اسان 20 روپيا ڏينداسون، ٻيو هو
خود ئي گهوڙي کي جلدي هلائڻ لاءِ اڳرائي هر گهوڙي ٻڙڪن لڳا، گهوڙو به گوڙ
جلد هلڻ لڳو ٿورو ئي دور کان ٻيو ٽئين ماڻهو ٻهڪندي واڪ ڪندي چيو " تون اهان
زور سان هلاءِ توکي اسان 25 روپيا ۽ هل پلا 30 روپيا ڏينداسون اسانکي وقت
پڪڙائي پهچائڻ کپي ".

رام ٽيهن روپين جو آڏي ڪري چيو ته 30 روپين ۾ هو ٻئي ڏينهن گهوڙي
مرليءَ کي ڏاڪٽري دوا وٺي ايندو، هڪ ٻن ڏينهن جو واشي ٻاهي اٿسانجي وڃا

ٿي ٿو سگهي ته مرليءَ لاءِ ڪجهه ڪل نه اچي وڃن، پوءِ هو گهوڙي کي هڪ ٻه
ڏينهن پورو آرام ڏيندو.

اوچتو هن جي ويچارن جي زنجير ٽٽي پيئي جڏهن ويجهي مان هڪ ماڻهوءَ
هڪلي چيو ”اڙي.... اڙي.... سنڀال، ڏس هڪ ماڻهو ٽانگي جي هيٺان
ايندي اچي ويو، پٺي هڪلي، ڌڪو ڏيندي. چيو ته ٽنهي ويچارن ٽيڪ آهن
ته ڪٿي اسان کوڙن بر ڪجهه گواهيون ڏيندا ڦرون. هاڻي جڏهن به ڪر گهوڙي
کي جلد هلاءِ.

رام جواب ڏيندي چيو ”ٽمٽم انهن جلدي ڪيئن هلي سگهندو“ وري
ساڳي ماڻهو چيو هلندو ڪيئن نه، ڇهبوڪ ڪٿي آهي؟ رام جواب ڏنو مان ڇهبوڪ
ڪوله رکندو آهيان. ”رکندو ڪيئن نه حوالدار هوندو ٽانگي وارو؛ ڇهبوڪ نه هجي ڪوڙو
ٿي لٿو لڳي هو هر هر چاهبوڪن لاءِ پڇن پيا؛ رام هر هر منع ڪندو رهيو ته مان هن
گهوڙي کي پسٽ والگز ڇيڙيندو آهيان انڪري هن مسڪين مولڪي ڇهبوڪ هڻڻ جي
ضرورت ٿي ڪانه پوندي آهي. ”ٽڏهن نه هڪلي وسواس ڪانه آهي. انهري
ڏير ڪان چپ ويٺل چوڻين ڇٽي ڪاوڙ مان پنهنجي پيمت جي کيسي مان وڏو رام پوري
چاڪو ڪڍي سان ڪوليندي پنهنجي ڳچيءَ ڏي رکندي چيو ”تون ڪوڙ ٿو ڳالهائين
جلدي ٻڌاءِ ته ڇهبوڪ ڪٿي آهي؟ چاڪو ڳچيءَ ڏي ڏسي رام جو اڌ ساهه ته اڪري
ويو؛ گهگهي ٻڌ جي وئي. اکيون ڦاٽي پيون ۽ ٽپ ڏئي هن گهوڙي سان ٻڌل لوڙيءَ
ڏانهن اشارو ڪري ڇڏيو: اهو ڏسي ٻهراڻ ماڻهوءَ چوڻين کي منع ڪندي چيو ته هن
شهر ۾ هيئنئر ڦڏيڪ خون خرابي ڪانه ڪرڻي آهي؛ ڪا اهڙي ڳالهه ٿيڻ ته گهرجي
جو اسان پوليس جي نظرن ۾ اچي وڃون. ائيءَ ڪري ته ٽانگي جي اڏي ٿي
ڪجهه ڪانه ڇيوسين؛ هن چاڪوءَ کي واپس کيسي ۾ رکي ڇڏيو، پوءِ هن گهوڙي جي
ڪم ونندي گهوڙي کي ٻڌايو. هو ماڻهو لوڙي هٿي ته
لوڙيءَ سان ٿي ڇهبوڪ جو ڪم وٺندي گهوڙي کي ٻڌايو.
گهوڙي جي پٺيءَ تي پيو ٻه رام کي لڳو پئي ته سندس پٺيءَ تي ڇهبوڪ پيا لڳن،
جڏهن اڄ ٽانگي پنهنجي پياري گهوڙي کي زور سان ڌڪ ٻه نه هنيو هجي. انهي
پٺيءَ تي ڇهبوڪ جهڙي لوڙي لڳندي هوندي ته ڪهڙو نه سور ٿيندو هوندس، اهو
سوچي رام گهوڙي ڏانهن نهاريو ته لڙڪ گهوڙي جي اکين مان زار زار پيا وهن. اهو
ڏسي رام پنهنجا لڙڪ ٻه نه ٻهاري سگهيو. پوءِ انهن کي هٿ جوڙي وينتي ڪندي
چيائين ”بس ڪريو، وڏيڪ نه ماريوس جانور آهي نه ڇا ٿيو آخر هو به ته جيو آهي

پرسان پڇي رهيو. رام ڏاڍي ڪوشش ڪئي ته گهوڙو مٿي وڃي پر هو ڪولهه مٿي ٻاڙ رام جا ڪپڙا ڇڪيندي هيٺ ڪري پيو. ٽانگي پرسان بيهارائين، رام ڏاڍي مجبوري ۾ گهوڙي کي ٽانگي سان ٻڌو ۽ چيائين پر هڪ ڳالهه مٿي ٻوليءَ مان ڪهڙيون سواريون ڪالهه ڪندس ۽ اون ته هو ريان هوريان هلڻ ڪئي ورتي ته منهنجي طبيعت خراب ٿي پوي ۽ آئون ڇٽي هو گهر کان ٻاهر نڪتو. رستي تي بجبر پيس ته آج پيٽرول ۽ ڊيزل جي اگهن ۾ واڌاري جي ڪري بسون، ٽيڪسيون ۽ آٽو رڪشائون جي هڙتال آهي.

هو ٻزار ۾ ٽانگن جي اڏي تائين پهتو مس ته چار ٿلها متارا ماڻهو رام وٽ آيا ۽ چيائون ته اسٽيشن هلڻ لاءِ ڪيترا پيسا وٺندين. رام انهن کي هلڻ لاءِ منع ڪئي هنن چيس ته عام 5 رپيا لڳندا آهن اسان توکي 10 ڏينداسون تڏهن به رام هنن کي منع ڪندي چيو ته "نه اهڙي ڳالهه ناهي ته منهنجي گهوڙي جي طبيعت خراب هئڻ سبب مونکي گهڻيون سواريون کڻڻ ۾ ٿي ڪراهت اچي ڳالهه مان ٻڌي منهنجي گهوڙي کي ڪالهه وڃي وٺندس" ٻيو ڪو ٽانگي وارو هن وقت ڪوهي ۽ اسانکي اسٽيشن تي گاڏي ضرور پڪڙڻي آهي، ته ڪنهن اسان توکي ايترو چئون ٿا ته هل، ڇڪو ڀلا توکي اسان 15 رپيا ڏينداسون."

هنن رام کي لالچ ڏيندي چيو ته پر رام ها ڪانه ڪئي. هو ڏاڍهن گهوڙو شايد هلڻ لاءِ تيار ٿو لڳي هو ڪجهه ڏينهن لڳو ۽ ڪنڌ کي زور زور سان هيٺ مٿي ڪري ها ڀرڻ ڪندو وڃي، اهو ڏسي هنن چيني مان هڪ رام کي چيو ته منهنجو گهوڙو به تيار آهي، الين ڇٽي هو حاڙلي ٽانگي ۾ چڙهي ويا.

رام جي دل ۾ هوائيندي ته هن مجبوريءَ ۾ ٽانگو اڳتي وڌايو. هڪ ته گهوڙو بيمار ٻيو چار چار ٿلهيون متاريون سواريون ٻڌون رام، اڪري گهوڙو ڏاڍو هوريان هوريان پيو هلي، جنهن مان هڪ چيو ته ڀائي جلدي هلاءِ اسانجي گاڏي نه ڇٽي وڃي، جي تون جلدي پهچائيندين ته توکي اسان 20 رپيا ڏينداسون، ٻيو هو مونکي گهوڙي کي جلدي هلائڻ لاءِ چابڪ هڻ گهوڙي مرڻ لڳو، گهوڙو وري زور جان هلڻ لڳو ٿو وڃي، ٻيو ڪان ٻيو ٽئين ماڻهو پنهنجي واچ ڏسندي چيو، "شايد اڃان زور سان هلاءِ توکي اسان 25 رپيا ۽ هل ڀلا 30 رپيا ڏينداسون اسانکي ريل پڪڙڻ پيو ڪجهه نه ٿئي."

رام ٽيهن رپين جو ٻڌندي خوش ٿيو ته 30 رپين ۾ هو پنهنجي گهوڙي ۽ مڙسيءَ کي ڊاڪٽري دوا وٺي ايندو، هڪ ان ڏينهن جو راشن پاڻي اسانجي وٺندو

ٿي ٿو سگهي. اسان مرليءَ لاءِ ڪجهه ڏل اسان اچي وڃون، پوءِ هو گهوڙي کي هڪ ڏينهن پورو آرام ڏيندو.

اوچتو هن جي واڳن جي زنجير تي پهچي جڏهن ويجهي ميدان هڪ ماڻهوءَ هڪلي چيو " اڙي.... اڙي.... سنڀال، ڏسڻ هڪ ماڻهو ٽانگي جي هيٺان ايندي اچي ويو، پٺي هڪلي ڊڪڻ ڏيندي چيو، ٻنهي ويچارن ته ٺيڪ آهن ته ڪٿي اسان ڪو نه. ٻنهي ڪواهن ڏيندا ڦرون. هاڻ جيئن ته ڪر گهوڙي کي جلد هلاءِ.

رام جواب ڏيندي چيو "اسان اڪيلا جلدي ڪواهه هلي سگهندو" وڏي سائين ماڻهو چيو هلندو ڪيئن ته چهبڪ ڪٿي آهي؟ رام جواب ڏنو مان چهبڪ ڪواهه رکندو آهيان. "رکندو ڪيئن ته هوادين هوندو ٽانگي وارو ۽ چهبڪ ته هجي ڪوڙو ني لڳو لڳي هو هر هر چابڪن لاءِ اچن پيا ۽ رام هر هر منع ڪندو رهيو ته مان هن گهوڙي کي پيت والکر ڇهندو آهيان اڪري هن مستان مولڪي چهبڪ هڻڻ جي ضرورت ئي ڪانه پوندي آهي. " ٿڌهن اسان هڪلي وشواس ڪاله آيو. انهري بار ڪان چپ ويٺل چولين جٽي ڪاوڙ مان پنهنجي پيٽ جي کيسي مان وڏو رام پوري چاڪو ڪڍي سان ڪوليندي هنجي ڳچيءَ تي رکندي چيو " تون ڪوڙ ٿو ڳالهائين جلدي ٻڌاءِ ته چهبڪ ڪٿي آهي؟ چاڪو ڳچيءَ تي ڏسي رام جو اڌ ساهه ته اڪري ويو ۽ گهگهي پڏجي ويئي. اکيون ڦاٽي پيس ۽ ٽپ ۾ هن گهوڙي سان لڙڪيل لوڙهيءَ ڏانهن اشارو ڪري ڇڏيو: اهو ڏسي ٻنهي ماڻهوءَ چولين کي منع ڪندي چيو ته هن شهر ۾ هميشه وڏيڪ هون ڪرايي ڪاله ڪرڻي آهي ۽ ڪا اهڙي ڳالهه ٿيڻ ته گهرجي جو اسان پوليس جي نظرن ۾ اچي وڃون. انهيءَ ڪري اسان ٽانگن جي اڏي تي ڪجهه ڪاله ڇوٽيون ۽ هن چاڪوءَ کي واپس کيسي ۾ رکي ڇڏيو، پوءِ هن گهوڙي جي لوڙهيءَ سان ٿي چهبڪ جو ڪم وٺندي گهوڙي کي ڀڄايو. هو ماڻهو لوڙهي هڻي ته گهوڙي جي پٺيءَ تي پيو پر رام کي لڳو پئي ته سندس پٺيءَ تي چهبڪ پيا لڳن. جڏهن اڄ ڏانهن پنهنجي پياري گهوڙي کي زور سان ڌڪ اچي لڳي هيو هجي. انهي پٺيءَ تي چهبڪ جهڙي لوڙهي لڳندي هوندي ته ڪهڙو ته سور ٿيندو هوندس، اهو سوچي رام گهوڙي ڏانهن نهاريو ته لڙڪ گهوڙي جي اکين مان زار زار پيا وهن. اهو ڏسي رام پنهنجا لڙڪ ٻه ته پيهاري سگهيو. پوءِ انهن کي هٿ جوڙي وينتي ڪندي چيائين "بس ڪريو، وڏيڪ نه ماريوس جانور آهي نسڃا ٿيو آخر هو به ته جيو آهي

پر هُن رام جي هڪ ٻه نه ٻڌي ٻاڻ چولين شخص ڏمڪي ڏيندي چيو "اوهان جيب
واهي رهو، گهڻو ڪوڙ ڪندا ته مون کي هڪ دانهو وري رام اوري چاڪر ڪهڻو
ٻولندو آهي ۽ ڪري سڌو اهو لڳي ته اوهان مالڙي ڪري وٺو هيج."

ٻڪران جو ٽالو ولندي ولندي آخر اسٽيشن اچي وئي ۽ گهوڙو ٻــــ ڪاٺي
لڪجي پيو هو. هُن چئني اسٽيشن جي اندر لٺار وجهندي چيو "هو ڏس هوءَ ريل
هو ريان هو ريان پليٽ فارم چڙهندي پئي وڃي. جلدي ڪرايو ۽ ريل کي پڪڙيو. اهو
چئي هو چاڙهي ٽالڪي مان لهي پليٽ فارم ڏانهن ڪڙا ڪڙا ڊڪ پائيندا ٻگهه رام
ٻه هُن جي پٺيان اهو چولدو ٻڪو ته مهنجو ٻاڙو نه ڏيندا وڃو. پر هن اڳي هڪ
ڪاڻ ٻڌي ۽ ڊڪ پائيندا هليا ويا.

پٺيان پهچندي پليٽ فارم جي در تي آخر رام چولين ماڻهوءَ جي خصوص
جو ڪالر پڪڙي ورتو ۽ وٺندي ڪندي چيائين "ٻڪران جي ٽالي تي مهنجو ٻاڙو ٻه
ڏيندا وڃو، مان پهچڻي پت ۽ گهوڙي جي لاءِ دوا وٺن ته وٺي سگهان ۽ ڪجهه ٽالڪ
لاءِ ٻه وٺي سگهان اهو سڀ ٻڌڻ لاءِ هن چولين ماڻهوءَ وقت ويسڻ ڪالهه هو. هن هم
ڏاهي ته لم ڪيسي مان رام اوري چاڪر ڪڍي رام جي پت ۾ رکائيندي چيائين "هاڻ
وٺ هيءَ ٻاڙو" ۽ پاڻ ساڻ ٻه ٻال پنهنجو رام اوري چاڪر ٻــد ڪندي ڊڪ پائي
گاڏيءَ جي در کي پڪڙي اندر چڙهي ويو.

ته ته پليٽ فارم تي اهل ٻڙ مان ڪمهنجي استري هٿ تي جو ڪولي هن
گهوليءَ کي جاهي سگهي ۽ نه تي ريل ۾ وٺل ڪنهن ماڻهوءَ جي استري هٿ تي
سگهي جو رڪجي چڪي ڪري ريل کي اٿاري سگهي. هتان شايد پوليس جي دٻ
کان ته ڪو ماڻهو ڪنهن آلي پيو ڏسي ۽ نه ڪو ٻاسي ۾ اچڻ جي ڪوشش
پيو ڪري.

السهن سهي کان اي خبر رام پنهنجو هٿ پت تي رکي گاڏيءَ جو ويندڙ
آخري دٻو ڏسي رهيو هو جنهن سان گڏ هو پنهنجو نئون روڪ ٻاڙو ۽ سڀاڻي جو ايند
سهڻو سپنو ويندو پيو ڏسي.

جڏهن گاڏيءَ جي آخري دٻي جي پٺ ٻه اکين کان اوجهل ٿي ته رام، جنهنجو
هٿ پت مان لڪرلڙ ريت ساڻ ٻر جي چڪر هو. لراش ٿي اسٽيشن کان ٻاهر آيو ۽
هو ريان هو ريان ٽالڪي ڏانهن هلڻ لڳو. هنجي اکين اڳيان اونڌهه ٿئي ليندي رهي
پر هنترو پٺيان هو پنهنجي گهٽجندڙ روشنيءَ سان ڏسي پيو ته سندس ٽالڪي اڳيان

ڏاڍي ڀيڙ لڳي پئي هئي پوءِ هو جلدي جلدي ڀيڙ جي وچمان اٿيو. ماڻهو هن کي زخمي ڏسي پڪڙ جي ويا. جڏهن رام پنهنجي ٽانگي تي ويٺو ته ڏٺائين سندس پيارو گهوڙو سخت پيو هو ۽ وات مان ڳاڙهي ڦيڻي اڪري. اهو ڏسي رام جي اکين مان ٻه ڳوڙها وهي آيا ۽ اکين اڳيان اونده ٿي وئي جنهن پنهنجو گهوڙو ڪندي کان وڌ پيارو، راهه ڪيندڙ ڦلاڻي لٺ ۽ بيمار مرلي ڏسندي گهوڙي مٿان ڪري پيو ۽ سندس هٿ پيٽ تان ڪري پيو ته پيٽ مان رت جو چڻڪ ڦوهارو وهڻ لڳو اکيون کلي ڦاٽي پيون ۽ انهن جي ٽائل اکين ۾ هو هڪ سوال.

□

1/93, Malviya Nagar, Jaipur–302017

o o o o o o o o o o o o o

اڄ جي ڪهاڻي ذهنيت ۽ سنويدنا جي سطح تي پنهنجي مخصوص سڃاڻپ رکي ٿي.

اڄ جي رچنا سنسڪرتي ۾ جيتي ماضيءَ کان ڇڏڻ جي هڪ ڪوشش آهي اُتي زمان حال سان جڙڻ جي گهري لالسا. اڄ جي ڪهاڻيءَ کي ذهني مڪڙن کان ڇٽ پاڪيز آهي سندس اظهار ۾ نه ڪنهن اوتار يا مسيحا جو سنديش آهي نه ڪنهن مخصوص وچار جو غير لاڳاپي دار وقار. اڄ جي ڪهاڻيءَ جو رچنا سنسار پنهنجي آس پاس جي ماحول جي اٿت آهي ۽ حياتيءَ جا گهڻڪيندا مسئلا مختلف نمونن ۾ اظهار پائي رهيا آهن. سماجڪ انڌولي ۽ روڙ، وادن جو آڏمبر ۽ سماجڪ دولت جو چٽ چٽڻ اڄ جي ڪهاڻين جو بنيادي مقصد آهي. خصوصيت اها آهي ته انڌولي ۽ روڙن ۽ ملهن جي بنيادي ڪارڻن جي ڳولها حڪومت ۽ انتظامت ذريعي ڪئي پيئي وڃي. اهوئي ڪارڻ آهي جو ديش ۽ سماج جي مسئلن متعلق اڄ جي ڪهاڻي ڪار جو نظريو محض ذهني رومانوي يا جذباتي نه پر ٺوس وچارڪتا سان وابسته آهي. پر محض ذهني نظر ۽ ٺوس وچارڪتا جي آڌار تي ڪهاڻي اهميت واري نه ٿي بڻجي ان لاءِ ڪي ٻيا شرط به ڪهاڻيءَ ۾ ضروري آهن.

– شري نواس شرما

پنهنجا آخر پنهنجا ٿيندا

□ راڌا ڪشن چانڊواڻي

سيٺ جيوترام جڏهن شهر کان ٻاهر وسندڙ نئين ڪالونيءَ ۾ پنهنجو عاليشان نئون بنگلو جوڙايو ته سندس ڪٽنب جا ڀاتي خوشيءَ وچان ڪپڙن ۾ ئي نه پيا ماپن. سندس پرڻيل ۽ جوان پٽ، بي. اي. ۾ پڙهندڙ ڪنواري ڌيءَ، خود ۽ سندس زال. سڀني لاءِ الڳ الڳ عاليشان ڪمرا ’ليٽرن باٿ اٽيچڊ‘. اوچي فرنيچر سان سجايل ۽ هر ڪمري ۾ سڀني کي الڳ الڳ ٽي. وي. سيٽ. ان کان سواءِ وڏو ڊائيننگ هال ۽ قيمتي غاليچن، صوفا سيٽن ۽ عمدا پينٽنگس سان سجايل ڊرائينگ هال، جهمرن ۽ رنگين ٽي. وي. سيٽ ۽ وي سي. آر. لڳل. بنگلي ۾ هڪ لان ۽ سوئمنگ پول ۽ ڪمپائونڊ وال جي اندر هڪ سندر باغيچو.

اگر ڏکي هئي ته صرف سيٺ جيوترام جي ماءُ. هوءَ پنهنجو پراڻو گهر ڇڏڻ لاءِ بلڪل تيار ڪانه هئي. هڪ ڏينهن هن پٽ کان پڇيو - ”پٽ جيوت، ان نئين ڪالونيءَ ۾ سنڌي گهر ڪيترا آهن؟“

- نه امان، اڃا ڪوبه سنڌي گهر ڪونهي. وڏن آفيسرن ۽ وڏن سيٺن جا بنگلا آهن. ڪوئي مراٺي آ ته ڪوئي پنجابي. گهڻي ڀاڱي هتان جا لوڪل سيٺيون آهن جيڪي شهر کان ٻاهر ڪالونيءَ ۾ رهڻ ٿي سٺو ٿا سمجهن. سندن ٻار وڏن وڏن پبلڪ سڪولن، ڪانوينٽ ۽ مشنري سڪولن ۾ پڙهندا آهن.

- ته پٽ، پوءِ هيءَ سنڌي ڪالوني ڇڏڻ مان ڪهڙو فائدو؟

- امان! هن ڪالونيءَ ۾ رهڻ ۽ سنڌين جا ٻار ڪري خراب ٿي پوندا. سنڌي ٻارن ۾ رهي، نه انگريزي سکي پڙهي سگهندا ۽ نه ئي ڪوئي ايٽيڪيٽ سکندا.

- هي ڇا ٿو چوين جيوت! پنهنجن سنڌي ٻارن سان گڏ رهي اسانجي ٻچن جا ٻار ڪري خراب ٿي پوندا؟

- ها امان، اسانجا ٻار پڙهن انگريزي سڪولن ۾، سو سڪولن کان اچڻ کانپوءِ

ڪيڏن سنڌي ٻارن ۾ نه ڄڻڪي پڙهي ته اچن سوڙه پلجي ته وڃن.

ماڻس تعجب وچان چيو- ڇورس! سنڌي ٻارن ۾ اسانجا ٻار ٻيا ڪري پوندا؟ تون
جاڻو ٿي سنڌ ۾ هئين جتي سڀ سنڌي ٿي هئا. ڏينهن رات انهن سان ٿي رهڻو ڪرڻو
هو. تون نه پڙهئين نه آلي ٿي. پر تون نه ڪري خراب ڪرڻ ٿيئين. هاڻي پنهنجا پوٽا
پوٽيون هتي سنڌين ۾ ڪري خراب ٿيندا؟

- امان، تون ڳالهه کي سمجهين نه ڪرڻ ٿي!

- ها پٽ! ماڻس ٿڌو ساه کڻندي چيو- مان ڪيئن سمجهي سگهندس ڀلا.
ٿو چار پيسا ڪمايا آهن نه اکين تي مايا جو پردو چڙهي ويو اٿيئي، جو پنهنجن پراون
جي به سمجهه ڪانه رهي اٿيئي. پٽ پکي سوچيندو آهي پنهنجي هم جنس پکين سان.
هتي سنڌي ڪالونيءَ ۾ سڀ پنهنجا آهن. سڌ ڪوڪ ۾ پنهنجا ٻار ٿي ڪم
ايندا پٽ.

- اوهو.... امان! هاڻي سنڌين سان اسانجو ڪم ٿي ڪهڙو آ هتي هندستان
۾؟ منهنجي ٺيڪيداريءَ جي ڪمن ۾ وڏن وڏن آفيسرن سان اٿڻ ويهڻ. آهي سڀ،
ڪو مرهٽو آ نه ڪوئي ٻيو. ٻيءَ جو، نه ڪوئي آ پنهنجائپ. گهرجي نوڪر چاڪر ڪان
وٺي ٺيڪن جي ڪم تائين سڀ هتان جا لوڪل ماڻهو ته ڪم اچن. سنڌي ڪهڙي ڪم
ته اچن؟

- انهن نه چئه پٽ، پنهنجا آخر پنهنجا ٿيندا آهن.

- امان تون ڳالهيون ڇڏي ڏي، انهن بنگلي ۾ هلي تون خوش ٿيندينءَ.

- نه پٽ، مان نه هتي ٿي پنهنجن ۾ خوش آهيان. تون مونکي هتي ٿي هن
گهر ۾ رهڻ ڏي. تون ڀل ڪنوار ۽ ڏيئه پٽن ۽ سندن ٻارن کي وٺي انهن بنگلي ۾
وڃي رهه.

- انهن ڪيئن ٿيندو؟

- ڇو نه ٿي سگهندو. مان ايڏي آهيان پنجهتر سالن جي، پر اڃان نه روئيون
ٻاڻ پچائي کائي سگهان ٿي. مونکي نه نوڪرن جي ضرورت آهي نه ڪنهن ٻي
جي. بس مونکي هتي پنهنجن ۾ ٿي رهڻ ڏي پٽ.

- انهن نه ٿي سگهندو امان.

○ ○

انهيءَ ڏينهن جيئن ئي اها خبر هوا وانگر ڪالونيءَ جي ماڻهن تائين پهتي ته،
ڪالونيءَ جا ڪجهه معزز نوجوان ۽ پنچايت سيٺ جيوترام سان ملڻ آيا. سيٺ جيوترام

ڪالهه اچڻ جو سبب پڇيو ته هڪ ٽرڪ چيو.

- سيٺ صاحب، هيءَ سنڌي ڪالوني اوهان جي ڀوڄ پتا صاحب جي اڻٿڪ ڪوشش جو نتيجو آهي. انڪري ئي هن ڪالونيءَ جو نالو اسان اوهان جي پتا صاحب جي نالي تي ”جيرامداس ڪالوني“ رکيو ويو آهي. اوهان جي پتا جي من ۾ سنڌين کي هڪ هنڌ رهائڻ جو هڪ سپنو هو جو هن پورو ڪيو. ايشور جي سنڌين مٿان مهر هئي. هُو صاحب سدا ضرورتمند سنڌي ڀائرن جي مدد ڪندا رهندا هئا. غريب ماڻهن جون شاديون هُو پنهنجون ڌيئرون سمجهي ڪرائيندا هئا. غريب وڌوائن لاءِ ناري شالا پڻ هُن کولائي. هُو چاهيندا هئا ته اسان سنڌي سنڌ ڇڏي آيا آهيون، هتي هندستان ۾ گهٽ ۾ گهٽ هڪ شهر جا سنڌي ته هڪ ڪالونيءَ ۾ گڏ رهون ۽ سنڌ ڪُڙڪ ۾ ته هڪ ٻئي جا مددگار ٿيون. پر اسان ڏٺو آهي ته اوهان نئين ڪالونيءَ ۾ وڃي رهيا آهيو جتي ڪوبه سنڌي گهر ڪونهي.

- توهان ٺيڪ ٻڌو آهي جيوترام چيو.

هڪ ٽرڪ چيو - پر جڏهن ڪالونيءَ کي اوهان جي پتا جيڪي ڪجهه سوچي ڪري وسايو هو، اوهان کي اها ڪالوني ڇڏڻ ته نه کپائي. پنهنجن ڀائرن ۾ رهڻ سان سوين ڳالهين جو سک ۽ سهوليت آهي.

- اڄڪلهه هر ڪو سک ۽ هر ڪا سهوليت پئسي سان حاصل ڪري سگهجي ٿي، سائين! سيٺ جيوترام ڪجهه لڏيءَ مان چيو.

- ان ۾ ڀُل آهين ابا. - هڪ ٽرڪ ڪيس سمجهائيندي چيو - هر ڳالهه پئسي سان خريد نه ڪري سگهبي آهي. ڏک سک ۾ پنهنجائي ڀائر ڪم ايندا آهن، پئسو ڪم ڪونه ايندو آهي.

- ان ڳالهه ۾ توهان ڀُلو ٿا سائين، اڄڪلهه ڀائر پنهنجو سڀ پئسي سان آهن. چار پئسا آهن ته هرڪو ڀاءُ آهي، چار نوڪر ڏيو ته هرڪا ڀيڻ آهي.

- پر ادا، جيڪي پنهنجن جي ضرورت پوندي آئي ڏاڍا تنهن ڪونه ڪم ايندا نه؟

- ڏاڍا؟ ڏاڍا ڪير؟ جن سان گڏ رهيو آهي اهي سڀ پنهنجائي ڇڏيندا آهن. سو ورهي پئسي اڳيان ته سڀڪو ڀيو سلام ڪري چار پئسا ڏيئي مولڪي ڄڃ ڪرائڻ ايندو آهي سائين مهندا مولڪي ڪنهن ان سنڌيءَ جي ضرورت ڪالهه منهنجي هڪ سنڌ لي سوان اوڪل ماڻهو ڏڌ لي سگهن ٿا.

– چڱو بابا! جيئي رهو سکيا ستابا رهو. – هڪ ٻڍڙو چوڻ لڳو...

– پر ڏسجانءِ بابا ڪڏهن سنڌي ٻوليءَ جي ضرورت پئي ته اسڪي پئسي سان خريد ڪري سگھندين! هلو سائين ته هلون. چئي ڪري سڀ اٿي هليا ويا.

○ ○

جڏهن کان سيٺ جيوترام جو پريوار نئين ڪالونيءَ ۾ اچي رهيو آهي، تڏهن کان اهو ڪو ڏينهن خالي ڪونه ويو آهي جڏهن ڪ سندس بنگلي تي ڪنهن عالي آفيسر جي مهماني نه هجي.

سڄو پريوار خوش هو. صرف اداس ۽ غمگين هئي ته سيٺ جيوترام جي ماءُ. هن بنگلي ۾ هوءَ پاڻ کي قيد ۾ سمجهڻ لڳي. ڪڏهن ڪڏهن سندس اَنيا ۽ پوٽا اچي کٽ تي ويهندا هئا ته هوءَ خوشيءَ ۾ ڦلي نه ماپندي هئي. ڇو جو هوءَ هنن ٻارن سان سنڌيءَ ۾ ئي ڳالهائيندي هئي. ٻار به سنڌي ڪالونيءَ ۾ رهڻ ڪري ڪجهه ٽٽل ڦٽل سنڌي ڳالهائيندا هئا. پر جيئن ئي سندن مائرون ڏسي وٺنديون هيون ته وڏيءَ سس کي چونديون هيون – 'اماں انڪي ساٿ سنڌي ۾ بات مت ڪرو، اِي بگڙ جائينگي.' ۽ انهي ٻارن کي ٻانهن کان ڇڪي گهليندي وٺي وينديون هيون.

ڪڏهن وڏي پوٽي اچي چوندي هيس – "اماں.... اماں، آج ٽي. وي پر آروپ جلوٽا ڪي گيت آئينگي."

ٻڍي ڏاڏي پيار سان کيس چوندي هئي – "راڻيا ڏيءَ اون ته سنڌيءَ ۾ ڳالهاءِ، توکي نه ڪڏهن سنڌي گهر وڻيو آهي."

"نهين اماں. آجڪل جو سنڌي ۾ بات ڪرتا هئه اسي آڪورڊ مانا جاتا هئه. ڦر پيلا مئن سنڌي گهر ۾ جاتونگي هي ڪيون؟ آجڪل تو دوسري جاتي ۾ شادي ڪرنا فئشن هو گيا هئه. اور سنڌي گهرون ۾ ڀي آج ڪوڻ سنڌي بولتا هئه؟ سب هندي اور لوڪل ڀاشا بولتي هئن. هان تو اما آج وه گيت...."

– پٽ، ڀڳت ڪنور رام جا يا ماسٽر چندر جا گيت ٽي. وي. تي ڪونه اچن؟

– اڙي اماں! آروپ جلوٽا ڪو سنوگي تو تمهاري ڀڳت وڳت ڪو ڀول جائوگي!

– نه پٽڙي توکي خبر ناهي، ڀڳت ڪنور جا جا نه گيت هوندا هئا ۽ ماسٽر چندر جو هو گيت – هئه هئه پڪا پراڻا.... هئه هئه اڄها اباڻا.... اڄ به ڪنهن ٻڌندي آهيان ته اکيون ڀرجي اينديون آهن. سنڌ جا نظارا اکين اڳيان ڦرڻ لڳندا آهن.

- آمان، سنڌ بهت اڇي لڳي ڪيا؟

- چا ٻڌايان، پٽ! - ۽ ائين چئي اکيون ساهه کڻي چوڻ لڳي: بس سنڌ، سنڌ هئي.

o o

بس ائين سنڌ کي ياد ڪندي ڪندي هڪ ڏينهن ٻڍيءَ ڪٽ ورتي نه وري
اٿي ئي ڪانه. سيٺ جيوترام جي گهر ۾ وڏن ماڻهن جي اچ وڃ لڳي ويئي. سنڌس
زال ۽ ٻئي ٻار ٻڍيءَ جي مڙهه وٽ ويٺيون هيون اداس اداس. ڪجهه پاڙيسري وڏ
گهراڻن جون زالون به مٿي ساڻ وٽن اينديون ۽ پوءِ اٿي ٿيون وڃن. ٻيون هڪڙيون اچن
ٻيون ٿيون وڃن. سيٺ جيوترام جا پاڙيسري ڪجهه وڏا وڏا آفيسر ۽
ڪجهه وڏا ٺيڪيدار به آچي گڏ ٿيا هئا.

ڪو پڇي ٿو - ڪيا بات هئي سيٺ صاحب آپڪي ماتا جي ڪا ڪوئي ٻي لظر
نهين آ رها؟

ڪو ٻيو پڇي - آپڪا ڪوئي ڀائي نهين آيا ڪيا، اُڌر ڪتني ٻچي ايڪي؟

سيٺ جيوترام تعجب وچان ٻنهي سڀني کي ڏسي. هن نه سوچيو هو ته هاڻي
ڪنهن به سنڌيءَ جي ضرورت کيس ڪانه پوندي. انهن ماڻهن جا ماڻهو سنڌس ڏن
دولت کي ڏسي سلام پيا ڪندا ۽ هنجي هر ڪم ۾ سنڌس مددگار رهندا. پر هن
وقت سڀ هرڪو پڇي ٿو - آپڪي ماتا جي ڪي لوگون ڪو نهين بلايا؟ آپڪا ڀائي
نهين آيا ڪيا؟ اُڌر ڪتني ٻچي ايڪي؟ هرڪو ائين پڇي ڪري هليو ٿو وڃي. ڪو
مدد نه ٿو ڪري.“

هن پنهنجي هڪ سياڻپ جي لوڪل پنڊت کي سڏايو. هو آچي هٿ جوڙي
اڳيان اچي بيهي رهيو. ائين چئجي ته سنڌس دولت اڳيان نِسه مستڪ هو.

سيٺ جيوترام کيس چيو - ”پنڊت جي، هماري ماں ڪا ديهانت هوگيا هئ،
آپ سارا ڪريا ڪرم ڪروائين.“

- پر سيٺ صاحب! هن امرتا سان چيو. آپڪي ذاتي رواجون ڪا هميں
ڪوئي پتا نهين. اچها هئ آپ اپني سنڌي پنڊت ڪو بلوائين اور اپني سنڌي
ڀائيون اور سڳي سنبنڌيون ڪو ڀي بلوائين. هتان اُڙوس پڙوس ۾ ٿو ڪوئي سنڌي
گهر هئي ئي نهين. هان، ماتاجي ڪا ديهانت ڪس وقت هئا؟

- رات چار ٻجي.

- اوه! رات چار بجي! اور أب دن کي بارهه بجي هين، آپ گهنٽي هو گئي؟ اور آپ ني ڪجهه لهين ڪيا؟ ڪمال هئي! ماتاجي ڪي آتما ڀٽڪ رهي هوگي. جلد ڪيجئي، اپني لوگون ڪو جلدي بلا ليجئي!

هاڻي ڪيس ماءُ جا چيل لفظ ياد اچڻ لڳا - پٽ پنهنجا آخر پنهنجا ٿيندا آهن، وقت تي پنهنجا ئي ڪم ايندا آهن، پئسو ڪونه ڪم ايندو آ.

سدس اکين مان ڳوڙها وهي آيا، ڪيس پنهنجي غلطي محسوس ٿيڻ لڳي. هن پنهنجي پٽ کي سڏ ڪري ڏاڍيءَ غمگين آواز ۾ چيو- رميش پٽ وڃ، سنڌي ڪالونيءَ وارن پنهنجن کي سڏي اچ. پنهنجي مينابور ڪٽي وڃ، ڪجهه سياڻين ڳالهين کي به ساڻ وٺي اچ. ڪالونيءَ واري مهاراج کي به سڏي اچ.

- پٽ ڊئڊ....!

- نه پٽ، اڄ کان هن گهر ۾ ڪو به هندي انگريزيءَ ۾ نه ڳالهائيندو. سنڌيءَ ۾ ڳالهائيندو. اسان کي پنهنجي مورکتا کي سمجهڻ کپي پٽ.

- ٺيڪ آهي بابا، مان وڃان ٿو.

ٿوري ڪجهه دير ڪانپوءِ هو اڪيلو واپس موٽي آيو ۽ چيائين- بابا، مهاراج چيو ته نه اوهان وٽان ماڻهن کي پئسي سان گهڻائي پنڊت ملي ويندا ۽ پنهنجن کي ئي عزت ڪري گهر مان ڪڍيو هو ته پئسن سان ڀاڙو ٻيهر گهڻائي ملي ويندا. نه بوءِ هاڻي ڇو نه ٿا خريد ڪريو پئسن سان ڀاڙو ٻيهر؟ اسان ڪونه اچي سگهنداسين.

- ها پٽ، غلطي منهنجي آهي، مونکي ئي هن وقت وڃڻ گهرجي. هل، مان تو سان ساڻ هلان. جلدي هل، امان جي آتما ٻيهر دک پائيندي ڀٽڪندي هوندي.

جڏهن سيٺ جيوترام سنڌي ڪالونيءَ ۾ پهتو ته سڄو ڪالونيءَ جي مکيءَ جي اوطاق ۾ هليو ويو. مکي ۽ ڪالونيءَ جا ڪجهه معزز ماڻهو اڳ آئي ويٺا سيٺ جيوترام جي ماءُ کي گذاري وڃڻ جي ڳالهه ڪري رهيا هئا. سيٺ جيوترام کي آيل ڏسي سڀ ڏاڍهن تعجب ۾ ڏسڻ لڳا. سيٺ جيوترام جي اکين ۾ آنسو هئا. هن پنهنجي ٽوپي لاهي چپ چاپ مکيءَ جي پيرن تي رکي- "مکي صاحب، منهنجي ڀل معاف ڪيو."

"سيٺ صاحب" مکيءَ کيس سمجهائيندي چيو- "پنهنجا پنهنجا ٿيندا آهن ابا، پئسو هر وقت ڪم ڪونه ايندو آهي. اسان سنڌين کي پنهنجي سڀيتا، پنهنجا

رڳو هن رواج آهن. اهن کي ٻاڻي اسان سڀني جو زنده رهڻ ناممڪن آهي آبا.“

”ماں سڀني ٻچڙن کان معافي ٿو گهران، مهرباني ڪري هاڻي هلي منهنجي امان جو ڪريا ڪرم ڪرايو ....

هلو آبا هلو، اسانجي ڪالونيءَ جي امان .... جئرامداس ڪالوانيءَ جي امان گذاري ويئي آهي. هلو ته امان جا ڪانڌي ٿجي کيس سک سان اگنيءَ سپرد ڪري اچون .... ▣

Behind Bombay Medical Store, Inside Cote Gate, BIKANER-334001

o o o o o o o o o o o o o

”جڏهن اسان وٽ پنهنجي دؤر جو نئون زنده ادب نه هوندو ته اسين پنهنجي ماضيءَ جي ادب کان ئي چنبڙيا رهنداسين: جيستائين اسين ادب جي ارتقا جو هيءُ سلسلو قائم نه رکنداسين تيستائين اسانجو ماضيءَ جو ادب اسان جيئن پوءِ تيئن اسانکان هٽندو ۽ پري ٿيندو ويندو. اسان جو اسان لاءِ اجنبي ٿي ويندو- جيئن ڪنهن ٻيءَ ڌاريءَ قوم جو ادب، ڇو ته اسانجي زبان بدلجندي رهي ٿي، ۽ ان حالت ۾ جڏهن اسان وٽ ڪي اهڙا ماڻهو نه آهن جيڪي پنهنجي غير معمولي احساس ۽ شعور کي لفظن ذريعي ظاهر ڪرڻ ۽ پنهنجي تخليق جي صلاحيت رکندڙ هجن، ته ان صورت ۾ نه فقط اسانجي پنهنجي اظهار جي صلاحيت، بلڪ، سواءِ ڪنهن حسين محسوسات جي ٻيءَ ڪنهن شيءِ جي محسوس ڪرڻ جي طاقت به سستي ۽ نابود ٿي ويندي.“

- ٽي. ايس. ايليٽ

ھن ڏڳي کي ڏءُ ڪراءِ

□ راڌاڪرشن لعلواڻي

ڪرمچند تيل جو واپاري هو. تمام وڏو واپاري نه هو، نه هو، پر ننڍن نه
وچولي درجي ۾ اڳرو اڳوان واپاري نه هوندي. سڄي ضلعي ۾ سندس گهاڻي جي
تيلن جو ڌاڪو هو. شڪ تيلن جي ضرورت وقت ماڻهو ڪرمچند جي گهاڻي جو ئي
حوالو ڏيندا هئا.

واپار جي بندوبست ۾ معمولي ڦير ڦار نه ڪرڻ تي ٻڌل ئي آهي، اُن کي
منهن منشي منشارام ڏيندو هو. ڪڏهن ٻيلي ٻئن جي آوڪ اوڻائي ٿئي يا بازار ۾
اگهه گهٽ وڌ ٿين نه منشي منشارام تيلن ۾ ملاوٽ جي ماپ اهڙيءَ هوشياريءَ سان
سنڀاليندو هو جو گراهڪ جي واهه واهه، سيٺ جي ساک ۽ منشارام جي ضرورت ۾
گهٽتائي نه ايندي هئي. منشي منشارام حساب ڪتاب جو ٻڌم گياني هو، ڏو سڄي
ڏاڏلي تي ٻڌي ڪوڙ ڳالهائي ۾ منشيءَ جا انگ چڙهڻ وڌائڻ جا ورايل انگ جيڪي
جمع جملي کان ٻوهه ڀڃڪڙي فيصلي والگر سڄي کي اکين تي رکي مڃتا ڏيندا هئا.

سيٺ ڪرمچند ٻراڻن ملهن ۽ ميڻاڻن جو پڪو ڀڳت هو. سندس چوڻ هو
گهاڻي جي تيل جي ٻراٻري مشين جو تيل ڪڏهن به نه ڪري سگهندو. گهاڻي جو
تيل ٻئي ڏواران ڦرندڙ ڪرڪريءَ ۾ ڪٽ ڪٽ تي ٻيڙجي ٿو ان ڪري گهاڻي جو
تيل لڄ ۽ سڳنڌ وارو ٿئي ٿو. اهو ئي ڪارڻ آهي جو سندس گهاڻي جي منڪڻي ۽
ٽرن جي تيلن هر رانڌي ۽ رانڌي واريءَ کي موهي ڇڏيو آهي. ماڻهو سڄي ڳڻهه
جي ڏاڍن ۾ هن جا تيل ٻري رکندا آهن ۽ مهمان کي کارائي جس ڪمائين.
سندس گهاڻي جي سرهه جي تيل جي ته ڳالهه ئي نرالي آهي. ڳوٺ جا ڳڀرو جڏهن
سرهه جو تيل سرٻر تي مهٽي ملي اکاڙي ۾ اڏامندا آهن ته اکاڙي جي مٽي مهڪندي
آهي، جنهن جي خوشبوءِ سٺ سالن جي ساٿين ٽسن ۾ ٽڪون ساهه ڦوڪيندي آهي
۽ سندس سرهه جي تيل ۾ تريل هيري حلوائيءَ جا پڪوڙا کائڻ لاءِ ماڻهن کي لائين

لڳاتار ٻولدي آهي جڏ ڪوٽ جي ٿالهر ۾ ڪير جي ڏاڙهيءَ تان ڪير پيا وڃن،

هڪ ڏينهن منشي منسارام ڳهاڻي جي ڪم ڪار بابت سيٺ صاحب سان صلاح مصلحت پئي ڪئي. سيٺ صاحب به ڏاڍو خوش-خوش لڳو پئي ٿيو. منشيءَ معقول سمجهي چيو ”سيٺ صاحب پنهنجي ڳهاڻي جو ڪم ڏينهون ڏينهن وڌندو پيو وڃي. موجوده ٻڍو ڪم کي ايترو نه ڪري پيو ٿو جي ڪڏهن مول لڙهي ٿو پوي ٿيو نه پڄ ڊڪ مچي وهندي. جيڪڏهن اوهان منظوري ڏيو ته هڪ ٻڍو ٻيو به خريد ڪجي. سيٺ کي منشيءَ جي صلاح سٺي لڳي ۽ هن هڪ ٻئي ٻڍي جي خريداريءَ جي منظوري ڏئي ڇڏي. منشي منسارام ٻئي ڏينهن ئي جهٽ پٽ هڪ ٻيو ٻڍو ڏاند آڻي ڳهاڻي جي در تي ٻڌو.

ان ڏينهن کان پوءِ منشي ۽ سيٺ وري آمهون سامهون ڳڏيا. منشيءَ چيو ته مالڪ توهان ٻڍو ڳهاڻي جي در تي ٻڌو ڏٺو هلائي ۽ ڪر ڪڙڪائي جو لڌا آهن: ”سيٺ کي ڏسي سڄاڳ سڌو ٿيو ٿيندو آهي“. ڪڏهن ٻيل کي ڏسي هلندو ۽ اڀڙي وڃي، منهنجي صلاح ته توهين ڏاند کي ڪڏهن ٻئي هنڌ ٻڌيون. سيٺ چيو ڇو؟ توهين ٻڍي کي ڳهاڻي ۾ گهيڙايو ۽ ٻرائي کي آرام ڏئي موٽو معاوضو ڏياريو. منشي جيءَ ڪي اڳيان ٻڌايان ڪيو ۽ چيو سائين اوهان سڀ ٺا ڇڏيو. مان ٻاڻ ۽ ان تي سوچيو هو. ٻر ڪم گهڻو آهي توهان ٻڍو تيز رفتار سگهه ۾ وقت اهو ولندو تي ڪڏهن تيل تور ۽ ڏيکاري بس اهو ئي ڏيهه آهسي ڏاڍو. سيٺ ڪرمچند منشيءَ جي منهن ۾ نهاريو ۽ چيو ته ”پوءِ توهان ڇا ڪرڻ ٿا چاهيو؟“ منسارام صلاح ڏني ته توهين ٻڍي کي ڪڍي سيٺ جي در تي ٻڌائجي، پاڻ لاءِ ولڏ ۽ ڪمندي ۽ اوطاق جو مان مرتبو به وڌندو. بس رڳو چئڻا آهي ۽ هڪ ٿي ڳالهه جي ته ٻڍي جي سار سنڀال ۽ گند ڪچرو ٻاهران نه ڪري گهر وارن کي. توهان چيو ته حالي منهنجي ئي اڳ ۾ ڪٽي اهو ڪرايائس، سار سنڀال به پيا ڪندا سون، جي ڪم ڪار جي عادت ٻولدس ته ڳهاڻيءَ گهيڙڻ لائق ٿي پوندو. سيٺ صاحب ان ڳالهه جي منظوري منشيءَ کي ڏني، ٻڍي منسارام جي گهر جو منهن ته ڪو نه ڏٺو پر ڪرمون ڪنهن جي چڪ تي کرايو ڪماڻي هلندو ويو. ٻڍو نه سگهي، سيٺ جو گهر ۽ گند گوهر کان اڇي ويو ۽ منشيءَ کي منهنجو ۽ ماڻ لڳو.

سچ چيو اٿن ته صلاحڪار سياڻو ۽ سڄاڳ هجي ته سڀئي لاءِ سولائي. اُن طرح تنهن جي ڪم ڪار جا به ٻڍا ٻن حصن ۾ ورهائجي ويا. هڪ سيٺ ڪرمچند

جي گهاٽي کي گهيرڻ ۾ مشغول ۽ ٻيو منشارام لاءِ مسواڙ ڪمائڻ ۾ مگن. هڪ ٻ
سيٺ جو ٻيو ٻچو منشيءَ جو.

هڪ ڏينهن سيٺ گهاٽي جو بندوبست ڏسڻ آيو. منشيءَ سيٺ جي سواگت ۾ وار وڇائي ڇڏيا. هر هڪ ڳالهه صاف سٿري طريقي سان سمجهائي. اچانڪ سيٺ پڇيو: اڙي منشارام اهو نئون ٻچو ڪٿي آهي، ڪم ڪار ۾ لڳائينس يا نه. منشارام مشڪندي وراڻيو ”سائين توهان جو ٻچو نه. توهان جي شان وانگر سرهو آهي. هن جي نس نس ۾ ڦڙڪو آهي، سندس پاسا ۽ پٺ ڏسي ماڻهو موهجي ٿا وڃن. توهان پاڻ ئي ڏسو ڏاتار. ائين چئي منشيءَ ٻڪ ڀالي، ڪرمون ڪنڀار وٽان ٻچو آڻڻ لاءِ. سيٺ ڪرمچند گهاٽي جي پرسان ڪرسي وڇارائي ۽ چرخيءَ چوڙيندڙ ڏاند کي ڏسڻ لڳو. سيٺ گهاٽي هلائيندڙ ٻچي جي صحت جو ملهه اڃا من ۾ ڪٿيو ئي پئي ته گهاٽي جي در تي نئين ٻچي زليب ڪري پنهنجي اچڻ جو اطلاع ڏنو. ڏاند جي ڏور منشي منشارام جي هٿن ۾ هئي. سيٺ ڪرسيءَ تان اٿي ٻاهر آيو، نئين ٻچي ڏانهن نهاريائين ۽ منشيءَ کان پڇيائين ته هن ٻچي کي هو گهاڻي ڪڏهن گهيڙيندو.

منشارام آزمودگار انسان هو. هن ترت جواب ڏنو ته سائين بس هينئر ئي هاڻ ئي هن ٻچي کي گهاٽي جي گهير ۾ ٿو گهيڙيان.

سيٺ گهاٽي جي چڪري هلائيندڙ ڏاند کي ڏٺو. چڪريءَ جي چوطرف لڳاتار ڦيرا پائيندڙ ڏاند کي ڏسي کيس ائين لڳو ته ڄڻ ڪو شرڌالو ڀڳت پنهنجي ڀڳوان جي مندر جي پرڪرما ڪري رهيو آهي، اکيون بند سرت صاحب ۾ لڳل. سيٺ گد گد ٿي چيو ته ڪيڏو نه صحتي آهي هيءُ ٻچو. پنهنجي ڪم ۾ لڳل ڪرم يوگي. ائين چئي سيٺ گهاٽي ڏي هلڻ لڳو، گهمندڙ ٻچي کي شاباس ڏيڻ ۽ سندس بدن کي هٿ گهمائي کيس پيار ڪرڻ لاءِ. منشارام سيٺ جي من جي ڳالهه تاڙي ورتي. هن اڳتي وڌي سيٺ کي چيو سائين توهان ڪيڏا نه دئيالو ۽ اپڪاري آهيو. جيو جانورن جي لاءِ توهان جي من ۾ ڪيڏي نه ممتا آهي. توهان ڌن آهيو داتار. پر سائين هن ٻچي کي شاباسي ڏيڻ لاءِ توهان هن جي بدن تي هٿ گهمائيندا؟ هن جو سڄو بدن ڀڪور سان لت پت لڳو پيو آهي. سندس بدن تي مٽي جميل آهي ۽ بدن مان بانس پئي اچي. هوستائين وڃڻ لاءِ توهان کي گهاٽي جي گهير ۾ گهڙڻو پوندو. توهان جا هٿ ميرا ٿي پوندا مالڪ. ٻچو مڙئي ٻچو، پٺي ٻچا توهان جا آهن. هڪ

هوڏانهن ٻيو ملي، ٻيو پريشان ٿيل آهي. هن ۾ پالش ۽ بدبوءِ آهي، هيءُ صاف سٿرو
آهي، اوهان ٻنهيءَ ڪريما جو هڪ هڪـــي اپيل هن ٻوٽي لاءِ ٺهي گهرجو.
جنهن هڪ انسان جي شيوا سڄيءَ عمر جاليءَ جي شيوا جو مثال ٿي وڃي آهي
اهڙن هڪ ٻوٽي کي هڪ گهرائڻ سان سڄي ٻوٽن کي شاباسي ملي وڃي. سائين ۽
ڏسين ٻوٽي جو اُتساه وڌندو.

سيٺ ڪرمچند پنهنجي ٽي واپارن ۾ بدل هو. هن جي مستڪ ۾ ته ڪهاڻي
وارو مقصد ۽ ڪم ۾ مشغول ٿيڻو پئي گهريو. ڪيس الين لکيو ته جنهن هر ڪهاڻي جي
گهر ۾ ڪهڙي راءِ آهي ۽ چڪري هلائيندڙ ٻوٽي وقت پورو ٿيو آهي. اچانڪ سندس
هٿ مٿي ٿيو هن منشي منشارام جي حصي جي ٻوٽي جي بدن تي هٿ ڦيرايو ۽
پڇيو، مان چيو "منشارام، هن ٻوٽي کي پڻ ڪراءِ. هن کي آرام ڏي". منشارام چيو
"هائو سائين، هن ٻوٽي کي پڻ ڪرائيو ۽ آرام ڏيو ڇو جو هن جو مطلب ٿيو
جيڪو پريشان ٿيل آهي (جيڪو منهنجو آهي). پريان واري لاءِ ته هن کي چئبو آهي
۽ هو؟ هو ته اوهان جو آهي. ■

Chief Electrical Instructor, Rly, Training School, Udaipu (Raj.).

o o o o o o o o o o o o o

"ڪهاڻي هڪ رچنا آهي جنهن ۾ زندگيءَ جي ڪنهن هڪ پهلوءَ
يا ڪنهن هڪ ڀاڱي کي ظاهر ڪرڻ ئي ليکڪ جو مقصد ٿئي ٿو.
انجا چرتر، انهن جو رنگ، انجي ڪلا جو ڦن سڀ ئي ان هڪ جذبي
جو اظهار ڪن ٿا. ناول وانگر ان ۾ انساني جيون جو مڪمل ۽ وشال
روپ ڏيکارڻ جي ڪوشش نٿي ڪئي وڃي. ڪهاڻي اهڙو مڪمل
باغيچو ناهي جنهن ۾ ڀانت ڀانت جا گل ۽ وليون اوڻا سجايل هجن،
بلڪ هڪ ڪولدي آهي جنهن ۾ هڪ ئي ٻوٽي جو مزاج پنهنجي
اعليٰ صورت ۾ نظر اچي ٿو."

— منشي پريمچند

آخري منزل

ڪملا ٻختياڻي

چتا ڌو ڌو ڪري جلي رهي هئي ۽ اُن ۾ جلي رهيو هو موهن جو ڀرپور پيار. ماڻهو آهستي آهستي موٽڻ لاءِ پير وڌائي رهيا هئا پر موهن اتي اٽڪيو اُتي ئي بيٺو رهيو.

لاش سدا جو هو. موهن ماضيءَ جي خوبصورت يادن ۾ غوطا کائڻ لڳو. موهن ۽ سدا هڪ ٻئي کي ڪاليج جي ڏينهن کان سڃاڻندا هئا. سدا سنسڪرت ۾ ايم. اي. ڪري رهي هئي ۽ موهن مئٿس جي چونڊ ڪئي هئي. هنن جي دوستي گهري ٿيندي، ڪڏهن پيار جي روپ ۾ بدلجي وئي سا ٻنهي کي سمجهه ئي ڪين پئي. ٻئي پي.ايڇ.ڊي. تائين پهتا. موهن سدا جي گهر به ايندو ويندو هو. سدا سڀني ڀائرن ۾ وڏي هئي. هڪ ڏينهن سدا جي پيءُ کي دل جو دورو اچڻو پيو جو جان وٺي ويو. سڀ ٻار پڙهندڙ هئا. سدا جي سامهون اُنهن جي آئينده جو سوال آڏو اچي اٿي رهيو. سدا هنن لاءِ مضبوط وڻ جو روپ هئي. سدا جي پڙهڻ جا ڏينهن ڇومنتر ٿي ويا. هاڻي پڙهڻ سان گڏ هن شام جو ٽيوشنون ڏيڻ شروع ڪيون. اهي ڏينهن سدا لاءِ بيحد تڪليف ۽ آزمائش جا ڏينهن هئا، پر جيئن تيئن گذري ويا.

ڊاڪٽريٽ جي ڊگري ملڻ بعد سدا بي.ايس.سي. جي ميرٽ ۾ اچي ڪاليج ۾ ليڪچرار شپ حاصل ڪئي ۽ سڄي گهر جو بوجو پنهنجي ڪلهن تي کڻي ورتو.

هوڏانهن موهن کي به ليڪچرار شپ ملي. موهن گهڻئي دفعا سدا جي گهر وڃي سدا جي ٻانهن گهرڻ جي ڳالهه سوچيندو هئو، پر ڊڄندو هو ته سدا جي ماءُ کي سدا کان وڌيڪ سدا جي ننڍن ڀائرن جو خيال هوندو هو.

هڪ ڏينهن همت ڪري موهن سدا جي ماءُ سان ڳالهه ڪئي ته چيائين، ”پٽ موهن، سدا ڪمائيندڙ آهي، اگر هوءَ ٿي هلي ويندي ته اسان بيسهارا ٿي وينداسين. ٻيو ٿيندو ته ڀاڻس سندس هنن ٻن ڀائرن لاءِ ڇوڪرا ڳوله، يا هنن

ٻنهي مان هڪ جو هٿ پڪڙ، ٻئي جو سڀ ٻار گڏ ۽ سوايا ۾ هڪ ٻئي کان
سوايا ئي آهن."

موهن اهڙيون ڳالهيون ٻڌي سن ۾ اچي ويو.

سدا کي به پنهنجي مڪتيءَ جي راهه دور ٿيندي نظر اچي آئي. هن سوچيو
"منهنجو ڇوٽڪارو تڏهن ٿيندو جڏهن سڀ ٻار ٻچا پنهنجي پيرن تي اچي نه وڃن."

ان وچ ۾ موهن جي بدلي ڪنهن ٻئي شهر ۾ ٿي وئي. ۽ سندس مائٽ هن
کي شاديءَ لاءِ مجبور ڪرڻ لڳا. آخر ماءُ پيءُ جي مرضيءَ اڳيان هن ڪنڌ جهڪائڻو
پيو ۽ هن جي شادي ٿي وئي. شاديءَ کان پوءِ هن گرهستيءَ جا سڀ
فرض نڀايا.

وقت پاسا بدلايا. واهن وهڻن جو وقت اچي ويو. موهن جا ٻار به وڏا
ٿي ويا. سدا جي ٽنهي ٻار به پنهنجيءَ گرهستيءَ ۾ مشغول ٿي ويا.

زندگيءَ جي ڪشمڪش ۾ ڪڏهن موهن ۽ سدا خوشيءَ يا غميءَ ۾
هڪ ٻئي کي خبر ڏيڻ نه ڀلجندا هئا. باقي وڌيڪ خط پٽ ڪونه لکندا هئا، پر ها
پريم جي اها نازڪ ڏور ٽٽي نه، نه هئي. هنن جي عمر جي وڌندڙ ڏينهن سان ڳنڍو ڳنڍ
مضبوط ٿيندي وئي

اوچتو سدا جي جيون ۾ ڇڪ ايڪ اچي لڳو. سدا جي تندرستي ڏينهون
ڏينهن بگڙندي وئي. جنهن سدا زندگيءَ ۾ ماءُ، ٻارن ٻچن، پوٽين، پوٽن جي
هر وقت سيوا ڪئي، اڄ اها بيماريءَ جي حد ۾ آهي جنهن جي تيمارداريءَ لاءِ
ٻوڙندي ويندي هئي اها ئي سدا هاڻي اڪيلي پنهنجي بيماريءَ سان جنگ جوٽي
رهي هئي.

ڊاڪٽرن هن کي لاعلاج مرض ٻڌايو. ڳلي جي ڪينسر ٻڌي ٻارن نه سدا سان
... ولي. پنهنجي بيماريءَ جو هن سڀني ٻارن ٻچن کي اطلاع ڏنو. سڀني اچي چار
... اچي جڻ ٻاڻ تان ميار لاٿي ۽ پوءِ ڪڏهن پنهنجي ٻارن جي پڙهائيءَ جو ...
... گرهستيءَ ۽ نوڪريءَ جون مجبوريون بيان ڪري اتان جلد آزاد ڪرائي.
... سدا کي ٻي ٻارن ٻاجهان جي شرط ۾ اچڻو پيو. حالت نه ڏينهون ڏينهن
... وئي. ٻاجهارن اهين وهنوار ڪرڻ لڳيون جڻ اهن ٿي مٽي جو اوجو
...

سدا واپس موٽي وئي جتي هن جي نوڪري هئي. هن موهن کي لکيو:-

موهن،

اڄ جيون جي انتم شام اچي ڪنڌ تي بيٺي آهي. اهڙي وقت توکي ڏسڻ جو موه مان لڪائي نٿي سگهان. هاڻي طبيعت سڌرڻ ناممڪن آهي، ان ڪري هڪ ڀيرو صرف هڪ ڀيرو اچي ملي وڃ ته مان تنهنجو احسان زندگي ڀر ڪونه ڀلجندس.

'سدا'

موهن خط ڏسي وائڙو ٿي ويو. هن گهر ٻار جي چنتا به ڪانه ڪئي. موڪل ورتي ۽ ٻه ڏينهن کانپوءِ سدا وٽ اچي حاضر ٿيو. هن جو ڀڳوان پيار موت ۽ زندگيءَ جي ڪشمڪش ۾ جهولي رهيو هو ۽ هن کي سڃاڻي ٿي سگهي. سدا جي هيڏي حالت ڏسي هو اوڇنگارون ڏئي روئڻ لڳو. سدا ته جڻ اڄ ٿي دل کولي رهي هئي ۽ پنهنجي من جو اوجو هلڪو ڪيو هو.

موهن وڏن وڏن ڊاڪٽرن سان ڳالهه ٻولهه ڪئي پر هاڻي دير ٿي وئي هئي. ڊاڪٽرن مجبوري ڏيکاري. موهن هن جي سيوا ۾ جنبي ويو. موهن جي هيڏي سيوا ڀاوَ ڏسي سدا پنهنجي سڄي تن دولت موهن کي ڏيڻ جو ارادو ڏيکاريو. پر موهن هن کي منع ڪندي چيو، "مان نه ته ڪنهن مجبوريءَ نه ڪنهن لالچ سبب تو وٽ آيو آهيان. پر موهن کي ته پنهنجي پيار جو فرض، انسانيت ۽ پوڙهپ جو فرض ڇڪي آيو آهي. اها دولت وٺي ڇا ڪريان؟ تون ڀلي ڪنهن ٽرسٽ کي دان ڪري وڃ." سدا به ائين ئي ڪيو. ڪينسر جي مريضن جي مدد لاءِ هن هڪ ٽرسٽ ٺاهي ان ۾ سڄي پراپرٽي دان ڪري ڇڏي.

اڄ انهيءَ سدا جو انتم سنسڪار ڪري رهيو هو موهن.

477, Adarsh Nagar, Jaipur- 302004

o o o o o o o o

"ڪهاڻيءَ جي ڪٿا ايتري مختصر هئڻ گهرجي جو اُها هڪ ئي ويهڪ ۾ پڙهي سگهجي. پڙهندڙ تي اُن جو هڪ ئي تاثير پوڻ گهرجي ۽ جو ڪجهه اُن جي مڪمل تاثر ۾ مددگار نٿو ٿئي اُهو الڳ ڪري ڇڏڻ گهرجي".

(ايڊگر ايلن پو)

آخر ڪيستائين.... ؟

□ تلسي نرياڻي

موهن ننڍي هوندي کان ئي ”موڊي“ هو. هن کي گهر ۾ ٻيا وري آفيس ۾ جيڪڏهن ڪم ڪجهه ٿورو هو ته هو ڏاڍو ڏکي رهندو هو ۽ اهو سوچيندو هو ته آخر هن کي ڪڏهن به ڪجهه ڇو ٿيو. موهن ڏاڍو ڦرتيلو، مست سڀاءَ، رلڻو ملڻو، پنهنجي ڪم ۾ ماهر ۽ هر ڪڏهن جو ڪم ڪرڻ وارو هو ۽ شايد ان ڪري گهڻن جو پيارو هو ۽ هر ڪو هن کي چاهيندو هو. گهر جو ڪم گهٽ پر، پر جو ڪم وڌيڪ ڪندو هو. ڪيس آفيس کان پوءِ آلند ايندو هو سنگيت ۾، لساڪن ۾ ۽ وري سنستائن ۾ ڪم ڪرڻ ۾. ڪم ڪرڻ ۾ هو اصل ٿڪبو ئي ڪو نه هو. اهو ئي سبب هو جو موهن جا ڪافي دوست هئا، جن مان ڪي ڪيس ڪافي چاهيندا هئا ته وري ڪي ڪس ڏسي جلندا هئا.

ڪجهه سال اڳ موهن جي زندگيءَ ۾ هڪ اهو نئون دوست آيو شيام! شيام ۽ سندس پتني رجنيءَ کي ڪلا جي کيتر ۾ ڪافي رچي هئي ۽ هو موهن کي پڻ سنگيت جي دنيا ۾ وٺي آيا. وقت جي رفتار سان موهن ۽ شيام جي دوستي وڌڻ لڳي ۽ هنن ملي ڪري ڪلا جي کيتر ۾ اڳتي وڌڻ شروع ڪيو. هاڻي جتي شيام ۽ رجني موهن کي پنهنجي ڪٽنب مان ئي هڪ سمجهندا هئا، اتي موهن پڻ هر وقت هنن سان ڪلهي ۾ ڪلهو ملائي هلندو رهندو هو. موهن رجنيءَ جي هر پروگرام کي ڪامياب ڪرڻ لاءِ ايتري ڪوشش ڪندو هو ۽ سندس ڪاميابيءَ تي ڏاڍو خوش ٿيندو هو. موهن، شيام ۽ رجنيءَ جي هر سنڌ ئي سهاڳيءَ وانگر ٽيڙو رهندو هو. موهن جي ڪجهه پراڻن دوستن کي اهو سڀ ٺيڪ نه لڳو ۽ موهن جي دوستي انهن سان ڪجهه گهٽجڻ لڳي. موهن کي اهو سڀ ڪجهه محسوس ٿي نه ٿيو ۽ هو پنهنجي مشغولين ۾ ئي وڌل رهندو هو.

الائي ڇو وقت جي رفتار سان هاڻي شيام کي موهن جو سڀاءُ لڳو وٽي. هو
هاڻي هر وقت موهن لئي ناراض ٿو ٿئي پر موهن اڄ به شيام کان وڌيڪ رجنيءَ کي
۽ رجنيءَ کان وڌيڪ شيام کي عزت ڏئي ٿو ۽ هنن سان هر سُڌ لئي، هر وقت ۽ هر
گهڙي تيار آهي. موهن نه اڄ به ساڳيو آهي - پر وقت ڪافي اڳتي وڌي چڪو
آهي جنهن رجنيءَ ۽ شيام کي ڪافي اوڪپرو بڻائي ڇڏيو آهي ۽ شايد اهو ئي
ڪارڻ آهي جو اڄ موهن جو ڪو به ڪم نه شيام کي وٽي ٿو ۽ نه وري رجنيءَ کي.
اڄ حالت اها آهي نه جيڪڏهن موهن جو ڪو به ڪم شيام کي وٽيو نه
ڄڻ پڳدران کي وٽيو، پر جيڪڏهن موهن جو ڪو به ڪم رجنيءَ کي وٽي ٿو نه
شيام بيحد ناراض ٿي ٿو وڃي. ڪافي سالن جي دوستيءَ جي درميان پر موهن کي
هڪ دفعو به شيام يا رجنيءَ ونسان اهو ٻڌڻ لاءِ نه مليو نه "Thank you"، جنهن لاءِ
موهن هميشه لالايت رهندو هو.

انساني سڀاءُ آ- موهن هاڻي ڪافي سوچيندو رهي ٿو ته آخر ائين ڇو- هاڻي
شيام ۽ رجنيءَ کي ڇا ٿي ويو آهي جو هن جي پيارن ڪيل هرڪو ڪم هنن کي
لڳو وٽي ۽ روز هن کي ڪجهه نه ڪجهه ٻڌڻو ٿو پوي. موهن هاڻي دکي ٿو رهي،
ڪجهه آفيس جي گهٽي ڪم کان، ڪجهه گهرو وڌيل ذميدارين کان. آخر پر شيام ۽
رجنيءَ جي ناراضپي کان. زندگيءَ جي هر موڙ تي هو اڳتي نڪري چڪا آهن.
اڄ سرسوتي ۽ لڇمي ٻنهي جي شيام ۽ رجنيءَ مٿان مهر آهي. شروع پر ڪين موهن
جي ڪجهه ضرورت هئي پر اڄ هو هن کي پنهنجو ساٿي نه پر دشمن سمجهڻ لڳا
آهن. اڄ هنن کي موهن جو سڀاءُ ڪوڙو ٿو وٽي، هن جو ڳالهائڻ ڪوڙو ٿو وٽي،
هن جي ڪم جو طور طريقو پسند ڪونهي. هو انتا چاهين نه جتي هنن جو ڪم
مقصد هجي، اتي موهن هجي. اهي سڀ ڳالهيون هنن کي پهرين وٽنديون هيون.
اهيءَ حالت لئي ٿي نه موهن اڄ دکي آهي.

اڄ پڻ هميشه وانگر موهن آفيس کان پوءِ پنهنجي دوست شيام وٽ ويو
هو. پر اڄ هو ٻاهر ئي "لان" پر اڪيلو چڪر لڳائي رهيو آهي. ڪافي سوچي رهيو
آهي. ڪافي سوچي رهيو آهي ۽ وري ڪڏهن ڪڏهن اندر ئي اندر گڻگڻائي
رهيو آهي —

"انسان جي پيار پاريءَ جو اوهان وٽ ڪو قدر ڪونهي".

شيام ۽ رجني پنهنجي گهر اندر ڪافي رڌل آهن، پنهنجي گهرو ڪمن ۾ ۽ پنهنجي عزيزن ۾ ڪين خبر هوندي به ته موهن سندن گهر آيل آهي ۽ ٻاهر اڪيلو ڏيئا ٻاري رهيو آهي، هو بيخبر آهن. موهن به پنهنجي خيالن جي دنيا ۾ لين آهي. هو بس ڏيئا ٻاريندو رهي ٿو، سوچيندو رهي ٿو ۽ گنگنائيندو رهي ٿو.

اهڙي ۾ اوچتو ڪو ماڻهو اچي شيام جي گهر گهنٽي وڄائي ٿو. شيام وڏي اتساهه ۽ اميد سان اُن سان ملي ٿو ۽ رجني ٻئي اُن کي ڏسڻ لاءِ ٻاهر اچي ٿي.

موهن بس چپ چاپ شيام جي گهران هليو وڃي ٿو ۽ سوچيندو وڃي ٿو. هو اڄ به ڄاڻي ٻجهي هنن کان پاسيرو رکي، هنن کي خوش ڏسي خوش رهڻ چاهي ٿو، پر وري هن جي دماغ ۾ هڪ ئي سوال اٿي ٿو...... ”آخر ائين ڇو؟......“ ☐

4-क-3, Housing Board, Nahri-ka-Naka; Jaipur-302016.

o o o o o o o o o o o o o o

جيڪي ڪهاڻيون زمانن تائين جيئريون رهن ٿيون اُهن ۾ پڙاڪ وارداتن دنيا جي سڀني موجب رهي ٿي. اهڙيون ڪهاڻيون جهڙيءَ طرح ماحول جي اهميت کي ٿيون قبول ڪن ساڳيءَ ريت ڪردار نگاريءَ جي اهميت به خارج ڪن ٿيون. ڪيتريون ذڪر لائق ڪهاڻيون عالمي ادب ۾ موجود آهن جن ۾ مخصوص پلاٽ جي هڪ طرح سان غير موجودگي نظر ايندي آهي.

- پنڊت رامڪرشن شڪل-شليک

مُلهه

هري هِمٿاڻي

هوءَ اڪثر صبح ۽ شام پارڪن در جي چائنٺ وٽ ويٺل نظر ايندي هئي.
پيڙي، جهرڪل سرن تي مٽيءَ ڀريو سنهڙو چولو. اوڍڻي ته ان کان به وڌيڪ ميرو ڦاٽو.
مفلسي رڳو سندس ڪپڙن مان ئي نه پر منهن مان به پيئي ٽمڪندي هئي. گهٽيءَ جي
ڀاڙيءَ ۾ مڪان هو، جتان اسٽيشن ڏانهن ويندڙ رستو درياهه جيان پيو وهندو هو.
وقتي آمدرفت جون جام لهرون اڀرنديون لهنديون هيون. ٽانگون، سائيڪليون، موٽرون ۽
ٽانگا وهندا ويندا هئا. ماڻهن جي ميڙ جو ڪو انت ئي نه هو. صبح شام اهڙو
ڏيک پسندي شايد سندس جيءَ پرچائڻ جو سو هڪ طريقو هو. پر ته، گهٽيءَ مان
لنگهندڙن ڏانهن نهاري ڪيس پنهنجي زندهه هجڻ جو احساس ٿيندو هو. در وٽان
لنگهندي ۽ ڏانهس نهاريندي ڪنهن ڪنهن پڇي ته ساڻس ٻه اکر نه ڳالهايا هئا.
هوءَ ڪنهن جي ڳالهائڻ لاءِ ڏاڍو سڪندي هئي. ڪو کانئس رڳو ايترو ئي پڇي ته
ڙ ڪيئن آهين؟، يا هري رام ئي چوي. پر نه، هن سان ڄڻ ڪنهن جو به واسطو نه
و. هوءَ ڌاري هئي، ڪالونيءَ وارن لاءِ. ڪالونيءَ کان پري الڳ ٿلڳ. هوءَ اگر
ڪنهن سان ڳالهائيندي به هئي ته اهو ڪير وارو ئي هئو.

ڪيس اهو ڏک هو ته هو پنهنجو ڪوئي پڇندو. سالن کان ايئن هئي. ويچارو
اهيندو ئي آهيو. ته نه ڳالهائي پنهنجي مهانگائيءَ ۾ پاڻلي يا آڏني جي کڙي وٽ؟
ڪير واري پڙڪ به نه پولي هئي اڄ تائين پيو ٿي هوءَ روڳ تي راڄهه ڪنجهه
ندي هئس. اها سندس روز جي عادت هئي. "مٺا مارپيا ڪشادي دل رک.
پنهنجي جيجل کي ڏکي ڪئي ڪونه ويندين. هميشهه پرين پاڻيو رهندين. چانهه پيئندي
کي پير ساريون آسيسون ڪندي آهيان. تون ئي ته آهين جو سار لهين ٿو نه ته
گر چانهه پيئڻ کان به سڪان". ائين چوندي هوءَ انوقت به دعائن سان سندس
ول ڀري ڇڏيندي هئي.

"امڙ ڀڳوان الالي ڪنهنجي پاڻين تو ڏني." هڪ لڳا چيائينس، "امڙ تون
هي اڄ آئا ۽ پاڻي نه ڏي."

"ڇا تو چيو ان! تو ڪي هي اڄ آئا ۽ نه ڏنان!؟" پوڙهيءَ جو عجب مان واسع
ڦاڻي واڙ هو. ڪيس انهن گهوڙي ڏلالين جو آنهن ڪٺن پر ڪير وارو هن لاءِ جڻ الـون
عجائب ڀڃي واڙ هو.

"ها امڙ. تون سمجهين ٿي ته مان توکي الين آئي جو ڪير تو ڏنان! تون مون
لاءِ ڏاڏيءَ سمان آهين. امڙ جي ۽ امڙ."

"انهنجي امڙ جي ۽ امڙ آهيان!" پوڙهيءَ اُهڪ ڏٺي ڪلي ڏاو هو. "هاڻي
ته چوان تو پر ٻوءِ چاڻهه پيڻ ڪان ۽ سڪائيندان. ته بابا ته. تون الين آئي ٻدران
روڀو وڌ. چاڻيءَ ٿي ٻڙ رکي توکي روڀو ۽ ڏيندس. پر تون مولوت روز انهنجو
ڪج. چاڻهه مون لاءِ جيابو آهي. جڏهن ڏينهن ته پئندس تنهن ڏينهن ڪٽ ولي
ٻڇي رهندس".

پوڙهي وقتي پاڻ مٿان قتڪار ۽ وڃهندي هٿي ته حسيس رولڪ خاطر ڪٿن
ته پاڻ کي اڏين ۽ اسهار ٻٽائي ٿي چڏي. اڳـاو ڇا سمجهندو ته مڃهس روپٽي ڏن-ڻ
جي ۽ تونيق ڪالهي.

اليٽي وري اعڙو خيال ۽ ايندو هوس، پلي ڪير ڪجهه ۽ سمجهي. ڪنهن جي
سمجهڻ سان ڇا تو ٿئي! ڪنهن طرح ڪجهه ايپائـي تو سگهجي ته آن پر ڪهڙي
ارابع خطا.

سوچ/اطوانى جا ۽ پهلو. هڪڙو ٻئي مٿان حاوي.

پوڙهي ابمار ٿي پئي. بمار سندس سرار جو سمت اڇوڙي ڪيس ابل اٿاٽي
چڏيو. اُٿڻ وهڻ، هلڻ چلڻ کان لاچار. پيشاب جي نشان سان سڄي چادر دڳ دڳ
ڪيس خبر ڪاله پئى هئي، ڪاڪوس ۽ سٿڻ اندر سڪي واو هوس.

هر مهنى ٻندرهن ڪلو ٻنل ڪٽڪ، داليون ۽ ڪجهه ٻيو سيڌو سامان، سندس
ڏوهٽي جو دوسـت ارجن پهچائي ويندو هو. اُن ڏينهن ته اپهريءَ جـو هڙ سموڙو
سامان ڪٽائي ونس آيو هو. پوڙهيءَ چيس، "اپـا مـان ته بس ڏٺي ولي ٻيٺي
آهيان".

"ته مان ڇا ڪريان اما."

”پٽ جيڪي سمجهه ۾ اچئي سو ڪر، ٻيو مان توکي ڇا چونديس.“

”هونئن ته ڪٿي مان رات جو هت سمهان پر اڄ مان اڪيلو ٿو وڃان. لاچار آهيان.... ڪڏهن کان بيمار ٿيو آهين؟“

”ڪالهه کان. بس ڏهن وقت کان اٿڻ مڙهه. ٻيو ٺيڪ آهيان“.

”ڪو دوا دارون ڪيو اٿئي؟“

”هن جهڙي ۾ ڪير منهنجو دوا دارون ڪندو؟ ڪڏهن ٿي هئو جو مولڪي ڇڏي هليو ويو. مولڪي منهنجي ڀيڻ جي ڏاڍي ياد ايندي آهي، ڏاڍي ياد........ پڪل پوڙها ۽ جهڙين ٻيا، هوءَ جوانيءَ ۾ ئي هلي وئي. پٽ، هن کان پوءِ ٽيهه سال گذاريا اٿم. ڪهڙين گذاريا اٿم اها مولڪي سڃاڻي. منهنجي دوست، منهنجي پياري گوپال مولڪي گهڻو ٿي چيو ته لون مولوي هلي رهه. پر هن گهر ۾ ڪو ساهه اٿم. جيئري ته ان ڇڏي سگهنديس. سڀ ڪجهه اسولت ڇانئندي ۽ ڀڳوان الائي ڪيئن پلائي ٿو ڇڏي. اصل پڪائي ٿو ڇڏي پٽ.“

”اڄ لون گهڻو ئي ڳالهاءِ. پورو ڳالهائي به نٿي سگهين. مان ڊاڪٽر کي وٺي ٿو اچان.“

”هونئن مان ڪنهن سان ٿي ڳالهايان؟ ڪنهن سان به نه ڳالهائيندي آهيان. شايد اڄ وڃڻ واري آهيان تڏهن ٿي ايڏو ڳالهايان.“

ڊاڪٽر کي آڻڻ کان اڳ، ارجن پڪي دل ڪري پوڙهيءَ کي سهارو ڏيئي هن جو وڳو بدلايو. سڄو بسترو مٽائين اهڙي ڪني ۽ اگري ڏپ جو جيڪر پهڪي ۽ ايهڙ جو ست ساري نه سگهي. لو اهه لو ابهه! ڇڻ لڙد گرد ڳچهون مٿون پيئون هيون. ڪيترن ڏينهن جو ڪنو ماس.

اهو ته هن ضد ڪيو هو، جي وڳو ۽ هنڌ نه مٽيندين ته ڊاڪٽر کي ڪو نه آڻيندس. تڏهن مس مس پوڙهيءَ ڪانڌ ماري، ڳوٺريءَ ۾ به رکيل ڳوٺرين مان ڪنهن جي ڪڍي ڏني هئي. ارجن ڊاڪٽر کي وٺي آيو هو پر ڪيس عجب اُن ڳالهه جو لڳو ته ڪمت اندر ڇا ته ڪيمخاب جا ڪپڙا رکيا هئا! چادرن جا سيٽ. طرحين طرحين جا ٽوال ۽ ٻيو سامان پر پوءِ به پوڙهيءَ جي بدن تي اهو ئي گندو مٺرو پهراڻ.

زندگي ڪيئن نه ڪنهنجي مذاق ٿي اُڏائي! سڀ ڪجهه، تنهنجو، پوءِ به اُن تي حق ڪنهن ٻئي جو. مرڻ ۽ گڏ ڪرڻ جي هوس اڃا به زياده، اڃا به زياده.

ڊاڪٽر جي صلاح هئي ته ٻوڙهيءَ کي اڪيلو نه ڇڏيو وڃي. وقت سر ڪيس دوا ۽ کوراڪون ملنديون رهن. ڏور جي رشتي ۾ سندس هڪ وڌوا عورت هئي، ارجن هن سان ڳالهايو؛ پر هن ڇڙڪ جواب ڏنو. "نه بابا موت جي ملائڪ اڳيان ڪير واهي سگهندو؟ مان اڪيلي ئي ڀلي آهيان. مولڪي اڪيلو وڃائيون ڪواهن."

"پر اُن ۾ اڪيلي ڪيئن رهندين!؟"

"جيسين نه هلنديس وڏڙا مولڪي نه ڇڏ."

هن الئي ڪٿي اُوت اچڙو ڪيو جو اُن وقت سچ پچ موت جي ملائڪ جي پاڙ ٻڌجي وئي هجي.

پوءِ ڪو چارو نه ڏسي ارجن، گهر جي صفائي ڪندڙ باليشاهڻ سان ڳالهايو ۽ شروا ٽهل عيوض ڪجهه رقم ڏيڻ به آڇ ڪيائينس، هن چيو، "اُهو ته ثواب جو ڪم آهي. مان ۽ منهنجو پٽ اُتي سمهنداسين. جيترا ڏينهن ته راتيون سمهنديون اُتيون سمهنداسين."

ليڪن ٻوڙهي نه چيڙ جي اُن رات ئي وڃي سالسين ڪالي ٿي. اچي صبح جو باليشاهيءَ هن جي مري وڃڻ جو اطلاع ڏنو. هڪ ڪان ٿي گهر ڳالين، الين اها خبر سڄي ڪالونيءَ ۾ ڦهلجي وئي. ٻوڙهيءَ جو ڪوئي به نه هو، هاڻي نه ٻئي پاسي کي ئي سر ڪٽيو هو. هڪ اهي ڏاري سر ڪٽڻ جو وقت ٻڌايو وايو. سڀني ٻڌو ٻسر هرڪو پنهنجي ڪار ڪرڻ ۾ ٻو رو. ڪير ڏيئو ٻاريندو؟، ڪير اُن ڪيئندو، ڪالو آڻيندو؟ يا ٻاٻڙ کي اجڙ لاءِ چوندو؟، ڪنهن کي به ڪرڻ اوڙو ڪونه هو. ٻوڙهيءَ جو مڙهه اندر ڪمري ۾ ٻيو هو ۽ باليشاهڻ ٻاهر ورانڊي ۾ ٻت کي ٽيڪ ڏيئي ٻيڙي ٻئي ڇڪي. ڪجهه دير ٻڇاڻان هوءَ ٻيڙي مُنهن واري هن جي مٽياٽي ته اچي ٻيٺي هئي. دروازي وٽ بيهي هن اندر ليئو پاتو ۽ پوءِ باليشاهڻ جيسي ۾ ۾ واهي ٻاڻ نه سوڻا ٻڙڻ لڳي. باليشاهڻ سان، واٽ مان دوڙهن ڪنهن جي جڻ شرط ئي ٻجاڻائين.

"ڪيڏي مڙل ڪڏاري وئي؟"

"رات جو ٻارهين اچي."

ڪيڏي نه ڀلائڪ هوندي اها ڳوڙهي؟ وڏڪ ٻڇڻ جي مڇهس همٿ نه ئي هئي. هوءَ باليشاهڻ جي منهن ۾ ڪو گمان ٽڪي اهاريندي رهي هئا دير.

"هي ڇا؟" اوچتو هن کان رڙ نڪري وئي.

باليشاهڻ جرڪ ٻري ٻڇيو، "ڇو ڇا ٿيو؟"

"پاڙي وارن هن مهل تائين ڪير به نه آيو آهي؟"

"ڪي آيا هئا. پر اڄ راماڻ به نه آهي اڪري ئي اهڙي سڃ پيئي ڏسجي
واس جو پاڙهون ابجي به اهڙي ئي سڃ هئي جڏهن هيندر."

"او بهرو گهور ڪاڄ اچي ويو. اڙي مڙهه ڪي نه ماڻهو رسايو. نه ڏيو پريو آهي،
نه ڪالو ئي آيو آهي هن مهل تائين. ڏسان پيا ڪا اُن ڇهئي گهر ۾ رکيل آهي" چوندي،
هوءِ سڀني گهر جي ڇڻ تلاشي وٺي آئي.

پڻ پڻ ڪندي پاهرئين در ڏاهن وڌي وئي. "ڪوئي اسان ڏسڻ ۾
نٿو اچي."

"راماڻ پيو هاي. ڏسڻ ۾ وري ڪير ايندو؟"

"پر مولڪي اڄ لڳي آهي."

"پاڻيءَ سان متڪو پريو پيو آهئي."

"سوَنڪ لڳل پاڻي ڪير پيندو؟"

پاليشاهڻ ڇپن ۾ ڀڻڪيو، "نه اڄ مر" الائي ڇهڙي ڪارڻ هوءَ کيس نفرت
ڪرڻ لڳي هئي.

راماڻ جي پوري ٿيندئي گهڻي جاڳي آئي. راماڻ هلندي اسان رڳو گهڻي،
سڄو شهر ئي غلطان لڳو پيو هو.

گوپال ته اچي پهتو. چيائين، "بيماريءَ جي ڪارمولڪي سوئل صبوح جو ماي
هئي سوچيم، راماڻ ڏسي پوءِ ئو اڪران. ڪل نه هئي نه ڪو هس...." ارمان ڪان
سندس دل وسامڻ لڳي.

پيءَ نه وڃي وئڪت ڏام سڪي ٿي پر جي ڪريا ڪرم ۽ پنڊپاٽ وارا ڪرائين
ها نه اهو غم کيس عمر پر ڳارهندو رهي ها.

ڪجهه عرصو اڳ پيڙيءَ کيس سڏائي مٽيءَ جهڙي ميري ڪپڙي جهڙ سوانجي
هئي. "هاڻي هيءَ منهنجي ڪهڙي ڪم جي، ڪو ڏاريو جو ڪٽي وڃي، ٽنهن ڪان
لوڪي ئي پرئو ڪريان."

اول نه هوءَ سمجهي ڪونه سگهيو. پوءِ جو ڏٺائين نه اکيون ڇرخ ٿي ويس.
ڪنڙي پاهران نه ميري، اندران سڄي مولي. سندس سهاڳ جي سڄي ساهه هئي
ان ۾.

”هيڏو سون!؟ هن جي قيمت سمجهين ٿي ڪيتري آهي ا.ا؟“

”مونکي ڪهڙي خبر، جيتري به آهي، سڀ تنهنجي آهي. مان ڇوڪري ٿي پرڻو ڪرڻ سان، ڪٿي به منهنجو ڀلا ڀيو ڪير؟ هن کي ڏاڍي خوشي ٿيندي هئي جڏهن مان هيءَ سڀ سامان پائيندي هئس. مونکان ته ڪوئي اهو ٻيو ته يادگيرين جو ماحول جا ٿيندو آهي. ڇوڪري ڪل ڪاڻو پيتي، ڇوڪري ڪل ڪاڻهي.“

مساڻ کان جڏهن موٽيا ته گوپال اوڇنگارون ڏئي روئي ڏنو. واٽ جون ٽڪل به ڪٽون، سيرو هنڌ، ميرا ڪپڙا. هرڪا چيز سراڻ ڏاڍهن مائل. آسمان ۽ سيرو سيرو. ڇٽ سڀ ڪجهه سنڌس لاءِ سيرو ۽ مٽي ڀٽڪي واو هو.

هن ڪوشش ڪئي. هر گهڙيءَ سنڌس ذهن ۾ پرچي ٿي آيو. هڪ ڏينهن هوءَ شام جو آيو هو ته اباڻن والکر ڏر ٿي وڃي هئي.

ڪڏهن مان ڪوڙ ڳالهائيندي هئي سواءِ ڪيرواري جي. جڏهن ڪي ڇوٽندي هئي، مٺا مارڻا ڏوهه ۽ هڪ ڪهر ٿارئندي آهي. رولڪ ڏاڍ ۽ ڪجهه ڪرڪ ته. هيئني وڏي چولڙيءَ مان ڳوري چڪي اڪري وڃي ته ڪهڙو آسمان ڪري پوندو.

پارهين ٿي پاند صاحب جو پوڄ ۽ ڀيو ڪريا ڪرم وڏيءَ شرڌا ۽ ڄڻيءَ سان پورو ٿيو. شام ٿائين پيدارو پٽي هليو. پاليءَ کي اهتڙو مليو جو هن اهڙي ملڪ جو ڪڏهن سپنو به نه لڌو هو. پاليشاهيءَ جو ته حسرات سان گهر پرچي ويو. گوپال ڪرواري کي به ڪوله وسارايو. صحيح معنيٰ ۾ هوءَ ٿي هنجو گهڻگهرو هو.

ڪالونيءَ وارن جون آئي پاڻي ڏينهن آڳرين اچي ويئون. جڏهن پڇائون ته ڪالونيءَ ۾، پوڙهيءَ جي ٿالي، هڪ وڏي ڦرمدالا لهي رهي هئي. □

14, Tilok Nagar, AJMER–305001.

شاهه جي رسالي جي ٻولي

▫ ڊاڪٽر مرليڌر جيتلي

صوفي شاعر شاهه عبداللطيف (1689-1752) سنڌين جي هڪ اهڙي عظيم شخصيت آهي، جنهن تي هر هڪ سنڌيءَ کي ناز آهي. سندس ڪلام جو سنگرهه عام طور ”شاهه جو رسالو“ نالي سان مشهور آهي. اُن جو هڳاءُ فقط سنڌ تائين محدود نه آهي، پر دور دور ملڪن ۾ به ڦهلجي چڪو آهي. شاهه جو رسالو سمورو اردوءَ ۾ ترجمو ڪيو ويو آهي. اُن جو چونڊ شعر هندي، گجراتي، پنجابي، انگريزي ۽ جرمن ٻولين ۾ به انواد ڪيو ويو آهي. ان ريت اڄ ڪالهه ٻين ٻولين وارا به شاهه لطيف جي ڪلام مان واقف ٿي چڪا آهن. هن مضمون جو مقصد شاهه جي رسالي جي ٻوليءَ جون مکيه خاصيتون پيش ڪرڻ آهي.

ٻوليءَ جي اڀياس جو آڌار

ڪنهن به شاعر جي شعر ۽ ٻوليءَ جو گهرائيءَ سان اڀياس ڪرڻ تيستائين ممڪن نه آهي، جيستائين سندس ڪلام جو صحيح متن يا پاٺ مقرر نه ڪيو ويو آهي. انهيءَ ڪري آلوچڪ ڪنهن به آڳاٽي شاعر جي شعر جو اڀياس ڪرڻ لاءِ پهريائين سندس ڪلام جا جدا جدا قلمي نسخا گڏ ڪري، انهن جو تنقيدي نگاهه سان اڀياس ڪري، ڪلام جو معياري ۽ صحيح متن مقرر ڪندا آهن. جيڪڏهن انهيءَ شاعر جو ڪلام زباني روايتن ذريعي به محفوظ رکيو ويو آهي، ته انهيءَ ذخيري کي به گڏ ڪري اُن جو مطالع ڪيو ويندو آهي. ڪنهن به آڳاٽي رچنا جو صحيح پاٺ مقرر ڪرڻ لاءِ آلوچڪن ڪجهه اصول ڄاڻايا آهن، جن جي آڌار تي انهيءَ رچنا جي پرک ڪئي ويندي آهي.

شاهه عبداللطيف جي ڪلام جي ٻوليءَ جو گهرائيءَ سان اڀياس ڪرڻ ۾ وڏي ۾ وڏي مشڪلات اها آهي ته اُن جو معياري متن اڃا تائين مڪمل طرح تيار نه ڪيو

شاھ جي رسالي جي ٻولي

ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي

صوفي شاعر شاھ عبداللطيف (1689-1752) سنڌ جي ھڪ اھڙي عظيم شخصيت آھي، جنھن تي ھر ھڪ سنڌيءَ کي ناز آھي. سندس ڪلام جو سنگرھ عام طور ”شاھ جو رسالو“ نالي سان مشھور آھي. ان جو ھاڪاءُ فقط سنڌ تائين محدود نہ آھي، پر دور دور ملڪن ۾ بہ ڦھلجي چڪو آھي. شاھ جو رسالو سمورو اردوءَ ۾ ترجمو ڪيو ويو آھي. ان جو چونڊ شعر ھندي، گجراتي، پنجابي، انگريزي ۽ جرمن ٻولين ۾ بہ انواد ڪيو ويو آھي. ان ريت اڄ ڪالھ ٻين ٻولين وارا بہ شاھ لطيف جي ڪلام مان واقف ٿي چڪا آھن. ھن مضمون جو مقصد شاھ جي رسالي جي ٻوليءَ جون مکيہ خاصيتون پيش ڪرڻ آھي.

ٻوليءَ جي اڀياس جو آڌار

ڪنھن بہ شاعر جي شعر ۽ ٻوليءَ جو گھرائيءَ سان اڀياس ڪرڻ تيستائين ممڪن نہ آھي، جيستائين سندس ڪلام جو صحيح متن يا پاٺ مقرر نہ ڪيو ويو آھي. انھيءَ ڪري آلوچڪ ڪنھن بہ آڳاٽي شاعر جي شعر جو اڀياس ڪرڻ لاءِ پھريائين سندس ڪلام جا جدا جدا قلمي نسخا گڏ ڪري، انھن جو تنقيدي نگاھہ سان اڀياس ڪري، ڪلام جو معياري ۽ صحيح متن مقرر ڪندا آھن. جيڪڏھن انھيءَ شاعر جو ڪلام زباني روايتن ذريعي بہ محفوظ رکيو ويو آھي، تہ انھيءَ ذخيري کي بہ گڏ ڪري ان جو مطالع ڪيو ويندو آھي. ڪنھن بہ آڳاٽي رچنا جو صحيح پاٺ مقرر ڪرڻ لاءِ آلوچڪن ڪھڙيئي اصول ڄاڻايا آھن، جن جي آڌار تي انھيءَ رچنا جي پرک ڪئي ويندي آھي.

شاھ عبداللطيف جي ڪلام جي ٻوليءَ جو گھرائيءَ سان اڀياس ڪرڻ ۾ وڏي ۾ وڏي مشڪلات اھا آھي تہ انجو معياري متن اڃا تائين مڪمل طرح تيار نہ ڪيو

ويا آهن. ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي (1883-1947) پهريون سنڌي عالم آهي، جنهن تحقيق جي لحاظ کيتر ۾ اڳتي وک وڌائي. هن جديد تنقيدي اصولن جي کسوٽيءَ تي شاهه جي شعر جي هرهڪ لفظ کي پرکي، ٽن جلدن ۾ شاهه جي رسالي جو ٽئون ايڊيشن عوام اڳيان رکيو. شاهه جي ڪلام جو باقي حصو ڪيس چوٿين جلد ۾ ڏيڻو هئو، پر اهو اڻپورو ئي رهجي ويو. انهيءَ ۾ شڪ نه آهي ته شاهه جي رسالي جي تصحيح ڪندي سندس سامهون اڀياس لاءِ تمام محدود بنيادي مواد هئو. پهريون جلد مرتب ڪرڻ وقت هن جي سامهون شاهه جي ڪلام جا فقط ٻه قلمي نسخا ۽ ٻه ڇاپا هئا. ٽئين جلد تيار ڪندي ڪيس هڪ قلمي نسخو وڌيڪ حاصل ٿيو ۽ ٽئين جلدَ ۾ برٽش ميوزيم ۾ رکيل نسخي مان ٻه پڙهڻيون ڏنيون. هن وقت شاهه جي ڪلام جي تحقيق ڪندڙ عالمن سامهون اٽڪل پنجٽيهه قلمي نسخا روشنيءَ ۾ آيا آهن. انهيءَ ڪانسواءِ هن اڳيان اٽڪل ويهارو کن ڪلام جا ڇاپا به، ميسر آهن جن مان ڏهه ڇاپا سنه 1900ع تائين ظاهر ٿيا آهن. ممڪن آهي ته کوج ڪرڻ سان اڃا به وڌيڪ سامگري اڀياس لاءِ هٿ اچي سگهي. جيڪڏهن ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ کي اُن وقت ايترو بنيادي مواد ميسر هجي ها ته پڪ ئي ڪيس پنهنجي مقرر ڪيل متن تي ٻيهر سوچڻو پوي ها. انهيءَ ۾ شڪ نه آهي ته ڪيس ڪيترن هنڌن تي ڪلام جي مقرر ڪيل پڙهڻين ۾ ترميم ڪرڻي پوي ها.

هتي هڪ ٻي ڳالهه به ڌيان ڏيڻ جوڳي آهي ته ڊاڪٽر گربخشاڻي شاهه جي رسالي جو تنقيدي ايڊيشن تيار ڪرڻ وقت ’گنج‘ نسخي جون پڙهڻيون نه ڏيئي سگهيو آهي. ڪيس پٽ شاهه تان جيڪو قلمي نسخو حاصل ٿيو آهي، اهو ’گنج‘ نه آهي، اهو نسخو 1792ع ۾ يعني شاهه جي وفات کان فقط چاليهه سال پوءِ تيار ڪرايو ويو آهي. انهيءَ جو تيار ڪرائيندڙ پٽ شاهه جو مشهور راڳائي فقير خليفو ميان اسماعيل هو، جيڪو شاهه جي همعصر ۽ سندس مريد تمر فقير کان پوءِ ٻيون نمبر خليفو ٿيو. انهيءَ نسخي جو ڪاتب فقير عبدالعظيم عرف وڏل شاهه، هئو، جيڪو اصل بدين ويجهو ڳوٺ ”رمضان جت“ جو رهاڪو هئو. جيئن ته هن وقت جيڪي به نسخا ميسر آهن، تن ۾ ’گنج‘ آڳاٽي ۾ آڳاٽو آهي ۽ پٽ شاهه تي لکايو ويو آهي، انهيءَ ڪري انهيءَ ۾ درج ڪيل پڙهڻين کي وڌيڪ وزن ڏيڻو پوندو. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ کي پٽ شاهه تان جيڪو نسخو مليو آهي، تنهن ۾ ڪلام جي شروعات ’سُر ڪلياڻ‘ سان ٿئي ٿي، پر ’گنج‘ ۾ ڪلام ’سُر سهڻي‘ سان شروع ٿئي ٿو. ڊاڪٽر

گربخشاڻيءَ هڪ ٻئي آڳاٽي قلمي نسخي تان ـ پڙهڻيون ڏنيون آهن جيڪو ڪيس ٻلڙيءَ جي درگاهه مان مليو آهي. هو لکي ٿو ”.... ٻلڙيءَ وارو نسخو سنه 1780ع جو لکيل آهي، يعني شاهه صاحب جي وفات کان فقط 28 ورهيه پوءِ.“ جيڪڏهن اهو سال صحيح آهي ته پوءِ چئبو ته ٻلڙيءَ وارو نسخو 'گنج' کان به پراڻو آهي. اهڙا ڳالهه ڪي قدر شڪي ٿي نظر اچي، ڇاڪاڻ ته ڊاڪٽر بلوچ کي جيڪي به ارڙهين صديءَ جا لکيل نسخا هٿ لڳا آهن، انهن ۾ ڪلام جي شروعات سسئي واري مضمون سان ٿئي ٿي. ٻئي طرف ڊاڪٽر گربخشاڻي ٻلڙيءَ واري نسخي جي شروعات 'سر ڪلياڻ' سان ڄاڻائي ٿو ۽ لکي ٿو ته انهيءَ ۾ پهرين بيت ”اول الله عليم عالي عالم جو ڌڻي“ سان شروع ٿئي ٿو. رسالي جي ترتيب جي اها روايت اوڻويهين صديءَ جي آهي ۽ ان ۾ سنگيت ۽ راڳ مطابق بيتن کي ترتيب ڏيڻ جو اصول اپنايو ويو آهي. ڪم نصيبان، اهو ٻلڙيءَ وارو نسخو ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جي وفات بعد گم ٿي ويو آهي ۽ ڊاڪٽر بلوچ کي به ڪوچ ڪندي اهو هٿ نه آيو آهي.

سڀ عالم انهيءَ ڳالهه تي شاملراءِ آهن ته هن وقت تائين شاهه صاحب جو جيڪو به ڪلام روشنيءَ ۾ آيو آهي، اهو هن پاڻ پنهنجي هٿ اکرن لکي محفوظ نه ڪيو هئو. روحاني ڪيفيتن ۾، هو وقت به وقت جيڪي ڪجهه ڳائيندو يا جهونگاريندو هئو، سو سندس مريد ۽ عقيدتمند اُن وقت لکندا ويندا هئا. اهـــڙن ميڙن ۾ ڳائيندڙ فقير به شاهه جو شعر ٻڌي يا لکي ياد ڪندا ويندا هئا. پوءِ شاهه صاحب جي حاضريءَ ۾ اڪثر پاڻ به ڳائي ٻڌائيندا هئا.

هتي اسان کي هڪ نهايت اهم ڳالهه ڌيان ۾ رکڻ جڳائي، جيڪڏهن شاهه صاحب پنهنجي زندگيءَ ۾ پاڻ پنهنجو ڪلام لکي يا پنهنجي نگرانيءَ ۾ ٻين کان لکائي سنگرهه ڪرايو هجي ها، ته پوءِ اهو هڪ ته دستخط يا قلمي نسخو، اصلوڪي روپ ۾ يا گهڻن ئي اُتارن جي روپ ۾ محفوظ رهندو اچي ها. اصل دستخط تان نقل تيار ڪرڻ جي حالت ۾ منجهس جيڪا تبديلي اچي ها، سا بلڪل معمولي هجي ها. پر اڄ ڪالهه شاهه جي رسالي جا جيڪي به قلمي نسخا روشنيءَ ۾ آيا آهن، انهن ۾ بيتن جي پڙهڻين ۾، توڙي سرن اندر سندن ترتيب ۽ سلسلي ۾ گهڻو فرق آهي. جدا جدا قلمي نسخن ۾ سرن ۽ داستانن جي تعداد ۾ چڱو ئي تفاوت آهي. انهيءَ مان ظاهر آهي ته انهن سڀني قلمي نسخن جو بنياد هڪ نه آهي. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي ته شاه لطيف جي حياتيءَ ۾ ئي سندس مريدن الڳ الڳ ڍنگ سان پنهنجي

مرشد جو ڪلام سهيڙڻ ۽ لکت ۾ درج ڪرڻ شروع ڪيو. هن وقت شاهه صاحب جي حياتيءَ واري دور ۾ لکيل سندس ڪلام جو هڪ به مجموعو اسان تائين نه پهتو آهي. هن وقت شاهه جي ڪلام جا جيڪي به قلمي نسخا روشنيءَ ۾ آيا آهن، اهي انهن اوائلي مجموعن جا نقل آهن، يا نقلن جا به نقل آهن يا زباني روايتن ۽ اوائلي قلمي نسخن جهڙي آڌار تي نئين سر مرتب ڪيل آهن. ڪلام گڏ ڪندڙن ۾ ڪن فقط شاهه صاحب جو چيل شعر لکت ۾ درج ڪرڻ جو مقصد سامهون رکيو ته ڪن ٻين وري روحاني ڪيفيتن ۾ شاهه جي حاضريءَ ۾ چيل سمورو ڪلام سنگرهه ڪرڻ شروع ڪيو. اهڙن مجموعن ۾ جيتوڻيڪ شاهه جي ڪلام جو تعداد گهڻو آهي، انهيءَ هوندي به سنڌ ۽ هند جي ٻين سگهڙن ۽ درويشن جو به چڱو ڳڀو شعر شامل آهي. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ کي هيستائين اٽڪل پنجٽيهه قلمي نسخا نظر آيا آهن، جن ۾ سندس چوڻ مطابق هڪ به اهڙو مجموعو نه آهي، جنهن ۾ رڳو شاهه صاحب جن جو ڪلام درج ٿيل هجي. هو اڳتي به لکي ٿو ته "حضرت شاهه صاحب جن پاڻ پنهنجو ڪلام ڪهڙو ۽ ڪيترو چيو ۽ ڪهڙي نموني ۾ چيو، انهيءَ جو قطعي طور فيصلو ڪرڻ ناممڪن آهي."

قلمي نسخن پڙهڻ ۾ دقتون

ڊاڪٽر هوتچند گربخشاڻيءَ، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ۽ ٻين عالمن جن آڳاٽا قلمي نسخا پڙهي شاهه صاحب جي رسالي جو صحيح متن مقرر ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، انهن جي سامهون ڪي گهڻيئي مسئلا پيدا ٿيا آهن. پهريون مکيه مسئلو آهي لفظن جو صحيح روپ سڃاڻڻ. ارڙهين، اوڻويهين صديءَ ۾ انهن آڳاٽن قلمي نسخن ۾ هر هڪ ڪاتب جي لکڻ جو ڍنگ نرالو آهي. اُن وقت عربي - فارسي اکرن ۾ سنڌي ٻوليءَ جي خاص آوازن لکڻ جو ڪو به مقرر سرشتو ڪونه هو. 1853ع ۾ جڏهن انهن اکرن جو معياري روپ مقرر ڪيو ويو، تڏهن به ڪيترائي ڪاتب اُن بعد به پنهنجي نموني ۾ الڳ الڳ نمونن سان سنڌي لکندا هئا. انهيءَ ڪري اهڙن نسخن ۾ لفظن جو صحيح روپ لکاوٽ مان سوچي مقرر ڪرڻ نه هڪ پروليءَ سلڻ مثل آهي مثال طور، ڀٽ شاهه تي رکيل 'گنج' نسخي جي ڪاتب ڪٿي هڪ ئي سنڌي آواز کي جدا جدا حرفن ذريعي لکيو آهي (جيئن ٻ، جهه لاءِ ج ۽ ج، گ لاءِ ک ۽ ڪ، ڻ لاءِ ن ۽ ر اکر ڪتب آندا ويا آهن) ته ڪٿي جدا جدا آوازن لاءِ لکڻ ۾ هڪ ئي حرف ڪتب آندو آهي. (مثلا :-

ڪ، ک، ڳ ۽ گھ لاءِ ڪ حرف؛ ر ۽ ڙ لاءِ فقط ر اڪثر استعمال ڪيل آهي.)

ڪلام جي اصلوڪي روپ سان هٿ چراند ڪرڻ نه گهڻن ڪاتبن جي مرض آهي. ڪيترا ڪاتب اهڙيءَ حالت ۾ اڪثر پنهنجيءَ پسنديءَ موجب بيتن جي اصلوڪن پڙهڻين ۾ تبديل ڪري ڇڏيندا آهن، ۽ ڪڏهن پنهنجي ڪلمن جي اڏام سان نوان بيت جوڙي اصل متن ۾ گڏي ڇڏيندا آهن. ڪڏهن اصلوڪي نسخي ۾ ڪي اکر سمجهه ۾ نه اچڻ سببان اُهي ڪي غلط لکي ڇڏيندا آهن ته ڪڏهن ڪڏهن ٻه ٽي لفظ گڏي اُهي ڪي هڪ لفظ جي روپ ۾ ملائي لکندا آهن. جن عالمن کي پراڻيون پوٿيون ۽ هٿ لکيل نسخا پڙهڻ سان واسطو پيو آهي، اهي ئي ٻڌائي سگهندا ته صحيح متن مقرر ڪرڻ ڪيڏو نه اڪائيندڙ ڪم آهي. هڪ مثال ڏسو:-

"ڪرهو نه ڪي ڪان، ٻيرين آءُ نه پڄي."

شاهه جي هن سٽ ۾ ڪن ڪاتبن "ڪي ڪان" کي گڏي هڪ لفظ جي روپ ۾ "ڪيڪان" لکيو آهي. ڪيترن عالمن اُنهيءَ کي هڪ لفظ سمجهي سنڌيءَ جي ڊڪشنرين ۾ به درج ڪري ڇڏيو آهي، جيتوڻيڪ معنيٰ صحيح لکي اٿن يعني 'گهوڙو' سنڌيءَ ۾. 'ڪان' لفظ سنسڪرت 'ڪالب' جو بگڙيل روپ آهي. سنسڪرت ۾ 'ڪالب' لفظ جون گهڻيئي معنائون آهن جن مان هڪ آهي 'گهوڙو'. اِن ريت، اڄ ڪالهه 'ڪيڪان' لفظ سنڌيءَ جو هڪ جزو ٿيجي ويو آهي. اُنهيءَ غلطيءَ جو ڪارڻ فقط قلمي نسخي ۾ ٻن لفظن کي گڏي لکڻ آهي.

هن مضمون جون حدون

شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز حيدرآباد سنڌ جي اختياريءَ وارن ڪيرون لهڻيون، جن شاهه جي ڪلام جي تحقيق ۽ تصحيح ڪرڻ جون رٿائون هٿ ۾ ڪيون آهن. اُنهيءَ ڏس ۾ مرڪز وارن ڊاڪٽر بلوچ جا تيار ڪيل شاهه جي رسالي جا ٽي ايڊيشن ڇپائي ظاهر ڪيا آهن، جيڪي آهن - (1) ٽرمپ ميونخ ۾ محفوظ شاهه جي قلمي نسخي جو ڇاپو، جيڪو پڙهڻين سان، هاڻوڪي صورتخطيءَ ۾ ڇپائي ظاهر ڪيو ويو آهي. اهو نسخو ارڙهين صديءَ جي آخري ڏهاڪن ۾ لکيل آهي. (2) ٻئين ايڊيشن جو آڌار آهن 1853ع ۽ 1852ع ۾ لکيل ٽي قلمي نسخا. (3) ٽئين ايڊيشن جو آڌار ارڙهين صديءَ جا ڏهه آڳاٽا قلمي نسخا آهن جيڪي سڀ 'سر سنڌي' سان شروع ٿين ٿا.

جيئن ته روشنيءَ ۾ آيل سڀ آڳاٽا قلمي نسخا ۽ گذريل صديءَ جا ڇاپا هتي

ميسر نه آهن، انهيءَ ڪري اهو فيصلو ڪرڻ مشڪل آهي ته مٿين ٽن ڇاپن ۾ جيڪو متن مقرر ڪيو ويو آهي، اهو ڪيتري قدر وزندار ۽ صحيح آهي. هن مضمون ۾ شاهه جي ڪلام جي ٻوليءَ جو اڀياس مکيه طرح ڊاڪٽر هوتچند گربخشاڻيءَ جي، تيار ڪيل ايڊيشن جي آڌار تي ڪيو ويو آهي. ضرورت آهر، ڊاڪٽر بلوچ جي تيار ڪيل ڇاپن جو به مطالعو ڪيو ويو آهي.

شاهه جي رسالي جي ٻولي: لاڙي اُپڀاشا

شاهه جي رسالي جي ٻولي، مکيه طرح سنڌيءَ جي لاڙي اپڀاشا جو اهو روپ آهي، جيڪو ارڙهين عيسوي صديءَ ۾ مروج هئو. انهيءَ جون ڪيترائون خاصيتون موجوده دور ۾ به لاڙيءَ جي ٻول - چال واري لهجي ۾ قائم آهن. ممڪن آهي ته ارڙهين - اوڻوهين صديءَ ۾ لکيل شاهه جي ڪلام جا جيڪي قلمي نسخا مليا آهن، انهن ۾ ڪاتبن پنهنجي پنهنجي لهجي مطابق به ٻوليءَ ۾ ڪي قدر تبديل آندي هوندي، پر انهيءَ هوندي به ڪلام جي اصلوڪي ٻوليءَ ۾ گهڻو فرق نه آيو هوندو.

لاڙي سنڌيءَ جون حدون ڪهڙيون آهن؟ سنڌ جو ڏاکڻو ڀاڱو جو وچين سنڌ سان لڳو آهي، تنهن کي ’لاڙ‘ چئبو آ. ڀيرومل مهرچند آڏواڻيءَ لساني لحاظ کان لاڙ جون حدون ڄاڻائيندي لکيو آهي، ”لاڙ جا ٻه ڀاڱا آهن: هڪڙو حيدرآباد ضلعي وارو لاڙ، جو بدين ۽ ٽنڊي باگي کان هلي ٻلڙي شريف تعلقي گونيءَ تائين آهي. اتان ڪوهه ڏيڍ پري ميرپور بٺوري تعلقي جي جهوڪ شريف (ميران پور) ۾، شاهه عنايت صوفيءَ جي درگاهه آهي. انهن ٻن نامور درگاهن جي وچ کان وٺي ڪراچي ضلعي جو سمورو ڏاکڻو ڀاڱو جو ڪيٽي بندر ۽ ڪراچيءَ طرف اڙيو اچي سنڌ سان لڳو آهي، سو ڪراچي ضلعي وارو لاڙ آهي. انهن ٻنهي ضلعن جي لاڙ جي ٻولي ’لاڙي‘ ڪوٺجي ٿي. لاڙي معنيٰ لڙيل يا هيٺاهون ڀاڱو. اتر ضد آهي - سرو معنيٰ مٿيون يا اتر وارو ڀاسو.“ (1)

موجوده دور ۾ سنڌ ۾ ملڪي انتظام جي خيال کان لاڙ وارو علائقو پنجن حصن ۾ ورهايل آهن، اهي آهن: ٺٽو محمد خان سب ڊويزن، بدين سب ڊويزن، ماتلي سب ڊويزن، شاهه بندر سب ڊويزن ۽ ٺٽو سب ڊويزن

هتي اها ڳالهه ڌيان ڏيڻ لائق آهي ته شاهه عبداللطيف جتي ڄائو ۽ نپنو ۽ حياتيءَ جو گهڻو عرصو گذاريائين، اهي علائقا لاڙي ٻوليءَ جي حدن اندر نه آهن.

1- آڏواڻي، ڀيرومل مهرچند، سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، ڪراچي، 1941.
صفحا 133-134

هن جو جنم حيدرآباد ضلعي جي هالا تعلقي ۾ ۽ هالا حويليءَ واري ڳوٺ ۾ ٿيو هئو. سندس والد سيد حبيب الله شاهه پوءِ لڏي وڃي ڪوٽڙيءَ ۾ ويٺو هئو، جو ڀٽ کان ٻه ڪوهه ڪن پري آهي ۽ هاڻي ڦٽي ويو آهي. شاهه لطيف جو ننڍپڻ انهيءَ ڳوٺ ۾ گذريو ۽ سندس زندگيءَ جا آخري سال ڀٽ تي گذريا. هاڻي سوال ٿو پيدا ٿئي ته پوءِ شاهه جي ڪلام تي لاڙي اُپڀاشا جو گهڻو اثر ڪيئن پيو آهي؟ انهيءَ جو جواب هيءُ آهي ته لاڙ جي حدن ويجهو رهڻ ڪري ۽ سندس وڏن جي لاڙ ۾ رهائش سبب، شاهه لطيف جي ٻوليءَ تي لاڙي لهجي جو گهڻو اثر پيو آهي. سندس ڏاڏو شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ جو رهاڪو هئو، جيڪو لاڙي اُپڀاشا جي حدن اندر آهي. ٻيو مکيه سبب اِهو ٿو نظر اچي ته شاهه عبداللطيف جي ڪلام جو آڳاٽي ۾ آڳاٽو نسخو 'گنج' انهيءَ ڪاتب جو لکيل آهي جيڪو لاڙ جو رهاڪو هئو. گنج جو لکندڙ آهي فقير عبدالعظيم عرف وڏل شاهه هو 'رمضان جت' واري ڳوٺ جو رهاڪو هئو، جيڪو بدين جي ويجهو آهي ۽ ٺيٺ لاڙي لهجي وارو علائقو آهي. اِن طرح شاهه جي ڪلام جا ٻيا به اوائلي دور وارا قلمي نسخا جيڪي حاصل ٿيا آهن، انهن مان گهڻا لاڙ ۽ ڪڇ جي فقيرن جا لکيل آهن.

عام طرح لاڙي ٻوليءَ جي اُچارن ۽ لهجي تي ڪيترا ماڻهو ٺٺوليون ڪندا آهن ۽ سنڌ جي ٻين هنڌن جي ٻوليءَ کان اُن جو درجو گهٽ ليکيندا آهن. انهيءَ تي چوڻي آهي "لاڙ جو پڙهيو، سري جو ڍڳو." حقيقت ۾ ڏٺو وڃي ته لاڙ ۾ گهڻو ڪري هندن جي ٻولي ڪچي آهي، جو انهن مان ڪيترا لاڙ جا اصلوڪا رهاڪو آهن. ٻئي طرف اُتي جي رهاڪو سنڌي مسلمانن جي ٻوليءَ ۾ اُچارن جي گهڻي ڪچائي نظر نٿي اچي. منجهائن ڪيترا وڏا وڏا شاعر ٿي گذريا آهن. انهيءَ فرق جي سمجهاڻي ڏيندي، ڀيرومل مهرچند آڏواڻي لکي ٿو، "لاڙ ۾ جيڪي مسلمان آهن، تن مان بلڙي شريف ۽ ٽکڙ شريف وارا سيد توڙي سيد ساجن سوائي ڪوٺي (ٽنڊي باگي طرف) واري جو اولاد علوي سيدن مان آهن، جن جو شهر 'متعلوي' (متياري) هالن تعلقي ۾ آهي. اُتان لڏي پوءِ هتي اچي رهيا هئا. اهڙي طرح ٻئي طرف جا ڪيترا سيد ۽ ٻيا مسلمان ارغونن جي صاحبيءَ ۾ ٻين هنڌان لڏي اُتي اچي رهيا هئا. اِهي لاڙ ۾ پوءِ آيا، تنهن ڪري سندن ٻولي لاڙ جي اصلوڪن رهاڪن جهڙي ڪچي ڪانهي، پر انهن کي به اُتي آئي گهڻيئي وقت ٿي ويا آهن، تنهن ڪري هن وقت لاڙ جي هندن توڙي مسلمانن جي اُچار سان لاڳاپو رکندڙ ڪي اهڙيون علحديون ڳالهيون

آهن، جي سنڌ جي اتي ڪهڙن ۽ ڀاڱي جي ٻوليءَ ۾ ڪيترن، جهڙن ڪري لاڙيءَ جو ڏاڍ درجو ليکجي ٿو. اُن ۾ ڪيترا لفظ ۽ اصطلاح ته علحدا آهن. شاهه جي رسالي ۾ جيتوڻيڪ عربي، فارسي، ۽ سنسڪرت ۽ پراڪرت ۽ اَبڄ سنڌي لفظ گهڻا آهن ته به لاڙي لفظ ۽ ڪيترائي آهن ۽ اُچار ته سمورا لاڙي اٿس، جهڙن ڪري اُهين چئي سگهجي ٿو ته سڄو رسالو لاڙي ٻوليءَ ۾ لکيل آهي." (1)

وچولي سنڌي، جيڪا معياري ٻولي ليکي وڃي ٿي ۽ تعليم توڙي ادب ۾ لکڻين ۾ استعمال ٿئي ٿي، اُنهيءَ جو اثر به شاهه جي ڪلام تي ظاهر آهي. شاهه جي رسالي ۾ ڪڇ، سر ۽ ٻين سنڌ جي ٻين اُپڀاشائن ۾ به لکيل ملن ٿا. شاهه لطيف جوانيءَ ۾ گهڻئي سير سفر ڪيا. انهيءَ ڪري ڪيس سنڌ جي ٻين اُپڀاشائن جو توڙي سنڌ جي آس پاس وارن علائقن جي ٻولين جو به معلومو هو. هير رانجهو مضمون وارا ٻيت ۽ وائون سرائڪي اُپڀاشا ۾ آهن. اهي گنج ۽ ٻرٽش ميوزيم وارن قلمي نسخن ۾ درج ڪيل آهن، جيڪي ارڙهين صديءَ جا نسخا آهن. اهو سر اوڻيهين صديءَ جي آڳاٽن قلمي نسخن ۾ شامل آهي. "سر ڍول مارو" جيڪو ڍاٽڪي اُپڀاشا ۾ لکيل آهي، اهو 'گنج' ۽ درسگاهه منصوره جي آڳاٽن قلمي نسخن ۾ شامل آهي. انهن نسخن ۾ 'ميراڻ' الدر هندي شعر به شامل ڪيل آهن. اوڻويهين صديءَ جي همت آيل اوائلي قلمي نسخن ۾ به 'ميراڻ' ۽ 'ڍول مارو' مضمون تي شعر ملن ٿا. جيئن ته اهي مضمون اوائلي دور جي قلمي نسخن ۾ شامل ڪيا ويا آهن، انهيءَ ڪري ڪين رد ڪرڻ واجب نه آهي. ممڪن آهي ته اهي شعر روحاني محفلن ۾ شاهه لطيف پاڻ اُچاريا هوندا يا سندس حاضريءَ ۾ انهن مضمون ڳائي پيش ڪيا هوندا. ٻوليءَ جي اڀياس جي لحاظ کان چئي سگهجي ٿو ته شاهه جي ڪلام ۾ سرائڪي، ڍاٽڪي ۽ هندي اُپڀاشائن ۾ به شعر ملن ٿا.

'عمر مارئي' مضمون وارن شعرن ۾ ڪيترائي لفظ اهڙا آهن جيڪي ٿري اُپڀاشا جا آهن. مثال طور، مڃر، الر، ڪگري، جهو، آراڙي، ڦوهه، لاٽي، سانوڻ، لمب، مکڻي، اُهي اوٺ، ولين يا ڳاهن جا نالا آهن جيڪي ٿرپارڪر جي اوار وارن حصن ۾ پيدا ٿين ٿا. 'ٿوري' لفظ جي ڍاٽڪيءَ ۾ معنيٰ آهي 'شڪاري'. ٿر ۾ ڀيلن کي به 'ٿوري' سڏيندا آهن. اهي اڇوت ليکيا ويندا آهي. 'ٿوري' جو موٽ آهي

1- اڏواڻي ڀيرومل مهرچند، سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، ڪراچي، 1941ع. صفحو 135.

'ٿورائي' شاهه جي ڪلام ۾ اهي لفظ ئي ملن ٿا:-

ٿون ڏسڪارين لطيف چئي، ڏيرن جا ٿوري،
مانجهو چوڙاسر مڙي، آءٌ آهيرائي آهيان،
مون ور سرڳون سي، جي ٿورائون تن جون.

ڪڇي ٻولي، لاڙ جي علائقي ويجهو ڳالهائي وڃي ٿي. انهيءَ ڪري انهي ۾ ڪڇراڻي لفظ ۽ وياڪرڻ جا روپ هڪجهڙا آهن. جيئن ته، آن (ٿون)، اؤ (هو)، اُسان (ٿسان)، اوجو (ڪهڙو) وغيره، اهي روپ شاهه جي ڪلام ۾ عام ملن ٿا.

انهيءَ کانسواءِ شاهه لطيف پنهنجي شعر ۾ بلوچي، فارسي ۽ عربي لفظن ۽ فقرن جو به استعمال ڪيو آهي، مثال طور:

بلوچي

1- ڏاڻ پارسدون پاڳ ۾، اترا پليشي.
2- ارو اڳيرد پام پلمڏا، ڪام پروڙي مام.

فارسي

گهڙي گهڙ همت ڪري، هون ٺاري پڪم،
سر در قدم يار فدا شد چه جا شد،
وصل اهوني والڪ،
راست جئدن جو رالڪ، آلا! سي آڪاراڻن.

ڪن ڪن قلمي نسخن ۾ فارسيءَ جا گهڻيئي شعر داخل ڪيا ويا آهن، پر انهن جي اصليت شڪي ٿي لڳي اچي. ٻئي طرف، شاهه لطيف قران شريف مان گهڻيئي آيتون ۽ فقرا اقتباس طور پنهنجي شعر ۾ استعمال ڪيا آهن. انهي گهڻو ڪري سنڌ تي روحاني اثر جي پختائيءَ ۾ پيش ڪيل آهن. جيئن ته:

عربي

الست بربڪم، جڏهن ڪن پيوم،
'قالوا بلى' قلب سين، اُتهه لٽ چيوم،
تهين ولر ڪيوم، وچن وڙهن سين.
(سر ماروي 1-1)

ليلارام وطڻمل لالواڻيءَ شاهه جي ڪلام مان 113 عربي فقرا الڳ ڪري انهن جي اسمت ۽ معنيٰ پنهنجي ڪتاب ۾ ڏني آهي. (1)

1- لالواڻي، ليلارام وطڻمل، دي لائيف، رليجن اينڊ پوئٽري آف شاهه عبداللطيف. 1889ع ڀاڱو 2. ص. 1-41.

شاهه جي ڪلام ۾ شبد ڀنڊار

شاهه جي ڪلام ۾ سنڌيءَ جي تدڀو ۽ تتسم شبدن جو اڪٽ ڀنڊار آهي. مثال طور،

وڄ < پراڪرت وڄ < سنسڪرت وديت
سڱرهه < پراڪرت سنڪلا < سنسڪرت شرنکلا
ٻي < پراڪرت ٻئه < سنسڪرت ٻڌ
ويڄ < پراڪرت وڄ < سنسڪرت ونڌه

سنڌي لفظ جي اهڙي اوسر واري سلسلي ۾ ڪڏهن ڪڏهن سنسڪرت جو هڪ لفظ سنڌيءَ ۾ ٻن جدا لفظن جي روپ ۾ اسريو آهي، جيئن ته، سنسڪرت لفظ 'ون' مان سنڌيءَ ۾ ٻن لفظن جو وڪاس ٿيو آهي - ٻن (جهنگل) ۽ وڻ (درخت). اهڙيءَ جي اُبتڙ ٻين ڪن حالتن ۾ وري سنسڪرت جا ٻه جدا جدا لفظ سنڌيءَ ۾ هڪ روپ اختيار ٿا ڪن، جاهي سندن معنيٰ الڳ الڳ قائم رهي آهي. جيئن ته: سنڌي لفظ 'سوُر' جون ٻه معنائون آهن - (1) بهادر (2) درد، پيڙا. انهيءَ سنڌي لفظ جو بنياد سنسڪرت ۾ ٻن جدا لفظن تي آهي، جيڪي آهن - شور (शूर:) ۽ شول (शूल:). سنسڪرت ۾ 'شور' معنيٰ بهادر ۽ 'شول' معنيٰ پيڙا.

شاهه جي ڪلام ۾ ديسي لفظ به جهجهي انداز ۾ آهن. انهن مان ڪي لفظ هيمچندر (1088-1172) پنهنجي شبد ڪوش 'ديسي نام مالا' ۾ ڄاڻايا آهن. انهيءَ مان ظاهر آهي ته اهي لفظ ڪيترا نه پراچين آهن.

ڏونگر جبل، (هيمچندر - ڏونگرو) ڊيلٻا 'وارن جون ڇڳون' (هيمچندر موڏو)؛ هڙ 'هڏي، بدن' (هيم. هڏا)؛ ڇيهه 'آخر، پڇاڙي' (هيم - ڇيئو)؛ واڍيو 'ڪاٺ وارو' (هيم - وڍو)؛ ڏگي 'رات' (هيم - ڏگي) ڇوهه 'غصو، تيز وهڪ' (هيم - ڇوهو)؛ ڇپري 'ڇپر، ڇٻ گاهه جي' (هيم - ڇپر)؛ اوڍڻ 'بدن جي مٿئين اڌ ڪسي ڍڪڻ لاءِ ڪپڙو' (هيم - اوڍڻ)؛ ڏاڏو 'ڪاڪو' (هيم - ڏڏ)؛ ڪاڪو 'ڏاڏو' (هيم - ڪڪو).

شاهه جي ڪلام ۾ استعمال ٿيل ڪجهه ديسي لفظ اهڙا آهن جن جو بنياد دراوڙي ٻولين ۾ ملي ٿو:-

ونڊو 'اوچو، عالي' (تيلگو - اوڏ)؛ ڪوٽ 'قلعو' (دراوڙي ڪوٽ)؛ نير 'پاڻي' (دراوڙ نير)، ڏوڱي (تيلگو ڏوڪي)؛ اڏي 'پٽ' (تامل 'اڏي' عورت).

لاهيءَ ۾ شڪ نه آهي ته تدڀو ۽ اڌ-تتسم لفظن جي پٺت ۾ عربي- فارسيءَ
جا لفظ شاهه جي ڪلام ۾ تمام گهڻي انداز ۾ آهن. انهن مان ڪن جي اصل روپ
۾ تبديلي به ڪئي وئي.

حاذق 'سياڻو ماڻهو، ويڄ' (عربي حاذق)، **تائت** 'رکشا' (عربي تعويذ)،
سٽر 'رستو، لکڻ' (عربي شعر)، **منگل** 'آڳيڻي' (عربي منزل)، **ابر** 'بادل' (فارسي ابر)
گرداب 'ڪن' (فارسي گرداب)، **انڌوهه** 'ڏک، سور' (فارسي اندوهه).

شاهه جي ڪلام ۾ پراڪرت ۽ اپڀرنش جا ڪيترائي لفظ استعمال ٿيا آهن،
جيڪي اڄ ڪالهه ٻول- چال واري عام سنڌيءَ ۾ ڪتب نٿا اچن. ممڪن آهي ته
انهن لفظن جو واهپو ارڙهين صديءَ جي سنڌيءَ ۾ عام جام ٿيندو هجي.

اوڙ : 'قطار' پرا. اول، سن. آولي
رئي : 'چمڪ' پرا. رئي، سن. رچي
نير : 'زنجير' پرا. نئر، سن. نگڊ
ڏاءُ : 'ڏاڍو' پرا. ڏاءُ، سن ڏاس
نيم : 'ڏوڻ' پرا. نيم، سن. نيڇڪ
اوءِ : 'چاهه' پرا. اوءَ، سن. اوڪ
تڱرو : 'هٿيار ٺهڻ ڪندڙ' پرا. ٽيڱرو، سن. ٽيڇڪ+ر
نيم : 'رات' پرا. نهه، سن. نشا
چوڏهم : چنڊو 'چنڊهب' پرا. چنڊچ، سن. چنڊچ.
راڻ : 'رسي، ڏاڪو' پرا. راءُ، سن. رڄ
رائر : 'سرڪاري پيل، ٽيڪس' پرا. رائر، سن. راجڪر
گهنگهر : 'ڪوڙو جهڳڙو' پرا. گهنگهل
گهاگهاڻ : 'ڪاڻ، ٿهڪ ڏيڻ' سن. گهگهه 'ڪاڻ'
ٿوڻ : 'ٻڌڻ'، سن. ٿه 'ٻڌڻ'
لانچڻ : 'ڳولڻ، سوچڻ' سن. لانچ 'ڳولڻ'

وياڪرڻ جي لحاظ کان ٻوليءَ جون خاصيتون

ٻوليءَ جي لحاظ کان شاهه جي سنڌيءَ ڪيترائي آڳاٽا لفظ ۽ وياڪرڻ جا
روپ پاڻ وٽ سانڍي رکيا آهن، جيڪي اسان کي سنسڪرت، پالي، پراڪرت ۽
اپڀرنش منزلن ۾ ملن ٿا. پر هاڻوڪي ٻول چال واري سنڌيءَ ۾ اهي يا ته بلڪل

استعمال ٿيا آهن يا سنڌي واهپو بلڪل گهٽجي ويو آهي. هتي موجوده دور جي سنڌيءَ سان ڀيٽ ڪندي شاهه جي سنڌيءَ جي مکيه مکيه خاصيتن تي روشني وجهجي ٿي:-

1- اسم جو ڦيرو:-

سنڌيءَ ۾ اسم جي حالت عام بنيان ڪن جملن ۾ حرف جر جو استعمال ٿيندو آهي. جيئن ته: گهر ۾، گهر مان، گهر ڏانهن، گهر وٽ وغيره. ڪن جملن ۾ ڪجهه حرف جر پڇاڙيءَ (Suffix) جي صورت ۾ اسم سان لڳائي به ڪتب آندا آهن. جيئن ته: گهر+آن=گهران، گهر+ا=گهرا. اهڙي قسم جي پڇاڙين کي حرف جري پڇاڙي (Post position Suffix) سڏجي ٿو.

شاهه جي سنڌيءَ ۾ اهي حرف جري پڇاڙيون اسم جي جمع واري روپ بنيان به عام جام استعمال ٿيل ٿيون. مثال طور:

دوستن+آن=دوستنان

ڏاگهن+اون=ڏاگهنئون

ڪلن+اؤن=ڪلنئون

موجوده سنڌيءَ ۾ حرف جري پڇاڙين جو استعمال فقط اسم جي عدد واحد واري روپ بنيان ٿيندو آهي. جمع جي روپ بنيان انهن جو واهپو هاڻي بلڪل بند ٿي ويو آهي. ٻيو ته -اون يا -ائون (جيئن ته، هٿون، هٿئون، ڳوٺون، ڳوٺئون) حرف جري پڇاڙين جو استعمال معياري وچولي سنڌيءَ ۾ ڪو نه ٿو ٿئي. اهو فقط سنڌيءَ جي اُپڀاشائن ۾ ملي ٿو. لاڙي اُپڀاشا ۾ /-آن/، /-اون/ پڇاڙين ۾ نڪان اچار گهٽ ڪري ڳم ٿي وڃي ٿو. اها خاصيت شاهه جي ٻوليءَ ۾ عام جام ملي ٿي. جيئن ته:-

هيٺ+آ=هيٺا

من+آءَ=مناءَ

هتي اسان کي اها ڳالهه ڌيان ۾ رکڻ گهرجي ته وڪاس جي لحاظ کان حرف جري پڇاڙين جي اوسر سنسڪرت يا پراڪرت جي حالت ڏيکاريندڙ پڇاڙين [Case Terminations] مان ٿي آهي. جيئن ته: /-آن، -آ، -آءَ، -اون، -ائون/ حرف جري پڇاڙين جي اوسر سنسڪرت /-آت/ (اپادان ڪارڪ) ۽ پراڪرت/-آدو،

-آئو، آئون/ پڇاڙين مان ٺهيل آهي. ساڳيءَ طرح، هٿ، ڪلهي گهر لفظن ۾ /-ا/ حرف جري پڇاڙيءَ جو وڪاس سنسڪرت جي/- اِيِ، -اُ/ (اُڌيڪرڻ ڪارڪ) پڇاڙيءَ مان ٿيو آهي.

سنڌيءَ /-اڻ حرف جري پڇاڙي، اسم جي جمع واري روپ ۾ لڳائڻ سان جدا جدا حرف جر لفظن جي معنيٰ ڏئي ٿي. جهڙوڪ:-

ٻهر+اڻ=ٻهراڻ (ٻهرن سان)

مڌل+اڻ=مڌلڻ (مڌلن ۾)

ماڙهو+اڻ=ماڙهئين (ماڻهن جو)

/—اڻ/جو وڪاس پراڪرت/—اڻ/، اپڀرنش/ اهين/ مان ٿيو آهي. شاهه جي ٻوليءَ ۾ انهن پڇاڙين جو گهڻو استعمال ملي ٿو. پر اڄ ڪالهه جي سنڌيءَ ۾ انهيءَ جو واهپو گهٽجي ويو آهي.

سنبوڌن يا حالت لاءِ ۾ اسم جي پڇاڙي /-آ يا آهه/ پڇاڙي لڳائڻ جو طريقو شاهه ۾ گهڻن هنڌن تي ملي ٿو. انهيءَ جو واهپو هاڻوڪي معياري ورتي سنڌيءَ ۾ ڪونه ٿو ملي.

اوٺي+آ=اوٺيئا

پري+آهه=پرياهه

٢- مرڪب اسم:

شاهه ڪيترن هنڌن تي مرڪب اسمن يا ساماسڪ شبدن جو نهايت سهڻو استعمال ڪيو آهي. انهيءَ جي ڪري سندس ٻاشا ۾ ٿورائي-اڪرائيءَ جي خاصيت به پيدا ٿي آهي. هاڻوڪي سنڌيءَ ۾ مرڪب اسمن جو استعمال گهڻو گهٽجي ويو آهي. مثال طور،

گهوڙ - چاڙ : (گهوڙي چاڙ)

تڙ - ڏٺي : (تڙ جو ڏٺي)

اُتر — واءُ : (اُتر جو واءُ)

ڪنگمارو : (ڪنگهه يعني تلوار سان مارو ڪندڙ، بهادر)

سون — ورنيون (سون جي ورڻ وارايون)

واريءَ — ڦل (واريءَ ۾ ڦل)

سورٺ- ڏور (سورٺ جو ور)
ڪر- لاهو (ڪر لهندڙ يعني سر سٽيان لهندڙ)

3- ضمير:

شاهه جي ٻوليءَ ۾ ضميرن جي لاڙي اپڀاشا واري روپ جو گهڻو استعمال ٿيو آهي. مثال طور، آن، مان، اون، آنجو، مون جو، آئين (اوهين)؛ ڪيهو، ڪهاڙو، ڪيڙو، ڪهڙو، جهڙو، ڪهڙو. اهي ضميرن جا روپ اڄ ڪالهه به لاڙيءَ ۾ ملن ٿا. شاهه جي ٻوليءَ ۾ حرف — جري ٻهاڙين جو به ضميرن سان گڏ گهڻو استعمال ملي ٿو. اهو اڄ ڪالهه وچولي معياري سنڌيءَ ۾ متروڪ ٿي ويو آهي.

مونهان (مون کان)
آسانهان (اسان کان)
هنان (هن کان)
هنئان (هنن کان)
ڪهاڙٿان (ڪاڏي لاءِ، ڪٿان)

4- عددي صفتون:

شاهه جي ٻوليءَ ۾ عدد ڏيکاريندڙ صفتن جا ڪجهه روپ اڄ ڪالهه عام ٻول چال جي معياري وچولي سنڌيءَ ۾ ڪتب نه ٿا اچن.

هيڪ، ايڪ، ٻيجو، ٽيجو، ڪارهن (ٻارهن).

5- فعل:

شاهه جي سنڌيءَ ۾ ڪيترائي جهونا فعل ملن ٿا جن جو ارتقا- بنياد پراڪرتن ۽ مڌ-ڪال جي ٻارهن آرين ڀاشا جي فعلن ۾ آهي. اڄ ڪالهه وچولي معياري سنڌيءَ ۾ انهن جو واهپو عام طرح ڪونه ٿو لڳي.

گهوا گهوائڻ : ڪاڻ، سن. گهگهه
ويڃڻ : ڳاليائڻ، سن. وچ - يا - آلچ
وڳڻ : وڃڻ، سن. ولگم
ڳڙڻ : ڳالهائڻ، سن. گر

سلاڻ : سارهڻ، سن. شلاگهه
ٻوڙ : ٻولڪڻ، پرا. ٻڪ، سن. ٻش
ٽ جوڻ : جاڻ، پرا. ٻجهه، سن. ٻڌ
ڦيڙ : ڇيڙڻ، ڪيڻ، پرا. ڇڏ، سن. ڇش

هيٺ ڄاڻايل فعلن جا روپ اڄ ڪالهه ٻول چال جي وچولي سنڌيءَ ۾ عام طرح ڪتب ڪين ٿا اچن:

اُٺو چڙهيو (س. اُٿ)، اُٻٽو ٻيٺو، اُگٽو اُڪريو، اُلٽو لٿو، سٽو ٻڌو (سن. شرت)، نٽو ٻڌو (سن. الڌ)، ڀڄٽو ڀڳو، نڳٽو نڪتو، (سن. نرگت) وانءُ واءُ، وڃ (سن. وا).

ٿام ڌاڻن جو استعمال جيڪو شاهه جي ٻوليءَ ۾ ملي ٿو، سو هاڻوڪي سنڌيءَ ۾ گهٽجي ويو آهي.

آڇاڻڻ ('آڇو' مان ٺهيل)
سپڄڻ (سپ مان نڪتل)
ٻهاڻڻ (ٻهه، سن. ٻهت)

'هجڻ' فعل جو ٻيو روپ 'هئڻ' به آهي. هاڻوڪي سنڌيءَ ۾ فقط پهرئين روپ مان ٺهيل ٻين روپن جو استعمال ٿئي ٿو. مثال طور: هجان، هجون وغيره. پر شاهه جي ڪلام ۾ 'هئڻ' مان ٺهيل روپن جو استعمال عام آهي. جيئن ته – هئان، هئون، هئين، هئو، هئي، هئن (صيغي مضارع ۾ روپ)؛ هوءَ (صيغو امر)، هوئيج (صيغو امر لياڪي).

شاهه مرڪب فعلن جو استعمال به سهڻي نموني سان ڪيو آهي –
پڙهيو پڙهڻ : (پڙهيو ٿا پڙهن، ڪڙهن ڪين مطلوب ۾)
آئي آراڻڻ :
نباهي نيڻ :

٦- پڇاڙين جي روپ ۾ ضميرن جو استعمال

شاهه جي سنڌيءَ ۾ پڇاڙين جي روپ ۾ ضميرن جو استعمال گهڻو ملي ٿو. پر هاڻوڪي سنڌيءَ ۾ اهو واهپو رهيو ٿو گهٽجي. اهڙا ڪجهه روپ ته هاڻي بلڪل ڪتب ڪين ٿا اچن.

اسم: ماس (ماڻس) :
اوتارن (اُھن جا اوتارا)
ميھاروم (مھيڙو مھار)
فعل: سيم (مون ڏٺا)
مڙنوون (اسان کي مڙن)
آھم (آئُم)
سلڪم (سليم)
سترياء (توسان گڏ سڃي)
ڀڄڻوسون (اسان کي ڀڄڻو)
ڀيتوء (ڀڄڻ)
ڊيلياس (ڊيليس، ڊيلي ويس)
حرف جر: سنڌوم (سنڌم، مھڙو)
سنڌ وء (سنڌم، تھڙو)
ڪٽم (مونکي)
ڪٽس (ھن کي)
سيڻان (ھنن سان)

٧- اڻ ڦرندڙ لفظ:

شاھ جي سنڌيءَ ۾ ڪجھ اڻ ڦرندڙ لفظ (अव्यय) اھڙا آھن جن جو استعمال ھاڻي گھٽجي ويو آھي يا بلڪل بند ٿي ويو آھي:

ضرف: جيڪس (شايد)
ڪر (جيڪر)
اوڙڪ (آخر ۾)
مھند (شروع ۾)
ياڻھم (ٻھڙو ڀاڱ)
ھيوم (ھن ريت)
آڳھم (اڳ ۾ ڀيريائون)

پڳان (پنيان)
پوچ (گهٽو)
ڏکٽي (پوريءَ طرح)
ڏوءِ (اُنهن هوندي به)
ڏوچي (پڪ ئي پڪ)
سيٽ (سڀ هنڌ)

حرف جر: کنا (کان، وٽان)
گري، ڳر (ڏانهن، ساڻ)
ملاءِ (کان)

حرف جملو: پر، پي (به سن، آپ)
جيلاهہ، جيلان، جيلهان (چاڪاڻ ته)
تيلهان، تيلاءِ (انهن ڪري)
مڇڻ (مٿان)

حرف ندا: مر/وُر
هيهات (هاءِ، افسوس)
لو (اڙي ڏسو)
مان (شال)
آلو (شاباس)
وو (هاهِ)
بر بر (هاءِ افسوس)
پوڻ (لعنت هجيئي)

عبارت جي لحاظ کان ٻوليءَ جون خاصيتون

شاهہ لطيف اُنهيءَ زماني جو شاعر آهي جڏهن سنڌ ۾ فارسي زبان جو گهڻو زور هئو. اُها حاڪمن جي درباري ٻولي هئي. اِنهيءَ ڪري ڪيترا ماڻهو فارسي پڙهڻ ۾ فخر وٺندا هئا. اِنهيءَ علم ڪري ڪين سرڪار ۾ وڏن عهدن لاءِ رسڻ جو وجهہ ملندو هو. فارسيءَ 'گهوڙي چاڙهسي'. جيڪڏهن ڪو شخص فارسي پڙهڻ بعد

۽ سرڪار ۾ ڪو وڏو عهدو حاصل نه ڪري سگهندو هو، نه عام ماڻهو ڏاڍيان آگرا ٿي
ڏسندا هئا. چي: "پڙهي فارسي، وڪڻي ڪڻ تيل؛ ڏسو هي قسمت جو کيل." انهيءَ
زماني ۾ سنڌ ۾ مسلمانن جي حڪومت هئي، جنهن ڪري مذهبي خيال کان عربيءَ
کي به گهڻي اهميت هئي. اهڙي ماحول ۾ سنڌيءَ کي اڀرندڙ ٻولين جي ٻولي
ليکيو ويندو هو. انهيءَ دؤر ۾ شاهه عبداللطيف پنهنجي مادري زبان سنڌيءَ کي
اپنائي، انهيءَ لاءِ پنهنجي محبت جو اظهار ڪيو. انهيءَ ۾ شڪ نه آهي ته ڪالهوڙن
اڳ قاضي قادن (1463-1551)، شاهه عبدالڪريم (1537-1622)؛ لطف الله قادري
(1611-1679)؛ شاهه عنايت (1625-1713) ۽ اهڙن ڪن شاعرن به سنڌيءَ ۾ شعر چيو
آهي. ڀر سنڌي ٻوليءَ کي شاعراڻي اظهار جو زوردار وسيلو بڻائڻ، ۽ سنڌس لساني
قوت لوڙي اکت شبد-ڀنڊار جي عوام کي شناس ڪرائڻ جو جس شاهه لطيف کي ئي
آهي. شاهه لطيف جي ڪلام جون عبارت يا شيليءَ جي خيال کان به گهڻيون خوبيون
آهن، جن مان مکيه خاصيتن تي هتي روشني وجهجي ٿي.

شبد-ڀنڊار جي لحاظ کان شاهه لطيف جي ٻولي گهڻي وسيع آهي. سندس
ڪلام ۾ آيل ڪل لفظن جي ڳڻپ ۽ وضاحت اجا تائين ڪانه ڪئي وئي آهي.
ڪن عالمن جو لکڻيو آهي ته منجهس اٽڪل ٻارهن هزار جدا جدا لفظن جو استعمال
ٿيو آهي. مرزا قليچ بيگ "لغات لطيفي" نالي سان 1913 ۾ شاهه جي ڪلام ۾ آيل
ڏکين لفظن جي ڊڪشنري تيار ڪري ڇپائي. ان ۾ اٽڪل ساڍا ست هزار اوکا لفظ
معنيٰ سميت ڏنل آهن. شاهه لطيف مضمون جي لحاظ کان نهايت موزون لفظ چونڊي
انهن جو جوڳو استعمال ڪيو آهي. مثال طور، خدا لاءِ سندس جدا جدا وصفن
مطابق گهڻيئي نالا ملن ٿا. شاهه جي ڪلام ۾ ئي چاليهن کان مٿي نالا ڪتب آيا آهن،
جيئن ته: الله، قادر، رحيم، رازق، رب، ڪريم، ڪارڻي، ستار، جلال وغيره.
ساڳيءَ طرح جانورن جا به سندن عمر ۽ حالت مطابق سنڌيءَ ۾ جدا جدا لفظ آهن.
شاعر کي اهڙن لفظن جي ٻوليءَ پت جاڻ آهي، هر اٺ لاءِ ئي ڪيترا لفظ ڪم آندا
آهن- مثال طور، ٻوٺو، اوڏو، لوڏو؛ چانگو، ڪرهو، ليرو؛ ميو وغيره. پهلوان لاءِ
شاهه جي ڪلام ۾ ڪتب آيل لفظن مان ڪجهه هن ريت آهن- بهادر، وريام، وير،
جوڌو، جنگجو، جهونجهارو، ڪڪمارو. ڪاره يا ميدان جي جدا جدا حالتن لاءِ جيڪي نالا ملن
ٿا، تن جا مثال آهن- سوڻا (تازي ويانل)؛ ڪتر (ڪير ڏيڻ مهل کيٽو ڪندڙ)

ڦندي (جنهن ڪير ڏيڻ بند ڪيو آهي)؛ روڏي (لڏين سڱن واري)؛ ڪنڍي (وريل سڱن واري).

شاهه جي ڪلام جي اها خاصيت به آهي ته هن خيال توڙي شاعراڻي فن جي لحاظ کان پاڻ کي فارسي شعر جي روايتن کان آجو رکيو آهي. جيئن غزل، قصيدي، رباعيءَ وغيره کان دوهن، سورٺن، وائين ۽ ڪافين وڌيڪ پياريون آهن. هن دوهن، سورٺن جي روپ کي ملائي شعر جا نوان فارم به ايجاد ڪيا آهن. حقيقت ۾ ڏٺو وڃي ته صوفي سنتن - درويشن جي شعر ۾ ڇندن جي ماترائن يا ورڻن جي ڳڻپ جي ڪا به پابندي نه هوندي آهي. هنن جي وائي ته سندن اُمنگن جو ۽ جذبات جو پاڻمرادو ڦٽي نڪرندڙ قدرتي چشمو آهي. اُنهيءَ جو آڌار بحر - وزن يا ماترائن ۽ اکرن جي ڳڻپ بدران سنگيت آهي. اُنهيءَ جي سر تال ۽ لئه تي ئي هنن جي وائي ٻڌل آهي. شاهه جو شعر به سنڌ ۾ مروج لوڪ - سنگيت تي ٻڌل آهي. اُنهيءَ کي ڳائڻ جو ڍنگ به نرالو آهي؛ جيڪو شاهه لطيف پاڻ ۽ سندس ڳائيندڙ فقيرن وڪست ڪيو آهي. ڀٽ شاهه تي اڄ ڪالهه به شاهه جو ڪلام يڪتاري ۽ ٽن ڪن سازن جي سُرَ ۽ لئه تي مخصوص ڍنگ سان ڳايو ويندو آهي.

شاهه لطيف جي ڪلام ۾ گهڻن ئي الڪارن جو موزون ۽ سڀاويڪ استعمال ٿيو آهي. انهن ۾ به خاص ڪري انوپراس الڪار گهڻو ملي ٿو. انوپراس جو آڌار شبدن جي چونڊ تي آهي، جنهن ۾ گهربل سُر ۽ ويجهن لفظن ۾ مقرر جڳهين تي ڪتب اچن ٿا. اهڙن لفظن جي چونڊ ڪري ڪين جوڙن هنڌن تي گهربل معنيٰ ڏيڻ لاءِ استعمال ڪرڻ، ڏيکاري ٿو ته شاهه لطيف کي ٻوليءَ تي ڪيترو نه ضابطو آهي. پيو ته اُنهيءَ مان سندس ٻوليءَ بابت وسيع گيان جي به ڄاڻ ملي ٿي. شعر ۾ ڪهڙن ۽ اڻوڻندڙ لفظن توڙي آوازن کي عام طرح استعمال نه ڪيو ويندو آهي. اُنهيءَ مان ڪاويه ۾ رس جي هاڃي ٿيندي آهي. پر شاهه لطيف ته اهڙن آوازن ۽ لفظن جو گهربل معنيٰ کي ڏيڻ لاءِ ۽ گهربل عڪس ڪڍي ڇڏڻ لاءِ استعمال ڪري پاڻ منجهن اظهار جي اڻٿين طاقت ٿو پيدا ڪري. ڪجهه مثال ڏسو:

1- ٽڙ ٽڪر ٽار گهڙڻ، اُٺ ڪاٺيارن ڪم،
ڏهه ڏهه ٻيرا ڏينهن ۾، ڏي ڏورانا ڏم،
عقل مت شرم، ٿيئي ليهه لهوڙا.

”ڙ، ڦ، ڻ“ ڏوليون چاهي ڪنن لاءِ اڻوڻندڙ ۽ ڪوراڻ سمجهيون وينديون آهن، پر هتي ڳهرائي معنيٰ ۽ عڪس ڏيڻ لاءِ انهن جو استعمال ڀاڻ موزون ڄاڻجي پيو آهي.

2- ٻولا! ڪچاڙلا، ٻولاڙو ٻوڏ جڳين؟

3- ڪکيءَ ڦاڻيون ڪارڻيون، ڇپڙي ڦاٽا ڇپ.

ساڳيءَ طرح، ڪکي، ڇپڙي، ٻوڏ وغيره لفظ عام طرح مڪروهه ليکيا ويندا آهن. شعر ۾ سندن استعمال رس جي هاڃي ڪندو آهي. اهائي حالت ”ڦاٽو“ جي آهي، جيڪو گهڻو ڪري گند وغيره سان لڳندو آهي. پر هتي شاهه مهاڻين جي ڏپ وارن ڪارڻ ۽ ڇپڻ سان انهيءَ لفظ جو بلڪل سهڻو استعمال ڪيو آهي. شاعر نه انهيءَ جو انهن جاين سان به استعمال ڪري ٿو، جتي ٻرانهم رهي هليو ويو آهي.

”ٻسيو هڏ، ٻچڙي هڏڙو، اهي جيئڻ هاڻا.“

اکڻا ۽ (Denotation) ۽ وينجنا (Suggestion) جي طاقت سان ڀرپور لفظن جي چونڊ ڪري انهن جو موزون هنڌن تي استعمال ڪرڻ به شاهه جي شعر جي خاصيت آهي. سنسڪرت جي ڪاويه-آچارين اهڙن شبدن جي شعر ۾ استعمال ۽ ڏوانِي (Suggestion) سان ڀرپور ڪاويه کي اعليٰ درجي جي رچنا ليکيو آهي. ڀرانهڪن يا علامتن (Symbols) جي روپ ۾ لفظن جو استعمال به شاهه جي شعر ۾ جاءِ بجاءِ نظر اچي ٿو مثال طور، ”سر ڪنڀات“ ۾ ”اُٺ“ انهيءَ اسلوب من جو ڀرليڪ آهي، جيڪو دليري حرص-هواس ۾ ڦاسي صحيح راهه تان ٿڙڪي وڃي ٿو. ٻئي طرف ”هنج“ ذريعي سنتن ۽ ڪامل پرشن ڏانهن اشارو ڪيو ويو آهي. ڏاو وڃي ته شاهه جي رسالي ۾ اهڙا 'سر' مشڪل ملندا، جن ۾ رهسيوادي ڀرليڪن وارا ڪجهه لفظ نه هوندا. سندس لوڪ ڪهاڻين ۾ به شاهه جو لڌ اڪثر ڪٿي، سندن ڪردارن جو آڌار وٺي، انهن تي تمثيلن جو بنياد رکيو آهي. ان رستي هن پنهنجن روحاني انڀون جو اظهار ڪيو آهي:—

ٻڌي جان ٻاڻ ۾، ڪيم روح رهاڻ،
ته اکو ڏونگر ڏيهه ۾، اڪا ڪيچن ڪاڻ،
پنهو ليس ڀاڻ، سسئي، اسا سور هٿا.

هتي سسئي طالب آهي ته پنهو مطلوب آهي. روحاني راهه ۾ سسئي آتما آهي ته پنهو پرماتما آهي. ساڳيءَ طرح، ”سر مومل راڻو“ ۾ مومل کي آخر ۾ اهڙو

ٿي ٿو ته راڻو (يعني پرماتما) جنهن کي حاصل ڪرڻ لاءِ هوءَ ٻَڪي رهي آهي، سو ته سندس اندر ۾ ئي آهي.

ڪيڏاهن ڪاهيان ڪرهو؟ چوڏس چاڙهو،
منجهي ڪاڪ ڪڪوري، منجهي لاڙهو،
راڻو ۽ راڻو، ريءَ راڻي ٻئو نساهه ڪو.

شاهه عبداللطيف جو ڪلام ڪانئس پوءِ ٻين گهڻن شاعرن لاءِ پريرڻا جو ڪارڻ رهيو آهي. سنڌيءَ ۾ گهڻيئي شاعر ۽ لکڻ وارا شاهه جي ٻوليءَ ۽ شاعراڻي فن کي اپنائي، انهن جو پنهنجيءَ رچنا ۾ استعمال ڪندا آهن.

وڌيڪ کوجنا جي ضرورت:-

شاهه جي ٻوليءَ ۽ عبارت جي گهري اڀياس ڪرڻ لاءِ هيٺين ڳالهين ضروري آهن- (1) اڳاڻن قلمي نسخن ۽ ڇاپن کي گهڻي ۾ گهڻي انداز ۾ گڏ ڪري انهن جو تقابلي اڀياس ڪرڻ ۽ تنقيدي نگاهه سان شاهه جي ڪلام جو هڪ معياري متن تيار ڪرڻ (2) شاهه جي ڪلام ۾ آيل مڙني لفظن جو جدا جدا هنڌن تي ٿيل استعمال جاچي هڪ Concord تيار ڪرڻ (3) شاهه جي ڪلام جو وڳيڙي ڪوش (Etymological Dictionary) تيار ڪرڻ، جنهن ۾ درج ڪيل لفظن جي ٻين ٻولين ۾ ساڳئي مول مان نڪتل لفظن (Cognates) سان ڀيٽ به ڪيل هجي. (4) ڪلام ۾ آيل لفظن جي سڌن مول ڀاشا جي آڌار تي ورهاست ڪرڻ (عربي، فارسي، بلوچي، سنسڪرت مان نڪتل تتسم، تدڀو روپ، ديشي لفظ وغيره) ۽ هر هڪ لفظ ڪيترا دفعا استعمال ٿيو آهي انهيءَ جي ڳڻپ درج ڪرڻ (Frequency Counting). (5) ڪلام ۾ آيل مڙني شعرن جي انڊيڪس تيار ڪرڻ. (6) لساني نڪتي جي لحاظ کان شاهه جي ٻوليءَ جو تاريخي ۽ تقابلي (Historical & Comparative) وياڪرڻ تيار ڪرڻ.
اها خوشيءَ جي ڳالهه آهي ته سنڌ ۾ ڪي عالم هتي ڄاڻايل وشين مان ڪن جي باري ۾ تحقيقي اڀياس ڪري رهيا آهن. □

D-127, Vivek Vihar, DELHI-110032.

سنڌي لوڪ - ساهتيہ ۾ تواريخي پس منظر

□ ڊاڪٽر نارائڻ ڀارتي

لوڪ - ساهتيہ ۾ اتهاس يا تواريخ جو اڻ انداز ذخيرو ڀريو پيو آهي. جنهن جي اڀياس ۽ کوج سان اسان پنهنجو تواريخي خزانو ڀري سگهون ٿا.

لوڪ - ڪهاڻين ۾ نہ اتهاس يا تواريخ جيترو اعتماد لائق اولهو آهي، جنهنڪي روشنيءَ ۾ آڻڻ سان تواريخ جا ورق اٿلي سگهن ٿا ۽ تواريخ جون ڇڙوڇڙ ٿيل ڪڙيون جوڙي هڪ سلسليوار زنجير ٺاهي سگهجي ٿي. مثال طور:

اتر هندستان ۾ گوپيچند جي ڪٿا ڪافي پرسڌ آهي. ڪيترن ڏينهن تائين نہ ماڻهن ان گوپيچند جي ڪٿا کي غير اتهاسڪ ٿي سمجهيو ۽ ان (ڪهاڻي) کي ڪويءَ جي اڃي ڪلپنا ٿي ڀانيو. پر ڊاڪٽر گريئرسن لوڪ ڪهاڻين ۽ لوڪ گيتن ۾ ملندڙ نشانن جي آڌار تي اهو ثابت ڪيو آهي تہ هي گوپيچند ڪو ڪالپنڪ هيرو نہ، هڪ تواريخي شخص ٿي گذريو. (1)

ڊاڪٽر گريئرسن، گوپيچند جي اولاس - آستان جو پتو لڳائي ان جي سمبنڌ ۾ ڪيترين ئي تواريخي حقيقتون ظاهر ڪيون آهن.

نہ فقط اهي پر لوڪ ساهتيہ ۾ سوين، هزارين ڪيتريون ڪهاڻيون موجود آهن، جن جو آڌار ڪلپنا تي نہ پر تواريخ آهي، اتهاس آهي.

اها حقيقت آهي تہ ان درجي جي ڪهاڻين ۾ اتهاسڪ سچ پوريءَ طرح ظاهر نہ آهي، پر تواريخي سچ ڪنهن ڪهاڻي لوڪ ڪهاڻي/لوڪ گيت جو روپ ورتو آهي. اهڙي درجي جي ڪهاڻين ۾ ڏوڏي سومرو، ڀاسلو ۽ ڀڳواس وغيره مهاڀارت جهڙيون ڪهاڻيون بہ اچي ٿيون وڃن.

---

1. ڊاڪٽر گريئرسن جو جرنل آف دي ايشياٽڪ سوسائٽي آف بنگال. ڀاڱو ايل جو ڙون، سن 1885ع ڀاڱو پهريون. صفحو 35.

اسان جي سنڌيءَ ۾ اهڙيون ايڪ ڪهاڻيون آهن جن جو پس منظر تاريخي آهي. ڄام لاکو - راءِ ڏياچ - غلام محمد ڪلهوڙي جو جنم، ڪنهن جي قبر وغيره اهڙي ئي قسم جون ڪهاڻيون آهن.

جڏهن زماني ۾ تعليم جو ايترو ڦهلاءُ ڪونه هو، ڪهاڻيون ۽ گيت ماڻهو هردم، جا جڏهن امنگ، ان وقت جي سماج ۾ هلندڙ رهنديون رسمون ڪٿي هڪ زبان ٻئي زبان لئي آيون ۽ ٻوءِ اهي ڦهليون، ٽڪريون، جدا جدا روپ وٺنديون اڄ سوڌو قائم رهيون آهن. ليڪن انهن جي پس منظر ۾ نه اهي ئي حقيقتون موجود آهن، جيڪي ڪٿي هو اڄ سوڌو قائم آهي.

ڪن ڪن هنڌن تي نه لوڪ گيتن جا ڪي نشان ملندا آهن، جنهن آثار جي کوج ڪرڻ سان هڪ پوري ڪهاڻي ملندي آهي ۽ ان ڪهاڻي جي پٺيان هوندو آهي - اتهاسڪ سچ.

”ٻيءَ ٻڪرين ٻارڙي،
ڏي ڙي دودا ڏي.
نه نه داهين علاوالدين ڏي،
رهندس آڳري،
ڪتڪ ڪاروبار ڪري،
ونندس راڄ ٻيءَ جو.“

اهڙيون هڪ لوڪ گيت، جو سنڌ ۾ فقير ۽ منگڻهار سرندي تي ڳائيندا هئا. هن گيت ۾ علاوالدين جو نالو تو اچي. اهڙي قسم جو بيت شاهه صاحب ۾ پڻ آهي ۽ ان ۾ ڏنگ ڪارڻ آهي ته علاوالدين آيو آهي.

”علاوالدين آيو، ڪٽڪ چڙهي چڱير،
ڪڏهين ڪين هٽندو، ڪارڻ جهليندو ڪير.
سومرن سان ڪٽڪ، اڙي ڪئو اٿ پير،
هو مهاڻين مير، پسر مستوارن مارئو.“

(سر ملاول 1. ص. 13)

هاڻ هن ان بيتن جي پس منظر جي کوج ڪبي ته ڪهاڻي معلوم ٿي ويندي. بيتن روپي ڪڙيون ملائبيون ته ڪهاڻي روپي هڪ زنجير ٿي پوندي. اهو هيئن:-

انڪل ٻارهين صدي ڌاري سومرن جي صاحبي ۾ جو ٻيو بادشاهه ٻولڪر سنڌ تي راڄ ڪندو هو، هن پنهنجي ڌاڙي ٻولي ۾ سان شادي ڪئي هئي. هڪ ڏينهن شڪار ڪرڻ ويو ته هڪ لهار ليمڪري ڏٺائين ان جي حسن تي مست ٿي هن لهارڻ سان شادي ڪئي.

ٻولڪر بادشاهه کي ٻنهي زالن مان دودي نالي پٽ ۽ ڏاکڻي نالي ڌيءَ ڄائي ۽ لهارڻ زال مان چنيسر نالي پٽ، چنيسر وڏو هو. (1)

ٻولڪر جي مرڻ پڄاڻان سوال اچي اٿيو ته حڪومت جون واڳون ڪنهنجي هٿ ۾. هڪڙا چون ته ملڪ جو مالڪ ٿئي دودو. هو سومري خاندان مان آهي. ٻيا چون ته نه، راڄ ملي چنيسر کي، هو مرائي (وڏو پٽ) آهي ۽ راڄ جو حقدار وڏو ئي ٿيندو آهي. آخر دودي پاڻ ئي چيو ته، مان وڏي ڀاءُ جي ڪري ملڪ جون واڳون چنيسر جي حوالي ٿو ڪريان. تڏهن امير امرائن چنيسر کي ڪوٺيو. جي:

"وڃ پڄاڻان پيءُ جي،
آءُ چنيسر آءِ.

پاڳ سنڀالـــو پنهنجو،
اوڪي اچي چڙهو ماءِ."

چنيسر چيو ته، اوهان ليسنائن تياري ڪريو ته مان امڙ کان پڇي اچان ته، راڄ وٺان يا نه، چنيسر ويو ماءُ کان پڇڻ:-

ان بابت هڪ بيت آهي ته:

"اوهان سڀو ڪريو سپاهه جو،
ته مان گهمي اچان گهرائـــون،
وڏي جا ورهين جي،
پڇي اچان تهين مـــاءُ،
جيڪا ڏئي هوءَ راءِ،
سا قبول ڪريان اکين سان"

1. ڪن تاريخ اوسن جو چوڻ آهي ته، اهو چنيسر ۽ دودو (ٽئي) آهي ڀيرون دودو، ڪرح جي ضرورت آهي.

هن جي وڃڻ بعد اميرن دودي تي زور آڻي راڄ جون واڳون دودي جي حوالي ڪيون. چنيسر کي جڏهن اهو معلوم ٿيو تڏهن غصي ٿي دودي کي چوائي موڪليائين ته:

"ٻيءَ ڀاڄائن ڀاڄڙي،
ڏي ڙي دودا ڏي،
نه ته داهين علاوالدين ڏي،
ويندس آڳري،
ڪٽڪ ڪاروليار ڪري،
وٺندس راڄ ٻيءَ جو."

دودي جي انڪاري جواب ڏيڻ تي چنيسر علاوالدين وٽ داهين ويو ۽ علاوالدين سنڌ تي ڪاه ڪري دودي کي جيتيو.

ان ويڙهه ۾ دودي محل جي زالن کي ڪڇ جي بادشاهه ابڙي جي اجهي ۾ موڪليو هو.

"سرٽين جي لمڪ لهه،
سام ڪٺي سردار،
جي آيون ابڙي جي آڌار،
سي سؤ لڳ نه ڏيندو سومراڻيون."
(سر بلاول 1. بيت 14)

"ابڙو وڏ وڙو، سوڙو سمو سولهه سپرين،
تنهن در سڀ اچن، ڪنڌ نه ڪيي ڪڇ ڏٺي."
(سر بلاول 1. بيت 18)

پر بادشاهي لشڪر سومرن کي جيتي ابڙي سمي تي ڪاهيو. سمو خوب وڙهيو پر ايمت جنگ ۾ مارجي ويو.

"چون ٿا ته جڏهن سومراڻين کي ڏاڍن سمي اجهي هيٺ ٿي آيون تڏهن انهن مان کي پاڪدامن نيگراڻين پنهنجي ڪافلي ڪان ڇڏي جدا ٿي شاهي دوچ جي چڏي ۾ اچي ڦاتيون ۽ خدا ڏانهن متوجهه ٿيون. جڏهن فوج

ڪين پڪڙڻ لاءِ وڃڻو پيئي. تڏهن اهي پاڪدامن بيگناهون ٻچڙن جو آسرو لاهي قادر ڪارساز جي درگاهه ۾ پاڙائي، ولي الله جملن ڏاڍهن پڇيون. قضا الاهي اهو جبل ڦاٽي پيو ۽ الهن ٻرڏي - ولدان کي، جن ڪڏهن به ڪنهن غير جو منهن نه ڏٺو هو لشڪر جي هٿ کان بچائي پنهنجي اندر ۾ جاءِ ڏني، سندن چادرون جون ڪنهيون، عبرت ۽ يادگار واسطي ٻاهر رهجي ويئون. اها جاءِ اڄوڪي وقت کان ولي اج تائين مائٽن لاءِ زيارت گاهه آهي. (1)

”ڪيچ ڏانهن ويندي (سنڌ کان) اج ۽ مائٽن ۾ سيٽن جو اهو اسان ڏسڻ ۾ ايندو. (2) هن ۾ جبل جي اندران زمين ڦاٽي پئي ڏيکارئل آهي. پنج (ڪيچ) ۾ پڌاڻاڻون ٿي ته اهو سيٽن جو ان شهر کان ڪجهه ميلن جي مفاصلي تي موجود آهي.

هن لکڻ ليکڪ ۾ مون هي مختصر احوال بيان ڪيو آهي. هونءَ سنڌيءَ جي ڪيترن ليکڪ - ڪيترن لوڪ ڪهاڻي مان سنڌ جي تواريخ جي ڄاڻ ملي ٿي. انهن حقيقتن کي روشنيءَ ۾ آڻڻ لاءِ ڪيئي کوج ۽ کوج لاءِ گهرجي سمجهه ساڌنا ۽ لگن.

56. III Floor, Hira Coop Housing Society, Ulhasnagar-421003

1. اعظم الڪرام صفحو 120.   2. جنن السند صفحو 326.

o o o o o o o o

”سنڌيءَ ۾ ادبي مقالن جو قحط آهي ڇاڪاڻ ته انهن جي رچنا ۾ گهڻي ڄاڻ ڪانسواءِ ذهني رسمدگي ۽ فني لياقت جي ضرورت آهي. مقالہ اوليءَ جي اصلي مراد آهي ته گهڻي کي ٿوري ۾ سمائجي. انجي شروعات ٿي مشغول مداري ڪئي. جيڪڏهن ڪو هڪ هزار صفحن جو مقالو هڪ سؤ صفحن ۾ سمائي ته ڪامياب مقالہ اوليس چئبو. مضمون جو دائرو ايڏو موڪرو ناهي. ڪنهن ليهارو صفحا لکيا ته چئبو ليو. اڪثر مضمون السڪان گهڻو گهٽ ليں ٿا.“

– تيرٿ بسنت

اسين سکون جن کي ....

تيرٿ سباڻي

شاهه عبداللطيف جون هي سٽون سڌيون دل تي لهي آيون اٿم:

"اسين سکون جن کي، سي تان اسين پاڻ،
هاڻ وچ ڪمان، سڌي سڃاڻ سڄڻان."

مطلب ته اسين جن لاءِ سکون ٿا، سي اسين پاڻ آهيون.

انسان هن وشال جڳت ۾ پاڻکي اڪيلو پيو سمجهي. اها جدائيءَ جي احساس جي جڙ ئي کيس دکي ڪري. پر جڏهن انڀو ۽ آزمودي سان هن جي اندران اک کلي ٿي، تڏهن هن کي هڪڙائيءَ جو احساس ٿو ٿئي. نه صرف سڀني جيون سان پر سڄي وشو سان.

سسئي چوي ٿي:

"پنهنجي جان پاڻ ۾، ڪير روح رهاڻ،
نه ڪو ڏونگر ڏاهه ۾، نڪا ڪيچين ڪاڻ،
پنهون ٿيس پاڻ، سسئيءَ تان سور هٽيا."

جيستائين پاڻکي سسئي ڀنڀور ويٺي پئي سمجهيو تيستائين ورهه جي واديءَ جا سور ۽ سختيون پئي سٺيون. هڪ پيرو ڪيان ڇڪيو ڪلهو نه سڄيءَ سوجهي سان سر تي وڌس. ڏکيا ڏونگر ڪر تي ورا ۽ پاڻ ۽ پنهون ۾ جو سنڌ هو، سو غائب ٿي ويو- پنهو ٿيس پاڻ.

شخصي جيون ۾ پڻ جن لاءِ اسين سکون ٿا، سي اسين پاڻ ئي آهيون. جڏهن انسان لاءِ جڏهن انسانکي سک ۽ سنتوش ٿئي ٿو، اڪير ۽ اڪنڊ ٿئي ٿي، پريم جو پيچ پڪي وڃي ٿو، قرب جي ڳنڍ پڪي ٿئي، تڏهن ساٿس سمک ٿي

روح رهاڻ ڪرڻ جي ابتدا اُتان ٿئي ٿي، سندس جدائيءَ ۾ تڙپون ٿا، وياڪل ٿيون ٿا، سندس اوڏو اچڻ لاءِ واجهه وجهون ٿا. پر جڏهن ڳوڙهو واڇار ڪريون ٿا، ته اهڙو ٿئي ٿو ته هو ۽ اسان هڪ ئي روپ آهيون. اسان ٻنهي ۾ ساڳي ئي آتما پرڪاشمان آهي.

جنهن پنهنجي اندر سان اورون اوريون، پاڻ سڃاتو آهي، تنهنکي احساس ٿئي ٿو ته جنهن لاءِ هو سڪي پيو، سو هو پاڻ آهي - جنهن پاڻ سڃاتو تنهن ڄڻ پنهنجو پريتم سڃاتو.

شاهه صاحب فرمايو آهي :

"اندر آئينو ڪري، ان ۾ سو ڏسج،
الهيءَ راهه رسج، ته مشاهدو ماڻين."

دل کي آرسيءَ وانگر اُجل ڪري، اندر ۾ پرينءَ جو درشن ڪر.

سچل سرمست به چيو آهي :

"پاڻ وڃائي پاڻ، ڳولهي لهج پاڻ،
پاڻ منجهان ئي پاڻ کي، پوندي جاڻ سڃاڻ."

مطلب ته جان ٿي مون پنهنجي اندر ۾ جهاتي پاتي، پنهنجي روح سان رهاڻ ڪئي، تان ٿي ڏسڻ ۾ آيم ته جهان ۾ اڪو جبل آهي ته وري مولڪي ڪيچن جسي ڪا غرض آهي. جيسين سسئي هيس، تيسين پاڻ کي الڳ پئي پاتم، تيسين ڪشٽ سٺم، پر جڏهن پنهنجي هستي کي وساري ڇڏيم، تڏهن خود پنهون ٿيس.

سسئيءَ ڪيترا سور سٺا، پنهنجي پنهل خاطر ڪيچ ڏانهن ڪاهيندي، ڏونگر ڏوريا، ٽڪر ٽاڪيا، پهاڙن جا پنڌ ڪيا، پيرن ۾ ڦلڙا پئجي ويس. آخر سوجهه ٻوجهه آيس. چيائين :

"وهم وسايس، ڪانه پنهون آئون پاڻ هئس،
پاڻ وڃايم پاڻهنجو، پئي پريان جي پاس."

چي: پرم ٿي پلاڻم ته ته پنهون مان پاڻ هيس، پرينءَ جي پير ۾ وڃائي پنهنجي خودي وڃايم.

پئي هند سسئي چئي ٿي !

"ٿي مون تان ٿڪ، پنهون ٿيس پاڻهين،
اٿڪ ۽ پڙدو لٿو ته پنهون ٿيس پاڻهين".

ٻڌائي ٿو ته سسئي کي آگاهه ڪيو:

”هوت لڏيندي هيج ۾، اچڻ ڪيو [illegible] ؟
هوت لڏيندي هيج ۾، اچڻ ڪيو [illegible] ؟
[illegible] لڏيندي هيج (الدر) ۾ لي آهي. [illegible] [illegible]
[illegible] لاءِ سگهن.

”[illegible] ليلا [illegible] [illegible] [illegible]“
[illegible] الدر ۾ [illegible] لڏيندي [illegible] آسمان [illegible]
سسئي چوي ٿي:

”سب ۾ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]“
[illegible] سب ۾ [illegible] آهي. [illegible]
[illegible] ۾ شاعر صاحب [illegible] آهي:

”ساهڙ [illegible] [illegible] [illegible]
آهي [illegible] [illegible] [illegible]“
[illegible] ساهڙ آهي، [illegible] آهي. [illegible]
اسرار آهي.

”[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]“
آهي دلبر جدا نه [illegible] دل ۾ [illegible] آهي.
مجنون ليلا [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] احساس [illegible]

”ليلا ليلا [illegible] [illegible]
ليلا [illegible] [illegible]“
[illegible] سالڪ [illegible] آهي:
محبوب [illegible] نس [illegible] ۾ معشوق [illegible] نس [illegible]
[illegible] ۾ [illegible] آهي:

"من از شرم، از من شري،
كس نه گويد بعد از اين،
من ديگرم، تو ديگري."

هڪ درويش چيو آهي:

اسين سڀ حق آهيون هر هڪ حق -
جڏاهين ڪرڻ ٻرڪ، لڳائين صاحب سانوڻ،
منصور اناالحق جو نعرو هنيو ته "مان حق آهيان."

صوفي درويش بايزيد هڪ ڀيري خدا جي ياد ۾ اهڙو ته ٻاجهي ويو، جو انهيءَ اندر ۾ ماڻهن کانسواءِ، هڪڙي ڏينهن ۾ ڪولي آيس مستيءَ ۾ ائين چوڻ لڳو "من خدا ام، من خدا ام." مان خدا آهيان، مان خدا آهيان. وري چيائين: "سبحاني ما اعظم شاني". اسلام جي ڳالهائي موٽي، هڪڙو لفظ اعليٰ آهي شان مهمڙو.

سچل سرمست ٻالڪي "اسم رسان جو منصور" سڏيو آهي؟ دو ور ڏاڍي "اناالحق" جو نعرو هنيو آهي:

"عاشق اناالحق، آکيو ٻيو آئين،
هاري عبدالحق، حرف هدايت جي چيو".

30-B/3 Mahatma Gandhi Nagar, Chembur, BOMBAY-400074

o o o o o o o o o o o o o o

"سنڌي ٻوليءَ ۾ مضمون لراسي هڪالهه هڪاٻورهڪي وڌ آهي. ترڄ انگريزي ادامه سان آشنائي سڀ اسانجا لکت اول ته لکيا. انهيءَ ڪري ڪي چارلس لئمب، هزلٽ، ڊڪنسن، چيسٽرٽن، جانسن، اسٽيل، ايڊيسن ۽ ٻين جي گوهر افشانيءَ جي ٻانا هئي. انگريزي جي هر سنڌي جي ذهن جي اُپج ناهي ۽ احساس پنهنجا مٽي پنهنجا جو لهجو آهي. اها هڪڙي اسان ڪري ٿا عام نه ٿيڻ گهرجي. انگريزي انداز تان اڄ سنڌي ٻوليءَ ۾ نثر جو رواج نسبتي ڪري هو. اسان وٽ مضمون اوهين اسان ساهت سان سڃاڻپ جو ڪن آهي."
- ڪيرت ٻاٻاڻي

سنڌي ڀاشا جو بدلجندڙ روپ

□ ڊاڪٽر ستيش روهڙا

تبديلي ۽ ڀاشا

تبديلي ئي قدرت جو اٽل نيم آهي.

قدرت جي هر پدارٿ - جڙ ۽ چيتن ۾ تبديلي اچي ٿي. تبديلي جو اهو قانون انساني سماج جي هر پهلوءَ سان به لاڳو آهي. انسان جو سمورو تهذيبي سرشتو بدلجندو رهي ٿو. ڀاشا، انسان جي تهذيب جو اهم انگ ۽ تهذيبي ڏي-وٺ جو مکيه واهڻ آهي. ان ڪري ڀاشا جو بدلجڻ به اٽل آهي ۽ اُن ۾ ڪو به شڪ ڪونهي ته هر ڪا زنده ڀاشا (زنده ڀاشا يعني عام ورتاءُ ۾ ايندڙ ڀاشا) بدلجندي رهي ٿي.

هر ڪو پدارٿ بدلجي ٿو. ليڪن تبديلي جي رفتار سڀني پدارٿن ۾ هڪجهڙي نٿي ٿئي. ڪن پدارٿن ۾ تبديلي جي رفتار تيز ٿئي ٿي ۽ تبديلي جو مقدار گهڻو ٿئي ٿو. ان ڪري اُن تبديلي کي، تبديلي جي پرڪريا وقت ئي ڏسي يا محسوس ڪري سگهجي ٿو. پر ڪن پدارٿن ۾ تبديلي جي رفتار اهڙي ڌيمي ٿئي ٿي جو اُن ۾ آيل تبديلي چڱو وقت گذرڻ کان پوءِ ئي محسوس ڪري سگهجي ٿي. ڀاشا ۾ ايندڙ تبديلي ٻئي قسم جي آهي. رواجي حالتن ۾ ڀاشا ۾ جيڪا تبديلي ٿئي ٿي، اها اهڙي ۽ ڌيمي رفتار سان ٿئي ٿي. ان ڪري اها تبديلي، تبديلي جي پرڪريا وقت محسوس نٿي ٿئي. چڱو وقت گذرڻ کان پوءِ ئي هڪ وقت جي ڀاشا کان اڳئين وقت جي ڀاشا جو تبديل روپ ڏسي ۽ محسوس ڪري سگهجي ٿو. مثال طور اڄ جي سنڌي ڀاشا جي ڀيٽ اڄ کان سؤ سال اول جي سنڌيءَ سان ڪبي ته اها ڳالهه چٽي ٿي بيهندي ته اڄ جي سنڌي اڄ کان سؤ سال اول جي سنڌيءَ کان تبديل آهي.

ڀاشا ۾ "تبديلي" ۽ "ساڳيائي"* جون شڪتيون گڏو گڏ ڪم ڪنديون رهنديون آهن ۽ اُن سبب ڀاشا جو توازن قائم رهندو آهي. يعني ڀاشا ۾ تبديلي ته ايندي رهندي آهي، ليڪن تبديلي جي رفتار اهڙي ڌيمي رهندي آهي جو هڪ وقت ۾

ڀاشا جو استعمال ڪندڙن جي وچ ۾ ”نه سمجهڻ“ جي حالت پيدا نه ٿيندي آهي.
هيڪڏهن ڪنهن ڀاشا جي ڳالهائيندڙن جو مجموعو ننڍو آهي، مجموعو ڀاڱ
۾ ڳالهائڻ سان جڙيل آهي ۽ اهڙي ڀاشا ڀاشائن سان سنبنڌ گهٽ آهي. وجهڙ آهي ته ان
ڀاشا ۾ تبديل جي رفتار ڍري رهندي. ان جي اُبتڙ جي مجموعو وڏو آهي يا ان
جا ڳالهائيندڙ ٽڙيل - پکڙيل آهن ۽ ٻين جهڙين ڀاشائن سان ڳهاٽي آهي. وجهڙ
آهي ته ان ڀاشا ۾ تبديل جي رفتار تيز رهندي ۽ ان ڀاشا ۾ آيل تبديل کي ڏهاڪن
۾ ئي محسوس ڪري سگهجي. هندستان ۾ ڳالهائي ويندڙ سنڌي ان جو اهڙو مثال
آهي. ورهاڱي کان پوءِ هندستان ۾ آيل سنڌي سڄي هندستان ۾ ٽڙي پکڙي ويا
آهن. سنڌي سنڌين جي وچ ۾ ويچار - سمپرڪ قائم رکڻ لاءِ پورا ۽ پختا ساڌن موجود
ڪونهن. ان کان سواءِ سنڌيءَ جو پهچڻي آس-پاس جي ٻولين، خاص ڪري هندي
سان گهاٽو سمپرڪ آهي. ان سبب ورهاڱي کان پوءِ جي هن چئن ڏهاڪن ۾ سنڌيءَ
۾ آيل تبديل ڏسي ۽ محسوس ڪري سگهجي ٿي.

هن ليکَ جو مقصد، هندستان ۾ ڳالهائي ويندڙ سنڌي ڀاشا ۾ آيل تبديل جي
جاچ جوچ ڪرڻ آهي. جيئن ان جي روشنيءَ ۾ سنڌيءَ جي بدلجندڙ روپ جو ڪجهه
انومان لڳائي سگهجي.

ليکَ جون حدون:

ڪنهن به ڀاشا ۾ آيل تبديل کي جاچڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته ان ڀاشا جي
ڪنهن اسٿر روپ جو انومان ڪجي ۽ وقت جي ڪنهن مقرر نڪتي تي ان جو
روپ مقرر ڪجي، جنهن ان جي حوالي ۾ تبديل جي ڪٿ-ماپ ڪري سگهجي.
سنڌيءَ جي حالت ۾ اهو ڏکيو آهي، جو نه سنڌي هڪ زندهه ڀاشا آهي، جيڪا
لڳاتار بدلجندي رهي ٿي ۽ سنڌيءَ جو اهڙو تاريخي اتهاس موجود ڪونهي جنهن ۾
وقت جي ڪنهن خاص نڪتي تي سنڌيءَ جي رچنا جو احوال ميسر هجي. البت
ورهاڱي کان اول جي لکڻين جي ٻوليءَ جي هاڻوڪين رچنائن جهڙي ٻوليءَ سان
ڀيٽ ڪري ۽ پراڻي پيڙهيءَ جي ڳالهائڻ واري ٻوليءَ جهڙي نئين پيڙهيءَ جهڙي
ٻوليءَ سان ڀيٽ ڪري سنڌيءَ ۾ آيل تبديل کي ڏسي سگهجي ٿو. بدقسمتيءَ سان
ورهاڱي کان پوءِ جي هندستان ۾ ڳالهائي ويندڙ سنڌيءَ جي تبديل سان واسطيدار
ڪا خاص کوج ڪانه ٿي آهي. جنهن ڪري هن پيپر جو آڌار ٺاهي سگهجي ۽ سنڌيءَ
۾ ايندڙ تبديل بابت ڪي اڳڪٿي ڪري سگهجن. ان ڪري موجوده ليکَ ۾ تبديل جي

رڳو رهڻ ۽ لاڙن ڏانهن اشارو ڪيل آهي.

هن ليک ۾ جي مواد جو آڌار گهڻي ڀاڱي لکيل (ڇپيل ۽ اڻ ڇپيل) رچنائون آهن.

ڀاشائي سرشتو ۽ ڀاشائي تبديل

مکيه وشيه تي اچڻ کان اول ڀاشائي سرشتي ۽ ڀاشائي تبديل جي سڀاو کي سمجهڻ ضروري آهي.

ڀاشا هڪ مرڪب سرشتو آهي جنهن ۾ هڪ کان وڌيڪ سرشتا گڏجي ڪم ڪن ٿا. ڀاشا جا مکيه سرشتا آهن- آوازي سرشتو، گرامري سرشتو ۽ معنائي سرشتو. گرامر جي سرشتي کي شبد رچنا ۽ واڪيه رچنا جي اپ سرشتن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. انهن سرشتن کان سواءِ ڀاشا ۾ ڪم ايندڙ شبدن جو ڀنڊار سرشتو ٺهي ٿو. جنهن کي شبداولي چئجي ٿو.

هاڻي جڏهن چئجي ٿو ته ڀاشا ۾ تبديل ٿئي ٿي ته ان جو مطلب اهو ٿي آهي ته ڀاشا جي سموري سرشتي ۾ تبديل ٿئي ٿي يعني ڀاشا جي مڙني سرشتن يا شاخن ۾ تبديل ٿئي ٿي. ڀاشا جي شبداوليءَ ۾ گهڻي ۽ تڪڙي تبديل ٿئي ٿي. ان جي ڀيٽ ۾ آوازي سرشتي ۽ گرامري سرشتي ۾ گهٽ تبديل ٿئي ٿي.

سنڌيءَ ۾ ٿيندڙ تبديل کي ڀاشائي تبديل جي مٿي ذڪر ڪيل حوالن ۾ ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي.

سنڌي شبداوليءَ ۾ تبديل

مٿي ٻڌايو ويو آهي ته گهڻي ۽ تڪڙي تبديل ڪنهن به ڀاشا جي شبداوليءَ ۾ ٿيندي آهي. سنڌيءَ جي حوالي ۾ ٻڌڻ اها ڳالهه سچي آهي. سنڌيءَ جي شبداوليءَ ۾ ٻنهي قسمن جي تبديل اچي رهي آهي. هڪ طرف ڪيترن پراڻن لفظن جو استعمال گهٽجي رهيو آهي ۽ ٻئي طرف ڪيترا نوان لفظ سنڌي شبداوليءَ ۾ داخل ٿي رهيا آهن. جن ڪيترن جي لفظن جو استعمال تمام گهٽجو گهٽجي ويو آهي سي آهن کيتي، ڳوٺاڻا هنر ۽ ڳوٺاڻي زندگي، ان جو مکيه ڪارڻ اهو آهي ته هندستان ۾ سنڌي هڪ ته گهڻي ڀاڱي شهرن ۾ وسي ويا آهن ٻيو ته مٿين ڪيترن سان واسطيدار سنڌي گهٽائيءَ وارو ماحول هندستان ۾ موجود ڪونهي. ان کان سواءِ پراڻين پوشاڪن (پٽڪيون، اوڇڻ، جامو، پڳڙي، چادر وغيره) پراڻن زيورن

(ٻاڦاٽيون، اوائلي اڪائي، ٻرانو، ڪنڊي وغيره)، انهن ماپ-تور (پائي، ٽوپو، سير، وغيره) ۽ ناڻي (پائي، آنو، ٻيائي وغيره) سان واسطيدار لفظ نه استعمال ٿيڻ سان استعمال ٿيا آهن. انهن ٻولين جيڪا هندستان ۾ آريه-آريائي آهي ان جي شبداولي مان ڪيترا روزمره جا سنڌي لفظ نه ڪم آڻي ويا آهن.

جن ڪتابن سان واسطيدار گهڻائي لفظ سنڌيءَ ۾ اچي رهيا آهن، سي آهن- وگيان، ساهتيه ۽ ٻين ڪلائن، سماجڪ وگيان (جهڙوڪ راڄنيتي، شاستر، ارٿ شاستر، سماج وگيان وغيره). انهن کانسواءِ ڌرم ۽ ادوار، لکڻ تور-ماپ ۽ ناڻي سان واسطيدار اکر وغيره. گهڻي ۾ گهڻا لفظ هنديءَ مان سنڌيءَ ۾ اچي رهيا آهن. ان جو مکيه ڪارڻ اهو آهي جو سنڌين جي نئين پيڙهيءَ جي هندي جڳ ۾ ڀاشا آهي. انهن ٻولي ڀاشائن جا ڪيترا لفظ واسطيدار ٻولين جي سنڌيءَ ۾ ضرور استعمال ٿين ٿا. ڀر تعليم ۽ ساهتيه ۾ استعمال ٿيندڙ سنڌيءَ ۾ انهن جو تعداد نه جهڙو آهي. پڙهيل ڳڙهيل طبقي جي سنڌين جي ٻوليءَ ۾ چڱو تعداد انگريزي لفظن جو پڻ آهي. سنڌيءَ جي لکيل روپ (ساهتڪ رچنائن ۾) ۾ انگريزي لفظن جو استعمال اچا نه وڌيڪ آهي. آزاد لفظن کان سواءِ گهڻائي ڀاڪا ۽ اظهار ٻين ٻولين، خاص ڪري هنديءَ مان، سنڌيءَ ۾ اچي رهيا آهن. (ضميمي 1 ۾ اهڙن 35 ڪهاڻين مان ڪجهه چونڊ لفظ/ اظهار ڏنا ويا آهن. جيڪي ڪهاڻيون سيپٽمبر 85 ۾ احمدآباد ۾ سنڌي ادبي ڪلاس ۾ پڙهيون ويون هيون. ضميمي 2 ۾ ٻين حوالن مان ڪيل ڪجهه لفظ اظهار ڏنا ويا آهن. ضميمي 3 ۾ اخبارن ۽ ڪتابن مان اهڙي طور سنڌيءَ جا ڪي لکيل ٽڪرا ڏنا ويا آهن، انهن ضميمن کي نظر وجهڻ سان سنڌيءَ ۾ ايندڙ نون لفظن/ اظهارن کي ڏسي سگهجي ٿو.)

آوازي سرشتي ۾ تبديل

سنڌيءَ جي آوازي سرشتي ۾ تبديل جا هيٺيان لاڙا ڏسڻ ۾ اچن ٿا:

(الف) خ ۽ غ جو گهٽجندڙ استعمال.
(ب) ز جو گهٽجندڙ استعمال.
(ج) ٻچاڙيءَ ۾ ايندڙ لڳين سُرن-آ-اِ-اُ جو گهٽجندڙ استعمال
(د) اڌ وڌماڪالي ٻيم جو استعمال.

تازو آگري جي ٻن سنڌي اسڪولن جي 60 ٻارن (30 ڇوڪرا ۽ 30 ڇوڪريون 8، 9، 10 درجي جا ٻار) جي ٻولي رڪارڊ ڪئي وئي، جنهن مان سنڌيءَ جي آوازي سرشتي ۾ ٿيندڙ تبديل جي مٿي ٻڌايل لاڙن جي تصديق ٿي ٿئي. ائين ڏسڻ ۾ آيو ته نئين پيڙهيءَ جي سنڌيءَ مان خ ۽ غ جو اُچار لڳ ڀڳ ختم ٿي رهيو آهي.

"خ" جي جڳهه "ک" ۽ غ جي جڳهه "گ" وٺي رهيو آهي. حقيقت ۾ هن تبديل جو اثر لکيل رچنائن ۾ به ڏسڻ اچڻ لڳو آهي. (ڪرشن کٽواڻي / ڪهاڻي "اُڀري" مٺو جي ڪالي ۾. ٻيسي ځر ٻيڻداڻي / ڪهاڻي "پرووشن" پيندال ڪالي پيو آهي).

"ز" جي بدران "ج" جو اُچارڻ وڌي رهيو آهي ۽ اُن ڪري نئين پيڙهيءَ جي ٻوليءَ ۾ "بازار"، روز" ۽ "مزو"، "باجار"، روج" ۽ "مجو" ٻڌجي پيا آهن. هن تبديل جا اهڃاڻ پڻ لکيل رچنائن ۾ ملڻ لڳا آهن. (ارجن حسراجاڻي / "هندو" 1986-3-5 لکڇري اس.)

آوازي تبديل جو اهو لاڙو به ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته ننڍين سُرن اَ - اِ - اُ جو لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ استعمال گهٽجي رهيو آهي. اهو چوڻ اڃان ڏکيو آهي ته ڪهڙن حالتن ۾ اُهن سُرن جو استعمال ڪونه ٿو ٿئي. پر ائين ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته ٻن يا ٻن کان وڌيڪ اکرن (Syblables) وارن لفظن، خاص ڪري جڏهن پڇاڙيءَ واري ننڍي سُر کان اول ڊگهو سُر آهي ته پوءِ پڇاڙيءَ واري ننڍي سُر جي نه استعمال ٿيڻ جي وڌيڪ سمڀاونا آهي. جيئن راتِ/رات، رامُ/رام ۽ ٻيءَ/ٻي.
ائين به ڏسڻ ۾ آيو ته پڇاڙيءَ واري ننڍي سُر کان اول جي "هه" آواز آهي ته ننڍي سُر سان گڏ اُن "هه" جو به اُچار ڪونه ٿو ٿئي. جيئن ڏيهن / ڏين.

جيستائين سنڌيءَ جي مخصوص اندر ڌماڪي وارن آوازن ٻ، ڏ، ڄ، ڳ جو سوال آهي. انهن جو اُچار اڃان گهڻي ڀاڱي سلامت آهي. نه ڪڏهن به هندي مان ورتل ڪيترن اون لفظن ۾ ٻاهر ڌماڪي وارن آوازن کي اندر ڌماڪي وارن آوازن ۾ بدلي اُچاريو ٿو وڃي. جيئن جهڀا/جهڀو، ٻچن/ٻچن.

هن تبديل کي ڏسي هڪ سوال ٿو پيدا ٿئي ته ڇا تبديل جو اهو لاڙو، جنهن سبب ٻاهر ڌماڪي وارا آواز سنڌيءَ ۾ ايندي ايندي اندر ڌماڪي وارا بڻجي ويا.

اچا ته ڪم ڪري رهيو آهي؟

گرامر جي سرشتي ۾ تبديلي

مٿي ٻڌايو ويو آهي ته لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ لڳندڙ سُرن جو استعمال گهٽجي رهيو آهي. اِن آوازي تبديليءَ جو سنڌيءَ جي گرامر جي سرشتي تي ڪافي اثر پئجي رهيو آهي. هيٺ اُن اثر جو بيان ڪجي ٿو.

(الف) سنڌيءَ جي وڏي يا مول روپ تي اثر:

عام طرح سان سنڌي لفظ سُرن ۾ پورا ٿيندا آهن. ان ڪري سنڌيءَ کي "سُر انت" ڀاشا سمجهيو ويندو آهي. پڇاڙيءَ ۾ ايندڙ لڳندڙ سُرن جي استعمال نه ٿيڻ سبب ڪافي گهڻا لفظ وينجن ۾ پورا ٿيندا. جنهن سبب سنڌي به هندي، گجراتي، مراٺيءَ وانگر "وينجن انت" ڀاشا بڻجي پوندي.

(ب) جنس جي سڃاڻپ تي اثر:

سنڌي لفظن جي جنس جو آڌار گهڻي ڀاڱي لفظ جي پڇاڙيءَ واري سُر تي آهي. عام طرح سان "اِ"، "ا" ۾ ختم ٿيندڙ لفظ جنس مؤنث هوندا آهن. (زالِ، راتِ وغيره) ۽ "اُ" ۾ پورا ٿيندڙ لفظ جنس مذڪر ٿيندا آهن. (پٽُ، گهرُ وغيره) لڳندڙ سُرن جي پڇاڙيءَ ۾ استعمال نه ٿيڻ سبب اهي سڀ لفظ وينجن ۾ پورا ٿيندا. (زالِ/ زال، راتِ/ رات، پٽُ/ پٽ، گهرُ/ گهر) ۽ انهن جي جنس سڃاڻڻ جو آوازي آڌار ختم ٿي ويندو. پوءِ انهن لفظن جي جنس ياد ڪرڻي پوندي. يعني جنس جو آڌار آواز جي بدران ڀاشا جي هلي چلي تي ٿيندو.

(ب) عدد سڃاڻڻ تي اثر

سنڌيءَ ۾ جنس وانگر ڪيترن لفظن ۾ عدد جي تفاوت جو آڌار پڇاڙيءَ ۾ ايندڙ لڳندڙ سُرن تي آهي. مثال طور "گهرُ" عدد واحد ۽ "گهرَ" عدد جمع آهي. پڇاڙيءَ ۾ لڳندڙ سُرن جي استعمال نه ٿيڻ سبب ڪيترن لفظن مان عدد جي سڃاڻپ جو آوازي آڌار ختم ٿي ويندو. جيئن "گهرُ" ۽ "گهرَ"، "گهر" بڻجي پوندا. جيڪو عدد واحد به هوندو ۽ عدد جمع به.

(پ) لفظن جي حالتن تي اثر:

سنڌيءَ ۾ ڪيترن لفظن جي الڳ الڳ حالتن (حالت فاعلي، حالت مفعولي وغيره) جو آڌار پڇاڙيءَ وارن لڳندڙ سُرن تي آهي. جيئن "رامُ" حالت فاعلي ۽

"رام" (کي) حالت مفعولي آهي. ٻهاڙيءَ ۾ انهن سُرن جي استعمال نه ٿيڻ
سبب حالتن جي علحدگيءَ جو اهو آثار به ختم ٿي ويندو ۽ جو نه حالت فاعلي خواه
حالت مفعولي ٻنهي ۾ لفظ جو هڪ ئي روپ هوندو "رام".

(ب) هم آواز لفظن جي پيدائش:

ٻهاڙيءَ ۾ انهن سُرن جي استعمال نه ٿيڻ جو اهو به اثر ٿيندو جو ڪيترا
لفظ جيڪي ٻهاڙيءَ وارن الڳ الڳ سُرن سبب علحدا آهن، اهي هم آواز ٿيڻجي
ٿي ويندا. مثال طور "لڙ" (لڙڻ فعل جو هڪ روپ) "لڙ" (لڙو) ٻنهي ٻولڻجي
"لڙ" لکيو ويندو. بعد ۾ "لڙ" لفظ جي معنيٰ "لڙڻ جو ڪم ڪر" به ٿيندي ۽
"ڪنهن شيءِ جو لڙو" به ٿيندي.

اهڙيءَ طرح ڏسجي ٿو ته هن آوازي تبديل جو سنڌيءَ جي گرامر جي سرشتي
تي ڪافي اثر ٿيندو. ان اثر جا اهڃاڻ اڄوڪي پڙهيءَ جي ٻوليءَ ۾ صاف نظر اچي
رهيا آهن.

گرامري پهلوءَ تبديليون:

سنڌيءَ جي آوازي سرشتي ۾ ٿيندڙ تبديل سبب سنڌيءَ جي گرامر جي
سرشتي تي جيڪو اثر ٿيندو ان جو بيان مٿي ڪيو ويو آهي. ان کان سواءِ گرامر
جي سرشتي ۾ ٿيندڙ تبديل جا هيٺيان لاڙا ڏسڻ ۾ اچن ٿا.

— "باز" ٻهاڙي لڳائي لفظ جوڙڻ جي ريت سنڌيءَ ۾ اڳ ئي موجود آهي.
(دغاباز، ڪارساز) پر هاڻي اها ٻهاڙي ٻين لفظن ۾ به لڳڻ لڳي آهي. جيئن
"غصي باز".

— "تا" ٻهاڙيءَ بابت ساڳي ڳالهه آهي. تا ٻهاڙي لڳائي سنڌيءَ ۾ لفظ
جوڙڻ جو رواج آهي. (مهم/مهتا) پر هاڻي ان جو دائرو به وسيع ٿي رهيو آهي
۽ "الڳتا" ۽ "هيڻتا" جهڙا لفظ به اڀرڻ لڳا آهن.

— ڪرڻ ٻهاڙي لڳائي لفظ ٺاهڻ جو رواج سنڌيءَ ۾ گهڻو آهي پر "راشٽريڪرڻ"
۽ آڌاڪيڪرڻ" جهڙا لفظ به سنڌيءَ ۾ اچي ويا آهن ۽ "قومي" لفظ جي پٺيان -
ڪرڻ لڳائي "قومي ڪرڻ" جهڙا لفظ به ٺهڻ لڳا آهن. "اسلام" مان "اسلاميڪرڻ"
به ٺهيو آهي.

— سنڌيءَ ۾ "شانتي" ۽ "سانت" ٻئي لفظ موجود آهن، پر صفت "سانت"

مان لهندي آهي. "سانتيڪر" هنديءَ جي اثر هيٺ ڪاٺي "شانتيڪر / شانتيڪا"
لفظ استعمال ٿي رهيا آهن (سرلچند ڪيسواڻي/سنڌو گوجر 1986).

— هنديءَ جي اثر سبب ڪيترن سنڌي لفظن جي جنس بدلجڻ لڳي آهي.
سنڌيءَ ۾ "قسم" جنس مذڪر آهي ۽ هنديءَ ۾ "قسم" جنس مونث آهي. هاڻي
سنڌيءَ ۾ ڪٿي ڪٿي "قسم" جنس مونث جي روپ ۾ استعمال ٿي رهيو آهي
۽ اُن جو جمع روپ "قسمون" به ٻڌڻ ۾ اچي ٿو.
(ٻڪران دولتاڻي/سنڌو گوجر 1986)

— ڪيترا انگريزي لفظ سنڌيءَ جي عدد جمع جي پڇاڙي ڪٽڻ جي بدران
انگريزي جمع روپ ۾ ئي استعمال ٿي رهيا آهن. جيئن ليڊيز، ٽڪيٽس، هوٽلس،
گرلس، ٽيچرس وغيره.

— جملن جي گهڙت جي خيال کان هڪ تبديلي اها ٿي رهي آهي ته ضميري
پڇاڙيءَ وارن جملن (ڪيائين، ڪاڏائين، چيائونس وغيره) جو استعمال گهٽجي رهيو
آهي. اها ڳالهه لکيل رچنائن جي آڌار تي به محسوس ڪري سگهجي ٿي.

— انگريزيءَ جي اثر سبب لکيل ٻوليءَ ۾ وڏن ۽ مرڪب جملن جي وڌندي لڳي
آهي. اهو اثر پارسي جي لکڻ پڪ، سنڌي ٻولين تي ٿي رهيو آهي.

نچوڙ :

ڀڄاڙيءَ ۾ انترو چوڏهن ڪاني لڳندو ته هندستان ۾ ڳالهائي ويندڙ سنڌيءَ ۾
ڪافي گهڻي ۽ تڪڙي تبديلي ٿي رهي آهي. هن ليکڪ ۾ اُن تبديلي جي ڪن لاڙن
جو بيان ڪيو ويو آهي. سنڌيءَ ۾ ٿيندڙ تبديلي کي رڪارڊ ڪرڻ ۽ اُن مان تبديلي
بابت انومان ڪڍڻ لاءِ ڪافي گهڻي کوجنا جي ضرورت آهي. اهو ڪنهن هڪ شخص
جو ڪم نه آهي، اُن لاءِ هڪ وسيع ۽ رٿائين پروگرام جي ضرورت آهي.

ضميمو 1 —

سيپٽمبر 1985 ۾ احمدآباد ۾ ٿيل "ڪهاڻي اداسي ڪلاس" ۾ پڙهيل 35
ڪهاڻين مان چونڊيل ڪجهه لفظ/اظهار.

ليکڪ	هندي لفظ/اظهار	انگريزي لفظ/اظهار
(1) لکمي کلاڻي	ساميو ڪرڻ، ڪنس جلاڻي، ديدي، سچهاءِ، پرپرش، مڪت، رچنائڪ، وشال، پارڪ،	هوم ورڪ، راڊورسل، پارٽ، ريڊي، ممي، ٽي ڪوپي، ليڊيز ڪلب، ماڊرن، ٽئلينٽ،

	سو ذا آسوڌا، چرپٽ، ڪنگا اسمان ڪرڻ، درشڪ.	آسرامت ڪرڻ، ليپت داڻون ڪرڻ.
(2) ايشور چندر	راڻي، راڻيلي، وشال.	ٽيپ، ٽيپ رڪارڊ ر، سير اسلي.
(3) ريٽا شاهاڻي	آڪار، اواچر، سوره اسٽ، اُنار، وارنالاپ، ايساعج، اڪ نقشو (هندي، اڪ نقش) ٿوليو ۽ سمائڻ، ڪلندي، ڪيليندي (هندي هستي ڪيلٽي (اد يٽ).	سيٽ (وهڻ جي جڳهه)، اڄن، اسٽارٽ ٿيڻ.
(4) واسديو موٽي	وڪتا، مني، (سندي مٽ) اڪيلو، ڪنڇتا، لنبو، ٻاو هڻڻ، ڪيندڻ.	گروپ، گروپس، منيجمينٽ ڪيٽ، مو ڊ، ايڊجسٽمينٽ ال، ميڪ اپ ڪرڻ (ٻو رو ڪرڻ) سين، فائيٽر، ٻيورس، ڊائلاگ، جمپ ڏيڻ، لنچ، لنچ بريڪ، فريش ٿيڻ، رفريشمينٽ، ٻالو ڪرڻ.
(5) موهن ڪلپنا	ڌرم شاسترو، ارٿ شاسترو، سماج شاسترو، رچيتا، وناش، الر پٽي، مانس-پترو، ارٿ (ڌن)، الرٿ، لرليه.	ميڪ اپ (چهري جي)، ڪمپوسول، ڊائريڪٽر.
(6) اِنـدرا واسواڻي	مدد پ پڌائڻ، اوجدا، مهوديه، ڊان.	لان، ڊار-ڊار ٻارٽي، ليڊ ٻز پرسنالٽي، لنچ، پروموشن، ٽري، فرج، پراڪٽس.
(7) هوند راج بلواڻي	اڌيڪار، الشٽو، لوڪ پريه ڪرتا، چمچاگيري، متر، هلدي نو ڙائڻ، ڪـاريه.	سيلسمين، اسٽاڪ، ٻيج، ڪنيڪشن، ٽاپڪ، انڪسيڊنٽ، ٽرسٽي، چئيئر، ريڊ وجهائڻ.
(8) تـارا ميرچنداڻي	ٻوجا، گهلي ملي، من اهلائڻ، ليس پهچائڻ، ايڪا ايڪ، پڌ،	ٽرپ، ٽري ڪڙو، ٽي ڪوزي، ٽيڪنس، ڪڙس، شاپنگ

	شولس، جيجاجي.	ايمپريس، ٻر زاشن، ليول، ڊال، ممي، ڊگلي، الڪل، ڊالس، پرامس، ٻرڪ ڊي، ڪورس (ڪاڏو)، ڪاڪ ٽيل.
(9) گوپال نگر	آڪرشڪ، سمسيا، ڪرلوپ، وارسٽ، پاوهڙ.	ڦوٽو گرافس، سٽمڪ ٻول، ٽرانڊي، مليو ٽر، چڊريشن، وئدس، هوٽلس، ڪرلس، ڊائنوورس، ڪلچر، فلاه اوورس.
(10) ستيش روهڙا	مالڪ اسٽي.	ڊرائنگ روم، ڪمپائونڊ، لان، الاٽ ٽيڪ، مساڊرن فئملي، شاپنگ، ڪچن گارڊن، سينٽرل ٽيبل.
(11) حشمت هرواڻي	ڦوليو نه سماڻيڪي سڪلپ.	
(12) چيلسو لعلواڻي	جيولرو، ڳولي جياڻ، دنگو، ڏوم جي الڪا، سفيد، اسٽرو، سٽم، ٻمٽ، جهاڙو، هلڙ- آڪڙو.	هائوس، ولچن.
(13) ايشور ٻارڻي		هارٽ اٽيڪ، لئٽرين، ٽرڪٽر، جام ليٽ، اسائٽ روم، الڊ ٻر اشر.
(14) نامديو تاراچنداڻي	ٻراچيٽ، ٽاڪ، هچڪي، ڪالبڪ، ملمد ۽ چلمدڙ، لبسو، ڏامو ڳاڻاڻ.	واڪيشن، اسائٽ روم، ٻڪڪ، لائيٽ، ايٽري.
(15) ڀڳوان اٽلاڻي	پاڻ پورڻ، چمڙا جهوٽي، چيڪنا، ملڻ جاڻ، جهوڪي چلڻ، جين ٻڌا ٽيڻ، سميڪرڻ، زندگي ۽ الماڙ، ڪرمراد.	ڪنڊواس.

(16) پريم پرڪاش	ديش (ڌاڳو). ادرشي، ساڪار، گهنڊي، راست، لاوا، ڪالهڪ، چرم سهما، الائي، بيڙا، اپچاڻل، لشواپ.	چاٻي، چيڪ ڪرائڻ، ناوَل، اي. پي. هارٽ، هارٽ فيل، پرائيويٽ روم، الڪحل، الڪل، سيٽ.
(17) ويڙهو رفيق	لنبو، مڪاناڻي، ڦنڊڪڻ، مهوديا، سالو (ڳار)، ڳام (ڳهراڻي)، ڪارا، ڪرنا، پترڪار، چلائڻ.	سيٽ، الٽو ويڙ، امپو رنيڊ، ڊرامس، ڊائلاگ، منسٽر، ورڪر، پوسٽ مارٽم. ويڪلي پيپر، ڪالون.
(18) هـــري همٿاڻي	پاڻي ڦري وڃڻ، ڪوهجي رهڻ/ وڃڻ، درد ڪرائڻ، ڏڙڪن.	
(19) ڪمـــلا ٻختياڻي	مسيحا، پاڻي ڦيري ڇڏڻ، شهوارهاوي.	گيٽ، منسٽر، فـــاران، رٽائرمينٽ.
(20) هريڪانت	اپراڌ ڀاو، ساڪيا ڪار، ديدي، سمپرڪ، رهسمي، چيتنا، آتم سنگهرش، ساهتيه چرچا، يوگدان، لمبي ياترا، ويدنا، پرسنگ وش.	سائيڊ ٽيبل، سگار، انجيڪشن، وڪيشن، ليف، ڪپ بورڊ، ٽرام، ڪلوميٽر، انش ٽري، فلور، فليٽ، ٽيم پليٽ، ٻزي، ڪاريڊار، رٽائرڊ، لئمپ اسٽئنڊ.
(21) تيرٿ چانڊواڻي	چنڊ، لنبو، پاڪيٽ مار، اواڪ، بري طرح گهبرائجڻ، سالو (ڳار)، چنيءَ جو ڪير ياد اچڻ، آلس موڙڻ.	بس اسٽئنڊ، لينٽ هجڻ، پئسينجر، لائيٽ بيوٽي، چئن، پوليس مئن، پوسٽيلٽي، وسل، ٽيوز. هيڊ ڪوارٽرس،
(22) ڪيرت ٻاٻاڻي	ڪالب، لمبي، وناش، ڪالڪ، ٽمڪڻ، اوڍڻ (برقعا).	
(23) موتيلعل جوتواڻي	پريوار، سنڪيت، ڪيلڻ، بات چيت، سگريٽ سلگائڻ، سگريٽ پيئڻ، دوران	اسٽاف روم، روٽين، رسيور.
(24) هريش واسواڻي	چهل، لٽر پٽر، پرڪيا.	لائيٽ آف ٽيڻ، پاور آف ٽيڻ، ٽرپ، ڊالرس، لائيٽس، ڪليڪ، اٽڪ، سائرن، ڊمپ ڪرڻ.

(25) ٻنسي ڌوٻچنداڻي	آسڻ، مڪڊبي، ڏاڙها، کڻيا.	پروموشن، ڊوليشن، ھيئڊ ليڪن، ڪانولٽ، لسٽ، پوزيشن، ڦلٽ، پاس ۽ ڦڻلي، انٽروار، ٽرلجڊي، مسٽر، جوٽر، مئنيجمينٽ.
(26) پوپٽي هيراننداڻي	اسڪول، پرپاشا، سندرتا، ڪانڪ.	
(27) ڪرشن کٽواڻي	ڏک مڻي، سنتشت ڀاو، ڀاو ھيٺتا، اوڙهي، المدر، انهٽو، الپ سمي، پراوچن، سمي.	باٿ روم، ڪمپوز، ٽنٽ ايش، ڊائننگ ٽيبل، شوڪيس، ٽيب روم.
(28) ڪملا گوڪلاڻي	وموچن، پاشڻ، سلب، پراڏان، پرزاءِ.	پڪنڪ، فليش، ليڪچر، ڪنٽرول، ڪواليفڪيشن، فرائش ٽيچر، پيسٽ، ڊئيٽ، اسٽوڊنٽ، مما، ڪٽر ايٽر، شيلف.
(29) آنند کيماڻي		پلڪ، ڪوارٽر، ممي.
(30) گوردن ٽٻواڻي	مدهن مالڪي (ھندي- مدهن مالڪي) سنهرا، اڌڪاري، سالو (ڪار). گس ٻس، خون پسينو ھڪ ڪرڻ، ڪرناو، رشوت کارائڻ.	ٽٽ پاٽ، لوڪل، سگلر.
(31) لعل پشپ	پاوتا، ڪرم.	اسرج، شاپنگ، ڊيسل، پڪيٽ.
(32) جيٺ ريلواڻي	لمبوڻ، پٽلوڻ، ساهتيہ ڪلا، سنسڪرتي، ديش پريم، سنمان، ھٿ پر لمائڻ، پڙتام ڪرڻ.	سپرب، باٿ ڪٽ، روم، ممي، الارني، سميدار، واسرج، رھئولس، ڊو، بيل، نارملاءِ، وش ڪرڻ.
(33) لڇمڻ ڀمڀاڻي	اپوادن، سالا (گار) چوڻ لڳائڻ،	پڪيٽ، مسٽر، چانس،

راچڊاڻي، ماڻهن ۽ ڪاڻا ڪلپ، منتري. پرسدل، سلمپ ۽ ٻنر، ليول ۽ پوسٽيڪر، ٽرانسفر، ڪئنسل، چئمبر، لاٿين، سيڪريٽريٽ، پرائيويٽ.

(34) گوبند مالهي سنگم، ليمب پتر، رکوالو، گهرٽا، ٽري.

(35) گنو سامتاڻي امي، همدرداو، ڪيمپيل، سچل. اپارٽ ۽ پاو رهت، اپول. آسي اسٽال، ولندڪ روم، سپيڊ بريڪر، ڪوارٽر ۽ نارمل، ٻور ۽ بيل ۽ ٻسچارج.

ضميمو ٢-

هتي هندستان جي جدا جدا هندن تان نڪرندڙ سنڌي اخبارن جي هڪ هڪ پرچي مان چونڊيل ڪجھ لفظ ۽ اظهار ڏنا وڃن ٿا.

گانڌيڌام گائيڊ (گانڌيڌام) 27-1-86

جنتا جنارڌن پريشد، ڪيندر ۽ اوچ پد، آدر، ايڊاڻي، سمپورڻ ڪفن اوڙهي، مهامنتري، سهايوتي، شتابدي، الهاسڪ، مالر سنستا، پتاشڪتي، سنتترتا سنگرامي، پاشڻ، وڌان سڀا، سيمت، فرات، پرمک، ورڪرس، سرو شري، اوچ ڪوٽي ۽ اکل ڀارت فيسٽيول ۽ مهااُلسو ۽ هاردڪ ۽ فريادم فائيٽر ڏارمڪ.

هندو (اجمير) 5-3-86

هنگامو - دنگا فساد - طلاق شدا - پاور ۽ زاور - ڌرم ۽ پکشتا - آلوچنا - رليو رمت - لمبي - راشٽر - يتيم (مزدور) - مکت - پرور سمتي - يوا - سامهاڻي - اڌيڪش - ڪاريه ڪرتا - ڪاريه ڪرم - سنگهرش - سمارڪا - پوجنا - نيلوڻ-زان - آڌ گهاڻي - هاردڪ - درشڪن - وگيانڪ - ڪيلاڙي - جل پان - پرورچن - سماچڪ پاشا وگيان - الهاسڪ پاشا وگيان - ورڪ شاپ - اواد ڪلا.

زندگي (احمدآباد) 13-9-86

هالانڪ - نمبر - بلمباز - بلمبازي - اوپنر - بالنگ بالر - پاريءَ - رنگ ڏيکارڻ - زاده - سيراز - سپنو ساڪار ٿيڻ - فيلڊر - ٽيسٽ (ڪرڪيٽ) مئچ - پچ - سامهون ڪرڻ - ڪرڪيٽر - انگليند بيٽر - چانس - پڪيٽ - سنگيتڪار - لاٿيف ممبر - پد اڌڪاري.

هلچل (پونا) 13-9-86.

همدي دوس - سمارو‌هه - پوگدان - اڏيڪش - مارڪ درشن - شڪشڪ - ڪاريه ڪرم - آپرجمت - سنتوش پرسڪار - پوتر - ڪالا بازارين - لمبي - ڪلامبه سرڪيولر - اڪل پارت - پارايه - شوپيس - هل اسٽيشن - ٽرسٽي - ڪلڪٽر - دور درشن - جنرل سيڪريٽري، ٽيپو ۽ ڊائريڪٽر.

ديش پريمي (بمبئي) 21-9-86

پريوار - ادر پورنا - اڌيوگ پتي - منترالیه - راجدوت - اوپيڪل - اسڪو - وچهه ڪباب جي هٽي - اڏ ۾ بازارن ۾ وهڙ - آلو جو پڌو - چنبو ڏاڙهي - ٽالڪي پٽو - پول هالا - اڌيوگي - رزرو - آپ پرمڪ - اڌيوگي وڪاس - هلو پدلڻ - ڪهڙي باغ جي موڙي - چڙيا گهر - رانگ نمبر - بات روم.

جهولي لال (احمدآباد) 22-9-86

شراب جو شهزادو (Wine Prince) اڌيوگ پتي - ڪمت پهلو ن - پردان منتري دور درشن - ڊائريڪٽر - منترالیه - منتري - مهوديه - سون تي سهاڳو - جنسي چاهه ۽ الي راهه - وچن - رنگ منچ - ڏٺي جي هيٺان اونده - آئيڪ لڳوميٽي - اسلا سڪرٽ - پور راشٽرپن - جهانڪي - ڀڪاچر - ورانت - اڪادمي - ساهتيڪ.

ضميمو -٣

اخبارن ۾ ڪتابن مان نمولي طور ڪٺيل ڪجهه انگرازي لفظن ۽ اظهارن جي هيٺان لسٽ ڏني وئي آهي، جيڪي سنڌي ۾ اوان آهن.

o وڪاس جي ذڪر جوڳي ڳالهه اڌيوگڪ ۾ اسان جي حاصل ڪيل تڪڙي ترقي آهي. سن 1960 ۾ راجيه ۾ 3600 جيترا اڌيوگڪ يونٽ 365 ڪروڙن جيتري ملهه جو اُتپادن ڪندا هئا. ان جي جڳهه تي اڄ 8700 ڪان وڌيڪ يونٽ 12000 ڪروڙ رپين جي ملهه جيترو اُتپادن ڪن ٿا. اڌيوگڪ ايراضين ۾ ڀي تبديل آئي آهي ۽ اُن ڪيتري اڌيوگ جيڪو عرصي ڪان اڳرو استان رکندڙ هو ان ۾ انجنيئري ڪيميائي، پيٽرو ڪيميڪل، فارماسوٽيڪل، اليڪٽرانڪس ۽ ٻيا ڪيترا اڌيوگ شامل ڪيا ويا آهن. راجيه ۾ ٻي رهيل اسٿرتا اڌيوگڪ شانتي، واپاري وڪاس لاءِ همواري ليبر ۾ ٻليءَ جي سٺي حالت ۽ اڌيوگڪ وڪاس ڪي سرڪار ٻرپانيندڙ تنتر سان گڏو گڏ ليل ۽ ڪنس جي ڪوجنا جي ڪارڻ گهراسه

لکي ويئي اڳين قطار ۾ اچي ويو آهي (سنڌو گرجو 1986 صفحو 13).

○ سڀيتا ۽ **سنسڪرتي** هڪ وشيه جا ٻه پهلو آهن. سڀيتا ٻاهرين جيون جي وڪاس اُنتيءَ کي چئبو آهي ۽ سنسڪرتي اندرين جيون جي **وهنوارڪ اُنتيءَ** کي چئبو آهي. موهن جو دڙو **ڀارتي سڀيتا** جو نمونو آهي ۽ **رامائڻ ڀارتيه** سنسڪرتيءَ جو پرتيڪ آهي. سنسڪرتيءَ سان منش سڀيه سڏبو آهي. ڇاڪاڻ ته سڀيتا جي جڙ خود سنسڪرتي آهي ۽ سڀيتا سان فقط اُمت سڏبو آهي.

(سنڌو گرجو 1986؛ صفحو 87)

○ سنڌي سنستائن کي گهرجي ته **ٽيليويزن ڪيندر** جي **اڌڪارين** ڏانهن زوردار خط لکي هن واجبي گهر کي پورو ڪرائين ۽ وقت ۾ وقت سنڌي فلمن کي راشٽريه پروگرام ۾ **چانس** ملڻ گهرجي. سنڌي فلمن کان سواءِ سنڌي **فُل لينٿ** ناٽڪ به راشٽريه پروگرام ۾ ڏيکاري سگهجن ٿا. هندستان ۾ سنڌين جون ڪيترائي سٺيون سيٽڪ گروپس آهن. [دانش پرڀاتي 12-10-86]

○ اهو صاف آهي ته **امپائر** دوارا **بالرن** کي **چيتاوڻي** ڏني وڃي ٿي، جيئن بيٽسمين کي نشانو نه بڻائين. هيلميٽ ڪجهه سلامتي آهي. پر اها **سمسيا** ختم ڪونه ٿيندي. تازو انگلنڊ جي ڪرڪيٽر چيو آهي ته چوٿ نه بال جي ٿرڙي گهٽائڻ لاءِ پچ جي لنبائي وڌائي وڃي. (زندگي - 8-9-68)

○ سرڪار **شرم جيوي پترڪارن** ۽ سماچار پترڪارن کي **انترم راحت** ڏيڻ جي باري ۾ قائم پگهار بورڊ کي چيو آهي ته پنهنجون سفارشون جلد ڏي. اڄ راجيه سڀا ۾ سوچنا **ليبر راجيه منتري** ڏني. (هندو 5-3-86)

○ نيلسن منڊيلا جي **انتر راشٽريه اوڪپريتا** نيلسن جو انتر راشٽريه سطح تي ايهڙو سنمان ٿيو آهي. .... 1984 ۾ هن کي يونيورسٽي آف لنڊن جو آنرري **اڊيڪشن** ظاهر ڪيو ويو. 1979 ۾ ليسوٿو جي راشٽريه يونيورسٽي ڪيس "ڊاڪٽوريٽ آف لا" جي آنرري ڊگري عطا ڪئي. 1979 ۾ ئي ڪيس انتر راشٽريه سد ڀاو جي لاءِ جواهر لعل نهرو پرسڪار ڏنو ويو. 1981 ۾ ڪيس گلاسڪو جو "آنر سنمان" فريڊم آف دي سٽي آف گلاسڪو" ڏنو ويو. روم کي پنهنجي طرفان **اوڪپريتا پردان ڪئي.** ڪيس المپيا جو پڻ ناگرڪپڻو عطا ڪيو ويو .... نيلسن جي مورتي استاپن ڪئي وئي.

(جهولي لال 8-9-86)

---

o سنڌي سنگيت ۽ سنگيتڪارن کي اوچ ڏاڻ لاءِ جيڪا اکل ڀارتيہ سنگيت ڇنڀيٽي آيوجت ڪئي هئائين. ان جي فائينل ڇنڀيٽي ۾ سيمنار جي ڏينهن ۾ رکي هئائين.

— امريڪا جي چڪاچوند ۾ غريب ٻارن کي نه وساريو.
— سرڪار انسان کي نامردگي دوران عيوضو ڏئي.
— سنڌي ٻارڙا ۾ اڄ لکشمي پتر نه ٿيا آهن مگر سرسوتي (وديا) ۽ درگا (شڪتي) جا پوڄاري ٿيڻ تي سوني تي سهاڳو لڳندو.

o پنهنجي سنگيت سان درشڪن ۾ سنڌيت جو روماني سنچار ڪيو.
(هاچل - 6-1-86)

o فريدم فائيٽر - رنالڊ ماڻهن - وڏ واڻن - اپاهجن - ڊاڪٽر سنستان کي هر ڪنهن ڳالهه جي سهوليت ڏني ويندي.
[ڳالڊي ڏامر ڳائيڊ 27-1-86]

29, Uday Park, NEW DELHI-110049.

o o o o o o o o o o o o o o

”هيمنگوي جي هڪ ڳالهه مونکي ڏاڍو متاثر ڪيو. هن چيو ته لکڻ باڪسنگ جهڙو آهي. هن پنهنجو ۽ پنهنجي صحت جو خيال رکيو. ڦاڪنر بابت مشهور آهي ته هو هر وقت نشي ۾ مدهوش رهندو هو. پر مون هن کان جيترا به انٽرويو ورتا، سڀني ۾ هن اهو ٻڌايو ته مدهوشي جي حالت ۾ هڪ سٽ لکڻ ناممڪن آهي. اهو ئي خيال هيمنگوي جو آهي. هڪ سٺي ليکڪ هڻڻ جي لاءِ اوهان کي لکڻ جي هر پل ۾ انتهائي واضح ۽ انتهائي صحتمند ٿيڻو پوي ٿو. منهنجو خيال آهي ته ليکڪ کي جسماني ۽ جذباتي طور تي پورو صحتمند هجڻ گهرجي. ادبي تخليق شديد صحتمنديءَ جي گهر ڪري ٿي“.
- گارشيا مارڪيز

چيني سياحن ۾ سنڌ!

□ گنگارام سمراٽ

چين ۾ ٻڌ مت جي ڦهلاءَ کانپوءِ اتان جا ڪيترا شردالو ٻڌمتي ڌرمي گرو گوتم ٻڌ جي جنم ڀومي ۽ جيون درشن لاءِ وقت بوقت هتي ايندا رهيا، جن ۾ چار وڏا ودوان ۽ هئا، جن ڪي جيون درشن سان گڏوگڏ ٻڌمتي ڌارا ورتا ۽ لکندا ويا آهي آهن: فاهيان (400ع ڌاري)، سنگ يُن (518ع ڌاري)، هيون تسانگ (629ع ڌاري) ۽ اِت سنگ (670ع ڌاري). انهن ته پنهنجا ۽ ڪيترائي آيا آهن، پر مکيه اهي آهن، جن جا لکت ملن ۽ ڇپجي چڪا آهن. انهن چئن مان ۽ فقط هيون تسانگ ئي خاص سنڌ نسبت لکيو آهي، ٻين فقط سنڌو نديءَ جو ذڪر ڪيو آهي.

1- **فاهيان:** هي اصل چانگ-ان جو رهاڪو هو. اُتي وڏ گرانٿ واچڻ ٻڌڪ جي اڻپوري اوسٿا ڏسي کيس دک ٿيو. اُن ڪري ٻڌمتين چئن سالن سان گڏجي ڀارت ۾ وڃڻ جا لاءِ ۽ سڌانت سمجهڻ لاءِ روانو ٿيو. ڀارت ۾ اچي هن سنڌو (SIN-TU-RO) نديءَ پار ڪئي ۽ هڪ دفعو وري سنڌو نديءَ پار ڪئي.

2- **سنگ يُن:** هي ٿن هوانگ صوبي ۾ رهندو هو، جنهن کي ٻڌو هوئي-سانگ سان گڏ ٽاٽاري وي (Wei) وانش جي وڏوا راڻيءَ اوله ملڪن (ڀارت) ڏانهن وڏ گرانٿ آڻڻ لاءِ 518ع ڌاري موڪليو هو. ڀارت ۾ هن ۽ هڪ هنڌ سنڌو ندي (Deep river) پار ڪئي، وري ٻئي دفعي ۽ سنڌو ندي (Great river) پار ڪئي.

3- **هيون تسانگ:** چيني ٻوليءَ جي لفظ اچار ٻڌ ڪري نالن جو شد اچار مشڪل ٿيندو آهي، اُن ڪري اڪيلي هن ڀاريءَ جي نالي جا گهڻا اچار ٻڌ آهن. هن جو مول نالو چن-شي (Chin-Shi) هو. هي ۽ ٻڌ جي جيون درشن لاءِ ڀارت ياترا تي آيو هو. ڀارت ۾ اُن وقت سمراٽ هرش فوج ۾ راڄ ڪري رهيو هو. هن جي ڪتاب جو اصل نالو "سي-ٽانگ-سي-يُو-ڪي" آهي (پڇمي اوله دنيا جون وڏ

ڪاريگرا اور يا الهاس)۔ پارس چاڪاڻ ته چين جي اولهه ۾ آهي، ان ڪري چيني
پارس کي اولهه چوندا هئا، جيئن پارسي هند معنيٰ اوڀر۔

پارت جو نالو! ههون لسانگر لکيو ته ”اسين ڏسون ٿا ته جدا جدا ودوان
آهن-چؤ Tien Chu معنيٰ پارس جو سالو مڃهالئي چڏيو آهي۔ پراڻو نالو ٺهين - ٿو
(Shen-Tu) يا ههن - او (Hien يا Shen) او (Tou) هو، پر هاڻي اسان کي شڪ
آچار سان شاملراه ٺهڻ گهرجي ۽ ان کي ان - ده (Yin -Tu) چوڻ گهرجي۔ ان - ده جا
لوگ پهنجن پراڻين جا جدا جدا نالالي ڪم آڻيندا آهن (جهڙوڪ: مگڌ، ڪاشي
وغيره) مختلف پرديش جون مختلف رسمون آهن۔ ان ڪري هڪ ٻڪو لسالو ڪم
آڻڻ لاءِ جيڪو سڀني کي وڻي، اسين (سڄي ديش کي گڏي) ان-ده چوندا آهيون،
جنهنجو ارٿ آهي چنڊ.“

پر هڪ ٻئي الواد ۾ ان-ده (IN-TU) معنيٰ چنڊ ملي ٿو (۽ اهو ئي صحيح آهي)
آئي ان جو ڪارڻ به ڏنل آهي ته ”چاڪاڻ ته مهاتما پڌ سڀني مهاتمائن ۾ چنڊ
جيان چمڪندڙ ۽ لڏو آهي، جيڪو هن ديش ۾ ئي ڄائو آهي۔ اسين ان کي
ان-ده (چنڊ) چوندا آهيون“.

ان بعد ڪن جو ذڪر ڪرڻ بعد سنڌ نسبت لکيو ائس :-

سنڌ (SIN-TU) - هيءَ ٻکوڙ ۾ 7000 لي (چيني ماپ) آهي، راڄڌاني
پي - شين - پو - پؤ - لو (Pi - Shen - P'o - Pu - Lo) 30 لي جي پسگردائيءَ ۾ آهي۔
زمين پوک لاءِ ٺهڪي آهي، ڪڻڪ ۽ باجهري جهجهي ٿيندي آهي۔ سون ۽ چاندي
به جام ٿيندي آهي ۽ ديسي ٽامو به۔ ڍڳن، رڍن، خچرن ۽ ٻين جانورن پالڻ لاءِ
موافق زمين آهي۔ اٺ ننڍا ۽ هڪ ڪوهي وارا آهن۔ هتي ڳاڙهو، اڇو، ڪارو ۽
سيندو لوڻ جام ٿيندو آهي۔ مختلف هنڌن، ويجهو خواهه پري هيءَ (سيندو)
لوڻ دوا طور ڪتب ايندو آهي۔ ماڻهن جو سڀاءُ سخت ۽ موجي (Impulsive) آهي،
پر هو (سنڌي) ايماندار ۽ سدا سچار آهن، جهڳڙالو نه آهن۔ پڌ مت کي نه مڃيندا
آهن۔ سونهن سنگهارام آهن جن ۾ ڏهه هزار ڀڪشو رهندا آهن ۽ ”هين يان“ مت جا
آهن۔ سست، عياش ۽ زناڪار آهن۔ جيڪي سچيار ۽ سادو طبيعت جا آهن سي
ايڪانت وارن هنڌن (جبلن ۽ ٻيلن) ۾ آهن۔ ڏينهن رات ”ارهت پد“ لاءِ جتن ڪندا
آهن۔ ٿهارو کن ديو (هندو) مندر به آهن۔

"راجا شو - ٽو - لو (Shu - t'o - lo) يعني شودر جاتيءَ جو آهي (شودر هڪ
جاتي آهي نہ ڪ شودر). هي ايماندار ۽ سچار آهي. ٻڌ مت لاءِ شردا اٿس. ڇاڪاڻ
ٿاگت (ٻڌ) هن ڌرتيءَ تي هو نہ هن ديش مان اڪثر لنگهندو هو. ان ڪري
اشوڪ راجا سوين هنڌن تي ستوپ اڏرائي ڇڏيا جتي سندس چرڻ پيتا. اُپ گپت
(مهان ارهمت) هن راجيہ ۾ گهڻو ٽڪندو هو ۽ ٻوڌ شڪشا جو گيان ڏيندو ۽ رهبري
ڪندو هو. هو جتي بہ ترسيو ۽ اشاعتون ڇڏيون اتي سنگهارام يا ستوپ جڙيل آهن ۽
هر هنڌ آهن.

"سنڌو ندي سان لڳ سنڌو هيٺاهين ڪچي پٽ تي هزارين ڪٽنب وسيل
آهن. اهي ڪٺور ۽ اُبرا آهن ۽ کون خرابيءَ تي هريل آهن. فقط مال چاريندا آهن
۽ ان مان ئي پيٽ گذر ڪيلندا آهن. ماڻهن کو ڳاڙهو مڙس (مکي) ڪوٺي.
زالون ۽ مرد نہ شاهوڪار نہ غريب آهن. ڪين چوپائو مال آهي ۽ ڀڪشن جيان ڪشائي
(ڳاڙها) وستر پائيندا آهن، مهاياني ٻوڌين سان وڙهندا آهن.

"ٻراڻي چاڻ موجب هو اي صبر، هنسڪ ۽ بيرحم هئا. ٻوڌ مت جي پرچار
سان ماڻهن ساڄهہ آئي. کون خرابي ڇڏي، مٺو ڪوڙائي، ڀڪشن وارا ڪپڙا پائي
ٻڌ مت جو آچرڻ ڪندا آهن. ان بعد پيڙهيون لنگهي ويون، زماني جي گردش
ڪري سندن گڻن ۾ فرق آهي. باقي پراڻيون رسمون هلنديون آهن. جيتوڻيڪ هيءَ
رنگيل ڳاڙها (پيلا) وستر پائيندا آهن پر ڪين سداچار جي پوڄهہ ڪاڻهي، سندن پارن
۾ ٻڌ مت لاءِ شردا ڪاڻهي.

"هتان 900 لي اوڀر طرف، سنڌو پار ڪري، ساڄي ڪناري ٽان هلندي
اسين موُ - لو - سن - پو - لو (Mu - Lo - Son - P'u - Lu) پهتاسين. اُتان پرو وٽ،
او - لين - پو - چي - لو پهتاسين. هي 5000 لي گهيري ۾ آهي. مکيہ شهر "ڪي
لسي - شي - فا - لو" آهي جيڪو 30 لي ڦيرڙ ۾ آهي، سنڌوءَ جي ڪناري تي
ٻر سمنڊ جي ڀر ۾ آهي. گهر شاهوڪار ۽ سهڻا سينگاريل آهن. جن ۾ اڻلڀ ۽
قيمتي مال سامان پيل آهن. ڇگي وقت کان اُتي ڪو راجا ڪوڻهي، سنڌ جي
حفاظت ۾ آهي. زمين هيٺاهين پر ڪلراٺي آهي، ٻي سڄ آهي. پر ڪڻڪ ۽ مٺر
گهڻا پوکيا آهن. آبهوا ٿڌي آهي. مٿي پارت کان اولي ٿورو ڦريل آهي. ماڻهو سچا
۽ ايماندار آهن. ٻڌ مت جو پرچار آهي. 80 سنگهارام ۽ 5000 ڀڪشو آهن. شهر ۾ شو
مندر نہ آهن. ٻيا ديو مندر نہ آهن. هتان لوانگ - ڪپ - او ۽ پو - ل - سي کان ٿي

ٽي - لو - شي - لو ٻڌائين ٿا، جنهن جو 3000 لي گهيرو ۾ آهي. راڄڌاني 20 لي ڦهليل ۾ آهي، آبادي گهاٽي؛ سنڌين جو ملڪ، سردار ڪولهي ۽ هو سنڌ ۾ پيدا ٿيندا آهن. زمين واهپي ۽ ڪاري آهي. هوا سخت ٿڌي، ڪڻڪ ۽ مٽر جام ٿيندا آهن؛ گل ۽ ڦل وڌيڪ آهن. ماڻهو رڳا ۽ خوشحال آهن. سنڌين ٻولي مڌيه پرديش کان ٿورو ٿي ڦريل آهي. ٻڌ مت کي به مڃيندا آهن. 50 کن سنگهارام ۽ اٽڪل 3 هزار ڀڪشو آهن. 20 ديو مندر آهن، جن ۾ پاشوپت مت وارا ويندا آهن. شهر کان 15-16 لي اتر طرف وڏي ٻيلي ۾ شاهي ستوپ آهي جيڪو اشوڪ راجا ٺهرايو هو. اڳئين جنم ۾ هتي جي راجا ٻڌ کي ستايو هو. ٿورو پري پراڻو سنگهارام آهي جيڪو ارهت ڪاتيايان جوڙايو هو. هتان 30 لي اتر - اوڀر ۾ او - فن - چا آهي. هن جي راڄڌاني 24-25 سو لي گهيري ۾ آهي. راڄڌاني 30 لي آهي. هتي به ڪو راجا ڪونهي، اهو سنڌ جي آڌين آهي. زمين رڃ واري آهي، ڪڻڪ ۽ مٽر جام ٿين. ماڻهو خونخوار آهن. سنڌين ٻولي سادي ۽ ٻڌي آهي. 20 سنگهارام ۽ 2000 ڀڪشو آهن. ◻

Sahajpur Boga, AHMEDABAD.

o o o o o o o o o o o o o

”اوائلي سنڌي نثر ٻولين روايتي سهڻين سرهن گلن ڦلن جي هڪ اداسي باغ ۾ ٻير ٻالڪ سان اوهانکي ڀيٽجي سواهاري سنڌيءَ ۽ عظيم ادب جي حسن ۽ سينگار جي اها نه شناس ۽ سڪ پيدا ٿيندي ۽ سندس مان موهيندڙ نظاري مان اوهانکي اهو نه لطف ۽ فيض حاصل ٿيندو جو آئينده سڄي عمر ان جي خود ۾ ٿين جهان گل گل جي سرٻا ۽ سڳنڌ ٿي مست ٿيا ڀاڻو ۽ فرض شناس مالهين والنگر دل ۾ ٻيڙو ۽ نمرتا ڌاري هموار آهن ڪي ڀيٽجي ساه سنڌين سار سنڀال ڀيا لهندا“.

- ابراهيم جويو

١٩٨٥ جي سنڌي نثر جا ٥ اهم ڪتاب

☐ اي. جي. اُتم

ڪجهه وقت کان ڀارت ۾ اٽڪل سنڌي ساهت جا ڪتاب هر سال ۾ 25-30 مس نڪرن ٿا، جن مان اهم اڌ کن ئي هجن ٿا. سال 1985 ۾ سنڌي نثر جا ذڪر ڪرڻ لائق ڪتاب 10-15 مس نڪتا ۽ نظم (شعر) جا ته اڌ کن جيترا مس نڪتا. هن مضمون ۾ انهن مان نثر جي پنجن اهم ڪتابن تي تبصرو ڪيو ويو آهي. انهن جا ٻه ليکڪ گجرات جا آهن - شري گنگارام سمراٽ ۽ ڪيرت مهرچنداڻي، ٻه راجستان جا آهن- هري همٿاڻي ۽ ڪملا گوڪلاڻي ۽ هڪ مهاراشٽر جو آهي ڪيرت ٻاٻاڻي.

شري سمراٽ اتهاس کوجنا ۾ جوڳو پهچايل ليکڪ آهي. هن ٻئي ان شاخ تي هٿ گهٽ ۾ گهٽ قلم آزمائي ڪئي آهي. هن جو تازو ڪتاب آهي "شيواجي ڪٿيو پر......" ان ۾ 16 ليک آهن، جيڪي ٻن کانسواءِ سڀ 30 سال اڳ اخبارن ۾ ڇپيل آهن، پوءِ به اڄ به اهم ۽ اڀياس لائق آهن. ليکڪ جو اُديش آهي ديس جي پراچينتا، مهانتا ۽ آدرشن جو چٽر پيش ڪرڻ. ڪي ليک تاريخي، ڪي تحقيقي ۽ معلوماتي آهن. ٻه ادبي آهن - هڪ فردوسي ۽ ٻيو سنڌي ساهت ۾ شرنگار رس. باقي 14 ليکن مان ڪجهه آهن:-

(1) شيواجي ڪٿيو (2) عرب اتهاسڪ ليکڪ (3) عرب ۽ سنسڪرت عالم (4) چند ليکڻ ڪرسمون (5 ۽ 6) اورنگزيب جا خط ۽ وصيت نامو. سمراٽ ٻڌايو آهي ته جيئن ته اسان جو اتهاس عرب ساهتڪارن ۽ اتهاسڪارن جي ڪتابن ۾ ئي موجود آهي، ان ڪري اسان جو عربي ٻوليءَ سان گهاٽو تعلق آهي. پر ڪمال ته اهو آهي جو هتي اسان وٽ اڄ به ڪي تعصبي آهن، جيڪي عربي ٻوليءَ جي لفظن کي اسانجي لکڻين کي ڏسي مونڙا مچڪا پيا ڏيندا آهن.

سمراٽ کي پنهنجي هڪ وچار ڌارا آهي، جنهن سان ضروري ناهي ته ڪو سڄو سمورو شامل هجي. مثلا هو سڀني هندستانين کي آريه ٿو سمجهي، جي ٻاهران آيل ناهن. سوال آهي ته پوءِ وڏن ڀارتي ٿوري عرصي اتهاسڪارن (لوڪمانيه تلڪ سميت) ڪيئن آرين کي ٻاهرين ڪنان آيل ثابت ڪيو آهي. ساهتڪ ليک ڀرڌوسي وارو انهايت سٺو آهي، پر شرنگار رس وارو مضمون اڻ جوڙ ڪامياب ڪونهي. ڇو جو ان ۾ هالوڪن شاعرن مان عزيز، دلگير، شيام، ونا ۽ سگن آهوجا جي لکيل شرنگار رس وارن ڪويتائن جو ذڪر به ذڪر ڪونهي. وڌو ان نامعلوم شاعرن- پيتا ۽ للسيداس الرابجا جا مثال ڏنا اٿس. ان کان سواءِ ليکڪ چوي ٿو ته "صوفي شاعرن جي اثر هيٺ هندن جي ڀڳتي ڪاوي ۾ ڪام واسنا جو دخل ٿيو...... ۽ ڪام واسنا شرنگار رس مسلماني دور جي اپج (پيدائش) آهي". اهو صحيح نٿو لڳي ڇو ته اهڙي شرنگار رس واري ڪولــا ڪاليداس، جئه ديو وغيره ڪوين سنسڪرت ۾ اڳيئي رچي هئي جنهنجو اثر پوءِ جي ڀڳتي ڪاوي تي به ٿيو. ڪٿن به هي ڪتاب تاريخي مضمونن جو هڪ اهم ٽڪرو آهي.

گجراتي جو ٻيو اهم ليکڪ آهي ڪيرت موڙچنداڻي هن نثر جي هر شاخ تي قلم هلايو آهي ۽ نوري وقت کان ته تحقيقي ۽ تنقيد تي به ٻئي ليک لکيا آهن جنن 1985 ۾ هڪ اهڙو ڪتاب "تبصرو" نالي ڇپايو اٿس جو ان ۾ نه پوري تنقيد ۽ تبصرو ۽ نه تحقيق آهي. ان کان گهڻو اهتر ان سال ۾ اڪيل ناٽڪن جو مجموعو "ملاوٽ" آهي. ليکڪ کي پنهنجو ساهت رچڻ جو رخ آهي، جهڙو حقيقت نگاري وارو آهي جنن "مهانڳ ۾ چوي ٿو" ساهتڪار سماج جو انگ آهـــي. هو پنهنجي مسئلي يا سماج جي مسئلي کي رچنا ۾ ڪٿي سگهي ٿو. ڪٿا وستو (وشيه) رچنا جي آتما آهي".

ڪتاب جي 5 ايڪانڪين مان هڪ مذاقي آهي "هوليءَ جو ڇرچو" جنهن ۾ ٻئي ٻنهيءَ جي وهنوار جو به چٽـــر آهي. ٻيو ۽ سڀ کان وڌيڪ ڪامياب آهـــي "ملاوٽ" ۾ جيڪو ڏيتي ليتي ۽ وڏ ماڻهپائيءَ جي وشين اسارت آهي. ٽيون آهي "ليلا چنيسر". اهي ٽيئي ناٽڪ اسٽيج تي ڪامياب ويل آهن. اهن ۾ ناٽڪن جو مکيه انگ گفتگو سياوٽڪ ۽ چست آهي. ڪردارن جي به ڪفايت آهـــي. باقي ٻه ايڪانڪي "ممتا" ۽ "ننڍل سپنا" اهڙا ڪامياب نٿا لڳن. هي هڪ سال ۾ ٻيو ناٽڪي مجموعو اٿس. ڪيرت ناٽڪ لکڻ سان گڏ اسٽيج تي به پيش ڪيا آهن ته پاڻ

اداڪاري ۽ هدايتڪاري به ڪئي اٿس.

مهرچنداڻيءَ واڌو سرگرم ليکڪ آهي هري هماڻي، جيڪو راجستان جو هڪ ئي اديب آهي، جنهن پنهنجي اوائل عمر ۾ ڪهاڻي لکڻ ۾ جوڳي جاءِ حاصل ڪئي آهي نه اجمير ۾ اسر ميڙو مڃائي ورتو آهي. سندس تازو اڪٽل ڪهاڻين جو مجموعو آهي "ڪجهه ٽٽل ٽٽل" آن ۾ 14 ڪهاڻيون آهن جن مان گهڻيون استري پرش جي رشتن بابت جون ڪهاڻيون آهن ۽ زندگي جي پهلوءَ ترجماني ڪن ٿيون. انهن جي ٻولي به دلڪش ۽ دلچسپ آهي. ڪهاڻين ۾ آهي نه استريون آهن جيڪي مان مريادا جي پرواهه نه ڪري اڳتي پنهنجي وهه ٿيون وڃن. جئن "احساس" ڪهاڻي جي "سيما"، "اي زمان" جي ڪلا ۽ "ڪجهه ٽٽل ٽٽل" جي سولا. پر ليکڪ جو ڏڪال اهو ويچار نه "پرش جي مدولي هميشه (استري کي) لاڳاپو جي هولڊي آهي" صحيح ڪولهي جو نه استري ئي پرش کي هرڪا ڪيترو مڃي وٺي آهي، جا حقيقت هن جي هار سينگار لاءِ زور ڏيڻ مان به ظاهر آهي. هنن ڪهاڻين جي پيت ۾ "آنڌي ٿمجي وئي" جي مکيه ڪردار جي پتني سٺي گهر-گرهستي ڏيکارئل آهي جيڪو شراب ۾ خوب پئسو پيو لٽائي ۽ سالگره تي ساڙهي وٺي ڏيڻ لاءِ دوست تو پئسا ڏئيس. پر سڄي مجموعي جي بهترين ڪهاڻي ۽ اڪ آهي "مٽي موري جي". اها ورهاڱي جي درد جي عاليشان ڪهاڻي آهي ۽ هن ليکڪ جي اڳ لکيل اهڙين ڪهاڻين ۾ هڪ وڏيڪ اضافو آهي. ان ڪهاڻي جو ڪردار "للجو" هڪ اڻ وسرندڙ ناٽڪ آهي، جيڪو سنڌين کي پنهنجي جيجل سنڌڙيءَ ۽ ان جي ٻوليءَ کي نه وسارڻ لاءِ وڃائيندو رهندو.

هري هماڻي واڌو راجستان جي سرگرم ليکڪا آهي **ڪملا گوڪلاڻي**، هوءِ جيتوڻيڪ اڃا تائين اسرندڙ آهي نه به هڪ ئي وقت ڪهاڻيءَ سان گڏ تنقيد ۽ تبصري تي به قلم هلايو اٿس نه سيميناران ۾ انهن سرگرمين ۾ به ڀاڱ ملهايو اٿس. پرک يا جانچ جو فن هونءَ ئي اڪيلو ڪم آهي جنهن جي اسان وٽ اڻاٺ آهي. ان تي ڪملا سچو ڪتاب "راجستان جي سنڌي ساهت جو جائزو" لکي نه اهسا داد لائق ڪوشش آهي. خاص ڪري جنهن اهو پنهنجي قسم جو راجستان جي سنڌي ساهتڪارن جي جاڻ ڏيندڙ پهريون ڪتاب آهي. هن ان لاءِ نه رڳو محنت ۽ کوج سان الڳ اکر ۽ حقيقتون هٿ ڪيون آهن پر ڪٿ ڪندڙ تبصرو به ڏنو آهي. اها ڪٿ ۽ پرک پنهنجي سر ئي هڪ تخليقي فن آهي. ان ۾ اسان جا جهونا

سمرات کي پنهنجي هڪ وچار ڌارا آهي، جنهن سان ضروري ناهي ته ڪو
سڄو سمڪرو شامل هجي. مثلا هو سڀني هندستانين کي آريه ٿو سمجهي، جي ٻاهران
آيل ناهن. سوال آهي ته پوءِ وڏن پايي ٿوڙي عربي اِتهاسڪارن (لوڪمانيه تلڪ
سميت) ڪيئن آرين کي ٻاهرين کان آيل ثابت ڪيو آهي. ساهتڪ ليک
سنڌوءَ وارو لهاڄ سٺو آهي، پر شرنگار رس وارو مضمون اڻ پورو ۽ ڪامياب
ڪونهي. ڇو جو اُن ۾ ڪيترن شاعرن مان عزيز، دلگير، شيام، وفا ۽ سڳن آهوجا
جي لکيل شرنگار رس وارين ڪوتائن جو ذڪر به ذڪر ڪونهي. ٻيو اُن نامعلوم
شاعرن - پيتا ۽ تلسيداس الرهدا جا مثال ڏنا آهن. اُن کان سواءِ ليکڪ چوي ٿو ته
"صوفي شاعرن جي اثر هيٺ هندن جي ڀڪتي ڪاويه ۾ ڪام واسنا جو دخل ٿيو......
۽ ڪام واسي شرنگار رس مسلماني دور جي اپج (پيدائش) آهي". اهو صحيح ٿو
لڳي ڇو ته اهڙي شرنگار رس واري ڪوتا ڪاليداس، جيه ديو وغيره ڪوين
سنسڪرت ۾ اڳئي رچي هئي جنهنجو اثر پوءِ جي ڀڪتي ڪاويه تي به ٿيو. ڪئين
به هي ڪتاب تاريخي مضمونن جو هڪ اهم ٽڪرو آهي.

گجرات جو ٻيو اهم ليکڪ آهي ڪيرت ٻورچنداڻي هن نثر جي هر شاخ
تي قلم هلايو آهي ۽ ٿوري وقت کان ته تحقيق ۽ تنقيد تي به پئي ليک لکيا آهن
جن ۾ 1985 ۾ هڪ اهڙو ڪتاب "تبصرو" نالي ڇپيو هو، اُن ۾ ته پوري تنقيد
۽ تبصرو ۽ نه تحقيق آهي. اُن کان گهڻو پهرين سال ۾ اڪيل ناٽڪن جو مجموعو
"ملاوٽ" آهي. ليکڪ کي پنهنجو ساهت رچڻ جو رخ آهي، جهڙو حقيقت نگاري
وارو آهي جيئن "مهاڳ ۾ چوي ٿو" ساهتڪار سماج جو انگ آهي. هو پنهنجي
مسئلي يا سماج جي مسئلي کي رچنا ۾ ڪٿي سگهي ٿو. ڪٿا وستو (وشيه) رچنا جي
آتما آهي".

ڪتاب جي 5 ايڪانڪين مان هڪ مذاقي آهي "هوليءَ جو چرچو" جنهن ۾
پتي پتنيءَ جي وهنوار جو به چٽو آهي. اهو ۽ سڀ کان وڌيڪ ڪامياب آهي
"ملاوٽ" ۾ جيڪو ڏاڍي ليتي ۽ وڏ ماڻهپائيءَ جي وشمن اساس آهي. ٽيون آهي
"ليلا چيسر". اهي ٽئي ناٽڪ اسٽيج تي ڪامياب ويل آهن. آهن ۾ ناٽڪن جو
مکيه انگ گفتگو سڀاويڪ ۽ چست آهي. ڪردارن جي ا. ڪڻاٽ آهي. باقي ٻه
ايڪانڪي "ممتا" ۽ "ٽٽل سپنا" اهڙا ڪامياب نه لڳن. هي هڪ سال ۾ پيو
ناٽڪي مجموعو آهي. ڪيرت ناٽڪ لکڻ سان گڏ اسٽيج تي به پيش ڪيا آهن ته پاڻ

...ڪاري ۽ هدايتڪاري ۾ ڪئي اٿس.

مورچندداڻيءَ وانگر سرگرم ليکڪ آهي هري هيماڻي، جيڪو راجستان جو
...ٿي اديب آهي، جنهن پڻ ناول نويسي ۽ ڪهاڻي نويسي ۾ جوڳي جاءِ حاصل
...آهي ۽ اجمير ۾ اسڪول جو پرنسپال رهيو آهي. سندس تازو ڇپيل ڪهاڻين جو
...مجموعو آهي "ڪچهه، ٽل ٽل" ان ۾ 14 ڪهاڻيون آهن جن مان گهڻيون استري
...جي رشتن بابت جون ڪهاڻيون آهن ۽ زندگي جي اڻ ڏٺي ترجماني ڪن ٿيون.
...جي ٻولي به دلڪش ۽ دلچسپ آهي. ڪهاڻين ۾ آهي به استريون آهن جيڪي
...مريادا جي پرواهه نه ڪري اڳتي پنهنجي وک وڌائين ٿيون. جئن "احساس"
...ائي جي "سما"، "اي زمان" جي ڪلاس ۽ "ڪچهه، ٽل ٽل" جي سوال. پر
...ڪ جو ڏاڍ لاءِ وڌو ويچار نه "پرش جي مڙسي هميشه (استري کي) لالچائڻ جي
...ي آهي" صحيح ڪولهي ڇو نه استري ٿي پرش کي هرڪا گهڻ مڃي ويٺي آهي،
...شخص هن جي هار سينگار لاءِ زور ڏيڻ مان به ظاهر آهي. هن ڪهاڻين جي
...م "آلڏي امڃي ويئي" جي مکيه ڪردار جي پتني سنئي گهر-گرهستي ڏيکاريل
...جيڪو شراب ۾ خوب پئسو پيو لٽائي ۽ سالگره تي ساڙهي وٺي ڏيڻ لاءِ
...ت اوپئسا ڏئيس. پر سڄي مجموعي جي بهترين ڪهاڻي ۽ اڪ آهي "منسي
...ب جي". اها ورهاڱي جي درد جي عاليشان ڪهاڻي آهي ۽ ان ليکڪ جي
...ڪيل اهڙين ڪهاڻين ۾ هڪ وڌيڪ اضافو آهي. ان ڪهاڻي جو ڪردار "للجو"
...اڻ وسرندڙ ڪالڪ آهي، جيڪو سنڌين کي پنهنجي جيجل سنڌڙيءَ ۽ ان جي
...ءَ کي نه وسارڻ لاءِ ورجائيندو رهندو.

هري هيماڻي وانگر راجستان جي سرگرم ليکڪا آهي ڪملا گوڪلاڻي،
...جيتوڻيڪ اڃا نئين اسرندڙ آهي ته به هڪ ئي وقت ڪهاڻيءَ سان گڏ تنقيد
...صري ٿي ۽ قلم هلايو اٿس ته سيمينارن ۽ ٻين سرگرمين ۾ به پاڻ ملهايو اٿس.
...ب يا جائزي جو فن هونءَ ئي الڪائيو ڪم آهي جنهن جي اسان وٽ اڻاٺ آهي.
...ٿي ڪملا سچو ڪتاب "راجستان جي سنڌي ساهت جو جائزو" لکي نه اهڙا
لائق ڪوشش آهي. خاص ڪري جڏهن اهو پنهنجي قسم جو راجستان جي
...ڌي ساهتڪارن جي جاڻ ڏيندڙ پهريون ڪتاب آهي. هن ان لاءِ نه رڳو محنت
...وج سان الڳ اکر ۽ حقيقتون هٿ ڪيون آهن پر ڪٿ ڪندڙ ليکڪ ۾ ڏاو
...ي. اها ڪٿ ۽ پرک پنهنجي سر ئي هڪ تخليقي فن آهي. ان ۾ اسان جا جهونا

تنقيد ڪندڙ ليکڪ ۽ ليکڪائون غلطيون پيا ڪن. ڪملا ته اُن ۾ به ٽپين آهي،
ان ڪري ضرور ڪتاب ۾ ڪميون پيهيون اٿس.

ڪتاب ۾ ٽي وڏا ليک آهن (1) راجستان ۾ سنڌي ساهت جي اوسر (2)
پداچندڙ ملهه ۽ راجستان جو ساهتڪار ۽ (3) ورهاڱي جو درد جو تمام اتهو ليک آهي.
اُن ۾ اوڪ ڊوڪ جهڙي گهٽي گنجائش آهي. پهريان ٻه وڏا مضمون راجستان جي
سنڌي ساهت جي جدا جدا شاخن ۽ ساهتڪارن جي جهلڪ پيش ڪندڙ آهن. البت
ڪٿي ڪٿي ڪيل جائزي ۾ خاص ڪري ايشور چندر، اڳران ٽلواڻي ۽ روچي هراڻي
وغيره بابت ڏنل رايا ۾ غلطيون آهن. هڪ مثال تي ئي قناعت ڪريان ٿو. ليکڪا
ايشور چندر بابت لکي ٿي ته "هن ئي سنڌي ڪهاڻيءَ کي سهج (يعني سلوس)
ڪندي عام پاٺڪن تائين پهچايو آهي .... سندس ڪهاڻين کي پڙهڻ وارن جا سوين
خط آڪاشوائيءَ کي ملن ٿا". اهي ٻئي رايا صحيح ڪوٺڻ تمام گهڻو مبالغو آهي.
ايشور چندر کان گهڻو اڳ ۾ ترقي پسند ليکڪن سنڌي ڪهاڻيءَ کي سهج ڪندي
عام پاٺڪن تائين پهچايو هو. جنهنجي پوري ايشور چندر ڪئي آهي. جنهنجون
ڪئين رچنائون به هوڪي ۽ لعريبازيءَ کان آجيون ڪرائي. ترقي پسندن جون اهي
ڪي سهج ڪهاڻيون ته اڄ 25-30 سال بعد به وري ڇپجڻ تي پاٺڪن کي خوب
پسند اچن پيون. هتي وڌيڪ مثالن کي رد ڪند ڏيڻ جي گنجائش ڪانهي. انهن
ليکڪا جي ڪسري ايراد جون ته چرڪون آهن ئي. ڪتاب جي خامين
سان گڏ خوبين کي به ڏسبو ته اهو تحقيقي ۽ تبصري واري أدب جي هڪ آجيان
لائق ڪوشش آهي.

ممبئي (مهاراشٽرا) جو جهونو هوءِ ۽ ترقي پسند نوجوانيءَ جو هڪ پالـــ
آهي ڪيرت ٻاٻاڻي. هو ننڍ سان گڏ ڪهاڻي لکندو رهيو ۽ ٽانڪ اوس ... آهي ته
سنڌيت جي حاصل جو هڪ رهبر پڻ. هن جي 5 تنقيدي ۽ أدبي ليکن جو ٽـــار
اڪٺل هڪ ڇپيو آهي "پنهنجي مٽيءَ پاتال". 5 ليکن مان هڪ أصولي تنقيد
وارو آهي. مارڪسوادي جماليات ۽ عملـــي تنقيدي مضمون آهن، شاهه لطيف-
سماجڪ حقيقت پرستي ۽ سامي جي اڄ جي مناسبت، ساڻي ۽ تاريخي أوسر وارا
مضمون آهن: سنڌي مضمون جي اوسر ۽ ورهاڱي کان اڳ جو سنڌي ناٽڪ.

أصولي مضمون سڀ کان أهم آهي جو شايد پهريون دفعو مارڪسوادي جماليات
بابت وڏو 20 صفحن وارو مضمون لکيو ويو آهي. ليکڪ مارڪسوادي جماليات

جي سمجهاڻيءَ لاءِ پنهنجي راءِ کي ڪافي ليکڪن جي حوالن سان وزندار بڻايو آهي.
البت ”رچنا پرڪريا“ جا لفظ جيڪي هن مضمون جي سري ۾ ڏنا آهن انهن کي پورو
نڀاهيل ڪونهي. مارڪسوادي نظريو ڪنهن به شخص اندر رچنا کي زندگي، سماج
۽ اتهاس جي سمبنڌ ۾ ڏسي پرکي. سنڌيءَ ۽ غير مارڪسوادين سڀ اهڙي پرک اڄ
تائين پئي ڪئي آهي. اهڙوئي ٻيو مضمون ”شاهه“ تي آهي اهو پهريان بمبئي ۾
هندي ڊائريڪٽوريٽ جي لطيف سيمينار ۾ پڙهيو ويو هو جتي ڪجهه تنقيد ٿي
هئس. ان مطابق ليکڪ کي ڪجهه سڌاري ڇپايو آئس جو هاڻ شاهه تي لکيل ترقي
پسند تنقيد وارن ليکن ۾ هڪ وڌيڪ اضافو لڳي ٿو. ان ۾ اتفاق آهي ته ڪٿي
شاهه پنهنجي ڪلام ۾ پنهنجي وقت جي سماجي حقيقت جي عڪاسي ڪئي آهي
ليڪن ان مضمون جي پڄاڻي ۾ ساميءَ تي لکيل مضمون هن سان ڪي اضافي ٿو
ڪري. ڪيرت ساميءَ جي ڪوتا کي آدرشواد ۽ ويراڳ جي ڪوتا ٿو ڪوٺي. جيڪا
وڏي غلطي آهي. ڇو ته هن پاڻ نه ويراڳ ورتو ۽ نه سلوڪن ۾ ان جو پرچار
ڪيائين. ساميءَ ڪوڙن ڪٽڙن، پاکنڊين پروهتن، لوڀ ڪندڙن، مکيه چوڌرين ۽
تعصبين ۽ تنگدل وارن جي زبردست اوگهڙ ڪئي آهي. اها رڳو ويراڳي ۽ آدرشواد
جي ڪوتا ڪانهي. ان ڪوتا جي اڄ به مناسبت آهي. ساڳيءَ طرح ”خلق ۾ خالق
ڏسڻ“، ”مسجد ۽ مندر ۾ فرق نه ڪرڻ“، ”ويدن جو وادي سڀ ڇڏڻ“ وغيره
ساميءَ جي ايڪ جا ڌارمڪ ويچار آهن ته اڄ به مناسبت رکندڙ آهن. ان زماني
جي سڀني ٻولين جي ڪوتا کي اڪثر ڪري ڌرم ۽ اخلاق جي اوٽ ورتي پوندي
هئي جڏهن سامي نه ڇا پر ڪبير ۽ سچل جهڙن شاعرن به ورتي. انهن ڳالهين جو ته
اڄ به اثر آهي. ان ڪري ساميءَ کي آدرشوادي ۽ ويراڳي ڪوي چوڻ يا پوئتي
هيرانندانيءَ وانگر ساميءَ کــي ڪوي نه سمجهڻ ۽ سنگيت کان اڻڄاڻ ڪوٺڻ
پنهنجي اڻڄاڻائي ڏيکارڻي آهي ڇو ته ان ۾ سنگيت آهي جنهنجي ڄاڻ ساميءَ کي
هئي جو هن اڪثر سرن جا نالا به ڏنا آهن. ان ۾ ڪوتا جون خوبيون آهن ته
سنڌيت جون به جهلڪون آهن جن 25 سال اڳي مون هڪ مقالي ۾ لکيو هو.
ڪيرت جا باقي به ليک ساهتڪ اوسر وارا رواجي معلوماتي آهن.
■

ليکڪ جو نوٽ: هي مضمون ريڊيو سمالوچنا لاءِ لکيل هو ۽ براڊڪاسٽ
ٿيو هو. جنهن ۾ هڪ ڪتاب 1986 سال جو هو جو ڪٿي
سري الوسار ٿورو سڌاريو اٿم.
— اُتم

B-9 Florina, Sitla devi Temple Road, Mahim, BOMBAY-400016.

پروفيسر رام پنجواڻيءَ

هڪ انوکي شخصيت

□ بي. ايڇ. آڏواڻي

عالمگير ساهتيڪار، بهو رنگي شخصيت جو مالڪ ۽ بنگالي پرش رام پنجواڻي هن فاني دنيا مان چالاڻو ڪري ويو. اها ٻڌ ڪير ٻڌي هند، سنڌ جي عالمن ۽ اديبن کي سخت صدمو رسيو. رسندو ئي ڇو نه؟ هو قوم جو نسوارٿي خدمتگار ۽ ديش سيوڪ طور پرسڌ هو. ساهت-کيتر ۾ سندس خدمتون وساري نٿيون سگهجن. ڪلاڪار جي حيثيت ۾ هن صاحب سنڌي ٻولي، ساهت ۽ ڪلا جي واڌاري لاءِ پاڻ پتوڙيو هو ۽ ان مقصد کي خيال ۾ رکي، پنهنجي سنگيت ۽ ڪلا جي ڄاڻ جي ٽوليءَ سان گڏ اکنڊ ديش ۽ ودیشن جا گشت لڳائيندو رهندو هو. سندس جيون جو عقيدو هو:-

”پهاڙن سي جو ٽڪرائي، اُسي طوفان ڪهتي هئن،
جو طوفانن سي ٽڪرائي، اُسي انسان ڪهتي هئن.“

اهڙي سدا بهار ساهتيڪار جو جنم 20-11-1911 ۾ لاڙڪاڻي سنڌ ۾ ٿيو هو، جتي سنڌي قوم جو نامیارو شاعر (جنهن کي شاعريءَ جي آسمان جو وهاڻو تارو ڪري ڪوٺيو ويندو آهي) ڪشنچند بيوس پنهنجو ناماچار ڪيو هو. پروفيسر صاحب کي سندس جيون مان پريرڻا پراپت ٿي ۽ هو هڪ سٺو شاعر ته ٿيو ئي پر ان سان گڏ هڪ اعليٰ اديب (ڪهاڻي ڪار، ناول نويس ۽ مضمون نگار) ڪلاڪار ۽ گائڪ پڻ ٿيو. شاعريءَ جي شاخ تي ڪاڪرائي ڪرڻ سبب ئي پاڻ تي تخلص

ساهت ڪيتر ۾ سندس نالو اُسريل ۽ اوسريل ساهتڪارن ۾ نه هو ٿي، پر **انوکا آزمودا** ڪتاب لئي ساهت اڪادمي پرسڪار ملڻ سان سندس شان ۾ چار چنڊ لڳي ويا. ان ڪتاب کيس ڪماليت جي چوٽيءَ تي رسايو. ناول لکڻ ۾ هو پنهنجو مٽ پاڻ هو. سندس مشهور ناول قيدي، پدما، ڏيئر نه جمن، آهي نه آهي ۽ ٻيا وڏي چاهه سان پڙهيا ويندا آهن. سندس لکڻيءَ ۾ انوکو نادر هو. سندس ڪهاڻين جا پلاٽ ۽ ڪردار سنڌي سماج جي پيڙهي جي مد نظر هوندا هئا. سماجڪ حالتن ۽ سنڌيت جو احوال اڪثر سندس لکڻين مان ملندو. ڏاتي- ليتيءَ جهڙي ڪرسم خلاف جهاد شروع ڪرڻ جهڙا قصا به سندس رچنائن ۾ موجود ملندو. "ڏيئر نه جمن" ناول ان جو ثبوت آهي. ناولن کانسواءِ سندس ليک، ڪهاڻيون، ناٽڪ ۽ مضمون به پنهنجي ليکي معياري ڇاپ ڇڏين ٿا. سندس مضمونن ۾ حقيقت نگاري ڪوٽ ڪوٽ ڀريل آهي. سندس ٻولي اصطلاحي، پهاڪن سان ڀريل، سليس ۽ دلڪش آهي، جا پڙهڻ سان آلوڪڪ آنند ڏئي ٿي. "**سپون**" مضمونن جو مجموعو ان ڳالهه جي ثابتي ڏيندو. ناٽڪ نويس جي حيثيت ۾ به هُن جون شيوائون ساراهڻ لائق آهن. "**سنڌ جا سنت**" اصلوڪا ناٽڪ لکي هُن صاحب پالڪن کي ادبي شعور جي ڄاڻ ڏني آهي. "**آيو نئون زمانو**" ناٽڪ به پنهنجي ليکي ڪامياب ناٽڪ آهي. ڪهاڻيڪار طور به هن پنهنجو نالو روشن ڪيو. "**وچتر واقعا**" (ڪهاڻي) ۾ سندس ڪهاڻي نويس گڻ موجود آهن.

اِدرار سان گڏ اقرار ڪرڻ ۾ به هُن جو ثاني مشڪل ملندو هو. هو شيرين زبان پروفيسر هو. هر لفظ چٽي، ڇني ڇاڻي پيار سان ڳالهائڻ، وقت ۽ حالتن پٽاندڙ پاڻ کي نڀائڻ رام پنجواڻي صاحب جي گويا عجيب ادا ليکجي ٿي. **پروفيسر لال سنگهه اجواڻيءَ**، رام پنجواڻيءَ لاءِ سندس ياد ۾ اڪتل "**70 سال گرهه پرچو**" ۾ لکيو هو "رام پنجواڻيءَ جي شخصيت جو گهڻو اثر ان ڪري به آهي جو دشمن کي به دوست بڻائي ٿو سگهي. هُن کي ڪا خاص ذات آهي دوست هٿ ڪرڻ جي. سندس سڀ کان وڌيڪ نمايان ۽ شاندار ڪارنامو سنڌي سگهڙو، اهو آهي "**جهولي لعل**" کي سنڌي جاتيءَ جو نشان بڻائڻ، شري جهولي لعل جي نعري اوڏگرد سڄي جاتيءَ کي ڪٺو ڪرڻ. اِها رام پنجواڻيءَ جي وڏي ۾ وڏي ڪارگذاري سمجهجي. جو ته ورهاڱي اڳ ٻولي سڀا جي سهاري هيمت لعشڪل ڪاليج جي ڪمپائونڊ ۾ جهولي لعل جا

جلسا لڳايا ۽ چيٽي چنڊ جي مهاپرب کي **سنڌي ڏينهن** ملهايو. اها رام پنجواڻيءَ جي وڏي ۾ وڏي ڪارگذاري سمجهڻ کپي جو هينئر سڄي هندستان ۾ 'چيٽي چنڊ' سنڌين جو ڏينهن آهي ۽ جهولي لعل جو نعرو فلڪ شگاف آهي (گجرات ۽ راجستان سرڪار ته چيٽي چنڊ کي سرڪاري سطح تي موڪل جو ڏينهن ڪري منظور ڪيو آهي). لوڪ ماليه تلڪ گڻپتيءَ جي پوڄا مهاراشٽرا ۾ ڦهلائي ته رام پنجواڻيءَ جلسن دوارا، چوڪين دوارا، فلم دوارا جهولي لعل جو جهنڊو بلند ڪيو.

هو صاحب ساهت سرجڻ سان گڏ ڳائڻ جو به ڪوڏيو هو. پنهنجي سنگيتڪارن ۽ راڳيندڙن سان گڏ هميشه پيو چرڪيون هڻندو هو. گيت-سنگيت جا پروگرام ڏيئي عام ماڻهن کي موج وٺائيندو هو. جهولي لعل پنجڙن جي استتي ڪرڻ ۾ هو سڀ کان اڳرو رهندو هو. سندس ڳايل رڪارڊن ۾ هيٺين پڄڻ کيس امر ڪيو:-

" منهنجي ٻيڙي، اُلٽي وچ سير تي،
پلئه پاتاهان تي سان جند پير تي".

سندس رهڻي-ڪهڻي سادي ۽ اڊمبر کان دور هئي. هر ڪنهن سان قرب ونڊيندو هو ۽ قرب جو ڪانڪي هو. ساهتڪ ۽ سانسڪرتڪ ڪارج ڪرڻ ۾ هو صاحب هميشه سرگرم پيو ونندو هو. هُو صاحب سنڌي ٻوليءَ کي تسليم ڪرائڻ لاءِ ٻين ساهتيڪارن ۽ اڳواڻن سان گڏ ڪم ڪشي ايلو هو ۽ پنهنجي ليکي ليکڻي به سرتوڙ ڪوشش ڪندو رهيو. ڪيترائي دفعا هو سرگواسي جواهر لعل نهرو ۽ مسز اندرا گانڌيءَ سان به ان سلسلي ۾ ملندو رهيو ۽ سنڌي قوم جي جذبن ۽ دلي خواهشن کان کين واقف ڪندو رهيو. ايئن هن ماڻهن مڙس هئي هنڌ ڪيو ۽ اڄ سنڌي ٻولي ڀارت جي 15 ٻولين روپي گڏ سان ملڪي رهي آهي ۽ پنهنجي مهڪ ۽ خوشبو ڦهلائي رهي آهي.

سندس ساهتڪ رچنائن جي هڪ خاص خوبي اها آهي ته اُهي ساتوڪ ڪٿن سان ڀرپور ۽ آستڪ‌ڪهڻي، آلم وشواس خواه آشاوادي ڀاونائن سان سرشار آهن. پروفيسر صاحب جي خيال ۾ زندگي سارڪ ۽ سنسار مکدوي هو. ناولن کان ولي ڪهاڻين تائين سندس رچنائون اهو جي اُپٽي آهن. ان ڪري آتمڪ آنند ڏيڻ ۾ ڪامياب ويون آهن.

پروفيسر صاحب پاڻ کي ڪڏهن به لوڪي پسند شاعر سڏائي فخر وٺڻ جو عادي

نه هو. هن پنهنجي رچنائن دوران ڪڏهن به پنهنجو پرچار نه ڪيو ۽ نه وري ڪڏهن ساهتيڪ گروهه يا سياسي دل جي ساراهه ۾ رچنائون لکيون آهن. هن جون رچنائون حقيقي آزمودن ۽ تجربن جو نچوڙ آهن. جن کي پڙهڻ سان پاٺڪن جي من ۾ آتم وشواس، آشاوادي خيال ۽ آستڪ ڀاوناءَ جا شڀ وچار اڀرڻ سڀاويڪ آهن. ٻين لفظن ۾ جيڪر ائين چوان ته پروفيسر صاحب هڪ قابل اُستاد ۽ ڪامياب پرچارڪ نه هو ته پر اُن سان گڏ سٺو ڳائيندڙ ۽ اوچ ڪوٽيءَ جو ساهتيڪار پڻ هو. اهو ئي سبب هو جو سنڌ ۾ ناولن ڏيڍُو نه جهڙو ۽ آهي نه آهي ٿي فلمون پڻ اهڙي ڇپيون آهن. جي پڻ سنڌ ۾ ناولن وانگر سڦلتا جي چوٽيءَ تي رسيل آهن. نه صرف ايترو پاڪ سنڌ سمپادن هيٺ تيار ڪيل نظم ۽ وياڪرڻ جو ڪتاب ”سنڌي شعر جو انتخاب“ اڄ به ساراهه جي مستحق آهي. جنهن مان سنڌ شاعريءَ جي شوق ۽ نظم ۽ وياڪرڻ ۾ اڌيت چاڻ جي خبر پوي ٿي. هو خود به هڪ سٺو شاعر هو. ملاحظ فرمايو سنڌ ممتاز شعر مان هڪ بند.

”جت هزارين راهرو ٿڪجي ۽ ٿڪجي پيا ڪري،
منهن جو اُن منزل تان ئي آغاز ٿيندو ٿو وڃي“.

سنڌ اُن قسم جي خوبين کي ظاهر ڪندي سنڌ جي ٻين ”مهتاب محبوب“ لکيو آهي:

”شرافت ۽ نياز، اُدب ۽ اخلاق جي مجسم صورت ۽ سنڌيت جي پيغمبر کي ساراهڻ مون ڪاريگر جي ڪمال کي ساراهيو آهي، جنهن ڪيس مٽيءَ خوبين سان اوازي جڻ روشني ۽ رهبريءَ جو منار کڙيو آهي.

پروفيسر هڪ يگانو ڪلاڪار هو، هن ڪلا کي پنهنجي جيون جو اُدیش پوري ڪرڻ جو ذريعو سمجهيو هو. هن گيتن ۽ سنگيت دوران سنڌيت جو سنديش ڏيئي، هزارين لکين ماڻهن کي اُتساهت ڪري ايڪيءَ جي راهه تي هلڻ جو انوکو ڍنگ سيکاريو هو. ڪلا کي ڪمائڻ جو وسيلو نه سمجهي قوم جي سيوا جو ساڌن سمجهيو هو. هو سنگيت - ڪاريه ڪرم ڏيئي مندر، اسڪول، پستڪاليه، ڌرمشالائون ۽ ڪاليج برپا ڪرڻ لاءِ دان ڪٺو ڪندو هو. ان ڪري سنڌ گيان - وديا جي ساک ديش خواهه وديش ۾ اڪٺي هئي ۽ هو هردل عزيز ٿيو هو. پنڊت ڪنور رام جو جامو پائي جڏهن هو اچيندو هو. تڏهن درشڪن کي جهڙي جهومائي ڇڏيندو هو.

هو الوپ ٿيڻ ۽ گايڪ هو. سندس ادائن ۽ ڳالهائڻ ۾ غضب جو تاثير هو. ٽي. وي.
تي ڊائل ملاقات ۾ شري ڪملشور پروفيسر صاحب جي واقفيت اجهو هن ريت ڏني.
”گيت، سنگيت، ٻولي، ساهتيه ۽ شعر-و-شاعري جيون جا مکيه پهلو آهن سنڌي ڀاشا،
ساهتيه، سنڌين جون ريتيون-رسمون ۽ رواج، سنڌين جي سنسڪرتيءَ سان پريچيه
ڪرائڻ لاءِ پروفيسر رام پنجواڻيءَ کي پيش ڪجي ٿو. سنڌي ٻولي، ساهتيه ۽
سنسڪرتيءَ جي نه فقط هن کي گهري ڄاڻ آهي پر هو خود اعليٰ معيار جو ساهتيڪار
۽ ڪلاڪار آهي“.

منهنجي اها دلي خواهش آهي ته سندس ارپا ڪيل ”سنڌو ڀون“ شال
وڌي ويجهي ۽ اُتي سنڌيت جا ميلا ۽ چونڪيون لڳنديون رهن! نه صرف ايترو
پر هن سنستا ارپا ڪرڻ پٺيان جيڪا مراد آهي، شل سا ثابت ٿئي!!

ڀريو وڌا منهنجي غزل ”رام جي چونڪي“ جي شعرن ۾ چيو آهي:

”جڏهن جڏهن مان رام جي چونڪيءَ ۾ ٿيو آهيان شامل،
سنڌيت جي سرهاڻ هميشه مون کي ٿي آ حاصل،
سنڌوءَ جي جڻ ڪري زيارت واپس ورندا آهيون،
لڳندو آ همت هر ڪو آ سنڌڙيءَ جي سڪ جو سائل“.

ساڳئي وقت ”سيتا سنڌو ڀون“ جي باري ۾ ڪماري ريٽا ڪمواڻي ”لماڻي“
وري هن ريت پنهنجا ويچار نظم ۾ ظاهر ڪيا آهن.

”سيتا سنڌو ڀون ۾ تنهنجو آهي ساهه سمايل،
تنهنجو لاڳو ٿيو سچايو سپنو سر انجام،
تنهنجي شيوا آ اشڪام.

سندس ديهانت تي سنڌ-هند ۾ غم جي لهر ڇانئجي وئي. ڪنهن کي به
سندس موت تي وشواس نٿي آيو. دنيا جي هر ڪنڊ-ڪڙڇ کان شردانجلي ۽
غم-خواهيءَ جا خط ۽ تارون اينديون رهيون. هر مخزن ۽ اخبار سندس مرتيوءَ تي
دک جو اظهار ڪيو ۽ سندس سدا بهار گڻن کي ساراهيو. سندس ياد ۾ ڪيترائي
يادگار پرچا شايع ٿي رهيا آهن. لوڪ سڀا جي اڳوڻي ميمبر شري رام جيٺملاڻيءَ جي
خيال ۾ ”پروفيسر رام پنجواڻي هڪ وئڪتيءَ جو نالو ڪونهي، هو هڪ سنستا ۽
آندولن جو پرتيڪ هو ۽ ڏاڍيءَ لاءِ سپيتڪ پريرڻا ۽ اُتساهه جو سرچشمو ۽ ڪلاڪارن
جو رهبر هو. هو سنڌين لاءِ نه وڏان هو پر ڀارت لاءِ راشٽر نڌي هو.“

پنچواڻي صاحب جمهوريت، هندو- مسلم ايڪتا لاءِ به لکندو رهيو ۽ پنهنجا ويچار پيش ڪندو رهيو. ٽي. وي. ملاقات ۾ هن صاحب چيو هو: "پيار سان پيار پيدا ٿيندو آهي. اسين نه شاهه، سچل ۽ سامي ڳائيون ٿا. اسانجي شعر جو بنياد ئي اهو آهي ته هندن ۽ مسلمانن ۾ ڪو فرق نه ڪيو آهي. صوفي سڌانت اسان ڪٿان آندا آهيون. ان ڪري ئي گجرات ۾ گجراتي ۽ مهاراشٽرا ۾ مرهٽي ٻولي سکيا ويون. اسين وشال ٻولي رکندا آهيون پر ان هوندي به اسين سنڌي آهيون، اها ڳالهه ڀلائي نه سگهون".

شال ڀڳوان اسانکي سمجهه ڏئي ته پنچواڻي صاحب جي اها ڳالهه 'سنڌين' کي نه وساريون، ته اسين دنيا جي ڪنهن به ڪنڊ ۾ هجون، پر اهو نه ڀلجون ته اسين سنڌي آهيون. آخر ۾ 'ڀڳوان اروڙ' جي هڪ ڪلام جي اجهو ڪي سٽون شرڪت ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان.

"سنڌ ۽ پون جهڙو سچو ڏيهه سونهارو آ،
سڀيتا جهڙو ٻهو پيارو آ،
تو لاءِ هر دل ۾ آ شرڌا سنڌي سماجي،
ڏيهه جي وچ سان ڪنهن ڪونه رهيا جي،
سڀ ڪنهن ڏيهه ڪنهن "رام" هڪ ئي اچاري،
ڏيهه رکي ... "رام" هڪ ئي اچاري،
ڏيهه ساهه ... "رام" هڪ ئي اچاري".

D-11 Panchwati Apartments, Ahmedabad-380006.

لوڪ ساهت ۽ سنڌي ساکيون

□ ڪمل پياسي

سنڌي لوڪ ساهت ۾ ساکيون به اهڙو ئي مهتو ٿيون رکن، جهڙو، لوڪ ڪهاڻيون، لوڪ گيت، پهاڪا، پروليون وغيره. سنڌي ساکين ۾ اهو، جذبات ۽ امنگ اهڙي ئي موجود هوندو آهي، جهڙو ڏوهيڙن ۽ سلوڪن ۾. جهڙيءَ ريت ڪافين ۽ غزلن ۽ بيتن جي وچ ڏوهيڙا ۽ سلوڪ ڄڻيا آهن، اهڙيءَ ريت ساکيون وري لاڏن جي وچ ڄائيون آهن، ۽ ان وقت لاڏن جو پاڙ ۽ روپ اهڙو ئي هوندو آهي، جهڙو ڪافين ۽ قوالين جو ۽ قوالين جهان لاڏا ڄائيندڙ غزلون، هڪ ساکيءَ جي موت ٻيءَ ساکيءَ سان ڏيندڙيون آهن. هڪ ساکيءَ جو ٻيءَ ساکيءَ مٿان ڦهڪو پوڻ سان لاڏن ۾ نئون جلوو ۽ جنبش اچي ويندي آهي، ڇو ته ساکيون ڳائيندي عورتون پنهنجن اندر جا اڌما ظاهر ڪنديون آهن، دل جا ذاتل سور پڌرا ڪنديون آهن، جنهن ۾ سنڌ لاءِ اڪثر سمايل هوندي آهي ته ماءُ جي ممتا پڻ. سنڌي سنسڪرتي ۽ سڀيتا جو جلوو به ان ۾ پسي سگهبو آهي؛ نه رڳو ايترو پر ڪنهن عورت جو ٻني پرديس ۾ هوندو آهي ته هن ڏانهن هوءَ ساکيءَ وسيلي هوا جي لهرن جي ذريعي ڌارا ۾ سنيهو پڻ موڪلڻ جي ڪوشش ڪندي آهي. اهڙيءَ ريت ساکين جي سونهن لاڏن ۽ لاڏاڻين کان ڪڏهن به گهٽ ڪين ٿئي.

هن کان اڳ سنڌي لاڏن، ڪهاڻين ۽ ٻين ادب جي کوج ته ٿي آهي پر ساکين ڏانهن ڪو خاص لاڙو ڏيکاريو نه ويو آهي، يا نه وري 'ناراڻي ٻارڻي' ساکين کي لاڏن جي روپ ۾ ڪٺي پڌرو ڪيو آهي. سنڌي ساهت جي کوج ڪارڻ لاءِ هي سڀ ڪافي ناهي. مان ته چوان ته هو سنڌي ناتا ته ڪٺا ڪيا وڃن، ڇو ته اهي ئي لوڪ ساهت جو هڪ انگ ٿي پوندا، جڏهن اڄ جي نئينءَ ٽهيءَ وارا پار لنگها چاهين ته موزونيت، کومل، ڀيرو، ڦيرو، لهرو، حاجي، ڪنهي، مولو، ٻارو، لهڻو، ورائو، ... پورائي لئي سنڌ جي ۾ اچن. اڄ جو هر ڪو ٻار چاهي ٿو ته هو ...

گرڻش، هرڻش، اُميش، ستيش، مهيش جهڙا ڊرامڪ نالا رکيائين يا نه مرڪزي ڪامي نالن
جي ٻڌيان ٻيا ٻولڊا ۽ ٿي ٻولڊا اشوڪ، دليپ، راجڪمار، رڻٽا، ساڳيا يا اڻيتا. ان
رامد هڪ ان ٻيڙهين ڪاڄوءِ اسان وٽان اصلي نالا ۽ ٻيهه گم ٿي ويندا.

سنڌي ساکيون ڳائڻ صرف شادي شده عورتن جو ورثو ٿي رهيو آهي ۽ هو
ڪنوارن ڇوڪرين ۽ ڇوڪرن کي نه اهي سکاڻين ۽ نه ٻڌائين.

ساکين کي سنڌين مطلب ۽ رٿا الوسار ڪيترن ئي ورهين ۾ ورهائي سگهجي
ٿو ۽ جهڙوڪ حب الوطني، ساجن جي سار، ماءُ جي ممتا، اڪ اڃي همت وغيره.
ساکين ڏيندڙ وراڻه سنڌين جا احساس نه ٻرڪهت ٿين ٿا سنڌي رهڻي ڪهڻيءَ طرف
۾ اشارا ملن.

جن لاڏن جي تال ۽ ٻيال اسي ساکيون ڳايون وينديون آهن، اهي اڪثر
هوندا آهن:

واهه، واهه، مٺهڙو ٻچڙو، ٻچڙو مٺهڙو ٻچڙو.

ٻيا

سوٻل ٻيٽ سنهڙو، سوٻل ٻيٽ سنهڙو.

ٻيا

ساکي ڏيڻ سنهڙو، اڄ ساکي ڏياڻ سنهڙو.

ٻيا

ڦليليءَ جي ڪپ ٿي، اڄ ڦليليءَ جي ڪپ ٿي.

ٻهرين ٻهران عورتون ميڙاڪو ڪري وهنديون آهن، پوءِ ٿالهه رکنديون وچ ٿي ۽
چار عورتون ڇيڇين ۾ اوهه جا چلا ٻاٽي، ساڳيءَ سر ۽ تال سان ٿالهه وڄائينديون ۽
لاڏن جي سٽ ڪڍنديون. ساڳئي ئي سر ۾ سڀئي اسٽريون اهيا سٽ
ورجائينديون. پوءِ اُٺ دعا سٽ کي ور ور ڪري دهرائينديون ۽ پوءِ هڪ عورت
ساکي شروع ڪندي، وري لاڏي جي سٽن جو ڦيڪو پولدو ۽ پوءِ ٻي عورت ٻهرانءَ
کي سنڌس ساکيءَ جي موٽ ڏيندي. ائين جڏهن ساکين جي ارساس وس شروع ٿئي
نه پڪن ۾ ساري رات ۽ گذريو وڃي.

ساکين ۾ حب الوطني

ساکين ڏيندڙ ٻڌرو ٿو ٿئي نه ڪڏهن ۽ سنڌ سنڌين جي دل ۽ دماغ لسان
وسري ڪانه سگهندي. مرد نه ٻري رهيو ٻر ڪنهن وڏور استريءَ کان ئي وڃي
سنڌ بابت پڇيو نه ڪيئن نه هوءَ اوهان کي ٿي چوي:

ڦليليءَ جي ڪب لئي، اڄ ڦليليءَ جي ڪب لئي،
اڄ ٽارن ٻٽم ٽيه.
ڏهه ڏلم واٽ الاهه جي، ٻاڦي اڄم وهي،
ڏو چو ڇٽي ڏيءَ، جا ڏٽي ٻرالي پٽ ڪي.

ٽارن جو اشارو ڪول آهي ڏٽي ليٽيءَ ڏاڻهن. ڏٽي ليٽي ڏيندي ٻـ ماءُ ڌيءَ جي جدائي ساري لٽي سگهي، اُن جو سبب اهو ئي آهي جو ڌيءَ ماءُ لاءِ گهر جي ڪم ۾ ساڄو هٿ ٿئي.

سنڌ جا واپاري جڏهن پرديش ويندا هئا ته غوراڻ ۽ ريل گاڏين رستي غوراڻ دٽاران سفر ڪرڻ لاءِ سنڌ ۾ ڪراچي ئي هڪ سندر بندرگاهه هو، جڏهن لاءِ سنڌ ان کي ناز هو ۽ ان جو اوس اڄهو هيٺن ٿو ملي:

ڪب ڪراچي ڪوڪيان، اڄ بندر بيشمار،
اڳيان اڻيني آڪ گاڏي، پٺيان لڪي لـلـوار،
منهنجا ڪرڻ پتار، منهنجو قدم اسـ سچالٿ هڪڙو.

آڪ گاڏيءَ جو اشارو ته اهيءَ ڪارڻ ڏنل آهي جو سنڌ جي ڪنهن به حصي کان ڪراچيءَ اچڻ لاءِ ريل سفر ئي هڪ سولو واهڻ هوندو هو، پر جڏهن ڪا استري يا ماتا پنهنجي پٽيءَ يا پٽ کي ڪراچيءَ ٽالين اُڏرائڻ لاءِ اچي ڪاله سگهندي هئي ته ريل گاڏيءَ کي ئي ساڪيءَ وسيلي چوندي هئي:

جڏهن گاڏيءَ مون پراسن، تڏهن گاڏيءَ سون ساهه،
چڙي لڪي ٿم ڏور کي، ٿون ولي اڄ منهنجو پساءُ،
گهوري تنهنجي ماءُ، جڏهن پسٽ ڪيٽو پرديس ۾.

ڪٿ ڪٿ ته ساڪين ۾ انهن شهرن جا به ناالا ڏنا ويا آهن، جتان جا سنڌي پرديس ۾ ويا ٿا ڏسجهن.

دل ته منهنجي دولتپور ۾، اڄ ٽنڊي ڪاله ٽڪي،
سمڙ شاهه شاهپور جو چوي، جتي ڪوٽ ڪندا اڏي،
اهو ڏيرو سال ڙسي، جتي پنهون رهي پرديس ۾.

سنڌ جي انهن خاص هنڌن ڏاڻهن به اشارو ڪيو ويو آهي، جڏهن مان سنڌين جي وٽڻن وسڻن جي سڌ ملي ٿي. سنڌين ۾ ڪوهه ٿي پاس پاسڻ جو رواج عام هو ۽ آهي، جيسـرمان سنڌين جي لال سائين دولهه شاهه ۾ وشواس جي ساڃهه ٿي پوي.

اٿاري لال جو اهڃاڻ، سکو سنهنسا ۽ ڇڙهن ته پڌرا ٿي چڪا آهن، پر کوهه تي اوڻي پاڻي جو رواج هيٺين ساکيءَ مان پڌرو ٿو ٿئي:

ٿاروءَ واري کوهه تي، جت لڪ وهي اوڻي،
يار نه منهنجو اچڻو، وڃي نه موٽي،
سهڪي ڪريان سار لاءِ، چوڻين پر چوٽي،
ڪري ٻـا ڪوٽي، آهيان پنهنجي يار جي.

يار جو اشارو صرف پنيءَ ڏانهن آهي. خاص طور ٿاروءَ واري کوهه ڏانهن اشارو ڪندي سنڌي جي جاگرافيءَ ڏي نظر ثاني ٿو ڪري. اهڙي هڪ ٻي ساکي به آهي:

اچو پاڻي کوهه جو، لڪ وهي اوڻي،
ليڪر پيرو نه پڇاڻم، مٿان يار وڃي موٽي،
ڪري ٻـا ڪوٽي آهيان پنهنجي يار جي.

سنڌي ڪم جا ڦڙت ۽ چست ٿين ۽ ڪم ڪندي هو ٻاهرين دنيا کي پڄي وڃن. اها ساک اڄ جي نه پر گهڻو اڳ جي آهي ۽ پاڻي ڀرڻدڙن استرين جي والسان ان کي هن رات پڌرو ڪيو ويو آهي:

اچو پاڻي کوهه جو، پيرون نه پرين،
ساهه نه منهنجا سڄڻان، پاڻيءَ وارڻون لين،
نه ڪاٿين نه ڳالهائين، ڏايا ماڻهو ڏيهه جا.

سنڌي ماڻهو

سنڌ جي سک ۽ آڪير کي صرف سنڌ جي شهرن تائين محدود نه رکي، ساکين ڏنارن سنڌ جي ماڻهن جي به ساک ڪئي ويئي ۽ اهڙيءَ طرح ساک ڪرڻ ۾ ساکين جي حقيقي معنيٰ پڌري پيئي.

سنڌي استريون نه روپ ۾ لاثاني ٿين ۽ نه وري سولهن سينگار ۾ ڪنهن پنيان رهجي وڃن. هو ان ۾ به پريل پر اڳڀرو ليون ڪين لڳن. سنڌڙن روپ جا ڀاڳ ٿين، سنڌڙن لعل ٽيڙا نازڪ پير، نازڪ زلف، اجلا موهيندڙ ويس وڳا ۽ ڪشش ڪندڙ سنڌڙن چهرون.

سدا ماڻهو سهڻا، اکڙ جهڙا اڇڪن،
پير نہ ان جا پتڪڙا، جتيءَ مٿڇھ چمڪن،
جتي جيسلمير کان آندي اُستادن،
مولکي موهيو لن، جن کي لال موهيڙا مٿهن لي.

لڳي ٿو تہ سنڌ ۽ جيسلمير جو جتين جي واپار ۾ تمام گهرو سنبنڌ هو ۽ اهو بہ ممڪن آهي تہ جيسلمير جون لنهن وقت جون جتيون ڪلا جو هڪ آڪرشڻ روپ هونديون.

سدا ماڻهو سهڻا، سدا سنڌن وار،
ٽڙ لي ڌوئن ڪپڙا، گهر سڪائين وار.

سنڌ ۾ اڪثر ڳوٺن ۾ اهو عام رواج هوندو هو، جو گهر ۾ ڪار جو ڏيو چاڙهي ڪپڙا ڌوئي هلنديون هيون نديءَ يا تلاءَ جي ڪپ تي، ۽ پوءِ ڪپڙا بہ ڌوئينديون تہ اڳو پوءِ سنان بہ ڪنديون. ڪپڙا ۽ وار اچي سڪائينديون هيون گهر ۾، جو تہ هر ڪنهن گهر ۾ ڪشادو اڱڻ هوندو هو. هت هندستان ۾ اهڙو سک نہ هئڻ ڪري، يا ايمن سبب ڪري ڪپڙا ڌوٻيءَ کي ڏيڻا پون يا گهر اندر ٽيي ڌوٽيي پاڻ استري ڪري پائڻا پون.

ڪپڙا جي تلاءَ تي ڌوئبا هئا تہ گهر ۾ الٽ هلائڻ جو بہ رواج هوندو هو ۽ لنهيون لوڙي وڏيون استريون مهل اچائي پيون سٽ ڪتينديون هيون ۽ جسي ان ويل سنهي لنڊ ڪپڙ جو هوس اچي وڃن تہ پوءِ لڪ جي پرواهہ لسي ڪئين ڪنديون هيون.

سدا ماڻهو سهڻا، سنهو سٽ ڪتين،
الر جي اوٽ ڪري، لٽي لنڊ وجهن،
پالهن رکي پالهن ۾، لسا پازون ٻڌ ڏين،
پيت لـ پليءَ جهڙو، سڙوٽ سور لٽن،
مولکي موهيو لن، جنکي قُت ڊراڪ جا.

سنڌي استريءَ ڏانهن اشارو ڪرڻ کان پوءِ، سنڌي پرش ڏانهن بہ اشارو ڪيو ويو آهي ۽ خاص ڪري ان ڳالھ کي وڌيڪ پڌرو ڪيو ويو آهي تہ سنڌين ۾ ڪنهن وقت لوڪي اوڍڻ جو رواج جان لان وڌيڪ هو. (اهو نئين ڍاڻ ورڪ سنڌين ۾ آهي.)

او اڪيءَ وارا يار تون، منهنجي دل ڪسي وئين،
دل ڪسي وڃي وئين گهر، اسان ماڻهو نوڪليو تنهنجي در،
ڪهڙو الهي ڏر، جيئري جدائي جو.

بيا

او اڪيءَ وارا اڳرا، تون هر هيڏي نه آءُ،
ٻاهر ڳالهائين پيو، منهنجو گهر ٻر سڪي ساهه،
الهيءَ واليءَ آءُ، جيئن لوڪ لکائي نه ڏئي.

سنڌين جي وارن کي اڄهو هيئن ٻڌرو ڪيو ويو آهي:

ٻڌ مٺان اسان ڇٽا، ٻڌي لعل جوان،
سوليون ڪاليون چاهه ٻر روپا هٿ ميان،
مون پالئيو مهمان، ٻر سالا ٻنهنجي سيٽ جا.

هيءُ جو چيو آهي ته سالا شيدهن کي ٻه پيارا ٿيندا آهن، ان جو ثبوت مٽيئن ساڪيءَ مان تو ملي. وري سنڌين جي شاهوڪاريءَ ڏانهن اشارو ڪندي، سولين ڪالين ۽ روپن ميان جو ورلن اسان ڪيو ويو آهي. هرڪو سنڌي چاهيندو هو ته هن وٽ عمدا غاليچا هجن ۽ شيشم جون ڪئون ٻسڻ هجن. جنهن بابت ساکي آهي:

ٻنهـو نوڪليم سوڪڙي، اڄ جنهن ٻر اتارو،
مان ترڪي چا منجهان، اڄ غاليچو وهاڻو،
منهنجو ٻهلسوريءَ ساماڻو، نه ڪاڻ نه ڪيان ڪنهنجي.

....

وٺس شيشم ڪٽ، اڄ وٺس شيشم ڪٽ لسي،
مولڪي جاليءَ ياد ڪيو - سئي سڳو منهنجي هٿ لئي،
جيڏيون ڪيوم دعا، ته منهنجي ڪئي اچي گهر ٻر.

سئي سڳي جو اشارو ڪندي سنڌ جي پرت - ڪلا ڏانهن ڌيان ڇڪايو ويو آهي، جنهن ۾ پرل جهڙي (رلي) جو ورلن ٻه اچي ٿو وڃي، جا اڄ شاديءَ وقت ڏوٽ ارڙي ڪندار ماءُ اوڍيندي آهي، جنهن کي چيو هو اوڍڻي.

أڄي ڄڻي ڄت گهڻا، مهنجي ڇوڙهه ڇتئه ڀاڪي،
هت نه مهنجو هاڃ ه، مهنجو من لـــو ڏاڪــــي،
سڄ سهاڄها سائين! ت لاهين گهر مون غريب جـــي.

هتي سنڌي زالن پهنجي وارن مان ڇوڙهه ڪيائڻ جي عادت ڪي دهرايو آهي. البت هاڻ شهيرو جي ايجاد کان پوءِ هيءَ سڀ رواج وڃڻدو رهيو آهي.
سنڌين جي عيش و عشرت جو ورڻن هن ساکيءَ ۾ آيو آهي:

اون ماڙيءَ مان ينگلي - مهنجو جاني جدائيءَ جيءُ
شيشو ڏيانءِ شراب جو - اون پڪ پڪ ڪري پيءُ،
جاهين ڇـــوانءِ جيءُ - ڇڙن پـــاڙي وارئـــون.

سنڌ جا وڻ

اڄ جاڻائيءَ يا جاڻ وچان سنڌي ساکين ۾ ڪن وڻن جو ذڪر بہ اچـي ويو آهي، جن ۾ خاص ڪري ڪنڊا ڦاروڻ، سوپاري ۽ جاڻو جوڙ جو اشارو ٿو ملي.

ڪارا ڪنڊا ڦاروڻان، اڄ ڪارا سعدن وار،
هڪڙي لکم جلي، ٻي اکڙي ڪيم لـــار،
اڄ منا منـار، گــڏ گڏارئـون پـــاڻ ۾.

....

مڪي اڻاليــم سوڪـــڙي، اڄ سڄي سوپاري،
ٻڙي وڏم وات ۾، مهنجي وات چڏيو ٻاڻــي،
ڇڏيو مهنجي راڻل کي، لهنجي ڙايي وانگاڻـــي.

وري سوال پڇيو ٿو وڃي: "جاڪان وانگاڻي؟" ته ساکيءَ ۾ جواب آهي:

هڪڙا درد الس ڏيـرن جا، ٻيو ڏکيون ڏيراڻيون،
جلڻن ڏک ڏيڍس ڏير، تڏهن حط لکي هوءَ خان کي.

ڏيراڻين جي جوڻيءَ پت کي اجهو الدين ظاهر ڪيو ويو آهي تہ وري سنڌ ۾ سوپاريون پرديس مان اچڻ کي بہ ظاهر ڪيو ويو آهي. سنڌ جي جاڻو جوڙ جـو ... ... اه جو ڪيو ويو آهيءَ.

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

....

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

....

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

ثابت ٿيو آهي، جو ٻتار سان لڳايو ٿو وڃي ته پٽ سان ۽ ... سنڌ ۾ ان جو
واهڙو پاڻ وڏي وڃي ٿالڪي وارن جي وات ٿائين ۽ پهتو هو ۽ هو پنهنجيءَ
ڪانڌيءَ جي ڇڪيندڙ گهوڙي کي ڇڏي هٽي ڇولدو هو، "ڦل ڦڦول".

پڦول ٻراليءَ ٻوڪ ۾ - ڇتا ڇڪ نه پاءِ،
داسيءَ ڳاڙها ڳلڙا - اون هنئين سان هنڊاءِ.

....

سڄ لهي ساڃهي ٿسي، اڄ پکين ڪولبا پسر،
اسين ٻارڙا لڪڙا، منهنجو لعل پڦول ٻاري ٿئي،
اهو ٻيرڻ جو ٻار، ڇڏي ٻاهر واو.

جڏهن ڪنهن ماءُ جو پٽ عرصي کان پرديس ۾ آهي ته ماءُ پنهنجي پٽ
لاءِ ورلي ڇوي ٿي:

ٿون آئي مان هتي - وڃ ڏنگ درياهه،
هڄيئي حب ملڻ جي - ٿون لڙها لڙي آءُ،
گهوري لنهنجي ماءُ - جڏهن پٽ ڪيائو پرديس ۾.

جيئن اڄ ٻيو ڏسڻ ۾ اچي، ٿيئن اڳ ۾ شايد زال کي پيڪي ڇڏي اچڻ
جي رسم هئي. مرد اهين ڪرڻ سان کهڙو مرايو ماڻهندو هو، انهيءَ جي ڪل
نه ڪانه ٿي پوي، البت سنڌس وڏڙي ڪيس ياد ڪري مڙس جي زال کان وڌ
ماءُ وٽ گهارڻ جي راز کي ظاهر ڪندي هئي.

دريءَ مٿان ڏٺو - اڄ لنڊو لڳيئہ واءُ،
راڻي اچڻ ڇڏيو - اڄ پليس پنهنجي ماءُ،
هاڻي هيءَ ٻيو آءُ - نه اهن وڇوڙا ورهين جاه.

ماءُ لاءِ پٽ ۽ ڌيءُ ٻئي سنڌس اکين جا تارا. جيئن هوءَ پٽ لاءِ ڙڙي ٿي
ته ڌيءَ سان ۽ سنڌس شاديءَ وقت جدا ٿيندي اکين مان لڙ ٿي هاري.

اڄا پکي پالي جا - جن کي لڪڙاون ٿاڙن،
ڇکي ٻسڻ چپاهه سان - ڌڻر ٻراٻون،
الڪن ٿڙائون - هلي وس لھ پال غريب جو.

اکڙين جي ڀاشا

اکين جا تير چڙهڻ چڙهڻ سان اهاري پيار جي ڀاشا ٿئي. ساکين ۾ ان جو اپوس
اجهو هن رامس ڏاو واو آهي:

اکيون ٻرڻ ٿنهنجون - جيئن هرڻ جا ڪن،
ڪاري ڪاري ڪالڪ جيان - والهون وڄ وڄهن،
مٺون ماس نه ڪن - ائين سڪ شڪار جي.

....

اکيون اکين سامهون - ٿيون مارڻ تير،
ساجن اهڙي سڪيت ڪان - او سولن پيٺا ٻير،
تنهن نه مارج مٺر - تنهنجي هڪڙي نهر حيران ڪيو.

....

سرمي پاڻ سان اکين جي سونهن تي سرس ٿيو پوي. ساکيءَ مان ان جو ...
نه اشارو ملي ٿو:

اکين ۾ پايو سرمو - ڪڄ نه سيند سنهن،
اسان جي اخلاق جي - ڏوکي ڪير نه پيئي،
ڏهاڙي لمس ليکن - جنگ جو ٿي الم جيئڻ سان.

پٽي پٽڙي، سينڌ

جن جن ساکين ۾ پٽي پٽيءَ جي سينڌ جو ذڪر آيل آهي، انهيءَ مان پوجهه
ٿي پوي ته ساکين ڳالهه جو سمو اکثر رات جو ٿئي، نه صرف ايترو پر اهو به
ڏيکاريو ويو آهي ته پٽيءَ کي ياد ڪندي ڏينهن ۽ شيهن تي گذري وڃي، ۽ رات
جو ٽاس وٺي ۽ جدائيءَ جا ويڇا پون.

چنڊ ڪڙيو چالباڻ ٿي ۽ گڏيو ڪنولي وٽ،
رات ل مهڙو مٽيو - مون ۾ کهڙي گهٽ،
لوڙي ملي ٿي موسم، ته ا مون جهڙي مول ڪالهيءَ.

....

لائق ٺهيو آهي، جو پيار سان لڳايو ٿو وڃي ته پٽ سان ماءُ، سسُ ۾ ان جو
واهپو ڀاڻ وڌي وڃي ٿالهي وارن جي وانگر ٿائين ۽ ٻيٺو هجو ۽ هو پنهنجي
ڪانڌيءَ جي چڪيندڙ گهوڙي کي ڇڏي هٽي ڇوندو هو، "ڳل ڦل".

ڦول ڦراليءَ پوک ۾ – ڇتا ڇڪ نه پاءِ،
داسيءَ ڳاڙها ڳلڙا – اوڻ هنٽين سان هنداءِ.

....

سڄ اهي سانجهي نسي، اڄ پکين کولها پــر،
اسين ٻارارن لڪڙارن، منهنجو لعل ڦول ٻاري اٿي،
اهـو ٻرزن جـو ٻار، ڇڏي ڀاهو وار.

جڏهن ڪڏهن ماءُ جو پٽ عرصي کان پرديس ۾ آهي ته ماءُ پنهنجي پٽ
لاءِ وللي جوڙي ٿي:

اوڻ آئي مان هتي – وڃڻ دلڳ درياهه،
هڃيڻ حب ملڻ جي – اوڻ لوڙها لـڙي آءُ،
گهوري گهنجي ماءُ – جنهن پٽ ڪيا پرديس ۾.

جيتن اڄ پيو ڏسڻ ۾ اچي، ٿيڻ اڳ ۾ شايد زال کي پيڪي ڇڏي اچڻ
جي رسم هئي. مرد انهن ڪرڻ سان کهڙو مرڳيو ماڻيندو هو، انهيءَ جي ڪل
نه ڪان ٿي پوي، البت سسڻ ولڙي ڪيس ياد ڪري مڙس جي زال کان وڌ
ماءُ وٽ ڪهاڻ جي راز کي ظاهر ڪندي هئي.

دريءَ مٿان دلبرو – اڄ لـڏو لڳيءَ واءُ،
راڻي اڇڻ ڇڏيو – اڄ ڀليس پنهنجي ماءُ،
هاڻي هيءَ پيرو آءُ – نه اهن وڇوڙا ورهين جا.

ماءُ لاءِ پٽ ۽ ڌيءَ ٻئي سسڻ اکين جا تارا. جيتن هوءَ پٽ لاءِ ٽڙڪي ٿي
ته ڌيءَ سان ۽ سسڻ شاديءَ وقت جدا ٿيندي اکين مان اڃ ٿي هاري.

اڃا ٻکي ٻولي جا – جن کي لـڪڙاون ٽرارون،
جڪي ٻـڏن ڇيله سان – ڌيٽر ٻراارون،
الڪن ٽڙاٽون – هلي وس نه ٻابل غريب جو.

اکڙين جي ڀاشا

اکين جا تير چٽڻ جڻ لاءِ لطاري ڀار جي لشالي لڳي. ساڪين ۾ ان جو ابوس
اڇهو هن راس ڏاو وڃو آهي :

اکيون ڀران لڙهندون - جيئن هرڻ جا ڪن ؛
ڪاري ڪاري ڪارڪ جيان - ولنهون وڙ وڇون،
منهون ماسه نہ ڪن - اٿن سڪ شڪار جي.

....

اکيون اکين سامهون - پيئيون مارسن تير ،
ساجن الهيءَ سڪيت ڪان - او سوان پيئنا پير ،
پيو نہ مارج مير - لڙهنجي هڪڙي ابر حيران ڪيو.

....

سرمي پاڻڻ سان اکين جي سوليءَ تي سرس ٿيو پوي. ساڪيءَ مان ان جو پتہ
نہ اشارو ملي ٿو :

اکين نہ پائج سرمو - ڪيج نہ سيند سنڌن ،
اسان جي اخلاق جي - لوڪي کير لاءِ پيئي ،
ڏهاڙي لاءِ لڳين - جهڪ جو لي الم جيڻ سان .

پڻي پڻڻي، سنڀنق

جن جن ساڪين ۾ پني پنيءَ جي سنبند جو ذڪر آيل آهي، الهيءَ مان پوجهه
لڳي ٿو ٿہ ساڪين ڳاڻڻ جو سمو اڪثر راس جو ٿئي، لاءِ صرف ابترو پسر اهو پسہ
ڏيکاريو ويو آهي ٿہ پنيءَ ڪي ياد ڪندي ڏينهن ٿہ شيڻهن تي گذري وڃي، پر راس
جو لاس وڏي ۽ جدائيءَ جا ويہ پون.

چنڊ ڪڙيو چالباڻ لاءِ ۽ گڏيو ڪيولي وڻ ،
راتل مهڙو منيو - مون ۾ ڪهڙي گهڻ ،
لوڙي ملڻي تي سوسڻ، نہ ابون جهڙيءَ مول ڪالمليءَ.

....

ڳايل ٿيو آهي، جو ٻهار سان لڳايو ٿو وڃي ته ٻنهي سان اُن. سنڌ ۾ اُن جو واهو باغ وڏي وڃي ٿانگي وارن جي واسطي تائين به پهتو هو ۽ هو ٻنهنجيءَ ڳالهه جي چڪمندڙ گهوڙي کي چڙهي هٿي چولدو هو، ”لعل ٻنهل“.

ٻنهل ٻرالي ٻوڪ ۾ - چتا چڪ نه پاءِ،
داسيءَ ڳاڙها ڳلڙا - اون هنئين سان هنڊاءِ.

....

سڄ لهي سالجهي لسي، اڄ ٻکن ڪرليا پور،
اسين ٻارون لڪڙون، مهنجو لعل ٻنهل ٻاري اٿي،
اهو ٻيرڙن جو ٻار، چڙي ٿاهر واو.

جڏهن ڪڏهن ماءُ جو پٽ عرصي کان پرديس ۾ آهي ته ماءُ پنهنجي پٽ لاءِ ولڻي ٿوي ٿي:

اون آئي مان هتي - وڃ دلک درياه،
هڇيٽي حسب ملڻ جي - اون لوڙها لڙي آءُ،
گهوري لنهنجي ماءُ - جنهن پٽ ڪيو پرديس ۾.

جڏهن اڄ ٻيو ڏسڻ ۾ اچي، ائين اڳ ۾ شادي زال کي ٻيڪي چڙي اچڻ جي رسم هئي، مرد ائين ڪرڻ سان ڪهڙو مرليو ماڻهندو هو، اُهيءَ جي ڪل ته ڪاله ٿي پوي، البت سنڌس واڙي ڪنس ياد ڪري مڙس جي زال کان وڏ ماءُ وٽ ڳهارڻ جي راز کي ظاهر ڪندي هئي.

ڏريءَ مٽان ڏانيو - اڄ لڏو لڳيتہ واءُ،
راڻي اڄڻ چڙيو - اڄ پليس پنهنجي ماءُ،
هاڻي هيءُ ٻيرو آءُ - ته لهن وڃوڙا وڃن جاءِ

ماءُ لاءِ پٽ ۽ ڌيءُ ٻئي سندس اکين جا تارا. جيئن هوءَ پٽ لاءِ تڙڦي ٿي ته ڌيءَ سان به سندس شاديءَ وقت جدا ٿيندي اکين مان لڙ ٿي هاري.

اچا پکي نوليا جا - جن کي لڪڙيون تراورن،
چڪي اسڏن چيلهه سان - ڌاٽر پراٽون،
الکن اڙايون - هلي وس اسان بابل غريب جو.

يار ڪجي هڪڙو - مٿل موليٰ جو ڏاڍو،
رات گذاري راو - ڏينهن جو ڪري ماڻو،
اهڙو سياڻو - ڪو نه ڏٺو سين ڪاٿهين.

....

ڏينهن نه ٿو جهڙو ڀانيان - مولي نه ٿي لڳي اک،
جڏهن چاڙهيو جان کي - وٺي ڏوريان ڏک،
ماڻهن ليکي نه - پر مولي سڪ سڄڻ جي.

جڏهن وقت ساکين جي شروعات ٿي، ان وقت شايد انهي پيهڻ جون الڳيون ڪول هيون. گهر جون عورتون ان جا ڇڄ ۽ پڇاڙون ڀري وهنديون هيون جڏهن ٽي ان پيهڻ. ڪڏهن ڪڏهن نه اهڙيءَ رات جڏهن پيو هلندو هو ۽ هو ان سان پنهنجو مدد گيت به پيون ڳنگنائينديون. مٿين ساکي ان جو هڪ مثال آهي، جڏهن ۾ ڏينهن جي اک لڳندي نه، جڏهن پيهڻ جو جاٽو ورتل آهي.

ڪن ڪن ساکين ۾ وري سنڌي پهاڪن کي به گڏيو ويو آهي. مثال :

ٻارانئي ٻارن جي - اڄ ٻاٽي ٿي پيئي،
جهلي سين ٻڪن ۾ - پر وٿين مان ويئي،
اسين اهڙئي - اوکر لنهنجي اڃان جا.

'جهلي سين ٻڪن ۾ پر وٿين مان ويئي' هڪ اهڙو پهاڪو آهي، جو اڄڪلهه جي خاص واهپي ۾ ڪين ٿو اچي، پر اهو شايد عام روايت ۾ هوندو، ڇو نه ساکين ۾ ٻولي وقت جي رفتار واري ڪم آندل آهي.

لوهه لنهنجو سڄڻ - مان سون ۾ سڃاڻان،
منهنجي لوڏي گهٽي - پر لنهنجي نه ڄاڻان،
رسڻ ۽ ماڻان - ڪنهن ڪان سڪئين سڄڻ؟

لوهه کي سون سمجهڻ سان سڄڻ جي سڪ جو ڪنهن طرح وڏاءُ پئي ڪيل آهي، پر اهڙو وڏاءُ وقت جو پابند نه رهيو آهي.

هي ڪتولي وٽ - مڇون موڙي ڀاسو ڪيئہ،
راٺل مهڙر مٿيو - مون بہ کھڙي ڪهت،
اوڙي ملدي ني سوست - تہ مون جيڙي ملندءِ ڪانہ ڪا.

....

حويليءَ در هڪڙو - مونکي سنجهيئي پورئہ،
سال وڃايم سڏ بہ - ڪري دل منهنجي دانهون،
عشق اڙيُ آهون - اسين گڏ گذاريون پاڻ بہ.

ساري رات اوجاڳا ڪندي، پنهنجي سڄڻ لاءِ پڪاريندي، ڪنهن وره ڪسان وچڙيل وڏڪ جالي نہ سگهي تہ ڏينهن بہ وڃي ٿيو پورو.

جالي جالي ڪندي رهيس - جالي سڏ نہ ڏني،
رتو هو ڪاهہ رات جو - اڄ ڏينهن پرچي جي،
پاپان پالند ڳچيءَ بہ - آءٌ وڃان جاليءَ ڏي،
جاليءَ سندا مهڻا - مونکي لوڪ سڄو ڏي،
پنهنجي جاليءَ کي - آءٌ ڳولڻ جان ڳچي وڃان.

سڄڻ لاءِ دل بہ آڻڻ لاعڻ ۽ اکين جي سيج ني وڇائڻ لاءِ شاعرن هر عهد ۾ ڳايو آهي، پر جاليءَ کي ڳچي وڃڻ جو اشارو صرف مٿين ساکيءَ مان ئي ملي ٿو. راتيون گذاريون، ڏينهن گذريا، هاڻي جدائي جي ڳالهہ اڃي هٿن ني پهتي.

جنهن جمع جسو جانڙو - سو جمع اڄ آيو،
جهڏن جاڳايو - تہ لهجو پنهون چولہ آيو.

سڪ سندا سڏڙا

لاڏن وقت جيءَ جهوريندڙ ساڪين سان، اکين ۾ هجي هر لاڏيءَ جي دل ۾ لاڏي لاءِ تڙپ پيدا ڪندي ونڊي هجي، جيئن سندس عرصي ڪان پوءِ اُڏاما ڪر موڙي اُلسن ۽ هوءَ پرين ۾ پڇي ور جي وصل جو وڌ بہ وڌ لطف ماڻي سگهي. الهيءَ ڪري ئي تہ ساڪين ۾ لاڏي لاءِ 'يار' 'جاني' 'سڄڻ' ۽ 'سرڻ' اڪثر ڪم آندا ويا آهن.

يار تہ ڪجي لنڊڙو - مٿي اکين جو مور،
اولاڻيءَ جو اڇڙو - چالوڪيءَ جو چور،
حاڪم جيڏو زور - آهي منهنجي يار ڪسي.

سنڌي جاتيءَ جي وجود لاءِ اُدم

□ ڏولراءِ ٻچاڻي

1947 ۾ هندستان جي ورهاڱي بعد سڄي سنڌ پاڪستان ۾ هلي وئي. مجبورن سنڌي هندن کي هندستان ۾ اچي پيرن تي بيهڻو پيو. اورچ تي سنڌي پاڻ جاکوڙ ڪري هندستان جي وڏن شهرن، ننڍن ڳوٺن ۽ دنيا جي 80 سيڪڙو ملڪن ۾ وڃي نوڪري، ڌنڌا وغيره ڪري پاڻ کي ٺانئڪو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

پنهنجي پرڳڻي ۾ نه هئڻ ڪري انهن پيا وڃاڻا ۽ موڙهل لڳون جيئن ڪا وڻ مان ڪٽيل ٽاري هجي. ڪنهن درياهه ۾ ٻوڙ ۾ ڪا ٻيڙي هجي. جتي ڪو ڪنارو ڪونه ٿو سُجهي. آشا ۽ نراشا جي سطح تي تري رهيا آهيون، جتي ڏٺي ۽ طوفان جي لڙائي آهي.

قديم زماني کان سنڌوءَ جي ڪناري وڏ رچيا ويا. موهن جي دڙي جي کوٽائي ته سنڌ جي مهما دنيا ۾ ڦهلائي آهي ته ڪيئن نه پنج هزارن سالن کان به اڳ سنڌ ڪهڙيءَ اوج تي رسيل هئي. جڏهن دنيا جي ماڻهن کي کائڻ، پهرڻ ۽ مڪانن ۾ رهڻ جو هوش به نه هو تڏهن سنڌ جا ماڻهو پڪين ۾ رهندا، ڪاتيندا هئا. ڪپڙا پائيندا هئا ۽ ٻاهرين ملڪن ۾ سنڌ جون ٺهيل شيون ۽ ڪپڙو وڪڻڻ ويندا هئا. سندن جايون پڪيون، رستا ڪشادا، سنان جايون، ڪاڪوس، رانديڪا ٺيڪ هندن تي ٺهيل هئا. ٿانون ۽ ڪرون سنئي لاهيءَ واريون، پاڻيءَ جي نڪاس جو پورو بندوبست رکندا هئا. ڪپهه سنئي اونهي گهڻو ٺاهيندا هئا. سونارا سٺا زيور گهڙيندا هئا. سڄو ملڪ هريو ڀريو هو. ماڻهو سکي، آسودا هئا. ”سوناي جي چڙيا“ سمجهي هن ديش تي غيرملڪي سدا کان اڳ ۽ پوءِ لوٽ کسوٽ ۽ حملا ڪندا رهيا. سنڌي ويرن بهادريءَ سان حملن جو مقابلو ڪيو. دشمن جا ڏند کٽا ڪيا. ٻيون ڪيئي جاتيون دنيا جي صفحي هستيءَ تان مٽجي ويون هجن پر سنڌ جو اوجل اتهاس

وڇوڙي جا ورلاپ ڪندي هڪ سکي ٻيءَ سکيءَ کي چوي:

مان وڃان پاهر - اُهو مون موڙي سڀ وڃائڻو،
ٻوڙي آٿي ڪپڙا - اُهو هٿ نه لائڻو،
اُهو الين جاڳائڻو - نه مڃيندو ور وائي ٻه.

اهڙيءَ ريت سنڌي ساکين ۾ سنڌ جي سڀيتا ۽ سنسڪرتيءَ جي سچي صورت جهلڪي رهي آهي. اسانجون هيءُ سنڌي ساکيون، اسان جي اڳيان جو ڪجهه پسند رو ڪن ٿيون، اهن کي سانڍڻ تمام ضروري آهي. سنڌي ساکيون اسان لاءِ سنڌ جي سڪ ڏيون لاهين. لوڪ ساهت کي ميڙڻ جا ڪوڏيا هر طرف ۾ ڏيان ڏين ته، ڏاڍو سٺو. □

Block 'GH' 59/5, Sector No. 29, Gandhinagar (Guj.) 382029

o o o o o o o o o o o o o

سنڌي لوڪ ساهتيه ۾ ڪيترائي اهڙا جزا آهن جن جو بنيادُ ويدن ۽ اُپنشدن جي ڪٿائن لوڙي ٿي سنسڪرت ساهتيه ۾ ملي ٿو. راماڻ، مهاڀارت، پراڻ، برهت ڪٿا منجري، ڪٿا سرت ساگر، پنچتنتر، هتوپديش، وئتال پنچ ونشتي، شڪ سپتتي وغيره سنسڪرت ۾ لکيل اهڙا سرچشما آهن جن مان نه فقط سنڌيءَ پر ڀارت جي ڪيترين ٻين ٻولين جي به ڪن لوڪ ڪٿائن، لوڪ گيتن ۽ پهاڪن وغيره جو جنم ٿيو آهي. وقت گذرندي، سنڌ ۾ مسلمان حاڪمن جي اڌيڪاريءَ ۾ عربي فارسي ادب جا ڪيترا ئي قصا سنڌي لوڪ ادب ۾ ڪي قدر تبديل سان اپنايا ويا. اِن طرح سنڌ ۾ انگريزن جي حڪومت برپا ٿيڻ کان اڳ ئي سنڌي لوڪ ساهتيه جدا جدا روپن ۾ پوريءَ طرح اوج پائي چڪو هو.

— مرليڌر جيٽلي

سنڌ جهڙي آهي. ڪنڊلا ٻندر ۾ اڄ ڪلهه جي زماني جا اپ ڪرڻ- جهازن ۽ آگبوٽن کي خالي ڪرڻ ۽ ڀرڻ جا آهن. سنڌي دماغ وارا آهن فقط هڪو ارادو رکي ان طرف رخ رکن ته سڀ حالتون آهستي آهستي سڌريون ٿينديون وينديون. ڪڇ ۽ گانڌيڌام کي ٻيڙي ڪيتر اعلان ڪرائي، فري زون جي گهوشڻا ڪرائي سرڪار کان واپاري سهوليتون وٺي ان ڪر کي چمن ڪري سگهون ٿا. سنڌين ڪٿي ڪٿي وڃي ڇا ڇا نه ڪيو آهي!

سنڌيءَ کي زندهه ۽ وجود ۾ رکڻ لاءِ گانڌيڌام ۽ ٻين هنڌ مرڪز کولي سنڌين لاءِ هيٺيان ڪم ڪجن:

(1) سنڌي ٻوليءَ ۾ امتحان وٺڻ چالو ڪجن. انهن جا رفته رفته نالا ڊگريون هئڻ گهرجن جيئن هندي ساهتيہ سڀا ۽ راشٽر ڀاشا پرچار سميتي وغيره جدا جدا مرڪزن ۾ امتحان وٺن ٿيون.

(2) جتي سنڌي وڏي انداز ۾ رهن ٿا اتي پرائمريءَ کان وٺي ڪاليج جي پڙهائيءَ تائين سنڌيءَ ۾ تعليم ڏيڻ جو بندوبست ڪجي.

(3) جتي سنڌين جا ٿورا گهر آهن اتي ٽپال رستي يا رات جو رکايو ماسترن کان سنڌي سکجي، پڙهجي ۽ خانگي امتحان ڏجن.

(4) سينٽرل بورڊ آف هائر سيڪنڊري ايجوڪيشن ابرسا ڪري هڪجهڙا درسي ڪتاب سڀني کي ميسر ڪري ڏجن.

(5) سنڌي يونيورسٽي هئڻ گهرجي. ان سان جدا جدا پرڳڻن جا سنڌي ڪاليج جوڙي هڪجهڙا درسي ڪتاب (ڪورس) رکجن.

(6) سنڌي ماسترن تيار ڪرڻ لاءِ، ٽيچرس ٽريننگ سينٽر پنهنجي لموڙي جا تيار ڪرڻ گهرجن.

(7) ڇوڪرين جي سنڌي تعليم جو خاص بندوبست ۽ رعايت هئڻ گهرجي، جيئن ماءُ ٻچڙن تي پنهنجن ٻارن، سڄي ڪٽنب ۽ سماج لاءِ سنڌي ٻارن جو وڪاس ڪري سگهن.

(8) سنڌي اخبارن کي همٿائون ۽ جتي نه اهڙي وڏي سنڌي سرگرمي ٿئي ان جو پرچار ڪرايون.

(9) سنڌي گهرن ۾ سنڌي ڪتاب پڙهڻ، رکڻ جو خاص بندوبست هئڻ گهرجي، جيئن ٻار ۽ ذالون ان جو فائدو وٺي سگهن.

آهي، هو نابود ٿو ٿي سگهي.

جدا جدا پرڳڻن، هندن ۽ وديشن ۾ وسندڙ جيئي ڪري اسان سنڌين جو فقط هڪ وسيلو آهي ٻولي. سنڌي ٻولي جوڙڻ ۽ سنڌيت قائم رکڻ جي هڪ ڪڙي آهي. اهائي اسان کي ايڪتا جي ڌاڳي ۾ ٻڌي سگهي ٿي ان ڪري ڪنهن به قيمت ۾ ڪڏهن به اڪيلهن هيٺ سنڌي ٻوليءَ کي سلامت رکون، سنڌي ڳالهايون، سنڌي پڙهون، سنڌي لکون ۽ اندين وڏن کي هدايتون ته سنڌي چوڻ، ڳالهائڻ ۽ سکڻ ۾ فخر وٺون.

پنهنجي ٻوليءَ ۽ تهذيب جي ٻوٽي کي اسرڻ ۾ مدد ڪرڻ لاءِ پنهنجو نڪر هئڻ گهرجي اُن جي اهميت کان ڪو به انڪاري ٿي نه سگهي. اڄ اسان پنهنجي آمدني جي ذريعن جي زندگي ناهي نه سگهون. خوشيون ۽ غم ونڊي نه سگهون ۽ پنهنجي حقن جي حفاظت ڪري نه سگهيون. ٽڙيل پکڙيل هئڻ ڪري سياسي حالتن ۾ اسان پنهنجي پاڇي ويا آهيون. اسيمبلي ميمبر ۽ پارليامينٽ ميمبر مشڪل ٿورا آهن. گانڌيڌام ڏانهن رخ رکي اسان اڄ لکن ۾ آهيون. اسيمبلي ۽ پارليامينٽ ۾ پهچي سنڌي سماج ۽ ٻولي، ساهتيه لاءِ آواز بلند ڪري، حق حقوق وٺي سنڌي سماج جي وڏي سيوا ڪري سگهنداسون.

گانڌيڌام کي مرڪز بڻائي اتي جي ڪڇ ۽ آس پاس جي نڪر ۾ سنڌين لاءِ پيار پيدا ڪجي. انهن ڪوششن نئين سر ڪجهه سالن کان شروع ٿي ويون آهن. ڪڇي ٻولي سنڌي ٻوليءَ سان ميل کائي ٿي ۽ پاڪستان کان اڳ اُن حصي جا ٻاتر اڪال پوڻ ڪري سنڌ ۾ ايندا هئا ۽ اڄ ڏاڍي سڪ سان سري پوي جاءِ ڏيڻ ۽ ٻانهپ وڌائڻ لاءِ تيار آهن. جيڪي سنڌي ٻاتر اچا ٿانيڪا نه ٿيا آهن، هن ڪان پوءِ رفاهنڊ ليندا پيا اچي جيڪي اچا فيصلو نه ڪري سگهيا آهن ته ڪٿي دائمي رهڻو آهي وديش ۾ رهندڙ سنڌي جي هندستان ۾ ڪارخانا کولڻ يا پنهنجن گهر جي ڪن ٻالين يا ماڻهن کي ڪٿي وسائڻ ٿا چاهين. انهن ٻاتڻ ڪسي جاءِون يا پلاٽ گانڌيڌام ۾ خريد ڪرڻ کپن. ٿورن سالن ۾ گانڌيڌام سنڌ جيئون سڪون لهندو. پوري سنڌ پرڳڻي جي وڃڻ ڪري جا گهٽتائي ۽ کوٽ محسوس ٿا ڪريون اُن کي ڪنهن حد تائين دور ڪري نه سگهون ۽ سنڌ جو هڳاءُ وٺي ٿا سگهون.

گانڌيڌام ميونسپالٽي جي ڪارروائي سنڌيءَ ۾ هلائجي. انهي ڪڇي ۽ مسلمان سنڌي ڳالهائيندڙ به لک کن رهن ٿا. اُتان جي آبهوا، واءُ مٽي، کاڌ خوراڪ

سنڌ جهڙي آهي. ڪنهن به هندو راڄ ڪاله جي زماني جا آپ ڪرڻ- جهازن ۽ آڳبوٽن کي خالي ڪرڻ ۽ ڀرڻ جا آهن. سنڌي دماغ وارا آهن فقط هڪو ارادو رکي ان طرف رخ رکن ته سڀ حالتون آهستي آهستي سڌريون ٿينديون وينديون. ڪچھ ۽ گانڌيڌام کي ٻهڙي ڪيٽر اعلان ڪرائي، فري زون جي گهوشڻا ڪرائي سرڪار کان واپاري سهوليتون وٺي ان کي چمن ڪري سگهون ٿا. سنڌين ڪٿي وڃي ڇا ڇا نه ڪيو آهي!

سنڌيءَ کي زنده ۽ وجود ۾ رکڻ لاءِ گانڌيڌام ۽ ٻين هنڌ مرڪز ڪري سنڌين لاءِ هيٺيان ڪم ڪجن:

(1) سنڌي ٻوليءَ ۾ امتحان وٺڻ چالو ڪجن. انهن جا رفته رفته نالا ڊگريون هئڻ گهرجن جيئن هندي ساهتيه سڀا ۽ راشٽر ڀاشا پرچار سميتي وغيره جدا جدا مرڪزن ۾ امتحان وٺن ٿيون.

(2) جتي سنڌي وڏي انداز ۾ رهن ٿا اتي پرائمريءَ کان وٺي ڪاليج جي پڙهائيءَ تائين سنڌيءَ ۾ تعليم ڏيڻ جو بندوبست ڪجي.

(3) جتي سنڌين جا ٿورا گهر آهن اتي ٽپال رستي يا رات جو ورگ ماسترن کان سنڌي سکجي، پڙهجي ۽ خانگي امتحان ڏجن.

(4) سينٽرل بورڊ آف هائر سيڪنڊري ايجوڪيشن اوپسا ڪري هڪجهڙا درسي ڪتاب سڀني کي ميسر ڪري ڏجن.

(5) سنڌي يونيورسٽي هئڻ گهرجي. ان سان جدا جدا پرڳڻن جا سنڌي ڪاليج جوڙي هڪجهڙا درسي ڪتاب (ڪورس) رکجن.

(6) سنڌي ماسترن تيار ڪرڻ لاءِ، ٽيچرس ٽريننگ سينٽر [illegible] جا تيار ڪرڻ گهرجن.

(7) ڇوڪرين جي سنڌي تعليم جو خاص بندوبست ۽ رعايت هئڻ گهرجي، جيئن ماءُ پڻ پنهنجي ٻارن، سڄي ڪٽنب ۽ سماج لاءِ سنڌي ٻارن جو وڪاس ڪري سگهن.

(8) سنڌي اخبارن کي همٿايون ۽ جتي به ادبي وڏي سنڌي سرگرمي ٿئي ان جو پرچار ڪرايون.

(9) سنڌي گهرن ۾ سنڌي ڪتاب پڙهڻ، رکڻ جو خاص بندوبست هئڻ گهرجي، جيئن ٻار ۽ زالون به ان جو فائدو وٺي سگهن.

(10) سنڌي ناٽڪ ڪار، ڪهاڻي ڪار، ليکڪ، ڪوي، اڪٽر، سنڌي ساهتيه ۾ ڀاڱو وٺندڙن کي انعام ۽ شاباسي ڏيڻي همٿائڻ گهرجي. نوجوانن ۽ ٻارن کي وڌ کان وڌ سهوليت ڏيڻي چاهڻ گهرجي.

(11) مرڪزي سرڪار ۽ جدا جدا پرانتن جي سرڪارن کان سنڌي ٻوليءَ ۽ ان جي وڪاس لاءِ وڌ کان وڌ مدد حاصل ڪرڻ گهرجي.

(12) سنت ڪنور رام جيئن ڀڳت وڃهند و هو اهڙو مرڪز سکيا لاءِ کولي اُن اڪرلڊڙن ڀڳتن کي ملندڙ دان اولن لڳڙن، گهرجان ۽ وڏين لياقتن کي الاڻ وغيره ۾ لڳائڻ گهرجي.

(13) ڪامياب وديارٿين کي انعام ۽ عهدا (اُپاديون) ڏيڻ جهڙوڪ: ساميءَ شاهه، موهن جو دڙو، هيمون ڪالاڻي، سنت ڪنور رام، سنت ليلا شاهه، سادو واسواڻي، سمراٽ ڏاهرسين، جهولي لعل وغيره.

(14) ڏڻ، ورسيون، ڏينهن ڏاهرسين، ايڙومل شرما، شهيد ڪنور رام، چوئٿرام گدواڻي، هيمون ڪالاڻي، جيرامداس دولترام، آچاريه ڪرپالاڻي، ملتريءَ وغيره ۾ شهيدن وغيره جا ملهائڻ.

(15) امر ڪتابن ۽ چونڊ ڪتابن اديبن ڪتابڙن ڇپائڻ جو بندوبست ڪجي ۽ جتي ڳورا به سنڌي آهن اُتي تائين پهچائڻ جو جتن ڪجي.

(16) سنڌين لاءِ ڪو آپريٽو بئنڪون کولڻون وڃن جيئن مسان سنڌين کي روزگار لاءِ قرض، گهرن ٺهرائڻ لاءِ قرض، وڌيڪ تعليم ڏيارڻ، سنڌو پون اهرائڻ، مندرن، اسپتالن ٺهرائڻ لاءِ سولين قسطن ۾ قرض ڏيڻ جو بندوبست ڪجي.

(17) سنڌ جا پراڻا اصلي ڪتاب هٿ ڪرڻ ۽ ڇپائڻ ۽ اُهن ڇپيل ڪتابن جي وڪري جو بندوبست ڪرڻ گهرجي.

(18) جيئن اسرائيلين پنهنجي جيروسلم جي ياد زنده رکي ۽ چٺين ۾ هڪٻئي کي لکندا هئا ته "جيروسلم ۾ ملنداسين" تيئن اسان سنڌي به هڪٻئي کي چٺين ۾ "جيئي سنڌ" لکون. هڪ ٻئي سان ملڻ وقت "جهوليلعل" ڪري ملون.

(19) جهڙيءَ طرح چيٽي چنڊ کي ديش وديش ۾ "سنڌيت ڏينهن" ڪري اسان سنڌي ملهايون ٿا، اهڙيءَ طرح جتي ڳورا به سنڌي آهن اُتي ان ڏينهن کي ملهائڻ جو بندوبست ڪرڻ جڳائي.

(20) سنڌ مان ۽ ٻاهران ديشن مان سنڌي اچن ٿا ته انهن جون اُتساهه وڌائڻ ڳالهيون ٻڌي اُن جو پرچار ۽ مثال ڏيئي ٻارن اڳيان رکڻ گهرجي.

(21) ريڊيو، ٽي. وي.، آڪاشواڻيءَ تان سنڌي پروگرام گهٽ اچن اُن لاءِ جدا جدا سنسٿائن کي ٺهراءَ پاس ڪري سرڪار اڳيان آواز اٿارڻ گهرجي.

(22) هرڪنهن هنڌ پنهنجائپ پاران "سنڌو ڀون" ارپڻا ڪري، پنهنجون ميٽنگون، ملڻ جلڻ، شاديون، ڏڻ ملهائڻ، سنڌي سرگرميون ان هنڌ رکڻ گهرجن.

(23) ڌرمي سنسٿائن، پنچائتون، آشرم، سنڌي سرگرميون، سنڌي ٻوليءَ سکڻ جون، ٻارن جي سکيائن جون ڪلاسون پرائي جتي ٿورا به سنڌي آهن اُتي پهچائڻ جو بندوبست ڪرڻ گهرجي.

(24) سنڌين جي ڪرتين کي اڳتي ڪڍڻ لاءِ فنڪشن، قوٽ، ڏيتي ليتي وغيره لاءِ ائڪٽ تيار ڪري سنڌي سنسٿائين ۽ پنچائتن معرفت ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

(25) ڀارت سرڪار تي زور آڻجي ته اسان کي سنڌ جي ڌرمي استانن جي درشن ڪرڻ جي پاڪستان سرڪار کان اجازت وٺي ڏئي.

(26) اکل ڀارتيه سنڌو سنگهٺن هجڻ گهرجي جنهن جون هرڪنهن پرڳڻي ۾ ۽ وديش ۾ به شاخائون هجڻ گهرجن. اُن جي مرڪزي آفيس ۽ ڪن ٻين آفيسن ۾ سهوليتون، سڌار، انصاف وٺي ڏيڻ، تعليمي، سنسڪارن ڏيڻ وغيره جا جدا جدا کاتا ۽ انهن مٿان شيوا ڀاوي ڪاريه ڪرتا پنهنجي پرچار سان مرڪز کولي اُن مان سکيا ڏيئي مقرر ڪجن جي ذريعي سنگهٺن ۾ ڪن ۽ جدا جدا هنڌن جا مسئلا به حل ڪن جهڙوڪ ڪٿي سنڌين کي هيٺ ڪرڻ لاءِ يا سنڌي سماج کي بدنام ڪرڻ جي سازش ڏسڻ ۾ اچي ته اُتي هڪدم عيوضي وڃي آواز اٿارين ۽ سنڌي سماج کي ڪلنڪ لڳڻ کان بچائين. سنڌين کي ديش وديش ۾ نوڪريون ڏيارڻ ۽ ٻين نسي اهڙن ۾ مدد ڪرڻ. سنڌين ۾ حقن لاءِ لڙڻ ۽ پنهنجن جوابدارين ۽ فرضن جي ڄاڻواري ڪرائڻ. سڀني سنڌين لاءِ هڪ آچار سهتا لاڳو ڪرڻ گهرجي Code of conduct ان کي وهنوار ۾ آڻڻ لاءِ سڀني پنچائتن ۽ شاخائن کي پوري ڪوشش ڪرڻ گهرجي. اکل ڀارتيه سنڌو سنگهٺن کي هڪ ٽپٽي وانگر ماهوار مئگزين ڪڍڻ گهرجي جنهن ۾ سنڌي ڏڻن جو تفصيل ڏنل هجڻ گهرجي. سنڌي جڳت جون سرگرميون ڏنل گهرجن.

پڙهندڙن مسئلن انهن کي حل ڪرڻ جا طريقا ڏيڻ گهرجن. ديش ۽ وديش جي گهر گهر ۾ اڏوهيءَ سمسيا جي مشڪل اهڙي اهڙو بندوبست ڪرڻ گهرجي. شاهوڪارن کان وڌيڪ ۽ غريبن جو ۽ سهوڳ ملي وغيره وٺي سمسيا کي پڙهندڙن اڳيان ئي ڀاري ۽ سيمي جو وشواس وٺجي جيئن هرڪو آن ڪسي پڙهنجي ئي سمسيا سمجهي. آشاوادي ئي پرول اچا شڪتي رکي سماج کي چار چاند لڳائڻ ۾ هر هڪ سنڌي جيئي وڃي. □

”جيئي سنڌي“

Hathi Bhata, AJMER-305001.

o o o o o o o o o o o o o

”ساهتيه روپي موڙيءَ کي ور ماڊل آهي ۽ انسان جي سرير ۾ ترت آڻي ۽ ڪاڏو ڀرپائي من کي موج وٺائي ۽ دل کي دليري رسائي ۽ آتما کي آنند ڪري. هيءَ موڙي آهي ايشڪ ڀرپان، ٻر چاندارن کان وڌيڪ جان جو دم ڪي ٿي. هن ۾ شراب کان وڌيڪ نشو آهي، شڪر کان وڌيڪ مٺاڻ آهي. هن موڙيءَ جي ڌار تلوار سان سرٻلو واڳه نه پڄندو ۽ هن جي چرچرائپان ناچوءَ جسو نساج جهڪو لڳندو.

ٻر ساڳئي وقت هن جو ڏڪ تلوار کان تکو، ٻر کان وڌيڪ پيالڪ آهي. ڪو هٿيار ڪونه اهڙو آهي، ڪو اوزار ڪونه ڳهڙو آهي جو هن جي برابري ڪري. تدبيرون ۽ قلعا هن جي ٿوڪ سان اڏامي ٿا وڃن. هن جي ڏنگ لاءِ منتر ڪوهي، هن جي جادوءَ اڳيان جنتر منتر، لکلکا ۽ انجيڪشن بيڪار آهن. ايون سڀ جڙن سمي ڳڏري وڃن استعمون ۽ چمت ليمدارن. هيءَ موڙي جيئن وقت گذري ايئن جوان ۽ ٻاوان ٿئي“.

- لالسنگهه اجواڻي

ڪويتا ۾ روپ وڌان

(هريش واسواڻيءَ جي ٧٦-٤٠ جي نسبت ۾)

□ ڪملا گوڪلاڻي

سنڌي ادب ۾ تنقيد جي اڻاٺ آهي. اُهي ليکي روائتي تنقيد ئي، هر هڪ ڪتاب جي ڪُوڙي ڪري ٿئي. اهڙن ڪتاب محض ڪتابن جي سواهن اٽيا رهن ٿا. معياري ادب گهٽ ڇپجي ٿو. ڪا اڪثر ڀيڪڙ رچنا ملي به ٿي ته زور ڇند، النڪار، رس وغيره عنصرن تي ڏاو ٿو وڃي. ڪويتا ۾ آيل تبديليون اهي، تن سر ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ لاءِ آماده ڪن ٿيون. هنديءَ ۾ چڱي ڀاڱ ڀيٽيءَ سان اهو ڪم ٿئي ٿو. تنهن ڏنهن ڪويتا ۾ چتر وڌان تي ڊاڪٽر ٻرمر جو هندي ڪتاب پڙهڻ جو موقعو مليو، پڙهندي ڪيترن سنڌي ڪوين جي ڪويتا ۾ استعمال ٿيل چتر منهنجي اکين آڏو چٽا ٿي بيٺا جن ڪن اهن لاءِ ڪوجنا ڪجي ته وڏو گرانٿ تيار ٿي ويندو. في الحال مان هريش جي 76-40 ۾ موجود روپ وڌان تي روشني وجهندس.

روپ وڌان تي انگريزيءَ ۾ ته گهڻو اڳ ڪم ٿي چڪو آهي. خاص ڪري ڊاڪٽر سپرجن جي ڪتاب (Shakespear's Imagery and what it tells us) ۾ هن موضوع جي ڇنڊ ڇاڻ ڪئي آهي. ان بعد ٻين نقادن جو ڌيان ڇڪجي سگهيو، جن ۾ رچرڊ هارٽر فوگل (Richard Harter Fogle) جو (The Imagery of keats and Shelly) ذڪر لائق آهي. دراصل ڏٺو وڃي ته روپ وڌان بنا ڪويتا جي مڪمل ڇنڊ ڇاڻ ممڪن ڪونهي. جهڙيءَ طرح ڪويتا اڄ تائين وصفن ۾ نه ٻڌجي سگهي آهي. ساڳيءَ طرح روپ وڌان کي به روپڪ النڪار ٻڌي مڃيو ويو آهي پر ٻنهي ۾ فرق آهي.

فوگلي جي ويچار موجب، ”هڪ وقت جي اندر، گيان جي ليکي جوکي کي ڪويتا جي روپ ۾ اظهارڻ روپ وڌان آهي“. 1.

بلس پيري جو چوڻ آهي، ”ڪويتا جو پنو ناتو روپ وڌان آهي ۽ روپ وڌان جو اندرين سان لاڳاپو آهي. ڪويتا اندرين ذريعي پدارٿ کي اظهاري ٿي، پر آهي ڄاڻ نٿي ڏئي. انڪري چئي سگهجي ٿو ته روپ وڌان جو ارٿ لفظن مان نٿو نڪري، اهو ته اندرين ذريعي محسوس سگهجي ٿو“. 2.

روپ وڌان جي اهميت بدائيندي گريننگ ليمبورن چوي ٿو، ”جڏهن ڪويتا ۾ روپ وڌان جيترو وڌيڪ هوندو اها ڪويتا اوتري بهتر مڃي ويندي“. 3.

پريس ڪاٽ ته ايتري قدر چيو آهي، ”ڪويتا جي سچي پرک ڪلپنا ۽ روپ وڌان آهي“. 4.

ڪويتا جي سونهن نئين روپ وڌان، نئين لڇڻون ۽ نئين علامتون ڪم آڻڻ ۾ اظهار پائي ٿي. پراڻا روپڪ گهڻي استعمال ڪري گسي وڃن ٿا ۽ اثرائتا نٿا رهن. پر روپ وڌان جو لاڳاپو اندروني دنيا سان وڌيڪ ۽ ٻاهرين دنيا سان گهٽ هئڻ گهرجي. محض ٻاهرين جڳت سان وابستگي رکندڙ روپ وڌان چمتڪار پيدا ڪندا پر جذبات جو اظهار نه ڪندا. روپ وڌان جو ڪم آهي مختلف عناصر ۽ مالڪ حالتن کي هڪ ڌاڳي ۾ پوئيندي مدو ڀاون جو نئون لاڳاپو ڳولهڻ. روپ وڌان جيترو نئون ۽ اڇوتو هوندو اُن ۾ اظهار جي قوت اوتري وڌيڪ هوندي. رواجي ڳالهيون جي اسان پلي ڀاڙين ڄاڻندا هجون سي نه روپ وڌان جي گهولگهت مان ليئو پائيندا ون ته آهي غير رواجي ۽ سهڻيون پاسندا ون. اديبي جي پيت سڪل وڻ سان ڪرڻ ٿي اديبو سائنسان ٿي ڀانئيندو.

روپ وڌان ڇا آهي؟

روپ وڌان هڪ اهڙي لفظي تصوير آهي جنهن جو استعمال رچناڪار پنهنجي جذبن ۽ ويچارن کي ذهن نشين ڪرائڻ لاءِ ڪندو آهي. اديب کان سواءِ سائنسدان

1 Richard Herte Fogle– The Imagery of keats and Shelly Page 34.
2. Bliss Perry - A study of poetry Page 48, 94, 95
3. Greening Lamborn - Rudement of Criticsm
4. Prof E Allison Peers, Imagery in Imaginative literature Page 274.

۽ ان ڪلپنا جھڙي انداز ۾ هوندي آهي جنھنجي سهاري هو نيون ڪوجنائون ڪندو
آهي پر سندس ڪلپنا شين ۽ جذبات ۾ نئين موجب هلندي آهي ائين حالت ۾ ڪا
ڪوجنا نه ٿي سگهي. جڏهن ڪ ڪويءَ جي ڪلپنا نئين کان اڳي هوندي آهي.

هر ڪا ڪالپنڪ تصوير چاهي اها ڪيتري نه ذهنيت ۽ جذبات سان سرشار
هجي، اندرين سان واسطو رکي ٿي. ڪويءَ جون اپمائون ۽ روپڪ اسانکي آمرو پور
ڪن ٿا. ڪويءَ جي دنيا بناوٽي هوندي نه مقصد کان خالي نه هوندي آهي.
ازراپائوائڊ چيو هو ”حياتيءَ ۾ هڪ ڪالپنڪ تصوير جو سرجڻ هڪ ڳالهي گرانٿ
لکڻ کان بهتر آهي“.

روپ وڌان اثرائتو تڏهن ٿيندو جڏهن اُن ۾ چٽتا هوندي يعني من جي نظهي
اوسٿائن تي ڪلپنا جو اثر ٿيڻ بعد ئي تلسيداس جو गिरा अनयन नयन बिनु बानी وارو فقرو
سامهان ٿيندو. اسان ڪڏهن نه شيءِ کي ٻهران ڏسون ٿا پوءِ اُن تي من ڪريون
ٿا اُن بعد ئي ان جي مڪمل تصوير من تي ٺهي ٿي. روپ وڌان ان ڏس ۾ ڪڏهن
نه شيءِ جو ٻروقت گيان ڪرائي ٿو. روپ وڌان ۽ چٽر وڌان هم معنيٰ لفظ آهن اهو
واضح ڪرڻ جي ضرورت ڪونهي.

ورهاست ۽ ڇيد

ڪويتا جا مکيه ٻه عناصر آهن: ڀاو پکش ۽ ڪلا پکش. سڀاوڪ روپ وڌان
جو استعمال نه ٻنهي کيترن ۾ ڪري سگهجي ٿو.

موضوع جي آڌار تي روپ وڌان جو مطلب آهي جنهنتي ٻنيادي طرح چٽر
جو دارومدار هجي مختلف شيون مختلف حالتن ۾ مختلف روپن جو آڌار اٿڻ ٿيون.
انهن ڪري اُن جي ورهاست جا ڪيترا آڌار ٿي سگهن ٿا. پر خاص طرح ان کي ٽن
قسمن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: (1) روائتي (2) وقتائتا (3) اوان.

هرپش پنهنجي ڪويتا ۾ ٽنهي قسمن جا چٽر ڪاميابيءَ سان پيش ڪيا آهن.

سلسليوار چٽر وڌان جي نسبت ۾ ڏسجي ته روائتي روپ وڌان ڪسي وري
(1) سانسڪرتڪ (2) پوراڻڪ (3) اتهاسڪ (4) قدرتي روپ ۾ ورهائي سگهجي ٿو
۽ وري انهن جون ٻيون ورهاستون ٿي سگهن ٿيون.

جيئن **سانسڪرتڪ سندرڀ** ۾ استري پرش متعلق چٽر آهي.

”سمنڊ جي هر لهر هر جوش کان پوءِ/ڪناري تي اچي پست پئجي ٿي/

جيئن هر سنيوگ کان پوءِ/ مان تنهنجي بدن تي بکرياو پيو هوندو آهيان/ تهڙن ڪسي هٿن ۾ ڪٿي ڇوڪريءَ جو ڪو احساس ڪري ته هو/انهن جو سواد تنهنجي جسم کان وڌيڪ کارو ڇا هجي ها“. (صفحو 40)

ساڳيءَ ريت پنهنجي ننڍڙن اڇاڻن جي اڻپورائي ۽ اندر جهالي باڻ جي سک کي اظهارڻ لاءِ ڪري لکي ٿو، ”مان سماڌن وٽ ويندو آهيان/۽ پنهنجون ننڍڙيون ننڍڙيون اڇائون/ڇڏي ايندو آهيان/جيئن ايراما جي مورت جي/هڪ عدد عورت سان زناءَ جي/گهر جي ڊرليءَ هيٺان زارلو اچڻ جي/ اوءِ سچو ڏيهن پنهنجين لسن ڏانهن اهاريندو آهيان/اهي ڪانئم جون آهن. ان ڪري پاردرشي آهن.“ (صفحو 72)

هريش کي پڙ وانگر چٽو پيش ڪرڻ ۾ پڻ ڪاميابي ملي آهي. ”هڪ پرش پيشم جو پاڻي جي سمبنڌ تي ترقيدي پاڻيءَ لاءِ ڇلانگ: ڪرور، پانيو، ارجن“ (صفحو 6) جو اڄ جي سندرڀ ۾ ذڪر ڪيل آهي.

گنگا جل جو ڪي بند ديوتيءَ جي گلي ۾ پيل ارجنو ڪوڙان مان رت اٿڻي ٿمڻ مان جنگ جو منظر (صفحو 19) انساني حياتيءَ جي تلخين مان ڪٿي ٿي مرڻ جو انتظار ڪري اڇانڪ پيدا ٿيل جي ڪي آلم ارپڻ ڪندي پراڻن جون سٽون دهرائڻ:

अग्न य यज्ञम ध्वरं विश्वते परिभूति स इदवेव गछति

پر اڪثر ڪيس اڌ جلائي مڪمل ٿي وڃي ٿي ۽ هو مردي جي روپ ۾ اُرسڪرت ٿيڻ جي پدڙا ڀوڳي ٿو (صفحو 53) وغيره مثالن ۾ زندگيءَ جي مورت ڪسان ۾ اندر ڏانهن ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي.

روالت احساس سان جڙيل هوندي آهي. سياوڪ ڪري احساس مان پنهنجي اظهار لاءِ ٻرانڪ ٻولهيندو آهي. هريش جي ڪوتا ۾ اهڙا اُتواسڪ چٽو به ملن ٿا.

”انسان جي ڪاهن تي رکيل/هي زندگيءَ جو بوجهه نه آهي/مورت جي صليب جو بوجهه آهي/جنهن کي هو عيسيٰ وانگر پاڻ کڻي رهيو آهي / انتظار صرف مقدس استان جو آهي/جتي ڪيس لٽڪايو ويندو“. (صفحو 10)

”ڪڏهن رت سان رڱيل هٿ ڪٿي انسان جڏهن پيغمبر کي ياد ٿو ڪري ته پيغمبر جو روح ڪنهن ٿو آلي تہ انسان ڪيس وري صليب تي لٽڪايو آهي. (صفحو 18).

در اصل صليب تي لٽڪڻ به هڪ اچاٽ آهي. اڄ جي ماحول جي عڪاسيءَ

لاءِ ڪوي مسافرن ۾ رهڻ کي وڌيڪ موزون سمجهي ٿو. سندس تصور آهي ”منهنجي ماءُ / هر جوڻ ۾ لاش ڇڏيندي / ۽ اهي لاش ”گڏجي ايشور جي ترسنگهه اوتار جو / خون ڪندا.“ (صفحو 30)

الهاس ۾ گاندي ۽ مارڪس جي اهميت قبول ڪندي ڪوي غربت ۽ افلاس ۾ فرق ڪندي ڪين ياد ڪري ٿو. (صفحو 55)

الهاس جا تازا مثال ڪٿندي ڪويءَ اڄ جي صورتي حال تي روشني وجهندي لکيو آهي: ”هڪ مذهب جي جنهن کي پاليا زنده رکيو / پئي چڙهي ڏنو / ۽ هڪ خود مختيار حڪومت باعزت زمين دوز ڪيو.“ (صفحو 78)

اهڙيءَ طرح الهاس جي چالو سچائي مثالن سان ڪوي خود کي اظهارڻ ۾ ڪامياب آهي.

روايتي چٽر وڌان ۾ **قدرتي چٽرن** جي اهميت هر اوليءَ جي شعر ۾ قبولي وئي آهي. قدرت جو انساني من سان گهاٽو تعلق آهي. قدرتي عناصر نه رڳو انساني من جي ترجماني ڪن ٿا پر سندس دک جا همراز ۽ سندس جذبات جي اظهار جا واهڻ بڻجن ٿا.

”زندگيءَ جي مرده شرير جي چوڌاري / ڪيئون تيل ڳجهون /ڌپ گاڏڙ خوشيءَ وچان/پنهنجي پنهنجي حصي جو ماس/پٽي رهيون آهن. (صفحو 11)

مٿين ڪوتا ۾ زندگيءَ جي وياکيا ڪندڙ انسان کي گهيريندڙ مصنوعات انهن مونجهارن پريشان ٿا ڪن ڄڻ ڳجهون مرده شرير جي چوگرد ڪيئون ٿيون هجن. ڳجهه جو چٽر پاٺڪ جي من تي مڪمل اثر ڇڏڻ ۾ ڪامياب آهي.

خود کي اظهاري سگهڻ ۾ ناڪامياب ڪويءَ جي پيڙا خزان جي وڻ واري چٽر مان پڌري عيان ٿي رهي آهي. ”منهنجي هٿن مان شبد ڇڻي ويا آهن/ خزان جي ڪنهن ڪنگال وڻ وانگر“. (صفحو 12)

ساڳيءَ ريت اڪيلائو رهجي وڃڻ کي ڪويءَ بدلال انيڪ سان تشبيهه ڏني آهي جو اڻڄاڻ رستن تي رلندو ٿو وتي. (صفحو 13)

مايوس ۽ اداس شخص قدرت جي هر عناصر کي پاڻ مثل سمجهندو آهي، اهڙي قدر جو صبح جي تازگي ۽ فطرتي ۽ سندس من اندر نه بدلائي سگهندي آهي، ان لاءِ ڪويءَ جو چٽر ڏسو ”اڄ جي گرم ماڻ / هڪ مثل ڏينهن جو جنم

ٿيو/ اول ته سڀ هراسجي ويا پر آرسٽ/ هر ڪنهن کي پنهنجي فرض جو ڏيان آيو. (صفحو 14).

ڊڪ ۽ سڪ جي وائيٽسٽ لاءِ ڪوئيءَ سونهري، وڇون، مور ۽ پوپٽ ذريعي روايتي عناصرن کي نئين نموني پيش ڪيو آهي.

”ڊڪ جي بناوٽ/ سونهريءَ جيان هوندي آهي/ پر سياهه/وڇونءَ جهڙو ٿيندو آئس/جنهن کي سؤ پيرن جي اڃام/ سؤ ڏنگ هوندا آهن / اکيون آسمان ۾ ٿينداون آئس/جتي ۽ جنهن سان ٽڪرائيندو آهي/سو ئي ڏنگن سان ڏنگيندو آهي.

سڪ جو سياهه/مور جهڙو ٿيندو آهي/پر بناوٽ ئي الڳ/پوپٽ جو ٿيندو آئس/ جو جڏهن ڪجهه وسڻ جا آثار ڏسندو آهي/ تڏهن نچندو آهي/سندس پرن تي الڳ رنگ هوندا آهن/سهڻا سهڻا/پر ڪچا اهڙا/جو هلڪي ڇهاءَ سان مٽي ويندا آهن“. (صفحو 15).

دماغ تي ڪو به زور ڏيڻ بنا خود به خود مٿين ڇتر مان ڊڪ سڪ جي فطرت جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو. ڊڪ سونهري ٿي ڏنگيندو آهي ۽ سڪ جا رنگ سڀ ئي پوپٽ جي پرن مثل مٽجي ويندا آهن.

”انسان هڪ شاهي بيابان آهي/جنهن ۾ رستيءَ جي ٿيڇ ڪٿان ڪان سواءِ ڪنهن ڪراهي/ راهه جوڙڻ جي همٿ سگهي آهي/راهون کي ڪٿيل پيچرا آهن (واريءَ جا) منزلون کي لٽيل نشان آهن واريءَ ۾“. (صفحو 17).

هن مثال ۾ انسان جي روح پيمان ڊوڙڻ کي شاهي بيابان سان پيٽيو ويو آهي. انسان ڪيترو به ڊڪي، راهون جوڙي پر منزل جو پتو ڪونه ٿو پوي.

مادا پرستيءَ جي انتها ۾ خود غرضي ۽ غلاميءَ جي وجهه مجبور انسان جيڪو جيئڻ جو نظريو اپنايو آهي اهو سندس ئي ڪيل ڇولند آهي. پر ڪيس پنهنجي اشارن تي ڊڪڻو پوي ٿو. جيئن ”راس جو گهوڙو پنهنجي اڇا شڪتي نه پر سوار جي حڪم موجب ڊوڙڻ لاءِ مجبور آهي“ (صفحو 20). زندگيءَ لاءِ خارجي رخ اختيار ڪندڙ شخص دائمي طرح اُن اصولي جيئڻ لاءِ مجبور ٿيو وڃن“.

هنديءَ جي مشهور ڪوي اگيه نانڪ ذريعي شهري سڀيتا جي عڪاسي ڪئي هئي. هريش به وقت جي تبديليءَ کي نانڪ ذريعي هن ريت اظهاريو آهي.
”وقت سان گڏ/ اڄ نانڪ به سانڍيا ڪونه رهيا آهن/ اڄ/ اهي جو بيحد ڪارو ۽ پسـ

اُجلي آهي/ ڪنهن کي ڏسڻ کان پوءِ / جڏهن اُڀا ٿيندا آهن / تڏهن اُنهن جو ڪارو
پيٽ ئي سامهون ايندو آهي". (صفحو 21)

ناٽڪ جي ابتدا سڀاءَ وغيره جو ذڪر ڪويءَ جو مدرسه جي ناٽڪ جاڻ
جي سڃاڻپ ڏئي ٿو. جنهن ڪري چتر اکين کان نه وڌيڪ اثر ڇڏي ٿو.

دور کان وراثت اختيار ڪندڙ شخص لاءِ ڪوئي شطر مرغ وانگر پنهنجو سر
پنهنجي چوڌاري ٽمبي ڇڏڻ جو مثال ڏنو آهي. (صفحو 42)

اهڙيءَ طرح روايتي روپ وڌان ۾ لڳ ڀڳ سمورا ورگيڪرڻ هريش جي
ڪويتا ۾ اچن ٿا. ساسڪرتڪ ۾ ڪڻ روپ ۽ سنگيت سان جڙيل مثال ڏيئي سگهبا
آهن جي ڪوله آهن باقي پوراڻڪ الهاسڪ، قدرتي روپ وڌان جا چڱا مثال
هريش جي ڪويتا ۾ ملن ٿا.

روايتي روپ وڌان بعد وقتائتا (सामयिक) روپ وڌان اچن ٿا. جن ۾ سياسي،
مالي، سماجڪ ۽ اُن ۾ ورتي وهنوار، سنسڪار، رتيون-رسمون وغيره سان واسطو
چتر ذڪر هيٺ اچن ٿا.

هريش جي ڪويتائن ڪجهه وقتائتا چتر پڻ استعمال ٿيل آهن، اهين ئي ليکو هو
ڪويتا ۾ آزاديءَ جي حفاظت لاءِ جوڙيل پهرو سلامت آهي. ڪويءَ جو سر تڙ
کان الڳ آهي ۽ آزادي ڪنهن دربار ۾ اچي رهي آهي. (صفحو 45)

ڪويتا ۾ اصولن جا غيبي رستا 'ڪل جا سر سر' جهڙي ڪنهن سوڙ سان ڪاڻ
مان نام نهاد شخصي آزاديءَ تي طنز صاف ظاهر آهي.

اڄڪلهه هلي امن جي تصوير پيش ڪندي لکي ٿو "سڀ کان پهريان گڏجي ٿو/
ڪمزور اکين وارو امن/ جو پاور فل نمبر واري عينڪ چاڙهي/ مونکي سڃاڻڻ جي
ڪوشش ڪري ٿو." (صفحو 54)

سچ پچ اڄ هر روز ٿيندڙ هڙتالون، گهيراءُ، اشانتي وغيره ڏسڻ بعد امن کي
ڪمزور اکين وارو سڏڻ موضون آهي.

وقتائتن چترن ۾ مالي چتر نه اچي وڃن ٿا جن جو استعمال هريش نه جيسي
برابر ڪيو آهي. البت سماجڪ چترن جو جهجهو انداز نظر اچي ٿو.

"سنسڪارن جي پيغمبر کي اسان/توهان جي سوليءَ تي لٽڪائي/اڃا مسلسل
۾ /نرسڪار جي ڪلي ٺوڪي ڇڏي آهي." (5) سچ پچ اڄ اسان نه رڳو سنسڪارن

ٿيو/ اول ته سڀ هراسجي ويا پر آخر/ هر ڪنهن کي پنهنجي فرض جو ڌيان آيو.
(صفحو 14).

دک ۽ سک جي واقعيت لاءِ ڪريءَ سوڀري، وڇون، مور ۽ پوپٽ ذريعي روائتي عناصرن کي نئين نموني پيش ڪيو آهي.

”ڏک جي علامت/ سوڀريءَ جيان هوندي آهي/ پر سياڻ/وڇونءَ جهڙو ٿيندو آهي/جنهنکي سڀ پرن جي اچاه/ سڀ ڏنگ هوندا آهن / اکيون آسمان ۾ ٿينديون آهن/جتي ۽ جنهن سان ٽڪرائيندو آهي/سون تي ڏنگن سان ڏنگيندو آهي.

سک جو سياڻ/مور جهڙو ٿيندو آهي/پر علامت تي الڙ/پر پوپٽ جو ٿيندو آهي/ جو جڏهن ڪجهه وسڻ جا آثار ڏسندو آهي/ ٿڏهن اچيندو آهي/سندس پرن تي انيڪ رنگ هوندا آهن/سهڻا سهڻا/پر ڪچا اهڙا/جو هلڪي چهاءِ سان مٽي ويندا آهن“.
(صفحو 15).

دماغ تي ڪوبه زور ڏيڻ بنا خود بخود متئين چئي مان دک سک جي فطرت جو انداز لڳائي سگهجي ٿو. دک سوڀري تي ڏنگيندو آهي ۽ سک جا رنگ سڀ پوپٽ جي پرن مثل مٽجي ويندا آهن.

”انسان هڪ شاهي بيابان آهي/جنهن ۾ رستيءَ جي ٽيڪ ڪٿي ڪان سواءِ ڪنهن ڪرائي/ راهه جوڙڻ جي همت سگهي آهي/راهون ڪي ڪٿيل پيرا آهن (واريءَ جا) مٽجون ڪي نئيل نشان آهن واريءَ ۾“. (صفحو 17).

هن مثال ۾ انسان جي رڃ بيان ٿو ڏڪ کي شاهي بيابان سان ڀيٽيو ويو آهي. انسان ڪيترو به ڏکي، راهون جوڙي پر منزل جو پتو ڪونه ٿو پوي.

مادا پرستيءَ جي انتها ۾ خود غرضي ۽ غلاميءَ جي وچ محبور، انسان جنڪو جيئڻ جو نظريو اپنايو آهي اهو سندس لئي ڪٻل چولا آهي. پر ڪيس پنهن جي اشارن تي ٻڪڻو پوي ٿو. جيئن ”راس جو گهوڙو پنهنجي اچا شڪتي نه پر سوار جي حڪم موجب ٿو ڏڪ لاءِ مجبور آهي“ (صفحو 20). زندگيءَ لاءِ خارجي رخ اختيار ڪندڙ شخص دائمي طرح اُن اصولي جيئڻ لاءِ مجبور ٿيو وڃن“.

هنديءَ جي مشهور ڪوي اگيهي نانڪ ذريعي شهري سڀتا جي عڪاسي ڪئي هئي. هرلش نه وقت جي تبديليءَ کي نانڪ ذريعي هن ريت اظهاريو آهي.
”ونعه سان گڏ/ اج نانڪ ۾ ساڳيا ڪونه رهيا آهن/ اج/ آهن جو پهت ڪارو ۽ پيت

”مان جيڪو چاهيان / اهو ٿي / امريڪا، ڪتاڻو ۽ پاڻ جي ڊائيننگ جي ٽيبل
جي بجاءِ / منهنجي آڱرين جا نشان هجن.“ (صفحو 28)

ڪويءَ السريت واسديا ڪي آواز ڏيڻ جي سلسلي ۾ هتي ڪيترا ملس جو
ذڪر ڪيو آهي. چتر جي خيال ڪان ڪو مخصوص اثر ڪونه ٿو ڇڏي.

اهڙيءَ طرح واپاري (व्यवसायिक) چتر وڏن جا مثال اڪثر ڪري ملن ٿا سو
نه ايترا پراثر ڪونه آهن. البت آفيس جي ماحول جي عڪاسي ڪندي هيءَ
ڪويتا ڏسڻ وٽان آهي. ”منهنجي ڪاساڻيءَ جو ٽڙو آهي / جنهن تي مون قلم نه پر ڪاٺ
هلايو آهي / ڪيترا معصوم آڱوٺا ڪٽي منهنجو پيٽ ڀريو آهي“. صفحو (42). پرشت
شاسن لڳندڙ رشوت خوري ۽ گولاڻن جي اڻ پڙهيل اڻ ڄاڻ هجڻ جو هو اهو چٽ چٽڻ ۾
هي چتر ڪامياب آهي.

”ڪڏهن اسپتال يا سڌار گهر ۾ داخل نه ٿيسي وڃان / نه پڙهن منهنجو ڪيس
هو پليس ظاهر ڪيو ويندو / ۽ پوءِ صرف ٽيڪن خاطر مونکي زندهه رکيو ويندو.“
(صفحو 44).

ڪويتا مان مريض جي مجبوري ۽ ڊاڪٽرن جي لاپرواهيءَ جو هو اهو چتر
اکين آڏو چٽو ٿي اچي ٿو. ”استري پرش جي وچ ۾ هڪ اڻ لکيل سمجهوتو هو /
ممڪن ٿيو هو نه / سنٿيٽڪ فائيبر جا / ڪپڙا پائي هڪ ٻئي کي منهنجو اهس ڏان
ڪندا / پر اُن مان پاڻ جهڙا انسان پيدا ڪونه ڪندا.“ (صفحو 63). اهڙيءَ طرح
جسماني لاڳاپن جي اهميت جي اوگهڙ ڪرڻ لاءِ ڪويءَ جو هي استعمال
ڪامياب آهي.

ويو ساڻ بعد روزانو ڪيترو اچي ٿو. گهر ۽ ٻاهر جي ڪمن سان وابسته حالتون
اُن ۾ اچن ٿيون. هريش نه ڪٿي ڪٿي اهڙا چتر ڏنا آهن: ”صاڻ جي گجيءَ
والڪر مڙي آيل فڪر ڪي، ڦرڪ سان اڏامي ٿو ڇڏيان.“ (صفحو 55). فڪر کي صاڻ
جي گجيءَ مثل ڪرڻ پنگر محيو اٿس.

”هر روز / سج هڪ اخباري صبح / منهنجي دريءَ کان اچلي ٿو وڃي.“
(صفحو 54) ڏينهن جي سرگرمين جي اخبار سان ڀيٽ ڪرڻ لي مڪمل چتر اکين آڏو
اچي ٿو.“

”۽ منهنجي لفظي گرمائش سان / اهن جي گهنجيل دردن کي پريس ڪري
سگهان / جيڪي چادرن وانگر سڙي ويا آهن / پر نه ته اهن وانگر ٿيس سفيد پوش

جي اُڀرڻ هلون ٿا پر اُهي جو نرسڪار لڪ ڪرڻون ٿا.

”رشتن جي مري ويل جانورن جون ڪلون اوڀي ٻاهر لڪتيس“ (صفحو 9)
پنهنجي من ۾ آيل اشليل خيال ني خود کي ڪار ڏنڻ مان لڳي ٿو ڦرڊ هرويرو غدر
سنسڪاري ٻڌڻ ڪرڻ ٿو چاهي.

”عاليشان مقبري جيئان/ قيمتي ڪفن ۾ ويڙهيل/ محبت جي مجسمن جا/ لاش
دبيل آهن.“ (صفحو 22).

”استيج تاهڻ کان سواءِ/ ۽ تماشبين ٻولهڻ کان سواءِ/ ڇهون ٿي اداڪاريءَ جا
مکوٽا چاڙهي/ پنهنجي مجبورين ڏيکارڻ جو ٽڪرن ۾ اٽانڪ (صفحو 24)

موت جهڙي پرانتي زندگي ڏسي ڪويءَ کي لڳي ٿو، ”هن بعد موت
زندگيءَ کان پوءِ ڪون ٿيندو/ زندگيءَ ۾ ٿيندو ۽ مڪمل ٿيندو. ٿوٽل مرليو/
سنسڪار لاءِ اکڻي/ انسان ٻاڻ کي ٻاڻ ڏيندو/ سڀ ڪجهه جلي جڏهن رک ٿيندو/
ڪجهه اچي وڃڻ (؟؟؟) جيسي اُميد ۾/ هو رک جي ڍير مان/ پنهنجا ڦول ٻاڻ
چوائيندو.“ (صفحو 32)

(”سمبند ٽُٽڻ سٺو آهي/ سواءِ اُڃي ٿو/ حقيقت سان اُٻڙ ڪو سمبند ڪوڙ
ٿو رهي) سواءِ ٿي بسترا ڪڏ ٿيا/جن ني وارن جا داغ هئا. (صفحو 64)

”ڪين ڪ هئي نه ٻاهر پورا صرف/ويچار ۾ ئي مڪهن آهن/رات ختم ڪري
پرڀات جو پيدل/ سنسڪرتيءَ ٻاترا لاءِ نڪتا./ مندر ۾ ايشور لتاڙڻ ۾ ڪين لڪلش
ڪونه ٿي.“ (صفحو 67)

مٿين سڀني مثالن مان پدلجندڙ روايتن جي اوڳهڙ، سنسڪارن جو ٽيزيءَ سان
بدلجڻ وغيره حقيقتون نمايان آهن. پر وقتاً فوقتاً چترن ۾ ڳهت ٿي آهي. گهڻي ۾ گهڻا
مثال نوان چتر استعمال ڪري خود کي اظهارڻ جا ملن ٿا. نوان چتر وري ڪيترن
مختلف اصولن ۾ روهاڻي سڳهڻ ٿيا. سڀ ڪسان اڳ ويڻ وساڻڪ ذريعا اچن ٿا.
جنهن جا ٽي قسم آهن (1) ڪيمپ باڙي (2) ڪارخانا (3) سڪول اسپتالون وغيره
مختلف ڪيترو.

هراش واوسانه جا ڪجهه مثال ڏنا آهن مثلاً ”رستي/جنهن پنهنجو سيمينٽ
ٻڌي ورلو هوا ۽ لسڪين پڙولي اڪن سان مهنجي پرن ڪسي ڏسي رهيو هو.“
(صفحو) ۾ مول ٿاونا رستي سان ايڊجسٽ ڪري اهو جي الڪار پڌي اڳتي
کي اعتڪار ڪجڻ ۾ ڏٺن ملي ٿو.

"مان جيڪر چاهيان / انهن کي / اميرڪا، ڪئنڊا ۽ باقي دنيا جي انسان جي اچار/ منهنجي اڳيان جا انسان هجن." (صفحو 28)

ڪويءَ الرحمت واسطا کي آواز ڏيڻ جي سلسلي ۾ هڪ ڪهڙا ملس جو ذڪر ڪيو آهي. ڇتر جي خيال کان ڪو مخصوص اثر ڪونه ٿو ڇڏي.

اهڙيءَ طرح وياوساڪ (व्यवसायिक) ڇتر وڌان جا مثال اڪثر ڪهڙي ملن ٿا سو نه اهترا ڀراثر ڪونه آهن. البت آمس جي ماحول جي عڪاسي ڪندي هيءَ ڪويتا ڏسڻ وٽان آهي. "منز ڪاساني جو ٽڙو آهي/جنهن کي مون قلم نه ڀر ڪاٽ هلايو آهي/ ڪيترا معصوم آڱوٺا ڪٽي پنهنجو پيٽ ڀريو آهي". صفحو (42). پرشٽ شاسن تنتر رشوت خوري ۽ گولاڻن جي اڻ پڙهيل اڻ ڄاڻ هجڻ جو هو ٻاهو چٽ چٽڻ ۾ هي ڇتر ڪامياب آهي.

"ڪنهن اسپتال يا سدار گهر ۾ داخل نه ٿـي وڃان/ نه ٻارڻ منهنجو ڪيس هو پليس ظاهر ڪيو ويندو/ ۽ اوه صرف تجران خاطر مولڪي زائده رکيو ويندو." (صفحو 44).

ڪويتا مان مريض جي مجبوري ۽ ڊاڪٽرن جي لاپرواهيءَ جو هو ٻاهو ڇتر اکين آڏو ڇتو ٿي اچي ٿو. "استري پرشن جي وچ هڪ اڻ لکيل سمجهوتو هو/ ممڪن آيو هو نه/ سنٿيٽڪ فائيبر جا/ ڪهڙا پائي هڪ ٻئي کـي پنهنجو اس دان ڪندا/ پـر اُن مـان پاڻ جهڙا انسان پيدا ڪونه ڪندا." (صفحو 63). اهڙيءَ طرح جسماني لاڳاپن جي اهميت جي اوگهڙ ڪرڻ لاءِ ڪـريءَ جو هـي استعمال ڪامياب آهي.

وياوساڪ بعد روزانو ڪيٽر اچي ٿو. گهر ۽ ٻاهر جي ڪمن سان وابسته حالتون اُن ۾ اچي ٿيون. هريش نه ڪٿي ڪٿي اهـڙا ڇتر ڏنا آهن: "صابڻ جي گجيءَ وانگر مڙي آيل ذڪر کي، ڦوڪ سان اڏائي ٿو ڇڏيان." (صفحو 55). ذڪر کي صابڻ جي گجيءَ مثل ڪرڻ پهگر مچيو اٿس.

"هر روز/ سج هڪ اخباري صبح/ منهنجي دريءَ کـان اڇلي ٿو وڃـي." (صفحو 54) ڏينهن جي سرگرمين جي اخبار سان ڀيٽ ڪرڻ لي مڪمل ڇتر اکين آڏو اچي ٿو."

"۽ پنهنجي لفظي گرمائش سان/ انهن جي گهنجيل دردن کـي ايريس ڪري سگهان / جيڪي چاورن وانگر سڙي ويا آهن/ پر نه ۾ انهن وانگر ٿـي سفيد پوش

آهن". (صفحو 58).

پڙهڻ ڪرڻ ۽ حالون روزمره جون شيون آهن. پر انهن ذريعي انساني رشتن ۽ پڙجيوي شخص جي اصليت کي هن ڪتاب ڪهڙو واڳ آهي.

" بسترو واريءَ جو دڙو آهي/جتي مون پڙهڻجي واسطن سان/ مرگهه ترشنا جو کيل کيليو آهي/ صوفا کي مخفي روڳ آهن/ جي هن يا هن کي ڏنا آهن/ يا هن کان پڙايا آهن." (صفحو 43).

مٿيون چٽر گهر کي هڪ معمولي ڪندي رشتن مسان جذبات ۽ پڙهڻجانپ جي ناپ ڏنڻ جي روشني وجهي ٿو.

اڄ انسان هر سرگرميءَ ۾ سائنس حاوي آهي انڪري نئين چٽر وڏان پر سائنس سان لاڳاپو رکندڙ چٽر پڻ استعمال ٿيڻ شروع ٿيا آهن. اهڙا ڪجهه مثال هريش جي ڪويتا ۾ ملن ٿا.

"ڪي الڪ آهن/ اڪيون، اڪ، ڪن، چپ، ساهون، نڪون. (اڄ ڪله تہ سپيئر پارٽس به موجود آهن) جن ۾ هلچل رهندي آهي/ انهن جي جوڙ جو نالو آهي انسان آهي." (صفحو 7). اڄ سرير جا عضوا جوڙڻ جو ڪم فقط پرماتما جو هو پر اڄ انسان به اها قابليت حاصل ڪئي آهي. سائيءَ وانگ هيٺيون مثال بہ ڏسڻ وٽان آهي.

"انسان جو سر الماس جي ان پٽن جي وچ/واٽي طور رکڻ جي ڪتب الذدو / ڏرليءَ کي ميڊيڪل سائنس هن ڏاران سرن رستي/ جيئڻ جي قابل بڻائي ڇڏيو آهي". (صفحو 77)

نئين چٽر وڏان جي جنهن روپ ڏانهن عمومن ڪوئن جو ڌيان ويو آهي اهو آهي جذباتي چٽر وڏان (भावात्मक चित्र विधान) ڪريءَ جي اندر جي آنند مالڪ، مگن، مڌر ڀاونائن جي اظهار لاءِ هي ڪيتر موزون ثابت ٿيو آهي. هن ۾ پرابر وغيره جذبن کي اظهار ملي ٿو جنهن ۾ وچوڙو، ملڻ، سڪ، دک، آشا، نراشا وغيره جا مثال اچن ٿا. ڪڏهن ڪڏهن موروگيان سان واسطو رکندڙ پاو اچ. گهبراهٽ، ڪي ڪار واسطا سان جڙيل جذبن ۾ سڀ ۽ اسيءَ ٻنهي قسمن جا چٽر اچي وڃن ٿا.

هريش جي ڪويتا ۾ هن قسم جي چٽرن جو وڏو استعمال آهي. مثال-

"نوجوانن جي هن سڪ ۾/ گناهن کي ختم ڪرڻ لاءِ/ قيد خانا سڌاريا ۽ وڌايا ويندا/صرف احساس ۽ ايمان گرفتار ڪيا ويندا." (صفحو 7)

سچ پچ اڄ حساس ۽ ايماندار جي زندگي قيديءَ کان به بدتر آهي.

”منهنجي الماڙي / جنهن وجوديءَ جي ڳلي ۾ / ڪئنسر جو گهاءُ / وڌندو اچي نه مرڻ سان مٽندي“. (صفحو 17)

ڪئنسر لفظ ۾ اڄ جي ٽٽل شخص جي پيڙا کي ساڀيان پڌرو ڪرڻ ۾ ڪامياب آهي.

”وهنوار جي ونشالءِ ۾ / لفظن جا سڀ جسم جولا پئجي چڪا آهن / پهرين انسان انهن جي آتمائن سان زوري ڪئي / پوءِ زر ڏئي وڪيائون“. (صفحو 23). هي سٽون بدلجندڙ انساني وهنوار، وعدا خلافي وغيره تي روشني وجهن ٿيون.

”الا هن دنيا ستياگره جي نالي تي/سچ جا پراڻ وٺي ڇڏيا.“ (صفحو 25) ستياگره جي غلط استعمال تي طنز ڪيو ويو آهي.

”شهر يا ته ڪي سڙڪون آهي/ يا صرف چار ديوارون/ (سڙڪن ۽ چار ديوارن جي وچ ۾ ڪو ڪميٽو سمجهوتو ٿيل آهي) سڙڪن تي مونکي روزي ڏئي/ چار ديوارن ۾، منهنجي تن ۽ من سان وڀچار ڪري / هي شهر/ مونکي ڌيري ڌيري / پرش ويشيا جو روپ ڏيندو ٿو وڃي.“ (صفحو 27)

انسان جو مقصد محض روزي ۽ مادا پرستي وڃي رهيو آهي. دل جا جذبا وجود وڃائي رهيا آهن. جيئن ويشيا هر ڪنهن هٿان پاڻ کي لٽائي ٿي، مجبورن نه چاهيندي به، ساڳي حالت ۾ ڪوي خود کي پرش ويشيا جو روپ ڏئي ٿو.

هاڻي گهر به محض مڪان جو روپ وٺندو ٿو وڃي. اها ڳالهه واضح ڪندي ڪوي لکي ٿو، ”گهر جو مطلب آهي گهيرجي وڃڻ / ڪن ناپاڪ ذريعن ۾ / ان وچ ۾ مونکان وسري ٿو وڃي/ منهنجي ماءُ/ محبوبا آهي؟ زنده آهي؟ ڪٿي آهي؟/ ويڙهن صرف فرنيچر سان نه آهي/ منهنجو سوير به ڪرائي تي ڏنل آهي“. (صفحو 43).

هِن سٽن مان گهر جي سرڳ مثل ٺهيل ڪالپنڪ تصوير ٽڪرا ٽڪرا ٿيو پوي ۽ اڄ جو مجبور شخص ساڀيان ٿيو اکين اڳيان اچيو بيهي. جذبات تـي ذهنيت جو حاوي ٿيڻ پيڙا دائڪ آهي. ڪوي پيار جهڙي ڪومل جذبي ۾ ذهنيت جو سماويش ڏسي لکي ٿو، ”مونکي محبت لاءِ به/ راشن ڪارڊ ٺهرائڻ لاءِ چيو ٿو وڃي /مونکان منهنجو نالو پڇيو ٿو وڃي/سڃاڻپ گهري ٿي وڃي/محبت لاءِ سڃاڻپ ڇو ضروري آهي؟“ (صفحو 56).

راشن ڪارڊ جي نالي سان ٿي ننڍين سهوليتن لاءِ قطار ۾ بيهڻ راشن وٺڻ

ياد اچڻو وڃن. وري اڳتي هلي ملڪ جو ذڪر ڪري چتر کي مڪمل بڻائي سگهيو آهي.

هن جي رشتن کي محض ٽلڏا سمجهڻ بدلجندڙ حالتن جو عڪس ٻڌائي ٿو. ”ڪوئي ٻار، ٻلي، ٻڪري وغيره ٽالن کي ٽلڏو سمجهي ٿو ۽ خود کي ٻيو ٽلڏي ماڻهو.“ (صفحو 73)

ڪنس ڏسي سگهڻ جي طاقت وڃائڻ کان پوءِ ٿي درشٽيءَ کي زنده رکڻ جو طريقو سمجهه ۾ اچي ٿو ۽ لکي ٿو، ”منهنجي چنگهاڙ بدلجي رنگ بدلجي ٻاڪار ٿي چڪي آهي.“ (صفحو 79). درد منهنجي درد کي اظهار ڏيڻ لاءِ ٻوران چنگهاڙ ڪري ٿو پوءِ رنگ ۽ آخر ۾ ٻاڪاري ٿو.

”هو ڪنهن ٿي وڃي ۽ هنن کي افسوس ڪيو ته مان / مان سڀ ڪجهه کي ٽئو سمجهي سگهان/هنن وڌيڪ ڪيو./ پوءِ اڳتي ڪتان انهن جي اچاءَ دوشڻ (Pollution) جا الهڪ/ڪتا مولڪي گهيري ويٺا/ هوا جا، پاڻيءَ جا، اَن جا، آواز جا، رشتي ناتن جا، وچار جا، اظهار جا./ سڀني کان اچڻ لاءِ مان ڏسائون پار ڪندو وڃان/ ... مان وانهن صديءَ جي شڪار گاهه/ دشا هيڊتا جي جهنگل ۾ هوس/ ۽ مون سان ... دشمن گڏ هو- مان“ (صفحو 78)

هن جي ٻاوامڪ چترن ۾ عمومن بدلجندڙ ماحول جي عڪاسي، ٽٽندڙ رشتا، ... وغيره جو ذڪر ڪيل آهي.

هن جي ڪوتائن ۾ خصوصيت وارن چترن (गुणात्मक) جو ڪيتر ٻڻ چڱو وسع آهي. هن ٻي Sense Imagery حسي روپ ۾ الڳ الڳ ڪوتائن ۾ جهجهي تعداد ۾ سگهجي ٿو. هن ۾ سڀني اندرين جي ڪمن جي آڌار تي چتر اُهن ڪيا جيئن ... رنگ، خوشبو، سگهڻ، ٻڌڻ، اُن کان سواءِ من جا ٻه ڪم ياد ڪرڻ ۽ محسوس ڪرڻ. ... قسم جا ڪي اڪثر مثال هريش جي ڪوتائن ۾ موجود آهن.

”وايلٽ رنگ جي سستي ساڙهيءَ ٻي/ ... پر جيئن ٻڌل هيءَ شهر/ ... ۽ آنٽ آف ٽشن ليندو ٿو وڃي.“ (صفحو 83) هن ۾ رنگ سان ... شهر جي ماحول جي ڪيل عڪاسي سائبان لڳي ٿي.

رنگ ... جي محسوس جو هڪ چتر هن ريت آهي. ”منهنجا ٻير / ... منهنجي چهاءِ / منهنجي سڄي وجود کي اچوت ... ڪري ڇڏيو آهي.“ ... سڄو جو جالي ٻڌ ڪندي ڪوئي اچوڪي اظام ۾ ... جي ... آهي.

”مونکي خبر ڪونهي/ اها رت اوڳاڙيندڙ بهار آهي/ يا دم جي مرض گرمي/ جنهن کي ساهه کڻڻ ۾ تڪليف ٿيندي هجي.“ (صفحو 55) هنن سٽن مان ماحول جي الڪي ۽ ڪوي جي من تي ٿيندڙ اثر عيان ٿئي ٿو.

چتر وڏان لاءِ ڪلا پکش تي سوچيندي ته گهڻا اسم جڙي ويندا. خاص ڪري النڪار، گرامري روپ، آوازي سولهن (नाद सौंदर्य) وغيره ذڪر لائق آهن. پر ليکڪ جي حد ڏسندي مان هڪ اڌ گرامر جو ئي مثال ڏيڻ چاهيندس جو ذهن کي چتر ٺاهڻ ۾ مدد ڪري ٿو.

”اسم خاص جون خاصيتون ڇڏي/ ختم ٿي چڪيون آهن/ اسم ’عام‘ آهن/ جن سان مونکي نفرت آهي/ هڪ ضمير آهي مان/ ڪي فعل آهن/ ناڪاري سوالي صيغي (ڪرم ڪيڻ) خالي فعلن جو بوجهه ڍوئي/ ضمير ٿڪجي پيو آهي/ ۽ چئني طرفن/ حرف ندا جي حالت وڃي اچي آهي.“ (صفحو 12) هن چتر مان شخص جو ٿڪڻ ۽ اهم جي هار ظاهر ٿي رهي آهي.

”مان پنهنجي ديش تي/ ڪڏهن ڪاما ڪڏهن اڌ دم ڏيندي/ آوازن جي ڍور ۾ کوهجي وڃڻ کان پاڻ بچائيندي محسوس ٿو ڪريان.“ (صفحو 54)

ديش ۾ ٿيندڙ بد انتظاميون هڙتالون گهيراو وغيره جي وچ ۾ ديش جي حالت لاءِ ڪاما، اڌ دم ڏيڻ جو مثال موزون آهي.

آخر ۾ چئي سگهجي ٿو ته ڪوي رواجي روائتي چتر کان ولي غير مقبول ۽ نوان چتر استعمال ۾ آندا آهن. ڪوتا ۾ ذهني عناصر مکيه هجڻ ڪري البت رس ۽ ساڌارڻي ڪرڻ جي خصوصيت جهڪي ٿي وئي آهي. ڪٿي ڪٿي ڪوي مخصوص ٿيڻ جي لوڀ ۾ مبالغو ڪندو به نظر اچي ٿو خاص ڪري انسان سڏي ايترا خود غرض ڪوله ٿيا آهيون جو سمورا جذبات مري ويا هجن.

ته به ڪنورتا، نراشا، الڪي جا اڄ جي وقت جي دان آهي. ان کي ڪوي ۽ جا چتر سوکيم نموني سان واضح ڪري سگهيا آهن. □

31, Tilok Nagar, AJMER -305001.

ياد اچيو وڃن. وري اڳتي هلي ناٽڪ جو ذڪر ڪرڻ چترن کي مڪمل ٺاهي سگهيو آهي.

خون جي رشتن کي محض ڏنڊا سمجهڻ بدلجندڙ حالتن جو عڪس پسائي ٿو. ”ڪوري پيءُ، پٽ، ڀائي وغيره ناتن کي ڏنڊو سمجهي ٿو ۽ خود کي اهو ڏنڊي ماڻهو.“ (صفحو 73)

ڪيس ڏسي سگهڻ جي طاقت وڃائڻ کان پوءِ ٿي درشٽيءَ کي ڳالهه رکڻ جو طريقو سمجهه ۾ اچي ٿو ۽ لکي ٿو، ”منهنجي چنگهاڙ بدلجي رنگ بدلجي پڪار ٺهي چڪي آهي.“ (صفحو 79). فرد پنهنجي درد کي اظهار ڏيڻ لاءِ ڀيرون چنگهاڙ ڪري ٿو پوءِ رنگ ۽ آخر ۾ پڪاري ٿو.

”هو گهيرو ٿي رهيا ۽ هنن کي افسوس ٿيو ته مان / ماڻهو سمسڪرتيءَ کي نئو سمجهي سگهان/هنن وڏيرا ڪيو./ پوءِ اڻائي ڪٽان انهن جي ايجاد دوشڻ (Pollution) جا امڪ/ڪتا موڪلي گهري ويا/ هوا جا، پاڻيءَ جا، اَن جا، آواز جا، رشتي رومانس جا، وچار جا، اظهار جا./ سڀني کان بچڻ لاءِ مان ڏنائون پار ڪندو ويس/ هميشه مان وڃي صديءَ جي شڪارگاهه/ دشاهينتا جي جهنگل ۾ هوس/ ۽ مون سان منهنجو ڀيترين دشمن گڏ هو- 'مان'“ (صفحو 78)

هريش جي پاوامڪ چترن ۾ عمومن بدلجندڙ ماحول جي عڪاسي، ٽٽندڙ رشتا، درد جو اهڃ وغيره جو ذڪر ڪيل آهي.

ڳڻن چتر وڏان ۾ خصوصيت وارن چترن (गुणात्मक) جو ڪمتر ڳڻ چڱو وسيع آهي. هنن کي Sense Imagery حسي روپ ۾ انگريزي ڪويتا ۾ چڱيءَ تعداد ۾ ڏٺو سگهجي ٿو. هن ۾ سڀني اندرين جي ڪمن جي آڌار تي چتر ٺهن ٿا جيئن ڇهڻ، رنگ، خوشبو، سگهڻ، ٻڌڻ، اَن کان سواءِ من جا ٻه ڪم ياد ڪرڻ ۽ محسوسڻ. هن قسم جا ڪي انيڪ مثال هريش جي ڪويتا ۾ موجود آهن.

”وارياسي رنگ جي سستي ساڙهيءَ تي/ قيمتي پرس جيان ٻرال هيءُ شهر/ هر روز ٽٽندو ۽ آئوٽ آف فيشن ٿيندو ٿو وڃي.“ (صفحو 83) هن ۾ رنگ سان لاڳاپيدار چتر ڪٿي شهر جي ماحول جي ڪيل عڪاسي سامهون لڳي ٿي.

رنگ وانگر ڇهاءَ جي محسوسڻ جو هڪ چتر هن ريت آهي. ”منهنجا پير/ هڪ هرڻ زمين تي ٽڪيل آهن/ جنهنجي ڇهاءُ / منهنجي سڄي وجود کي اچرت ٻڌائي ڇڏيو آهي“. (صفحو 34) سرير جو ڇالي پيد ڪندي ڪويءَ اچرڪي ننڍام ۾ ارٿ کي لرجيم ملڻ جو چٽ چٽيو آهي.

”مونکي خبر ڪونهي/ اها رت اوڳاڙيندڙ بهار آهي / يا دم جي مرض گرمي/ جنهن کي ساهه کڻڻ ۾ تڪليف ٿيندي هجي.“ (صفحو 55) هنن سٽن مان ماحول جي الڳيءَ جو ڪويءَ جي من تي ٿيندڙ اثر عيان ٿئي ٿو.

چتر وڏان لاءِ **ڪلا پکش** تي سوچيندي ٻه گهڻا قسم جوڙي ويندا. خاص ڪري النڪار، گرامري روپ، آوازي سونهن(नाद सौंदर्य) وغيره ذڪر لائق آهن. پر ليکڪ جي حد ڏسندي مان هڪ اڌ گرامر جو ئي مثال ڏيڻ چاهيندس جو ذهن کي چتر ٺاهڻ ۾ مدد ڪري ٿو.

”اسم خاص جون خاصيتون ٻڌڻ/ختم ٿــي چڪيون آهن / اسم 'عـام' آهن/ جن سان مونکي نفرت آهي / هڪ ضمير آهي مـان / ڪي فعل آهن / ناڪاري سوالي صيغدي (ڪرم هيڻ) خالي فعلن جو بوجهه ڍوئي/ضمير ٿڪجي پيو آهي/ ۽ چئني طرفن / حرف ندا جي حالت وڃي ٿي آهي.“ (صفحو 12) هن چتر مـان شخص جو ٿڪڻ ۽ اهم جي هار ظاهر ٿي رهي آهي.

”مان پنهنجي ديش تي/ڪڏهن ڪاما ڪڏهن اڌ دم ڏيندي / آوازن جي ڍير ۾ کوهجي وڃڻ کان پاڻ بچائيندي محسوس ٿو ڪريان.“ (صفحو 54)

ديش ۾ ٿيندڙ بد انتظاميون هڙتالون گهيراو وغيره جي وچ ۾ ديش جي حالت لاءِ ڪاما، اڌ دم ڏيڻ جو مثال موزون آهي.

آخر ۾ چئي سگهجي ٿو ته ڪويءَ رواجي روائتي چتر کان ولي غير مقبول ۽ نوان چتر استعمال ۾ آندا آهن. ڪوتا ۾ ذهني عناصر مکيه هجڻ ڪري الپمت رس ۽ سادارڻي ڪرڻ جي خصوصيت جهڪي ٿي وئي آهي. ڪٿي ڪٿي ڪوي مخصوص ٿيڻ جي لوڀ ۾ مبالغو ڪندو به نظر اچي ٿو خاص ڪري انسان سندي اچا اپترا خود غرض ڪوڙ ٿيا آهيون جو سمورا جذبات مري ويا هجن.

ته به ڪنورتا، نراشا، تلخي جا اڄ جي وقت جي دين آهي. اُن کي ڪويءَ جا چتر سوکيم نموني سان واضح ڪري سگهيا آهن.

31, Tilok Nagar, AJMER -305001.

سنڌي لوڪ ادب

نند لعل پرسواڻي

پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ جي لفظن ۾ ”هر انسان کي ٽي مائرون آهن. هڪ جسماني جنم ڏيندڙ ماءُ، جا گذاري ويئي اٿم. ٻي جنم ڀومي ماءُ، جنهن جي گود مان اکوڙجي هٿ (هند ۾) ڏاڏاڻي گود ۾ اچي اجهو ورتو آهي. انسان جي ٽئين ماءُ آهي مادري ٻولي. جنهڪا امر آهي. اُن کي ڪير به ماري نٿو سگهي. مان جتي به هوندس، اُتي اُن ماءُ کي زندهه رکندس. اُن ماءُ جو شان بلند ڪندس.“

اسان جو فرض آهي ته اُن ماءُ کي هميشه هميشه لاءِ زندهه رکون. پنهنجي قديم ٻوليءَ جي شان شوڪت ڏسي اسان کي فخر آهي. اسان جي ٻولي هر حال ۾ ٻين قديم ٻولين جي برابر آهي اُن ۾ سڀئي امولن جا گڻ موجود آهن، جو ادب آهي تنهن ۾ هر قسم جون صلاحيتون سمايل آهن.

سنڌي ادب جون ٻه ٽارون اولهيون آهن. ڪلاسيڪي ادب دنيا جي سڌريل ٻولين جي ڪلاسيڪي ادب کان ڪنهن به حالت ۾ پٺتي ڪونهي. اهڙو ادب سمورو ڇپيل ڪونهي پر جو ڇپيل آهي گهٽ ۾ گهٽ اوترو اڻ ڇپيل باقي آهي. اهو سڄو اڻڇپيل ادب لوڪ ادب جي روپ ۾ اسان وٽ محدود آهي. پر پکڙيل آهي. اهو گڏ ڪري ڪتابي صورت ۾ آڻڻ تمام ضروري آهي.

لوڪ ادب قوم جي قديم تاريخ جو چشمو آهي. ملڪ ۽ قوم جي اوائلي تهذيب ۽ تمدن، رسم ۽ رواج، قومي زندگيءَ جون هنڌاڻيون مناظريون، دلين جي شروعاتي امنگ ۽ جذبا، سندن خواهشون ۽ اميدون، روزمره جي ڪشمڪش ڀريل زندگيون، سماجي جدوجهد جا دل اٿاريندڙ داستان اُن ۾ موجود آهن. لوڪ ادب ملڪ جي ٻولي ۽ ادب جي عمارت جي بنياد آهي جنهن جي سهاري ادبي سڄو انت ٽڪيل آهي. هي سچي قوم جو عڪس آهي جو وڏن، ٻڍڙن ۽ ٻارن جي ڀ هر قسم جي اصرار ڏيکاري ٿو. لوڪ ادب ۾ ڪهاڻيون، قصا، گيت،

ٽوٽڪا، ٻجهاڪا وغيره اچي وڃن ٿا. اهي سڀ اهي ۽ سماجي آزمودن تي ٻڌل آهن.
اهي سکيا ۽ سمجهاڻيون، مذاق ۽ وندر سان ڀريل آهن. نه فقط ايترو پر قوم جي
سڀيتا ۽ سنسڪرتيءَ جي سموري ٻوجهه لوڪ ادب ڏئي ٿو. ڊاڪٽر يو. ٽي.
ٺڪر جي لفظن ۾:

'The Folklore is the non literate peoples comprising of myths, tales, proverbs, idioms, and verses emphasise experiences & carry bodies of cultural meanings, they store the cultural traditions, social structures economy, accounts of the life of the individuals, contents of ethical concepts and emotional life of the people.

(Dr. U. T. Thakur)

اُن ۾ سماج جي هر پهلوءَ جي جهلڪ آهي، ڪهاڻيون، قصا، ٻجهاڪا ۽ ٽوٽڪا
دل کي وندرائيندڙ ۽ سمجهاڻي ڏيندڙ آهن. جو ادب لکيت ۾ ڪونهي اهو اڻ پڙهيل
(جن کي لکڻ پڙهڻ نه اچي) پنهنجي زبان رستي اڳي پيڙهيءَ کي پئي ڏنو آهي.
يادداشت ذريعي اهو لوڪ ادب اڄ به زنده آهي.

سنڌي لوڪ گيت

سنڌي لوڪ گيت کي سرن ۽ سڏائن جي آڌار تي ورهايو ويو آهي جي مکيه
ويهن نمونن ۾ آهن:

1- لاڏا	2- لوليون	3- ساکيون	4- مورا
5- ڇلا	6- شبد	7- ٻوچا جا گيت	8- اوراڻا
9- ٻـار	10- اڀنگ	11- ڪافيون	12- واڻيون
13- بيت	14- سلوڪ	15- ڏوهيڙا	16- پنجڙا
17- مداحون	18- گيت	19- ڪٿا گيت	20- ٻال گيت

هر هڪ پنهنجي علحدي سر، طرز ۽ وقت تي ڳايو ويندو آهي. اُن ۾ پنهنجو
پنهنجو علحدو مزو آهي. جيئن لاڏا شاديءَ، جنم، ڇٽيءَ، ڄڃن جهڙي موقعي تي
سونهن ته لوليون ننڍڙن ٻارن کي سمهارڻ ۾ ڪامياب ٿين. جڏهن ٻار پينگهي ۾
هوريان هوريان لڏي ته ماءُ مٺڙي لولي ڏي "لولي لال لولي ......" آها.... ڇا ته
آنند اچي. وڏن جون به هڪون ننڍاڪڙيون ٿي وڃن. ڪافيون ڀڳت ۾ ڳائي آلاپجن
ته سلوڪ ايشور جي ياد ڏيارن. ٻار موت تي ڪيا ويا آهن. پنجڙا لال سائينءَ جا -
شبد ايشور جي آراڌنا جا. مطلب ته هر هڪ کي پنهنجو مطلب آهي.

سنڌي لوڪ ادب

☐ نند لعل پرسراماڻي

پروفيسر منگهارام ملڪاڻي جي لفظن ۾ ”هر انسان کي ٽي مائرون آهن. هڪ جسماني جنم ڏيندڙ ماءُ، جا گذاري ويئي آهي. ٻي جنم ڀومي ماءُ، جنهن جي گود مان اکڙجي همٿ (هند ۾) ڏاڏاڻي گود ۾ اچي اجهو ورتو آهي. انسان جي ٽين ماءُ آهي مادري ٻولي. جيڪا امر آهي. اُن کي ڪير به ماري نٿو سگهي. مان جتي به هوندس، اُتي اُن ماءُ کي زنده رکندس. اُن ماءُ جو شان بلند ڪندس“

اسان جو فرض آهي ته اُن ماءُ کي هميشه هميشه لاءِ زنده رکون. پنهنجي قدر ٻوليءَ جي شان شوڪت ڏسي اسان کي فخر آهي. اسان جي ٻولي هر حال ۾ امن قدر ٻولين جي برابر آهي اُن ۾ سڀئي اُهڃاڻ جا گڻ موجود آهن، جو ادب آهي انهن هر قسم جون صلاحيتون سمايل آهن.

سنڌي ادب جون ٻه ڌارائون آهن. ڪلاسيڪي ادب دنيا جي سڌريل ٻولين جي ڪلاسيڪي ادب کان ڪنهن به حالت ۾ گهٽ ڪونهي. اهڙو ادب سمورو ڇپيل ڪونهي پر جو ڇپيل آهي گهٽ ۾ گهٽ اوترو ئي اڻ ڇپيل باقي آهي. اهو سڄو اڻ ڇپيل ادب لوڪ ادب جي روپ ۾ اسان وٽ محدود آهي. پر ٽڪڙيل آهي اهو ڪٺو ڪري ڪتابي صورت ۾ آڻڻ تمام ضروري آهي.

لوڪ ادب قوم جي قديم تاريخ جو چشمو آهي. ملڪ ۽ قوم جي اوائلي تهذيب ۽ تمدن، رسم ۽ رواج، قومي زندگيءَ جون هيٺاهيون مٿاهيون، دلين جي شروعاتي اُمنگ ۽ جذبا، سڌن خواهشون ۽ اُميدون، روزمره جي ڪشمڪش ڀريل زندگيون، سماجي جدوجهد جا دل اُڀاريندڙ داستان اُن ۾ موجود آهن. لوڪ ادب ملڪ جي ٻولي ۽ ادب جي عمارت جي پيڙهه آهي جنهن جي سهاري باقي سڄو ادب ٽڪيل آهي. هي سچي قوم جو عڪس آهي جو وڏن، ٻڍن ڏاڏن ۽ انهن جي ابن ڏاڏن جي هر قسم جي تصوير ڏيکاري ٿو. لوڪ ادب ۾ ڪهاڻيون، قصا، گيت

ڏونڪا، ڀاڪا وغيره اچي وڃن ٿا. اهي سڀ اچي ۽ سماجي آزمودن تي ٻڌل آهن. اهي سکيا ۽ سمجهاڻيون، مذاق ۽ وندر سان ڀريــل آهن، نه فقط ايترو پـر قوم جي سڀيتا ۽ سنسڪرتيءَ جـــي سموري پورهه لوڪ ادب ڏئـي ٿو. ڊاڪٽر يو. ٽي. ٺڪر جي لفظن ۾:

'The Folklore is the non literate peoples comprising of myths, tales, proverbs, idioms, and verses emphasise experiences & carry bodies of cultural meanings, they store the cultural traditions, social structures economy, accounts of the life of the individuals, contents of ethical concepts and emotional life of the people.

(Dr. U. T. Thakur)

اُن ۾ سماج جي هر پهلوءَ جي جهلڪ آهي، ڪهاڻيون، قصا، ڀاڪا ۽ ڏونڪا دل کي وندرائيندڙ ۽ سمجهاڻي ڏيندڙ آهن، جو ادب لکمت ۾ ڪونهي. اهو اڻ پڙهيلن (جن کي لکڻ پڙهڻ نه اچي) پنهنجي زبان رستي اِي پيڙهيءَ کـــي ڏنو آهـــي. يادداشت ذريعي اهو لوڪ ادب اڄ به زنده آهي.

سنڌي لوڪ گيت

سنڌي لوڪ گيت کي سرن ۽ سڌائن جي آڌار تي ورهايو ويو آهي جي مکيه ويهن نمونن ۾ آهن:

1- لاڏا	2- لوليون	3- ساڪيون	4- مورا
5- ڇلا	6- شبد	7- پوڄا جا گيت	8- اوراڻا
9- پار	10- اپنگ	11- ڪافيون	12- واڻيون
13- بيت	14- سلوڪ	15- ڏوهيڙا	16- پنجڙا
17- مداحون	18- گيت	19- ڪٿا گيت	20- بال گيت

هرهڪ پنهنجي علحدي سر، طرز ۽ وقت تي ڳايو ويندو آهي. اُن ۾ پنهنجو پنهنجو علحدو مزو آهي. جهڙوڪ لاڏا شاديءَ، جڻيي، ڇٺي جهڙن موقعي تي سونهن ته لوليون ننڍڙن ٻـارن کي سمهارڻ ۾ ڪامياب ٿين. جڏهن ٻـار پيدا ٿيندو آهي ته هورياڻ هوريان لڏي ته ماءُ منڙي لولي ڏي " لولي لال لولي ......" آها.... ڇـا ته آنند اچي. وڏن جون به ڀلڪون لساڪڙيون ٿي وڃن. ڪافيون پنڪ ۾ وڄهي الاپجن ته سلوڪ ايشور جي ياد ڏيارن. پار موت تي ڪيا ويا آهن. پنجڙا لال سائينءَ جا ـ شبد ايشور جي آراڌنا جا. مطلب ته هرهڪ کي پنهنجو مطلب آهي.

سنڌي لوڪ ادب

☐ نند لعل ٻوسراڻي

پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ جي لفظن ۾ "هر انسان کي ٽي مائرون آهن. هڪ جسماني جنم ڏيندڙ ماءُ، جا گڏاري وٺي اٿم. ٻي جنم ڀومي ماءُ، جنهن جي گود مان اکر ڦٽي هت (هند ۾) ڏاڏاڻي گود ۾ اچي اجهو ورتو آهي. انسان جي ٽين ماءُ آهي مادري ٻولي. جيڪا امر آهي. ان کي ڪير به ماري نٿو سگهي. مان جتي به هوندس، اتي ان ماءُ کي زنده رکندس. ان ماءُ جو شان بلند ڪندس."

اسان جو فرض آهي ته ان ماءُ کي هميشه هميشه لاءِ زنده رکون. پنهنجي قديم ٻوليءَ جي شان شوڪت ڏسي اسان کي فخر آهي. اسان جي ٻولي هر حال ۾ ٻين قديم ٻولين جي برابر آهي. ان ۾ سڀئي اهي گڻ موجود آهن، جو ادب آهي، تنهن ۾ هر قسم جون صلاحيتون سمايل آهن.

سنڌي ادب جون ٻه ٻانهون آهن. ڪلاسيڪي ادب دنيا جي سڌريل ٻولين جي ڪلاسيڪي ادب کان ڪنهن به حالت ۾ پٺتي ڪونهي. اهڙو ادب سمورو ڇپيل ڪونهي پر جو ڇپيل آهي گهٽ ۾ ڏهوٽ اوترو اڻ ڇپيو باقي آهي. اهو سڄو اڻڇپيل ادب لوڪ ادب جي روپ ۾ اسان وٽ محدود آهي. پر پکڙيل آهي. اهو گڏ ڪري ڪتابن جي صورت ۾ آڻڻ تمام ضروري آهي.

لوڪ ادب قوم جي قديم تاريخ جو چشمو آهي. ملڪ ۽ قوم جي اوائلي تهذيب ۽ تمدن، رسم ۽ رواج، قومي زندگيءَ جون همناهيون معاهيون، دلين جي شروعاتي امنگ ۽ جذبا، سڌون خواهشون ۽ اميدون، روزمره جي ڪشمڪش ڀريل زندگيون، سماجي جدوجهد جا دل اپائيندڙ داستان ان ۾ موجود آهن. لوڪ ادب ملڪ جي ٻولي ۽ ادب جي عمارت جي بنياد آهي جنهن جي سهاري باقي سڄو ادب اسريل آهي. هي سڄي قوم جو عڪس آهي جو وڏن، ننڍن ۽ انهن جي ٻارڙن جي هر قسم جي احساسن ۽ ڏيکاري ٿو. لوڪ ادب ۾ ڪهاڻيون، قصا، گيت،

ٻوٽڪا، پهاڪا وغيره اچي وڃن ٿا. اهي سڀ اهڃ ۽ سماجي آزمودن تي ٻڌل آهن.
اهي سکيا ۽ سمجهاڻيون، مذاق ۽ ولدر سان ڀريل آهن. نه فقط ايترو پر قوم جي
سڀيتا ۽ سنسڪرتيءَ جي سموري ٻوجهه لوڪ ادب ڏني ٿو. ڊاڪٽر يو. ٽي.
ٺڪر جي لفظن ۾:

'The Folklore is the non literate peoples comprising of myths, tales, proverbs, idioms, and verses emphasise experiences & carry bodies of cultural meanings, they store the cultural traditions, social structures economy, accounts of the life of the individuals, contents of ethical concepts and emotional life of the people.

(Dr. U. T. Thakur)

اُن ۾ سماج جي هر پهلوءَ جي جهلڪ آهي، ڪهاڻيون، قصا، پهاڪا ۽ ٻوٽڪا
دل کي وندرائيندڙ ۽ سمجهاڻي ڏيندڙ آهن. جو ادب لکمت ۾ ڪونهي اهو اڻ پڙهيلن
(جن کي لکڻ پڙهڻ نه اچي) پنهنجي زبان رستي اڳ ٻيڙهيءَ کي پئي ڏنو آهي.
يادداشت ذريعي اهو لوڪ ادب اڄ به زنده آهي.

سنڌي لوڪ گيت

سنڌي لوڪ گيت کي سرن ۽ سنڌالڻ جي آڌار تي ورهايو ويو آهي جي مکيه
ويهن نمونن ۾ آهن:

1- لاڏا	2- لوليون	3- ساکيون	4- مورا
5- چيلا	6- شبد	7- پوڄا جا گيت	8- اورا
9- ٻار	10- ابهنگ	11- ڪافيون	12- وايون
13- ٻيت	14- سلوڪ	15- ڏوهيڙا	16- پنجڙا
17- مداحون	18- گيت	19- ڪٿا گيت	20- ٻال گيت

هر هڪ پنهنجي علحدي سر، طرز ۽ وقت تي ڳايو ويندو آهي. اُن ۾ پنهنجو
پنهنجو علحدو مزو آهي. جيئن لاڏا شاديءَ، جڻيي، چٺين جهڙي موقعي تي
سونهن ته لوليون ننڍڙن ٻارن کي سمهارڻ ۾ ڪامياب ٿين. جڏهن ٻار پنهنجي ۾
هوريان هوريان ننڊ ۾ ماءُ مٺڙي لولي ڏي ” لولي لال لولي...... “ آها..... چيا ته
آئند اچي. وڏن جون به ڪهڙي نه لباڪڙيون تي وڃن. ڪافيون پڪمت ۾ واٽي آلاپون
ته سلوڪ ايشور جي ياد ڏيارين. ٻار موت تي ڪيا پيا آهن. پنجڙا لال سائينءَ جا -
شبد ايشور جي آراڌنا جا. مطلب ته هر هڪ کي پنهنجو مطلب آهي.

ڪجهه لوڪ گيتن جي وچور هيٺين طرح آهي.

لاڏون- لاڏ مان لاڏو. مطلب ته پيار- لاڏل معنيٰ پيارو. لاڏل مان لاڏل ۽ ٿيو لاڏو يعني پيارن لاءِ ڳايل لاڏو. هن ۾ مصرع هڪ ٿئي ۽ ٻين مصرعن ۾ دهر لڳي. شاديءَ جا لاڏا ٻه الڳ الڳ ٿين. ڀيل جا لاڏا، ڪڇيءَ جا لاڏا ۽ شاديءَ جا لاڏا. لوڪ گيت جي هر هڪ قسم جا وري قسم آهن.

(1) لاڏل لاهه اونگهه ڪر وڃو
کود سيوهڻ جي لڪڙي موچاري
آندي لاڏل جي پاءِ
گهڙي ته ڪنددم ماءِ
موڙا ته جوڙيندم پيڙ
صندليءَ ته وهندءِ ٻيءِ
لاڏل لاهه اونگهه ڪر ڪاهي.

گهوٽ جا ڦاڪل ڪپڙا لهرائي ۽ اوان ٻاراڻ جي موقعي تي مٿيون لاڏو سرائيندن.

(2) هلندا هلو مهنجي ادل جا جاجي
ادل جا جاجي - پاڻل جا جاجي
پاڻل مونهن ۾ - جيج ته بکمن ۾
بيگم پهندا هلو.
هلندا هلو مهنجي لاڏل جا جاجي.

ان ۾ شاديءَ جي موقعي تي ماڻهن جا نالا ڪم اندڙ شين جا نالا مستيءَ لاءِ شراب ورثاڻي جو رواج ۽ جاجي، جيج ۽ ٻيگم، مونهن، بکيون وغيره. اوائلي لاڏي ۾ مونهن ۾ بکين بدران گاڏيون هيون. وقت اوسار مونهن ۽ بکي لاڏي ۾ اچي ويون.

(3) اهڙ هٿن ۾ ڪاٿي ته ڪڍائي
ڪير هڻڪي گهوٽ ٻر ته چڙائي
گيت خوشيءَ جا ڳايان
لاڏل لوڪي سڏي سمجهايان.

اهڙ معنيٰ آر يعني گهوٽ جو محافظ (باڊي گارڊ) اهو رسمن ۾ تي لٺ هوندي هئي. هڪ گهوٽ ڪان ٻئي گهوٽ شاديون ٿينديون هيون. اهڙ گهوٽ ڪان الڪل الڳ ڪونه ٿئي ۽ هٿ ۾ رکي ڪاٺي يا تلوار گهوٽ جي بچاءُ لاءِ.

لولي :- اُن ۾ ماءُ جي ممتا آهي. سمهارڻ مهل جهول ۾ ٻار کي آسيس ڪندي آهي:

(ا) سڪي لڏ ڦا پينگهي ور ڙا
گوڙهه ڏرا پيار سندورا
لال لوڏايم، لال هندورا
لڏي لو جاءِ پريندو
من جي ماڙي ٻنڌ ٿو
صفي سوهندو - هي لاڙو
ڏيان لولي پينگهي وار ڙا.

ساڪي :- ان ۾ استريءَ جي دل جو نقش ٺهندو آهي. ساڪيءَ جي ڇڙن ٻڇن سٽن اندر خيال سمايل هوندو آهي. آخر ۾ هڪ ڳالهه لڳي.

(ا) ساڪي ڏيان هه سنهڙو
اڄ ٻيڙن ۾ ا ٻڙو
او مهنجا هوت پنهل
جڏي ڇيت ڦڳڻ ڦٽو
آئي مند ملڻ جي - ها، ها مهنجو پيڙو.

مورو :- 'مورڙو' سنڌ ۾ خاص ڪري ڪاڇيءَ ۽ ڪوهستان جو مقبول عام لوڪ گيت آهي. مورو هڪ ننڍو شعر آهي. جنهن جو قافيو ۽ ٻنعا ڪم آئي پي ٽڪ جو قافيو ان سان ملائبو آهي.

(1) مورو وڻي ڳاڻان، مورو وڻي ڳاڻان،
مورو ناهي ٿورو ٿورو، مورو وڻي ڳاڻان.
ڏوهه ڏنگائون ڏسي ڏسي
راڻل وڻ ر سي رسي
ادي مورو وڻي ڳاڻان
مورو ناهي ٿورو ٿورو - مورو وڻي ڳاڻان.

گهڻو ڪري مورو ۾ پنهنجي هوت جي ياد ۾ ڳاءِو ويندو آهي. پنهنجي ٻران کي ياد ڪري ڏوهه ڏنگائون معاف ڪرڻ جو لهوار آهي.

چاو :- چاو يا منٺي محبت وارا هڪ ٻئي کي نشانيءَ طور ڏين. ان ۾ ٻنهي ٽڪون ٿين. جن مان ٻي ٻاڻ ۾ هم قافيه ۽ ٻ ٻاڻ ۾ هم قافيه رهن. هن ۾

پريت جو ذڪر ٿئي، ڌنار ڌڻ چاريندي، هاري هر ڪاهيندي چـلا ٻـا
چڙا ڳائين جيتوڻيڪ هيءَ گيت آهن ٻالن جا.

(1) چاو چانديءَ چند آهه،
لاهيو اڀچند آهه،
لاهيو دلبند آهي
ٻـلا ٻـار جاني
ٽيان ٽهنجي ٻالهي.

(2) چاو ٻاني ٻهان
ڪري روح ٿو رهان
هڪ هڪ غرڪان ڪيهان
جدا ٿيو آ جاني
آهي دل دٻالي.

لوڪ گيتن ۾ سڪيا ٻرال آهي، ولدر سان گڏ ضروري گيان ۽ ملندو. جهڙن ته

(1) ٻتو لڏم ٻت ٿان
ٻتي ورلم گاهه
گاهه ڏنم ڳانءِ کي
ڳانءِ ڏنو کير
کير ڏنم امان کي
امان ڏني اولي
اولي ڏنم ڪانءَ کي
ڪانءَ ڏنو کنب
کنب ڏنم راجا کي
راجا ڏني گهوڙي
چڙهي گهمان چڙهي گهمان
چدن ڦٽاڪو
جيئي منهنجو ڪاڪو.

مٿيون گيت ان زماني جو آهي جڏهن گاهه، ٻتن مان لڳو. ٻار کي سمجهائجي
ٿو ٻتن سان گاهه ملندو آهي. ڳانءِ گاهه کائي ته کير ڏئي. کير ڏاڍو ڪمائتو ٿئي.
ماءُ کير وٺي خوش ٿئي ۽ ٻار کي اولي ڏئي. ان وقت جا حاڪم ۽ ڏاڍا سخا هئا.

ٻارن جي پيار وچان ڪنهن جهڙي معمولي سوکڙي به قبول ڪن ۽ گهوڙي گهوڙي لاءِ
گهوڙي جهڙي سواري به ڏئي سگهندا هئا.

(2) سو ٽڪيون سو ٽڪيون وانڍڙيءَ ڦٽو
سا واٽڙي، سا واٽ ڇٽري جائي
سا ڇٽري، سا ڇٽر گهوڙا چرن
سي گهوڙا، سي گهوڙا لڏڙي لاهن
سا لڏ سا لڏ ڪمهڙا ڪٽن
سي ڪمهر سي ڪمهر ٿانو جوڙن
سي ٿانو سي ٿانو مائٽ وٺن
سي مائٽ سي مائٽ پٽڙو رڌن
سو پٽڙو سو پٽڙو ٻارڙا کائن.

ڏسو! ولدر ۽ ٻوليءَ اوليءَ سان گڏ علم به آ، گهوڙا گاهه ڇٽر کائن، لڏ لاهن
۽ لڏ سان ڪمهر مضبوط برتن ٺاهن. انهن سولائن ۾ ٻار پيٽ کائن. ٻار مزي ۾
ڳائن ۽ چون:

(3) اٽڪ مٽڪ ڏاڏا ڏيڪ
آڳ پيچهڙا لوها لاڙون
چيدن ڪاٺو- هراو چراو چور چاڪي
پيا ٽارا ڪرڙو.

(4) اوٺو موٺو ڪندول ڪٽورو
ڇٽو ماڻهن ڪي پٽڙو جاڙو
گهر گهر آئيو، اولتي وڙهاڙو
ڪاڻو پيٽو لٽو.

ٻار ڀاڳن جي جنم تي خوشيءَ وچان راند ڪندي آسمان تي ۽ ڌرتي ۾
پرساد ورهائن.

لوڪ گيتن جي باري ۾ گهڻو ڪجهه چئي سگهجي ٿو.
لوڪ ادب جي اها صلاحيت آهي ڪهاڻيون ۽ قصا. ڪيترا قصا ڇپجي چڪا
آهن ۽ اهي گهڻو ڪري اڻ ڇپيل آهن. انهن کي ڀاڱن ۾ ورهائي سگهجي ٿو.

(1) لوڪ ڪهاڻيون
(2) سماجڪ ۽ تاريخي ڪهاڻيون

(3) سکيا ڀريون لوڪ ڪهاڻيون وغيره.

ڏند ڪٿائون (Myths) مِن گهڙيل آهن. اُهن ۾ ڀوت پريت، ساهس، ڀوتُ، ديو
سک، ياترا ورڻن وغيره آهن. جيئن ته

هڪ راجا هو. هن کي ست ڌيئر هيون. هڪ ڏينهن سڀني کان راجا پڇيو ته
توهان ڪنهن جو ڏنو کائو. ننڍيءَ ۾ ننڍيءَ کانسواءِ سڀني چيو ته توهان جو.
ننڍيءَ چيو ته، مان پنهنجي ڀاڳ جو ٿي کائوان. راجا ڏمرجي هڪ اوٺي سان شادي
ڪرائي ڇڏيس. هو لنگڙو ۽ هو ۽ ڪوڙهه ۾ هوس. ننڍڙيءَ راجڪماريءَ شيوا ۽
وشواس جي ٻل سان ثابت ڪري ڏيکاريو ته سچ پچ هوءَ پنهنجي ڀاڳ جو ٿي کائي.
ڪيترائون مشڪلاتون اچس ٿيون، ديو ۽ دئيت اچن ٿا، سڀني سان مقابلو ٿي ڪري.
پنهنجي سوجهه ٻوجهه سان آخر ۾ سڦل ٿي ٿئي.

سماجڪ ۽ تواريخي ڪهاڻين ۾ اُن وقت جي سماج ۾ هلندڙ رسم رواج، ڀرلم
اڦرت، ورتا ۽ چالبازي وغيره ڏيکاريل آهن.

ليلا چنيسر، مومل راڻو، عمر مارئي، راءِ ڏياچ ۽ ٻيجل، سسئي پنهون، لوري
۽ جام تماچي، سهڻي ميهار، ڪهاڻيون ڀرلم جي ٻالي ٿي آهن. اُهن ۾ تياڳ ۽ تپسيا
سمايل آهن. قربانيءَ جو معدو ۽ ڏوقت آهي. سچي محبت ۾ ڪيترا ڪشالا ٿا ڪڍڻا
پون اهي ڪهاڻيون ٻڌائن ٿيون. ۽ ان سان گڏ تواريخ جو به ورڻن ٿئي. جام تماچي
۽ راءِ ڏياچ راڄ ڪندا هئا. جيتوڻيڪ تواريخ جي سچي داستان کي ڪرڇڻا ڪري
ڪڍڻ اڃا باقي آهي.

سکيا ڀريون ڪهاڻيون ته ڪيتريون ئي آهن، اهي ٻارن جي سکيا لاءِ ٿي آهن.
جي اُهن کي ٻال ادب ۾ رکجي ته ٺيڪ ٿئي. جيئن ته

هڪ ڏاڏي ۽ پوٽو گڏ رهندا هئا. ڏاڏي وڏي هئي ٻاهر ڪم ڪري ۽
پوٽي لاءِ روٽي تيار ڪري چوڙي ۾ ٻڌي رکي ويندي هئي. اسڪول کان موٽي اچي
پوٽو روٽي کائيندو هو. هڪ ڏينهن هڪ ٻاندر اچي سڀ ڪجهه ڏسي ورتو ۽ ڏاڏي
جي ڪم تي وڃڻ تي روٽي کائي ويو. روز ائين ڪار ٿئي. پوٽو بکيو رهي ۽ ٻاندر
روٽي کائي. ڏاڏي کي خبر پئي ته اهو ڪم ٻاندر جو آهي. سياڻي هئي. ٻه ڪيالين
جو چپيءَ ۾ روٽيءَ بدران ڏيهين جو ماڻارو رکي ويئي. ٻاندر جو آيو اميد ڪري ته
روٽي کائيندو سو جيئن چپي کوليائين ته ڏيهين ٻاهر چڪ ۽ سڄو منهن ٿي سڄائي

چوڻيس. ڏهن ڏينهن کانپوءِ ٿي بالڊر جو منهن ڳاڙهو آهي.

ٻار کي سمجهائي ملي نه لکي لکي ڪجهه نه ڪاڇي ته نه نه مار ملندس ۽
منهن ڳاڙهو ٿي ويندس.

پهاڪا ۽ چوڻيون آزمودن جي بدل ۾ تبديل آهن. جو ڪجهه ورثي ۾ مليل آهي
اهو سچو گيان ٿي آهي. جيئن ته

”اڄ ھمان سڀان تمان“

اڄ تون اسان وٽ مدد لاءِ ايندين ته سڀاڻي اسان توهان وٽ اينداسين.

”اڃان مينهون جهنگ ۾، ڏونئي ڏياڻون ڇو.“

يا

”پاڻيءَ بنان ڪپڙا لاهڻ“.

بيسمجهيءَ سان وقت جي برٻادي نه ڪجي. مينهون اڃان جهنگ ۾ آهن.
اڳ ۾ ئي کير لاءِ برتن ڏونئي رکجن يا پاڻي اچڻ کان اڳ ۾ ئي شنان لاءِ ڪپڙا
لاهڻ فضول آهي.

”سچا ٿوهه پٽن ۾ پندرا“

ٿوهه سچا ٿين پر ڪانڊ ۾ ڏاڍا ڪوڙا ٿين. ڪيترا ماڻهو ٻاهران سٺا ڏسڻ ۾
اچن پر اندر ۾ دغاباز ۽ بدمعاش ٿين. اهي جلدي سڃاڻڻ ۾ اچي وڃن.

چوڻيون به سکياداتڪ آهن.

”سکڻي ڪني گهڻو اٻامي.“

گهٽ عقل وارا ٻڌاڪون گهڻيون هڻن.

”مينهن چوري گانءِ کي هل ڙي ٻچ ڪاري“.

مينهن سڄي ڪاري ٿئي ۽ گانءِ جو فقط ٻچ ئي ڪارو. عجيب ڀريل انسان
ٻين کي چوي عيب وارو. ڪيترو نه مذاق.

”پراڻي دهلين، احمق ٿئي“.

”ڏنو سڀ وسار اڻ ڏنو ياد ڪر“.

” آهه غريبان ٽپر خدائي“.

”سچ مرچان ڪوڙ ڳڙ“ وغيره چوڻيون آزمودن سان ڀريل آهن جنهن
ڪري سکياداتڪ آهن.

جيڪڏهن لوڪ ادب ۾ 'سالڪ' به شامل ڪجن ته اڃا به سٺو لڳي. سالڪ ٽي ناٽڪ جي شروعات ڪئي. اڄ به ڳوٺن ۾ ٻهروپي سالڪ اهڙي ڳوٺاڻن کي وندرائين ۽ پراڻي زماني جي ياد ڏيارن.

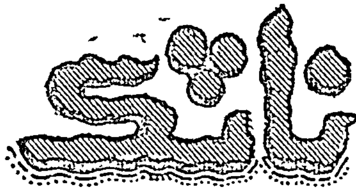
لوڪ ادب ملڪ جي ٻولي ۽ ادب روپي عمارت جي پيڙهه جو پٿر آهي. پنهنجي ٻولي ۽ ادب جي هن بنيادي پٿر کي جيڪڏهن اسان هيڪر جهڙي ڦوڪي صاف ڪري ڪتابي صورت ڏيئي عام کي ڏيون ته اهو اسان پاڻ لئي ۽ پنهنجي نسل لئي وڏو احسان ڪنداسين. جيتوڻيڪ اهو فرض اسان سڀني تعليم يافته لئي آهي پر اسان جا اسڪولي استاد جيترو وڏو ڪم ڪري سگهندا اوترو ٻيا ڪو نه. ان ڪري جتي به اهو ادب ملي، حاصل ڪري عام ۽ جاليءَ ۾ اماهه ماڻڪن جي روپ ۾ ورهايو وڃي ته اسان اهڙي ادب سان مالامال ٿيون. ▣

o o o o o o o o o o o o o

"لوڪ گيتن ۾ نه رڳو سماجڪ جيتر چٽيل آهن ۽ ماڻهو هردي جون ڀاونائون ڏنل آهن، پر انهن سان گڏ لفظن جو اڪٿ خزانو پڻ ڀريل آهي، جنهن کي ڀاشا وگيانن لاءِ خاص اهميت رکي ٿو. لوڪ گيت ته گويا ٻوليءَ جو بنياد آهن. انهن ۾ لفظن جو وڏو ذخيرو خاص ڪري متروڪ ٿيل لفظن جو چڱو اندازو ملي ٿو. هنن ۾ اهو ڪجهه سمايل آهي جنهن جي بنياد تي وڏي دلچسپ ساهتڪ عمارت کڙي ڪري سگهجي ٿي، پر محنت ۽ کوج ڪرڻ جو مادو گهرجي. سنڌي لوڪ گيتن ۾ ڪيترائي اهڙا لفظ ملندا جنهن جي آڌار تي اسين ٻوليءَ بابت ڪيترائون حقيقتون ڄاڻي سگهون ٿا. لوڪ گيتن ۾ جدا جدا ساڃن انهن ۽ انساني ذاتين جا نالا آهن. زيورن جي ۽ انهن قسمن جو ذڪر ڪيو ويو آهي جو عجب لڳيو وڃي ته ڇا اسانجي سنڌ ۾ اهڙن قسمن جا زيور هئا." ▣

- ڊاڪٽر نارائڻ ڀارتي

پوپٽ مل پرديس ۾!

□ هوندراج بلواڻي

پاتر : مکي، مکياڻي، ڊاڪٽر ۽ پوپٽ مل پرديسي.

اسٿان : مکيءَ جي اوطاق.

مکي : (سڏ ڪندي) مکياڻي ... او مکياڻي.... پاڻي چانهه جو تيار ڪڍڻ جو ٽائيم ٿي ويو آهي.... اڄ چانهه نه ملندي ڇا؟

مکياڻي : (اندر ايندي) ملندو ٿي، ملندو ٿي. توهان کي نه چانهه ملڻ ۾ ذرا دير ٿئي ته اصل ئي صبر ٿي ٿو. باقي ويچاري ڊاڪٽر گولاڻيءَ کي ڏوهه ڏيندا آهيو. توهان نه ته چانهه جا گهڻا شوقين ناهيو!

مکي : توبه مٺو ڏاو نه! بس آيا، پماو ٿي اهڙو آهي. منهنجو ڏوهه ناهي، مکياڻي منهنجو ڏوهه ناهي.

مکياڻي : ڏاو ڏيو، توهان به پڻي موقعي ۾ مٺو ڏاو. توهان پاڻ ڏسو ته ويٺا اسان اندر رڌڻي ۾ چانهه پيئي ڪاڙهيان ته به توهان وقت صبر نٿا ڪري سگهو؟

مکي : ڏس مکياڻي، جيڪڏهن مونکي خبر هجي ها ته تون اندر چانهه پيئي ڪاڙهين ته پوءِ مان هرو ڀرو توکي تورڻ لئي چانهه لاءِ چوان ها، منهنجو ڌيان ته اخبار ۾ هو.

مکياڻي : اها مئي اخبار به صبح کان الائي گهڻا دفعا هٿ ۾ کڻي اٿو. جيستائين ان جو هڪ هڪ اکر پڙهي پورو نه ڪندا، تيستائين ان جي پچر نه ڇڏيندا.

مکي : توبه! وري اخبار جو مٺو! مکياڻي تون اڄ مٺا ٿي مٺا ڏيندينءَ يا چانهه به پيئاريندين؟ ڏينهن ۾ صرف ٻه دفعا چانهه پيئڻ لاءِ مونکي گهڻا مٺا ٻڌڻا پوندا....؟

مکياڻي : چڱو چڱو، هميشه ماٺ ڪرايو نه چانهه ٺهرايان ٿي. اوهان جي ڳالهين ۾ چانهه نه وهي وڃي. (وڃي ٿي)

مکي : (پنهنجي منهن) مکياڻي ۽ وچاري ڇا ڪري! مان ٻي الائي ڇو پاڻيءَ کان اڳ ڪپڙا لاهي ڇڏيندو آهيان. ڏاڍو اٻاڻو آهيان....

مکياڻي : (اندر ايندي) هان وٺو، چانهه.

مکي : ڏي پالي ۾ پيئون چانهه، جي چسڪي.... (ٽڪ پيئندي) مکياڻي، هن ۾ ته کنڊ گهٽ آهي! کنڊ خلاص ٿي ويئي آهي ڇا؟

مکياڻي : کنڊ خلاص نه ٿي آهي. مون ڄاڻي ٻجهي گهٽ وڌي آهي.

مکي : ڇو ڇو؟ تو وري اها پڪائي ڪڏهن کان شروع ڪئي آهي؟

مکياڻي : اها پڪائي نه ڪر ڪسر آهي. هونئن به وڌيڪ کنڊ صحت لاءِ نقصانڪار ٿيندي آهي.

مکي : پر ۽ مکياڻي، چانهه ۾ جيتري کنڊ ضروري هجي، اوتري ته وجهجي نه! ڦڪي ڦڪي چانهه نه اندر ٿي لهي وڃي.

مکياڻي : ڏيري ڏاري هري ويندءِ ڏاڙهيءَ ٿي خبر اٿو ته مهيني ۾ ڪيڏي کنڊ ختم ٿي ويئي؟ اڄهن تان مون کنڊ گهٽ ڪرڻ جو سوچيو آهي.

مکي : مکياڻي، گهر جي خرچ ۾ ڪر ڪسر ڪرڻ واري ڳالهه سان مان به سهمت آهيان، پر پوءِ هن طرح شيءِ جي سواد کان ته نه سڪاءِ.

مکياڻي : هان وٺو ٻلا ننڊ، جيتري وڻيو اوتري وجهو. کڻو هيءَ ڏبي.

مکي : تون به اڄڪلهه ڪنوار وانگر رُسڻ سکي آهين مکياڻي... (کڻ وٺي) واهه! کنڊ ذري وجهڻ سان ڪيڏي نه سوادي ٿي ويئي هيءَ چانهه!

مکياڻي : سو ته آهي نه. کير ۽ چانهه ۾ جيڏي کنڊ وجهبي اوتري مٺي ٿيندي.

مکي : گهر گرهستيءَ جي گاڏي ۾ ائين ٿي اليڻي مکياڻي.... جيڏو ميلاپ ايترو اوتري مٺي ٿيندي.... واه مکياڻي واه .... شل سدائين خوش هجين. تو ۽ هن هيرومل وانگر اچ پڪائي ڪري ڏيکاري ..

مکياڻي : ڪهڙو هيرومل؟

مکي : هو نه اڳي اسانجي پاڙي ۾ رهندو هو، جيڪو پٽ کي پرڻائڻ لاءِ لکن ۾ ڏيتي ليتي وٺڻ جون ڳالهيون ڪندو هو ۽ سندس پٽ هڪ ڏينهن لَوَ مئريج ڪري آيو هو.

مکياڻي : ها، ها، اهو هروملُ جنهن کي سڀئي ڪنجوس ڪري چوندا هئا.... توهان ان سان تا منهنجي ڀيٽ ڪريو؟

مکي : هئو، پر نه سڀ ٻه ڪنجوس نه. هن کان وڌيڪ جيڪو پڪائي ڪري تنهن کي ڪنجوس ٿي نه چئبو آهي!

مکياڻي : تنهن جي معنيٰ ته مان ڪنجوس آهيان؟

مکي : هرو ڀرو ناراض نه ٿيءُ مکياڻي...... تون هن کان وڌيڪ پڪائي ڪٿي ڪندي آهين؟ ڳالهه ٿي ڪيم هروملُ جي. هڪڙي دفعي مون سان گڏ پنهنجي هڪ دوست جي پٽ جي جنم ڏينهن تي هليو. رستي ۾ مونکي پيو چوي، ”مکي صاحب، توهان ڇوڪري لاءِ سوکڙي ڪهڙي آندي آهي؟“ چيومانس، ”هروملُ! مونکي نه جيڪو ڏٺو هوندو سو ڏيندوسانس پر ٻڌاءِ ته تو ڇا آندو آهي؟“

مکياڻي : اهو ماريو ڪنجوس! ڪنهن شادي مراديءَ تي ڪڏهن ڪنهن کي ڪجهه ڏيندو ٿوروئي هو. جي ڏيندو هو ته لفافي ۾ ڦاٽل ۽ پراڻا نوٽ وجهي ڏيئي ايندو هو...

مکي : مونکي به هن لڳ ڀڳ اهڙو ئي جواب ڏنو هو. چيائين، ”مکي صاحب، مان ان ٻار جي اڳيان ٻه شيون رکندس.“ چيومانس، ”هروملُ اڄ ڪٿان سج اڀريو آهي، هڪ بدران ٻه شيون!“

مکياڻي : هن توهان سان چرچو ڪيو هوندو.

مکي : هروملُ چيو، ”مان ٻار جي اڳيان سؤ جو نوٽ ۽ هڪ رپئي جو ڪلدار سڪو رکندس. مونکي پڪ آهي ته ٻار چمڪندڙ سڪو کڻندو ۽ سؤ جو نوٽ اتي ئي رهندو.“

مکياڻي : (کلي) ڏٺو نه ان مارئي جي پڪائي! مان به چوان ته شيون ڏيڻ جهڙو آهي نه ڪو نه!

مکي : مکياڻي! مزو وري اهڙو ٿيو جو جڏهن هروملُ ٻار اڳيان سؤ جو نوٽ ۽ رپئي جو سڪو رکيو ۽ چيو ته پٽ ٻنهي مان ڪهڙي شيءِ کڻندين. ته ٻار کيس چيو، ”هي رپيو، سؤ جي نوٽ ۾ ويڙهي ڏيو....“

(ٻئي زور زور سان کلن ٿا.)

ڊاڪٽر : (ٻاهران ايندي) مکي صاحب..... اڄ مڙاڙلي ڪو قارون جو خزانو مليو اٿو
جو اٿي ٻيا زور زور سان کلو. اسان کي ته ڪجهه ٻڌائيندا يا ....

مکي : ڊاڪٽر، اڄ اڄ...... ائين ئي اسان جي اڳئين ٻاڙيسريءَ هرومل جي
ڪنجوساليءَ جو قصو ٿي مکياڻيءَ کي ٻڌايم.

ڊاڪٽر : اڇا! اها ڳالهه آهي!...... مکي صاحب، هن سان ملو، هي آهي پوپٽ مل....
پوپٽ مل پرديسي!

پوپٽ مل : رام رام، مکي صاحب.

مکي : (عجب ۾) پوپٽ مل پرديسي؟ ڇو ابا، هن ديس جو ناهين ڇا؟

پوپٽ مل : آهيان ته هن ئي ديس جو مکي صاحب، صرف تخلص ”پرديسي“
رکيو اٿم.

مکي : ڪو ڪوي اوي آهين؟

ڊاڪٽر : مکي صاحب، هيءُ ليکڪ آهي. ڪهاڻيون ۽ ليک لکندو آهي. منهنجو
دوست آهي.

مکي : ڀلي پوپٽ مل، توهان سان ملي مونکي ڏاڍي خوشي ته ٿي پر ٻاباي پاڻ
کي اها ڳالهه سمجهه ۾ نه آئي ته توهان پاڻ کي پرديسي ڇو ٿا سڏايو؟

مکياڻي : توهان ويهي ڳالهيون ڪريو. مان توهان لاءِ چانهه لاهي اچان. ڊاڪٽر
ته چانهه پياليءَ کانسواءِ ڳالهين ۾ به ڌيان نه ڏيندو.

مکي : ها، ٻه ڪوپ رک. ڊاڪٽر لاءِ چانهه اٿي امرت جي پيالي.

ڊاڪٽر : ڇو مکي صاحب، توهان نه پيئندا؟

مکي : مان اڳ ئي هميشه لي اي ويٺو آهيان. اهو ڪوپ به اڃا هتي پيو آهي.
ها، ته پوپٽ مل توهان هرو ڀرو پاڻ کي پرديسي ڇو ٿا سڏايو؟

پوپٽ مل : (کلي) مکي صاحب، ليکڪ طور ڪو نه ڪو تخلص رکڻو پوندو آهي.
مون ته بس ائين ئي پاڻ تي اهو تخلص رکيو آهيو.

مکي : پر ته توهان اهو تخلص ڇو پسند ڪيو. ڪو ڪتول، لٽيل، ٽڙيل
يا اهڙو ئي ڪو ٻيو ڇو نه رکيو؟

پوپٽ مل : (کلي) ڇو مکي صاحب، مان توهان کي اهڙو ئي لکيان ڇا؟

مکي : نه نه، منهنجو اهڙو مطلب ڪونهي. دل ۾ نه کڄاءِ.

پوپٽ مل : (گمڀير) حقيقت ۾ مکي صاحب، مون پاڻ تي اهو تخلص صحيح ؟

هن ڏيس ۾ مان ٻاهر کي الائي ڇو ڏاڍو ٻيو محسوس ڪيان. جنهن
وچان آئي منهنجي سڃاڻپ هڪ ٻاهرواسي* طور ته ٻيو ڪنهن ڀاشا جي
يا ڪنهن راڄ جي ڀاشندي طور ٿئي ٿي. موليڪي اچا ڳالهين ۾ ائين
لڳندو آهي ته مان جڻ هن ڏيس جو اهو ٻيو پرڏيسي آهيان. ان ڪري
مون ٻاهر تي اهو اخلاص رکيو آهي.

مکي : شل ڀلا جيئندي، ٻرڀتو ملڻ لاءِ ٻون ڳالهه ڳالهه ۾ ڪيمڊي ۾ ڪجهه ڳالهه
ڇٽي وئين. جڻ تو منهنجي وات مان لفظ کسي ورتا. اُداڻ ليکڪ آهين
۽ تو وٽ ڀاشا آهي. اسان جهڙا رواجي ماڻهو ته اهڙي ٻولي ڳالهائي
۾ لکي سگهون.

ڊاڪٽر : مکي صاحب، پرڀتو مل اندر ٿي اندر اڱڻ ڇڪتا انعام ۾ ڪٽي
ويٺو آهيو.

مکي : ڇولو ڪٽي ڳالهائي ڇولو ڪٽي. هوڙا ليکڪ ۽ ڀلا دماغي ماڻهو ٿي ته ڏيهه
جو سچو خزانو آهن. ڊاڪٽر گولاڻي، پر ڇار ڏينهن اڳ ڪڍيم ته ٻاهر واو
آهين، اڄ هتي اکين سان ڏو ٿو ساڻهه. ڪو جادوگر ٻادوگر آهين ؟

ڊاڪٽر : (کلي) مکي صاحب، ڊاڪٽر ڪي ٿا ڇو جادوگر! توهان ۾ عجيب
ماڻهو آهيو.

مکياڻي : (اندر ايندي) ٻاڻو، مکي صاحب ڪڏهن ڪڏهن عجيب ماڻهو ٿي
ويندو آهي.... هان ولو ڇاهه....

ڊاڪٽر : ان جو مطلب ته مکي صاحب ٻاڻ جادوگر آهي، ائين نه ؟

(کلن ٿا)

مکي : سچي ٻڌاءِ ڊاڪٽر، ڪڏهين ٻاهر وڃو هئين يا ڪي ائين ئي ڪنهن
غلط سماچار ڏنو ؟

ڊاڪٽر : مکي صاحب، سماچار توهان کي صحيح ئي مليو هو. مون هئين هو جيو
ڪلڊرال لاٿر تي ڇهڻي* مان فون آيو هو ته ٻاءِ کي هاسپيٽل ۾ ائڊمٽ
ڪرايو ويو آهي.

مکي : هري رام هري رام - ڪيس اڇانڪ ڪجهه ٿيو ڇا ؟

ڊاڪٽر : ائين ئي گهر ۾ آلي فرش تي ٻير ترڪي پيس ته فرڪچر ٿي پيس.

مکياڻي : اداڻ شل ايشور وڏي آرڄا ڏيس. اڄڪلهه تڪو ڪاڻ سان ماڻهن کي

اهي ڊرائيور عام جام تي ڀلا آهن. هيمنت ڪٿي آهي؟

ڊاڪٽر : هيمنت ته اڃا هاسپيٽل ۾ آهي. شايد آپريشن به ٿيس. مونکي جو ٻڌر ڏينهن فون مليو ته مان اُتهيءَ ئي رات چڙهي بس گاڏيءَ ۾. وسپت صبح جو ئي هاسپيٽل ويس. ڊاڪٽرن سان ڳالهايم. جمعي ڏينهن رات جو وري واپس هليو آيس. ٻڌان ٿي الحال ته سندس سار سنڀال لاءِ بندوبست ڪري آيو آهيان. شايد وري وڃڻو پوي.

مڪي : ڊاڪٽر، اوهان ته هوٽل ۾ رزرويشن ڪيڏانهن ۽ ٻيڌو ڪوٺا آهن، هيمنت ڀيڻيءَ ته رزرويشن کان سواءِ ئي ويو هوندو!

ڊاڪٽر : مڪي صاحب، ڇا ڪجي؟ اوچتو جو ڪيڏانهن وڃڻو هجي ته اڳين ئي وڃڻو پوندو نه؟

پرڀت مل : سائين، گاڏين ۾ رهي ئي اڄڪلهه تمام گهڻي گردي. هي ته ڊاڪٽر گولاٺي اڪيلو ماڻهو هو جو اڪري ويو. ٻارن ٻچن سان وڃڻو هجيس ها ته ڪيئن وڃي ها؟

مڪي : وري جو ڪي نسنگ گاڏين ۾ ٽنگون پساري، گاڏيءَ کي پنهنجي پيءُ جي ملڪ سمجهي ويهي رهندا آهن ته مونکي ته ڏاڍو غصو ايندو آهي. اصل ماڻهپا ئي ڪانهي ماڻهن ۾!

مڪياڻي : چڱو ڀلا مان ته وڃان ته سمهان ٿي؟ اڄ چڱي دير ٿي وئي آهي.

مڪي : ها، تون هلي وڃ.... تون وڃ.

مڪياڻي : چڱو ادا گولاٺي ۽ ڀائو.... ڇا نالو ٻڌايو؟

پرڀت مل : پرڀت مل.

مڪياڻي : ها پرڀت مل....چڱو ادا....

ڊاڪٽر : مڪي صاحب، ٻمبئيءَ مان واپس ايندي گاڏيءَ ۾ هڪ عجيب نظارو ڏسڻ لاءِ مليو.

مڪي : اڙي ڀلا ماڻهو، گاڏيءَ ۾ دريءَ کان ٻاهر ته نظارا ئي نظارا هوندا آهن. تو صرف هڪ نظارو ڏٺو؟

ڊاڪٽر : دريءَ کان ٻاهر جي نظارن جي ڳالهه نٿو ڪريان. دريءَ جي اندر ۾ دنيا هوندي آهي مڪي صاحب.

مڪي : ها، ها.... سو ته آهي.

ڊاڪٽر : مان جڏهن سيٽ تي ويٺو هوس، اُن جي سامهون واري ٻرٿ تي هڪ نوجوان پنهنجي زال ۽ ٻن ننڍڙن ٻارن سان ويٺو هو.

مکي : ڊاڪٽر، اهو ٻرٿ وري ڇا؟

ڊاڪٽر : مکي صاحب، سڄي ساري سمهڻ جي سيٽ، جنهن تي چار ماڻهو ويهندا آهن. مان ته سوڙهه ۾ ويٺو هوس پر دل ۾ سوچيم، سامهون وارو جوان ننڍڙن ٻارن سان آهي. پنهنجي ٻارن کي ننڊ ڪرائي. رات جو سفر آهي، ڪيس ڪشٽ نه ٿئي. ٻوريولي اسٽيشن آئي ته مان پاڻي پيئڻ لاءِ هيٺ لٿس. واپس اچي ڏسان ته منهنجي ويهڻ جي جاءِ تي هڪ ٻيو ماڻهو اچي ويٺو هو.

مکي : تنهنجي جاءِ تي ٻيو اچي ويٺو؟ تو ڪجهه رکي نه ويو هئين ڇا؟

ڊاڪٽر : هڪ ننڍي اٽيچي هئي، اها رکي ويو هوس. پر ان ماڻهوءَ اها هيٺ ڪري رکي هئي. مون اچي ان ماڻهوءَ کي چيو، "مهرباني ڪري اٿو، اها منهنجي جڳهه آهي." منهنجي وڃڻ تي جو هن غصي ۾ جواب ڏنو، "مان نه اٿندس." هاڻي مونکان اڳ ۾ ڪو ان ماڻهوءَ ان ٿلهيءَ واري جوان کي جڳهه ڏيڻ لاءِ چيو هو ۽ ان جوان ڪيس ٻئي ڪنهن هنڌ ويهڻ لاءِ چيو هو تنهن تي هن کي خار هئا. منهنجي پاسي ۾ ويٺل هڪ گجراتي واپاريءَ چيس، "تو ۾ انسانيت ڪانهي." بس سائين، هن جو ايترو چوڻ ۽ ان ماڻهوءَ جو گجراتي واپاريءَ کي گهٽ وڌ ڳالهائڻ. ڳالهائيندي، ڳالهائيندي غصي ۾ اچي هن چئي وڌائين ته توهان گجراتي ماڻهو هيئن آهيو هوئن آهيو.......

مکي : بس يار، اهائي ته اسان لاءِ ڪمبختي آهي جو ڪنهن کي ڀارتواسي طور نٿا سڃاڻون.... هو پاڻ گجراتي نه هو ڇا؟

ڊاڪٽر : هو پاڻ مرهٽو هو. اٿين ته ممبئيءَ ۾ ڪنهن آفيس ۾ سٺي نوڪريءَ تي هو ۽ ڪيس اڳين اسٽيشن پالگهر تي لهڻو هو. مون ڪيس ڌيرج سان چيو، "پيارا ڪيڏي نه ڏک جي ڳالهه آهي جو اسين سڀ هڪ ئي ديش جا هوندي به هڪ ٻئي کي گجراتي، مدراسي ۽ سنڌي وغيره طور ٿا سڃاڻون. هي گجراتي جنهن جوان ۽ سندس ٻارن جو خيال رکڻ لاءِ توکي چئي رهيو آهي سي مهاراشٽري آهن. ڪنهن به ماڻهوءَ جي سڃاڻپ ان

جي شخصي وهنوار جي آڌار تي ٿيندي آهي. ان لاءِ سموري ڄاڻيءَ
کي گهٽ وڌ ڳالهائڻ مناسب ڪونهي. ٿورن پڙهيل لکيل هوندي به
اهڙن مورکن جهڙن ڳالهيون ٿا ڪريو ته اڻپڙهيلن کي ڪهڙي ميار؟
سڀ انسان ڄا پاڻ آهن. اسين سڀ هڪ ئي ديش جا رهواسي آهيون،
اهو آهي ڀارت.

مکي : واه ڊاڪٽر واه، تو ته منهنجي دل جي ڳالهه ڪئي آهي. اهو ڀارتواسي
هئڻ جو ڇڪاءُ ئي خيال انسان جي دل ۾ وڌي وڃي ته پوءِ ڀاشا - ڀاشا،
ڌرم - ڌرم ۽ پرانت پرانت جا جهڳڙا ٿي نه ٿين. ها، پوءِ ڇا ٿيو؟

ڊاڪٽر : پوءِ ته مکي صاحب، ان ماڻهوءَ تي ڇڙ ڄادوءَ جو اثر ٿيو. اٿي مولڪي
جهڳهي ۾ ڏيڻ لڳو ۽ معافي ۾ وٺڻ لڳو.

پرڀت مل : ان جو مطلب ته اهو ماڻهو سمجهو هو ۽ توهان جي ڳالهه تي دل سان
غور ڪيائين.

ڊاڪٽر : مون به ڪيس سڄي ڀريو وهڻ جي جاءِ ڏني ۽ پالڪهر تي لهڻ کان اڳـ
وري معافي وٺندي چيائين، "مولڪي اٿين نه ڇوڙ ڪهندو هو."

پرڀت مل : مکي صاحب، حقيقت ۾ ملڪ اندر ماڻهن جي دلين ۾ اتحاد جو ٿئي ڌرم،
ٻيءَ ڀاشا، ٻئي پرانت لاءِ نفرت وڌيل آهي!

مکي : مان ته اهين چوندس ته نفرت وڌيل هئي، پر هينئر ڏينهن ڏينهن گهٽجندي
پئي وڃي. هي ته ڪن سوارٿي ۽ مطلبي ماڻهن جا ڪم آهن، جيڪي
اهڙا ڀوت اٿي پنهنجو اُلو پيا سڌو ڪن.

پرڀت مل : توهان جي ڳالهه ڪنهن حد تائين صحيح آهي پر عام ماڻهو ته اهڙن جي
وڪڙ ۾ اچيو ٿا وڃن نه؟

مکي : اڄڪلهه زوراور، عام ماڻهو به هينئر ڏينهن ڏينهن سمجهندا پيا وڃن ته پاڻ
۾ اڙڻ سان جهڳڙو سو پاڻ کي ۽ ديش کي نقصان آهي. ڀري چوڻا وڃوءَ
ايا ڪجهه مهنا اڳ ئي گجرات ۾ قومي فساد ڪري ڪيترو انسان جان ۽
مال جو نقصان ٿيو، هينئر شانتي آهي ته ڪنهن به هرڪو ماڻهو خوش
نظر اچي.

ڊاڪٽر : اڄڪلهه ته انسان ۾ راشٽري ايڪتا جي ڪمي آهي مکي صاحب، ان لاءِ
زوردار تحرڪ هلائڻ کپي. ماڻهن ۾ اهڙا ويچار اچا نه پيدا ڪهوجن ته اسين

سڀ هڪ ئي ديش جي ڌرتيءَ تي رهون ٿا، جا اسان جي ماتا آهي.
ان خيال کان اسين هڪ ٻئي جا ڀائر ڀينر آهيون....

مکي : ڊاڪٽر، مان نه ٿو چوان ته اوهڪ هلائڻ سان ڪجهه نه ٿيندو، ماڻهن کي شل ايشور سمت ڏئي.

پوپٽ مل : ماڻهن جي ته ڳالهه ڪريو مکي صاحب، ڪن کي ته ايشور اهڙي سمت ڏني آهي جو اسان لاءِ اهي مثال آهن. منهنجو هڪ دوست جنهن بلڊنگ ۾ رهندو آهي ان ۾ ڪل ڇهه گهر آهن. اها بلڊنگ اسان سڀني لاءِ هڪ مثال آهي.

مکي : اهو وري ڪيئن؟ ڪجهه سمجهه نه پئي.

پوپٽ مل : اهيءَ بلڊنگ ۾ هيٺين ماڙي تي ٻه گهر، ٻهرين ماڙي تي ٻه گهر ۽ ٽئين ماڙي تي ٻه گهر، اهڙيءَ طرح ڇهه گهر آهن.

مکي : ته ان ۾ وري ڪهڙي خاص ڳالهه آهي؟

پوپٽ مل : هيٺين ماڙي تي هڪ مراٺي ڀاشي ۽ ٻيو هندي ڀاشي رهندو آهي. ٻهرين ماڙي تي گجراتي ۽ اردو ڀاشي ۽ ٽئين ماڙي تي سنڌي ۽ تامل ڀاشي!

مکي : ڀائي واهه! ڇهه گهر ۽ ڇهه ٻوليون!

پوپٽ مل : انهن ڇهني گهرن جي وري ڳالهه ۾ اهڙي پريت آهي جو ڇئي ڪٺي اس ڪجهي. هڪ ٻئي سان ڏين ۽ وٺن جي ائين مٺا سٺا ڪندا آهن جو سڳا ڀائر به ائين نه ڪندا هوندا.

مکي : واهه پوپٽ مل تو ته اهڙي خبر ٻڌائي منهنجي من جي مونجهارو دور ڪري ڇڏي آهي. اهڙي ڪيترن آستان روپي بلڊنگ جو مان اڄ درشن ڪرڻ ٿو چاهيان. ڪڏهن نه چوان ته نه ته هيڏو ڀاءُ ٻڌايو آهي. هڙا مثال ان جو ثبوت آهن.

پوپٽ مل : مکي صاحب، اي هڪ سوسائٽيءَ جي ڳالهه ٿو ٻڌايان. هڪڙي دفعي ان سوسائٽيءَ ۾ گڻپتيءَ جي وقت دوستن سان ملڻ ويس ته ڏٺم اوڻ ملهائڻ جي ڪم ۾ به ٻه مسلمان ڀائر به امنگ سان اهڙو ولي رهيا هئا. دوستن مان اها به خبر پئي ته اهڙيءَ طرح مسلمانن، عيسائن، جينن وغيره جا ڏڻ به اتي سڀ گڏجي ملهائيندا آهن.

مکي : واهه ري ڀاڳ ڀوپت مل پرديسي، تون آيو ڀلي پرديس کان آهين پر
ھيرون اهڙيون ڪٽي آيو آهين جو ٿن ؟ من کي راحت ٿي اچي. اڙي،
اهڙي ٿي ڀاوس جا ته اسين سڀئي ڏسي رهيا آهيون.

ڀوپت مل : مکي صاحب، اهيءَ تصوير جو ابو ا... ڀاسو اٿو، جهڙو ڊاڪٽر گولا ٿيءَ
ٻڌايو. اهو ابو ڀاسو ڏسي من مايوس ٿي ويندو آهي. هڪ پراڻي جو
ماڻهو ٻئي پراڻي ۾ ڏاڍو ڪري ٿو ليکيو وڃي ؟.......

مکي : (اڌ ۾ ڪٽيندي) ته اُن ۾ ڇيرو آهي ڇا ته توهان ليکڪن جو ڪم آهي
نه ؟ ڪٿ ڀار پنهنجو قلم ا ٿياڻ لکندو وڃ ڪي زوردار ليک جو عام
جنتا جون اکيون ٿي کُلي وڃن.....

ڊاڪٽر : مکي صاحب، هيءُ ڀوپت مل ته پنهنجي سر اهڙين گهڻيون ٿي ڪوششون
ڪندو آهي.

مکي : اڇا؟ ته پوءِ توکي لکين شاباسون آهن ڀالي پرديسي.

ڀوپت مل : مکي صاحب، جڏهن ڏينهن موٽڪي اٿين لکندو ته همٿر هر هڪ ماڻهوءَ
کي سنڌيس ڀاشا، ڌرم، وغيره جي ديوار کان سواءِ هڪ انسان جي ناتي
سڄاڻو ٿو وڃي ٿڪيءَ مان ۽ پنهنجو انخلص پرديسيءَ مان مٺاٽي ابو ڪو
وڪندس.

مکي : سدا خوش هجين ڀالي ڀوپت مل پرديسي.......

(آڪاشواڻي احمدآباد - ٻڙودا تان براڊ ڪاسٽ ٿيل)

761/5, Textbook Board Qrts, Sector-24, Gandhinagar - 382023

جنم ڏيڻ واري

چمن شرما

پاتر:-

1. موهن : سرڪاري ملازم
2. ڪانتا : موهن جي پتني
3. رسنا : موهن جي همڪلاسي ۽ ٽيچر
4. راجيش : موهن جو جگري دوست ۽ ساڳي آفيس ۾ ملازم

موهن : (سامان هيٺ مٿي ڪندي ۽ ڪانتا کي پڪار سڏ ڪندي) ڪانتا!
او ڪانتا!!.... مون چيو منهنجو رين ڪوٽ ڪٿي آهي؟..
(ميز تان سامان هيٺ مٿي ڪندي، رکيل ليمپ جي شيشي هيٺ ڪرڻ ۽
ڀڄڻ سبب وڏي ڌڪاءُ ٿيڻ جو آواز)

ڪانتا : (رنڌڻي مان - پريان آواز) وري ٻارن ڇا ڀڳو؟

موهن : (پريان- ساڳئي آواز ۾) ڀڳو منهنجو سر!.... (پيرن جي آهٽ- واجهه ايندي)
مان ٿو چوان ڪانتا، رين ڪوٽ- رين ڪوٽ ڪري منهنجي ٻڙي سڙائجي
وئي آهي ۽ تون آهين جو......

ڪانتا : (وچ ۾ ڪٽيندي) ها ها، توهان جو رين ڪوٽ ٻارن ٻاهر ورانڊي ۾
"اڏڻ- ڏاڏڻ" راند ڪندي گپ ۾ خراب ڪري ڇڏيو هو.... ان ڪري
مون ڌوئي ٻاهر سڪائڻ وڌو آهي.

موهن : (عجب ۾) ڇا چيئي، "اڏڻ-ڏاڏڻ" راند!.... پر ان جو منهنجي رين ڪوٽ
سان ڪهڙو واسطو؟ -

ڪانتا : ڪالهه پنهنجي راڄ، راڻي ۽ ڪملا سان گڏ پاڙي جي ٻارن کي ٻاهر
برسات ۾ راند ڪرڻ جي سجهي، سو آلي فرش تي، ميٽو نه ملڻ سبب،
توهان جو رين ڪوٽ ئي پٽ تي وڇائي راند ڪرڻ لڳا هوا، ان ڪري....

موهن : (هٿي ليٽندي) اوه!.... ان واڌاڻ، راڻي ۽ ڪملا ته سچ پچ...... (اوچتو ڪجهه ياد ايندي) پر 'همت' به ته نظر نٿي اچي، اها به ڪٿي ويئون ڇا؟

ڪانتا : نه نه.... تو پاڻ ته اُنهي کي ڪٿي موڪليو...... توهان به گولهيو ڪونه، رڳو ڪنهن ماڻهوءَ وانگر اجايون وڙايون ڪري گهر مٿي تي کڻي ڇڏيو.... (سامهون اشارو ڪندي) هوءَ ڏسو، سامهون کٽ تي ته رکيو آهي!

موهن : (همت کڻي ـ ترڙ تي ڏک ڪندي) هي ڀڳوان!.... اڙي، هيءَ همت آهي يا پاڃيءَ جي نوڪري!...... هن ۾ ٻه ٽماٽا ۽ هي قتل ناولا ڪنهن وجهي رکيا آهن؟؟

ڪانتا : (واجهو ايندي) ڇا چيو، ٽوپلي ۾ ٽماٽا!.... (اوڙو ٿيندي) مان سمجهان ٿي هن نوڪريءَ مان ٽماٽا ڪنهن ٻارن شايد ڪاڍا آهن ۽ پوءِ پڻ پاڃهن سان گڏ هي قتل ناولا، ٽوپلي ۾ وجهي رکيا آهن .... ٻارن جا ته ڪم ئي اهڙا آهن جو......

موهن : (بيزاريءَ وچان ٻه ٽماٽا سامهون کٽ تي اڇليندي) اوه!.. هيءَ قتل ناولا هن ۾ اڇلي، همت جي ستياناس ڪري ڇڏي اٿن!.... پر هي واڌاڻ، راڻي ۽ ڪملا آهن ڪٿي؟.. (ڪاوڙ ۾) اڄ مان سڀني خبر وٺندس!

ڪانتا : پر ٻارن جو ته اهو ڪم آهي. ان ۾ ايترو ڪاوڙجڻ جو سبب ئي ڪهڙو آهي؟

موهن : (هلندي ۽ اوچتو بيهندي) سبب؟ ۽ هي ڏس، هيءَ انهن "ناولن" اڳيان سان گڏيل، دريءَ ۾ انگريزي ليکڪ جو جهولو لاٿو اٿن!.... اڃا تون ٿي چئين، ان ۾ ڪاوڙجڻ جو سبب ڪهڙو آهي!!.... مان ٿو چوان هنن ٻارن ته مهنجو جيئڻ جنجال ڪري ڇڏيو آهي! صبح جا ٻه اڍائي ڪلاڪ به گهر ۾ آرام سان وهڻ نٿا ڏين!!!

ڪانتا : توهان ته صرف ٻه اڍائي ڪلاڪ ٿا چئو، پر مونکي ته سڄو ڏينهن انهن سان سر ڦوڙڻو ٿو پوي. مهنجو جو اِهن ٻارن جي اسڪول مان موٽڻ کان پوءِ ته گهر جهڙو دوزخ بڻجيو پوي.... ڪيترا دفعا توهان کي چيو اٿم ته آفيس مان وقت اچڻي واڌاڻ، راڻي ۽ ڪملا کي به ٻال مندر ۾ وهاري اچو ته توهان سان گڏ مهنجو به اڌ مٿي جو سور لهي پوي...... باقي ننڍڙي ڏاوڪي ڇالي ۽ مان......

موهن : آفيس ۾ هيڏو ڪم تمام گهڻو وڌي ويو آهي، مان به آخر ....

ڪانتا : (ٽوڪڙائيءَ سان) ها، سڄي آفيس جو ڪم پاڻ ته توهان جي ڪلهن تي ئي اچي ڪڙڪيو آهي!.... ٻين جا مرد به ته آفيس ۾ ڪم ڪن ٿا .. موهنيءَ ۽ ڪشنيءَ جو پيءُ ۽ هو راجيش به ته توهان واري آفيس ۾ آهي!.... (آواز پرو ڪندي) اڄ ڪيئن نه ڪري، توهان هنن ٻنهي ٻارن کي ته پال مندر ۾ ڦٽو ڪري اچو.

موهن : چڱو، هاڻ اجائي واد وواد بند ڪر.... موالڪي لنچ باڪس ڏي ته مان وڃان آفيس، دير ٿي ٿئي.

ڪانتا : (اشارو ڪندي) هوءَ سامهون ميز تي تيار ڪري رکيو اٿم، کڻندا وڃو.

موهن : ٺيڪ آهي، ته پوءِ ٻلا مان هلان ٿو.... (ٻاهرن جي آهٽ).

ڪانتا : (ٻاهران آواز) پر هي رلي ڪوٽ ۽ ٽوپلو ته کڻندا وڃو!

موهن : (ٻاهران جواب ڏيندي) ضرورت ناهي.... موٽندي برسات پئي ته پسندو واپس ايندس.

ڪانتا : (ٻاهران - اوچتو ڪجهه ياد ايندي) پـــر.... مون چيو، هڪ خاص ڳالهه ته ٻڌائڻ وسري وئي.

موهن : (اوچتو هڪ هنڌ، انجڻ جي اسٽارٽ وانگر اٿي وڃي ٿو - ٻـاهران ۽ ٻنيرو) اوه!.... ڪانتا، توکي گهڻا دفعا سمجهايو اٿم ته آفيس وڃڻ وقت، مهرباني ڪري پٺيان سڏ نه ڪندي ڪر!

ڪانتا : اهڙو ڪهڙو قارون جو خزانو ملڻو اٿو، جو سڏ ڪرڻ سان رهجي ويندو؟.... (سلسلو جاري رکندي) مون چيو ڪالهه رميش کي مـــاستر ڪلاس مان ڪڍي ڇڏيو هو....

موهن : (وچ ۾) اسڪول جا ڪم نه ڪرڻ ڪري ماستر ڪـــڍي نه ڇڏيندو ته وري ڇا......

ڪانتا : (وچ ۾) ڪمن ڪان نه، پـر فيءَ نه ڀرڻ سبب. پنج روپيا ڏيئي وڃو ته اڄ به واپس ايندو.

موهن : مصيبت ڇٽي!.... ڪڏهن ڏس ته ڪنهن ٻار جي ساليت پڳي، ڪنهنجو ڪتاب گم ٿيو، ڪنهن جو فراق ڦاٽو ته ڪنهنجو چمپـــل ڪٽو ڪٽسي واه!!.... (پنهنجي منهن) هت هڪ سسي ڪمائڻ واري سؤ کائڻ وارا!.... مان به آخر ڪهڙن ڳالهين کي منهن ڏيئي ڪهڙن.......

ڪانتا : (وچ ۾) پر ڇا ٿي اڄ پوءِ ڏڻ نه اسان کي ٿي آهي نه؟

موهن : ڏڻ نه برابر اسان کي ٿي آهي، پر ايڏا پئسا مان ته آڻيان نه آڻيان ڪٿان؟

ڪانتا : مان ٿي چوان، هولڏي سولڏي توهان اهو ڪڻ جو ڪنو ڇو چاڙهيندا آهيو؟ (آهستي ۽ بدليل لهجي ۾) ڪوٽ جي اندرئين کيسي ۾ پنجويهه روپيا جي پيا اٿو!

موهن : (واٺڙن والڪر) پنجويهه روپيا!... اوه!... نه ڇڏيو منهنجي پرائيٽ (طنزي لهجو) گهر ڌڻين ڪوٽ جا کيسا ڪترڻ به شروع ڪري ڇڏيا آهن!!

ڪانتا : اهي اجاين ڳالهين کي ڇڏيو ۽ ڪڍو پنج روپيا ٻاهر.

موهن : اهي پنجويهه روپيا لائيٽ جي بل جا آهن، جو ٽن مهينن کان نه ڀريو اٿم. اڄ نه ڀرڻ نه سڀاڻ لائيٽ ڪٽجي ويندي. پوءِ منهنجي لاءِ سڀ ڏينهن اهي فرمائشي فلمي گانا ٻڌڻ به مشڪل ٿي پوندا.

ڪانتا : پر ٻار جي فيءَ لاءِ ڪجهه نه بندوبست ڪرڻو پوندو، نه ته....

موهن : (وچ ڪٽي) ڪنهن سنڌي، سڪي پڪي جهڪا پگهار ملي سا به پهرين تاريخ تي ختم ٿيو وڃي.... "اللهي پوندي ۾ خوش".... اسان جي لاءِ ته پهرين تاريخ، جهڙي آهي اهڙي ڪالهه. اڄ ڪلهه مٿي پگهار ته اناج، داليون، صابڻ، تيل ۽ گيهه کائيو وڃي، باقي ٻارن جي ڪتابن، فين، ڪپڙن، ڪپڙي ۽ ڊاڪٽر جي دوائن لئي!.... مولڪي سمجهه ۾ نٿو اچي نه.....

ڪانتا : (وچ ڪٽي) توهان ڪسي خرچ جون ڳالهيون ڪڏهن سمجهه ۾ آيون به آهن؟.... هر ضرورت کي ڳالهين ۾ اڏائي ڇڏڻ نه ڪو توهان کان سکي.

موهن : چڱو، ان ڳالهه کي پوءِ ڏٺو ويندو.... مولڪي آفيس دير ٿي ٿئي.... (ويندي- چوندو وڃي ٿو) ڏينهن ان ۾ بندوبست ڪري ڇڏيندس.

ڪانتا : (پريان) پر مون چيو، هوءَ ٻال مندر واري ڳالهه ياد رکجو!

موهن : (پريان) ها ها.. ياد آهي!

— سنگيت جو آواز —

— درشيہ ٻيون —

(اسڪول ماستر جو آفيس روم - ٻاهر ٻارن جو گوڙ گهمسان
۽ اڻلکو آواز ايندو رهي ٿو)

موهن : (آفيس ۾ داخل ٿيندي - سامهون ڪرسيءَ تي ويٺل ٽيچر کي) نمستي !

ريٽا : (ڪنڌ مٿي کڻي) نمستي !.... (حيرت مان مٿس ڪڏي موهن کي ڏسندي) اڙي ڪير، مسٽر موهن اچانڪ!

موهن : ها ها، موهن.... (مرڪندي) ٻر معاف ڪجو، مون توهان کي نه سڃاتو.

ريٽا : (مرڪندي) ان ۾ هروڀرو توهان جو ڏوهه ناهي. اسان جي اسڪولي جيون کي اڄ ڏهه ڪهڙا ٻارهن سال ٿي ويا هوندا. مان سمجهان ٿي توهان کي ايترو ته ضرور ياد هوندو ته مئٽرڪ ڪلاس ۾ پڙهندي ۽ ٿي امر جي دستوري چڱائيءَ ۾ هڪ ڇاولي ڇوڪري هئي، توهان کان پڙهائي امر ڪٿي وڃي ٿي!.... جنهن ڇوڪريءَ سان اڪثر توهان جو ٽڪر لڳندو هو، اها........

موهن : (وچ ۾ - آواز کي گول گول ڦيرائيندي - ڪاڻندي) اوهو.... ڪير ريٽا!!

ريٽا : ها ها، اهائي ريٽا.... جا خاص ڪري انگريزي ۽ سنڌي سبجيڪٽس ۾ توهان کي نمبر کڻڻ نه ڏيندي هئي....
(ٻنهي جو 'ها ها' ڪري کلڻ - ٻوري دير کان پوءِ کلڻ جو آواز آهستي آهستي جهڪو ٿيندو ٿو وڃي) ها، پر اڄ هن پاسي ڪيئن ڀلجي پيا ؟

موهن : اِهو ٿي.... ٻارن جي داخلا لاءِ هتي اچڻو پيو.

ريٽا : اوهه! اها ڳالهه آهي.... خوشيءَ سان ....!!
(ٽوڪو ٽرسي) ها، ته ڪهڙي ٻارن کي داخل ڪرائڻو اٿو ؟

موهن : ٽن کي.

ريٽا : نه ڀي والو .. (فارم ڏيندي) هي فارم .... ڀري ڏئي وڃو، ۽ سڀاڻي ٻارن کي وٺي اچجو.... (هو فارم ڀري لڳندو رهي ٿو - وچ ۾) اسڪولي جيون به هڪ عجيب جيون آهي .... اهي موج مستيءَ وارا ڏينهن ياد ڪري اڄ به ٻاڻ تي عجب لڳندو آهي. مون نه ڪنجوائنٽ ٽوڪ ڪاپوءِ شادي ڪئي .... منهنجو پتي، مسٽر شاهاڻي ''گزيٽيڊ - آفيسر'' آهي. سنڌس

مرضي نه هوندي به، ٻارن جي وچ واري ٽائيم پاس ڪرڻ لاءِ مون هيءَ
نوڪري پسند ڪئي.

موهن : پر مون ته توهان کي هتي اڳراون ڏٺو ڏاڍو آهي، هن کان اڳ......

رانيتا : (وڏو) ها، شاديءَ کان پوءِ مان دهليءَ هيس. گذريل ڇهن مهينن کان مسٽر
شهاڻيءَ جي بدلي ٿيڻ سبب، هيڏانهن پراڻ نگر ڪالونيءَ بنگلي نمبر 12
۾ اچي رهيا آهيون. ڪڏهن مهل ولي اچو نه ڀاڀيءَ کي آئي.

موهن : (فارم پوري ڪيس ڏيندي) مسز توهان کي ڪير ڪيئن پيئي نه مسان شادي
ڪهڙي آهيان ؟

رانيتا : (زور سان هڪ ٽهڪ هوا ۾ اڇليندي) ها ها ها!!! .... ته پوءِ هيءَ پاڻ
مون ٻارن جي پلٽڻ ڪٿان آئي ؟

موهن : (پاڻ محسوس ڪندي- اچي ٿي) اوه!.... ”آءِ ائم ساري!“.... مان به ڪو
ٻين جو موڙهو آهيان.... هين هون!!

رانيتا : (مرڪندي) پرواهه ناهي. اها ويندڙ توهان سان ٿي آهي، پر سچي ڳالهه
آهي.... (اوچتو فارم پڙهندي) پر هي ڇا، توهان ته ٽنهي فارمن تي
واڊا، راڻي، ڪملا نالو لکيو آهي؟

موهن : (عجب ۾) واڊا راڻي ڪملا!.... اوه!.... غلطي ٿي وئي ٿي ڏسجي...
دراصل واڊا، راڻي ۽ ڪملا منهنجي ٽن ڀينرن جا نالا آهن.

رانيتا : ٺيڪ آهي. مان ناهي ٿي چوان، پر.... هر هڪ ٻار جي جنم جي تاريخ
ته توهان لکي ڪالهي.

موهن : اهي ٿي، ٽي سال لکي ڇڏيو.

رانيتا : ٺيڪ آهي. هڪ جي ٽي سال، ٻين ان جي؟

موهن : ٽنهي جي به ٽي سال.

رانيتا : (پورو نه سمجهندي) جي؟؟؟

موهن : جي ها. ساڳيو ڏينهن، ساڳيو مهينو ۽ ساڳيو سال!

رانيتا : (وائڙن انداز ۾ اکيون وجهي- حيرت وچان) توهان جو مطلب آهي ته ....

موهن : (وچ ۾) ته ٽنهي ڄاون هڪ ٿي وقت ڄڻيا ڪئي... (گوڙو ڳرسي) پر
ٻاڻ سان چوڻون پاڻ آڻهن ها، ته به ارمان ڪجهه گهٽ ٿئي ها.

رانيا : (کلندي) ڇٽيو توهان پنهنجي پنج سالي نوڪري مقرر وقت کان ٻه سال اڳ ئي پوري ڪري ڇڏي!.... خير، ٻر ٻوءِ اٽڪل روءِ سندن جنم جي تاريخ ۽ مهنو ڪٿي ٻڌايو.

موهن : (هٻڪندي) ها ها.... ته ٻوءِ ڪٿي لکو.... (اميدوار ٻارن جي عمر ياد ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي) پهرين ڇوڪري رميش جو جنم اٺ سال اڳ 14 نومبر ... هون! اُن ڪانپور گنگا، ٻوءِ جمنا.......

رانيا : (وچ ڪٽي - کلندي) ٻوءِ ڪرشنا، ڪاويري ۽ گوداوري. هين هين!.... لڳي ٿو ڀارت جون پنج مکيه نديون توهان جي گهر مان وهن ٿيون!! (رانيا جو زور سان ۽ موهن جو ڦڪو کلڻ) مان سمجهان ٿي ته اهي نديون وڏيون ٿي لائبريريون هٽي، توهان سڀني جي طرف نڪري وک وڌائي رهيا آهيو.

موهن : نه نه ائين نه ناهي ٻر.... مان سمجهان ٿو.... (هٻڪندي) رميش ڪانپور گنگا.... نه نه .... (ٿورو ترسي) جمنا ڪانپور گنگا، ٻوءِ لڇمي، هي ٽي ٻلاٽون ۽ ٻوءِ د ٻوڪي ۽ ٻوءِ .... (وري منجهندي) هين هين!.... معاف ڪجو، منهنجي شرمندگيءَ ڪي سڀني ٻارن جي جنم جي تاريخ ياد آهي.... سڀاڻي ڪاٿس ٻڇي ٻوءِ ٻڌائيندس.

رانيا : (ٿورو گنڀيرتا سان) معاف ڪجو مسٽر ٻجلاڻي، مونکي توهان جي شخصي معاملي ۾ دخل نه ڏيڻ گهرجي، ٻر لڳي ٿو ته توهان اٽڪل ستن ٻارن جي فوج گهر جي اندرئين ۽ ٻاهرئين بچاءَ لاءِ رکي آهي.... هون نه ايترن ٻارن جو پالڻ پوسڻ، ڪپڙو لٽو، تعليم ۽ ٻيون گهرجون پوريون ڪرڻ هڪ سرڪاري ملازم لاءِ.... هين هين.... معاف ڪجو....

موهن : (وچ ۾) اها هڪ حقيقت آهي ته گهڻن ٻارن سبب هڪ وچولو ڪٽنب زندگيءَ جي هر سک کان وانجهيل رهي ٿو. اُن جو اثر ماءُ پيءُ جي ڪمزوريءَ سان گڏ سندن مالي استٿيءَ تي ته ٻر ٻارن جي دماغ ۽ صحت تي به سٺو ٻوي ٿو.

رانيا : ائين برابر آهي. منهنجو ئي مثال وٺو. مونکي صرف ٻه ٻار آهن ۽ انهي کي سٺي ۽ اوچ تعليم ڏيئي ڪين سٺو ناگرڪ ٺاهڻ جو مون پڪو خيال ڪيو آهي. ٻيءَ حالت ۾ گهڻن ٻارن سبب توهان پنهنجن سڀني ٻارن کي گهربل تعليم ڏيارڻ ۾ ....

موهن : (وڇڻ - هڪ ٿڌو شوڪارو ڀري) ريتا، اهي سڀ ڳالهيون مان ٺهرائي سمجهي سگهان ٿو پر........

ريتا : (وڇڻ) تہ پوءِ Why don't you consult Doctor ?

موهن : اهائي تہ مصيبت آهي. شرامتيءَ جي، پراوار ليوجن پــا آپريشن جي سخت ورود اڳيان مونکي جهڪڻو نــي ٿو پوي. سندس ابـــا ڏاڏا، ”اولاد ايشور جي مهر آهي“ جو اعرو بلند ڪري، گهر ۾ ٻن ڪــان ٻن ڏيڍن ٽائين ٻارن جي فوجي بٽالين تيار ڪندا رهيا آهن.... شرامتيءَ جي ماءُ جو تہ اڃا تائين اهو ٻارن جو سلسلو جاري آهي، گويا ڌيءُ ۽ مـــاءُ هڪٻئي سان شرط ٻڌائي رهيون آهن !!

ريتا : (هڪ ٿڌو شوڪارو ڀريندي) سچ پچ اها تہ انتهائي افسوس جـــي ڳالهہ آهي. گهڻن ٻارن سبب توهان جي ٻي هيءَ حالت ٿي وئي آهـــي تہ ٻاپيءَ جو ڪهڙو حال هوندو!

موهن : (دکي ٿيندي) ڪڏهن ڪڏهن مرضيءَ جي خلاف، اسان کي مجبورين سان جنگ جوٽڻي ٿي پوي.

ريتا : مان وري بہ توهان کي سوچڻ لاءِ چوندي س .... (وشيہ جو رخ بدلائيندي) ٺيڪ آهي، توهان سڀاڻ ٻارن کي موڪلي ڏجو. جنم جي تاريخ 3 سال اڳ 14 نومبر مان لکي ٿي ڇڏيان.

موهن : (اٿندي) چڱو، تہ مان هلان ٿو.

ريتا : ڪنهن ڏينهن ٻاپيءَ کي گهر وٺي اچجو تہ مان وري بہ کيس سمجهائڻ جي ڪوشش ڪنديس.

موهن : ها ها.... ٺيڪ آهي .... (ٻنهي جي آهٽ - ٻاهر وڃي ٿو).

راجيش : (ٻاهر موهن کي ويندو ڏسي-پريان، آواز ڏيندي) موهن!.... اڙي او موهن!!.... (موهن جو ٻهي رهڻ، راجيش جو ويجهو اچي پهچڻ) ڇو ڀائي، آهي تہ خير، اڄ موڪل تي آهين ڇا؟

موهن : نہ نہ، الهين ٿي.... ڪلاڪ کن موڪل وٺي پــال مندر وڃي رهيو هوس، ٻـــارن جي داخلا لاءِ.

راجيش : (مشڪندي) تہ ڇهون ٻار توکي ساهي پٽڻ بہ نٿا ڏين....... هر سال توکي ٻال مندر ڊوڙڻو ٿو پوي.

موهن : (هڪ اونهو ساهه کڻندي) ڇا ڪجي ڀائي!

راجيش : ان طرح ٿڌا شوڪارا ڀرڻ کان بهتر آهي ته ڪجهه عملي طرح سوچ.

موهن : راجيش، تو کان ته ڪانتا ۽ گهر جي ڳالهه ڳجهي ڪانهي .... منهنجي ل
ته يار، "جڏهن ڪڻ ته جڏهن ڳوڙهو، ٻڙ ڪڻ ته ٻڙ ڳوڙهو".

راجيش : چڱو .... هيڏانهن ڪن ويجهو آڻ ته هڪ ڳالهه ٻڌايانءِ....
(ڪن ۾ ڪجهه چئيس ٿو ۽ موهن هون هون ڪندو رهي ٿو)

موهن : هون هون...... پر يار.... مولڪي ته ....

راجيش : (وچ ۾) بس، هاڻ وڌيڪ نه ڳالهاءِ.... رک رام تي.... وشواس ۽ صدق سان
سڀ، سڌي ٿيندي! (ٻئي وڃن ٿا).

— سنگيت جو آواز —

— درشيه ٻيون —

[هڪ ٻوڳيراج، ڪپڙو رتا پهريل - ڊگهي دن لاٿين ڏاڙهي، جا وڻ جي ٽاريءَ وانگر هوا ۾ اچ وڃ پئي ڪري. ساڄي ڪلهي ۾ ڀڀوتيءَ سان ڀريل جهولي.... مٿي تي جٽائون .... سڄي بدن تي ڀڀوتي لڳل، هڪ هٿ ۾ ڊگهو چار فٽو چمٽو، ٻئي هٿ ۾ ڪارو ڪشتو، اکيون ڳاڙهيون لعل ..... ڀرپور زور سان پنهنجي ٽن ۾ آواز ڏيندو، منتر ۽ سلوڪ اچاريندو اچي ٿو- آواز پهريائين پري ۾ پوءِ آهستي آهستي ويجهو پوندو وڃي ٿو ۽ موهن جي گهر جي ويجهو پهچي ٿو].

ٻوڳيراج : (بلند، چٽو ۽ صاف آواز- هر هڪ اکر تي زور ڏيندي)
آڪاش تيرا آنچل هئي، پاتال تيري ڀراڻ هئن،
ڀرتوي تيرا ڀراڀر هئي، سڪندر جئسي چلي گئي،
رهنا تيرا نام هئي!... (ڊر ومت سئن هٽندي)

جئه ڀڀوتي والي!.... تيرا وچن نه جائي خالي!.... جئه جئه، جئه جئه
جئه جئه!!!.... آهي ڪو ٻوڳيراج جو سوال پورو ڪري...... اٽي ۽ گيهه
جو دان ڪري...... ۽ هيءَ ڀڀوتي سندس ڪلياڻ ڪري!.... جئه ڀڀوتي
والي، تيرا وچن نه جائي خالي!.... جئه جئه....جئه جئه.... جئه جئه!!!

ڪانتا : ٻوڳيراج!.... هڪ منٽ ترسجو، مان اٽو ۽ گيهه کڻي ٿي اچان.

ڀوڳيراج : (ساڳئي آواز ۾) آڪاش تيرا آنچل هئا، پاتال تيري پتراڻ هئا، ڀرلوڪ تيرا پرڀر هئا، سڪندر جهڙي چلي گئي، رهتا تيرا نام هئا.... جئه ڀوڙلي والي، تيرا وچن نه جائي خالي!.... جئه جئه....جئه جئه.. جئه جئه!!!

ڪانتا : (ڪجهه ڏڪي ڀوءِ ۾ ڪن سان ڌڪي مان اٿو ڏيندي) هان ولو ڀوڳيراج ۽ آشيرواد ڪريو ته اسان جو هيءُ ننڍڙو گهر-سنسار، خوشحال رهي ۽ آراڪ سنڪٽ مان لنگهي پار پوي.

ڀوڳيراج : (ساڄو هٿ زور سان هوا ۾ اڇليندي ۽ ڇمٽي وڄائڻ سان فضا ۾ هڪ ڀيانڪ آواز پيدا ڪندي) تٿا اسٿو! تنهنجي منوڪامنا پوري ٿيندي! جئه ڀوڙلي والي، تيرا وچن نه جائي خالي!.... (او چتو ڪاپي ڪلهي واري جهوليءَ ۾ اکيون وجهندي، ڪانتا جو هٿ جهليندي) پر مائي تنهنجي هٿ جي ريکا مان صاف ظاهر آهي ته تنهنجو پتيءَ جي گهر ۾ سٺو لوڪ آهي، هن جو تو ۾ وشواس ۽ تنهنجو آئينده اڄول آهي...... هيءَ ريکا ڇهه وٽان موڙ کائي ٿي، جا اپسوڻ جي نشاني آهي.

ڪانتا : (ڏپ وچان) صاف صاف کولي سمجهايو مهاراج!

ڀوڳيراج : (مهراج لفظ تي ڪروڌ جو اظهار ڪندي، ڇمٽو مٿي اڇلي، هٿ ۾ جهٽيندي- زور سان) جئه ڀوڙلي والي!! (ڪانتا ڏي وڃي ٿي) مهاراج نه، ڀوڳيراج چئه مائي، ڀوڳيراج!....

ڪانتا : (ڏڪندي) ڪميا ڪريو مهاراج!.... (غلطي محسوس ڪندي) منهنجو مطلب آهي ڀوڳيراج!...... هٿ جي ريکائن بابت مهرباني ڪري ڪجهه ٻڌايو.

ڀوڳيراج : جئه ڀوڙلي والي!.... تيرا وچن نه جائي خالي!! مائي، پنهنجو ساڄو هٿ وري ڏي ته گرهن جي چڪر جو اڀياس ڪريان. (هٿ ڏسي ٿي- ڏسندي) هون!.... مائي، تنهنجي هٿ جي ريکا ٻڌائي ٿي ته چندرما اٺين گهر ۾ پرويش ڪرڻ سبب، لوڪي سنتان جو لوڳ ٻارهان آهي، ان ڪري....

ڪانتا : (خوش ٿيندي- وچ ۾) سچ وچن ڀوڳيراج!.... منهنجي ناليءَ ۽ ڏاڏيءَ ۾ چيو آهي.

يوگيراج : (اکيون ٻوٽيندي) يوگيراج پنهنجي آتمڪ ٻل سان اهو ڄاڻي سگهي
آهي ته توکي هن وقت منو ڏيڍ ٻار آهن، جن مان پهريون پٽ ۽ سمت
ڏيڍر آهن ۽ هڪ ٻالڪ ڪورڻ ڏينهن ۾ اچڻ وارو آهي .... (زور سان)
آهي يا نه، چئه ها!

ڪانتا : (وڏي وشواس سان) ڏنيم آهيو يوگيراج، ڏنيم آهيو! توهان گيان ۽
تپسيا جي ٻل سان سنساري ڳالهيون ڄاڻي سگهو ٿا.

يوگيراج : (اچا ۽ زور سان) چئه پيڙي والي ! ... تيرا وچن نه جائي خالي! يوگيراج
سنسار کان پري رهي ٿو سنسار ۾ رهي ٿو، ڪنول گل واڱر پاڻيءَ
۾ رهي ۽ پاڻيءَ کان مٿي!.... اهو ۽ ڄاڻي چڪو ته تو هر وقت پتر سنتان
جي ڪامنا پئي ڪئي آهي ۽ ايشور جي اچا سان تنهنجي گهر ۾
ڪنيائن جي ڪرپا سندي قطار لڳندي پئي رهي آهي... آهي يا نه،
چئه ها !!

ڪانتا : (اداسيءَ سان) بلڪل صحيح آهي يوگيراج، بلڪل صحيح ! پر يوگيراج،
ڪرپا ڪري ٻڌايو ته هن دفعي ....

يوگيراج : (يڪدم وچ ۾ ڪٽي) چئه پيڙي والي، تيرا وچن نه جائي خالي !.......
يوگيراج ڄاڻي ويو تنهنجي من جو سوال !.... (ڪورو ڪرسي) ماتا، پهرين
پنهنجي همت جو اوتهو اپياس ڪرڻ ڏي. هاڻ ڪابه همت ستو ڪول ماتا !
(ڪولي تي ۽ يوگيراج ڏسي ٿو) تنهن بالڪ ڪالپوءِ ورهسپت پنهنجو
استان بدلي منگل سان ملي ويو ٿو ...... هون! سائيتي وقت شني
پنهنجي پاترا اڌ ۾ سماپت ڪري چندرما ۾ پرويش ڪري ٿو. ان ڪري
تنهن بالڪ ڪالپوءِ وڏيڪ ٻارن کي روڪڻ ۾ ئي ڪٽنب ۽ گهر جي
پالين جي ڀلائي آهي.

ڪانتا : پر يوگيراج، بالڪ ته ايشور جي مهر ۽ سوغات آهي، ان کي روڪڻ ته
پاپ آهي.

يوگيراج : غلط !.... سراسر غلط !!.... ماتا، اس ۾ ورساست ۾ ته ايشور طرفان ملپل
سوغات آهي نه؟

ڪانتا : (همت جوڙيندي) بلڪل صحيح آهي يوگيراج !

يوگيراج : ته پوءِ چئو پراڻي، ان کان بچڻ لاءِ ڇتيءَ جو اُپيوگ ڪندا آهن؟

ڪانتا : (امرتا سان) شراپ ۽ ڪڙن جي ٻچاءَ لاءِ يوگيراج.

يوگيراج : ته پوءِ هيڪاندا ٻار ٽه جيءَ جو جنجال آهن. اُن ڪري استري ۽ ٻار، لڳل ۽ روڳي، گهر جي مالي اسٿتي ڏانوان ڏول ٿي ٿي. (زور سان) آهي يا نه، چئو ها!

ڪانتا : ها يوگيراج، پر....

يوگيراج : (وچ ۾) پر پر ڪجهه نه، منهنجي سوال جو جواب ڏي.... ماتا، توکي ڏهون ٻالڪ پيارو آهي يا نه؟

ڪانتا : (منجهندي) ڇو ڇو.. ڇا ٿيو يوگيراج؟.... ڏهين ٻالڪ جو پيءُ ٿي ڪو گهاتي ڪرو آهي ڇا؟ ڪا سنڪٽ جي ڳالهه آهي ڇا؟؟

يوگيراج : (زور سان) جنم ڏيڻ والي، ٽيرا وچن نه جائي خالي!.... يوگيراج جهڙي نوراني لٽن، اهو مهان سنڪٽ، لباهيءَ ۽ سرو ناش جو درشن ڏيهجي آنڪ پل سان ۽ تپسيا جي زور تي منهنجي مستڪ تي صاف ڏسي رهيو آهي.

ڪانتا : (هراسجل حالت ۾) يوگيراج، ڪرپا ڪري ڪري سمجهايو، منهنجي ته دل تي گهبرائجي وئي آهي.

يوگيراج : (دردناڪ سان) دل کي مضبوط ڪري ٻڌ ماتا.... منهنجي اُن ناٿين ٻالڪ ڪالهوءِ ورهيچس، شني ۽ چندرما ٻنهي استان ڏيکاري ٿا. منهنجي ڏهين ٻالڪ جي پير ۾ شني، پيٽ ۾ راهو ۽ ڪنڌ ۾ ڪيتو واسو ڪري ٿو. گرهن جو اهو اوچتو چڪر، ٻالڪ جي پتا جا پراڻ نه وٺي سگهي ٿو، اُن ڪري....

ڪانتا : (هراسجل حالت ۾، روئڻهارڪي آواز ۾ پٺي هٿ ڪڻي لسي رکندي) بس بس يوگيراج! ڪرپا ڪري اُن چڪر کان ڇوٽڪاري جو ڪو اُپاءَ ٻڌايو!... مهرباني ڪريو يوگيراج!! (سڏڪن جو آواز)

يوگيراج : يوگيراج وٽ اُن لاءِ اُپاءَ هڪ نه، هزار آهن. پر اُهي جي پوري سچي دل، صدق ۽ وشواس سان ٿيڻ گهرجي.

ڪانتا : اُهين ٿي ٻڌندس يوگيراج. مهرباني ڪري جلدي ٻڌايو.

يوگيراج : پهرين ڳالهه ته ايندڙ هفتي ۾ ٻڌا ڏيندڙ ناٿين ٻالڪ ڪالهوءِ پرياوا لبو جن بعدل آيريشن!.... ٻي ڳالهه ته هيءَ ٻوڙي (جهولي طرف اشارو ڪندي) ناٿين ٻالڪ جي جنم وقت، توکي ٻنهجي ۽ ٻالڪ جي مستڪ تي لڳائڻي پوندي.

ڪانتا : مولڪي منظور آهي يوگيراج، ڪرپا ڪري اِها ٻوٽي ڏيو.

يوگيراج : اڄ ته تيءَ ماتا، هن ٻوٽيءَ جو جاپ ڪري، اُن تي منتر جاپ ڪاهو
جل جي انجلي ڏيڻي پوندي .... (ڪانتا کي) ماتا، ٿورياڻين هڪ جل جو
لوٽو کڻي آءِ!.... (ڪانتا ڊوڙندي وڃي ٿي ۽ يوگيراج سامهون جهولي رکي
ٿو، اُن مان رک جو اِڪ ٽڪري ڌر جي چانڊڪ لي رکي ٿو. ڪانتا کي
لوٽو ڀري اِيندو ڏسي، ڪشتو پاسيرو رکي اُٺي هٿ جوڙي، اکيون ٻوري،
هٿ جهڪي ڏانهوس پرڻام ڪري ٿو- وري اُٿندي، زور سان رک
تي منتر پڙهڻ شروع ڪري ٿو) .
جئه ٻوٽي والي!.... تيرا وچن نه جائي خالي!.... ڇــي ڇٽاڪ ڊم ڊم
جنتر منتر تنتر ڪام ڪرنتر نام ٻنتر- ڇي ڇوُ.... ڇي .... ڇوُ.... ها!....
(زور سان ڌکهي نانڪ وانگر ڦوڪ ڏئي ٿو) مها مدڻليشورم، ڪاشي
وشوناٿم، سمر ڀيامي نمهو نمها!! (پرڻام ڪندي پــي ڦوڪ ڏئي ٿو)
ٻيشم ڌيشم، ٻرونا ٻراشم، نام شام- ڪام شام.... گٽاڪ گومتڪ ڇٽاڪ جومٽڪ
....چڪاڪ بومچڪ.... پٽاڪ گهومچڪ .... چڪ چڪ بومچڪ.... (اُٺي هٿ
مٿي ڪندي) گيانم ڌيانم سمر ڀيامي نمهو نمها!.... (ٽين ڦوڪ ڏيندي)
ڇوُ .... ڇوُ !!!.... جئه ٻوٽي والـي !.... (فضا ۾ هڪ دل ڏاڙيندڙ
آواز ڪندي ۽ چمٽو کڙڪائيندي) جئه ٻوٽي والي !!.... (منتـر پڙهي،
ٻوٽيءَ تي جل جو ڇنٽو هڻي، ڪانتا کي ڏيندي) هان وٺ ماتا، هيءَ
ٻوٽي تنهنجي رکشا ڪندي !!.... (ڪانتا ٻوٽي وٺي ٿي- انهيءَ ۾
موهن اچي ٿو ۽ يوگيراج ڏانهن اشارو ڪندي).

موهن : ڪانتا، هي ڇا ٿي رهيو آهي؟.... هيءَ ڏاڙهيءَ وارو بابو هتي ڇا
ڪري رهيو آهي؟؟

ڪانتا : آهستي ڳالهايو .... هي نامر ٻهتل يوگيراج آهي. نمسڪار ڪريو ۽ سوا
ڏهه روپيا ڏکڻا به ڏيو.

موهن : (زور سان هوا ۾ هڪ ٽهڪ اُڇليندي) ها ها ها !!!.... ڏکڻا ۽ هي ڏاڙهيءَ
وارو بابو!.... ها ها ها!!! اڙي مان هنن ڍونگي باون کي چڱيءَ طرح
سڃاڻان.... تو جهڙيون ٻوڙيون ۽ الڙ شردالو ڀڳتياڻيون، سندن ڦيٽن جي
وس ۾ اچي، پنهنجو اگهر تگهر ناس ڪنديون آهن. اهي لوڪن
ٺڳا نه.......

ٻوڪيراج : (ڪروڌ سان وڄي) جئه ٻهوڙلي والي، تيرا وچن نه جائي خالي!
(چمٽو هوا ۾ اُڇليندي)

ڪانتا : (وچ ۾) ٻوڪيراج، توهان هٿن جو جهڙو چراٻو معاف ڪريو...مان تي توهانکي ڏکيا ڏيان... (انهن چئي رتي جي ٻلاڪ مان پئسا ڪڍي ڏئيس ٿي).

ٻوڪيراج : چڱو، ماتا .... مان هميشه هلان ٿو، وري انهن ٻالڪ جي جنم ڪانپوءِ ڇهين ڏينهن ايندس،

موهن : (ٽوڪرائيءَ سان) ٻوڪيراج، ٻهڻو گهر سمجهي ٻيا اچو وڃو سڪرج نه ڪجو.

ٻوڪيراج : (وينديءَ - ٻڙاڏي وارو آواز)

آڪاش تيرا آنچل هئه، پاتال تيري ٻراڻ هٿن،
ڌرتي تيرا ٻرام هئه، سڪندر جهڙي چلي گئي،
رهتا تيرا نام هئه!... جئه ٻهوڙلي والي، تيرا وچن نه جائي خالي!
جئه جئه.... جئه جئه.... جئه جئه!!! (آواز پرو ٿيندو ٿو وڃي)

[ٽون ڏينهن ڪانپوءِ - ساڳيو گهر]

موهن : هڪ ڪري ستو ٿيو جو شروعات ۾ ٻچاڙي پٽ سان ٿي آهي.

ڪانتا : سچ پچ نه ٻوڪيراج جي ان هيٺ اچي مون آپريشن جي ڳالهه ڪئي... جهڙي سندن واڻي مٺي، اهڙو ئي ٻوراڻي ۽ انوکا ليچ سندن پيشانيءَ ۾ هر... ڏاڍا گياني ۽ پهتل آهن!... اچ ڇنيءَ ڏينهن اچڻا آهن ۽... سندن لاءِ گرم شال، سوا ڏهه روپيا نڪتا ۽ رات جي رسوئيءَ جي پاسي هئم!

موهن : هاڻ ڇڏ انهن اجايون ڳالهين کي.. اهي پورنگي ٻاوا ڏينهن جو ٺڳڻ سادو سمت ۽ رات جو رلن رستن ٿي. (اوچتو ٻري ڪان ٻوڪيراج جي اچڻ ۽ شلوڪن ۽ منترن جو آواز اچڻ)

ٻوڪيراج : (آواز ٻرو، ڇنو ۽ آهستي)

آڪاش تيرا آنچل هئه، پاتال تيري ٻراڻ هٿن،
ڌرتي تيرا ٻرام هئه، سڪندر جهڙي چلي گئي،
رهتا تيرا نام هئه.... جئه ٻهوڙلي والي، تيرا وچن نه جائي خالي!
جئه جئه.... جئه جئه.... جئه جئه!!!

ڪانتا : (سامهون راجيش کي ايندو ڏسي) اڙي راجيش!.... ٻاهر يوگيراج جو آواز
ٻڌي اُٿي آءُ، ٻاهران ڪي هليا ويا ڇا؟

راجيش : پاپي، يوگيراج کي ته پوءِ به ڏسي وٺبو، ٿورن مهيني لاءِ ڪجهه ڪاڏي
ٻئي جو بندوبست ڪر، ڏاڍي بک لڳي آهي.
(موهن کي) ڪيئن ٿو ڀانئين موهن؟

موهن : ها ها.... ٿورن ٻوڄن، پوءِ ٻيا ڪم.

ڪانتا : (جلدي ۾) سڀ ڪجهه ٺهي ٿو، ترسو... ٿورڙائين مان ٻاهران يوگيراج کي
نه ولي اچان!.... (ٻاهر دروازي طرف وڃي ٿي ته وري ڪمري اندران
آواز اچي ٿو).

آڪاش تيرا آنچل هي، پاتال تيرا ٻـراڻ هين،
پرٿوي تيرا پراڻ هي، سڪندر جيسي چلي گئي،
رهنا تيرا نام هي! جئه ٻوٽي والي، تيرا وچن نه جائي خالي!!

جئه جئه... جئه جئه... جئه جئه!!! (آواز ڪمري مان ايندو ٻڌي، ڪانتا
واپس ڪمري ۾ اچي ٿي ۽ پريان راجيش کي اهو چوندو ٻڌي، ٻت
اٿي ٻهي رهي ٿي ۽ راجيش سامهون ٻهندي چوي ٿي)

ڪانتا : (پريان ٻهي) راجيش، نه چئبو اها سموري شيطاني ٿيندي هئي! ٿورن ٿي
يوگيراج ٿي آيو هئين!!

موهن ۽ راجيش : } (ٻئي گڏ- ڳائيندي) جئه ٻوٽي والي، تيرا وچن نه جائي خالي!!!

[زور سان ٺڪن جو آواز ايندو رهي ٿو].

☐

365-B, Sardar Nagar, Ahmedabad-382475.

چال چلون دل واري

گوپي موٽواڻي

پاتر :—

1. ديوان سوڀراج — عمر 64 سال رٽائرڊ پوليس ڪمشنر
2. شوڀا :— سوڀراج جي پتني، عمر 57 سال
3. صاحب :— سوڀراج جو صاحبزادو، عمر 35 سال
4. دادي :— ديوان سوڀراج جي وڏي ڀيڻ عمر 75 سال
5. ڪانتا :— داديءَ جي ڏيروٽ عمر 36 سال

(منظر پهريون)

(آسٿان : ديوان سوڀراج جي بنگلي جي ٻاهرين وارو ڪمرو، جو سهڻي ۽ اچي فرنيچر سان سينگاريل آهي. ٻه سيٽ صوفا جا رکيل آهن ۽ وچ ۾ سهڻو وڏو سينٽر پيس (Centre Piece) ڪمري جي هڪ طرف ڊائيننگ ٽيبل ۽ چار ڪرسيون پيل آهن.)

وقت : شام جا 4 بجا.

(ديوان سوڀراج اخبار پڙهي رهيو آهي. صاحب هڪ ناول ۾ اکيون اٽڪائي ويٺو آهي مگر هر گهڙيءَ اکيون ٻاهرين دروازي ڏانهن کڄي ٿيون وڃنس. شوڀا ڪچن واري پاسي کان اچي ۽ پٽ کي ڏسي ويهي ٿي.)

شوڀا : اڙي صاحب، توکي ڇا ٿيو آهي؟ ڏاڍي انتظار مان پيو هر گهڙيءَ ٻاهر نظر ڊوڙائين.

سوڀراج : (ٽوليءَ پري اوچي) ڇا ڪري تنهنجو لاڏلو. 35 سالن ٿائين ولڙي نه ولي ڏٺي اٿيئي نه ضرور....

شوڀا : (وچ ۾ ڪٽي) مون نه وني ڏٺي ني ماٺس؟ ڪنهن ۾ نه ڪا پسند اچي نه!

سوڀراج : شوڀا راڻي، هيءَ آهي تنهنجو فرمان بردار پٽ. سو تنهنجي پسندي سا

اسانجي پسنديءَ. هيل تائين نه ڪوئي ڪابه ڇوڪري پسند نه آئي آهي،
جيڪڏهن تنهنجي پسنديءَ موجب اسرا ٿي مليس ته نقد ناراڻ جي
پوڄا ڪانسواءِ تون قدم اڳتي به نٿي چڙان ته. مون اسسٽنٽ پوليس
ڪمشنري ڪمائي ۽ تنهنجي ڪمشنريءَ کي سلام آهي. (انداز وڃان
سلام ٿو ڪريس) انگريزيءَ ۾ پڻ پٽ، Listen my son, this time, if you
like this girl count your heart throbs & okey it is. مٺن چال چلون دل واري
(ٺڪري سان ڳائي ٿو.)

شوڀا : هاڻي وري پٽ کي ڪهڙيون انگريزيءَ ۾ صلاحون پيو ڏين؟ پٽ فرمانبردار
آهي ته توهين به ته مونکان ٻڌندا آهيو.

سوپراج: (انداز سان) ائين؟ اڙي، توکان ٻڌندو ڪير، آهيان فقط پوليس جا
اصول آزمائيندو آهيان. ها، شوڀا، هڪ ڳالهه ياد رکج ته دادي پنهنجي
ڏيروت ۽ هنجي ڌيءَ سان اچي رهي آهي. سو تون پنهنجي زبان ۾
شيري ذرا وڌيڪ وجهي ڳالهائجانءِ. موڙا مڇڪا نه ڏجانءِ هنجي سامهون
دادي آخر ۾ منهنجي ماءُ سمان وڏي ڀيڻ آهي.

شوڀا : سو مان موڙا مڇڪا ڏيندي آهيان. مونکي ننڍي وڏائيءَ جي خبر ني
ڪانهي.

سوپراج: (کلي) مٺ مائٽ ته ائين چوندا آهن. هيءَ سڀ توکي انڪري ٿو چوان
جو 35 سالن تائين پٽ برهمچاري ٿي گذاري سا ڳالهه، منهنجي اندر کي
کائي ٿي.

(بنگلي جي گيٽ جي ڪار جو آواز)

صاحب : هاڻي بس ڪريو مما پپا. شايد دادي اچي ويئي آهي. (سوپراج اٿي
وڃي در وٽ داديءَ کي پيرين پئي وڏو ڀاڪر ٿو پائي. داديءَ کي
ولي پٽڪ واري ڪمري ۾ گهڙي ٿو. ساڻن گڏ داديءَ جي ڏيروت
ڪانتا ۽ سندس ڌيءَ سندر سڀ ول ڪايل روشن واري ۽ هلڪي ميڪ اپ
۾ ڪملي به گهڙن ٿيون. صاحب ڪمليءَ کي ڏسندو ئي ٿو رهي)

شوڀا : (داديءَ کي پيرين پئي) اچو دادي ڀلي ڪري آيا.

دادي : شوڀا، هيءَ منهنجي ڏيروت ڪانتا آهي. انڪري ڪندي آهي ريلوي
۾. هيءَ اسانجي ڪمل نئي ڪملي. ڪانتا هيءَ منهنجو ڀائٽيو، هيءَ

ٻاجائي ۽ هيءَ ٻاجائيءَ جو لاڏلو صاحب. هاڻي ٻنهي ۾ ڪليو ڳالهايو ۽
جهڙي هڪ ٻئي کان اڳڀرو هجي سو ڪليءَ دل سان ٻڌو.
(ڪمليءَ جي ڇهري تي ڪجهه نظرون هڻائي شرمائجي نمستي ٿو ڪري ۽
داديءَ کي پيران ٿو پوي)

شوبا : ڪانتا ڀيڻ، توهان ڪيتري وقت کان نوڪري ڪندا آهيو.

ڪانتا : ورهاڱي کان پوءِ هتي ايڪڊمڪ ميٽرڪ پاس ڪيم ۽ نوڪريءَ کي لڳيس تڏهن
نوڪري چالو آهي.

شوبا : توهانجو گهوٽ به شايد نوڪري ۾ آهي. ڪيترا ٻار اٿو؟

ڪانتا : ها، منهنجو گهوٽ به نوڪري ۾ آهي. اسان ٻنهي جي آفيس تي سڃاڻپ
ٿي ۽ شادي ٿي. مونکي ٻه ڪڪا آهن. ڊبو ۽ دليش ڏاڍو انٽيليجنٽ
آهي ۽ دليش ڊاڪٽري وڃي پڙهي ڪڪي ابا هڪڙي آهي.

سوڀراج : (مرڪي) ڇهو ته توهانجي به پيار جي شادي آهي. منهنجي پڻ پيار جي
شادي اٿو پر هڪ طرفي. مونکي وڻي وئي شوبا ته ڏسڪجي. شوبا ته مون
پيار مان نالو رکيو هاڻس. اصل ڀلا ڏٺيءَ ڏٺيءَ جي هڪ ساڙهيءَ ۾
ڪليو ماڻس.

شوبا : اهي وقت تي ٻيا هئا. (مڙس ڏانهن نهاري) توهان جو پنهنجو پراڻو راڳ
شروع ڪيو آهي؟

سوڀراج : (کلي) پوليس طريقا ٿو آزمايان.
(سڀئي کلن ٿا)

دادي : سوڀا، تون هاڻي اها کل مسخري بند ڪر. ها صاحب پٽ نوڪري جهڙو
ڪمليءَ کان اڳڀرو هجي سو ٻڌ.

صاحب : (نرو هڻڪي) توهان ڪٿي نوڪري ڪندا آهيو؟

سوڀراج : شاباس پٽ، هڪ سوال ۾ انيڪ سوال! تو ته پوليسي پلڪ آزمايو آهي.

دادي : (اک ميچي - چمڪيندي) هينئر شاباس ڇاجي ٿو ڏيڻس. جڏهن ڪنوار
ولي اچي پيران پئي تڏهن شاباس ڏجانس. هاڻي هنڪي ڳالهائڻ ڏي.

شوبا : (خوش ٿي) ڪيئن نه دادي دب! ڪجهه ڏينهن کان الائي ڪهڙي من
مستي لڳي اٿن. ها ڏيءَ ٻڌاءِ ته ڪٿي نوڪري ڪندي آهين؟ جيستائين
مان نه چاهيندي آهيان ته شاديءَ کان پوءِ نوڪري ڪرڻ گهرجي.

: ما... ملهو ترا الٿه ملهو ترا ۾ ليڪل الٿه وائيزر آهيان.

صاحب : ڇنبو ته توهان ايم. اي.، ايل. ايل. بي پاس ڪئي آهي.

ڪملي : ها، آن سان گڏ ٻاج جو مئنيجمينٽ جو ڪورس به ڪيو آهي. مان آفيسر جي گريڊ ۾ ڪم ڪري رهي آهيان.

شوپا : اهين ته منهنجو صاحب به وڏيءَ ڪمپنيءَ ۾ انجنيئر آهي.

صوپراج : شوپا، مهمان جي خاطري نه ڪر ڪا....

(شوپا اٿي وڃي ٿي رڌڻي ڏانهن)

صاحب : (حوصلو وڌيس ٿو) توهان مولسان خلاصو گڏ جو ته توهانکي ڪو اعتراض نه نه ٿئي.

ڪملي : بلڪل نه، اڳتي قدم وڌڻ کان اڳ هڪ ڀيرو ضرور گڏجي ڪلي طرح ڳالهائڻ کپي.

ڪانتا : پت، منهنجي ڪمليءَ ۾ اهڙي سڀ ڳڻ. گهر جو ڪم به سٺو ڄاڻي. وڏندي پنهنجا ڪپڙا به پاڻ سبي، باقي گهٽيءَ ڏيتي ليتيءَ جي خلاف آهي ۽ نه وري اسان ۾ اهڙي سمرٿي آهي.

صوپراج : پيڻ، اهڙو ڪو فڪر نه ڪريو، ها ڪملي پت، تون پنهنجي آفيس جو فون نمبر ڏيئي ڇڏ.

(ڪملي پرس کولي پنهنجو ڪارڊ ڏئي ٿي. شوپا اوڪراڻيءَ کان ڇهه ۽ مٺائيءَ جون پليٽون ٽيبل تي رکائي ٿي)

شوپا : دادي، چانهه پيئندا يا ٿڌي ڊرنڪ؟

دادي : پاڻ کي ته چانهه کپي هنن کي ٿڌي ڊرنڪ کپي ته ڏيس.

صوپراج : سڀني لاءِ چانهه ڪٽي تيار ڪراءِ.

(شوپا وري وڃي ٿي رڌڻي ڏانهن ۽ جلد ٿي چانهه جو آرڊر ڏيئي، واپس صوفا تي اچي وهي ٿي.

صوپراج : صاحب، سڀني کي.......

صاحب : ها پيا، (صاحب اٿي سڀني کي پليٽون ڏئي ٿو ۽ پليٽن ۾ ڇهه ۽ مٺائي وجهي ٿو.

صوپراج : صاحب، ڪمليءَ جي پليٽ ۾ مٺائي نه ڇگيري وجهه. دادي، توهان ته مٺائيءَ جا شوقين آهيو. صرف هڪ چکي. اهين ڪيئن ٿيندو. (ڪانتا کي) پيڻ هيءَ سمبوسو ضرور کائجو. شوپا کاڌي رڌڻ جي ڏاڍي شوقين آهي ۽ انکان وڌيڪ کائڻ جي (وڏو ٽهڪ ڏئي ٿو) ڪملي

ڏيءُ توکي ڇا رڌڻ ايندو آهي؟

شوبا : سڀ ڏينهن آفيسر جي ڊائريءَ مان فرصت ئي ڪٿان ملندي هوندس جو رانڌڻي ۾ گهڙي!

ڪملي : موٽڪي پنج ڏينهن آفيس آهي. مان نه صرف رڌڻ جي شوقين آهيان پر سبڻ جو ڪم به مان پاڻ ڪيان. مهيني ۾ ڇا ۽ پڙهڻا بلائوز، ڊريسون مان پاڻ سبندي آهيان.

شوبا : (طنزيه لهجي ۾) پتاڪ نه ٿي هڻين. مان تم اهڙا لڳين ڳالهه ٿي ٻڌان. اڄ ڪالهه نوڪري ڪندڙ نه درزي جو ڪي سبڻ پائين. ها ماءُ نوڪري ڪندڙ ٿيندي نه ڌيءَ جو هڏ ضرور ڳلل هوندو.

(نوڪرياڻي چانهه جي ٽري آڻي ٽيبل تي ٿي رکي)

صوبراج : اڇها چانهه به اچي وئي. ڪملي پٽ، تون سڀني کي چانهه پيار.

شوبا : (پڻ پڻ ڪري) توهان ته اڃا هاو جڳڪ هيئر ڪان ٿي گهرجي لڳهن آهي.

صوبراج : 'جڳڪ' کي ساڀيا اٽاڻي سگهجي ٿو ۽ توکي شوبا! ڪجهه پڙهو هڻي نه پيو.

شوبا : ٽي. وي. ۾ ڪم ڏسڻ جو شوق اٿئي؟

ڪانتا : ڪملي نه ڪوبه پروگرام ڪين ڇڏي. هڪ ڏينهن ٽي. وي ۾ ڪو پڻ پروگرام ڏنو اٿس.

شوبا : (خوش ٿي) ڪهڙو؟ ڇا راڳ ڳائڻ ڄاڻين؟

ڪملي : نه مان راڳ جي پروگرام ۾ نه پر ادبي مباحثي جي پروگرام ۾ ڀاڱو ورتو هو. جنهن جو تعلق مهنجي نوڪريءَ واري ڪم سان آهي قاعدو قانون ۽ ليبر پرابلمس.

(شوبا جي چهري تي اڻ وڻندڙ ڀاو. سوچي چپ چاپ چانهه پيئي ٿي)

شوبا : (ڪجهه ياد ايندي) اڙي تنهنجي عمر پڇڻ ته وسري وئي.

ڪملي : مهنجي جنم جي تاريخ آهي 1 جنوري 1957.

شوبا : (حساب ڪري) 57 ۾ ڄائي آهي ۽ هي 87 هلي رهيو آهي يعني...

صوبراج : (وچ ۾ ئي ڪٽي) يعني 30 سال عمر.

شوبا : ... ٽان پنج سال ننڍي آهين اس.

دادي : ته ڇا صاحب ٻارڪان ڏه سال ننڍيءَ سان شادي ڪندو ؟
(شوبا ڪمري ۾ وڃڻ جي ڪوشش ڪري ٿي)

سورراج : دادي سچ ٿي چوي .

ڪشالتا : دادي هاڻي هاڻ گهرجي.

دادي : توهان کي وڏڙن جي ڳالهه ٻڌڻ کپي ته ٻڌو .

شوبا : اسان ته ڪڏهن ٻڌڻ جو ڪو ٻڌو ناهي ڪنهن جي ڳالهه ڪئي ته ٻڌو آهي.

سورراج : (هٿ ڏاڍو لاهي اکيون ڪڍندي) ڪنهن به ٻالڪڻ ٻڌي وٺندي.

صاحب : هلو ته مان توهان کي ڪار ۾ ڇڏي ٿو اچان .

(ڪرٽڪلو اسڪرين)

آسمان : سورراج جي گهر جو ڊرائنگ هال.

وقت : صبح جا سمي .

(سورراج ۽ صاحب چانه پي رهيا آهن ۽ اخبار پڙهڻ جو ارادو ڪري رهيا آهن ڊرائنگ هال ۾ گهڙندي شوبا ٻنهي کي اخبار ۾ مشغول ڏسي)

شوبا : مان وڃان ٿي سنگت ۾ الڳ ٿي ٽائيم ڏيندي وٺندس . صاحب تون اڪوائٽ ڪري نه وڃجانءِ .

صاحب : نه ڇا، مان جو اڪوائٽ ڪري ويندس . مان نه رڳو ساڻس الڳ ٿي ٿي ڪيرالا آهيان .

(شوبا وڃي ٿي . سورراج ڏريءَ کان ڏسي ٿو . شوبا ڪمري کان ٻاهر ڪري وڃي ته اچي صوفا تي ويهي ٿو)

سورراج : (کنگهڪار ڪري) صاحب، هڪ ڳالهه ته ٻڌاءِ....

صاحب : ته ڪهڙي موڪلي وٺي؟

سورراج : اها نه توکي وٺي آهي ۽ نه ڪڏهن ماڻهن کي ٻه ان ڳالهه جي خاطري ٿي وئي آهي ته توکي ڪنهن پسند آهي، ٻر مون جو تو کان سوال ٿي پڇڻو سو اهو آهي ته تون ڪنهن ٻڌ آهين ڪا جو يا ڪا جو ؟

صاحب : ڇا ٻڌو ٻڌاءِ؟ مان ڪو ٻڌڻ سڀن ٻڌڻ جو ٻار آهيان؟ [illegible] ٿيندا هئا ته صاحب ٻڌ، تون ڪنهن جو ٻڌ آهين ڪا جو يا ڪا جو؟

سورراج : تون جولڊ ۽ هڪڙن ڪا جو ته ڪا جو نه ٻر ڪا جو ٿورو وڏ [illegible] (ٻڌي کان ٿا) ٻڌهڻو ٻاهر ڪلاس جولڊ ۽ هو مان ڪا جو ٻڌ آهيان . ۽ سچ ڪنهن نه ڪا جو ٻڌ ڪنهن نه 25 سالن ۾ ٻار جي شادي ڪري

چڙهيائين. پــيا جيان ماءُ جي مرضيءَ خلاف پنهنجي پسنديءَ واري ڇوڪريءَ سان شادي ڪيائين. الهه پيا جي مدد ۽ سهڪار سان. اون ڪيستائين ماءُ جو پٽ ٿي رهندين؟

صاحب : پر پيا، مان ته توهان جو پٽ آهيان. بعدِ ڪ ڪاهه داديءَ ۽ ڪمليءَ کي ڇڏڻ وپس ته مان ڪو داديءَ جي گهر ٿو روئي ولو هوس. مان ته ڪمليءَ کي جهو ٻيءَ گهمائڻ ولي واپ هوس.

سورراج : (ٿهڪ ڏيئي) ته ڇهو له اون هاڻي پيا جو پٽ ليندو ٿو وڃي. هاڻي لنهنجي ماءُ اوسان لـهرن لي اهي ڳالهيون ڪندي. اون ٻلـڪ سان جواب ڏنالس. ڪملي سڀ ته هن گهر جي لنهن ٿيڻ لائق آهي. پرڪاش جي ٻري لنهنجي مـاءُ گهٽي ڪٿ ڪٿ ته ڪئي جو پرڪاش جا ساهرا شاهوڪار آهن. هتي لنهنجي ماءُ کي ڪملي وڻندي ته ٻر وچرلي ٻرجي جا ٻل ڪيترا ته شالائنا ماڻهو هجن، ڪيس ڪمن آئڙ لدا. ٻيئي رلالڪرن وجهندءِ. اون جي ماءُ جي ڳالهين ٻر اچي وڃن ته رهڻي وٻندڻ يا عمر ٻرهمچاري.

صاحب : ڪهبراٻو ته پيا، صبوح جو لـه مان مما سان ان بـاري ٻر ڳالهائڻ جو وجهه ته ڏيندس. ٻاڪي ڪمليءَ جوڙي ساڻ ملي ۽ پئسن جي طلب ڪئي اها ڪٿي جي مردانگي آهي؟ مان ته ٻدا ڏاڻي ليتيءَ جي شادي ڪندس.

سورراج : (تاڙي وڄائي ٿهڪ ڏيئي) ٻدا ڏاڻيءَ لمـتيءَ جي ۽ سادي لمولي ٻر ٻر لعجب ٻر وجهندءِ! واه مزو اچي ويندو.

صاحب : موڻ ته سمجهو پيا.

سورراج : مطلب ته ڪملي ۽ اون ٻاڻ ٻر ٻڪ ٻڪاڻ ڪراو ۽ رجسٽرار وٽ شادي ڪري اچي ماءُ کي ٻيران ٻئو.

صاحب : رجسٽرار وٽ شادي ڪرڻ ٻر مولڪي ڪو اعتـراض ڪوـهي ٻـر مما ۽ لوهان ته حاضر هجو ته.

سورراج : مان ڪڏهن لمولي اچي حاضر لمندس ٻر مهرباني ڪري مما سان ڳالهه ته ڪج. ڪيس عجب ٻر وجهو. (ڪمپمر ٿي) الائي ڪمـترارن ڇوڪراون ڏٺيون الس. سڀئي مان ڪڏهن، ته ڪجهه للص ڪڍي اوکي شادي ڪرڻ ڪان روڪي رهاٻو الس اڪري منهنجي اها سهڻي صلاح ٻج ۽ پيا جو

پڪو پٽ ٿيءُ.

صاحب : ضرور پپا ضرور توهان جي نيڪ صلاح تي هلندس.

(ڇهون سين)

سوراج جي گهر جو ڊرائنگ هال. ڊائيننگ ٽيبل تي ڪاڪو رکيو آهي
سوراج ماني کائي ٿي، وڃ، وٺو ڏسي. شوڀا صاحب جي اوسيئڙي ۾
ويٺي آهي.)
وقت : رات جا نو ٻجا.

سوراج : شوڀا، تون ماني کائي ڇڏ. ويو هوندو پنهنجي ڪنهن دوست سان گهمڻ.

شوڀا : هميشه مانيءَ جي وقت ٽائين نه ڪنهن نه ڪنهن اولي پهچي ويندو آهي.

(ڪار جو آواز ٻڌي ٿي)

ڏسو اچي ويو نه وقت تي (پٽ کي گهر ۾ گهڙندو ڏسي) اڄ دير ڪري آيو آهين صاحب، هونءَ نه ستين اٺين پهچي ويندو آهين.

صاحب : (ٽاءِ کي ڍلو ڪري) مما، اڄ هڪ جهونو دوست گڏجي ويو. دهليءَ مان آيو آهي هڪڙي ماءِ ڪارڻ، سو تون ٻل ماني کاءِ.

(شوڀا ماني کائي ٿي)

صاحب : هان مما منهنجو، جهونو دوست دهليءَ ۾ ملهوترا ۽ ملهوترا ۾ ٿي نوڪري ڪندو آهي. آفيس جي ڪم سان آيو آهي. ڪمليءَ جي نه دهلي آفيس ۾ به سندس لياقت جي ساک آهي.

شوڀا : (مرڪي) ڇڏيو نه توکي ڪملي اصل منڊي وٺي آهي، ڪلهه ڪان وٺي ڪمليءَ ڪالسواءِ ڪجهه ڳالهايو ئي ڪونهي. انهن نه ڇوڪري لائي ڪاٿي ٻر ايڏي وڏي نوڪري ڪندڙ ڇوڪريءَ سان شادي ڪرڻ مان ڪهڙو فائدو؟ ڀت ته ڪا گهرو ڇوڪري جا گهر سنڀالي.

صاحب : گهر جو سڀ ڪم نه ڄاڻي. پنهنجو گهر نه تون سنڀالي ويٺي آهين. مونکي الڳ ڪرڻو ئي ڇا؟

شوڀا : مان ڇو توکي الڳ ڪندس. تون نه سو الڳ ٿين جيئن پرڪاش الڳ

رهڻ جي ڀلائي بدلي ڪرائي هليو وڃو. ٻڌي ڳالهه ته ڇوڪريءَ وارا
پوري سوريءَ وارا آهن. اسين آفيسر ماڻهون، ڪٿين ته پاڻ جهڙا ماڻهو،
دادي جي پرچا آهن ته شاناڻتا ڪٿي ڇڏبا پر....

سورياج : ڇڏيو هن ڇوڪريءَ کي ته ڪيئن ناپاس. صاحب پست، تنهنجي ممي اوکي
پرهيزگاري اٿالي رکندي نه ته تون چال چل دل واري.

شوڀا : پرڪاوس، جيئن پرڪاش کي پرڪايو هو. هو نه وري به پيسي وارا
اسان جا ثاني شريڪ ته آهن. هيءَ زال مڙس ڪن اوڪري سا به رلوي
پر...... توهان جاڻو جيئن توهان کي وڻي.

(روسامي وچان مالي اندر چلي وڃي ٿي ته صاحب روڪي وٺاريس ٿو)

صاحب : مما تون مالي ڪاڻ ته پوءِ سالهه ستيءَ سان ٿا ڳالهايون.

(مالي ڪاٺي ٿي. سورياج ٽرانزسٽر وڄائي ٿو. راڳ جو آواز: پيار ڪيا
تو درنا ڪيا... صاحب، ٻيءَ جي پر وينو، مما ۽ پاپا کي ڏسي)

سورياج : واه راڳ ڪهڙو نه پوري وقت تي آيو آهي. صاحب، پيار ڪيا تو
درنا ڪيا...... (هٿن سان سيٽر پيس تي طبلو ٿو وڄائي.)

شوڀا : (هٿي ٿي) توهان ته رتاڻ ڪرڻ ڪالبوه وڃو پيا جوان ٿيندا.

(شوڀا لٽڪن سان همت اڳهي صاحب جي سامهون ٿي وڃي ٿي)
ها، هاڻي ڪهڙيون ڳالهيون ڪرڻيون اٿيئي؟

صاحب : مما، مان توکان جيڪي پڇان ان جا برابر جواب ڏج. سچ ٻڌاءِ ته اوکي
ڪملي وٺي ته؟

شوڀا : ڇوڪري ته مولڪي ليڪ لڳي پر......

سورياج : پر پر ڪري ڳالهه کي پر اڳالي آڏاڻ جي ڪوشش نه ڪر شوڀا.

صاحب : مما، مولڪي ڪملي وٺي آهي. هنجي ماءُ به، وٺي ۽ جڏهن گهر ڇڏي
آيومان ته مولڪي سعدس به پياڻو ۽ پيءُ به گڏيا. ڏاڍا قربائتا ۽ شان
مان وارا ماڻهو آهن.

شوڀا : شان مان وارا ڪيترا به هجن پر اسان سان اوميچي سگهندا. ڪين آهي
ان روحس واري فلئٽ، اسان کي هيڏو سارو بنگلو.

صاحب : چا پئسو ۽ پوزيشن تولاه ايتري اهميت ٿو رکي جو تون هن دنعي به
منهنجي پسند واريءَ ڇوڪريءَ کي لڪرائي ڇڏيندينءَ. ليڪ آهي نه

پوءِ مان هن ڪاپوءِ ڪالهه ڇوڪري نه ڏسندس (ڪمليءَ ڪانسواءِ آهستي ڇيئن ٺٺ ٻيءَ ٻڌي سگهي) ۽ برهمچاري ٿي رهندس.

سوڀراج : Listen my son, again & again I tell you if you like Kamli count your heart throds & obey to it is-

پٽ، تون نه ره برهمچاري.... پر.... چال ڪا چل دل واري.
چال ڪا چل دل واري (گن گنائي ٿو)

شوڀا : برهمچاري ٿي رهن لڇڇا دشمن ۽ تولاءِ ڪو ڇوڪريون ڪئيون ڇا!

سوڀراج : ڇوڪريون نه ڪو نه ڪئيون آهن پر تون ڇوڪريون ڪٿائي ٿي ڇڏين - واه واه

(ٺهڪ ٿو ڏئي)

(ڇهون چوٿون)

مهندي ڪاپوءِ - سوڀراج جو بنگلو، وقت منجهند جو هڪ بجا.

سوڀراج : (گهر ۾ گهرڻ سان) شوڀا، اڄ والدين ۾ ڪهڙا ٻيئي طعام تيار ڪرائين؟ ڪير اچڻو آهي؟

شوڀا : توهان اچي ويا. ڪيڏاهن ويا هئا. ٻارهين بجي اڪتا آهيو.

سوڀراج : ويو هوس ڪنهن دوست کي گڏجڻ. اصل ڇڏيئي نه پيو. اچا نه ماليءَ لاءِ ٻئي زور ڪيائين. پر مون چيو نه تون ڪٿي انتظار ڪري ناراض نه ٿي وڃين.

شوڀا : سو مونهن جي ناراض ٿيڻ جي پرواه اٿو. خير وري ا، سٺو ڪيو جو وقت سر اچي ويا، صاحب چيو نه اڄڪل ڏهه ٻارهن دوست آئيندو لنچ تي سو جيڪي ڇئي واو آهي سو ناهي تيار ڪري رکيو آهي. چيائين پئي نه پپا کي ڪيڏاهن وڃڻ نه ڏجانءِ. توهان نه ٻنا ٻڌائڻ جي اڪري ويا.

سوڀراج : مهمان ڪيڏي مهل اچڻا آهن.

شوڀا : ڏيڍ بجي وچ ۾ (ٻاهران آواز ٻڌي ٿي ڪار جي در کلڻ ۽ بند ٿيڻ جو) اچي ويا آهن.

سوڀراج : (دريءَ کان نهاري) اڙي شوڀا هيڏاهن ڏس، هيءَ نه سچ پچ چال چلي دل واري ڪري آيو آهي. (ڳائي ٿو) مٺن چال چاون دل واري.

شوڀا : جيائين ٻئي ارهچاري ٿيندس.

صوڀراج : مولکي نه چيائين نه نه ڪمليءَ سان شادي ڪندس.

شوڀا : (مرڪي ادا سان) ڪمشنر صاحب سلام ڏنو هان ا، امت پوليس طرفا ڪم آندا.

صوڀراج : سلام ڀلام ٻوه ڪيج - سيکهه ڪر ڪير جي ٿالهي ڪٽي آڻ ۽ مٺائي ٻڻ. ڪير جا ٽڪا چندا هٽين نه ڪير ڪنهن جهسان گهر ۾ رهن. (ٻـاڻ ڏر وٽ وڃي ٻيهي ٿو) ٿرسو ٻاٻا ٿرسو شوڀا ساٿ سڀني ڪندي. شوڀا ڪير جي ٿالهي ڪٽي اچي ٿي ۽ اوڪرياڻي ٿالهيءَ ۾ مٺائي.

(شوڀا ڪير جا چندا سيڏي کي هٽي ٿي ۽ مٺائيءَ جو ٽڪر واس ۾ وجهي ٿي. صاحب ۽ ڪملي نه ٻيءَ کي ٻيران ٻون ٿا)

شوڀا : شل سدا خوش رهو آنند ۾ رهو.

صوڀراج : (چيچ ٿو هٽي) مٺن چال جاون دل واري.

شوڀا : ڏسو نه خوش ائين ٿا ٿون جڻڪ پاڻ شادي ڪري آيا آهن.

(سڀيئي ٽهڪ ڏيئي کلن ٿا) □

12-A, Anand Vihar, Str Martina Road, Bandra, BOMBAY–400050

o o o o o o o o o o o o o

” ناٽڪ اوٻس جي اها وڏي خاصيت آهي ته جيئن سندس ڪردارن جون شخصيتون سندس شخصيت کان الڳ آهن تيئن ڪردارن جي ٻولي ٻڻ سندس ٻوليءَ کان الڳ هئڻ کپي.“

- مرزا ڪليچ بيگ

مڪمل ايڪانڪي ناٽڪ

هڪ ڪلاڪار ۽ ....!!!

□ جڳديش شوداڻپوري

— پاترواري —

سيٺ گرڌاس امرچند		عمر 42 سال
سيٺاڻي گرڌاس	(سيٺ جي زال)	" 38 "
راجيش ميگهاڻي	(سيٺ جو پٽ)	" 24 "
سنگيتا "	(راجيش جي زال)	" 21 "
ڊاڪٽر اشوڪ آڏواڻي	(راجيش جو دوست)	" 22 "

شروعات :—

(پردو کلڻ سان اسٽيج تي اونداهه آهي. وچ تي صوفا رکيل آهي، صوفي جي ساڄي پاسي ڪنڊ ۾ هڪ ٽيبل ڪرسي پيل آهي. کاٻي پاسي ٻاهر اچڻ جو مکيه دروازو آهي، ڪرسيءَ تي ناٽڪ جو ڪردار راجيش ميگهاڻي ويٺو آهي. هٿ ۾ ٽيبل لئمپ جو بٽڻ اٿس جنهن کي بار بار ٻاري ٿو.... بند ٿو ڪري. منچ تي روشني آهستي-آهستي وڌندي وڃي ٿي. ڪجهه پلن ۾ روشني سمپورڻ منچ تي ڦهلجي وڃي ٿي ۽ ناٽڪ جو هڪ ٻيو ڪردار ڊاڪٽر اشوڪ آڏواڻي پرويش ڪري ٿو.)

ڊاڪٽر اشوڪ آڏواڻي : هلو، مسٽر ميگهاڻي ڪٿان ٿي آهيو نه ؟

راجيش ميگهاڻي : (دکيءَ واري لهجي ۾) ميگهاڻي!.... ميگهاڻي (ٽوڪ ۾ مشڪندي) ميگهاڻي نه ڪڏهن جو مري (ختم) ٿي چڪو آهي. باقي هن وقت اوهان ميگهاڻيءَ جي لاش سان ڳالهائي رهيا آهيو.

ڊا. اشوڪ : هيءَ اوهان ڇا چئي رهيا آهيو؟ اوهان نه سنڌي رنگ منچ جا هڪ مڪمل مايناز ۽ ماهر ڪلاڪار آهيو.

ميگهاڻي : (طنزيه انداز ۾) ٽهڪ ڏئي کلي: ڪلاڪار.... ها مان هڪ ڪلاڪار!؟ جيءَ ها مان هڪ ڪلاڪار آهيان. هڪ اهڙو ڪلاڪار جنهن جو هن وقت سڀ ڪجهه لٽجي چڪو آهي، هڪ اهڙو ڪلاڪار جنهن جي زال، پيار ۽ هيءَ گهر جنڊي هميشه-هميشه لاءِ هليا ويا آهن. هڪ اهڙو ڪلاڪار جنهن کي هن وقت کائڻ لاءِ اناج جو هڪ داڻو به ڪونهي ڪلاڪار.... مان هڪ ڪلاڪار....!؟

ڊا. اشوڪ : نه مسٽر ميگهاڻي اڃا اوهان وٽ گهڻو ڪجهه به نه بچيو آهي جنهن کي ڪير به ڪڏهن لٽي نه سگهندو ۽ نه ختم ڪري سگهندو ۽ اهو آهي اوهان جي اندر جي اڪيل ڪلا.. (I mean Art) ۽ جنهن جو ڪير به مالڪ ٿي نه سگهندو.

ميگهاڻي : (دک واري انداز ۾) مسٽر آڏواڻي منهنجي زندگي هڪ اهڙو واڳڻ آهي جنهن جو پاڻي بلڪل ٽري (هيٺ) ۾ اچي پهتو آهي.

ڊا. اشوڪ : ڇا مطلب؟

ميگهاڻي : مان هن وقت بس چند گهڙين جو مهمان آهيان مونکي بلڊ ڪينسر (رت ۾ ڪينسر) آهي ۽ اها ڳالهه مون هڪ ٻئي کان به لڪائي.

ڊا. اشوڪ : (عجب مان) What ؟ بلڊ ڪينسر؟ نه - نه جڙ اهو سڀ ڪوڙ آهي..

ميگهاڻي : (اٿي ۾) ڪاش! جيڪر اهو سڀ ڪوڙ هجي ها!؟ مسٽر آڏواڻي اوهان مونکي وڌاءُ وڌاءُ ڳالهيون پڌائي ڪري، منهنجي ويران ٿيل زندگيءَ ۾ آشا جي ڪرڻ جاڳائڻ جي ناڪام ڪوشش ڪري رهيا آهيو. منهنجي زندگيءَ ۾ اوهان بهار آڻي نٿا سگهو.

ڊا. اشوڪ : نه نه مسٽر ميگهاڻي اوهان ائين نه چئو- مان اوهان جي زندگيءَ کي هڪ دفعو وري آباد ۽ سرسبز بڻائڻ لاءِ آيو آهيان.

ميگهاڻي : نه.... نه اوهان مونسان مذاق ڪري رهيا آهيو. اوهان... .... Please هن وقت مونسان اهڙي قسم جي مذاق نه ڪريو.... ڪٿي..... مان پاڳل نه ٿي وڃان.

ڊا. اشوڪ : مان ”رنگ-ساگر“ اخبار جو سمپادڪ آهيان. مسٽر ميگهاڻي مان سنڌي رنگ منچ لئي اوهان جا ڪيترائي اوڪيرا ناٽڪ ڏسي ۽ پڙهي چڪو

اهيان ۽ هن وقت مان اوهان جو ناٽڪ اسٽيج ڪرڻ چاهيان ٿو .... ۽ مان
اِن لاءِ اوهان کي ناٽڪ جي رائلٽي (Royality) پڻ ڏيندس.

مينگهاڻي : (خوش ٿيندي) هان! توهان منهنجي ناٽڪ جهڙي رائلٽي ڏيندا، توهان منهنجي زندگيءَ جي هڪ دور ڪندا...... پوءِ...... پوءِ مان توهان کي سڀئي به سٺو ناٽڪ ڏيندس ۽ توهان چاهيندا ته مان پاڻ اُن ۾ رول ڪندس. (ناٽڪ جي اسڪرپٽ کڻي) هيءَ ڏسو منهنجي محنت ۽ لگن سان لکيل ناٽڪ "هڪ ڪلاڪار ۽......!!!!" اِهين نه پر منهنجي زندگيءَ ۾ ڪابه خوشي نه هجي پر نه نه هيءَ ناٽڪ ڪل خوشيءَ سان ڀرپور آهي.

ڊا. اشوڪ : هان! اها ڳالهه آهي پوءِ ته مان توهانجو اهو ناٽڪ ضرور اسٽيج ڪندس.

مينگهاڻي : (جلد بازي ۽ اُساهه وچان) مسٽر آڏواڻي هيءَ ناٽڪ منهنجي زندگيءَ جي ڪٺن مٺن موڙن جي هڪ حقيقت آهي سچي حقيقت، منهنجو خزانو، ملڪيت، منهنجي زندگي جي جيئڻ جو سهارو آهي. منهنجي به ڪنهن وقت هڪ وشال ۽ شاد آباد زندگي هوندي هئي. مان به ڪنهن پنهنجي مميءَ - ڊئڊيءَ جو هڪڙو ئي سڪيلڌو پٽ هوندو هوس. منهنجي مم مولڪي پيار ۽ سک وچان مولهي ڪري چوندي هئي.
هيءَ ناٽڪ اُنهن ئي اَمر يادگيرن جو تحفو (سوکڙي) آهن.

ڊا. اشوڪ : مان انهن يادگيرن جي سوغات کي پڙهڻ چاهيان ٿو.

مينگهاڻي : (ڊاڪٽر کي اسڪرپٽ ڏيندي) هان وٺو هيءَ ناٽڪ ۽ خود ئي پڙهو.

ڊا. اشوڪ : (ناٽڪ جي شروعات پڙهڻ سان) "هڪ ڪلاڪار ۽.... !!!!" (ڊاڪٽر پڙهڻ شروع ڪري ٿو ان وچ ۾ منچ تي اوندهه ۽ ڪجهه پلن ۾ روشني ٿئي ٿي. اسٽيج تي هن وقت ڊاڪٽر اشوڪ ۽ مينگهاڻي ڪو نه آهن. منچ تي هن وقت ناٽڪ جو پهريون ڪردار سيٺ هريداس اميرچند ڪرسيءَ تي ويٺو آهي ۽ ٽيبل تي چوپڙي جو ڪم ڪري رهيو آهي. ڪجهه پلن بعد سيٺ هريداس اٿي منچ تي هيڏانهن هوڏانهن چڪر ڪاٽيندي ڌال کي سڏ ڪري ٿو.)

هريداس اميرچند: جيئني اڙي! او جيئني. الائجي ڪاڏي مري وئي؟ پڙهيس ڪنهن ڪاليج مان فرسٽ ڪلاس، ڪو اڪاڻو ڪونهي ۽ ورجي هن کي رلڻ

مان درست ڪوانهي (دشمڪن ڏانهن) جمني او جمني اچــي ته اها تو چمڪ ڪيالس جو ناسي ٻـاد اچي ويندس جمني ..... اڙي او جمني .....

(جمني ولڏي کان ٻاهر اچي ٿي، هٿ ۾ ونڊا الس.)

جمني : الائي ڪهڙي سان اچي ٻالو ٿيو آهي. راسه جو ابرابر سمهڻ نٿو ڏئي ۽ ڏينهن جو وري جاڳڻ نٿو ڏئي (ٻرسان ٿيندي) ڇٿو ڪهڙو ڪم اٿو؟ جو هيئن ڪٽي صبح-صبح جو ڪرڪيٽ وانگر رننگ ڪاميٽري شروع ڪئي اٿو؟

غريبداس : ڏس جمني اڄ ٻرباد ته مان ٿيڻ کان وڃي هئس ۽ تو سان شادي ڪري سڄو ٻرباد ٿي ويس.

جمني : (کجاڻيندي) آهه..... ها شادي ڪري ڏاڍو برباد ٿيا آهيو اهـــا ته صرف مولڪي خبر آهي ته شادي کان اڳ توهان لوفرن وانگر ٻان ڪاڻي مهمڻجي گهر جي اڳيان - پڻيان چڪر هڻندا هئا.

غريبداس : اَن جو ٿي ته ڦل ٻوٽي رهيو آهيان سچ ٿو. ته شادي ڪيان هان ۽ نه تي ٻيار چمن هان. ٻرڏاءِ ته سهڻي چالو ڪري تهنجو لاڏاو؟ اڄ تهنجي سيڪلڊي جي ڪاليج جو امتحو اڪرڻو هو ا؟

جمني : صدقي وڃان مان تهنجي لال ٿان. سچون سچون راتيون جاڳي چا ته منڙي تهنجو حال ڪري ڇڏيو آهي. اصل وڃارو ڳري ڪندا ٿي ويو آهي. اصل جهڙي ڳڃهه ٿيو لڳي.

غريبداس : چورو ٻڙهي-ٻڙهي ڳڃهه ٿي ويو آهي يا سامهون واري ٻاريتيءَ سان لائين ٿو ماري. سوٽـر گهر ۾ پٽ ٿي ٻاريتيءَ جـي مورت هٽي ڪري هيئان وري سامهون واري ٻـاريتيءَ ڇوڪريءَ سان لائين ٿو مـاري. سچاڳي مولڪي الو ٻڻائڻ جي ڪوشش ٿو ڪري.

جمني : باڪل ٺن ۾ ٻلا ڪهڙو شڪ، توهان آهيو ٿي الو. جي توهان الو نه هجو ها ته مهنجي چڪر ۾ ڪيئن ڦاسو ها.

غريبداس : اڙي جمني...... جمني ذرا سوچ جي مسـان الو ته ٿون ڪير؟ تهنجو پٽ ڪير؟؟

چمني : (اٿي ۽ کلندي) اڙي سچي هـــا توهانجي ايڪراس ۽ منهنجو ڪمرو ٽئي
چانهه لئي سڪي ڪيرڻي ئي واو هوندو.

غريبداس : وچ منهنجي لاءِ گرما گرم تازو پستن سان پيل ڪمر جو گلاس کڻي اچ ته
ذرا دماغ کلي. وچ وچ جلدي ڪري! (چمني رلنڊي ۽ وڃي ٿي. غريبداس
درشڪن ڏانهن منهن ڪري) توبهه منهنجي ڀڳوان، ڇو ڪمر مان
شادي؟ واه....واه.... شادي جو نالو ٻڌي سڀئي ڪنوارن جي ڪنڪ لئي
وهي وڃي. ٻر خبر نه آهن ڪي هوندي جن ڪي ڦٽا ڦٽ ٻار ٿيا هوندا.
اڙي ڪنوارو، مان سچ ٿو چوان نه شادي نه ڪجو. شادي معنيٰ ئي
آهي بربادي، هاڻي پنهنجا توهان مولڪي ئي ڏسو بربادي جو هڪ تازو
ترين مثال.
(ڊاڪٽر اشوڪ آڏواڻي ٻاهران پرويش ڪري ٿو.)

ڊا. اشوڪ : هلو (Hello) انڪل ڀڳوان توهانجي وڏي ڪري......

غريبداس : (عجب وچان) هلو انڪل ڇورا ڪاڏي هلان؟ ڀڳوان توهانجي وڏي
ڪري؟؟ ڇورا ڀڳوان ڇا وڏي ڪري؟؟؟

ڊا. اشوڪ : اوهه ڀڳوان توهانجي عمر وڏي ڪري ائين ڪجهه نه!

غريبداس : (خوش ٿيندي) اوهه ڇورا ائين سڌي سنواٽي ڳالهه ڪر اي. هيئن ٽرولين
۽ ڇو پيو ڳالهائين. پر ڇورا تون ڪهڙ ملڪ جي پيو آهين ڇا؟

ڊا. اشوڪ : انڪل توهان مولڪي نٿا سڃاڻو، مان توهانجي دوست طوطارام جو پٽ
گنگارام آهيان.

غريبداس : اڇا .... اڇا طوطي جو پٽ، سچ پچ طوطو واچارو پلو ٻاٽهو هواندو هو.
ڪالهه ئي مان سندس جي ڀڳڙان ٽان پڙ ٿي آيس.

ڊا. اشوڪ : (عجب مان) ڀڳڙان ٽان ٿي آيس پر انڪل منهنجو پيءُ نه اڃا جيئرو
آهي ۽ ڪالهه اسان ڊئڊ جو جنم ڏينهن پڻ ملهايو هو. ۽ ها.... ڀڳوان
ڊئڊيءَ جن جي اڳهر لئي وڏي ڪري ڇڏي آهي عمر.... عمر.

غريبداس : (عجب وچان) جيئرو آهي! تون ڪهڙي طوطي جو پٽ آهين ؟

ڊا. اشوڪ : ڊاڪٽر طوطارام جو پٽ ڊاڪٽر گنگارام.

غريبداس : اڇا- اڇا ڊاڪٽر طوطي جو پٽ ڊاڪٽر گنگو آهين.

چمني : (رلنڊي مان ايندي) هان والو ڪمر جو گلاس.

ڊا. اشوڪ : (گلاس وٺندي) اوهه آئي ٿينڪ يو توهان جي وڏي مهر. توهان ۾ ڪو به فرق نه آيو آهي. توهان ائين هوندي . ۽ ٻولڪي هئڻ ئي اچي ڪير ڏسندا هئا. (ڇوڙيندي.... روئي ٿو.)

جيني : (واڪڙي ڏيندي) ڇو پٽ هيئن روئي رهيا آهيو؟ ڪهڙي ڳالهه آهي پٽ ؟

ڊا. اشوڪ : ڪير به ملائي اڳي ڪان گهٽ آهي، ماڻهو آهي نه ٻولڪي ٻالڪو نه جيئن گڏجي ڇهڇهي ملائي وارو ڪير ٻڌون. (ڇوڙيندي - ڇوڙيندي ٻاهر هليو وڃي ٿو).

هريداس : (غصي ۾) ڪهڙي آواز جهڙي ٻلي ٻولڪي ڇو نه هيئنڻ ڪير ڪٿي اچ . هان ؟

جيني : توهان کي نه ڇو.

هريداس : (سوچيندي) مان ڇو .... ڇڱو .... ڪلاس ٻڌ ڪر ، وچ جلد گرما گرم ڪير جو گلاس ڪٿي اچ نه منهنجي آتما کي شانتي ملي. جادي ڪٿي اچ مڪان نه وڃ ٻيو ڪير اچي. (جيني رڌڻي طرف وڃي ٿي. راجيش مينگهالي اپ مونئي ٿلهي ڏن ڪڪماٽيندو پرويش ڪري ٿو).

راجيش : ل ....لا.... ل ....لا! Hello ڊئڊ ڪڊ مارننگ.

هريداس : (ٻچو ڏيندي) لڪ جهڙي لاسٽ ائي ڪڏهن .... هيڏاهن اچ .... هيڏاهن اچ ؟

راجيش : (ٻٽاڪيندي) ڊئڊ مان مندر ۾ پوڄا ڪرڻ ويو هوس اڄ منهنجي امتحان (Exam) جو نتيجو I mean result اچڻي هئي نه، ان لاءِ ...... ان لاءِ مندر ۾ ويو هوس.

هريداس : (اچانڪ واري لوچ ۾) مندر ۾ ويو هئين پوڄا ڪرڻ؟ نالائق مان تنهنجي رڳ رڳ کي سڃاڻان، اهڙا ماڻهون واري ڇوري پارٽي وٽي هوندي پوڄا ڪرڻ ؟ اون ان جهڙي ٻڌيان مندر ۾ ڪرڻ والڪر پسري وڃائڻ ويو هوندان.

راجيش : (ٻٽاڪيندي) اهڙا نه وٽي هئي ڊئڊي ئر ان جي مٿي واٽي هئي.

هريداس : ڇورا پوءِ مولڪي ڇولو ٻڌائڻ، مولڪي ۽ پوڄا ڪرڻي هئي. ٿي گڏجي پوڄا ڪراون هان ! اون مڪان پارٽي جيءَ جي پوڄا ڪرڻ هان ؟ مان

هينئان سيتا ماتا جي پوڄا ڪريان ٿي. [چيني کير جو گلاس کڻي اچي
ٿي ۽ راجيش کير جو گلاس وٺندي] اوهه، کير! مون کي منهنجو ڪيترو
نه خيال آهي. گهر ۾ مان جنهن وقت نه هجان ته تو ٽاڻي کير ملي ٿو.
سچ پچ مون جهڙي نه ٻي جوڙي.

غريبداس : (خوشيءَ وچان) ۽ پٽ راجيش ڪٿان؟

راجيش : توهان لاءِ ٻئي جا ڇوان، توهان کان نه پڇي ٿي نه هجي نه سٺو.

غريبداس : (غصي ۾) هان! ڇورا لک جي لانت اٿئي، نڪتا ڪهڙا آهن؟

چيني : (پيار ڪندي) گهورجي وڃانس لعل تان. مولئي پٽ تنهنجي پيپرن جو
نتيجو ڪيئن آيو آهي؟ (راجيش روئندي) رزلٽ مميءَ کي ڏئي ٿو ۽
زور سان روئڻ لڳو اٿس، چيني رزلٽ وٺندي عجب مان ڇوي ٿي)
مولئي پٽ روئين ڇا لاءِ ٿو؟ پٽ ڇا ڳالهه آهي؟؟

غريبداس : ٿيو هوندو نپاس ٻيو ورهيه ڇا لاءِ روئندو. وڃ اوهان منهنجي لاءِ کير جو
گلاس کڻي اچ.

چيني : چپ نه ڪيو. منهنجو لعل گل روئي رهيو آهي ۽ توهان کي وري کير
جي لڳي آهي. ڇو مولئي پٽ منهنجا لعل روئين ڇو ٿو؟ نپاس ٿيو
آهين ڇا؟

راجيش : (سڏڪا ڀريندي) نه.... مان ان ڪري نٿو روئان، مان روئان ان ڪري ٿو
ڇو نه کير ۾ ڪاڄو، ڪشمش گهٽ آهن ۽ ملائي نه آهي لسي ڪولڊ.
اٿين نه مان امتحان ۾........

غريبداس : (اٿي ۾ ڪنهندي) ڏي نه ڏسان تنهنجي امتحان جو نتيجو (رزلٽ وٺي
ڏسندي) سنڌيءَ ۾ اڪويهه مارڪون.... لک جي لانت اٿئي، هنديءَ
۾ ٻارهان مارڪون هان اٿئي سوئر، انگلش ۾ سترهن مارڪون...... ٻڍا
ڪهڙا آهن (پڙهي ڏيندي) نو ۽ ڪيڏو ٻيءَ جو نالو! ايڪانامڪس ۽
ڪامرس ۾ ويهه ويهه مارڪون، اڪائونٽنسيءَ ۾ نيويهه مارڪون.... ناانڍ
ڪل ملائي سڀئي وشين ۾ ئي ناپاس.... ڇورا مان هوندو هوس نه اسي اسي
مارڪون کڻندو هوس. سڀ جا سڀ اسڪول جا ماستر ۽ ماسترياڻيون
مونکي پيار ڪندا هيون ۽ اسڪالرشپ گولڊ ميڊل ٻئي ملندو هو ۽ تون
ڇورا لک جي لانت....

راجيش : (خفي ٿيندي) اوهه....... هو ٻڌڻ توهان ٻنهين رزلٽ جي مٿان ڳالهه نه پڙهو.

غريبداس : (پڙهندي، والڙو ٿيندي) مينگهاڻي غريبداس امرچند، ڇورا هيءُ نه..... منهنجي رزلٽ آهي.

راجيش : (خوش ٿيندي) ها ڊئڊي اها توهانجي رزلٽ آهي. ڪلهه رڊي پنن مان (پيتيءَ) ڪڍي، توهان لڪائي رکي هئي نه. منهنجي رزلٽ نه هيءَ آهي. هندي ۾، سائنس ۾ 100 مان 69-69 مارڪون، اڪائونٽس ۾ 72 مارڪون، انگلش ۾ 75 مارڪون، ايڪانامڪس ۽ ڪامرس ۾ 64-64 مارڪون ۽ سنڌي وشيه ۾ سڀني کان وڌيڪ مارڪون يعني نه 100 مان 83 مارڪون.... ڊئڊ ماستر/ماسترياڻيون توهان کي پيار ڪندا هئا ڪ نه هاڻي مولڪي ڪندا....... ڪواسٽ مخدل توهان کي ملير هو يا هاڻي مولڪي ملندو؟

جيلي : ڏاڏو نه منهنجي ڪلڙي جي رزلٽ، ڪ نه توهان وانگر وڏو چوڪرين کي لائين مارڻ ۾ پورو.... هاڻي اندر هلي ڪمر جو گلاس پيئو نه ڪالي وري پيو ڪولي اچي نه پي وڃي. (اٿي اندر وڃي ٿي، فون جي اهل وڃي ٿي، راجيش فون کڻي ٿو.)

راجيش : هلو.... ڪير؟ مينا! ڪهڙي مينا؟.... ڇا ڇهو ڪٽن جي اسپتال!؟ توهان کي ڪهڙو نمبر کپي؟ ڇا توهان جو ڪٽو ڪاسليٽ پي ويو آهي؟ نه اِن ۾ مان ڀلا ڇا ڪيان؟.... مان جلدي اچان؟........ نه ايمبس - ڇا؟ توهان جي روم ۾ ڪٽو هاڻي ٽيرا ٽو پائي.... (ٿورو سوچي) ها نه ڇا ڇهو توهان.... توهان جو ڪٽو ڪاسليٽ پي ڪري ڪهر ۾ گول- گول چڪر ٿو ڪاٽي.... نه اِن ۾ ڇا ٿي پيو توهان نه ڪٽي جي پٺيان- پٺيان چڪر ڪاٽيو.... جڏهن ڪتي جو ڪاسليٽ ختم ٿيندو نه پاڻهي چڪر ڪاٽڻ بند ڪندو....... (غصي ۾) هاڻي فون رکو....... (رسيور رکي دريشڪن ڏانهن.) هونءَ موڊ ئي خراب ڪري ڇڏياڻون. (پڻ ٿي شڪر پکوان ۽ پارٽيءَ جي مورتيءَ ڏانهن وڃي ڪري) ٿورڪي ڇا آهي پالي پولانت.... ٿون نه پارٽيءَ سان ڏاڍيون لاون ٿو لهين ۽ هڪ مان آهيان جنهن جي اندر ۾ ٻرن ٿيون ٻيون.... هي منهنجا ام ام پولانتا! جنهن

توهان پارٽيءَ سان شادي ڪئي آهي ليڪن منهنجي ته ساههون واري
پارٽيءَ سان شادي ڪرائي ڇڏيو .... مان پاس ٿو پاسيان ته توهان جي
نالي کي ڇهٽي ڇنڊ 'سنڌ پت ڌيهون' جيسي مٺاڻي کي ڌهن پٽسن جون
رنڊڙاڻو ۽ ڪتاب پرساد ورهائيندس.

ڊا. اشوڪ : (در پنيان لڪي ڪري) اڇا، مان منهنجي پڳڙي ڌسي تو کي ڏاڍو
پرسن ٿيو آهيان. گهر جهڙو گهرڻو هجڻي.

راجيش : (اکيون بند ڪندي) هي.... ام .... پر ٻولا ناٿ سان پارٽيءَ سان شادي
ڪرڻ چاهيان ٿو.

ڊا. اشوڪ : ٺيڪ آ ستو .... ائين ئي ايندو اڇا، مان تو کي هڪ پارٽي ته ڇا 10-10
پارٽين سان شادي ڪرائي ٿو ڇڏيان.

راجيش : (عجب مان) ڌهن پارٽين سان؟ ڪائي Disco شنڪر ڀڳوان آهيو ڇا؟
پر ته ٻولا ناٿ جي ڪنوارن کي خبر پئجي ويئي ته توهان مون لڪي ڌهن
پارٽين سان شادي ڪرائي رهيا آهيو ته سڀ جا سڀ ڪنوارا ڇوڪرا
ٻين ڀڳوان کي ڇڏي توهان جي پوڄا ڪرڻ شروع ڪندا.

ڊا. اشوڪ : (در مان ٻاهر ايندي) تون پنهنجان ڌس سڀ ڪنوارا منهنجي پوڄا ڪندا
ڪ ته پٿر هڻندا.

راجيش : (پنهان ڌسندي) اڙي اشوڪ تون ؟!

ڊا. اشوڪ : ڇا حال اٿئي راجيش؟

راجيش : حال ته ٺيڪ آهي، پر تنهنجا سوٽ جا ٽڪ ڪليا پيا اٿئي.

ڊا. اشوڪ : (شرمائجي اٿڻ پائيندي) اوهه -Thank you ڇا آهي .... ته ته .... ڪالهه
هيئن آهي ته پاڪ روم مان سڌو ٻاهر اڪيو هوس. پر ته يار تون اڄ
اداس ڇو ٿو لڳو اڄين؟

راجيش : ڌس ته يار منهنجي گهر ساههون هڪ حسن/مڪان/ نازنين منهنجي دل
ربا ڇوڪري رهندي آهي شڪل اهڙي ته انس جڻ ته دهليءَ جو لعل
قلعو، اک ته اهڙو انس جڻ جئپور جو راج مندر ٺمير .... ڳل جهڙا ....
ڳاڙها-ڳاڙها ٽماٽا... اکيون ته جهڙاون غريب جي جهوپڙيءَ ۾ اڙلڊڙ لالٽين....
بس يار الهن ڀيٽي مون لڪي منجهائي ڇڏيو آهي. پاڳل ڪري ڇڏيو آهي.
هڪو علاج پڌاء ته يار- تون ته ڊاڪٽر ته آهين.

ڊا. اشوڪ : چڱو ٺيڪ... مان سوچيان- (سوچيندي)

راجيش : دوست ڏينهن ته مان ڇهولي لعل جي پوڄا ڪري موٽيس ته : اي! مهڏا لعلن جا لعل- ڇهولي لعل .... گهر جي ساٿين توهان گهر نه ڏنو. جي گهر ڏنو ته اُن ۾ حسين ڇوڪري نه ڏني....... جي حسين ڇوڪري ڏني ته پوءِ .... اُن سان لائين مارڻ جو پورو- پورو چانس (موقعو) ڏيو. (پنجاب جي لوڪ ۾) ڏس يار اوهان ڪجهه نه ڪريو.... ڪٿان نه ڪري مونکي پاريکيءَ سان شادي ڪراءِ.

ڊا. اشوڪ : (اورو سوچيندي) تنهنجي اسٽوري (ڪهاڻي) مشهور سنڌي فلم "هل ته هلون" وانگر آهي. اُن ۾ فلم جو هيرو راجن سچي، هيروئن سونيا سواميناٿاڻيءَ کي ڀڄائي وٺي وڃڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. پر اُن فلم ۾ هيرو جو پيءُ رميش جاچاڻي اهڙي ڪم ۾ ساٿ ڏئي. ليڪن تنهنجو پيءُ نه ڪري ٿو. راجيش هيڏاهين اچ، مان توکي هڪ آئيڊيا ٿو ٻڌايان. جنهن تنهنجي شادي پاريکيءَ سان ٿي وڃي. (ڊاڪٽر اشوڪ راجيش کي ڪن ۾ آئيڊيا ٻڌائيس ٿو ۽ راجيش ٻڌي ڪري خوشيءَ وچان ٽپو ڏئي ٿو.)

راجيش : اوهه، ڊاڪٽر اشوڪ Thank you very much توهان منهنجا ڏاڍا سٺا دوست آهيو. تو مونکي ڏاڍي Best آئيڊيا ٻڌائي آهي. (ڊاڪٽر اشوڪ سان هٿ ملائي ٿو.)

ڊا. اشوڪ : چڱو- چڱو ٺيڪ آهي هاڻي جلد پنهنجي ڊيڊيءَ کي سڏ ڪر. ان کي مان سمجهائيندس. (ڊاڪٽر اشوڪ ٻاهر وڃي ٿو ۽ راجيش غريبداس کي سڏ ڪري ٿو.)

راجيش : ڊيڊ.... او ڊيڊ

غريبداس : (ٻاهر ايندي) اچان ٿو .... اچان.... ڇا جا ڳالهه آهي؟ ۽ ڪهڙن لفظن سالولد ۾ ڇو ٿو سڏ ڪرين؟

راجيش : ڊيڊ مونکي ساٿين واري پاريکيءَ سان شادي ڪرڻي آهي.

غريبداس : تنهنجي شادي پاريکيءَ سان ڪونه ٿيندي ۽ جتي مان چاهيندس اُتي تنهنجي شادي ڪرائيندس سمجهين!

راجيش : ڊيڊ ۾ مان اُن سان پيار ڪندو آهيان ۽ جي مان شادي ڪندس ته پاريکيءَ سان ڪندس.

غريبداس : مان پڇان ٿو ڪهڙي سنائي آهي سامهون واري پارٽيءَ ۾؟ جو شادي-
شاديءَ جي رٽ لڳائي ويٺو آهين.

راجيش : ڪهڙي خرابي آهي ان ۾!

غريبداس : هيڪ هيڪي ۽ توکي ٻڌايان ٿو؟

راجيش : ڊئڊ هوءَ غريب ۽ گهٽ ذات جي آهي ۽ شاديءَ ۾ موکي ڏيتي ليتي
گهٽ ملندي اهائي خرابي آهي نه ان ۾.

غريبداس : ها...ها اهائي خرابي آهي ان ۾ (غصي ۾) مان توکي اهڙو پڙهائي
لکائي ڪنهن عهدي تي پهچايو آهي ۽ ان ڪري موکي اها رقم وياج
سميت تنهنجي شاديءَ ۾ ڏيتي ليتيءَ جي روپ ۾ وٺڻي آهي سمجهئين....
۽ ها ڪن کولي ٻڌ ته اڄ کان پوءِ ته ڇا پر تنهنجو پيءُ ته هن سان
شادي نه ڪندو سمجهئين. This is my order !

راجيش : ڊئڊ پوءِ ته توهان ته پنهنجي ڇڏيو، دنيا جهڙي ڪا به طاقت اسان جي پيار
کي روڪي نٿي سگهي ٻوءِ.... پوءِ ڀلي ڇاهي اهو منهنجو سڳو پيءُ ئي
ڇو نه هجي.

غريبداس : (غصي ۾ اچي راجيش کي چماٽ هڻي ٿو) نالائق پيءُ جي سامهون ٿو
ٻولين...... بد تميز توکي شرم نٿو اچي؟.... مان چوان ٿو ٽري وڃ منهنجي
اکين اڳيان (راجيش چڪر کائي هيٺ صوفا تي ڪري پوي ٿو ۽
بيهوش ٿي وڃي ٿو) راجيش پٽ ڇا ٿيو توکي؟....:
راجيش پٽ راجيش .... ڊاڪٽر او ڊاڪٽر ....

ڊا. اشوڪ : (اندر ايندي) آئون اچو آئون. توهان ڊڄو نه ڪيو. مونکي سڀ
خبر آهي.

غريبداس : (بيچينيءَ وچان) ڇا توهان کي خبر آهي؟.... ڇا ٿيو آهي هن کي؟؟
جلد ٻڌايو ڊاڪٽر ڇا ٿيو آهي هن کي؟

ڊا. اشوڪ : (دک ظاهر ڪندي) Uncle ڇا ٻڌايان .... توهان کي سچ پچ ٻڌائيندي ڏاڍو
ڏک ٿيندو ته توهانجي پٽ راجيش کي هارٽ اٽيڪ يعني دل جي
بيماري آهي. (جيئن اهو ٻڌائيندي ٿي ته هٿ مان گلاس جو گلاس
ڇڏائجي وڃي ٿو ۽ راجيش ڏانهن ڊپ کان ڏسندي اچي ٿي، غريبداس
وائڙو ٿي وڃي ٿو.)

جملي : (روئندي) دل جي بيماري! نه... نه... ائين ٿي نٿو سگهي ڊاڪٽر......
ڊاڪٽر چئو اهو سڀ ڪوڙ آهي ... غلط آهي. (روئي ٿي)

ڊا. اشوڪ : ڪاش! (ٿڌو ساهه کڻندي) جيڪو اهو سڀ ڪوڙ هجي ها! ها آنٽي راجيش کي دل جي بيماري آهي ۽ اها ڳالهه مونکي گهڻو وقت اڳ خبر هئي پر راجيش توهانکي ٻڌائڻ لاءِ منع ڪئي هئي... ۽ هيئنر راجيش جي عمر گهڻي ڪونهي.

غريبداس : هي ڀڳوان تو هيءَ ڇا ڪري ڇڏيو، منهنجي پٽ کي دل جي بيماري آهي ۽ اسان کي خبر به ڪانهي. ڊاڪٽر ان بيماريءَ جو ڪو علاج به ته هوندو نه؟

ڊا. اشوڪ : اڄ ڏينهن تائين دنيا جي اندر اهڙو ڪو به ڊاڪٽر يا سائنسدان ڪونهي جنهن دل جي بيماريءَ جو مڪمل علاج ڳولهي ڪڍيو هجي. هتا باقي هڪ ٻيو طريقو ضرور آهي.

جملي : (اتاولي ٿي) ڪهڙو اپاءُ آهي ڊاڪٽر جلد ٻڌايو....

ڊا. اشوڪ : اپاءُ اهو آهي ته مريض جي هر خواهش پوري ڪئي وڃي. باقي ته ڀڳوان هن جي وڏي ڪري عمر.

جملي : هيءَ ڇا ٿي ويو منهنجي اکين جي نور کي ڪيترا دفعا چيو ٿي مانءِ ته ٻار کي هيئن ڊوڙ نه ڪيو... ڏٺو ڊاڪٽر ڇا چيو هن جي، هر خواهش پوري ڪئي وڃي پر توهان آهيو جو هن جي هر خواهش ۾ ٽنگ اڙائي بيٺا آهيو. (راجيش آهستي آهستي هوش ۾ اچي ٿو.)

راجيش : مان ڪٿي آهيان؟ ڪٿي آهيان ؟؟

غريبداس : پٽ تون منهنجي گود ۾ آهين (ڳراٽڙي پائي).

راجيش : مان پاربتيءَ جي گود ۾ ناهيان ڇا ؟.... مون تون هيئن گول- گول ڇو ٿي لڳين؟؟ ڊيڊ توهانجي شڪل ٻلي وانگر ڇو ٿي وئي آهي ؟؟

غريبداس : (ٺانڪو ڪندي) نه پٽ منهنجي شڪل جنم کان وٺي ائين ٿي آهي.

راجيش : ڊيڊ توهان جو آواز اڳي کان مٺو ڇو ٿي ويو آهي ؟

غريبداس : مٺو نه پٽ! نه مونکي زڪام آهي ان ڪري توکي ائين ٿو لڳي.

راجيش : ڊيڊ مان پاربتيءَ سان شادي ڪرڻ ٿو چاهيان.

غريبداس : (پيار وچان ڳراٽڙي پائيندي) ها پٽ چوءِ.

جيٺي : ها پٽ تنهنجي شادي پاروتيءَ سان ٿيندي.

غريبداس : (ڳالهه کي بدلائيندي) جيٺيءَ هن وقت اسان کي مريض کي حيران ڪرڻ نه گهرجي. اسان کي روم ۾ هاڻ گهرجي ته جيئن راجيش هتي آرام ڪري سگهي (ٻئي وڃن ٿا. راجيش ڊاڪٽر اشوڪ کي سڏ ڪندي)

راجيش : اڙي ڊاڪٽر.... (پنهنجو پاڻ سان) اڙي مونکي ته دل جي بيماري آهي ان لاءِ آهستي سڏ ڪرڻ گهرجي...... ڊاڪٽر.... ڊاڪٽر!

ڊا. اشوڪ : ڇو ڇا آهي؟

راجيش : (زور سان) ڪنهن کي خبر نه پوي.... اوهو Sorry .... دل جي بيماري (آهستي) ڪنهن کي خبر نه.... نه پوي ته.... مونکي دل جي بيماري ڪانهي ....

ڊا. اشوڪ : يس.

راجيش : (خوشيءَ ۾) هاڻي اسان ٻنهي جي شادي ٿيندي.

ڊا. اشوڪ : ڪنهن سان؟

راجيش : توهان سان نه پاروتيءَ سان- هاڻي پاروتي مون سان گڏ وڻديءَ جا ست ڦيرا پائيندي ۽.... ۽.... ڪاليج جا اهي ڏينهن....

— SEEN CHANGE —

[راجيش ۽ پاروتي ٻئي هڪ ٻئي جو هٿ هٿ ۾ جهلي ڇنڊي طرف کان منچ تي گهمي رهيا آهن. ٿوري وقت بعد راجيش ٽيبل تي ويٺو آهي ۽ پاروتي لڪي ڪري اچي راجيش جون اکيون بند ڪري ٿي، راجيش پاروتي کي چوي ٿو "هاڻي تنهنجي منهنجي شادي ٿيندي." ڪجهه پلن لاءِ منچ تي اونده ۽ روشني ٿئي ٿي، منچ تي غريبداس، جيٺي ۽ ڊاڪٽر هڪ سنڌي لاڏي جي ڌن تي اچن ٿا. لاڏو ڳالو آهي].

"رک سنڌسيءَ تي پير، منهنجا مور لاڏا،
چپ چور، مڇ موڙ، منهنجا مور لاڏا،
چڙهه گهوڙيءَ تي گهوٽ، منهنجا مور لاڏا..!"

[ڪجهه پلن ۾ وري اونده، سڀ اندر وڃن ٿا. وري روشني ٿئي ٿي، ٻاهر در تي پاروتي ڪنهن ڪنوار جي ويس ۾ بيٺي آهي ۽ ڪنهن ڪنوار

ڪانٽيڻ گهر ۾ ٻيهر گرهڻ ڪرڻ لاءِ اُن جا ٻيهر مٿڙ ڪري رهيا آهن.
غريبداس، راجيش ۽ پاربتي روم ۾ وڃن ٿا. مدح لئي جيلي ۽ ڊاڪٽر
اشوڪ ايندا آهن. ڊاڪٽر اشوڪ جيلي کي چوي ٿو]:

ڊا. اشوڪ : آنٽي ڀڳوان توهان جي وڏي ڪري .... عمر ۽ توهان کي توهان جي پٽ
جي شاديءَ جون لک لک مبارڪون ۽ منهنجي طرفان هيءَ
Present وٺو.

جيلي : (وڏلدي) شادي نہ ٿي وئي.... پوءِ هاڻي اها ڳالهه سمجهہ ۾ نٿي اچي
تہ منهنجو پٽ ڪنوار کي گهٽا ڏينهن سهاڳڻ رکي سگهندو؟

غريبداس : (ٻڏي ڪري ٻاهر ايندي) برابر مان بہ اهو ئي سوچي رهيو آهيان تہ
راجيش ٻاءِ گهٽا ڏينهن جيئرو رهندو؟

ڊا. اشوڪ : (خوشيءَ وچان) Uncle، آنٽي راجيش اڃا سؤ سال جيئرو رهندو؟

جيلي : (عجب مان) هيءَ توهان ڇا چئي رهيا آهيو؟

ڊا. اشوڪ : (سمجهائيندي) ها آنٽي توهان جي راجيش کي دل جي بيماري ڪانهي.
هيءَ تہ صرف پاربتيءَ سان شادي ڪرڻ لاءِ راجيش دل جي بيماريءَ
جو ناٽڪ ڪيو هو. باقي ڀڳوان تہ راجيش جي اُبر ئي وڏي ڪري
ڇڏي آهي عمر.

غريبداس : (غصي ۾) اڇا تہ راجيش کي دل جي بيماري ڪانهي .... راجيش....
راجيش گهڻو جلد ٻاهر اچ.......

راجيش : (ٻاهر ايندي) ها ڊئڊ اچان ٿو! اوهه، Sorry، دل جي بيماري .... اچان ٿو
ڊئڊ دل ۾ سور ٿو پوي.... هن پاسي تہ جڻ ڪنهن راڪاس پير رکيو
هجي .... هي پاسو خلاص ٿي رهيو آهي ڊئڊ.

غريبداس : (سيائپ وچان) اڇا تہ هيءَ پاسو خلاص ٿي رهيو اٿئي (غصي ۾) اڙي
سوئر دل ساڄي پاسي تہ کاٻي پاسي ٿيندي آهي. هاڻي توکي مولکي
بيوقوف بڻائي نٿو سگهين. مولکي سڀ خبر پئجي چڪي آهي. اکري
وڃ منهنجي اکين اڳيان.... نڪري وڃ ! I say get out

راجيش : ليڪ آهي، توهان کي جڏهن سڀ خبر پئجي چڪي آهي تہ مان وڃان ٿو
(مذاق ۾) ڊئڊ مان وڃان ٿو روڪڻ هجيو تہ روڪيو .... مان وڃان ٿو.

(وڃڻ جي ڪري ٿو وري واپس ايندي) هاڻي مان واپس نه ايندس پر
منهنجو لاش ئي واپس ايندو. (چوندي چوندي ٻاهر هلي وڃي ٿو).

ڊا. اشوڪ : راجيش.... مولتي (راجيش جي پٺيان وڃي ٿو).

چمني : هيءَ توهان ڇا ڪري ڇڏيو؟

غريبداس : (ڪاوڙ ۾) ها! برابر ڪيو، جڏهن نه پئسا خلاص ٿي ويندس ۽ ڊر ڊر
جون ٺوڪرون کائيندو تڏهن خبر پوندس ته سڀ ڇڪان پائيداليهه ٿيندا
آهن ڪين ڇاتيتاليهه سمجهه سياڻي.

چمني : (غصي ۾) توهان ته ڪن کولي ٻڌي ڇڏيو .... جي نه منهنجي مولتيءَ
جوش ۾ اچي ڪري ڪجهه ته ڪري وڌو ته مان ته سڄو گهر مٽي ئي
ڪندس ۽ ان لاءِ جوابدار صرف توهان ئي ٿيندا.

[الذبو + موجهارو]

[ڊاڪٽر اشوڪ راجيش جا ڪپڙا، چمپل، واچ ۽ بٽون کڻي اچي ٿو ۽
روئندي روئندي چوي ٿو]

ڊا. اشوڪ : آنڪل .... آنٽي........ توهان کي ٻڌي ڏايو دک ٿيندو ته توهان جو
پٽ ....!

چمني : (انتظاريءَ مان) ڇا ٿيو منهنجي مولتيءَ کي؟........ ڇا ٿيو منهنجي
لاڏلي کي؟

ڊا. اشوڪ : (دک واري لوع ۾) توهان جي پٽ مولتيءَ جي مٿان .... مٿان گاڏي
لنگهي وئي ۽.... هيءَ آهن انجا ڪپڙا، چمپل، واچ، بٽون....

چمني : (زور سان رڙ ڪندي) نه.... نه ائين ٿي نٿو سگهي. منهنجا لال تون
(ڪپڙن کي هٿ ۾ کڻي زار-زار روئي ٿي.)

غريبداس : (روئندي) پٽ مان نه توسان ائين ئي جهڳڙو ڪيو هو. منهنجو اهڙو
ارادو نه هو.

ڊا. اشوڪ : آنڪل، جيڪڏهن راجيش جيئرو هجي ها ته ڇا توهان هن کي پارٽيءَ
سان سکي زندگي گذارڻ ڏيو ها.

غريبداس : پٽ جي راجيش جيئرو هجي ها ته مان هن کي سرڳ ۾ گهر ٺاهي
ڏيان ها.

راجيش : (ڏاڍيون وڄائيندي ٻاهران اندر ايندي) واهه.. واهه ڊئڊ جيڪڏهن ٽوهان سڀ جيتي رهيا آهيو ته پوءِ مان جيترو آهيان.

جمني : (خوش ٿيندي) پٽ مولئي تنهنجي مٿان ڪانئي جو لکيو وٺي هئي.

راجيش : ها مئي، ڪانئي ته منهنجي مٿان لسکهي وئي هئي پر اُن وقت مان ٻل هيلان ٻئو هوس.

غريبداس : (اچو ڏيندي) لڪ جي لاسٽ هچڪي (سيٽي ڪلن ٿا) وڃ اندر وڃ تنهنجي ڪنوار ٻهڻي ٻارڻي تنهنجو انتظار ڪري رهي آهي.
(راجيش ۽ ڊاڪٽر اشوڪ اندر وڃن ٿا).

جمني : گهوري ...... گهوري وڃان لعل اسان، منهنجو پٽ مولئي جيترو آهي. هيڏانهن منهنجي اکين جي جوت ٿي وڌي وئي آهي.

غريبداس : سياڻي، جهڙا ڪلڪ تهڙا اچا.... جهڙو ٻيءَ تهڙو پٽ! جمني، مان تو سان ان مئريج (Love marriage) ۽ تنهنجي پٽهن وري ساهڙون وارن ٻارڻيءَ سان Love marriage ڪئي ۽ اهو پٽ......؟

— FLASH BACK OVER —

[مڃ تي ڊاڪٽر اشوڪ آڏواڻي ۽ راجيش ميگهاڻي نظر اچي رهيا آهن. ڊاڪٽر اشوڪ اسڪرپٽ ٻند ڪندي چوي ٿو.]

ڊا. اشوڪ : واهه.... واهه مسٽر ميگهاڻي واهه....! سچ پچ هيءَ ناٽڪ پڙهڻ کان پوءِ توهان جي زندگيءَ جا ماضيءَ جا سڀ سواهري ورڪ هن ناٽڪ ۾ چٽا نظر اچي رهيا آهن.... سچ پچ جڏهن هيءَ ناٽڪ سنڌي رنگ مڃ تي پيش ٿيندو ته هي ناٽڪ اسانجي مڃ کي مالا مال ڪري ڇڏيندو. سنڌي رنگ مڃ جي اتهاس ۾ هن ناٽڪ جو نالو سونهري اکرن ۾ لکيو ويندو.... ها! مسٽر ميگهاڻي ٻاه ڏي وي.... ليڪن توهانجي جيون ۾ هيئن اچانڪ ڦيرو ڪيئن اچي ويو؟

راجيش : (جڏهاسي ۾) قدرت ته ڪڏهن ڪڏهن انسان کان ڪجهه عجيب امتحان وٺندي آهي. اهڙو ئي هڪ امتحان قدرت مونکان پڻ ورتو.

ڊا. اشوڪ : ڪهڙو امتحان؟ مسٽر ميگهاڻي.

راجيش : هڪ ڏينهن منهنجي پتنيءَ جي ڊليوري ٿيڻ واري هئي ۽ ٺيڪ اُن ئي ڏينهن منهنجي ناٽڪ جو شو رکيل هو.... هزارين درشڪ منهنجي ناٽڪ جو انتظار ڪري رهيا هئا ۽ منهنجي پتني اُن وقت زندگي ۽ موت جي وچ ۾ لوڏا کائي رهي هئي ۽ هن مونکي مئٽرنٽي هوم کان ٻاهر نه ٿي وڃڻ ڏنو.

ڊا. اشوڪ : پوءِ ڇا ٿيو مسٽر مينگهاڻي توهان اتان نڪتا؟

راجيش : ها.....! مان نه چاهيندي به اتان نڪري اچي ناٽڪ جو شو ڪيو (ڪنگهي ٿو) ۽ شو پوري ٿيڻ بعد خبر پيئي ته منهنجي نار ڊليوريءَ ۾ گذاري ويئي .... مونکان هميشه-هميشه لاءِ جدا ٿي وئي [راجيش جي ڪنگهه وڌي وڃي ٿي.]

ڊا. اشوڪ : مسٽر مينگهاڻي هيءَ توهان کي اچانڪ ڇا ٿي ويو. توهان پاڻ کي سنڀاليو مسٽر مينگهاڻي.

راجيش (ٿڪ واري لهجي ۾) سنڀاليان .... جڏهن سنڀالڻ کپندو هو تڏهن نه سنڀاليو .... مونکي ڌرمپتنيءَ جي موت جو ڪافي صدمو رسيو. هاڻي ته بس اُن ڏينهن کان منهنجي جيئڻ جي تمنا ئي مري ويئي ۽ هن وقت ڊاڪٽر منهنجي سرير ۾ بلڊ ڪئنسر پڻ ڦهلجي چڪي آهي. بس مان هاڻي وڃي رهيو آهيان.

ڊا. اشوڪ : نه مسٽر مينگهاڻي نه توهان اسان کي هيئن اڪيلو ڇڏي وڃي نٿا سگهو.

راجيش : مان موڪلائڻ کان اڳ توهان مون سان هڪ واعدو ڪيو ته توهان به مون وانگر هن سنڌي رنگ منچ کي سدائين امر رکندا ۽ اڳي کان به وڌيڪ-وڌيڪ ناٽڪ ڪري سنڌي رنگ منچ جا گهڙا ڀريندا. (راجيش مينگهاڻي جي ڪنگهه جي رفتار تيز ٿي وڃي ٿي ۽ ڪجهه پلن ۾ هو هيٺ ڪري پوي ٿو.)

ڊا. اشوڪ : ها! مسٽر مينگهاڻي مان پڻ ائين ئي ڪندس. (مينگهاڻيءَ جي ڪنگهه اڳي کان به وڌيڪ تيز ٿي وڃي ٿي ۽ هن جا پراڻ پکيءَ وانگر پرَ ڪري اڏامي آڪاس ۾ وڃن ٿا .... (راجيش جي زندگيءَ جي ناٽڪ جو پردو هيٺ ڪري ٿو.)